

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

LEHNSBARON
HANS BERNER SCHILDEN HOLSTEN'S
S L Æ G T E B O G

UDARBEJDET AF
HANS BERNER SCHILDEN HOLSTEN
OG
ALBERT FABRITIUS

III
FØRSTE HALVBIND

SLÆGTENS EJENDOMME OG EJENDELE

AF
ALFRED ANDERSEN . ELLEN ANDERSEN . OTTO ANDRUP
EBBE BERNER . TOVE CLEMMENSEN . GEORG GEORGEN
VILH. LORENZEN . V. NORDMANN . C. M. SMIDT
JOHS. THOLLE

KØBENHAVN MCMXLVII

OM HAVEN OG GARTNERNE VED LANGESØ

OM HAVEN OG GARTNERNE VED LANGESØ

Af Havearkitekt JOHANNES THOLLE

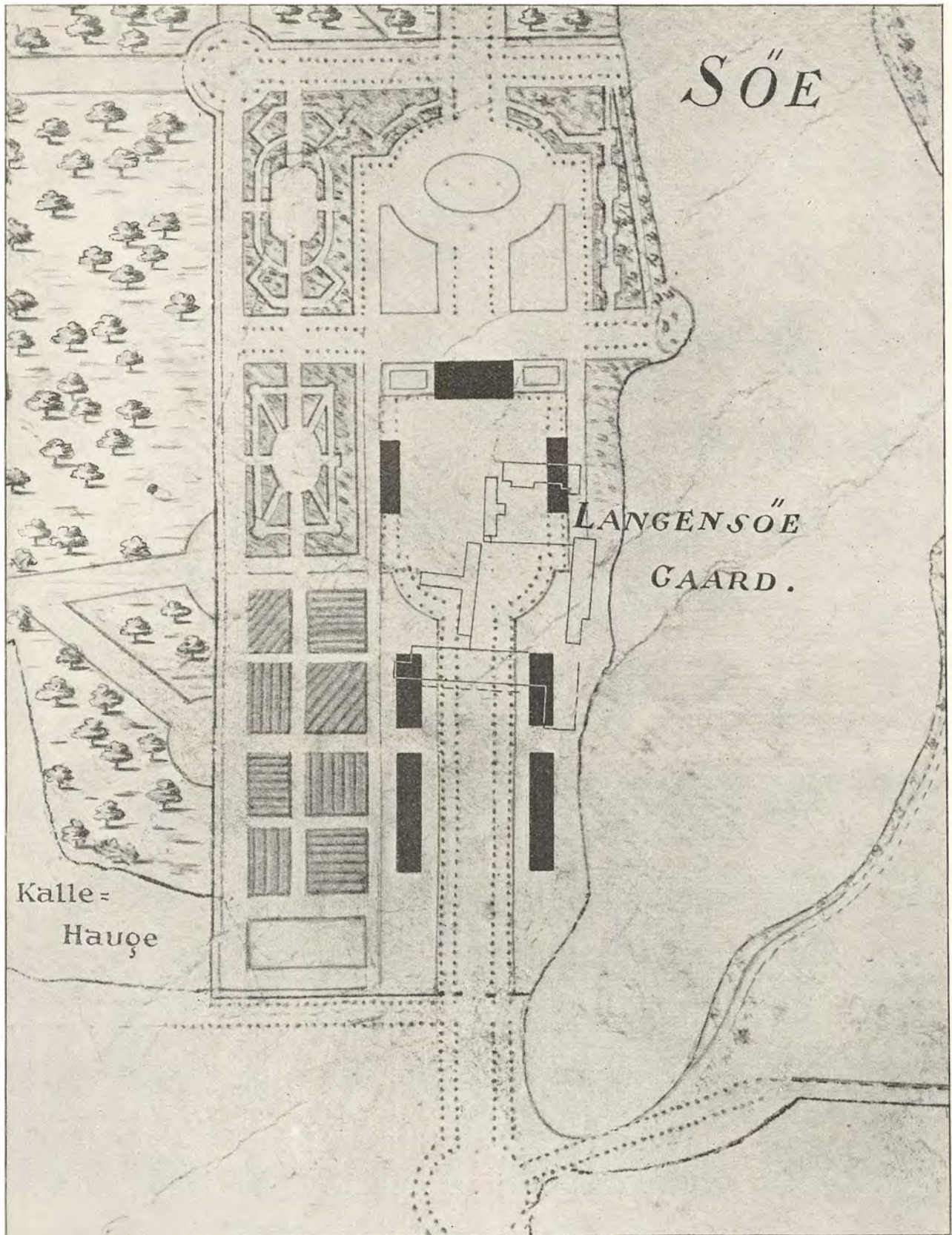
Som Langesøs Bygningshistorie til de sidste Aar har haft visse dunkle Punkter, saadan er der stadig adskillige Huller i Havens Historie og for den ældre Tid næppe noget at fortælle. Klassiske Kildeskrifter, som ellers beretter et og andet om andre Haver fra 1500erne og 1600-erne, er tavse om Langesøs Have. Men derfra at slutte, at der ingen har været, er ikke muligt; tværtimod. Naar Lægen HENRIK SMITH i Malmø har tilegnet Rigskansler ANTONIUS BRYSCKE sin tredje Urtebog, aabner dette i hvert Fald den Mulighed at tro, at Henrik Smith har kendt, at Antonius Bryske har haft en Urtegaard ved sit Slot.

De urolige Tider, som Langesø oplevede efter Kanslerens Død, har ikke gjort det bedre for Havedyrkning, endsige Havekunst; først fra 1684 kom Godset i Slægten Holstens Besiddelse, og da ADAM CHRISTOPHER HOLSTEN i 1775 opførte en ny Hovedbygning og faa Aar derefter fik Godset ophøjet til Baroni, begynder Oplysningerne om Haven at komme frem. Først møder Arkitekten GEORG DIDRIK TSCHIERSCKE med Planer.

Denne var Søn af Hofgartneren paa Pløn GEORG TSCHIERSCKE, som tillige var Husfoged paa Pløn og i 1739 afgik fra Stillingen som Hofgartner. Unge Tschierscke kom til København i 1753 og udgav samme Aar et Stik af Holstenshuus Have, ligesom han har virket paa Brahe-

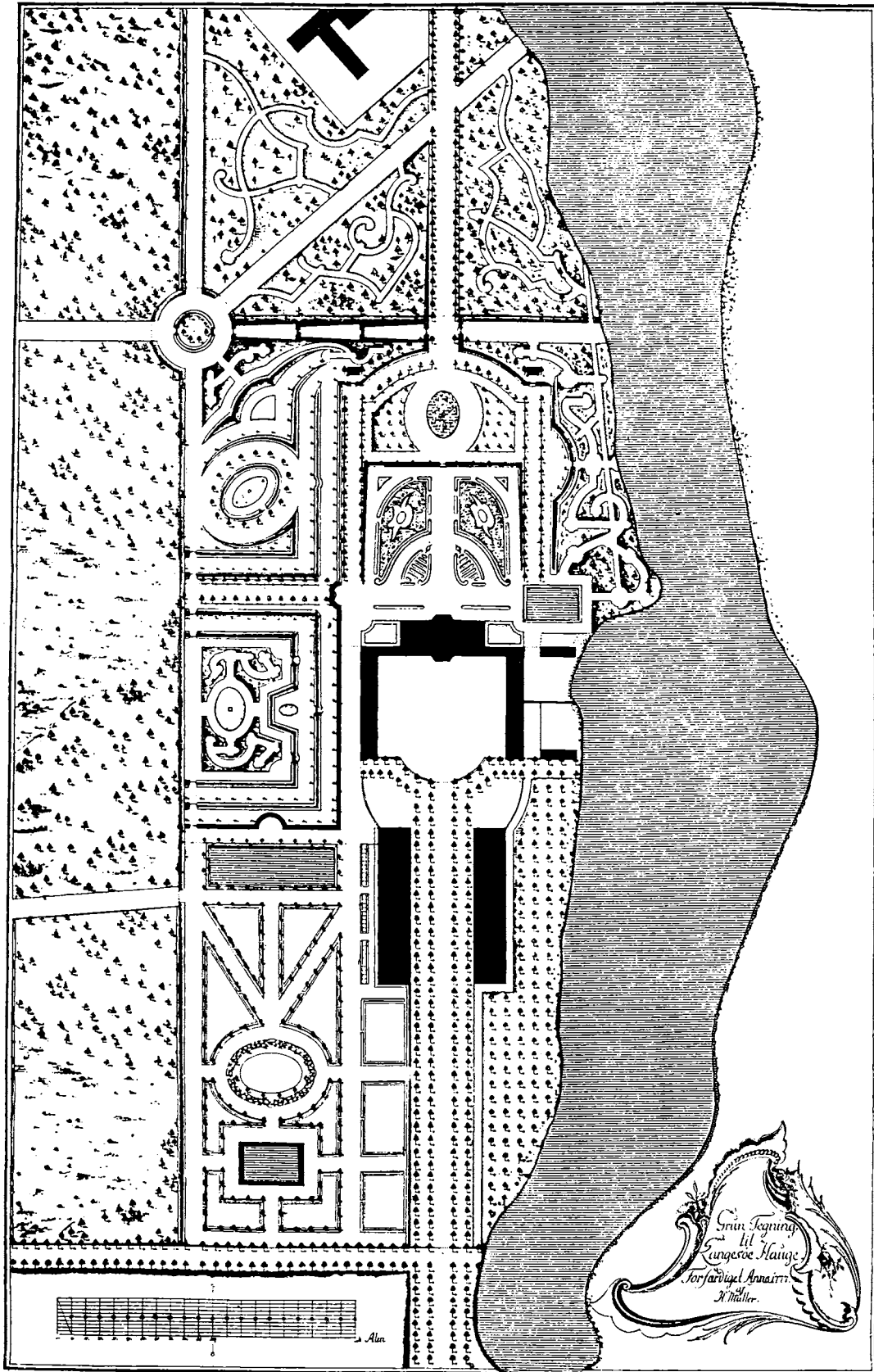

Langesø set fra Alléen

Langesø, Beliggenhedsplan 1767. Tschierskes Plan til Bygningerne indtegnet

Langesø

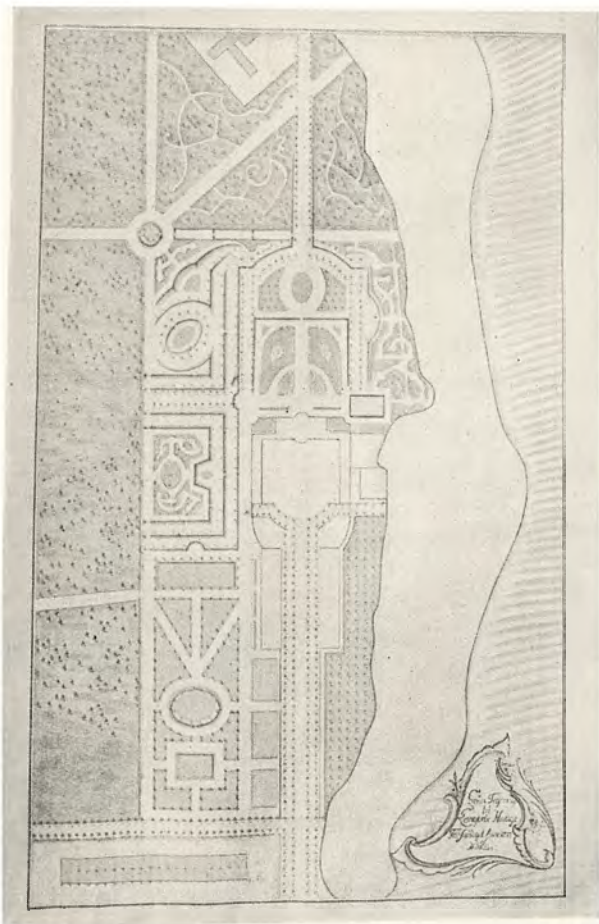

sign: H. Müller 1777

Udsnit af Kort fra 1777

Langesø

trolleborg m. fl. Steder, og paa Brahetrolleborg opbevares flere af hans Tegninger. Som andre af Datidens Arkitekter gav han ogsaa Udkast til Havens Udformning og var i een og samme Person Bygnings- og Havearkitekt. Det blev imidlertid ikke hans Udkast, der blev udført paa Langesø, uvist af hvilken Aarsag, og man kender ikke Arkitekten. Det blev et strengt symmetrisk Anlæg, der kom ud af Byggeprojekterne og en bred Lindealle med fire Rækker Træer fører op til Gaarden, der ligesom favnes af Alleen i den Bue, som Gaarden skyder frem i Alleen.

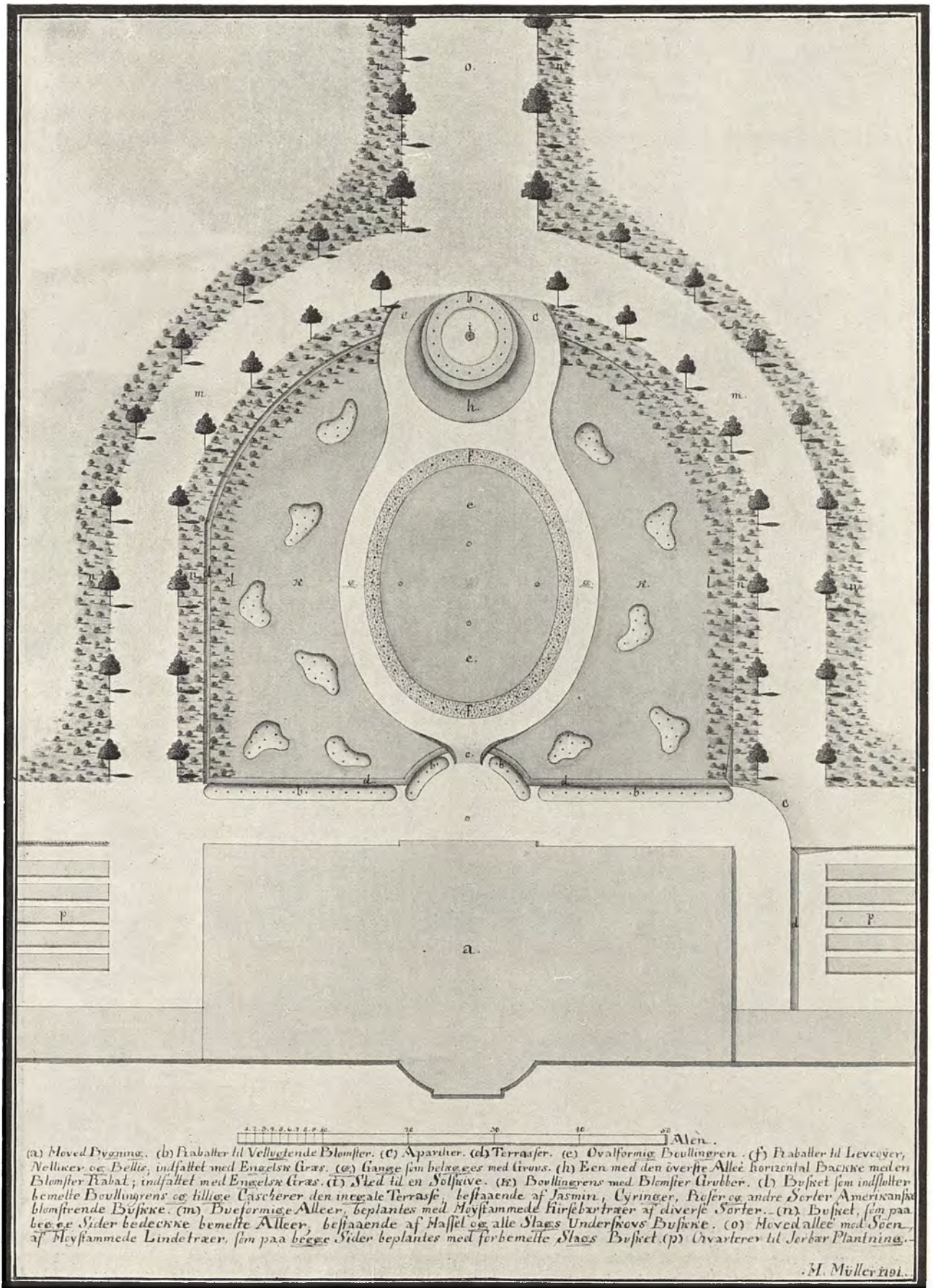
Langesø
*Grun Tegning til Langesø Hauge. Forfærdiget Anno 1777 af H. Müller

Fra 1777 foreligger der en Haveplan til Langesø, signeret H. MÜLLER. Forfatteren til denne var en Borger i Odense, som var født 9. Nov. 1743. Uden at være uddannet i Gartneriet havde han erhvervet sig Ry for at have »fortrinlige Indsigter i Haugekunsten«, — og hans Plan til Langesø Have kan godt tyde derpaa. Som Følge af sine Evner fik Müller (der gerne kaldte sig von Müller) ved kgl. Resol. af 19. Okt. 1785 Titel af Haveinspektør og ansattes til vederlagsfrit at føre Tilsyn med den nyanlagte Frugttræplanteskole ved Odense Slot. Derved opnaaede han ydermere Tilladelse til at oplære unge Gartnere i Gartnervæsenet. Han anlagde ogsaa Odense Kirkegaard, der til Dato bærer Ry for sin Skønhed. Døde 20. Aug. 1816 og er begravet paa Kirkegaarden, hvor Kommunen hæger om Graven, hvis Mindesmærke bærer Inskriften: *Per Ardua ad Astra*.

Paa Hans Müllers Plan finder vi den fir-dobbelte Lindealle, der følger sig smukt til Bygningen og paa begge Sider er flankeret af lange Længer. Til højre er der Træplantninger, til venstre et regelmæssigt Anlæg, knyttet til en oval Dam, og bortset fra der, hvor Søen gaar

tæt ind til Bygningen, har Müller placeret mer eller mindre kunstfærdige Parterrehaver, der afgrænses skarpt ved en snorlige Vej ud til Skoven. Midteraksen fører fra Hovedbygningen imod nordvest i en Alle, der et Stykke ude skæres paa tværs af en anden Vej. I Skoven er projekteret stærkt snoede Stier.

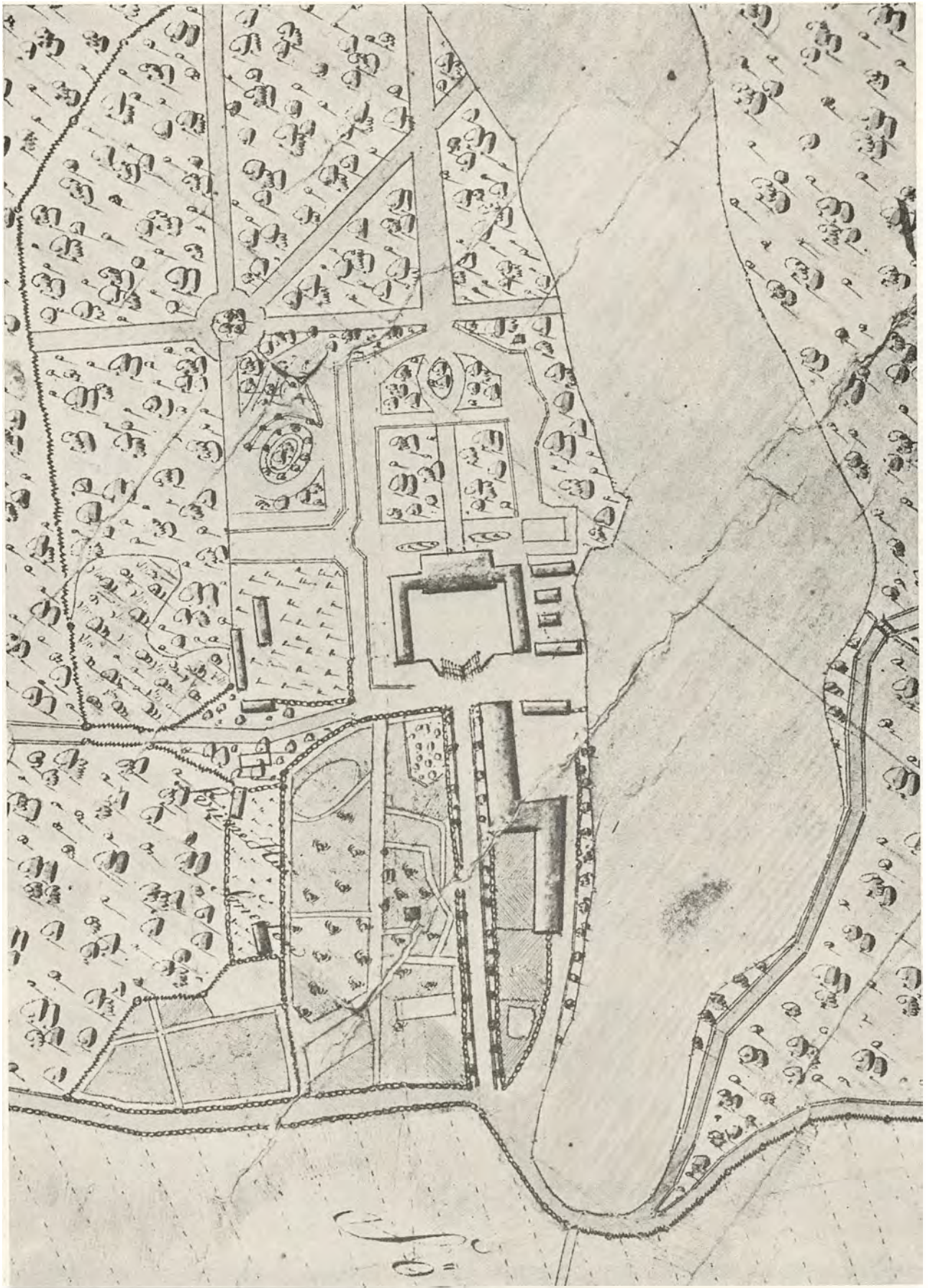
Hvormeget af dette der har været realiseret, — det er et Spørgsmaal, som ikke let kan besvares — i hvert Fald tyder meget paa, at det kun er relativt lidt, der har været omsat i Virkeligheden. Udover Opkørselen er det vanskeligt at paavise andet, end at der ogsaa senere har været Prydanlæg (Terrasse m. v.) udfor Sydfløjen, samt at Aksen imod Vest kan have været ført ned imod Søen, omend uden den Planering af Terrainet, som Stilen har krævet, og altsaa ogsaa uden at man fra Hovedbygningen har kunnet følge dens Forløb. Jo, nogle Gange har ført op til en Rotunde i Skoven, og Dammen nordvest for Slottet kan ogsaa findes, og udfor Havesalen har der været Parterre — men ellers er det, der maatte have været udført, vanskeligt at paavise. Som Helhed har Projektet næppe været udført. Fra Müllers Haand foreligger der ogsaa en Detailplan, dateret 1791, og omfattende det

sign. H. Müller 1791

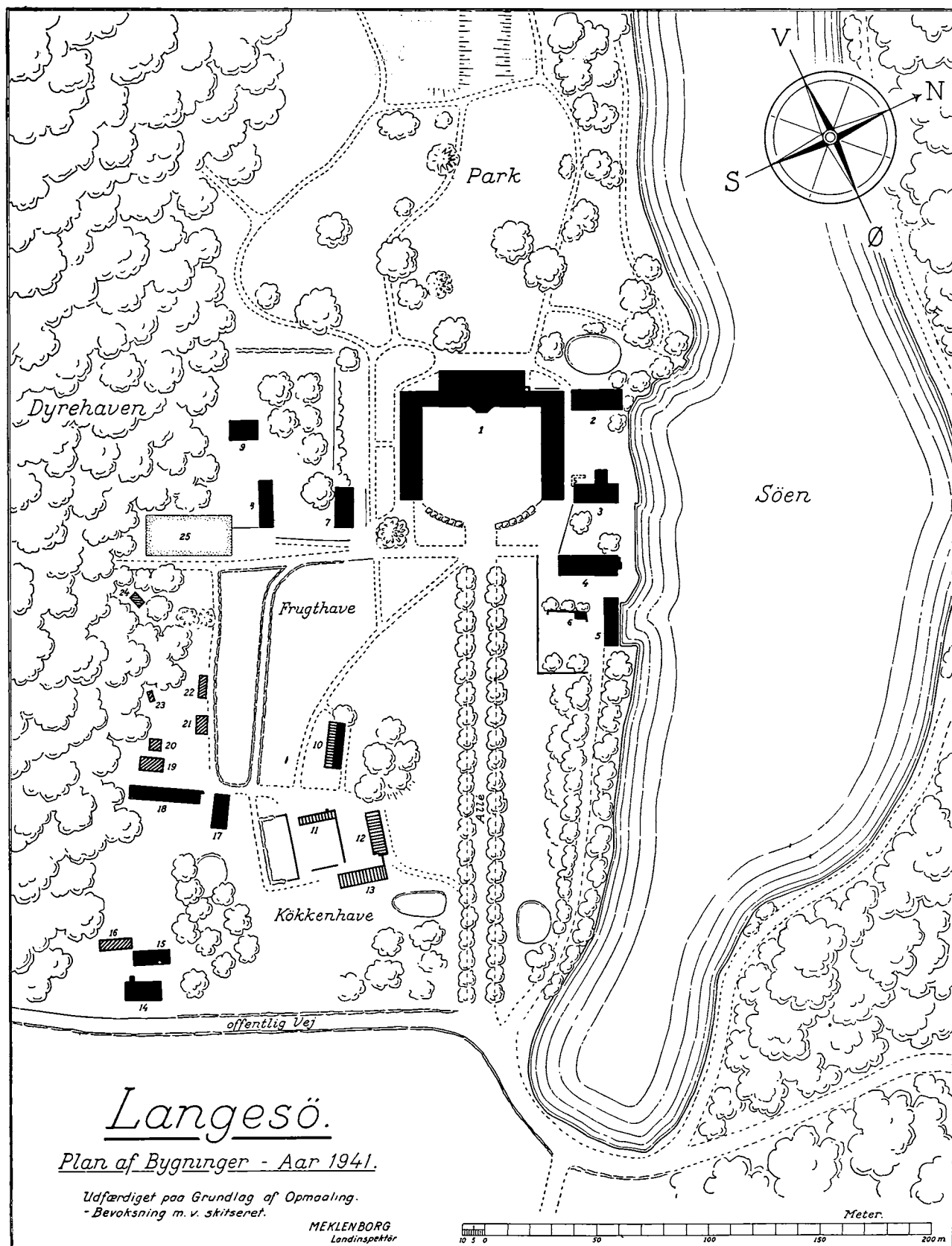
Langeso, Haveplan

Langeso

Udsnit af Kort, opmaalt 1792, kopieret 1826 af N. Olsen

Langeso

Langesø, Plan af Bygninger Aar 1941.

1 Hovedbygning, 2 Forpagterbolig, 3 Heste- og Kostald, 4 Skovriderbolig, tidligere Forpagterbolig. 5 Svinestald og Brændehus, 6 Redskabshus, 7 Garage, 8 Værksted- og Materialhus, 9 tidligere Kuskebolig, 10, 11, 12 og 13 Drivhuse, 14 og 15 Gartnerboliger, 16 Garage- og Brændehus, 17 gammel Smedie, 18 Tommerlager og Brændehus, 19, 20 og 21 Lagerbygninger. — Nr. 21 var tidligere Malthus, 22 Torvehus, 23 Sprojtchus, 24 Brændehus, 25 Tennisbane

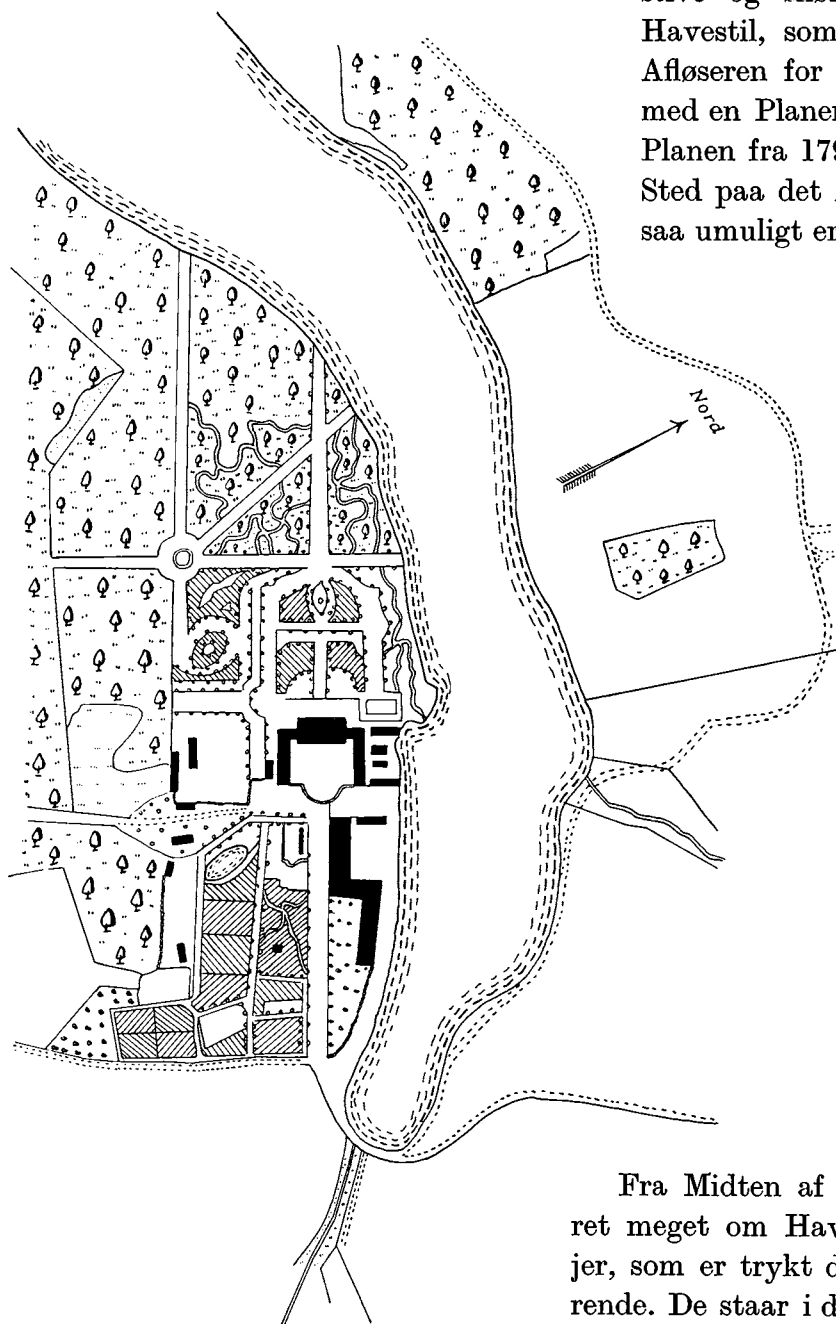
nærmeste Parti Vest for Hovedbygningen. Han foreslaar her, at dette Parti gøres væsentlig mindre end paa den tidligere omtalte Plan, og i det foreslaaede Parterre, der omfattes af en Halvcirkel med Alletræer, ført vinkelret ind paa Hovedbygningen, er det tidligere saa stive og snørklede tydeligt paavirket af den Havestil, som er i Anmarch: Den romantiske, Afløseren for den franske Havestil. Der regnes med en Planering af Partiet, hvilket fremgaar af Planen fra 1791, og en saadan har ogsaa fundet Sted paa det Areal, der nu omfattes af Plænen, saa umuligt er det vel ikke, at dette Projekt kan

være ført ud i Livet. En af Langesø's senere Gartnere meddeler (se senere), at Haven har været holdt i fransk Stil til Halvtredserne, og at den først derefter er blevet omlagt i en friere Stil, den som nu karakteriserer Haven.

Om de ældste Tidens Gartnere ved vi ligesaa lidt som om selve Haven; den først kendte Gartner er HUNÆUS, der desværre er nævnt uden Fornavn. Vi ved, at han var Gartner paa Langesø, fordi der i Aaret 1821 eksamineredes en ung Gartner Niels Jørgensen Mohr, som nævnes at have lært hos den nævnte Mester. Sandsynligvis stammer han fra de Hunæusser, som var Gartnere eller Slotsfogeder paa Odense Slot; men Gartnerenslægten Hunæus er stor, hvorfor der ogsaa kan være andre Muligheder.

Fra Midten af Aarhundredet foreligger der ikke ret meget om Haven paa Langesø, men de faa Linjer, som er trykt derom, er saa meget des mere smigrende. De staar i den saakaldte Amtsbeskrivelse over de danske Provinsers økonomiske Tilstand og er forfattet (el. udgivet) 1841. Det hedder i denne Beskrivelse, at Gaarden Langesø's Have ligger ved en smuk Sø, og Haven selv er rig paa smukke Blomster; den overtræffes med Hensyn til Beliggenhed kun af faa Haver paa Fyn.

Den næste kendte Gartner er JOHANNES NIELSEN, der var paa Langesø fra c. 1852; muligvis er det den samme Johannes Nielsen, der i 1849 fik Gartnereksamen; men noget sikkert Bevis derfor har vi ikke. Under hans Funktionstid skal Langesø Have have undergaaet den Forandring til det landskabelige, som vi i Hovedsagen nu kender det. Hvorvidt Johannes

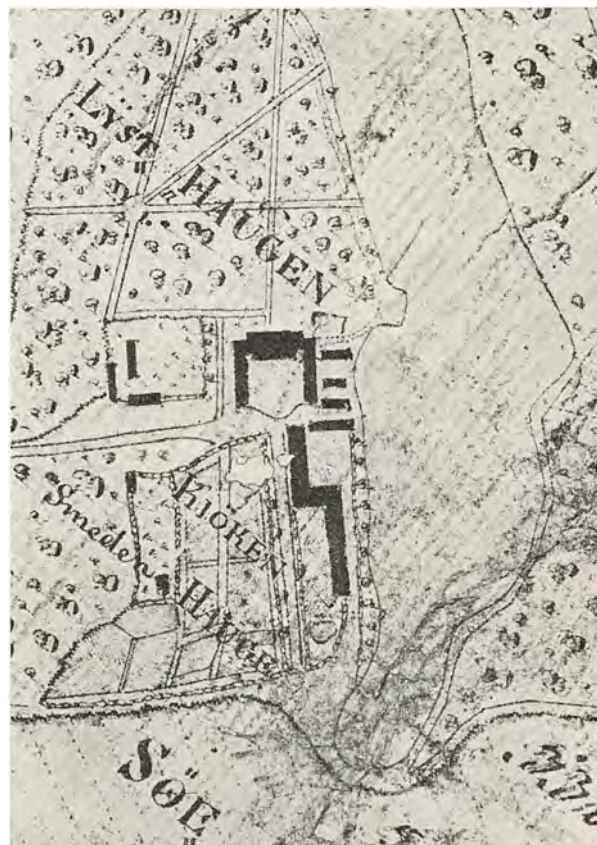
Beliggenhedsplan ca. 1800

Nielsen selv har projekteret Omlægningen eller ej, kendes ikke, og af en af de efterfølgende Beretninger synes det ogsaa at fremgaa, at det netop ikke er Nielsen, men at det er hans Efterfølger, der har projekteret Arbejdet; han hed AMUNDSEN og skal have været Nordmand, hvad Navnet unægtelig ogsaa kan tyde paa. Heller ikke denne Gartner kender vi Fornavnet paa, men der er den Mulighed, at han er en af de 2 unge Gartnere, som har taget Gartnereksamen i Aarene noget før, — enten CARL JOHAN A. (Eks. 1838) eller ARNDT LUDVIG A. (Eks. 1846), og hvoraf den første tog Eksamen fra Frederiksberg, og den anden fra Rosenborg Slotshave. Amundsen var paa Langesø til 1861, og han skrev i et af Datidens Haveblade en mindre Artikel om sine Erfaringer ved Dyrkning af Agurker i denne Have.

Hans Efterfølger var CARL ADOLPH ANDERSEN, der siden baade skabte sig et stort Navn og blev Fader til flere Gartnere. Han var født 10. Marts 1834 i Skaarup, hvor Faderen var Gaardejer. Han uddannedes paa Brahetrolleborg og hos J. E. Ohlsen i København; tog Gartnereksamen 1856 (Karakter g I) og var derefter Medhjælper i Botanisk Have samt ved Rosenborg Driverihave. Efter et Ophold i Udlandet fik Andersen Stillingen som Gartner paa Langesø (1861), og har i »Dansk Hauge Tidende« givet en Skildring af denne; efter 11 Aars Tjeneste startede han sit eget Gartneri, idet han købte »Ventegodt« paa Nørrebro (København); dette Gartneri solgtes i 1884, hvorefter han drev Handelsgartneri paa Fuglebakken, hvor han oparbejdede et meget omfattende Blomstergartneri; i 1899 flyttede han igen og begyndte paa Peder Bangs Vej, hvor Virksomheden siden yderligere udvidedes. Andersen var en utrættelig Udstiller og mødte

stedse frem med det bedste; allerede medens han var Gartner paa Langesø tog han Sølvmedaille for en Plantegruppe, der var udstillet paa Fyens Stifts Produktudstilling i Odense (1868), og siden hen blev han tilkendt en Række Præmier. I 1906 overdrog han sit store Gartneri til to Sønner; selv døde han i 1919 og blev begravet paa Frederiksberg ældre Kirkegaard.

I Tilslutning til Landmandsforsamlingen i Odense (1865?) besøgte nogle af Deltagerne Langesø Have og blandt disse var Redaktøren af »Dansk Havetidende«, den bekendte Gartner I. A. BENTZIEN; denne blev i høj Grad interesseret i Haven — dels paa Grund af dens velholdte Tilstand, dels ogsaa ved den smukke og velkultiverede Bregnesamling; Redaktøren foranledigede, at Gartner Andersen gav en Beskrivelse af Haven, og denne blev trykt i Bladet for 13/3 og 20/3 1865; den gengives ordret i de følgende Linier.

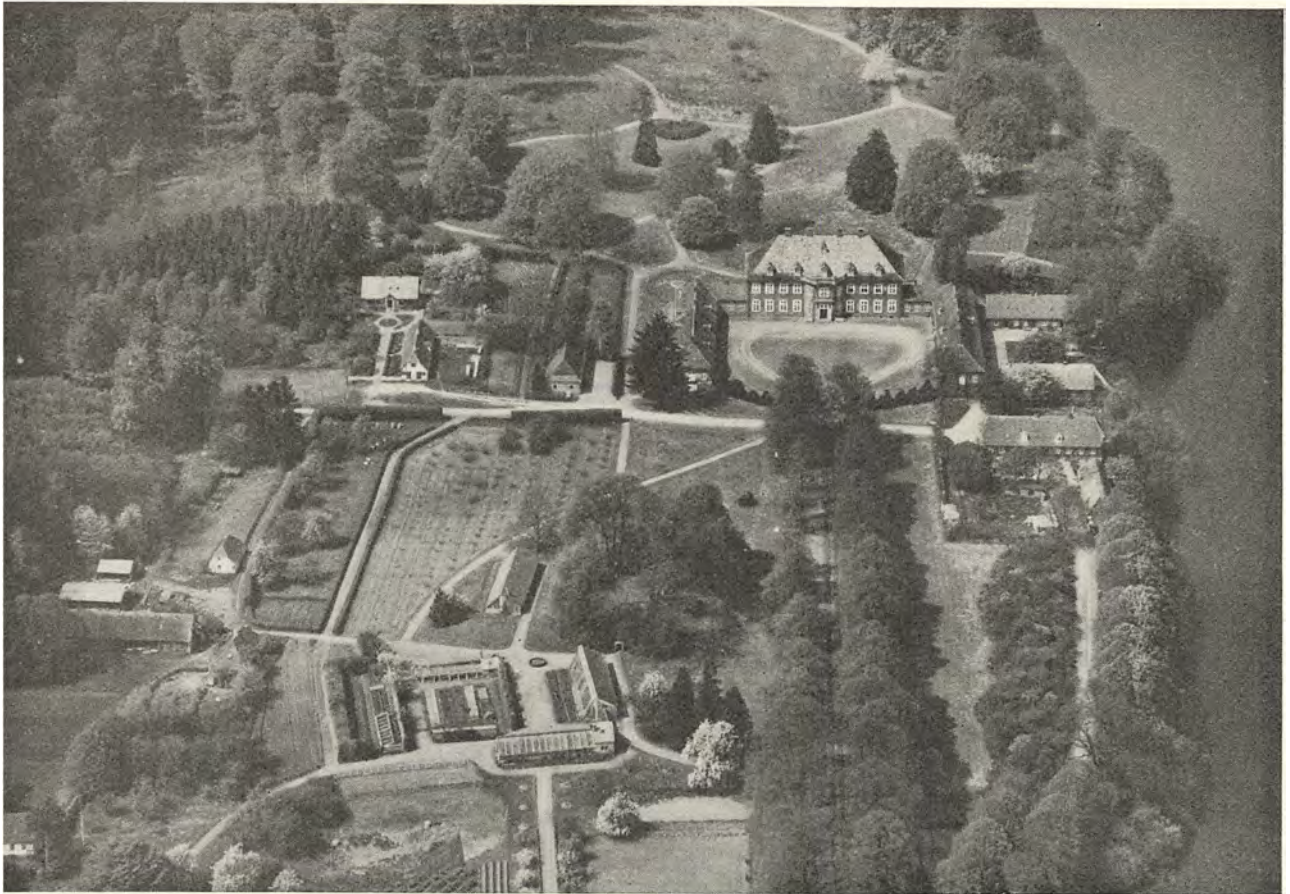

Udsnit af Kort fra 1827 af N. Olsen

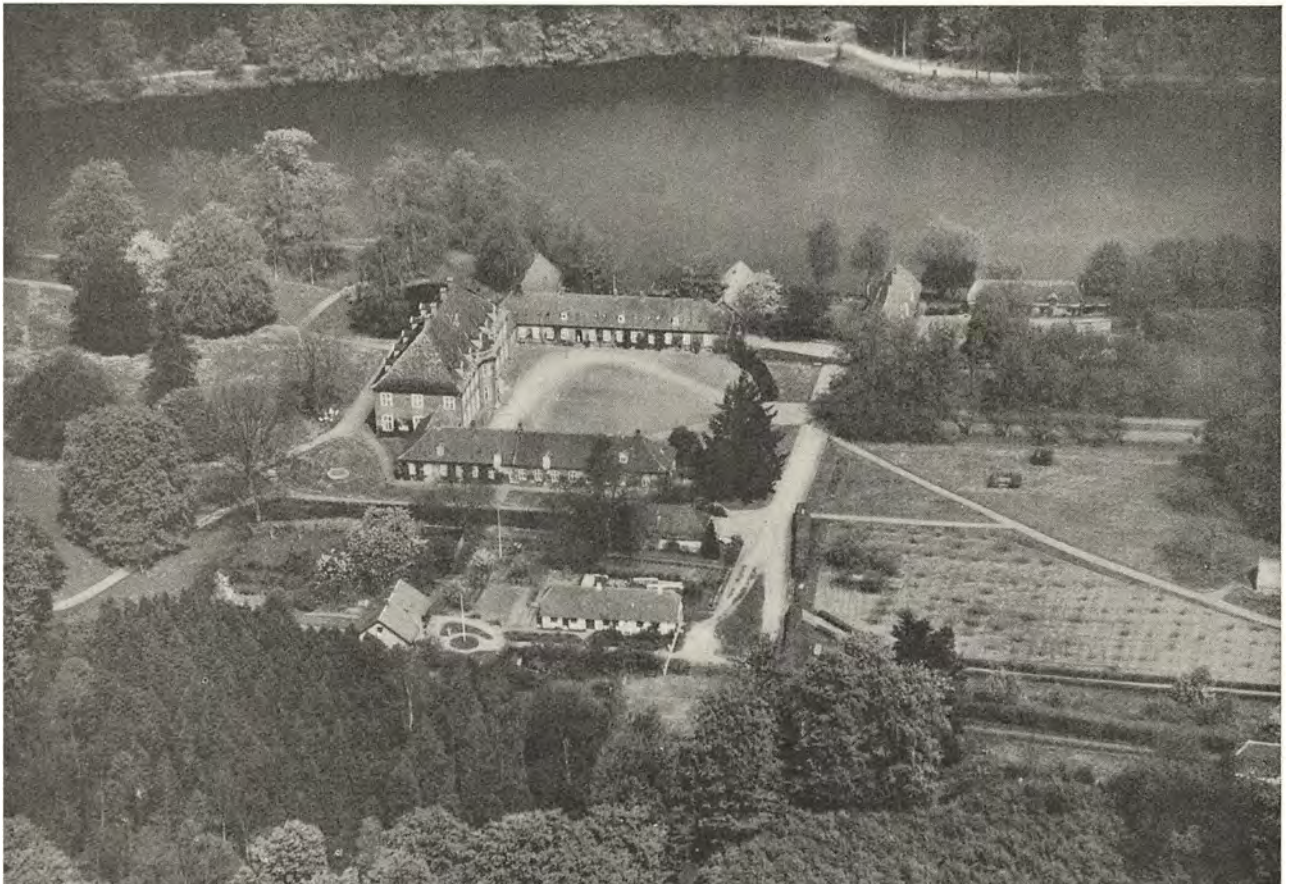
Langesø

HAVEN PAA LANGESØ

Hovedgaarden Langesø, beliggende i Odense Amt, 2 Mile fra samme By, tilhører nu i 4de Generation Familien Holsten. Dens nuværende Besidder er Kammerherre, Baron Hol-

Langeso 1930

Dat. Langesø 30. Septbr. 1817

Nationalmuseet

Midt i Billedet ses en Bro over en Grav, som dog ikke kendes fra andre Afbildninger, Beretninger og Kort eller fra Terrainforholdene

Langesø 1857

Fra en Vase paa Skaføgaard, givet Excellensen Estrup og hans Hustru til deres Bryllup 3. September 1857. Efter dette Billede og efter Lithografet i Prospecter af Danske Herregaarde ca. 1853 synes Hovedbygningen at have været hvid, medens den for og efter er rød. Fra Hovedbygningen ses en Del høje Naaletræer, det er ganske nogle af dem, der endnu har staaet der i 1865, da der omtales et Par Kæmpe-Lærker

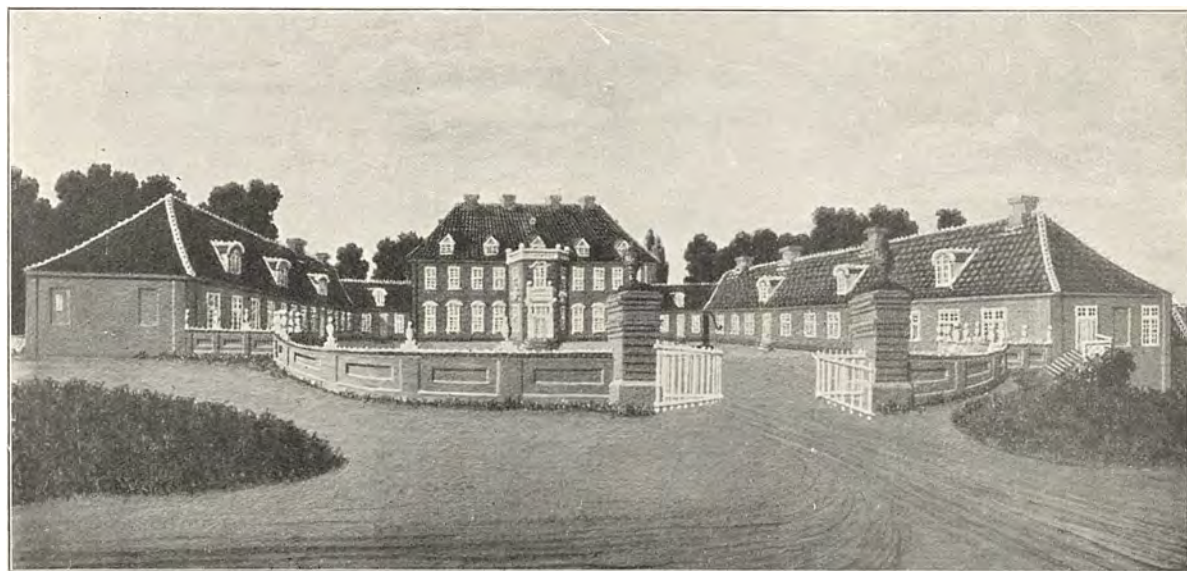
Maleri ca. 1790

Langesø

sten-Carisius. Gaarden er 1775 opført i sin nuværende Skikkelse og ligger i en Dal, paa de tre Sider omgivet af Skov, men den fjerde Side, som er fri, tillader dog ligesaa lidt som de tre andre, at Hovedbygningen kan ses længere end i 5—600 Skridts Afstand. Langs med Lysthavens nordlige Side løber der en smal Sø paa henved en kvart Mils Længde.

Indtil 1852 var den egentlige Lysthave, som udgjør ca. 7 Tønder Land, holdt i fransk Stil. Dens Omdannelse til sin nuvæ-

rende Skikkelse blev udført af den daværende Gartner paa Langesø, Johannes Nielsen, og den er siden den Tid ikke undergaaet nogen væsentlig Forandring. Terrainet selv, der hovedsagelig strækker sig mod Vest for Hovedbygningen og til dels mod Syd, er ved sin kupe-rede Karakter særdeles heldigt og frembyder fra forskjellige Punkter maleriske Partier af Haven, snart med frodig Naaleskov og snart med tætsluttet Bøgeskov til Baggrund. Jords-monnet er i det hele af en yderst slet Beskaffenhed, da det næsten udelukkende bestaaer af ufrugtbart, jernholdigt Grus, i rigelig Mængde blandet med større og mindre Stene; ogsaa træffer man nogle enkelte golde Sandrevler, og kun aldeles sporadisk forekommer der stive, vandrige Leerrevler. Med Undtagelse af de uundgaelige Forandringer, Kulturen har medført, er Overfladen af samme Beskaffenhed, en Omstændighed, der stiller temmelig om-fattende Fordringer paa Taalmodighed til Gartneren, hvis ikke hans Lyst og Udholdenhed skal svækkes ved de mange extraordinaire Arbejder, som blive nødvendige, navnlig for at vedligeholde Græsplainernes nogenlunde friske Udseende, hvad der forøvrigt ogsaa gjælder, om end i mindre Grad, for Gruppeplanters, Træers og Buskes Vedkommende. Til disse uheldige Jordbundsforhold kommer endvidere Terrainets udsatte Beliggenhed for Vesten-

Gouache fra ca. 1830 paa Nationalmuseet

vinden, hvis Virkninger i en meget følelig Grad gjøre sig gjældende lige fra April til November. Paa saadanne Steder i Haven, hvor man kunde ønske at have smukke Bladplanter, er det en fuldkommen Umulighed at bringe saadanne til nogen ordentlig Udvikling, selv haardføre Træer, med langstilkede Blade, blive ofte sønderrevne, allerede inden at Bladene endnu ere fuldt udviklede om Foraaret, og det Allerværste er, at der ikke ved Læplant-

Tegning paa Silke i en Bog fra 1853

Langesø

ning lader sig raade Bod her paa, da Aabningen, som giver Adgang for Vinden, tillige tjener som Udsigt over Søen fra Hovedbygningen. Af Ornamenttræer og Buske i Haven turde følgende maaskee fortjene at nævnes: En sjelden smuk Rødbøg¹⁾ aldeles fritstaaende,

¹⁾ Findes endnu 1944.

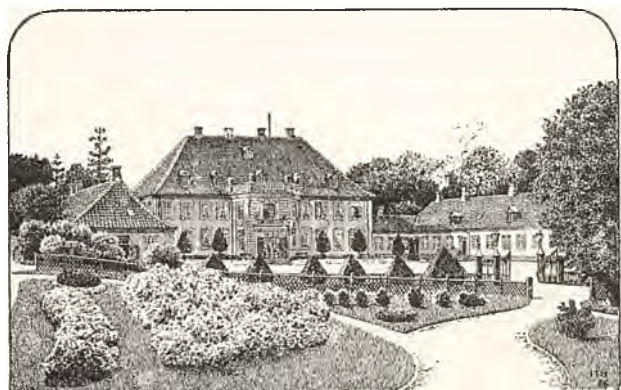

Fra Prospector af Danske Herregaarde ca. 1853

Fotografi, antagelig fra Slutningen af 1880'erne, i Nationalmuseets Billedsamling, hvortil det er købt i 1913. Man lægger Mærke til, at Takstræerne Gaardspladsens udvendige Side ikke er klippet i Pyramideform, som de er nu og har været i mange Aar. Den i Artiklen omtalte Gartner Niels Christian Nielsen har paa Forespørgsel udtalt, at han har været med til første Gang at klippe disse Takstræer i Façon et af de første Aar, han arbejdede i Langesø Have, hvortil han kom i 1881. De var dengang ikke højere, end at man, staaende paa Jorden, kunde naa at klippe dem. Mellem Takstræerne stod højstammede Roser, hvoraf to ses paa Billedet. Saavel de uklippede Takstræer som de højstammede Roser ses ogsaa paa det overfor gengivne Billede fra omkring 1887. Da de omkring 1882 til Langesø ankomne Laurbærtræer ses paa ovenstaaende Billede, kan det tidligst være fotograferet omkring nævnte Aar. Paa Billedet af Langesø i Prospecter af Danske Herregaarde fra ca. 1853 ses Takstræerne ikke

paa omtrent 30 Fods Høide med tilsvarende Diameter, saaledes at den danner en smuk Pyramide; et sjældent Exemplar af en Hvidtorn, hvoraf den ene Halvdel har enkelte hvide og den anden røde Blomster; en paatrængende Nabo (en *Robinia*) har imidlertid forhindret den i en regelmæssig Forgørelse, hvorved den er bleven næsten flad, men afseet herfra giver den dog ikke sine ærværdige Kolleger i Jægersborg Dyrehave meget efter i Alder og Størrelse; et anseeligt Tulipantræ¹⁾, der dog ikke har blomstret endnu; en *Carya*; flere ret anseelige Hvidtorne med fyldte Blomster, en temmelig stor *Paulownia imperialis*, en *Catalpa syringae-folia*, endel træagtige Pioner, hvoraf nogle have opnaaet en ualmindelig Fuldkommenhed. Af almindelige Træer, som ogsaa bidrage betydeligt til Havens Dekoration, maa nævnes; en Gruppe af meget store og gamle Ege¹⁾, en Del mægtige Bøge¹⁾ tildels spredte omkring i

Efter Originaltegningen 1898 af J. T. Hansen til Trap: Danmark

Haven, en meget stor Balsom-Poppel, et Par Kæmpe-Lærker²⁾, og endelig en Hasselbusk³⁾, der, trods sin Almindelighed, i Henseende til Størrelse og Form er en af de mærkværdigste Planter i Haven. Med en beundringsværdig regelmæssig Forgørelse danner den næsten en Kugle paa circa 30 Fods Diameter. Hertil maa endnu føjes en stor Gruppe af velkonserverede Rododendrer¹⁾, og endelig en Række af *Thuja*

¹⁾ Findes endnu 1944. ²⁾ Hvoraf 1 findes 1944.

³⁾ Rester af denne findes maaske endnu.

occidentalis, der nu danne en nu næsten sluttet Hække paa 12 Fods Høide, der skjuler et Stakit omkring Fasanhaven. Desuden findes her ikke faa yngre Træer og Buske af gode Sorter, men som endnu ere for ubetydelige til at nævnes som nogen egentlig Forskjønnelse for Haven. Vi komme nu til at omtale en anden Del af Haven, omtrent 6 Tdr. Land stor, beliggende Øst for Hovedbygningen og ved en Kjørvei skilt fra samme. Omtrent Fjerdedelen deraf, nærmest Hovedbygningen, er anlagt til Lysthave, en Del optages af

Maleri signeret R[asmus] Chr[istiansen] 1887 [7 Tallet er utydeligt]. Tilhøjre ses den store Pil, der, delvis udgaaet, fjærnedes ca. 1936

Langesø

Gjødningsbænke og Drivhuse, Resten er Kjøkken- og Frugthave. Denne Del af Gartneriet (Frugthaven) har her siden Havens Omlægning været i høi Grad forsømt, idet Gartner Nielsen lod rydde en betydelig Del gode Frugttræer uden at plante et eneste istedet, og dette System er samvittighedsfuldt fulgt indtil for faae Aar siden, da hans Efterfølger, Gartner Amundsen, har plantet 12 unge Træer. Siden jeg kom hertil (November 1861), har jeg

hvert Aar plantet saa mange jeg har kunnet overkomme at preparere Jorden til. I det Hele er her omtrent 50 bæredygtige Træer, hvoraf dog kun Halvdelen give saa mange Frugter, at det lønner Umagen at plukke dem, og af denne Halvdel ere de fleste Sorter under middelmaadig Qvalitet.

Færskens- og Aprikos-træer dyrkes som espalierede ved flere af Udvæggene, hvor de synes at befinde sig godt og bærer ret rigeligt hvert Aar, hvad der er saa meget mere mærkeligt, som tid-

Maleri signeret I. Rode 1911. Gave fra Malerinden Fru Ingeborg Rode

Langesø

ligere Gartnere her have fundet Beskæring og Binding af dem for indviklet og besværlig og derfor ladet sig nøie med at klippe dem med en Sax, naar Skuddene bleve for lange hen paa Sommeren.

Af Drivhuse ere her følgende: et Hus, opført 1862, treds' langt, med Glas til begge Sider, hvoraf den ene Halvdel holdes varm og den anden kold. Den varme Afdeling er indrettet med en Grube i Midten og en flad Hylde paa 2' Brede langs Vinduerne, bestaaende af Skifertavler og hvilende paa Jernstiver. I den kolde Afdeling er der et Brædestillads i

Havedøren. Over Døren staar der:
FOR EFTERKOMMENE
OG IKKE FOR MIG
ADAM CHRISTOPHER VON HOLSTEN
ANNO MDCCLXXV

Midten og langs Vinduerne Skiferhylder, ligesom i den varme. Huset er 12' høit og 20' dybt. Dette er det egentlige Skuehus og holdes til den Ende, saavidt muligt, stadig dekoreret med blomstrende Planter. Dernæst er her et Hus paa 80' Længde, med Glas til een Side, hvoraf en lille Afdeling paa 6 Vinduer holdes halvvarm om Vinteren og om Foraaret benyttes til Formeringshus, det Øvrige bruges for Størstedelen til Pelargonier.

Det er ikke muligt at have større Planter i dette Hus, da Bagmuren kun er 8' høj, og Stilladset desuden er anbragt saa nær Glasset som muligt. Dertil kommer endnu et Hus, 40' langt 15' højt, og 12' dybt, som i det sidste Aar har været brugt til Orangerihus. Indtil 1863 var her i Haven et aparte Orangehus, men da mangelfuld Konstruktion, navnlig ved Apparatet, forbunden med Forraadnelse i Træværket, gjorde en grundig Reparation eller total Ombygning nødvendig, bleve min Principal og jeg enige om, at Orangetræerne vilde have en ligesaa fordelagtig Plads i det Hus, hvori de nu staae, og at de ved denne Forandring endog vilde vinde betydeligt i Udseende. Det gamle Orangerihus blev derfor

brudt ned for aldrig mere at reise sig. Endelig er her en Vinkasse, 72' lang, 10' dyb og 14' høi, bygget under Ledelse af min Formand, Herr Amundsen, paa en saa kunstig Maade, at den daarligt svarer til Hensigten. Stokkene ere plantede indvendig paa en Rabat langs Formuren. Under Rabatten er muret en 6' bred Hvælving, hvorigjennem der løber et enkelt Varmeorør, hvis Bestemmelse er at give Stokkene Undervarme. Igjennem Hvælvingen og den derover liggende 3' tykke Jordmasse (Rabatten) er for hvert andet Vindue anbragt 2 Drainrør, for at lede noget af den overflødige Undervarme op i selve Rummet i Kassen. Langs Bagmuren løber der ligeledes et enkelt Varmerør, hvis Varme udelukkende er bestemt for Kassen, men da Røret ligger 4' under en over samme anbragt Tremmepassage, hvorigjennem dets Varme skal gaae, er det hele System saa langt fra at svare til Hensigten, at jeg, da jeg første Gang vilde forsøge Varmeapparatets Virkning i Midten af Marts 1862, efter

at have fyret med fuld Kraft i 18 Timer, til min Forundring saae, at Luften i Kassen havde en Temperatur af 5° Frost. Paa Grund af denne Omstændighed har det senere vist sig, hvad jeg den Gang anede, at man næsten slet ikke kan drive Vin i denne Kasse. Jeg bør maaskee ikke undlade at bemærke, at samtlige Drivhuse her opvarmes med varmt Vand. Endelig komme vi til den egentlige Kjøkkenhave, 3 Tdr. Land stor, som ligger aldeles isoleret, c. 300 Skridt fra de ovenfor omtalte Haver. Den var for 6 Aar siden et aldeles raat Stykke Markjord, som blev taget ind til Have; ved fortsat Kultur vil det med Tiden blive en fortrinlig Plads for grovere Kjøkkenvæxter. Jeg er overbevist om, at den vilde være fortrinligt skikket til Frugthave, hvis Eieren selv var stemt derfor, og først vilde lade opføre forsvarligt Hegn, som kunde hindre Uvedkommende fra Adgang til Haven; men jeg troer neppe, at Samtykke hertil nogen-sinde vil være at opnaae.

Til denne Beskrivelse af Haven føjer Redaktøren en Efterskrift, idet han siger følgende:

Til Hrr. Andersens Beskrivelse af Langesø Have bør vi ikke undlade at føie en lille Slutning, navnlig for at yde ham velfortjent Anerkjendelse af den omhyggelige og hensigtsmæssige Kultur, hvorom Planterne i alle Husene vidnede, saavel som den Orden og Pyntelighed, hvormed hele Haven var vedligeholdt. Af den talrige Samling af

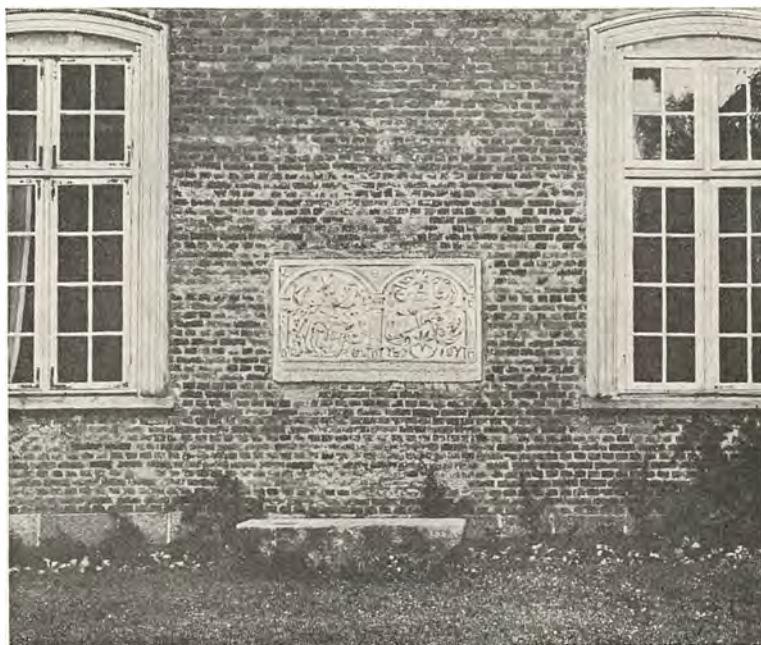
Potteplanter ville vi kun nævne de mange Bregnesorter, der alle vare i fortrinlig Kulturtilstand, og ikke faae Exemplarer af en saadan Størrelse og Skjønhed, som vi aldrig have seet i noget andet Gartneri her i Landet og heller ikke i ret mange af Udlandets.

Nøjagtig 10 Aar efter ovenstaaende foreligger den næste mere omfattende Skildring af Haven. Denne er trykt i »Tidsskrift for Havevæsen« i dettes niende Aargang (1875) og er forfattet af Havebrugskandidat J. J. HANSEN, der var paa Erholm. Artiklen er dateret Erholm i Fyen, Juli 1874. Artiklen gengives i det følgende.

FRA EN UDFLUGT TIL LANGESØ

Efter i Sommerens første Deel at have besøgt flere af de fyenske Herregaardes Haver, dels for underveis at samle Planter, dels for at gjøre mig bekjendt med Havevæsenet paa hvert Sted, kom Touren en smuk Dag midt i Juli til Herregaarden Langesø, i hvis Have man havde sagt mig, at jeg vilde finde et fortrinligt Driveri, ligesom hele Haven og Egnen nok vare værd at see.

Det kan da heller ikke nægtes, at den gamle Herregaard ligger smukt, omkrandset af Skoven og med den store Sø, hvis Længde sagtens har givet Gaarden Navn, tæt op til Haven. Noget af det Første, man lægger Mærke til, naar man ad Kjøreveien søger at naae op til

Vaabenstein og Sokkelsten fra Anthonius Bryskes Langesø

1944

Rhododendronkrat i Blomst. I Baggrunden tilhøre lidt af Stenpartiet

1944

Driveriet, der ligger noget højt, tilvenstre for Indkjørselen til Hovedbygningen, er en smuk Lindeallee af ret antagelig Længde og med en Skygge, der er meget indbydende for den af Varmen trykkede Vandrers. Det første Besøg gjaldt da Gartnerboligen, der ligger meget smukt i den høieste Deel af Haven med Udsigt til Driveriet og den det omgivende mindre Frugt- og Kjøkkenhave.

Der er intet til Hinder for et Besøg i Haven; Huusene staae aabne. Alt i dem er til behag-

ligt Eftersyn, og det Første, Øiet søger, bliver da det store Blomsterhuus, der ligger tilhøre for det øvrige Driveri.

Jeg kom strax til at tænke paa, at det vist maatte være dette Huus, der havde tjent som Mønster for et, jeg hver Dag pleier at færdes i, og ved nærmere Eftersyn viste Formodningen sig rigtig, dog kun forsaavidt som dette var af Træ, det derhjemme af Jern.

Luftgivningsvæsenet var ogsaa noget anderledes. Her foregaaer Luftgivningen ved at løfte hele Tagryggen ved Hjælp af Vinkelvægtstænger med smaa Hjul paa den ene og Snore i den anden Ende.

Snorene staae i Forbindelse med en eenarmet Vægtstang i det for Enden af Huset liggende Skuur, og Hævningen fremkaldes ved et Tryk paa denne.

Hævningen af Tagryggen foregaaer dog ikke saa let og ikke altid sikkert, da det kan hænde, at den ene hævde Deel falder ned med et lille Brag, naar man tager fat i den anden. Heller ikke er det heldigt, at man er nødt til at lufte baade i Vind- og Læsid.

Huuset er forresten indeelt i to Afdelinger. I den varmere er en muret Grube i Midten, i den anden et Trappestillads.

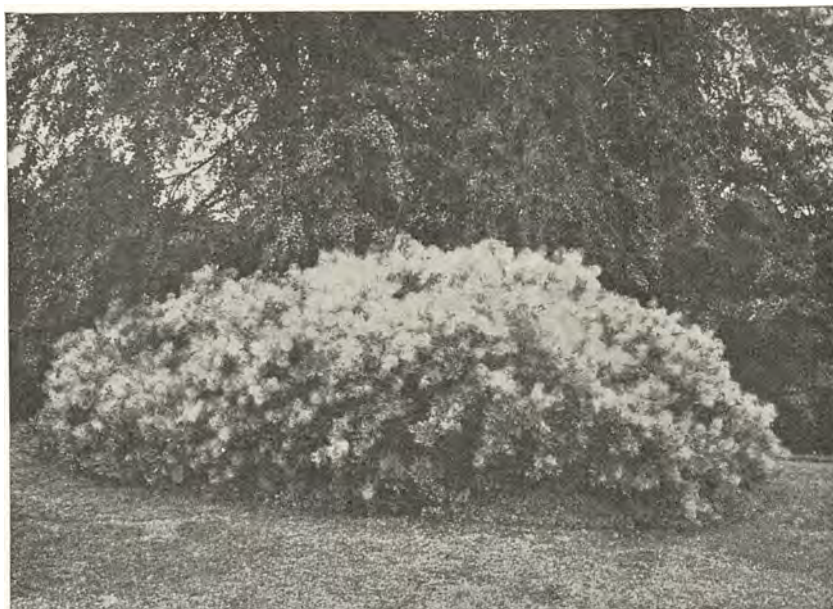
Der er dobbelte Vinduer om Vinteren. Skygningen iværksettes ved at lægge Skyggerammer paa Taget og for de opretstaaende Forvinduer.

I Gruben i den varmere Afdeling er der en prægtig Opstilling af Bladplanter, hvoriblandt et Par Phœnix navnlig tiltrække sig Opmærksom-

Flagstængerne

1944

Den blomstrende Parykbusk

1944

hed. Den ene af dem, der bærer Navnet sylvetris, vil blomstre om kort Tid; men dette falder ikke nær saa meget i Øine som dens mægtige Blade, der i smukke Buer strække sig ud til en Længde af 8', saa hele Bladkronen faaer et Tværmaal af 14—16'. En Pandanus utilis paa 8' Høide og med de smukke 4' lange Blade i tætte Spiraler omkring Stammen er en værdig Nabo, hvilket forresten ogsaa gjælder om et smukt Exemplar af *Pincenectitia tuberculata*. Kaster man et Blik paa Udfyldningen mellem de

store Planter, der væsentligst bestaaer af *Coleus*, *Begonier*, *Bregner*, en mindre *Latania borbonica*, *Canna* o. s. v., faaer man Indtryk af et smukt Hele. Noget Nydeligt er der endnu at see i den smukke grønne Flade, som *Ficus stipulata* danner paa Grubens Sider og den vakkre Slyngning af *Selaginella denticulata* paa Randen af Muren. Af enkelte Planter der gjøre Fordring paa Opmærksomhed, er der *Adiantum* trapeziforme med det smukke Løv paa lige, tynde Stilke. *Gonophlebrium subauriculatum* gjør sig bemærket ved det store, fint buede Løv med to Rækker halvkugleformige Sporehobe paa hvert Smaaafsnit. Det er eiendommeligt at see Frugthobene indsænkede saa stærkt i Løvet, at der fremkommer en halvkugleformig Forhøjning paa Overfladen, hvorved Løvet faaer et fint punkteret Udseende. *Pteris cretica lineata* og *P. flabellata* vise ogsaa fortrinlig Udvikling, hvilket ligeledes kan gjælde for den eiendommelige, smukke *Polypodium glaucum*.

Forbordene gjemme blandt andre smukke Ting en fortrinligt udviklet *Maranta regalis*, der tiltaler ved den fine Tegning i Bladet: *Bonapartea juncea*, nogle *Clivia*, *Begonia Knerkii* o. fl. a. findes der smukke Exemplarer af. Gavl-muren frembyder et smukt Skue ved den nydelige *Cissus discolor*, som der har faaet Plads.

Ogsaa i den koldere Afdeling finder man paa denne Aars-tid mange smukke Planter, og Opstillingen af *Pelargonier*, *Achimenes*, *Begonier*, *Bregner* o. s. v. gjør et godt Indtryk, hvilket især nogle Exemplarer af *Agapanthus umbellatus* bi-

Hængebirk ved den runde Dam

1944

Den store Bog

Blodbøgen

Tulipantræet

Lærken

1944

Tulipantræet

Cementkummen

Spiræahækken

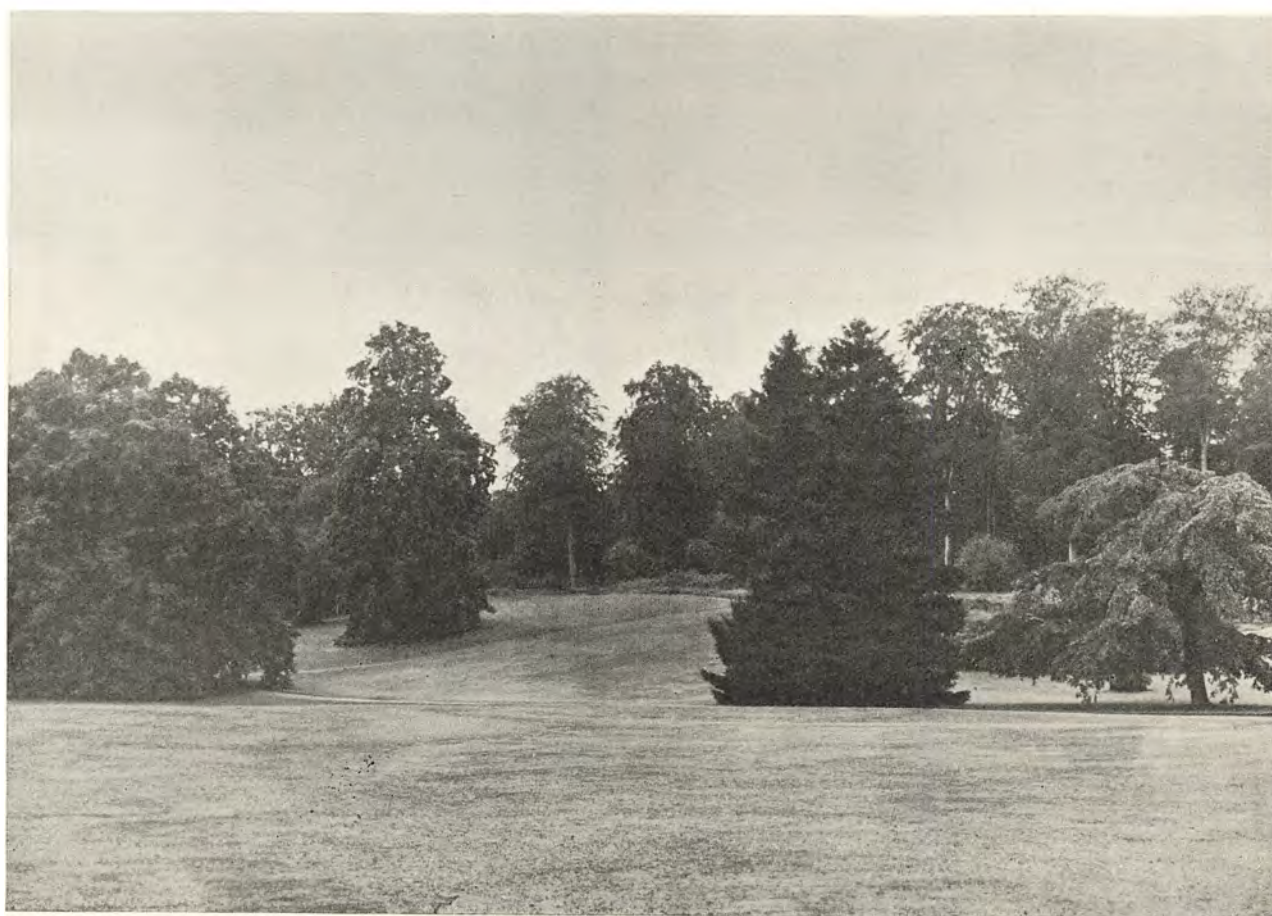
Lærken

1944

Udsigt fra Havetrappen

1944

Udsigt mod det Sted paa Bakken ind mod Skoven, hvor den paa de gamle Planer angivne Rotunde formodentlig har været

1944

Midt i Billedet *Cryptomeria japonica*. 1944
Tilvenstre Alléen, tilhøjre i Baggrunden Hækken langs den offentlige Vej

velser, at fremstille Alt saa smukt og tiltalende, som det i Virkeligheden er, og jeg skal derfor forlade Glandspunktet i Haven og gaae over til det mere Almindelige.

Orangehuset er omtrent tomt om Sommeren, men gemmer dog en Skat foruden de ret smukke Orangetræer, Nerier o. s. v., nemlig en smuk og stor *Araucaria excelsa*.

Bregnehuset har maattet afgive sin Besætning til Blomsterhuset, saa heller ikke det har noget af Interesse at fremvise for Tiden. I den ene Ende er der Viin, som for en Deel er afskaaren.

Den egenlige Viinkasse er ombygget i Vinter og fortrinligt indrettet. Den er forholdsviis stor, idet Længden er omtrent 80' og Dybden stor i Forhold til det, man er vant til for slige Huuse. Vinduerne have en Høide af henved 14'.

Forresten ere Sparrerne af Træ, hvorimod Sprosserne i de 4 brede Vinduer med 5 Rækker Ruder ere af Jern, hvorved Kassen bliver meget lys. Den øverste Længde Vinduer ere 4'

drage til. Af Bregnerne, der overalt ere talrigt repræsenterede og ved smukke Former, maa man især lægge Mærke til *Scolopendrium off. var. marginata* i flere smukt udviklede og godt anbragte Exemplarer. Saa eiendommeligt lange Frugthobe som paa denne Form seer man ikke paa mange Bregner. En endnu mere eiendommeligt Form er *Scolop. endivæfolium*, der, som Navnet siger, ligner *Endivien*. *Polystichum angulare* — vistnok en dansk, men i saa Fald meget sjelden Bregne — synes at befinde sig i et misundelsesværdigt Velvære; det Samme kan siges om et større Exemplar af *Thamnopteris australis*, der ligner *Scolopendrium* i Væksten, men mangler dennes karakteristiske Frugthobe.

Dracæna indivisa lineata synes mig at være en af de smukkeste af Slægten baade med Hensyn til Voxemaade og den eiendommeligt fine Nervation i Bladene, dog maaskee kun der, hvor den er under fortrinlig Kultur. Meget andet Smukt kunde udpeges; men det vilde dog falde vanskeligt, selv ved alenlange Beskri-

Egetræ ved Søen

1944

høie og tjene til Luftgivning. De bevæges ved Hjælp af Snore, der gaae over Tridser under Tagryggen og bære et stort Vægtlod, som glider op og ned i en dertil i Bagmuuren indrettet Ramme af Træ. I Formuuren er der Ventililer for hvert andet Fag Vinduer. Kassen er ved et Skillerum deelt i en sildigere og tidligere Afdeling.

I den tidligere Kasse er der saa rigt med Frugt, at jeg kun hos Handelsgartner Petersen i Horsens har seet noget Lignende eller Bedre. Her er omtrent det samme Udbytte opnaaet, men paa en forskjellig Maade, idet Petersen altid skjærer paa Spore, medens Viinstokkene paa Langesø ere skaarne paa halvlangt Træ.

Frankendaleren er fortrinlig, hvilket ogsaa kan gjælde for White Frontignac; disse dele Kassens Rum.

I denne Kasse foregaaer Opvarmningen ved Jernrør med varmt Vand; i den sildige er der derimod intet Varmeapparat.

Ogsaa den sildige Kasse har rig Frugt, dog

Den store Bøg paa Plænen foran Hovedbygningen 1944
Grenene tynges nedad af de mange Frugter

Vej langs Søen

1944

knap saa megen som den tidlige. Dens sidste Fag optages af Potteviin.

Det kan ikke nægtes, at det er et smukt Skue at see den lange Flade saa tæt besat med smukke Klaser, og naar Figentræerne ved Bagmuuren, der nok maae kunne trives godt, da Huusets Dybde tillader dem at faae Lys nok, komme med, vil det blive endnu smukkere.

Da Eierne, Baron HOLSTEIN CARISIUS, sjældent er paa Gaarden, har man ikke megen Brug for Varmebede til Drivning af Kjøkkenurter eller Sligt, og der er derfor ogsaa paafaldende faa, der nu, efterat Udplantningen i Blomsterbedene er fuldført, udelukkende ere optagne af Meloner.

Man vil lægge Mærke til, at nogle af Varmebedene ere indfattede med Kampesteen, sammenfødte med Cement, en Indfatning, der er meget fortrinlig, men derimod ikke er saa smuk som vor af Beton.

Det Smukkeste ved Lysthaven er dens Beliggenhed ved Søen med Udsigt til et smukt nyt Kapel i den paa den modsatte Side af Søen

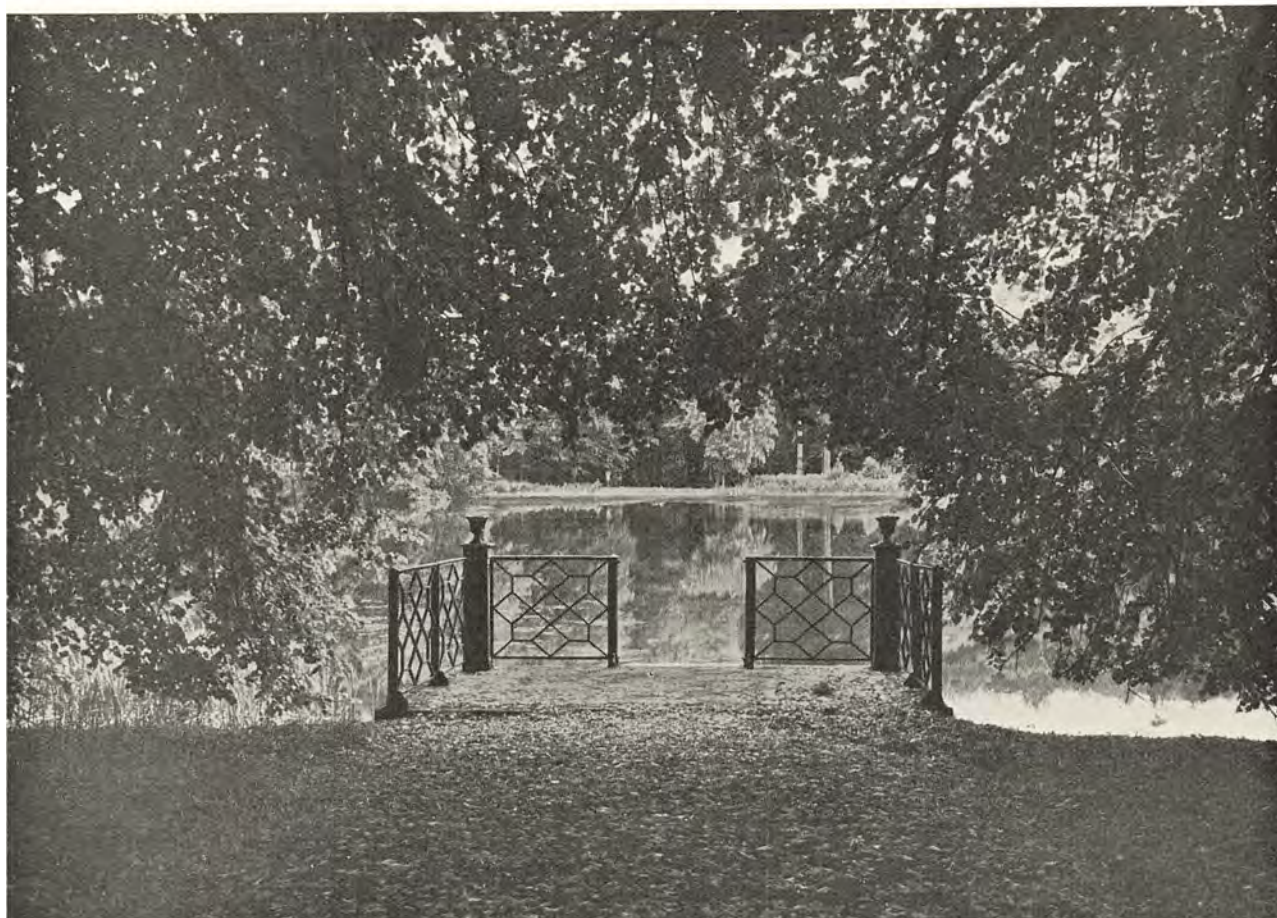
Udsigt langs Søen i Nærheden af Baadebroen

1944

Udsigt over Søen

1944

Baadebroen

1944

De store Egetræer ved Søen

1944

liggende Skov, hvori Eieren nok en Gang vil stedes til Hvile, og Skovriderboligen, der halvt skjult af Træer titter frem til venstre for Kapellet.

Da den forresten noget tarvelige Hovedbygning ligger noget under de smaa Bakker, mellem dem og Søen, og man derfor ikke fra Stueetagen kunde nyde det smukke Skue af Skov og Sø i Baggrunden, har en tidligere Gartner — en Nordmand — lavet en Dal, hvorigjennem man nogenlunde kan see det smukke Parti.

Nærmest foran Hovedbygningen findes Blomsterpartierne, der for en Deel først ere lavede iaar, da der blev ryddet nogle gamle Buskadser heelt ind til Bygningen. Noget af det Smukkeste i det nye Parti er en Bladgruppe i en rund Grube støbt af Beton¹⁾. I Nærheden

»Naturbroen« med Baronens to Døtre, ca. 1912

af Hovedbygningen findes et større Rosenbed og paa en Rabat nogle høistammede Roser, dog ingen fremragende Sorter.

Paa Plænerne findes smukke Exemplarer af Tulipantræet og Blodbøgen, i Udkanten af Skoven nogle smukke gamle Ege og Bøge. De Sidste frembyde den Mærkelighed, at Toppen er tør næsten paa dem alle, hvortil Grunden sagtens maa søges i Grundvand.

I Nærheden af Driveriet staaer en stor *Salix alba* og i et Bed med stedse-

grønne Træer og Buske finder man en *Cryptomeria japonica*²⁾ af omtrent 20' Høide og fortrinligt Udseende, hvilket tyder paa, at dette Træ nok kan trives paa Friland hos os, naar det som her faaer lidt Læ. En værdig Nabo har det i *Chamaecyparis Lawsoniana*, som, naar Stammen ikke var noget skjæv, vilde være et Pragtexemplar; *Thuja gigantea* staaer ikke synderligt tilbage for de andre to.

Naar der tages Hensyn til Jordbunden — Sand og grovt Gruus 3—4" under Jordfladen — maa man forbauses over, at Frugttræer kunne trives her. Flere vise imidlertid, at de finde sig godt tilrette, dog ingen bedre end nogle skjæve Snortræer af Pærer paa et Plankeværk ved Driveriet og nogle Viinstokke, skaarne paa Sporer, paa en Væg ved et af Husene. En fortrinlig Palmette paa samme Sted tør man heller ikke glemme. Da der kun kan gjøres forholdsvis lidt for fritstaaende Træer i større Former paa den Jord, man her maa plante i, kan man næsten forbauses over at finde flere ældre ret kraftige Pyramide-Pæretæer. Det ligger dog i Jordbundens Natur, at nogen god Frugthave kan den aldrig fostre.

Der er flere Mærkværdigheder ved denne Artikel. For det første dette, at Forfatteren, skønt Gartner og skønt hans Gang ved Besøg i Langesø efter hans eget Udsagn først gaar til

¹⁾ Findes endnu 1944 S.V. for Huset. ²⁾ Findes endnu 1944.

Gartnerboligen, at han da alligevel ikke nævner Gartneren ved Navn; derfor ved vi ikke, hvem der har været der paa dette Tidspunkt, og vi ved derfor heller ikke, hvem det er, der har forestaaet de i dette Aar (1874) foretagne Omlægninger og Rydninger. — For det andet nævner Forfatteren, at det var en tidligere Gartner, en Nordmand, der havde forestaaet den øvrige Omlægning, især mellem Hovedbygningen og Søen, mens C. A. Andersen nævner, at det var Johannes Nielsen, der havde forestaaet denne. Muligvis er der foregaaet flere Omlægninger, og den sidste er da den, som bedst beskrives, og som siger, at da Hovedbyg-

Ved »Naturbroens

1944

ningen ligger noget under de smaa Bakker, og da man derfor ikke kunde nyde Synet af Skov og Sø i Baggrunden, har man lavet en Dal, hvorigennem man »nogenlunde« kan se det smukke Parti. Denne »Dal« eksisterer stadig, og den eksisterer egentlig som et Spørgsmaalstegn, idet man uvilkaarligt spørger sig: Hvorfor er den ikke gjort saa dyb og bred, at man virkelig kan se fra Stuehuset til Søen, men kun »nogenlunde«? Uden at kende Forklaringen er det nærliggende at tænke sig, at man i disse Tider, hvor Stuebygningen ikke blev beboet til Stadighed, ikke har villet ofre væsentligt paa et saadant Planeringsarbejde, der, hvis det virkelig skulde kunne nytte noget, maatte have været adskilligt mere omfattende end Situationen viser det.

Paa den modsatte Side af Hovedbygningen (Gaarden) har der indtil 1850 været en Indhegning af Gaarden, gjort af en Mur med Piller og Blendinger, men i 1850 blev denne Mur erstattet af et Støbejernsgitter i nygotisk Stil. Op imod dette er der muligvis ved samme Tid plantet en Kreds af *Taxus baccata*, der siden er formet i firkantet Pyramideform og har vokset sig store og smukke, — ikke ens høje og ikke lige smukke, men dog afgivende et

overordentligt tiltalende og charmerende Billede, der fæster sig stærkt i Hukommelsen, idet de hører med til det første Indtryk, den Besøgende faar af Langesø. Mærkværdigt nok er disse store Tax ganske undgaaet Forfatterens Opmærksomhed, da der for en Del Aar siden udgaves en Afhandling om store Tax i Danmark. Med Hensyn til disse 12 Taxtræers Alder kan man med nogenlunde Sikkerhed fastslaa, at de maa være plantede omkring 1850. Dette Aarstal stod i den Støbejerns Laage, som indtil for faa Aar siden fandtes i Gitterets Aabning ved Indkørselen til Gaarden. At den oprindelige Mur, der tidligere afsluttede Gaardspladsen, og som ses paa Billeder af Langesø fra omkring 1830, har staaet indtil ca. 1850, fremgaar

af, at Snedker CHRISTIAN BENJAMIN NIELSEN i Rue, der døde den 13. September 1930, 91 Aar gammel, kunde huske Muren. Han har som Dreng arbejdet i Langesø Have, og har altsaa i 1850 været 11 Aar gammel.

Man kan formentlig gaa ud fra som givet, at Taxtræerne maa være plantede efter Murens Fjernelse og formodentlig umiddelbart efter Jærgitterets Opsættelse.

At Skoven ogsaa karakteriseres af stedsegrønne Planter, og at navnlig store Fyr og Cypresser forefindes i fortrinlige Kulturer anføres for en Ordens Skyld, idet Omraadet, hvor disse vokser, ikke er Have.

C. A. Andersens Efterfølger som Gartner paa Langesø blev AUGUST HANSEN. Hans Fader var den i Dattiden velkendte københavnske Handelsgartner PEDER HANSEN (1802—

65), der havde 3 Sønner, som blev Gartnere, og som selv var Gartnersøn. August Hansens Data kendes ikke; men vi ved dog saa meget, at han oprindelig lærte Handelen, og derefter gik over til Gartneriet; vistnok i denne Egenskab opholdt han sig i 1857 i London og i 1858 i Edinburg. Han deltog i Krigen 1864, styrede derefter et Aar Frederiksberg Slotsgartneri (et Handelsgartneri paa Frederiksberg) og blev saa Gartner paa Holsteinborg paa Sjælland. Derefter blev han Blomsterhandler, og først endnu senere overtog han Gartnerstillingen paa Langesø. Han maa have været her i Halvfjerserne og muligvis ind i Firserne.

Fra Midten af Firserne har vi Gartner F. GJERSTERUP, der omkring 1900 blev Forpagter af den Besidderinden privat tilhørende Taagerodgaard og senere ogsaa forpagtede Langesø Avlsgaard. Han fratraadte 1. April 1914 Forpagtningerne og boede i det under Godset hørende Nykøbinghus indtil han døde (21/7 1928). Han var født i Diernisse Sogn 14/4 1858 og var Søn af Gartneren paa Holstenshuus. Han ligger begravet paa Kirkegaarden ved Langesø Kapel, sammen med sin anden Hustru MARGRETHE, f. ANDERSEN (f. i Boulstrup, Aarhus Amt 28/4 1874, d. 22/1 1931). Hans første Hustru var MARIE DORTHEA f. PETERSEN, f. i Framlev 3/11 1852, død paa Langesø 18/11 1909.

Rimeligvis i 1898 kom Gartner NIELS PETER CHRISTIAN RASMUSSEN. Han var født 6/1 1871

Lærken

Tulipantræet

Stereoskopfoto ca. 1878

i Spodsbjerg paa Langeland og var uddannet i Gartnerier paa sin Fødeø, derunder ogsaa paa Tranekær. Efter Uddannelsen drog han til Udlandet og var senere paa Langesø og Kærsgaard i Aarene 1898 til 1909 for derefter i sidstnævnte Aar at starte sit eget Handelsgartneri »Slettenshave« i Søhus; her begyndte han paa bar Mark og opnaaede at se et veldrevet Handelsgartneri vokse frem. For nogle Aar siden trak han sig tilbage fra Bedriften og overlod denne til sin Søn, idet han selv slog sig ned paa Langelinje i Odense. Han blev i 1905 gift med DAGMAR HANSEN (f. 27/5 1871 i Ørbæk), der i 6 Aar (til 1904) var Husjomfru paa Lange-

Sølvinden

Toppen af Lærken

Den fligbladede
BøgToppen af
Tulipantræet

Hasselbusken

1944

sø. Gartner Rasmussen skrev bl. a. Artikler i Gartner-Tidende om Opbevaring af Vindruer efter Erfaringer fra Langesø. Han døde 1. September 1941.

Efter disse nævnte har Langesø ikke haft varige Gartnere, men har klaret sig med dels Gartnere, der var paa Godset en ganske kort Tid og derefter gik til andre Pladser, dels med Havemænd, der har kunnet gøre den ønskede Fyldest. Af disse sidste skal nævnes 2.

NIELS CHRISTIAN NIELSEN fødtes i Mosenlund, der ligger tæt Øst for Godsets Grænse, den 4. Maj 1867 og kom til Langesø Have d. 14. November 1881, først som Havemand for derefter at fungere som Gartner; i denne Egenskab virkede han paa Langesø til sit fyldte 65. Aar, nemlig 4. Maj 1932, hvor han gik af med Pension. Nielsen døde i Mosenlund 19. Maj 1945. Han var gift med ELISE MARIE JENSEN, f. 16. April 1858 i Bogense, d. 6. Juli 1938; hun tjente paa Langesø fra 1886 til 1898.

Den nuværende faste Havemand er LARS CHRISTIAN NIELSEN, som er født i Skovsby i Vissenbjerg Sogn den 26. April 1898; han har arbejdet fast i Langesø Have fra Oktober

Det gamle Laurbærhus

1944

1931 og bor nu i et af Godsets Huse i Havrehed. Han er gift med CARLA f. NIELSEN, født 27. Januar 1908 i Kauslunde.

Nu som forhen præges Langesø Have kraftigt af den Sø, der har givet Gaarden sit Navn, og hvis skovkransede Flade staar tæt ind imod Bygningen, omend ikke saa tæt, som adskillige Herresæders Voldgrave, og med en Karakter, der er vidt forskellig fra disses. Trods sine smaa Fremspring her og der danner Søen dog et udpræget aflangt Synsbillede, og de

stejle Skrænter skifter med mere afladede. Søen er meget dyb, og Fiskeriet deri er ikke uden Charme; Gedderne er store og velmagende og Aalene er fortrinlige; paa Grund af sin store Dybde (maalt til 9 Alen) er Søen næsten fri for Alger, Andemad m. m. og Vandspejlet klart og smukt. I Parken, der ligger Syd for Søen, snor sig en Vej langs Bredden, og Ask, Eg, El og andre Træer er vokset op langs med denne Side, mens Nordsiden er dækket af Skov. Denne Vej langs Søen ligger noget lavere end den øvrige Del af Parken og er ikke mindst derfor af en egen Charme, intim og diskret. Oven for den strækker sig Parkens grønne Flade, der gennem de senere Aar er blevet befriet for flere og flere ret unyttige Gange og derfor nu byder en næsten ubrudt Flade, der i visse Tag stiger op imod Dyrehaven i Syd. Det skæve Fald, som Terrainet har fra Naturens Side, er ved de foran omtalte Omlægninger gjort til et nogenlunde plant og vandret Tværfald, hvor Plænerne ligger i Synslinjen imod Vest, dog er der bevaret et svagt Fald ind imod Hovedbygningen. Ogsaa dette Fald bidrager til at give Parken et vist intimt Præg paa dette Sted, ligesom naturligvis ogsaa Skraaning fra Dyrehaven hjælper med til at slutte Haveanlægget godt til Bygningen. Det intime suppleres med en udpræget Udsigtslinje, der gaar omtrent imod Nordvest, hvor Synet hinsides Søen fanges af Skovfogedboligen mellem Skovens Bøgekroner. Denne Synsline, der ligger i det foran omtalte afgravede Parti, former sig omtrent som en bred Hulvej og er umiddelbart meget tillokkende at færdes ad; Græsset faar Lov at vokse højt paa dette Sted, hvad der forekommer fuldkommen selvfølgelig, og i Græsset er isprængt blaa Lupiner, Visse og andre Stauder med smukke Blomster, ligesom der findes enkelte unge Strøtræer og lidt Gyvel.

De store Plæner bærer foruden de allerede foran beskrevne Træer, der er bevaret fra ældre Tid, bl. a. en stor velformet Bøg, en Blodbøg og en Lærk, ogsaa flere andre Træer

De klippede Taks langs Gaardspladsens Østside

1943

og Buske, som har opnaaet en overmaade smuk Vækst og harmonisk Kronbygning, og som, idet de staar med temmelig stor Afstand, hver for sig kommer ypperligt til deres Ret. Der findes saaledes 2 prægtige, store Lindetræer, hvoraf den ene er en Sølvhind; begge bar de i 1944 en Overdaadighed af Blomster og Frø, saa de imod Høsten tyngedes til Jorden, som var det Hængetræer. Ligesaa bar Bøgene mangfoldige Frugter i dette Aar. Desuden findes der her 1 gul og 1 rød Hestekastanje, 1 fligbladet Bøg samt en Hægebirk, der staar ret nær ved den runde Dam tilhøjre for Hovedbygningen. Der staar ogsaa en tæt og smuk Parykbusk, og ved Dammen en lav, flad Hængeelm. Den foran omtalte Hasselbusk er sikkert skaaret ned flere Gange og staar nu med en mosset og frønet Stub, der har sendt nye, kraftige Skud. I selve Græsset har der i de senere Aar været flere Hekseringe, der har bredt sig ud fra Periferien og har givet et vist Farvespil i alt det grønne. Græsset indbyder til at gaa paa, men de faa Havegange tjener dog især i fugtigt Vejr til tørskoet Passage. Langs den næstyderste Gang i Nordsiden af Plænen er der rejst en Række hvidmalede Flagstænger, og ved Flagstængerne strækker sig en smal og lav Rabat af Hypericum; udenfor staar der 6 pragtfulde Egetræer.

Paa Skraaningen nærmere op imod Dyrehaven er der plantet et Rhododendronkrat

og paa den anden Side af dette (der er i smuk Vækst) er der anlagt et bredt Stenparti, som dog senere igen er indskrænket noget. Bag dette Parti samt i Skovbrynet vokser der brede Krat af Rugosaroser, og her oppe fra, hvor Rotunden er afsat paa Kortet, er der en herlig Udsigt over Park og Sø.

Imellem Dyrehaven og Sydfløjen af Hovedbygningen ligger der en Tørreplads, som er afgrænset af en Bøgehæk; fra denne Plads falder Terrainet i jævne Fald ned imod Hovedbygningen, og dette Parti, der forbinder den egentlige Park med Alleen og Økonomihaverne, bestaar dels af Græsskraaninger, dels af Rabatter med Pæoner, Spiræer og Primulaer. Umiddelbart ind ved Hovedbygningen i den vestlige Del af dette Parti er i 1944 en Sokkelsten til det ældste Langesø opsat, og her staar nærved den foran omtalte runde Kumme.

Langesø fra Nord ca. 1920. Langs Bygningen ser man en Del af de smaa Laurbærtræer

Tulipantræet

Lærken

Rhododendronkrat

set fra Hovedbygningens 1ste Sal

Januar 1945

Den Lindealle, som paa Müllers Plan af 1777 er vist med 4 Rækker Træer, er næppe nogensinde udført saadan. Planen viser en Afstand af 8 Alen mellem Træerne i Rækkerne, 36 Alen mellem de to yderste Rækker og henholdsvis 10 og 16 ½ Alen mellem de andre. Alleen fremtræder nu med sine 2 Rækker Træer, hvorimellem der er 22 ½ Alen, og der er nu paa hver Side 30 Træer fra Gaarden til Vejen for Enden af Søen. Det er sikkert her gaaet med

Plan og Praksis saadan, at man har tilladt sig visse Forandringer fra Planen, saa at det tilstræbte har kunnet naas ad anden Vej. Afstanden mellem Træerne i Rækkerne er godt 10 Alen. Der er her og der foretaget Nyplantninger i Alleen, og et af de øverste Træer, der var blevet beskadiget ved Avlsgaardens Brand i 1901, er væltet for faa Aar siden, hvorefter det tilsvarende overfor er fældet.

Hovedindtrykket af Alleen er en velkonserveret og velholdt og harmonisk, gammel Alle, der paa udmærket Vis er knyttet til Bygningskomplekset.

Nord for Lindealleen findes et bredt Staudeparti, der begynder ved den Mur, der er en Rest af den nedbrændte Avlsbygning og slutter ved den i Øst liggende lille runde Dam, der ligesom den forannævnte er stensat med lodrette Sider (kløvede Sten), og som begge maaske har været brugt som en Slags store Hyttedefade, hvori der en Tid kan gaa nogle Fisk.

Bag Stauderækken er der brede Buskplantninger, som strækker sig ud til den Vej, der fører til Skovriderboligen og Avlsgaarden.

I Driverihaven findes Rudimenter af et i 1942 nedbrudt gammelt Drivhus tilligemed et i 1941 istandsat Drivhus. Desuden findes der en Del Mistbænke og et Vinhus og en Drivkasse. Mellem Alleen og Driverihaven ligger den gamle Iskælder i en Bakke, der er bevokset med Egetræer og Kastanier; Iskælderen benyttes ikke mere. Ved Sydøstgavlen af Hovedbygningen findes en stor Hyld og ved Nordøstgavlen en stor Ahorn.

Lidt Øst for Hovedbygningen (og lidt imod Syd) ligger en gammel Frugthave, der er adskilt fra Vejen imod Skoven ved en Tjørnehæk. Dette Parti kaldes fra gammel Tid i Fynbomaal »Dammet«, og der er da ogsaa paa Kortet fra 1777 paa dette Sted angivet en aflang

Hængesælmen og de gamle Ege
set fra Hovedbygningens 1ste Sal

Januar 1945

Udsigt mod Øst fra Hovedbygningens 1ste Sal

Januar 1945

Dam, som altsaa senere maa være blevet fyldt op. I Køkkenhavens østlige Ende er der i nyeste Tid ogsaa opfyldt en Dam.

Hinsides Vejen imod Stationen er der i 1919 og i 1940 ved Søj indrettet 2 Frugthaver, der er i ypperlig Drift og rummer henholdsvis 90 og omved 300 Træer; disse passes af Skovfoged STUBGAARD. Køkkenhaven ligger tildels paa og tildels ved Siden af den opfyldte østlige Dam (hvis Vandløb er lagt i Rør). Bag Køkkenhaven og nær den gamle Frugthave findes et gammelt Laurbærhus, der i sin Bortgemthed og skønsomme Forfald byder en egen Stemning; det har i sin Tid været flittigt benyttet efter sit Navn, og Datidens store Laurbærtræer var virkelig anselige og af et vist Renome.

Af disse Laurbærtræer var der 6 meget store og oprindelig 22 mindre, der alle var kommet fra Holstenshuus, hvor den ældre Gartner Gjersterup menes at have opelsket de smaa Træer. Et eller to af de store Træer var købt i Hamborg.

Træerne, der alle var usædvanlig regelmæssige og smukt formede, var — efter Gartner Niels Chr. Nielsens Udsagn — allerede paa Langesø ved Kongens og Dronningens Besøg i 1882. De 6 store meget anselige Træer stod hver Sommer foran Hovedbygningens Gaardfaçade, og de mindre stod dels i Gaarden langs Støbejernsgitteret, dels langs Havefaçaden og ved en Tværvej igennem Lysthaven. Da Laurbærtræerne kun kunde taale 2 Graders Frost, maatte der fyres for dem hver Vinter. De gik dog alle ud — vist nok enten 1921 eller 1922, da det var særlig stærk Frost.

Flere af Hovedbygningens Mure er bevokset med Slyngplanter, Vildvin m. m., som forøger det venlige Indtryk, som Bygningskompleksets røde Mure i Forvejen giver, og Gaarden og Bygningerne holdes smukt sammen i Partiet imod Lindealleen af de omtalte klippede Taks, der er vokset udenom det førnævnte Gitter. Taksenes uregelmæssige Størrelse viser dem hver for sig som Individier og gen-

Blodbøgen og den store Bøg set fra Hovedbygningens 1ste Sal

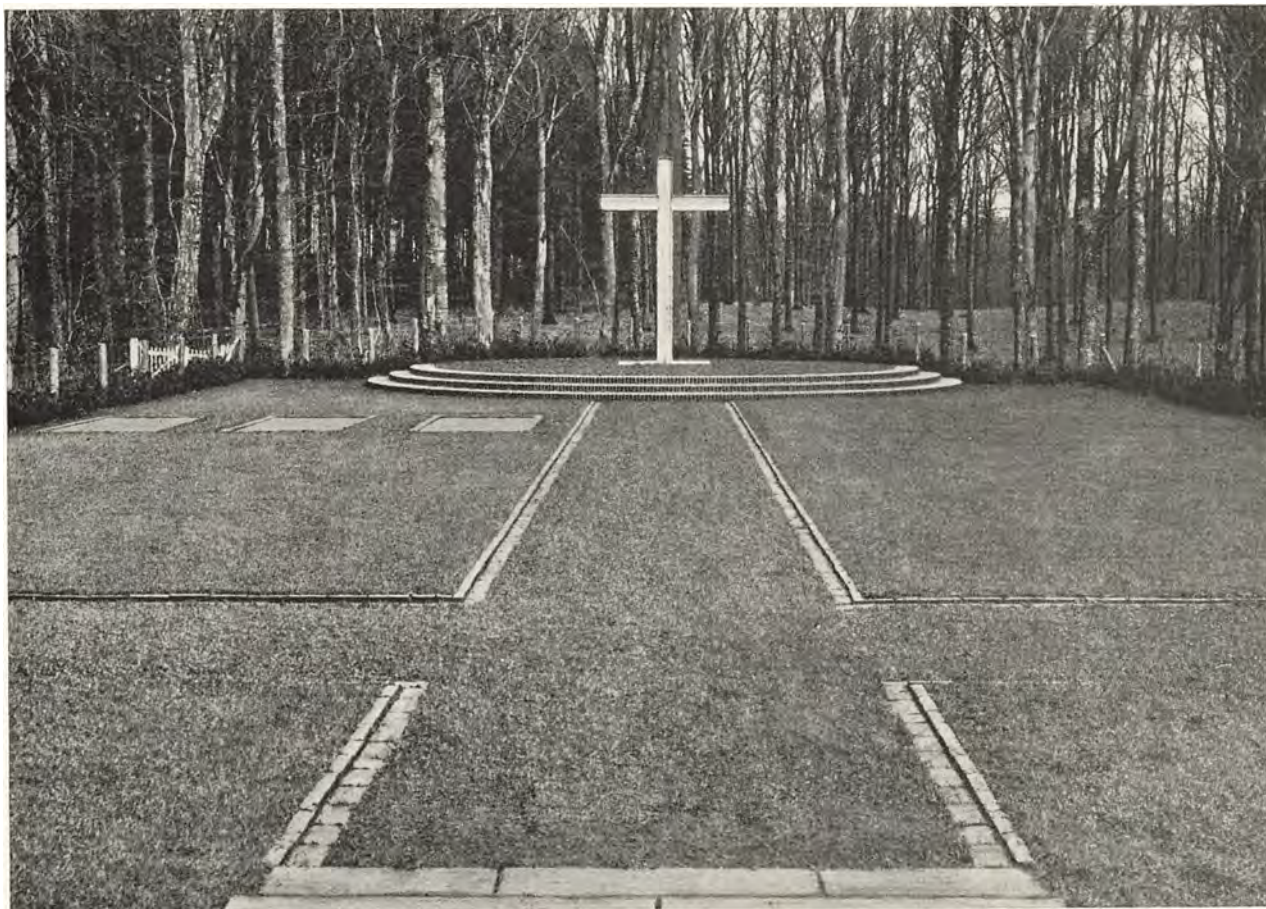
Januar 1945

Kapellet set mellem Dyrehavens Bøge

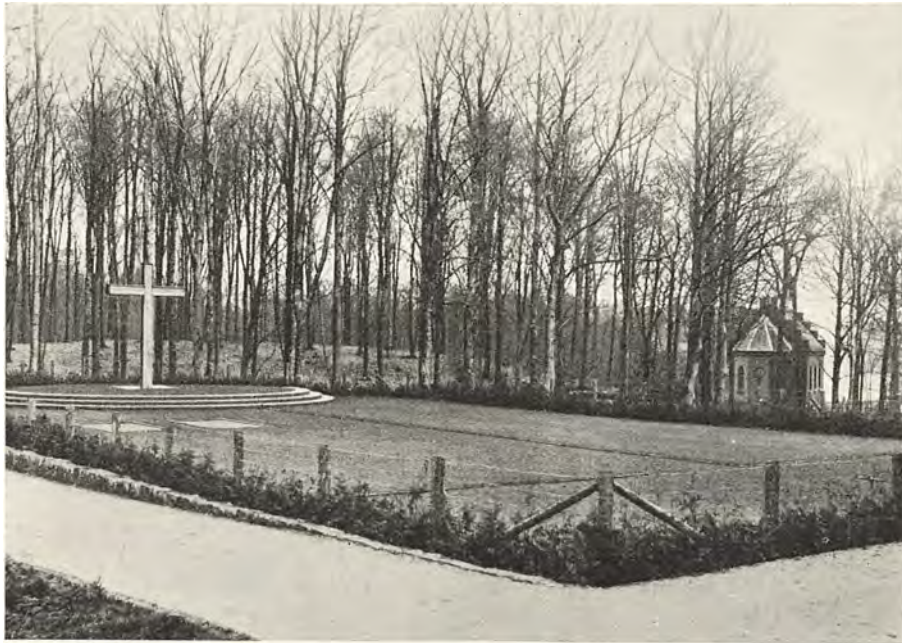
kalder rent umiddelbart for En Billedet af gamle engelske Herresæder med udpræget Pietet for Planter — noget som ogsaa Langesøs videre Omgivelser (Skoven) vidner tydeligt om. Grænserne mellem Skov og Park er paa Langesø flydende; det er umuligt at sige, hvor det ene begynder og det andet holder op. Vegetationen danner harmoniske Overgange fra dette til hint, og Stier og Gange fører blidt fra det ene til det andet. Det samme gælder for Kapelpladsen, der heller ikke er skarpt afgrænset, og hvorfra man iøvrigt har et smukt Kig over den vestligste Del af Søen. Tæt bagved Kapellet er der i de sidste Aar ved Siden af Kapelkirkegaarden indrettet en privat Begravelsesplads for Slægten; her er rejst et monumentalt Kors i Eg fra Langesø Skove.

Som Skov og Park gaar harmonisk og naturligt over i hinanden, saaledes gaar begge Dele ogsaa naturligt over i Landskabet, og der er en egen harmonisk Skønhed over det kuperede Terrain med sine Bevoksninger af Bøge og andre Træer og de Stier, der fører om-

Familiegravstedet ved Langesø Kapel

kring. Der er ingen spærrende Pigtraadshindringer, og Publikum kan færdes omkring Søen som det maatte ønske det. Kun er selvfølgelig de allernærmeste Dele af Parken ved Hovedbygningen reserveret Gaardens Beboere, men man kan vandre ad Stien ganske længe, før man kommer til et Sted, hvor der i Grusgangen staar et lavt og diskret Skilt om, at man ikke bør gaa længere, medmindre man hører til de mange, der privat er Gæst paa Langesø. Det nationale Præg, der er i Bakkedalene omkring Hovedbygning og Sø, gaar som en smuk Tone ind i Bygningskunst og Slægtstraditioner i de smukke Stuer, og der er ingen Kontrast deri, at Skoven rummer talrige Seværdigheder af fremmedartede, stedsegrønne Træer, — tværtimod viser dette, at Langesø ikke blot er noget dansk, men at man her ogsaa har haft et Vidsyn, der har strakt sig til værdifulde fremmede Kulturer.

Familiegravstedet med Kapellet og Søen i Baggrunden

1945

Isslag 20, Marts 1942

CLAUSHOLM HAVE

Firmaet Egmont H. Petersen har med stor Imødekommenhed tilladt, at der til denne Artikel er anvendt Tekst og Billeder fra Værket Danske Herregaardshaver Hæfte 8, 1934, ligesom Professor H. O. G. Ellinger og Dr. phil. Vilh. Lorenzen ogsaa har givet deres Samtykke hertil, hvorfor der herved udtales den hjerteligste Tak. Planen paa Side 75 er tegnet af Arkitekt U. Engelbrecht Madsen.

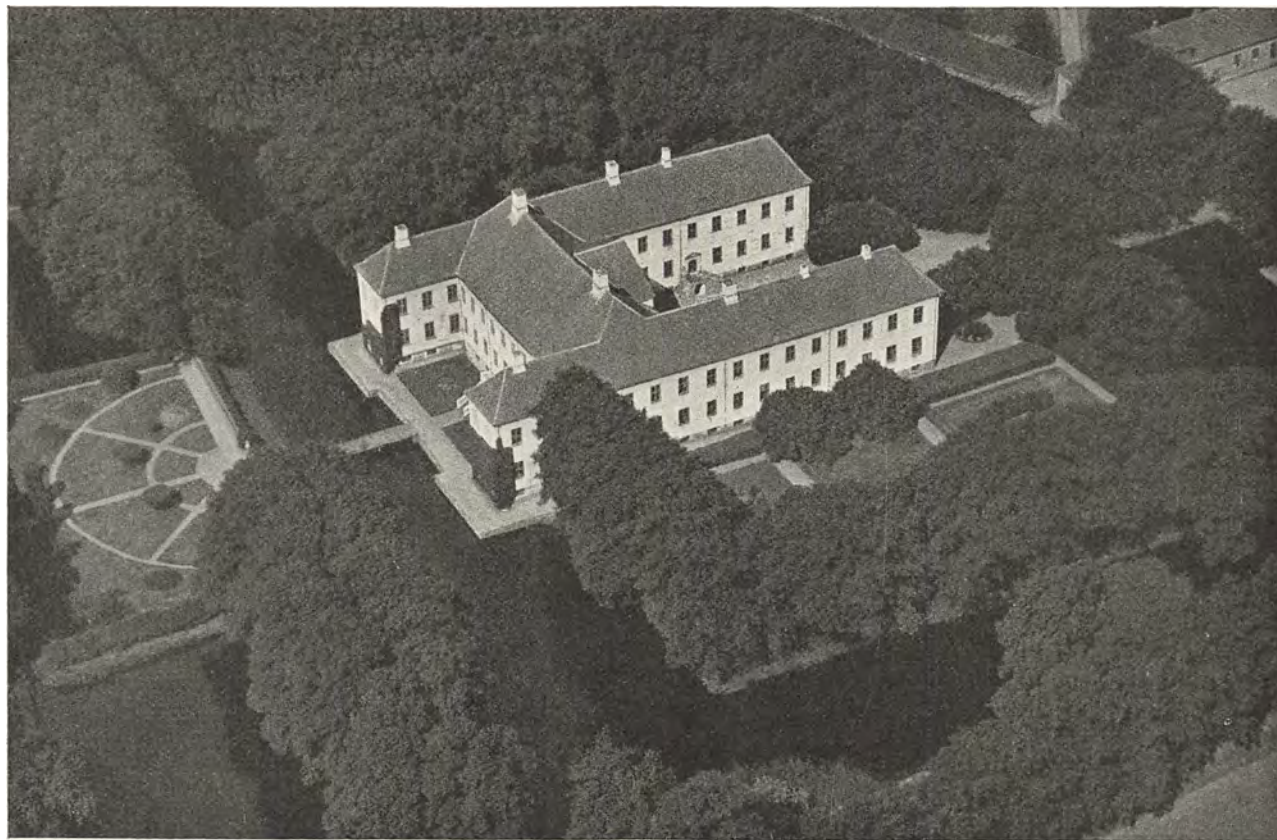
CLAUSHOLM HAVE

Af Dr. phil. VILH. LORENZEN med Oplysninger af Lehnsbaron HANS BERNER SCHILDEN HOLSTEN

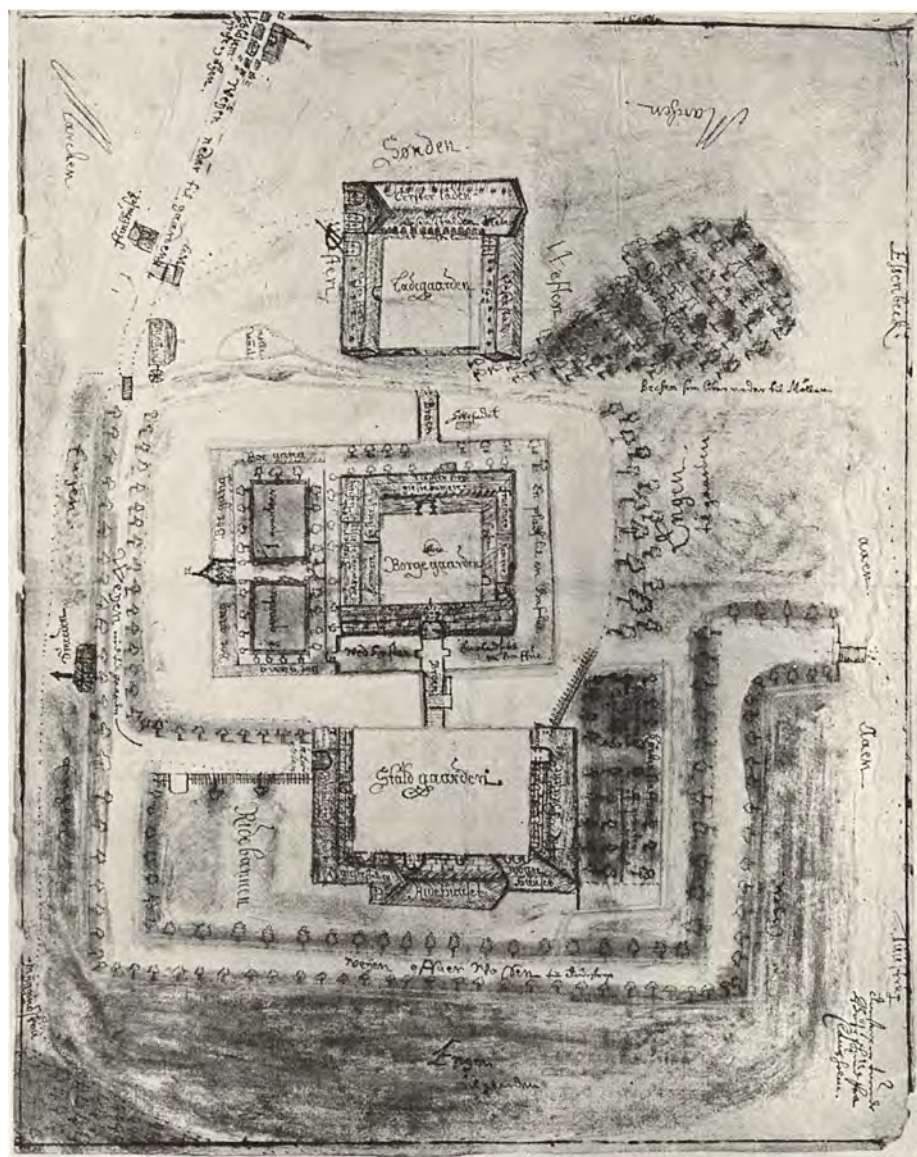
CLAUSHOLM hører til vore faa virkelige Landslotte paa private Hænder. Storstilet er det i Totalanlægget — endda Ladegaarden falder noget udenfor Helheden — storstilet i sin slotsagtige Hovedbygning og — sidst, men ikke mindst — storstilet i sin Beliggenhed i den brede, ægte jyske Allingea Dal, umiddelbart nedenfor det høje Lands bratte Fald mod Aa og Enge.

Overmaade gammel er Clausholm, utvivlsomt en af vor ældre Middelalders Særbrudsgaarde — en Storbonde og Adelsgaard lagt udenfor Landsbyerne og alene i Kraft af sin Beliggenhed i lavt og sidt Terrain med gode Forsvarsmuligheder i urolige Tider. Broget og dramatisk har dens Skæbne været gennem Tiderne, og store Navne i vor Historie har været knyttet til den. Saaledes Righofmesteren Mogens Gjø i 16. Aarhundrede, Oberst Hans Friis i 17. Aarh.'s Midte, Storkansler Conrad Reventlow fra Aarhundredets Slutning og senere Kong Frederik IV; efter hans Død 1730 forvistes hans Enke, Dronning Anna Sofie Reventlow, Storkanslerens Datter, til Clausholm og døde her 1743.

Det er særlig Aartierne før og efter 1700, der har haft Betydning for det Clausholm, der da blev til og i det Store og Hele er bevaret helt til vore Dage, takket være den Skaansomhed

Luftbillede

Beliggenhedsplan fra 1684 i Brahetrolleborg Arkiv

og Pietet senere Ejere har vist dette markante og aristokratiske Kulturværk fra en af vore store Kunstperioder. Ogsaa til det ældre Clausholm, der fandtes før de store Forandringer ved Aar 1700, har man noget Kendskab, og dette gælder ogsaa Haven. Derimod vides intet om en endnu ældre Have, der omtales i Skiftet efter Mogens Gjøs Død 1544 under Navn af »Petter van Suickes Have«, næst Vesten op til Mølle dammen. Ej heller om »den ny Abildgaard«, Mogens Gjøs Søn, Albrecht, selv havde »ladet grave og gjort«.

Den ældre Have fra Tiden før de store Forandringer er ikke mindst interessant derved, at den giver os Bescjed om en Herregaards have fra Tider, hvor vor Viden om dansk Have-

kunst endnu er forfærdende ringe. Denne ældre Have kendes fra en temmelig diletantisk tegnet Plan over Clausholm og nærmeste Omgivelser fra 1684 — Oberst Hans Friis' aller sidste Ejertid. Den findes nu i Brahetrolleborgs Arkiv.

Planen viser et Bygningsanlæg, svarende til det nuværende, med Ladegaard, Borggaard og Staldgaard i Rækkefølge fra Syd mod Nord, og disse tre Lokaliteter i alt væsentlig beliggende paa deres nuværende Plads. Paa-faldende for dette gamle, sikkert senmiddelalderlige Herregaardsanlæg, er det mægtige rektangulære Borggaardsvoldsted, i Dimensioner nogenlunde

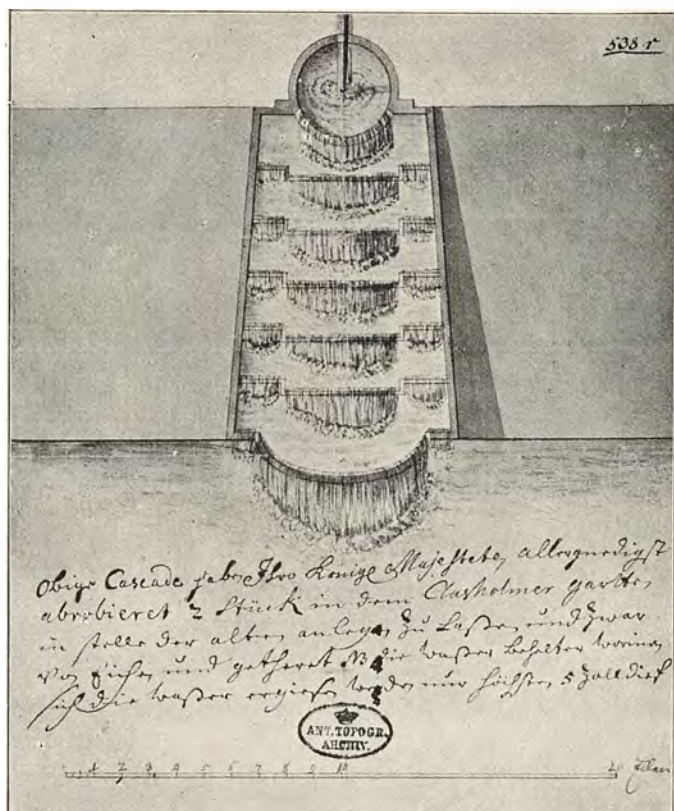
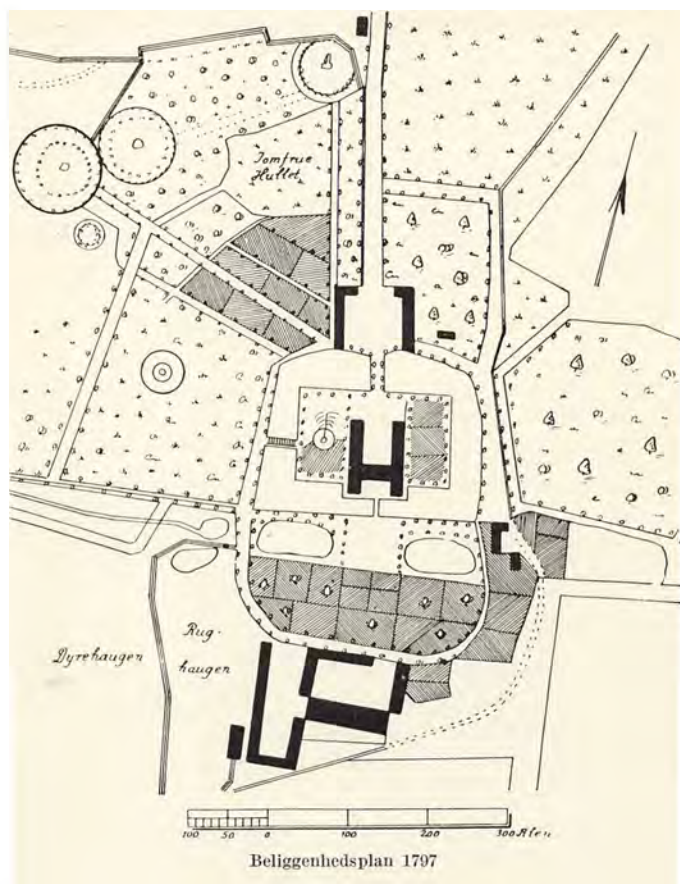

Clausholm 1707. Efter Pontoppidans Danske Atlas

svarende til det, der bærer nuværende Hovedbygning. Kan man stole paa Planen af 1684, var Voldstedets Udstrækning ikke helt saa stor som nu, men dog saa stor, at der paa Voldstedets østlige Del blev Plads til et Haveanlæg ud for den tre Stokværk høje Østfløj, hvor bl. a. »Kirken« fandtes, samt »en stor Sal« foruden Gæstekamre. I al Fald en Del af Fløjen er »det høje Stenhus«, Mogens Gjø havde ladet bygge. Men efter alt at dømme var denne Fløj ikke det egentlige Beboelseshus, hvad derimod Vestfløjen synes at have været. Ud for denne staar der paa Planen kun kort og godt: »En Plads til Have« ligesom ud for Nordfløjens vestlige Del; ligeoverfor, paa den anden Side af Broen, var »Vedkast«.

Det er karakteristisk for Forholdene paa vore gamle af Grave omgivne Herregaarde fra Middelalderen og Renaissance, at *en intimere Forbindelse mellem Beboelse og Have var vanskelig at gennemføre*, selv her, hvor Haven dog havde faaet Plads paa selve Borggaardsvoldstedet. Endda maa man anerkende den gode Vilje til at knytte Bygningsanlæg og Have sammen. Alt synes forøvrigt at tyde paa, at det helt op til Slutningen af 16. Aarh. har staaet ret sløjt til med Havekunsten rundt om paa vore Herregaarde.

Dette maa dog ikke forstaas saaledes, som der ikke i sidste Halvdel af Aarhundredet har været Interesse for Haver og Havebrug. Renaissance havde ogsaa heroppe, i Tyge Brahes Fædreland, medført større Sans for Naturen og dens Foreteelser — ogsaa for Haver — end normalt havde været i Middelalderen, hvor Klostrene havde været saa nogenlunde de eneste Bærere af Havedyrkning. Med Renaissance's Komme begyndte man at samle paa og interessere sig for nyindførte

Obige Cascade haben Ihre konigl. Majesteten allergnädigst abprobieret 2 Stück in dem Clausholmer garten in Stelle der alten anlagen zu Lassen und zwar von Eichen und getheret NB die Wasser behalter worinen sich die Wasser ergiesen werden nur höchstens 5 Zoll dick
Udkast paa Nationalmusæet til 2 Kaskader paa Clausholm, som rimeligvis har været indrettede paa Terrassernes sidste Skraaning ned mod den sydlige Grav, hvor der endnu paa begge Sider af Salsbroen er Afsatser, der springer frem i Vandet, og hvoraf den østligste er halvrund ganske som paa denne Tegning

udenlandske Vækster, og Lægeurter dyrkedes med større Omhu. De Urte- og Lægebøger, der udkom allerede i Reformationsaarene, taler højt nok om Interessen for Planter og Blomster og Træer af alle Slags. Normalt maatte Haverne lægges udenfor Voldgravene, og ofte var der to Haver: Prydhaven, der vist falder sammen med Datidens Benævnelse »Rosen-gaarden«, og Køkkenhaven, der kaldtes »Urtegaarden«. Men tillige kunde der være en »Abild-gaard« for Frugtdyrkning, og endelig omtales »Humlegaarden« og undertiden »Dyrehaven«.

Men selve Haveanlæggets *kunstneriske* Udformning efter Renaissancens Idealer har næppe interesseret Herregaardenes Beboere altfor stærkt endnu i 16. Aarh. paa enkelte Undtagelser nær.

Clausholm ca. 1854 efter Prospecter af danske Herregaarde

Forholdene bedrede sig dog betydeligt alt fra Slutningen af 16. Aarh., men først langt senere blev *Havekunsten* som saadan Genstand for litterær Behandling ogsaa herhjemme. Der fandtes selvfølgelig Bøger om Havekunst i fremmede Litteraturer, men det første originale danske Arbejde om Havekunst udkom dog først med Hans Rasmussen Blocks højst interessante »Horticultura Danica. Hvorledes en ziirlig og nyttig Have i Danmark kan anrettes, beprydes og ved Magt holdes«. Den er trykt 1647.

Det er ogsaa en Selvfølge, at Baroktidens velkendte, statelige Haveanlæg fra Aarhundredets senere Del — som Nysøs og Søholts — forudsætter en vis Havekultur her til Lands i den foregaaende Del af Aarhundredet, og denne Havekultur har heller ikke været Herregaardene fremmed. »Nu i vore Tider er næppelig en Herre, som jo forlyster sig herudi og holder velforfarne Urtegaardsmænd, som ved deres Kunst kan oprette, haandhæve og dyrke smukke, ziirlige og nyttige Lysthaver«, siger Hans Rasmussen Block.

Selv havde han aabenbart faaet sin Uddannelse her i Danmark. Fra Barnsben havde han lagt sig efter Havekunst, »og baade udi hans Majestæts egen Have ved Croneborg, saa og andre Rigens Raads og W. Adels Personers Haver øvet mig derudi, det flittigste jeg kunde«. At han og hans Kunst havde Velyndere i adelige Kredse fremgaar ogsaa af, at han skal have tilegnet sit Skrift til de to ansete Herremænd Kansleren Chr. Thomesøn Sehested til Skovgaard og Lykkesholm og Rigsraad Tage Ottesen Thott til Eriksholm og flere andre

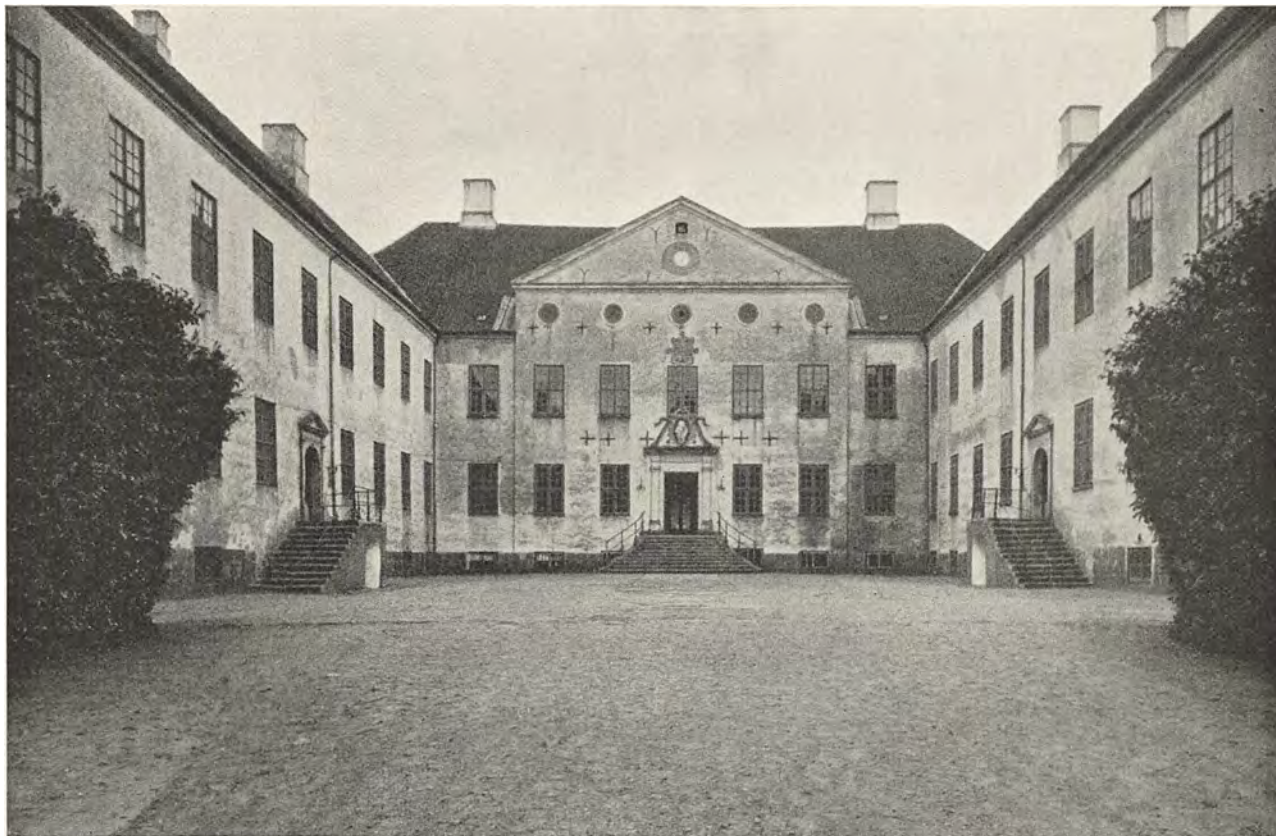

Fra Nord

Fra Syd

Disse to Billeder er antagelig fra Tiden omkring 1880

Fra Nord

Gaarde i Skaane. I sine Theorier er Hans Rasmussen dog ikke videre fremskreden, og det ligger meget muligt i, at han var en Hjemmefødning, der ikke synes at have studeret udenlands.

Men hans Ideal er ellers klart nok, og som Eksempel paa en Have, der »baade er nyttig, zirlig og lystig« anbefaler han et Anlæg 200 Skridt i Længde og 120 i Bredde i Længderetningen Øst og Vest. Indgangen skal markeres af en smuk Løvportal. Om muligt skal Haven deles »midt igennem« af en 6 Fod bred, stensat Kanal med Gallerier ved Siderne med maledede Piller, »hvorpaa man kan sætte adskillige smukke Potter med fremmede Urter og Blomster udi«. Den ene Langside skal optages af en »skøn Gang«, 8 Fod bred, hvis Smaatræer skal bindes og flettes ind i hverandre — altsaa en Løvgang. Her kan Solen ikke skinne igennem, og naar Bunden belægges med Græstørv »kan man derudi smukt spadsere i Solens Hede og andet Tilfald.« I Løvgangen skal ogsaa anbringes Bænke og — ophænges Fuglebure, med smaa Fugle udi, »som liflig sjunge og kvinkelerer«. Selve Haven deles ved »de store« Gange i 12 Kvarterer — 6 paa hver Side ad Midten, og hvert Kvarter inddeles igen »med Stykker og Mønstre« i Bede. En stor Del af Bogen optages da ogsaa af Anvisninger til at danne saadanne Bede i alle mulige Figurer og Ornamenter, alle holdt rent geometriske — mange meget opfindsomme! Bedene er beplantede med et broget Blomsterflor og indhegnede af klippede Buxbomhække. Mellem de grønne Hække løb pyntelige Gange med hvidt eller rødt Sand.

Det symmetrisk afvejede har ikke blot været en Hovedfordring for Anlægget som Helhed. Ogsaa i Beplantningen, i Valg af Urter, forlangtes samme Hensyn. »Dersom Du sætter en Pæon paa et Hjørne, skal Du ogsaa sætte paa de andre tre, ogsaa med de andre, hvad som staar i lige Bed paa een Side, skal være lige paa den anden«.

Fra Vest 1941

Men Hans Rasmussen Block ser endnu paa Haven som et isoleret Fænomen og nævner intetsteds Beboelseshuset og Forholdet mellem dette og Haven. Dog antyder han et Sted, at Haven helst skal ligge Syd for Huset, »dersom der skal være Hus hos bygget«; men alene herved antyder han, at en Lysthave dengang ofte maa have ligget ganske for sig selv, og det er sikkert Erfaringer fra Herregaardene, der her har foresvævet ham.

Clausholms ældre Have, som den kendes 1684, er Prydhaven — Køkkenhaven laa Vest for Staldgaarden — og en Dyrehave Vest for Ladegaarden. Prydhaven er af Dimensioner kun ca. $\frac{1}{4}$ af den Block'ske Ideelhav. Den har til Gengæld væsentlige af de Træk, der karakteriserer denne tænkte Ideelhav. Det rektangulære Anlæg er her ganske vist foldet op efter Tværaksen, en naturlig Følge af, at Haven laa med Langsiden op mod en Bygningsfløj. Men Aksen er tydeligt markeret af en bred Gang, hvortil en Portal (Løvport) førte ind. For Enden af den korte Gang laa et spirpydet lille Lysthus, og Gangen selv delte mellem to Kvarterer, som det synes indrammede af Hække, hvori voksede mindre Træer med regelmæssige Mellemrum indbyrdes. Dertil kan føjes, at Havens tre bygningsfri Sider var omgivet af Buegange (Løvgange). Utvivlsomt — i denne Have har vi et Anlæg, der kan være adskillige Aar ældre end 1684. Den repræsenterer faktisk Renaissancehaven i dansk Form og Skikkelse og nærmest i Hans Rasmussen Block's Manér. Er den anlagt af den haveinteresserede Hans Friis, der ejede Clausholm fra Midten af 17. Aarh. til 1686?

Dette giver Clausholms Prydhav en særlig Værdi, thi den kommer derved til at indgaa i det øvrige Materiale, Tiden har levnet os til en Vurdering af den danske Renaissancehav. Men det alt foreliggende Materiale, der sikkert kunde suppleres ganske betydeligt ved systematisk Efterforskning, er endnu ikke rationelt gennemgaaet og bearbejdet, saaledes som Tilfældet er i Norge og tildels i Sverige. Her ligger en ikke uinteressant Opgave for den Kyn-

Fra Nordost 1941

dige. At der skulde kunne findes synderligt Stof til vor Renaissancehaves Historie i endnu eksisterende Haveanlæg er vel nok lidet troligt, men Arkiverne gemmer sikkert adskilligt af Betydning, og gamle Kort, Planer og Afbildninger er i Virkeligheden forhaanden i ikke ringe Tal. En saadan videnskabelig Undersøgelse vilde utvivlsomt give værdifulde, saavel kunstneriske som gartneriske Resultater.

Som Clausholm var 1684, sang det paa sidste Vers! To Aar efter — 1686 — fik Gaarden i daværende Geheimeraad, senere Storkansler, Greve Conrad Reventlow, en Ejer af stort Format, for hvem Clausholm i dets hidtidige Skikkelse paa langt nær var standsmæssig nok. Denne Baroktidens fremragende Repræsentant ønskede ogsaa at se sin nye Ejendom omdannet til en værdig Ramme i Tidens Stil om sin og sin Families højfornemme Tilværelse.

Storkansleren havde først forskellige Planer om en Ombygning af det ældre Clausholm under Ledelse af Gaardens daværende Gartner, Joakim Evertsen, en Søn af Søetatens Bygmester, Hollænderen Evert Jansen (d. c. 1690) og sikkert fra sit fædrene Hjem fortrolig ogsaa med Byggevirkosomhed. Senere kasserede Storkansleren imidlertid sin Gartner som Arkitekt og henvendte sig 1692 til en almindelig, men habil Bygmester — samme Mand, der havde opført Stensballegaard — om at lave et nyt Ombygningsprojekt. Imidlertid endte det med, at Storkansleren lod udarbejde et helt nyt Projekt til en fuldkommen Nybygning, vistnok af samme Bygmester. Men hans arkitektoniske Samvittighed er pludselig vaagnet, og han beslutter nu at raadføre sig med den berømte svenske Arkitekt, Nikodemus Tessin d. Yngre, med hvem den danske Regering netop da førte livlige Forhandlinger i Anledning af Christian V's Slotsplaner. I November 1694 sender Reventlow da Tegningerne til det nye Clausholm op til Bolle Luxdorph i Stockholm, for at han kan forelægge dem for Tessin, der lover at rette lidt paa Tegningerne — det var Portalen, det gjaldt.

Fra Nordøst ca. 1910

Men det interessante i denne Sammenhæng er, at den store Mand ogsaa lover at levere *Tegning til et Haveanlæg*. Langt om længe fik Tessin de lovede Tegninger færdige og meddelte 1. Maj 1695, at han vil sende dem til Reventlow.

Efter Bygningstegningerne opførtes i de følgende Aar det nu staaende Clausholms tre-fløjede Hovedbygning i nøgtern Barokstil. Og nogenlunde samtidig maa man antage, at Anlæggelse af Haven er sat i Værk. Hvorvidt man virkelig har fulgt den Tessinske Haveplan, vides ikke. Tegningen selv har ikke hidtil kunnet findes. Der er da kun den Vej at gaa, *saa vidt gørligt at paavise Storkanslerens Have i dens ældste Skikkelse, og dernæst undersøge, hvorvidt der er Tessinske Træk deri!*

Forøvrigt er alene den Kendsgerning interessant, at en dansk Stormand paa det Tidspunkt vilde have et Haveanlæg af mest moderne europæisk Type. Og Tessin var her den rette Mand.

Thi denne Nordens største Barokkunstner var tillige den, der stod Le Nôtre nærmest i Syn paa Havekunsten og dens Muligheder. Paa Rejser havde Tessin grundigt studeret de mest moderne franske Haveanlæg og havde selv i sine egne Arbejder paa dette Felt, bl. a. paa Drottningholm, vist sig som sin Mesters Jævnbyrdige. Men ligesaa fortrolig han var med fransk Havekunst, var han med italiensk. Det er da ogsaa ham, der har Æren for i 1680'erne paa Drottningholm at have skabt det første *heltud* barokke Haveanlæg i Norden. Allerede 1687 havde han bistaaet Hertugen af Holsten-Gottorp med en Omlægning af Haven ved Gottorp Slot, og han har her udformet Kaskadeanlægget i Slottets Midtakse. Nu var det en dansk Rigmand, der henvendte sig til ham, og hvem han lovede at tegne en Haveplan. Faa

Indkørsel til Staldgaarden fra Øst 1941

Aar efter, 1697, udarbejdede Tessin til daværende Kronprins Frederik, senere Frederik IV, Plan for et lille Lystslot med tilhørende storartede Have, Kronprinsen vilde anlægge paa Valby Bakke ved København, det senere Frederiksberg Slot; baade Slot og Have fik dog en anden Karakter end den Tessinske i deres endelige Udformning. Heldigvis kendes Tessins Forslag.

Clausholms store Lysthave, som den nu er, har en langt større Udstrækning, end da den blev anlagt i 1690'erne, idet den senere er forlænget og udvidet i vestlig Retning med parkagtige Anlæg, ligesom der i Nordvest, udenom Køkkenhaven, senere igen skabtes en anselig Park.

Alt er sagt, at Clausholms Hovedbygning og Staldgaard ligger helt inde paa Bunden af Allingaadalens Lavning. Men umiddelbart Syd for Hovedbygningen hæver Terrainet sig i en brat Skrænt — c. 19 m. høj — op til det Plateau, hvor Ladegaarden havde sin Plads. Dette Højdeplateau falder lidt mod Øst, hvorved Skrænten tager noget af i Højde til denne Side. Allerede fra tidligere Tider maa der imidlertid have ligget en Art Dæmning mellem søndre Voldgrav og den lille Bæk, der 1684 siges at løbe til Møllen, d. v. s. til Mølleedammen — ganske som den Dag i Dag. Ogsaa nu ligger Mølleedammens Vandspejl adskilligt højere end Vandspejlet i Gravene.

Storkanslerens store Lysthave har altsaa til Forudsætning den bratte Skrænt — Anlæggets Dominant — og Mølleedæmningen. Den oprindelige Have Syd for Hovedbygningen optog af Skrænten og Dæmningen kun det Parti, der *laa i Flugt med Voldstedet og dets Grave!* En Bro førte over søndre Grav over til Haven.

Det første, der er sket, er, at man har taget fat paa store Afgravnings- og Opfyldningsarbejder med det Formaal at gøre Skrænten tjenlig til et Terrasseanlæg. Den forhaanden-

Fra Køkkenhaven 1941

værende Mølledæmning er sikkert blevet reguleret til en ensartet høj og bred Terrasse, hvortil den første Skraaning fører op, her er Mølledammen atter omdannet til et vistnok regelret, rektangulært Bassin og svarende til dette er vestlig paa Terrassen udgravet et nyt Bassin af samme Størrelse og Form. Efter denne Terrasse følger den anden Skraaning, der fører op til anden Terrasse, derefter tredje Skraaning til tredje Terrasse — og endelig fjerde Skraaning op mod en Mur af Kampesten, der atter bar et Stakitværk. Bag dette er Højdeplateauet, hvor nu Ladegaarden ligger. Tredje Terrasse har imidlertid ved Afgravning og Paafyldning faaet Form af en svag Rundning, hvis Sidesving slutter sig til tredje Skraaning.

Terrasseanlæg er, som naturligt, en Sjældenhed i det flade Danmark; men det forekom dog omtrent *samtidig* ved Gottorp, ved Frederiksberg Have og 1709 ved Sorgenfri.

Ejendommeligt for Clausholms Terrasseanlæg er dets Dimensioner — med faktisk 4 Afsæt, og ogsaa den Omstændighed, at Haveanlægget aabner sig *bredt*, set fra Hovedbygningen, med det c. 60 m. brede Parti mellem første Terrasses Bassiner. Dette Parti er nu omgivet af Jasminhække paa de to og en Hæk med blandet Bevoksning paa den tredje Side. Forøvrigt er kun lidet af Bevoksning og Beplantning i Storkanslerens Have bevaret til vor Tid. Vor Viden suppleres imidlertid gennem en Besigtigelse af 1731, hvortil atter slutter sig en senere fra 1743. Besigtigelsen af 1731 maa antages i det væsentligste at gengive Havens Tilstand, som den var ved Anlæggelsestiden. Men det fremgaar af denne Besigtigelse, at Haven da var i stærkt Forfald, og at ogsaa Bevoksningen da var i Uorden.

Det viser sig da, at Vejen ad Mølledæmningen — altsaa paa første Terrasse — og forbi Bassinerne, ganske som nu, var en Lindeallé og at alle de 3 Terrasser var omplantede med Buxbomhække, hvoraf mulig Rester endnu er tilbage langs øverste Terrasses Rundning. I

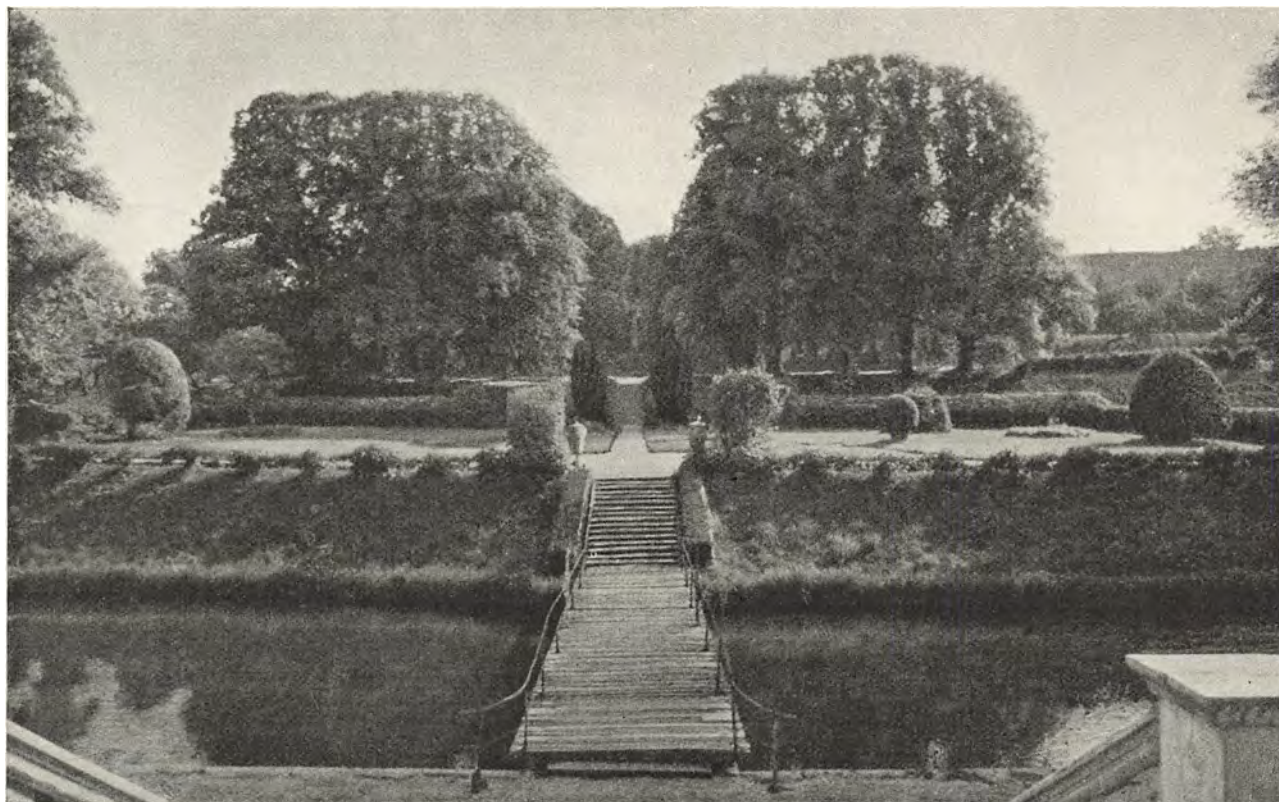
Opkørselen set fra Hovedtrappen 1941

Øst og Vest var Stakitværk — med Porte ind til 1ste Terrasses Allé. Umiddelbart indenfor Stakitværket var plantet Hasselhække i Øst og Hasseltræer og Avnbøg i Vest, sikkert tænkt som Læbælte. Partiet mellem Bassinerne var udlagt i to Kvarterer; ogsaa de to andre Terrasser var udlagt i to Kvarterer.

Hvorledes denne *Kvarterinddeling* er at forstaa, hænger atter nøje sammen med *Trapperne op ad Skraaningerne* — og med *Cascadeanlægene*.

Ligeud for Broen over søndre Grav førte en Trætrappe op ad første Skraaning til første Terrasse og maa her være fortsat i en Midtgang, der har opdelt Partiet mellem Bassinerne i to Kvarterer, formodentlig holdte som Blomsterparterre. Og her har formodentlig det 1731 nedlagte »Vandspring« været, midt imellem Bassinerne; det var da omgivet af 4 Statuer af Bly. 8 andre Statuer, men af Træ, var da kasserede som ubrugelige. Ogsaa de maa stamme fra Storkanslerens Tid.

Men foruden Trappen udfor Broen har der paa første Skraaning ogsaa været Cascadeanlæg. Paa et Udkast til Cascade, nu i Nationalmuseets Arkiv og stammende fra Frederik IV's Ejertid 1718—30, beretter en Paaskrift, vistnok med Generalbygmester J. C. Ernst's Haand, at der skal opføres to Cascader i Stedet for »de gamle Anlæg«. Disse Cascader kan kun tænkes anlagt paa *første Skraaning*, fordi Symmetrien, da Voldens Midtakse var optaget af Trappen, her krævede *to Cascader, anbragt til Siderne for den brede Midttrappe* og saaledes placeret, at de let kunde sættes i Forbindelse med Bassinerne umiddelbart overfor. Sikre Spor af dem kan dog ikke mere paavises. De to projekterede Cascader er imidlertid aldrig kommet i Stand. Og de to Cascader, de skulde erstatte, er utvivlsomt at forstaa som ensbetydende med de saakaldte »gamle Anlæg« her, der maa stamme fra Storkanslerens Tid og 1731 beskrives som bestemt til *at ligge mellem to smalle Trætrapper*, men hvorvidt ogsaa disse

Terrasserne set fra Havetrappen ca. 1930'erne

»gamle Anlæg« nogensinde har fungeret, er vist mer end tvivlsomt. Thi — som det vil fremgaa af det følgende — var der betydelige tekniske Vanskeligheder forbundne med at faa Vand ikke alene i disse to Cascader, men ogsaa i andre.

Thi der har været — eller dog været paatænkt — andre!

Paa anden Skraaning op til anden Terrasse var der 1731 ingen rigtig Trappe, men kun — som ved første Skraanings Cascadeanlæg — to smalle Trapper ved Siden af hinanden med en aaben Plads imellem til Cascader. Ej heller de var 1731 komne i Stand. Ligesaa med tredje og fjerde Skraaning.

Uden at det fremgaa helt tydeligt af Synsforretningen af 1731, der her er noget uklart affattet, maa man antage følgende: Da der slet ikke nævnes rigtige Trapper i Anlægets Midtakse udover den brede Trappe op ad første »Vold«, og da de to øvre brede Terrasser var ind delt i kun to Kvarterer, *har anden, tredje og fjerde Skraaning kun haft hver een Cascade og anbragt i Havens Midtakse*. Traadte man ud ad Døren fra Havesalen ud for »Salsbroen«, vilde man — som det hele Haveanlæg var planlagt — have haft for sig et pragtfuldt Syn op mod Skraaninger og Terrasser; Skraaningerne med deres grønne Flader vilde have gjort sig stærkest gældende, idet selve Terrasserne — fraregnet den nederste — vanskeligt har kunnet ses nede fra! Men særlig pragtfuldt havde Cascadefaldene kunnet virke i alt det Grønne. Midt for sig i Totalanlægets Midtakse — og med interessant perspektivisk Virkning — havde man Bro og Trappe, og højere oppe Vandspringet og de 3 Cascader, den ene over den anden. Og endelig — som Point de vue — øverst og ovenover fjerde Skraaning et italiensk Trappeanlæg med Sideopgange, herligt malet i Blaåt og Hvidt, og hvorfra der var Adgang til Lade gaarden.

Havde alt dette været helt i den rette Stil, skulde imidlertid baade Trapper, Springvandsbassin og Cascader have været i Sandsten — som i Gottorp Slotshave!

Fra Øst ca. 1910

Men — som alt sagt — hele dette vidtløftige Cascadeanlæg, der sikkert altsammen er ensbetydende med »de gamle Anlæg« og maa stamme fra Storkanslerens Tid, synes aldrig at have fungeret. Det siges udtrykkelig 1731, at al det Snille, en »Rendeligger« — altsaa en af de saakaldte »Vandmestre« — fra København havde anvendt med Fyrretræsrender, hvorigennem Vandet fra 3 Damme paa Clausholm Mark skulde løbe ned over Cascaderne, havde sørgelig vist sig at være til ingen Nytte.

Det store Spørgsmaal er nu, om Nicodemus Tessin har Andel i dette Haveanlæg, som det ovenfor er skitseret i sine Hovedtræk.

At Tessin kan have anbefalet Storkansleren at lægge en Have op ad Skrænten, er i og for sig troligt nok, men det kunde Storkansleren vel ogsaa selv have fundet paa! At den blev udformet som typisk Terrassehave — en af de faa, Danmark har ejet i saa stor Stil, foruden den senere Ledreborg Have — kan Tessin derimod nok have haft Andel i. Fortrolig, som han var, ogsaa med italienske Haveanlæg, har han meget vel forstaaet Charmen ved Terrassehaven, der — normalt — ogsaa skulde kunne give Anledning til at arbejde med Virkninger af Trapper, af stillestaaende, rindende, springende og brusende Vand. Paa Clausholm er der faktisk — omend i al Beskedenhed — arbejdet med de væsentligste af de Virkninger, den store italienske Havestil og ogsaa Tessin lejlighedsvis arbejdede med. At Tessin i Gottorphanen anvender Trapper paa begge Sider af sin Cascade her, kunde ydermere henlede Tanken paa ham i Forbindelse med Storkanslerens Have.

Meget taler da for, at der virkelig i Clausholms Have er arbejdet efter Nicodemus Tessin den Yngres Projekt. Paa den anden Side kan man sikkert gaa ud fra, at hans Projekt har regnet med en rigere og kostbarere Udformning i det Enkelte, end Virkeligheden har kunnet svare

Slotsholmen med »Fruens Have« og den østlige Grav ca. 1910

til. Og dog! I denne Have fra 1690'erne synes Barokkens Havekunst for første Gang for Alvor at være blevet praktiseret her i Danmark i den *store* Stil, med dens stærkeste Virkemidler!

Noget andet er, om Tessin ogsaa har udarbejdet Projektet til de andre Haver ved Clausholm, foruden »den store Lysthave«, men herom lader sig intet sige.

Thi paa det store Voldsted, der bar Hovedbygningen og mulig var bleven udvidet af Storkansleren i Vest, var efter Besigtigelsen af 1731 ikke mindre end 3 Haver.

Som *Haven Syd for Hovedfløjen* var i dette Aar, maa den være bleven anlagt, da Frederik IV tilbyggede de to korte Sidefløje. Den lille Have her var aabenbart stærkt forsømt, kun med lidt Kirsebærtræer og Espalier af Abrikos og Fersken. Langt mere var gjort ud af Haverne Øst og Vest for Hovedbygningen. *Østre »Lysthave«*, hegnet af Ligusterhække paa de 3 Sider ud mod Voldgraven, var udlagt som kun eet Kvarter, med »adskillige« Frugttræer. Antagelig i Midten stod en Gladiatorstatue i Bly. Paa samme Maade var *vestre Lysthave* indrettet; kun stod her Statuer i Kvarterets 4 Hjørner.

Større Interesse knytter sig til *Køkkenhaven* Vest for Staldgaarden — altsaa Clausholms femte Have. Og vil man medregne Dyrehaven Vest for Ladegaarden, hvor der dog ikke 1731 nævnes særlige Anlæg, kunde Clausholm prale med ikke mindre end seks »Haver«.

En lang Spadseregang førte — som nu — fra den store Lysthave langs vestre Side af vestre Voldgrav ud til *Køkkenhaven*. Gangen var allébeplantet med »Ipern« d. v. s. Ælm. Selve *Køkkenhaven* var hegnet med Stakitværk. Dens største Pryd var den 135 Alen lange og i Midten 5 Alen høje Buegang af Liguster i Syd. Denne stammede dog fra Frederik IV's Ejertid. Af de forskellige Gange var den midterste beplantet med Ligusterhække. Forøvrigt var *Haven* »afdelte« til *Køkkenurter*; ogsaa Frugttræer omtales.

Parti fra Parken. Til højre »Dronningens Allé« ca. 1910

Storkanslerens Haver havde været vel vedligeholdt og i god Stand, men de blev forsømt i Frederik IV's Ejertid — han og Dronningen opholdt sig kun lidt og i korte Perioder paa Clausholm. — Til Gengæld fik de, som selve Hovedbygningen, en Renaissance, da Anna Sofie Reventlow som Enkedronning boede paa Clausholm fra 1731 og til sin Død 1743. Lejlighedsvis høres dog i Frederik IV's Tid om Arbejder med Haven. I et enkelt Tilfælde vides man 1723 at have indhentet Slotsgartner I. C. Kriegers Raad. Det er ogsaa samme Aar, man tager fat paa Fontæners og Cascaders Reparation ved en tilkaldt Fontænemester. I denne Periode omtales Nikolaj Ryder som Gartner paa Clausholm.

Enkedronningens store Lysthave kendes ganske godt fra Besigtigelsen 1743. Hun har øjensynlig interesseret sig en Del for den og prydet og udvidet den paa forskellig Vis. Den siges udtrykkelig at være vel vedligeholdt og forbedret. En Del af sin Ejertid har Enkedronningen benyttet Peter Berthelsen som Gartner.

I nogen Grad ændredes i Enkedronningens Tid Havens Beplantning og arkitektoniske Struktur.

Paa anden og tredje Terrasse blev plantet Hække af Stikkelsbær og Ribs, men mere betød det, at der paa øverste tredje Terrasse plantedes to Runddele med Lind og deromkring Ligusterhække. Af dette er dog nu intet mere tilbage, ej heller af de Hasselhække, der plantedes paa øverste, fjerde Skraaning, op mod Ladegaarden.

Særlig indgribende i Havens oprindelige Struktur er dog, at Cascadeanlægene 1743 helt er faldet bort. Men endnu 1741 var der Planer fremme om at faa dem bragt i Orden. En Fontænemester skulde sætte dem i Stand. Ved denne Lejlighed omtales imidlertid 6 »Sæt« Cascader, hvert med 5 Cascadefald. Enkedronningen har delt sin fornemme Samtids Interesse

for alskens Virkninger af Vand i Haver. Hun vilde ogsaa have 6 »Vandspring« i de 6 Runddele i Muren for Slotsgaarden — aabenbart 6 Nischer her. Men intet af alt dette blev til Virkelighed. Til Gengæld for de manglende Cascader er der indrettet et delvis nyt Trappesystem op ad Skraaningerne; paa de to øverste var Cascadeanlægene afløst af brede Trapper. Men desuden bygges en hel Del andre Trapper til Siderne for disse for at lette Færdselen i denne lidt besværlige Have, men mærkeligt nok synes disse helt nye Trapper — bredere og smallere — der nu anlagdes, ikke at have ligget symmetrisk i Forhold til Hovedtrapperne midt for.

Og eet er givet! Det pompøse i Storkanslerens Haveanlæg er unægtelig forsvundet. Mulig er den bleven mere hyggelig og bekvem at færdes i, men den tidsbestemte store Stil har forladt den!

Til det mere hyggeligt-intime bidrog ogsaa Skulpturer. De tidligere omtalte Træskulpturer havde Enkedronningen ladet reparere og male. To af dem forestillede Pager; een var en Karl, der gravede, en anden en Lugekone. Navnlig de to sidste ligesom foregriber Idéen med Nordmandsdalen i Fredensborg Slotshave. For Enden af Salsbroen stod to Grenaderer. Den allerøverste — italienske — Trappe var derimod nedbrudt, og i Stedet for var der — curiøst nok, men ganske i Overensstemmelse med Tidens Smag — »lige udfor Slotsdøren, som i Perspektiv« opstillet et »Bræt« med Maling, aabenbart et paa en Bræddevæg malet perspektivisk Billede! Derved var indrettet et malet og stafferet Sejldugstelt med Bænk — antagelig nedenunder det perspektiviske Maleri. Forøvrigt manglede Haven ikke Farver. Foruden Skulpturer var alt Rækværk ved Trapper og Broer og Portene livligt malede, mest i Hvidt og Blaåt.

Vest paa udvidede Enkedronningen Haven ved at knytte den sammen med Dyrehaven ved en lang Allé, beplantet med Røn, Bøg, Lind, Ask, Esp og Æl — ialt 249 Stykker. Den gik til en Iskælder, hvis Plads ikke mere kan paavises, men Alléen kan ikke være nogen anden end den, der nu kaldes »Dronningens Allé« og i Niveau med Lysthavens anden Terrasse med et Knæk gaar op til Skellet mod den Mark, der endnu i 1797 kaldes »Dyrehaven«, og derfra fortsætter til nuværende Dyrehave.

Clausholms *Dyrehave*, hvor der laa fire Fiskedamme, lod Enkedronningen kultivere efter Tidens Ideal af Lystskov! Her, som andetsteds, gjaldt det om at trække de store Linier op efter rene geometriske Figurer og bl. a. Stjernepladser med Alléer var lige saa yndede i Lystskove som i Datidens glimrende Byanlæg med Centralpladser, hvorfra udgaar Radialgader.

Toppen af Allétræer. Jævnfør Plan Side 73. Nr. 35

Mange Stammer. Jævnfør Plan Side 73. Nr. 38

Fra Gravene

en Spadserebro bygget tværs over Voldgraven til Alléen her. Den *søndre Lysthave* var der derimod intet gjort ved. *Køkkenhaven* havde gennemgaaet en Del Ændringer i Enkedronningens Tid; ogsaa den var blevet »forøget og forbedret«. Forøgelsen bestod i Opfyldning af et Morads i Nord. Forøvrigt var plantet Frugttræer, Smaabroer lagt over Havens Bække, en Lindeallé plantet med et teltagtigt Lysthus, som det tilsvarende i den store Lysthave, opsat som Point de vue. Dertil kom to andre nye Alléer, henholdsvis med Blommetræer og med Piletræer og Hindbærbuske. Haven var stadig omgivet af Stakitværker med Porte.

Men om alle disse Haver gælder stadig, at deres Anlægsform og arkitektoniske Struktur ikke lader sig fastslaa nøjere. Kun saameget forstaar man, at de alle har været præget af den Trang til Afveksling og Sans for morsomme Enkeltheder, der ogsaa kan møde os i Tidens store Lysthaveanlæg! Ogsaa i disse mindre Haver var alt Træværk malet i livlige Farver. Til Slut skal omtales den i Enkedronningens Tid Øst for den offentlige Vej, paa Haltet anlagte *Urte- og Kaalhave*; det bliver Clausholms syvende Have i Enkedronningens Tid.

Saaledes skabtes ogsaa her i Clausholms Dyrehave en *Stjerneplads*, hvorfra udgik 8 Alléer, beplantet med forskellige Træsarter, mest Lind, Bøg og Asp — 391 Træer ialt. Hele dette Anlæg har ikke kunnet faa Plads i det nuværende lille Skovparti ved Dronningens Allé alene; det stærkt couperede Terrain har heller ikke egnet sig til Alléanlæg. Men hvor det har været, er det meget vanskeligt at paavise, fordi kun usikre og svage Spor er tilbage af alle disse Allébeplantninger. Hvis man derimod forudsætter, at den nuværende Mark, der 1797 betegnes »Dyrehaugen«, dengang har været Skov, bliver der Plads nok til de 8 Alléer, hvoraf flere maa have haft en betydelig Længde.

Af Haverne paa Voldstedet havde *østre Lysthave* faaet Bøgehække og anden ny Beplantning, bl. a. med Frugttræer. Mere var gjort ud af *vestre Lysthave*, der havde faaet Buegang, to ottekantede Lysthuse og to Menagerihuse — ikke at forglemme 4 malede Træskulpturer forestillende Aarstiderne. Stakitværk var opsat og

Fra Gravene

Efter Anna Sofie Reventlows Død 1743 følger et Tomrum i Clausholms Haves Historie. Men da Godset 1757 erhvervedes af Nordmanden, den senere Geheimeraad M. V. Huitfeldt, fik baade Ejendommen og Haven atter en god Tid. Det er øjensynlig i hans 43aarige Ejertid de nu saa skønne Trærækker og Alléer paa Voldstedet og udenom dette er plantede; de omtales ikke 1743. Men det er ogsaa ham, der yderligere har forøget Clausholms i Forvejen saa talrige Have- og Parkanlæg med den Huitfeldtske Park.

Huitfeldt udnyttede Terrainet Nordvest for Køkkenhaven, tæt ud mod Allingeadalen, til et helt System af Rundplantninger og Alléer, der atter ved en ny Allé — foruden med Dyrehaven — blev sat i Forbindelse med den Allé, der Syd for daværende Dyrehavekær fortsætter den gamle Allé paa Mølle-dæmningen fra Storkanslerens Dage Vest paa. Hele dette Anlæg, der endnu er godt bevaret, er gengivet paa Matrikelplanen af 1797, og altsaa ældre end dette Aar. I een af Rotunderne har Huitfeldt og hans anden Hustru Charlotte Emerentze Raben ladet opsætte et smukt Monument for deres yngste Datter Grevinde Birthe Moltke, der i en Alder af 20 Aar døde efter et Fald med Hesten, netop paa dette Sted.

Fra Gravene

Fra Gravene

Med den Huitfeldtske Park var skabt den foreløbig sidste og storartede Udvidelse af de Clausholmske Anlæg. Det var begyndt med en lille og beskeden Renaissancehave paa selve Voldstedet. Men fra 1690'erne og til langt op i 18. Aarhundrede var et stort og pragtfuldt Terrain Syd og Vest for det statelige Bygningsanlæg efterhaanden taget ind til anselige Have- og Parkanlæg. Dette betød i hine Tider, at disse store Omraader vel kom under stræng Orden og Tugt, men tillige kunde blive af en Afveksling og Rigdom i det arkitektoniske og gartneriske, der dannede den skønneste Ramme om det storstilede Barokslot.

Og de store Former og Linier er der endnu, selvom de gartneriske Enkeltheder i Lysthaverne fra hine Tider tildels er udvaskede.

Man behøver ikke at færdes ret længe i de forskellige Afdelinger af Haven og Parken paa

Fra Alléerne

Clausholm for at se, at der i den nyere Tid kun er foretaget mindre og uvæsentlige Forandringer og Arbejder.

Træerne er saa store, og Hækkene saa omfangsrige, at deres Oprindelse maa gaa mere end 100 Aar tilbage i Tiden.

Hvilke Aarsagerne nu end kan være til, at baade Hovedbygning og Have i saa forbausende høj Grad har undgaaet de for vore Herregaarde saa skæbnesvangre Forandringer i det 19. Aarhundrede, kan man kun glæde sig over, at Clausholm med sine nærmere Omgivelser er et saa typisk og velbevaret Eksempel paa det 18. Aarhundredes Kunst og Smag.

Geheimeraad Schilden, der i 1800 købte Clausholm af sin Svigerfader, Geheimeraad Huitfeldt, har nok følt sig nærmere knyttet til sit holstenske Gods, Haseldorf, og Major Oppen-Schilden, hvis Hustru besad Godset fra 1819 til 1859, har paa alle Omraader gjort det mindst mulige ved denne Besiddelse, der var i stærkt Forfald, da den overgik til Kammerherreinde Berner Schilden.

Det mest bemærkelsesværdige, der skete i sidste Halvdel af forrige Aarhundrede, var at der paa forskellige Steder foretoges meget omfattende Opfyldninger for at forøge det Areal, der kunde dyrkes. Desuden forandredes de fleste Grøfter til Drænsledninger.

Sydvest for den egentlige Køkkenhave indvandttes saaledes et stort Stykke Jord, der kaldes Blyengen, fordi man der fandt en Statue af Bly, maaske netop »Gladiatoren« fra Dronningens Tid. Vest for Blyengen afløstes den ældre Elleallé af en Kastanieallé, der i nyeste Tid atter er afløst af en Lindeallé, og Vest herfor plantedes der i en opskaaret Tørvemose et Læbælte af forskellige Træsarter.

Nr. 24, jævnfør Plan Side 71

Fra Alléerne

Nr. 26 jævnfør Plan Side 71

Paa første Terrasse var der store Tæppebede, og i den østlige Have paa Slotsholmen, den saakaldte »Fruens Have«, var der — foruden de usædvanlig brede Jasminhække, sikkert fra Huitfeldts Tid — Tæppebede og Rosenbede.

Den vestlige Have paa Slotsholmen var derimod Hønsegaard, hvad den har været indtil for faa Aar siden. I denne Have er paa de tre Sider de gamle Lindealleer bevarede, medens i den østre Have den indvendige Række Træer er borttaget i Midten af forrige Aarhundrede.

I den søndre Lysthave er der rejst Mindestøtter for den i 1889 afdøde Baron G. A. Berner Schilden Holsten og for hans i 1927 afdøde Søn.

I den nyeste Tid kan nævnes to Forøgelsers af Betydning for Haven. Der er indrettet og gravet en Del Fiskedamme, hvori der indtil for nylig dreves kunstigt Fiskeopdræt. Ved Plantninger og Anlæg af Veje er store Dele af de mod Vest liggende Eng- og Mosestrækninger inddragne som et udstrakt Tillæg til Parken, og meget smukke og egenartede Partier af ret uberørt Beskaffenhed er derved gjort tilgængelige.

Køkkenhaven drives nu som Salgshave, og den øvrige Del af Have og Park opretholdes kun paa beskeden Vis. Men Fortidens store og dominerende Anlæg, de prægtige Alléer og de mange Hække giver i Forbindelse med de ejendommelige Terrainforhold og de mange Fiskedamme, forbundne ved Møllebækken, hele Stedet et stærkt Præg af Ro og højtidsfuld Værdighed.

Litteratur: H. Berner Schilden Holsten: Clausholm i Danske Herregaarde ved 1920, III. Med udvidet Billedmateriale udgivet som Særtryk 1919. — Vilh. Lorenzen: Dansk Herregaardsarkitektur fra Baroktiden I 1928. — Johs. Tholle i Fra Randers Amt 1917, S. 16 f. og 1928, S. 14 ff. — Rigsarkivet og Clausholms Arkiv. Private Meddelelser af Skovfoged Emmeluth og af afdøde Gartner Hansen.

Fra Nord

Fra Vest 1925

SYNSFORRETNINGER OM CLAUSHOLMS HAVER FRA 1731 OG 1743

*Haugernes Situation med derudi værende Broer, Fiskedamme, Vandspring og Chaschaders
Beskaffenhed:*

1731 1. Østen Slottet:

1. Grave, runden om Slottet, med løbbende Vand som kommer fra 2de Mølle Damme, Synnen for udi Lysthaugen:
2. Een Lysthauge anlagt med jt Løst Qvarteer.
3. for de 3de Sider i denne Hauge ud til Grafvene, een Kampsteen Muur, og oven paa samme een liden Hæck af Ligustrum, og der imellem adskillig Frugttræer, og over alt i Haugen, tillige eendeel abell-Kaase og Perseckertræer, hefted paa Muuren under Vindverne.
4. Et Blye Gladiateur, med Ditto Skiold paa dend vestre Arm, og it Jern Sverd i den høyre Haand; samme staaar paa et Steen Postement, hvid mahled.

1731 2. Vesten Slottet:

5. Een ditto Lysthauge, ligesom forrige jndretted, og af selv samme Beskaffenhed, undtagen at der ingen Blye Gladiateur er, men i hver Hiørne af Qvarteret staaar paa Steen Postementer, eet Blye Billede, fyldt indvendig med Gibs, de 2de ere Qvinde imagines, og de øvrige ere Mands, jtem langs op med Muuren under Vindverne er plantet og ophefted Æbell og Pære Træer.

3. Synnen for Slottet, og op till Ladegaarden, en anden Lysthauge saaleedis indrettet:

1. Tæt Vesten for Møllen, er en Stackit Port, hvor Indgangen er igiennem over Volden till Haugen, bestaar af Eegestolper, og Stiver, Fur Løsholter; samme Port afdeelt i tvende Parter, og henger i 2de Eege Pillarer, blaae og hvide mahled, med Træe Cloder, oven paa guule mahled, samt Porten rød, og Stackitterne i det øverste hviid mahled med 4 Hengsler, Laas, Nøgell, 2 Kraage, 4re Stabler, og midt i Gangen i Porten een Æegepell i Jorden med 2 Stabler, at hefte Porten fast med.
2. Fra Møllen og med øster Siide op till Haugen till det østre grundmuured Huus paa Ladegaarden detz østerste Hiørne, eet Fuur Fielle Plankeverk som er half dobbelt beklæd med Jordgraven Eege Stolper og Stiver, Fuur Løsholter, som er i Høiden 4 Allen, og Lengden 58 Fag 5 Allen; Indtill Haugen langs med samme Plankværk, er plantet eendeell smaa Hesseltræer, nogle deraf udgaaen og Resten tegner sig nogenleedis.
3. Dend synner Side af Haugen, een Kampsteen Muur fra bemelte øster Huus, og till dend mellemste grundmuured Baracqve, oven paa samme Steenmuur, eet savskaaren Eege Stackitverk med 2 dito halve Porte, Æege Stolper og Løsholter, 4 Hengsler, 2 Kraage, 4 Stabler, er i Høyden 3 All. og Lengden 103 Allen

1743 1. Østen Slottet:

1. Graverne befindes som tilforn uforandrett.
2. Lysthaugen med sit anlagde Lystqvarteer, saaleedes som herefter anførís.
3. Post, endnu ligesom tilforn er anskreven.
4. Blye Gladiateur er vel vedligeholt, og i god Stand. Samme Lystqvarteer er udi Høyst Sallige Dronningens Tiid, anlagt med Bøgehecke, udi Miten er sat 20 Stk. Taxis, hvoraf 4 Stk. ikke er i god Stand, men ej aldeelis udgaaed. Jnvendig i Qvarteererne er anlagt een Deel Jordbær, og plantet 31 Stk. Frugttræer, som alle er i Vext, bestaaende af smaa Eble, Pære, og Kirsebær, Træer, hend ved Muuren nogle gamle Abriecayse Træer.

1743 2. Vesten Slottet:

Pladsen befindes som før er anskrevet, og de 4 registrerede Blye Billeder under Hoffgartnerens Forvahring, Hindes Mai^{ts} Høy Sall. Dronningen hafver udi denne Lysthauge ladet bygge 47 Fag Buegange, som er af Eegetømmer og Furlegter, omplanted med Ribs, Bluhmen, Æbler, Pærer og Kirsebær, som Buegangen paa begge Sidder lucker og deels bedecker; Dernest er indrettet 2de smucke 8te kandede Lysthuuse paa Synner og Norder Hiørner, jtem derved 2de tillugte og med Spaan teckede Huuse eller Lystværelser, smuckt anstrøgen, og paa hver af Lysthuusenes Overdeell een forgyldt Knap, Dørene med Beslag, og hollandsko Laase forsiunede; endnu 2de Menagerie Huuse, og jndretted Stackidtverck, det eenne ved Udgangen af Slottet i Haugen, paa dend sydvest Hiørne og det andet ved Graverne, nordvest Hiørne, Qvartererne anlagt med Busbom, og derudi 21 Frugttræer af Eble, Pærer, og Kirsebær Træer, udi Rabatterne ere en Deel Blomster, udi denne Lysthauge findes endnu 4 Billeder af Træe i fuld Corpus udhugne og anstrøgne, som de 4 Aarsens Tider præsenterer, fra denne Lysthauge udover Graverne till dend store Hauge er 1733 af Høyst Sallig Dronningen bekosted een Spatzere Broe Lengde 9 Fag og i Bredder 3 Allen paa Mitten til at optrecke, er overalt oven Vandet blaae og hvid anstrøgen, og i god Stand.

3. Synnen for Slotted, og op till Ladegaard:

1. Portten er 1739 giort af nye, Stolperne af Eeg, saavel som Listerne af Eeg, Stackitterne af Fuur, Mahlingen er nu blaae og hvid flammed, dend vester Portallstolpe, er med [ved] Jorden een Deel forfurned.
2. Dette Plankeverk findes med Eegepælle, og Fur Fielle af Reckerne er 26 Stk. Furtræer noged forfurnede, de øfrige af Eeg som, samt Plankerne af høy Sall. Dronningen er bekosted, er mestendeels i god Stand, men af Stiverne ere 4 Stk. ved Jorden afrundet, og 1 Stiver aldeelis borte.

som indlucker Ladegaarden for dens norder Side, og Haugen i dend synner Side.

4. Fra dend norder Ende af bemelte mellemste Baracqve ned til jt Moratz, hvor Dyr Haugen ligger uden og Vesten for, er jt andet Plankværk jndrettet, som det i anden Post ommeldte 4 All. i Høyden og Lengden 49 Fagh.

NB: Jmellem hver Fag af dette Planckeverk og forrige, er $4\frac{3}{4}$ Allen, en mahled Stakkitport, ligesom i første Post anført, med Beslag og videre.

5. Strax ved vester Ende af Mølle Demningen, er plantet inden for Planckeverkett, med Avne Bøg, og Hessell-træer, hvileket anførte Planckeverck med Stackitter og Porte, er af nye jndrettet for 5 Aar siden.
6. Fra dend norder Ende af forbemelte Fielle Planckeverk, og till synner Side Kiøckenhaugen, jtem paa øster Side af Dyrhaugen, een lang Gang besad med nogle Træer kaldes Iperen i 2de Lengder, en inden for en anden, som er igiennem Gangen till begge Haugerne, og er uden for samme lange Gang dens vester Side en Moratz, da ingen anden Luckning paa dette Stød er fornøden for bemelte Lysthauge.
7. Samme Hauge ere (!) anlagt neden for Voldene med Bosbum.

Pa dend lste Etage	2 q teer
2den	2 »
3die	2 »

foruden 3de ophøvede Volde som er omlagt, med Løveverk i Bosbum; Paa begge Sider af Haugen er 2de Hessell Hecker, som indlucker alle 6 kvartererne:

8. Paa vester Side oven for Mølle Demningen, een stor Deel adskillig Æbell og Pære Træer, og indvendig mellem Kvartererne er plantet een Deel Morell og Kirsebær Træer: —
9. Bemeldte Demning fra Møllen i første Post anførte som gaar ud til Dyr Haugen, ere plantet paa begge Sidder, Lindtræer:
10. Paa dend synner Siide Slotted, ved Udgangen fra dend nederste Etage, een liden aaben Plads, med Kampesteen Muur ned till Gravene, hvoraf een Deel er nedfalden, der oven paa nogle Kirsebær Træer jtem Abell Kaaszen og Persicker Træer ophæfted till Muuren under Vindverne.
11. Dernæst fra samme Side af Slotted een nye Eegebroe over Gravene, hvorpaa er en Vindbroe med 2de Jernstenger, er belagt med Ægeplancker som er hefted med Jernspigger, Eegereckværk, Stifver, og Ægepælle, med Hammere under Broen alt for [for]færdiget afvigte Sommer, er i Bredden 4 Allen, og Lengden 39 Allen.
12. Een Eegetrappe paa dend nederste Vold fra Vindbroen af, med 2de Æge Sidestk., og 12 Trappetriin, som afvigte Sommer af nye er forfærdigett.
13. Tvende smaa Æge Broer, med ditto Reckverk, Eege Bredder, Pælle og Stifver, dend eenne ved Siden af dend anden, som har vered indrettet med aaben Plads derimellem till Chaschader, der ej endnu er kommen i Stand; hver af Broerne er 4 Allen lang.
14. Paa dend anden Vold, tvende Ægetrapper, som ligger løse i Jorden, undtagen Sidestøckerne. Dend eene

3. Steen Muuren findes vedligeholdt, men Stackedvercked aldeelis borte, saasom det af Elde er nedfaldet, og till detz Oprettelse ere allereede 33 Stk Stackiter, og 22 Stk. Stiver à 2 All. Lengde skaarne, og till de øfrige er Træ i Amaliagaards Skov udstempled, som endnu staaar paa Roeden, saa at dette Stackitverk skulle denne Sommer efter giorte Anstalter være forfærdiget.

4. Planckevercked er nu saaleedis, Stolperne af Eeg og i Stand Reckerne af Fuur, 22 Stk. noged furnede, de øfrige af Æeg og i god Stand, toe Fag Plancker, som gjør 2 Tylder Furfielle, forfurned, og endnu 2 andre Fag noged beskadiget.

Stackitporten er med Mahling blaae og hvid ligesom forestaaende ved Møllen, een Hengsel Stabell er borte, og ellers Porten uden Brøstfeldighed.

5. Planckevercket er forhen i 2^{den} og 4de Post registeret, Hæcken findes af Hessell vedligeholdt.
6. Denne Gang med sine Hæcker af Jeppern er vel vedligeholdt, af det Moratz Vesten denne Allee, er 3de smaae Damme indrettede saaleedes at Vandet ved Render under mellem Demningerne kand have Løb af dend øverste till de andre og fra dend nederste som er dend norderste ud bag ved Haugen. For dend norder af samme Gang er in A^o 1734 bekosted Stakkitverk, udi Mitten Portall og Stackitporte, Stolperne og Reckerne af Eeg, Stackitterne af Fur med blaae og hvid flammed Mahling bestaar af $2\frac{1}{2}$ Fag ved hver Side Porterne, og uden nogen Brøstfeldighed.

7. Er vell vedligeholdt og forbedret, Hæckerne for de nederste Kvarterer ere af Elletræ.

8. Befindes vedligeholdt og i Stand.
9. Ligesaa Demningen i god Stand, og Lindene i god Vext, videre haver høy Sal. Dronningen ziired denne Hauge Sonden Slotted, med 8 adskillige Billeder, hvid malede, og staaende paa hvid og rød malede Postementer; endnu 2de smaae som udi Pagie Mundur, 2de store at sette for Enden af Broen i dend høje Allee som præsenterer udi Granadier Positur, nock 2 andre 1 Karll som graver og 1 Qvinde som lugger, alt af Træe, og mallede med de Colleurer, som jt hvert forrestiller.

ad nota, de 8 Billeder ere de som forefantens ubrugelig, og ere reparerede, som forklares herefter N° 226.

10. Steen Muuren er repareret, der findes 4 Kirsebærtræer, det øfrige er udgaaed og er borte.
11. Broen er vell vedligeholdt og i god Stand, er med hviid og blaae Olliefarve maled ziired og forsiuned, ligesom dend anden registerende Broe og videre.
12. Denne Trappe er i god Stand, og med ligesaadan Mahling forsiuned som Broen.
13. Disse 2de smaa Broer ere med nye Plancker forsiunede, og med Olliefarve blaae og hviid mahled, ligesom de andre Broer.
14. I Steden for disse paa Jorden lagde løse Triin, som skulle afgive tvende smalle Trapper og Chaschadeplass imellem, er siden intet Vand kunde tilledes at Chaschader kunde komme i Brug, 1736 bygt een Trappe af Ege Tømmer, Bredde 4 Allen, Høyde 19 Trin, Reckevercked ved begge Sidder, med trende Opstandere under hvert, er uden Brøst og med Olliefarve Mahling ziired som de andre.
15. Paa denne 3de Vold, er ligesaa i Steden for de forrige smale og løse Trappetriin, samme Aar 1736, bygt en Trappe af Bredde 4 All. Høyde 21 Trin, Reckvercket

- Trappe ved Siden af dend anden, med een aaben Plads imellem til Chaschader, som ej endnu er kommen i Stand.
- Hver Trappe bestaar af 17 Stk. à 1½ Allen i Lengden, og 12 Tomme breed.
15. Paa dend tredie Vold er 2de andre Trapper ligesaa jndrettet till Chaschader, hver Trappe 18 Stk. eller Trin, og Lengden 1½ Allen, Breeden 12 Tomme. Trappetrinen[!] ligger løse i Jorden.
 16. Dend 4de Vold som er dend øverste op till Ladegaarden, tvende andre Trapper, er indrettet som forrige till Chaschader, hver 23 Trappetrin som ligger løse i Jorden.
Lengden 1½ Allen, Bredden 12 Tomme.
 17. Ovenpaa samme 4de Vold een Eege Italiensche Trappe med 2de Opgange, en paa hver Siide og aaben Rekkeverk, og neden paa Trappestoelen beklæd med Fuur Bredder, er blaae anstrøgen, med hvide Lister, men er skrøbelig Arbejde.
 18. Ved een Rendeligger fra Kiøbenhavn, er nedlagt i bemelte Hauge, een Deel Fuur Render med Jern Ringe for Enderne, som er omlagt for anførte Trapper, hvor Vandet skulle have haft sit Løb igiennem till Chaschaderne naar de kom i Stand paa dend 2den og 3die Vold; Samme Render er endnu nogenleedis, men om de, uden Vandløb, lengere skal henligge, raadner de efterhaanden; hvilchet Vand skulle have sit Løb fra de 3de Krugdamme paa Clausholms Marck, hvorfra og gaar 2de lange Fur Render, dend eenne till forbemelte Chaschaders Jndretning, og dend anden til det gamle Vandspring der forhen har vered i bemelte Lysthauge, og nogle Aar verred øde; de 2de sidste Render bliver og forraadnet, om de skal være lengere uden Vandløb.
 19. Een Brønd ungefehr 16 Allen dyb, opsadt jndvendig med store Kampesteene og eet Gierde af Ægestaver og Riis ofven omkring, som er gammell, men Brønden indvendig i Stand, der kaldis dend Søde Bøeg; Vandet løbber derfra i dend Dam, som ligger tæt Vesten for Møllen, og er det meeste Vand der er till Maalingen, hvor til er ej andet, end dette, saa og af een liden Beck, som kommer Vesten for Dyrhaugen, samt een Dam paa Hvalløes Mark; samme løbbende Vand drives og fra dend Søde Bøeg, da Maalingen meeste[?] er Vandet[?], formedelst detz Løb igiennem Renderne over Slotsgravene og ind udi Brøggerstet og Kiøckenet, som forhen er meldet.
 20. Udi forbemelte Hauge ere 2de Mølle Damme neml.:
 1. Den øverste nest ved Møllen og i norder Side een Eegepost, med en Bøggerende igiennem Mølle Dammen, hvor Vandet løber i Slotsgravene, naar ingen Maaling er:
 2. Een ditto Dam Vesten for, med en Post og Rende som forrige need till bemelte Grave:
- ved Siden, og derunder 3de Opstandere, Mallingen er Olliefarve blaae og hvid som deslige øfrige.
16. Paa denne 4de Vold er ligesom paa de nedrige, 1 Broe af 4 Allen Breede, og Høyde 24 Trin med Recker og Mahling som de forrige.
 17. Denne ved Afleveringen befundene skrøbbelig Trappe er nedfalden og Gangen aflagt, saa at igiennem Slotted og Ladegaarden nu er ingen Gang igiennem Haugen, men i det Stæd er der opsat, for først et Bret med Mahling ligefor Slottedøren, som i Perspektiv, derved indrettet en Benck af Lengde 5½ All. derhos 4 Ægestolper, giort Sider og Himmell over till at betrecke med Sejldug, samme er mahled og staffered, men ej er blevet foroven bedecked, udi denne Hauge er paa dend øverste Etage udi 2de Runddeell 1735, plantett 24 Stk. Lindetræer, som er udi god Vext, og deromkring Lagustrum Hecke omlagte, dets uden paa anden og tredie Afsetter ere siden dend Tid bleven anlagt Hecke af Stickelsbær og Ribs, desligeste paa dend øverste Vold forbie Ladegaarden, og omkring till Møllen ere anlagte Hecke af Hesszel. Ydermeere paa dend anden Vold østre Side 1739 bygte 2de ligeleedis smalle Trapper, hver af Brede 7 Q^{teer}, Høyde 18 Trin, med Bygning, Rekkeverk og Mahling, ligesom de andre, strax derhos paa samme Vold 2 smaa ditto af hver 6 Trin; Endnu derimellem til Vester 1 ditto af 9 Trin, og i øfrigt som de andre; Paa samme Vold ved dend vestre Side ere 5 Trapper af lige Beskaffenhed, alleene de 2 nederste holder hver 20 Trin; Paa dend 3de Vold ved øster Side 2de Trappe[!] af Brede 1¾ Allen, Høyde hver 12 Trin, og een ditto till vester af 7 Trin; Paa vester Side lige for, 3de ditto Trapper, alleeniste de tvende første ikuns ere af hver 11 Trin, og dend 3de 4 Trin, alle disse Trapper ere af Eege Træe, og af Bygning samt Mahling, ligesom alle de andre.
 18. Disse ommelte Render, ere udi Iorden henraadnede, og kiendes icke.
 19. Omkring denne Brønd i Steden for det gamle Gierde, haver Høy Sallig Dronningen bekosted et meged smuck Træeverk af Eege Tømmer, og teckt med Fur Bredder, smuck malled, og med jt Jernstang og Fløi, samme Fløy er forgyldt og med F. 4^{ti} et A. S. Chiffres.
 20. Disse bemelte Damme og Render findes endnu af samme Tilstand og Beskaffenhed.

Kiøckenhaugen

1743 Vesten for Staldgaarden:

1. Indluckelsen er endnu som før af Staur og Riis, men meged forfalden, saasom Hendes Maist. Dronningen hafde anstaltet at lade dend indhegne, med Enebærstager fra Norge betingede, Tømmer till Pælene, er af gamle Æege hiemskovede, og ligger uden for i Dyrhaugen 148 Stk., som nu med Haugen overleveris.
2. Buegangen er af Ælde meget brøstfeldig som denne Sommer skulle vered under Reparation, Pælene ere deels ved Jorden forfurnede, og ligesaa Furlægterne meest forraadnede, j Stæden for de gamle Portaler, som har verred forraadnede, er giort 4 af nye som ere under Forvahring paa Lofted, og ej ere mahlede, det ved Siderne plantede Lagustrum findes som tilforn, bøg ved denne Buegang inden Hauggierdet er 1742 trende Damme indrettede med Render imellem, og Post for dend vesterste, hvoraf Vandet kand have Udløb till Jomfrue Dammen.

Kiøcken Haugen

1731 Vesten for Ride Staldgaarden:

1. Er jndlugt med Ællriis og Ægestaver paa Synder, Vester og Norder Side, som aarlig behøfver Reparation; Mesten dend halve Part af øster Side jndlucker det

- grundmuured Huus som staar i Ride Staldgaarden paa vester Side:
2. Udi dend synner Side af Haugen er en lang Buegang, af Æge Tømmer og Fur Lægter opbyggt, er i Høyden mit paa 5 Allen, og ved Siden af Pælene i Høyden 3 Allen og Lengden 135 Allen, samt Viiden 5 Allen, med 2 Jndgange paa norder Side og en ditto for hver Ende, beklæd med Fielle blaaemahled, og 2de forgyldte Kroner med Bogstaver udi Træk F. 4^t A. S.
Paa begge Sider i Buegangen ere plantede Ligustrum, som ere op bunden oven dend; Syv af Eegebuerne ere i Stk. tilligemed een Deel Lægter, og herefter meere aftager, ved Blæst og paafaldende Regn:
 3. Samme Kiøckenhauge er anlagt i dend mellemste Gang, med 2de Høiderade Ligustrums Hæcker af Ribs, Stickebær, og Roesetræer, og for vester Ende med en Hæcke af store Barbarit Træer;
Er afdeelt til Kiøcken uurter:
 4. Een stor Deel gl: Frugttræer, adskillig Slags, Kirsebærtræer undtagen:
 5. For vester Ende af bemelte Barbaritzer staar een Deel Elltræer, som behytter de andre Træer i Hau[!] Haugen, og udi norder Side af Haugen; Eet gl: Misbeed, som Træet meesten af er forraadnet, og ingen Overdeck dertill.
 6. Ved Enden af bemelte Misbeed, een Dør ud fra Haugen, som er gammell med 2de Hengsler, Stabell og Krampe, alt fordervet, og meesten ubrugelig, med tillbehørig Æge Dørstolper.
 7. Synnen for Buegangen, eet gammel Ægestackitværk, med 2de halve Porte, og 4 Hengsler, er i Høyden 2 ½ All., og Lengden 20 Allen, som er gammell og meesten forraadnet.
 8. Een løbende Beck, som kommer fra synner Side Slotsgrafverne, derover en Ægepost med Bøge Vandrende, hvor Vandet løber Vesten om Haugen uden for Buegangen, og udj Nør i Jomfrue Dammen som ligter [ligger] tæt udenfor bemelte Kiøcken Hauges Gierde, bestaar af blød Moratz.
 9. Jmellem Slottet og Ride Staldgaarden, een liden aaben Plads till at sette Brøndeved paa er picket med Kampesteene og Æge Plankeværket, som der er paa hver Side till Lysthaugen ved Slottet, er forhen anteignet.
 10. Een lang Eegebroe imellem Slotted, og Riide Staldgaarden, er meget gammel, baade paa Recketræer, Pæle og Stiver med Æge Planker, og aarlig behøver Reparation, er i Bredden 7 All. Lengden 53 All., er indretted derpaa at skulle vered een Vindbroe, men ej er kommen i Stand, saa at Recketræerne er aaben paa begge Sider, neml: saavidt er lavet till samme Vindbroe, med 2de høye Æge Opstandere, som med Spiger, og nogle Planker er repareret afvigte Sommer.
 3. Disse Lagustrum Hecke, samt een hen med Graverne fra Porten till dend Allee af Jeppern, er i god Stand, ligesom og de andre Vesten i Kiøcken Haugen af Ribs og Stickelsbær, og Roesetræer anlagde, jtem Barbaritz Hecken for dend vester Ende.
 4. Frugt Træerne af Æble, Pærrer og Plummer forre-findes, og med een Deel unge smaa formeerede.
 5. De anførte Elletræer som beskytter Haugen noget for Vesten Vind, forrefindis, det gammell Misbeed, som ej har været meget brugelige, ere borte, og andre indrettede, som herefter anføris:
 6. Denne gl. Dør endnu forrefindes og udi slet Stand.
 7. J Steden for dette forraadnede, og siden omfaldene Stackitværk, er det nye opsat som forhen ved Lysthaugens 6 Post findes anskreven.
 8. Posten forrefindes, og nu har Vandet sit Løb derfra igiennem de forhen ved Kiøckenhagens 2^{den} Post anførte trende nye Damme.
 9. Denne Platz og dets Hegning[!] findes forhen ved Slotted anteignet. Ydermeere er denne Kiøckenhauge udi afvigte Aar 1742, forøget og forbedret, at dend Høy Sallig Dronningen haver ladet dend morat-zige Platz norderst udi Haugen deels opfylde og planeere, og over Beckerenderne 5 Broer bekoste, de 2 af hver 3 Fag, og de 3 af hver 2 Fag, det underste og øverste Tømmer af Eeg, og Bunden af Bøge Plancker, Broernes Bredde à 2 ½ Allen, udi Gangen fra Buegangen udi Vester till Hauggierdet, er plantet en nye Allee af 31 Stk. Linde, og for Enden som Per[s]pectiv opsat en liden Bygning af 4 Pælle, Fur-recker, og overtrecked med Sejldug grøn anstrøgen 4 ¼ Al. breed, og af Dybde 3 ¼ Allen; Een anden nye Allee fra Synner till Nord, plantet af Blummetræer 30 Stk.; Endnu den 3. Allee udi dend norder Siide af Haugen, plantet af Piile og Hindbærriis. Till Jnd- og Udkørsell paa bemelte norder Side er 1735 be-kosted en Port med Hengsler og TaskeLaas, Portalle af Eege Tømmer og det øfrige af Fuhr, alt med Olie-farve Mahling blaae og hviid som de andre deslige, Østen Slotted, paa een Ejendom, som kaldes Halted, er imedens Cavalleried paa Ladegaarden og i Stald-gaarden var jndquarteret 1 Stk. Jord till Urte- og Kaalhauge indretted, samme er siden vedligeholdt og forbedret, og ved Indkiørselen dertill er bekosted 1 Portall og 2 halve Porte, Laas og Hengsler, mahled og ziired som de andre deslige, ved norderste Side 4 Misbeede af Eege Tømmer og Plancker som tildeels allereede er forfurned og forfalden, dertill 30 Vindver af Høyde 2 Allen, Bredde 1 ½ Allen, 19 Stk. i bruge-lig Stand, og de 11 Stk. sær paa Glas og Blye for-falden.
 10. Denne Broe er 1735 nye opbyggt af got sterk Æge Tømmer, paa Hiørnene staar 4 store udhugne Billeder i Morian Lignelse med Lægter paa Hovederne og Lamper udj paa Mitten, giort till at opvinde, og er dertill behørrige Jernstenger og Skaader.

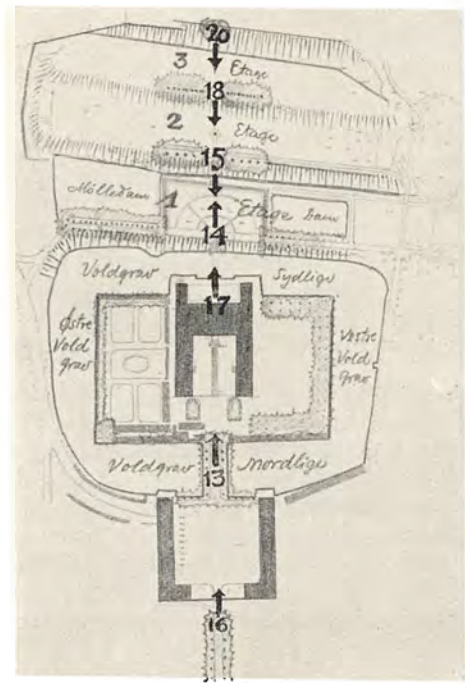
Slottet fra Nord
Nr. 13

Slottet fra Syd
Nr. 20

Slottet fra Nord
Nr. 16

Plan

Billeder fra

Mindestøtten
Nr. 14

Slottet fra Syd
Nr. 15

Udsigt fra Havetrappen
Nr. 17

Slottet fra Syd
Nr. 18

Anlæggets Hovedakse

Nr. 21

Nr. 22

Nr. 23

Nr. 25

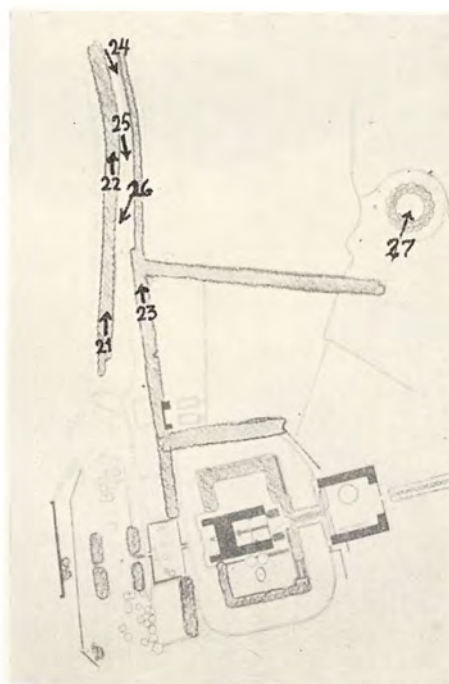
Billeder fra Havens Tværakse

Nr. 27, Rotunde

Mindestøtte

Plan

Udsigt fra Slotsdæmningen

Nr. 29

Nr. 30

Nr. 31

Nr. 32

Nr. 33

Nr. 34

Terrasserne. Øverst tredje, i Midten anden og nederst første Terrasse

Nr. 36

Nr. 37

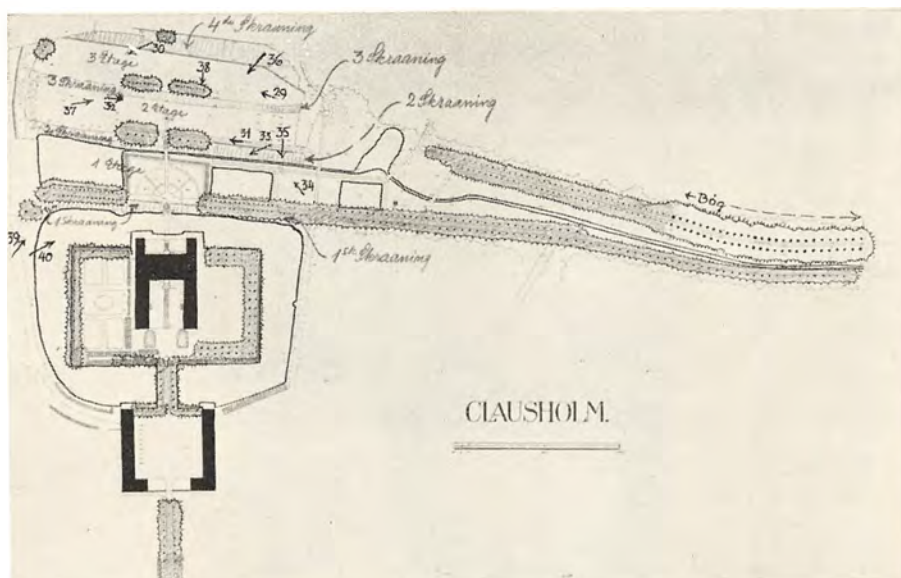

Nr. 39

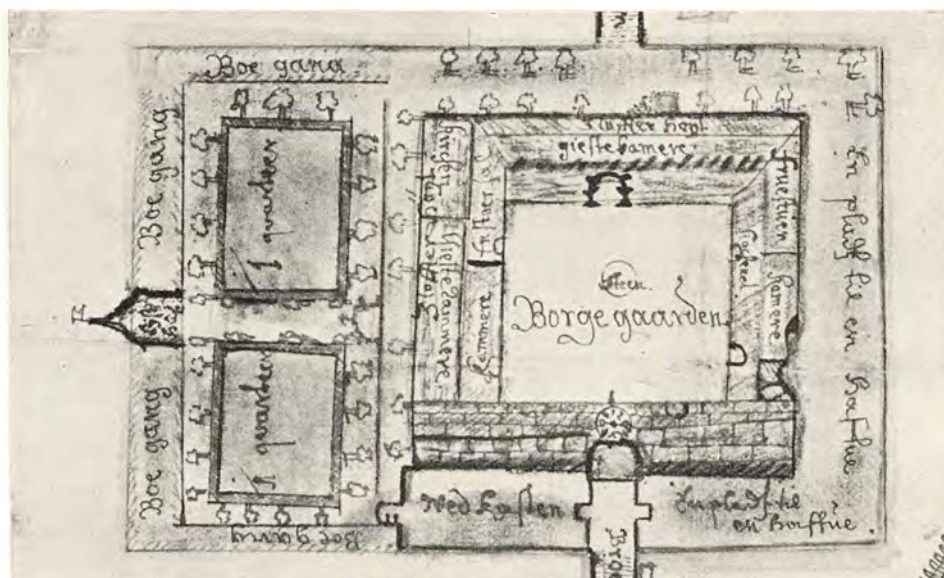

Nr. 40

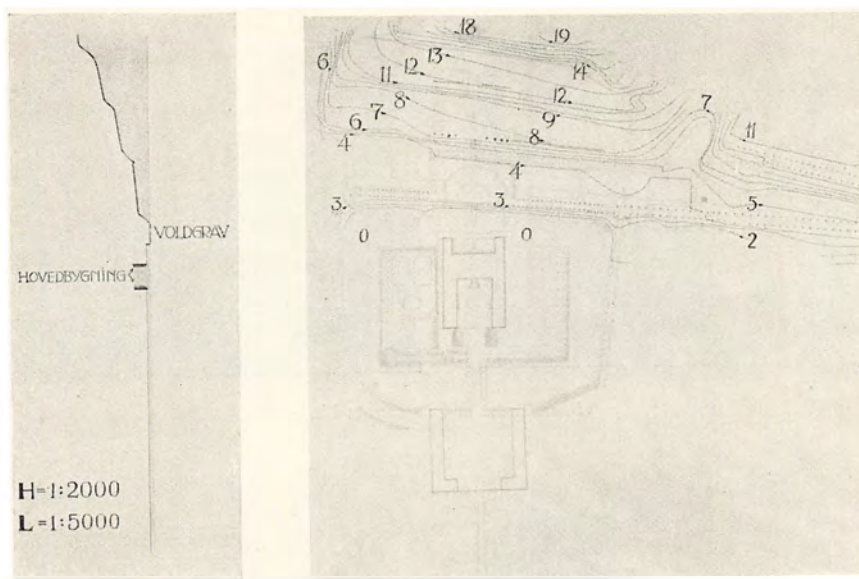
Vinterbilleder af Terrassernes Linde

Oversigtsplan 1:5000, 1934. Tegningen viser Havens gamle Træbestand. — I mørk Tone alle gamle Lindetræer og øverst tilhøre uskraveret Bøgealléen. Lindetræernes Placering er mest interessant i Hovedaksen. — Lindene er plantede vinkelret paa Hovedaksen og langs Overkanten af hver «Etages» Støtteskraaning. I Hovedaksen (Synslinien fra Slottets Midte) er der en Aabning i hver Linderække, en Aabning, der bliver snævrere med stigende Højde og føreget Afstand fra Hovedbygningen, en helt Friluftsteater-Kulisseopbygning. Nederst den brede Aabning i Mølle-dæmnings Allé, der giver Haverummet stor Bredder. Bag Parterret indsnævres Billedet af 2den og 3die Skraanings Linde, hvorved Haverummet ogsaa opnaar Længde, og endelig lukkes Haverummet af de 2 tæt plantede Linde øverst paa 4de Skraaning ved Ladegaarden. Jfr. Planen her med Løvspringsbilledet Fig. 17, der tydeligst viser Kulissevirkningen, og med Fig. 14, der især skal vise de to sidste Lindetræer

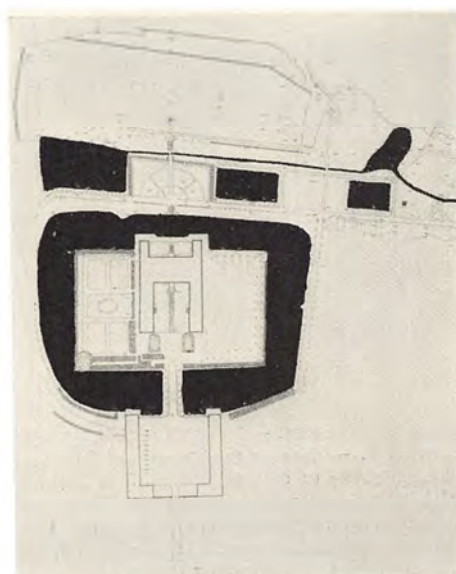
Borgplanen med Renaissancehaven 1684

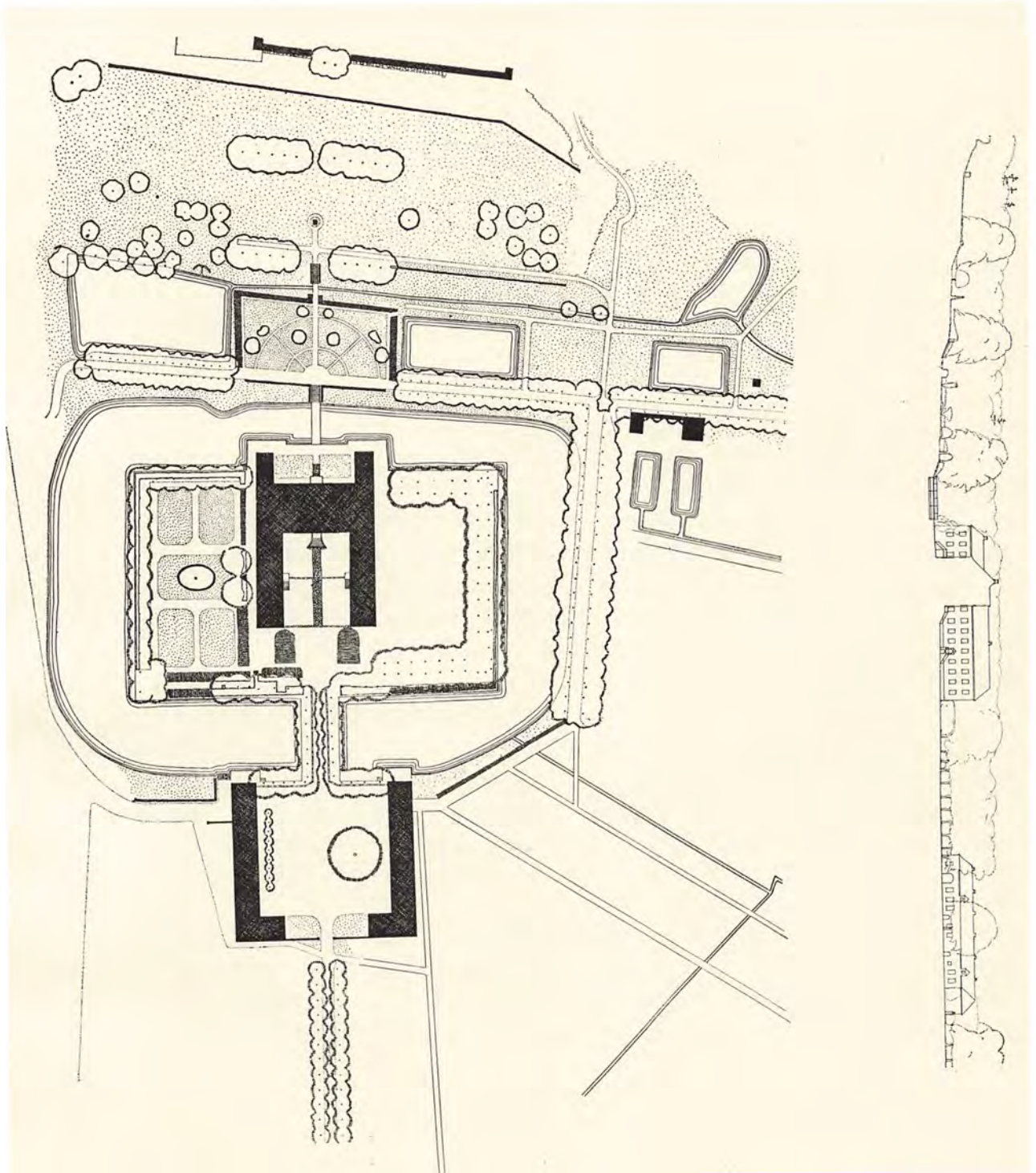
1:5000

Hovedtræk af Højdeforholdene

(Meter) Syd opad

Vandpartier ved Slottet

NOGLE OPTEGNELSER OM GARTNERNE PAA CLAUSHOLM

Af Havearkitekt JOHANNES THOLLE

Ganske som det er gaaet med det ejendommelige Haveanlæg, at det saare sjeldent har været omtalt og igennem Tiderne slet ikke har været viet den Interesse fra Udenforstaaende, som det burde have været helliget, — ganske saadan er det ogsaa gaaet med Gartnerne. Der er faa, som har fortalt om dem og deres Virke i det smukke Haveanlæg, — og kun faa af Gartnerne har selv gjort sig bemærket udadtil. Paa Grundlag af de faa Oplysninger som findes er efterfølgende Linjer formede.

I Skiftedokumentet, der er forfattet ved Clausholms Gaards Deling mellem »Hr. Mourids Olsen og Albret Gøie« (1546)¹⁾ staar der bl. a., at »Thisligeste skall HER MOWRITZ och haffue halff Partthenn aff PETER VAN SUICKIS HAWE then wester Partt, och thenn lille Fiske Dam som liiger for Endenn aff Maerstaldenn... Item skall ALBRETH och halffue partthenn af PETTHER VANN SUICKIS Hawe, som er thenn øster Partt, och thenn Fiske Parck, som liger Østen op till samme Hawe, som mand pleyer att wande Heste wti...«. Hvad denne »vann Suickis Have« har været, er der gisnet meget om, — nogle har ment at Betegnelsen skulde stamme fra, at en Hollænder ved dette Navn havde anlagt Haven, og forudsætter da formentlig, at denne Hollænder har været Gartner (eller Havearkitekt), og det anføres til Støtte for denne Paastand bl. a., at den Bøg, som kaldes »Søde Bøg«, ogsaa ved en Omskrivning af Betegnelsen ligeledes skulde have været opkaldt efter denne Hollænder.²⁾ Andre forkaster denne Teori og mener at Haven er af italiensk Oprindelse, — og dermed falder Theorien om Clausholms første Gartner, den hollandske van Suicki desværre bort. Muligheden af, at det paa-gældende Omraade slet ikke har været et Haveanlæg, men en Have i Form af Kalvehave el. a. kan vel ogsaa foreligge.

Hvordan det nu er eller ikke er, saa varer det noget, inden vi træffer konkrete Oplysninger om nogen Gartner. Vi ved, at der var en Humlehave blot et lille Ti-Aar efter forannævnte Skifte, idet det i »Fru Eline Gøyes Jordebog« fra 1552 bl. a. hedder, at der til Clausholm Hovedgaard fra Voldum By er leveret følgende Mængder Gødning af navngivne Folk som følger:³⁾

Jens Jonnssøn	3	Læs	Møg	i	Humlegaarden
Simon Lund	6	»	»	»	»
Nis Fijl	3	»	»	»	»
Jens Mattzøn	8	»	»	»	»

fra Hvalløs leverer:

Jens Mattsøn	3	Læs	Møg	i	Humlegaarden
Anders Eskildsen	6	»	»	»	»
Jens Udsøn	4	»	»	»	»
Seberin Vendelboe	6	»	»	»	»

og fra Rigrtrup leverer:

Peder Pedersen	6	Læs	Møg	i	Humlegaarden
Clement	3	»	»	»	»
Jens Jensen	6	»	»	»	»

Dette giver mere end 50 Læs Møg, hvoraf man maa skønne, at det ikke har været en helt lille Humlehave, — til Pasning af denne saavel som den øvrige Have maa der have været kyndige Folk: Humlemænd, Urtegaardsmænd eller Gartnere. Men de er stadig unævnte for os.

Det er først, da Clausholm gaar ind i en ny Æra (1684), at vi med Sikkerhed faar Navnet at vide paa en af dens Gartnere, og denne er den foran Side 48 nævnte JOACHIM EVERTSEN, en Søn af Søetatens Bygmester, Hollænderen EVERT JANSEN. Han har været en af Datidens Havearkitekter, der forstod sig paa at komponere Hus og Have sammen, at bygge Huse og anlægge Haver; men han er dog kun Arkitekt i faa Aar og blev afløst af en almindelig men habil Bygmester. Dermed glider Evertsen ud af vort Synsfelt. Der har paa samme Tid ogsaa været en anden Gartner paa Clausholm, nemlig JUCHUM JACOBSØN, som meldes død Aar 1696.⁴⁾ Det kan tænkes, at han allerede har været der nogle Aar og i en Periode har haft det daglige Arbejde med Havens Pasning, mens Evertsen har haft dens Anlæggelse overdraget, — saadan som Arbejdsforholdene dengang som nu saa ofte har været. Efter Jacobsøns Død nævnes hans Børn JEHAN og JUCHUM JUCHUMSSØNNER, og det fremgaar af Skiftebrevet af 31. Jan. 1696, at Børnene har Forvalter PEDER J. HEGELUND til Formynder.

Der kommer nu igen et gartnerisk Interregnum. Derefter nævnes som Gartner NICOLAY RÜDER, hvis Navn dog ogsaa staves RUER og RYDIGER. Han nævnes første Gang 1703 og han afdøde 1730. Han har som et kært Barn haft ikke blot mange Navne, men ogsaa mange Titler, ligefra Urtegaardsmand, Gartner, Mester og Kunstgartner til Inspektør og Slotsforvalter.⁵⁾ Det var da, som ogsaa senere, ikke ualmindeligt, at Gartnerne paa Godserne tillige var Slotsforvaltere. Rüder var Sønesøn af en Holstener ved Navn MARCUS RÜDER og Søn af dennes Søn af samme Navn (f. i Trabenhorst); denne hans Fader havde (1682—1685) været Elev hos Hofgartner JOACHIM LIENAUNT paa Pløn og hans Lærebrev er dateret den 12. December 1685. Denne Marcus Rüder havde iøvrigt ogsaa en Søn ved Navn MARCUS, der blev Gartner, og i 4de Generation er der en JOACHIM RÜDER, der ligeledes blev Gartner og havde sin Ejendom paa Blegdammene ved København.⁶⁾

Af Justitsprotokollen for Clausholm Birk (1702—13)⁴⁾ fremgaar det at Nicolaj Ruer allerede 15. Febr. 1703 er nævnt som Urtegaardsmand, og at han paa dette Tidspunkt hverken skrev eller talte Dansk; iøvrigt erklæres det endnu 10 Aar efter at han var Tysk og »forstaar ej Dansk«. Om Gartneren NICOLAY RÜDER paa Clausholm ved vi bl. a. at han havde faaet Besked paa at flytte nogle Frugttræer fra Dronningborg til Clausholm, men da der dels kun var 4-5 tilbage, og da disse dels var gamle, saa opgives det atter.⁷⁾ Paa Udgifterne til Clausholm Slot og Have og til Svanerne i Gravene gav han en Specifikation, der udviste en samlet Udgift fra Aarene 1722—26 paa 21 Rdlr. 3 Mrk. 9 Skill.⁸⁾

Som allerede nævnt afdøde Nicolaj Rüder fra Clausholm med Udgangen af 1730 og nævnes i et Afleveringsdokument fra 23. Dec. d. A.⁴⁾ Derefter kom der en Gartner ved Navn JOHANN SCHUCH (eller SCHUCK); dennes afgangne Hustru MARIA ELISABETH RUER (muligvis RÜDER) samt 2 Børn ved Navn CHRISTIAN GEORG SCHUCH (4 Aar) og FRIEDERICH SCHUCH ($\frac{1}{2}$ Aar) nævnes endnu 16. Juli 1732. Han kan ikke have virket længe paa Clausholm, thi allerede 1733 har vi en ny Mand der, nemlig PEDER (eller PETER) BERTELSEN.⁹⁾

Om hans Virke paa Clausholm ved vi kun lidt, og det er egentlig af noget negativ Art, idet man ved, at der i hvert Fald i hans sidste Funktionsaar var tilkaldt en til at assistere ham, nemlig Gartner CHRISTIAN BRUHN paa Skanderborg Slot. Han har i Aarene 1737—42 hjulpet med Cascaderne og Broerne ved Slotstrappen paa Clausholm, for hvilket Beløb han fik udbetalt 100 Rdlr.¹⁰⁾ Før han kom til Clausholm havde Peder Bertelsen lært Gartneri i Ind- og Udlandet, derunder hos adskillige »proprietaire«; da han havde virket paa Clausholm i 4 Aar, ansøgte han om Stillingen som Gartner ved Cronborg Slot, — hvilken Stilling han dog ikke fik.⁹⁾ Bedre Held havde han, da han et Par Aar efter ansøgte om Embedet som Gartner og Vandmester ved Koldinghus Slotshave, idet han under 26. Nov. 1739 udnævntes til denne.^{5) 11)}

Peder Bertelsen var anbefalet til Clausholm som skikkelig og upaaklagelig i sine Forhold og kaldes en *capacité*, hvad angaar Havens Omdannelse »saa og udi Architekturen og Geometrien«. Paa Koldinghus, hvor han kom til efter faa Aars Arbejde paa Clausholm, afløste han Gartner Soltau senior.¹²⁾ Bertelsen fik her Lov til at blive fritaget for at svare Skat af de Svende og Dreng, som han havde til Arbejdet i Haven.¹³⁾ Hans Gage var 140 Rdlr. aarlig.¹⁴⁾ Hans Bestalling konfirmeredes 14/3 1747, og han afgik ved Døden 10/3 1760.⁵⁾ Det kan anføres, at Bertelsen under 30. Dec. 1733 kaldes Hofgartner paa Clausholm.⁴⁾

Bertelsens Efterfølger blev JOHAN FRIEDERIC HECTOR.⁵⁾ Det ses at han 25/6 1739 blev trolovet med KATRINE ELISABETH BRUN og 14. Juli s. A. viet til hende. Den 24. Aug. samme Aar nævnes i Voldum Kirkebog blandt de døbte hans Datter Anne Malene. Den 22. Aug. 1741 en Søn af ham, Friderich Charl, og den 13. Aug. 1742 endnu en af ganske samme Navn og den 31. Juli 1743 endnu en Søn Johan Ditlov.⁴⁾

Efter Dronningens Død tillagdes der, if. Resolution af 25. Febr. 1743, Hector en Pension paa 38 Rd. 62 Sk. i April Kvartal, og i 1747 kaldes han den »forrige Gartner«. Han tilbød sig til en Stilling som Tilsynsførende ved Remisserne paa Amager, og antoges 1754 til denne for 120 Rdlr. om Aaret.¹⁵⁾ Her foretog han nye Plantninger m. m. og virkede i en Del Aar.¹⁶⁾ Han nævnes endnu i 1770.⁵⁾

Som Eksempel paa Driftsformerne paa Hectors Tid kan anføres, at i et Brev af 17/1 1744 fra den tidligere Forvalter, Thornsohn, hedder det: »Der er mere end 40 Husmænd, . . . som var inddelte til Haven, Vadsken og Rullen ect.«¹⁸⁾

Blandt dem, der fik Pension efter Dronningens Død var foruden Gartneren Hector ogsaa hans Svend, NICOLAJ GØTTING (el. GIØTTING), der tillagdes 12 R. 48 Sk. i April Kvartal. Muligvis er denne den samme, som en halv Sned Aar senere nævnes som JOHAN NICOLAUS GIØTTING og var Gartner paa Clausholm; den 31. Januar 1777 var der Skifte efter Enke CATHRINE GIØTTING af Voldum, muligvis Gartnerens Enke. — Ogsaa »den gamle Gartners« Enke fik Pension 1743.⁴⁾ Der gaar nu en rum Tid, inden vi igen hører noget om en Gartner paa Clausholm. Da noteres der Gartneren NIELS RASMUSSEN og formentlig dennes Hustru, JOHANNE POULSDATTER og Søn RASMUS NIELSEN (11. Jan. 1819).⁴⁾ Den 30. Jan. s. A. er Gartner Salling Fadder, og den 30. Aug. dør »Rasmus Nielsen Salling, Gartners Søn paa Clausholm, næsten $\frac{3}{4}$ Aar,« hvorefter man kan formode, at det drejer sig om samme Mand, som har heddet Niels Rasmussen Salling. I Kirkebogens Afgangsliste noteres: »1818 Gartner Salling 44 Aar, ved Clausholm og Hustru 34 Aar, til Gussing«.

Der var en Niels Rasmussen, som i 1816 tog Gartnereksamen fra Botanisk Have, men noget Bevis for at det er samme Mand har man ikke. Det kan ogsaa bemærkes, at der 1816 nævnes en Gartner LAUR. JENSEN ABORG i Voldum og dennes Datter (der var opkaldt efter Geheimeraadinde Huitfeldt paa Clausholm); om denne Aborg har været ledende eller under-

ordnet Gartner (Svend) paa Clausholm er ikke til at afgøre; Muligheden af at han slet ikke har været knyttet til Clausholm, men blot boende i Sognet, er neppe tilstede.

Fra Aaret 1820 finder vi en JENS CHRISTIAN ANDREASEN (eller ANDRESEN) som Gartner paa Clausholm; han er 26 Aar og er kommet fra Aarhus.⁴⁾ Men andet, end at han har eksisteret, kan ikke meddeles om ham.

Der gaar saa igen en rum Tid, inden vi atter hører om nogen Gartner paa Clausholm. Der skal ifølge Oplysninger fra nulevende Personer have været en Gartner ved Navn PETERSEN eller PEDERSEN i Halvfjerdserne; han var Ungkarl og rejste til England, hvorefter man ikke har hørt mere til ham. Hans Efterfølger blev efternævnte Hansen.

JOHAN FREDERIK HANSEN tiltraadte Pladsen paa Clausholm d. 6/11 1876. Han var født 16/8 1856 i Pejrup ved Faaborg og var saaledes kun 20 Aar gammel, da han fik den ansvarsfulde og krævende Stilling som Gartner i den smukke Have, der nogle Aar i Forvejen var blevet omlagt under Haveinspektør FLINDTS Ledelse; det viste sig imidlertid hurtigt, at den unge Mand var Karl for sin Hat; thi ikke alene holdt han det smukke franske Anlæg, i hvilken der aarligt udplantedes over 30.000 Tæppebedsplanter i Bedene, i en glimrende Stand, men han udførte ogsaa nye Anlæg og forbedrede de gamle i et saadant Omfang, at Haverne ved Clausholm i hans Tid blev en af Egnens Seværdigheder, hvortil Besøgende gerne drog hen. I 1887 overtog Hansen Driften og Haven for egen Regning og drev derefter et intensivt Handelsgartneri, væsentligt baseret paa Frugt og Grønsager, og i en lang Aarrække kom de fineste Grønsager og de tidligste Frilands-Jordbær til Randers Torv fra Clausholm. Men ikke blot indenfor sit snævre Omraade var han en dygtig Mand, — han nød ogsaa Tillid udadtil og blev flittigt brugt af sit Herskab. Siden 1892 var han Tilsynsførende for hele Godset og indtil Kirkeaflysningen (Tiendeafly.) fandt Sted var han Kirkeværge for 5 Kirker. Ogsaa i Sogneraadet fandt han Plads og var i 4 Perioder Medlem der, ligesom han blev Medlem af Bestyrelsen for den paatænkte elektriske Bane fra Aarhus til Randers. Endelig var han Medstifter af »Alm. d. Gartnerforening« og var i en Periode Medlem af samme Forenings Repræsentantskab. Var ogsaa Tillidsmand i Jydsk Telefonabonntforening samt Formand og derefter Æresmedlem af en konservativ Forening.^{19, 20)} Han døde d. 6/3 1934 efter faa Aars Svagelighed og havde da virket paa Clausholm i 57 Aar.¹⁷⁾ Han var gift med VALBORG VIBE KIERULFF (f. 1867); en Datter Anna Margrethe Kierulff Hansen (f. 25/3 1896) blev 20/3 1917 gift med Ingeniør T. K. THOMSEN (f. 26/4 1888).¹⁷⁾

Joh. Fr. Hansen afløstes af den nuværende Slotsgartner, KRISTEN BREKKE.²⁰⁾ Denne er født i Østre Moland Sogn ved Arendal i Norge den 6. Maj 1890. Han er Søn af Gaardejer GUNDER JENSEN BREKKE og Hustru RANDI f. VAAJE. Han er uddannet i Norge og har været paa Havebrugsskole der; ansattes i 1912 i Handelsgartneriet »Fragaria« i Hellerup; var derefter Medhjælper paa Herregaarden Søholt og kom i 1914 til Clausholm som Gartnermedhjælper og har fra 1934 virket som selvstændig Gartner. Blev 20/9 1924 gift med Sygeplejerske HELGA JOHANNE FRANDSEN, f. i Tersløse 16/1 1896, Datter af Karetmager Vilhelm Frandsen.

KILDE OG TEKSTHENVISNINGER

1. Danske Magazin VI (1752) S. 347; jevnf. Fra Randers Amt 1917 S. 16 ff og 1928 S. 14 ff.
2. Gartner-Tidende 1927 S. 69 ff.
3. Fru Eline Gøyes Jordebog, 1892 S. 220 ff.
4. Ifl. Optegnelser hos Hr. Lensbaron H. Berner Schilden Holsten, særlig efter Voldum Kirkebog, Skifteprotokol for Clausholm Gods og Justitsprotokol for Clausholm Birk.
5. Roedes Registre; Rigsarkivet.
6. Personalhistorisk Tidsskrift 6. R. II S. 185.
7. Kgl. Resolutioner fra Rytterdistr.s Kontor Nr. 250 af 29/11 1723; Rigsarkivet.
8. Ibidem Nr. 89 af 4/6 1727; Rigsarkivet.
9. Rentekam. kgl. Resol. Nr. 149 af 29/7 1737; Rigsarkivet.
10. Partikulærk. Regnskaber samt Partk. Bygningsregnsk. 1721 ff. Rigsarkivet.
11. Embedsudn. under Rentekamm.; jevnf. Rentek. kgl. Resol. Nr. 323 af 10/2 1739; Rigsarkivet.
12. Sammenlign Vejle Amts Aarbøger 1929 S. 122.
13. Rentek. kgl. Resol. Nr. 61 af 27/4 1742; Rigsarkivet.
14. Kgl. Resol. under Rytterdistr. Nr. 142 af 19/12 1739; jevnf. Nr. 24 af 19/3 1748; Rigsarkivet.
15. Rentek. kgl. Resol. Nr. 82 af 9/4 1754; Rigsarkivet.
16. Rentek. kgl. Resol. Nr. 276 af 15/10 1755; jevnf. Hist. Medd. om København 1934 S. 511 ff.
17. Dansk biogr. Leksikon XXIII 1942 S. 585.
18. Fra Randers Amt 1911 S. 17.
19. Gartner-Tidende 1926 S. 557 og 1934 S. 156—57.
20. Danske Gartnerivirksomheder III 1936 S. 1751.

Den Allé af gamle Bøgetræer, som ses afbildet paa Billedet Side 70 kaldes Dronningens Allé. At den virkelig kan stamme fra den Tid, da Dronning Anna Sophie levede paa Clausholm fra 1731 til sin Død 1743, ses af følgende Udtalelse fra den nu 98 aarige forhenværende Skovfoged Emmeluth, der har været ansat paa Clausholm i over 70 Aar.

I Brev af 29. Juni 1945 skriver Skovfoged Emmeluth om »den gamle Bøg i Dronningens Allé«: »Den faldt i en Storm for ca. 33 Aar siden. Jeg forsøgte at finde ud af hvor gammel Bøgen var, det lykkedes ikke helt, jeg fik talt ca. 150 Aarringe. Resten var saa raaddent at de ikke kunde tælles, men efter at have raadført mig med flere Mennesker, kom jeg til det Resultat, at den mindst var 200 Aar, og maaske mere. Den blev sat i Rm. og der blev 28 Rm. og 2—3 Læs Top (Kløv, Fagot og Knippel).

Bøgealléen fortsætter ind i Dyrehaven, hvor den ender i et Lindelysthus.«

Senere i samme Brev staar der:

»Da jeg kom til Clausholm [i 1874], var her en Gartner Petersen Clausholm. Haven var dengang regnet for en af Jyllands smukkeste Haver, med pragtfulde Tæppebede, Blomster m. m. — foruden Gartneren var der fast ansat 4 Havemænd og et Utal af Lugekoner dertil kom naar det var nødvendigt flere Dagleiere. Lønningen var dengang for 10 Timers Arbejde 1 Kr.«

Udsigt fra den lange Allé mod Sydvest

Møllen, set fra Øst med den nu nedrevne Lade

Aflob fra Dammen ved den sydligste Allé

Mølledammen. I Baggrunden Møllen

Udsigt mod den lange Allé fra Sydvest. I Midten af Billedet den Sequoia, der gik ud i de strønge Vintre i 1940'erne

Mølledammen.
I Baggrunden Møllen

Gamle Billeder fra Clausholm Have antagelig fra først i 1880'erne

Et nyplantet Stykke af den lange Allé. Plantet af Skovfoged Emmeluth, der kom til Clausholm 1873

Fra den tidligere offentlige Vej mod den lange Allé. Sammenlign Billede Nr. 40, Side 73

Udsigt over Planteskolen mod Møllen mod Nord

Gamle Billeder fra Clausholm Have antagelig fra først i 1880'erne

Paa den Side 71 afbildede Mindestøtte over Grevinde Berthe Moltke født Huitfeldt staar der paa en hvid Marmorplade paa Støttens Vestside følgende Inskription:

Dette Monument er bleven sædt til
Erindring af **BERTHE HUITFELDT**.
En høyt elsket Datter, som alt for tidlig
blev berøvet hendes Forældres ømme
Kiærlighed, Hun var fød d: 10de Jan: 1768.
Gift med Grev **GEBHARD MOLTKE**
d: 9de Jul: 1787.
Og døde d: 1te Dec: 1788 Paa Clausholm
hvor hendes Minde bestandigen
vil blive ihukkommet med et rørt Hierte
og med største Høyagtelse
af enhver som haver kiendt hende.

DET »FRANSKE« HAVEANLÆG PAA LANGESØ

Af Lektor GEORG GEORGEN.

Kun sjældent træffer man en saa varieret Samling gamle Kort af de samme Anlæg indenfor et kort Aaremaal (60 Aars Perioden 1767—1827) som Tilfældet er paa Langesø, og selv om dette Materiale næppe kan give Anledning til saa overraskende og overbevisende klare Tydninger som Samlingen af Bygningstegningerne kunde det, saa fortæller de gamle Havekort dog formentlig et og andet udover det herom tidligere fremsatte, som maaske ogsaa kan have Interesse for det videre Studium af Haveanlæggets Historie.

1767. Tschiersckes Haveplan er i den Pag. 4 viste Gengivelse en stærkt forstørret Del af et stort smukt farvelagt Originalkort, der findes paa Langesø og som omfatter hele Langesø og nærmeste Omegn. Paa Originalen fremtræder den lillebitte Haveplan minutiøst tegnet. Formatet har ikke tilladt nogen stærk Detaillering. Detailler har næppe heller været udarbejdet paa dette tidlige Tidspunkt. Kortet, der formentlig har skullet vise det nye Bygningsanlægs Relation til bestaaende Bygninger, til det nye Haveanlæg med den parkbehandlede Skov, til Søen, Vejene og de videre Omgivelser, er et saare interessant Eksempel paa Barokkens prisværdige Evne til at lade vidtstrakte Omraader indgaa i de samlede Overvejelser — og dens Trang til at beherske et stort Areal.

Planerne maa i høj Grad have tiltalt Adam Christopher Holsten, og det røber Storheden i hans Evner, at han har formaaet at fastholde den her givne Hoveddisposition igennem hele den lange Anlægsperiode, trods skiftende Arkitekter og Haveanlæggere og de dermed sikkert fremkomne mangfoldige Ændringsforslag.

Helheden var god nok, det er Detaillerne, der giver Vanskelighederne, det vil ses senere. Foreløbig maa Tschiersckes Haveplan ofres lidt Opmærksomhed. Man kan efter en flygtig Betragtning sige, at den ligner alle andre Haveplaner fra hin Tid, men der er dog forskellige Smaasærheder, der ligesom kræver, at man søger efter et Forbillede, og naturligt søger man til Plönhaven i Holsten, hvor Tschierscke var født, og hvor Faderen forestod Haven. Der er dog ingen Paralleller her, det er der derimod i et andet Anlæg ved Plönersøen, Ascheberg, ogsaa dette Anlæg havde to parallelle Hovedakser og den ene af disse var en Alle af fire Rækker Træer, der, inclusive Indfatningshækken, havde samme Bredde som Hovedbygningen. En Dimensionering som paa Langesø. Og den anden Akse havde ogsaa det fælles for begge Anlæg, at den midtvejs var afbrudt af en Rotunde. I begge Anlæg laa Hovedbygningen ikke i Havearealets Midtlinie. Endelig laa begge Anlæg langs Bredden af en Sø, men her er en Forskel, medens Ascheberg Haven klart afsluttes af Alle langs Søbredden, ser Langesø Projektets Søsideside højst uafklaret ud. Er Naturen nu bleven den stærkeste? Maa Havekunsten afpasses efter dens »Luner«? Man tør gætte derpaa, og hvis dette er rigtigt, saa er den Side i Langesø Projektet af særlig Interesse som et første Tegn paa den store Havekunsts begyndende Døds kamp mod den snart Verden besejrende Naturalisme.

Ser man videre paa Tschiersckes Projekt, vil man finde, at Anlægget (Hus + Have) vilde have vundet ved at være rykket lidt længere bort fra Søsiden, især da Søbredden alligevel

ikke er udnyttet til noget særligt; det kan næppe have været Hensigten at lade Bygværket stige direkte op af Naturen set fra Nord, eller at skabe et »Voldgrav Motiv« langs Søbredden. Barokkens Anlægskunst arbejdede med teateragtige Virkninger, meget var Kuliser og paa Langesø var Avenuen udpræget Forside, medens Fronten mod Søen synes udpræget Bagside, en Antagelse, der støttes af, at næste Haveplan (1777) viser Træplantning mellem Søen og Avenuen. Placeringen kan skyldes tekniske Forhold, som nu ikke mere lader sig paavise, det kan skyldes Paavirkning fra Ascheberg (der som nævnt ogsaa havde mere Have ved den ene Side af Husaksen end ved den anden), men den vigtigste Aarsag til den vedtagne Placering er antagelig Hensynet til Hovedalleen (den Alle, der Vest for Hovedbygningen fortsætter i Avenuens Akse). Den maatte have størst mulig Længde, — Tidens Ideal var at give Hovedaksen Præg af Uendelighed, den maatte føres helt ud til Søen, og her laa en Vanskelighed i Form af et Bakkehæld, der maatte gennemgraves for at kunne føre Alleen plant igennem, og da Terrænet stiger stærkere, jo mere man gaar mod Syd d. v. s. bort fra Søen, vilde en Forskydning af hele Anlægget i sydlig Retning have givet urimelig stor Gennemgravning.

1777. H. Müllers Havetegning. Ti Aar er hengaaet. Tschierscke er som Arkitekt afløst af Rosenberg, Hovedbygningen er næsten færdig (den fuldføres 1778). Det er Rosenbergs Sidefløje, der vises paa Haveplanen, men kuriøst nok er det Tschiersckes Hovedbygning (med Facade Apsis ogsaa paa Havesiden), der gengives, maaske skyldes dette kun, at Havearkitekten ikke har faaet de sidste Bygningskorrekturer, da han udførte sit Tegnearbejde.

Haveplanen, der er gengivet i sin Helhed Pag. 5 og 6 er et smukt farvelagt Originalkort i ret stort Maalestoksforhold, den bærer Præg af, at alt har været vedtaget, og at Anlægsarbejdet er besluttet gennemført. Tegningen viser iøvrigt noget af det smukkeste Arbejde fra den Tid, der er set paa vore Breddegrader. Müller synes helt at beherske baade den kunstneriske og tekniske Side af Sagen, og den smukke og forstaaelige Plan gør ogsaa Rede for Højdeforholdenes Klaring.

Tænker man sig staaende i Havesalens Dør, har man foran sig to plane Flader. Forrest, det næsten kvadratiske Parterre (med Gange, Græs og Blomster). Bagest en højereliggende Flade, der er udstyret som »bosquet«, der her er en lav Plantning med en antagelig (Blomster- eller) græsklædt Oval i Midten, i alle Tilfælde noget lavt, der ikke kunde spærre Udsigten i Aksemidten. Begge disse Flader samles til et stort Haverum af de tre indrammende Alleer, antagelig Linde. Den bageste, krumme Alle ligger højest og de to Sidealleer stiger op mod den. Man maa tænke sig Parterrefladerne helt vandret, de stigende Sidealleer vil da efterhaanden kræve en Støtteskraaning af stigende Højde mod Vest, dette fremgaar af Tegningen. (Den i Reproduktionen synlige sorte lange smalle Trekant mellem Sidealleerne og Parterret).

En lignende Skraaning støtter Højdeforskellen mellem Parterret og bosquettet, og en Trappe i Midtaksen forbinder de to Afdelinger.

Haven virker som et lille Frederiksborg, dér indrammes ogsaa den aabne Havemidte af Sidealleer paa stigende Ramper — og der findes ogsaa, som paa Langesø, to Stigningsretninger i Terrænet, en Stigning i Hovedaksens Retning, der er udnyttet og af stor Virkning, og en Stigning i Sideretningen som man dog i begge Anlæg har gjort en Del for at borteliminere.

Paa Frederiksborg stiger Terrænet set fra Slottet mod højre Side, paa Langesø modsat fra Søen mod venstre Side. For at forstaa Planen maa man gøre sig klart, at hele den højre Side af Parterreindramningen (Siden mod Søen) Allerampen har krævet noget Jordarbejde, antagelig *Paafylldning*. Denne Jordmængde er støttet af en stejl Skraaning mod Søsiden

saaledes, at man fra denne højre (nordre) Alle kunde se baade ned i Parterret og ned over Søen, og fra en buetformet Plads med en Nedgang til Søbredhaven maa man have haft en smuk Udsigt til Søen. At Opfyldningen tillige lunede for Nordenvinden og skærmede mod Indblik var sikkert saare vel.

Den modsatte Allerampe, den sydlige, der ses til venstre, naar man gaar ud af Havedøren, gaar i det højere liggende Terræn, den har antagelig krævet *Afgravning* for at faa sin rette Terrænhøjde. Bag denne Alle, syd og sydvest for den, hævede Terrænet sig fortsat mod den viste Rotunde i den søndre Hovedakse. Alt det, der laa her, var synligt bag den venstre Alle, fordi det laa højere, man har her formet forskellige Terrasser, der aftrappede mod Nord og Øst. Disse stærkt synlige Terrasser har i den nyanlagte Have præget Anlægget meget stærkt, og maaske givet Anledning til den mindre Forandring i Havens Højdeforhold, som der senere skal gøres Rede for. Vender man tilbage til Hovedaksen, ser man bag Ovalen i bosquettet Hovedaksen fortsætte som Alle. Her mellem Oval og Hovedalle maa Hovedaksens højeste Punkt have ligget. Det ses, at Gangen i den krumme Alle har været forsænket i Forhold til den krumme Alles vestlige Trærække, der staar højt paa en støttende Skraaning. Paa tilsvarende Maade er Begyndelsen (Østenden) af Hovedalleen stærkt *forsænket* i Terrænet, som en Hulvej, — 100 Alen ude i Vest er den dog atter i Niveau med det omgivende Terræn. Denne Forsænkning er sikkert den »Dal«, der endnu ses i Haven, men ogsaa det Problem vendes der tilbage til.

Hovedalleen har haft Fald fra Højdepunktet ved Alleens Begyndelse i Retning mod Søen, d. v. s. bort fra Parterret, som Alleerne i Søndermarken bag Frederiksberg Slot. Man har næppe kunnet (eller skullet) se Søen fra Havens Parterre. Dette er dog formentlig ikke en Fejl, snarere det modsatte, det er sin Sag, i dette Land at aabne en Park mod Nordvest. Vinden betyder meget paa den Del af Fyn ogsaa, og hvis man aabner det frie Udsyn til Søen, vilde man samtidig aabne for Indblik udefra helt ind i Havens Hjerter. Af Hensyn til Haveopholdet, baade dets Lunhed og dets Ugenerethed, var det vist bedst, som det blev ordnet. Vilde man nyde Udsigten til Søen i denne Akselinie, kunde det ske fra det midterste Vindue over Havesalen og det midterste Kvistvindue, i alle Fald saalænge Hovedalleen ikke var sammenvokset i Midten — eller saalænge man holdt den klippet.

Haven er iøvrigt rig paa fint sete Detailler. Der er paa 1767 Planen vist to Tværakser, de er begge med i 1777 Planen, men Højdeforholdene har ikke tilladt det enkle Forløb som oprindeligt (1767) antydte. Tværaksen nærmest Bygningen har mod Nord faaet Vandbassin i Stedet for Alle og i Syd en Alle, der ligger højere end Terrænet foran Hovedbygningen, man kommer op til Alleen ad en lille Trappe i Midten af den viste Skraaningsniche. I Alleens modsatte Ende, i Havens anden Hovedakse, der danner Anlæggets Sydskel, fører Trapper op til begge Sider til de højtliggende Terrasser, der grænser op til Alleen. Her paa denne Tværalles Plads er der stadig en dyb Lavning i Terrænet, der kommer ude fra Skoven, og i Tværaksens nordre Ende finder man endnu en lille Vandflade, kun er den nu omformet til en oval Dam. Den anden Tværakse, den vestlige, stiger meget stærkt fra Hovedalleen op til Rotunden, for at mildne denne Stigning er Gangarealet formet som tre trappeforbundne Afsatser, der er forsænkede i Terrænet, saaledes at de paa tre Sider er begrænsede af Skraaninger, men der er mærkeligt nok, hverken her eller andet Steds i Anlægget vist Hække til Indramning, derimod maa man forudsætte, at der har været høj og tæt Beplantning langs Ganglinien (ellers vilde de labyrintagtige Gangføringer ved Siderne være uden Mening); de tre Afsatser maa derfor opfattes som en plastisk Udformning af Bundfladen i et langt smalt Haverum, der begynder ved Hovedalleen og afsluttes af Rotunden. Rotunden er formet

som et over Gangen hævet Terræn, der er kronet af en Krins af Træer, Rotundens Ydergrænse er formet som en Skraaning, og to smaa Trapper fører op paa Rotunden, om den har været plan ovenpaa eller kuplet, kan ikke afgøres ud fra det foreliggende. Tilspidsningen i de tre Afsatser i Tværaksen mod Rotunden skyldes de stigende Skraaningshøjder indenfor hver Afsats. Det maa have givet en ejendommelig og behagelig Perspektivvirkning.

Dette Haverum maa have virket langt og smalt, og modsat har Havens Hovedrum virket kort og bredt, det er to forskelligartede Virkninger. Fælles for de to Haverum er den plastiske Udformning i Haverummenes Bundflade, Hovedrummet har to Afsatser, Tværaksens Rum har tre. Hovedrummet er begrænset af Alleer, det lange Haverum af Buske, en saadan varieret »tredie Dimension«, der baade benytter forskellig Jordform og forskelligt Plantemateriale i Indramningen, har ogsaa bidraget til at gøre Haven levende og afvekslende. Interessant er ogsaa den parkmæssige Behandling af Skoven »Enemærket« Syd og Sydvest for Haveanlægget, disse lange, lige Veje, der ofte samler sig i »Stjærner«, er et ældgammelt forstligt Motiv, der antagelig i sin Oprindelse har haft rent praktiske Formaal, men som i Ludvig den XIV's Frankrig blev en stor, altbeherskende Mode, idet man opfattede de lange Vuer og deres Samspil som noget rent æstetisk.

Om denne Plan skal til Slut nævnes Indkørselspartiet. Alt er ogsaa her gjort slankere og elegantere. Avenuen har stadig fire Trærækker, nu med en Rækkeafstand af 10—16—10 Alen mod Tschiersckes 12—24—12 Alen, den nye Dimensionering er formentlig den smukkeste, især naar man taget Forholdet mellem Længde og Bredde i Betragtning. Havens Hovedalle i Hovedaksen er tilsvarende indsmalnet — intet er glemt, og for at gemme den største Ros til sidst er den en glimrende Have derved, at den saa fuldentd harmonerer med og tilslutter sig det nye Kompleks af Bygninger.

Hvor meget af dette Anlæg blev udført? — Saavidt det kan ses, det meste.

Denne Antagelse maa dog mere begrundes i det gamle Kortmateriale end ved Fund af Haverester fra gammel Tid i den nuværende Have. Udover et Par Lindetræer, der kan stamme fra den franske Have (de er dog ikke indmaalte), er det eneste i Terrænet i Dag synlige *Indicium* den ogsaa andetsteds i Slægtbogen omtalte »Dal«. Den er antydet paa 1941 Kortet, og den ligger i *den gamle Hovedakse*, og ved Hjælp af den tydelige Maalestok kan det hurtigt maales, at »Dalen« begynder 125 m fra Hovedbygningens Havefacade, blader man tilbage til 1777 Kortet, er der ogsaa der en Maalestok, den er 210 Alen lang, og hver lodret Deling er 10 Alen. 125 m er meget nær 200 Alen (199,4 Alen), og tager man dette Maal paa 1777 Maalestokken og maaler atter fra Havefacaden de 200 Alen ud, rammer man den forsænkede Hovedalles Begyndelse ved Tværaksen, finere kan noget saadant ikke passe. Dalen maa være den gamle Hovedalles »Hulvej«. Udover dette er der i Havens nuværende Jordform hverken noget, der kan bevise eller modbevise, at det franske Haveanlæg har været udført. Et andet *Indicium* er 1777 Haveplanen. Ingen vilde udarbejde eller lade udarbejde en saa detailleret Plan, hvis ikke Anlæggelsen var besluttet. Der er dog ogsaa *Beviser* for, at Anlægget har været udført, hertil tjener de gamle Opmaalinger af Haven, Kortet maalt 1792 viser Havens Hoveddelinger, og med dobbelte Linier vises Terrasseskraaningerne, og sammenholdes dette Kort med »Beliggenhedsplan ca. 1800«, ser vi atter Haven med de samme Terrassedelinger. Der er gjort mindre ud af dem, de er vist med en enkelt Streg, til Gengæld er de store Træer i Alleerne og langs Terrasserne antydede, saa har vi det hele: Gange, Terrasser, Alleer endog Vandbassinet.

I hvor høj Grad tør man nu fæste Lid til disse Kort? Tegnemaaden viser, at det maa være Matrikulkort eller Kopier af saadanne, deres Hovedformaal har været at gengive

Carte over Langesø Hoved Gaards og Taagerød Byes Marker opmaalt i Aaret 1767 af G. D. Tschierske

Markskel, Veje, Stier, Vandløb og lign. saa nøjagtigt som muligt, fordi Kortenes Hovedformaal har været at danne et Grundlag for Udskiftning og Matrikulering, derimod tages Bygninger og Havers Opdeling mere med for Oversigtens Skyld, her er Kortene mindst nøjagtige, det nytter som Regel ikke at ville tage Maal paa Forekomster indenfor Haveomraadet, meget af det viste kan ogsaa være misforstaaet af Opmaaleren eller har været svært at anskueliggøre, fordi der savnedes en særlig Signatur dertil, der kan ogsaa være Terrængenstande vist paa Kortet, som forlængst er forsvundne, det sker, hvor en endnu ældre Opmaaling har været benyttet og derfor har bevirket, at Nymaaling er undladt, men med disse Forbehold er Matrikulkortene altid hæderlige, det er primitive Opmaalinger, men Opmaalinger er det, det de viser, er altid noget, der under Maalingen var at finde i Terrænet eller har været at finde der — og bedre Bevismateriale for, at Langesøs franske Have i det store og hele har været udført, kan man derfor ikke ønske sig.

1791. Havde man nu ikke kendt flere Haveplaner fra Langesø, vilde man med Føje have tænkt sig til et Festspil af et Haveanlæg, som blev bedre og bedre, indtil Tæppet gik ned omkring 1850.

Helt saadan gik det ikke, den mærkelige Plan af H. Müller 1791 afslører, at Festspillet var drejet lidt over i Tragedien. Det er ikke svært at se, hvad der har været i Vejen, det er sværere at forklare det — det afsløres i 1791 Planen, at der maa have været *Sidehældning* (antagelig mod Nord) *i den centrale Del af Anlægget*. H. Müllers glimrende Plan af 1777 har været lidt forkert udført, den er tegnet ud fra et vandret Nul Plan, men er antagelig bleven udført (maaske i alle Enkeltheder) paa et mod Nord hældende Grundplanum, og det tragiske er, at det forkerte, der blev udført, maa have set mere rigtigt ud, medens Anlægget var under Udførelse og som ungt Anlæg, end det rigtige vilde have gjort. Der er her Tale om et optisk Bedrag. Enhver ved, at man slet ikke, hvis man staar paa en Bakkeskraaning, paa Øjemaal kan bestemme en vandret Retning bort fra Skraaning, hvis man ikke kan sigte mod noget, der er vandret (eller lodret). Den Linie, man uden Hjælpemiddel af nogen Art paa Stedet skønner at være vandret, vil altid hælde lidt i samme Retning som Skraaning. Det er derfor en gammel Grundregel i Havekunstens Æstetik, at en Havegang eller Vej, indlagt i Siden af en Skraaning, altid i Tværprofil skal hælde lidt udad for at *virke* vandret, men er det derimod Hensigten fra denne Gang at skjule Skraaningens Stigning til den ene Side og dens Fald til den anden, for Eksempel ved Hække langs Gangsiderne, skal Gangen anlægges vandret i Tværprofil for ellers virker den skæv, naar Beplantningen er vokset op, og man maa da se bort fra, at Gangen ser ud, som om den hældede ind mod Bakken, indtil Sideplantningerne er vokset til. Den varige Virkning er værdifuldere end den midlertidige.

Dette Eksempel kan direkte overføres til Langesø, gik man ud fra Havesalens Dør, havde man til venstre Faldet ned mod Midterpartiet og til højre Faldet bort fra Midterpartiet. Midterpartieret, ja, Midteraksen i sin Helhed maa have faaet svag Sidehældning for at se vandret ud straks — men som Aarene gik, og Alletræernes Kroner mere og mere dækkede Jordformerne i Havens Sider, og de lave Prydbuske og Smaatræer paa Terrasserne ogsaa voksede til, ophørte efterhaanden de Faktorer, der skulde holde Skævheden i Skak, at virke og Skævheden blev aabenbar og generende, det behøver kun at dreje sig om en Difference paa en halv til en hel Meter fra vandret Plan, men det var forsent nu at rette paa det, de store Træer tillod hverken Afgravning eller Paafyldning, og saa tilkaldte man igen H. Müller. En saa dygtig Mand havde ikke foranlediget en saadan Misere, og Adam Christopher Holsten har ikke været den Mand, der foretrak en øjeblikkelig Fordel for en varig (»For Efterkom-

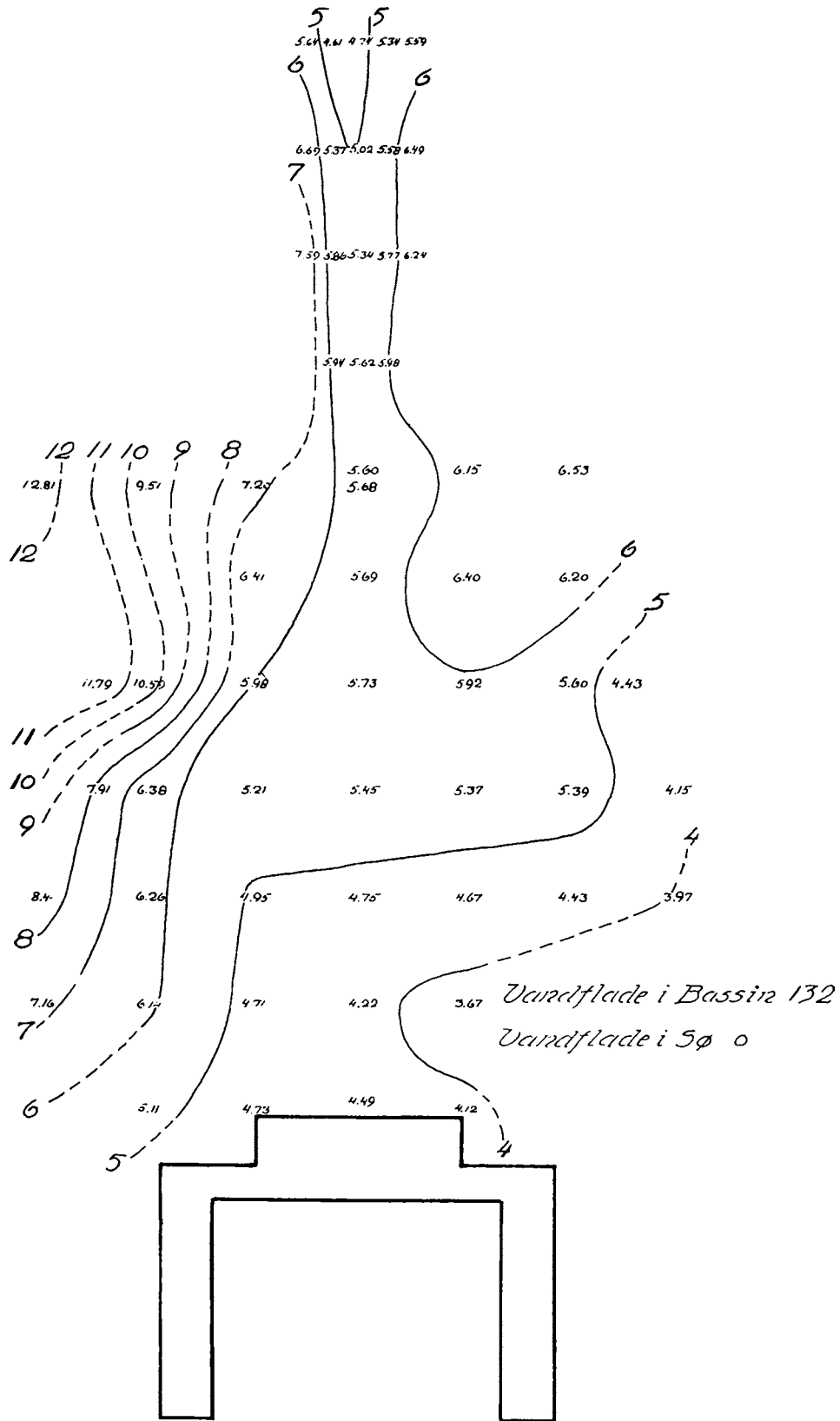
merne og ikke for mig«.). Der maa have været andre Raadgivere i denne Sag. Det er altid svært for en Bygherre at vide, hvilken af hans sagkyndige Raadgivere, der er den Rette, over for Haveproblemer er det særligt svært. »Evnens til at arbejde med en anden Tidsmaalestok end vi gør i det daglige, er nødvendig for den, der vil forstaa, hvad Havekunst er. Det maa slaas fast, at det *er* en Kunst. Den indtager en Særstilling blandt andre Kunstarter ved at arbejde med et levende Materiale, der ændres og udvikler sig gennem lange Tidsrum. Mange tror, at det kun drejer sig om et Slags Arrangement, ligesom naar man møblerer en Stue. Men det er helt forkert. Det maa snarere sammnenlignes med Iscenesættelsen af et Drama, der maaske kan komme til at strække sig over Aarhundreder«. (Steen Eiler Rasmussen: »I Danmarks Have«). Den Sidehældning, man havde givet hele Midterpartiet af Haven, mærkedes dog ikke, naar man gik i Alleerne, det var kun, naar man gik i Parterret eller saa ud paa det fra Hovedbygningen. Men det kunde ogsaa være galt nok. Der var nu to Udveje. Den ene at fylde Parterret med Buske, der kunde skjule den skraa Overflade. Den anden at rette Jordoverfladen i Parterret op i vandret Plan.

Müllers 1791 Haveplan er en Kombination af begge Udveje. Det meste af Parterret blev Buske af »Hassel og alle Slags Underskovs Buske« (se 1791 Planen Bogstav n), saa var Jordformen dækket, men den allernærmest Hovedbygningen beliggende Del af Parterret blev nu ændret, den paa 1777 Planen viste Gang, der beskriver en lille Halvcirkel, blev beplantet med Alletræer, medens Partiet indenfor denne Halvcirkel blev *planeret vandret* (og anlagt med Græs og Blomster i den nye Smag). Nu havde man endelig den vandrette Flade for Øje, som man havde savnet. Buskene (se Planens Bogstav l) mellem det nye Parterre og den lille nye krumme Alle skulde rejse en Skærm, der skjulte, at det vandrette nye Parterre »den inegale Terrasse« (se Planens Bogstav l), var indlagt i en sideskraanende Flade (jfr. Planen, hvor det ses, at Støtteskraaning mangler i højre d. v. s. nordre Side).

Ved et Besøg paa Langesø i November 1945 kunde jeg ikke ved almindelig Besigtelse afgøre, om der i det nuværende Anlæg endnu var noget i Jordformen udfor Hovedbygningen, der viste Sidehældning mod Nord.

Plænen er synligt stigende i Hovedaksens Retning bort fra Huset, videre ret stejltstigende mod den tidligere Rotunde, og bortset fra Partiet omkring Dammen tilsyneladende ogsaa stigende mod Nord, inden det stærkere Fald mod Søen begynder, Plænen virker nærmest lidt skaalformet. Efter et hastigt Nivellement (udført af Havebrugskandidaterne H. Breinholt og P. Krarup), der gengives Side 90, viser 5 Meter Kurven, at der er en svag, men tydelig Sidehældning i Plænen Midte svarende til den Del af den gamle Parterre, der ikke planeredes efter 1791 Planen. Denne Sidehældning kan være en Fortsættelse af den nye Planering omkring Dammen, men den Omstændighed, at Sidehældningen ikke kan ses uden Brug af Instrumenter, støtter det i det foregaaende sagte — for nu har man i den nuværende ret aabne Have igen Rotundebakkens Skraaning synlig fra Havesalens Dør, og atter maa derfor det hældende se vandret ud. Dette støtter ogsaa en Antagelse, der vil virke saare naturlig — at man baade i det »franske« Anlæg og i det nuværende »engelske« har udført Planeringen efter Øjemaal, den vil i begge Tilfælde virke helt rigtig, saalænge det samme Omraade vedbliver at være synligt — dækkes noget ved Plantning, vil den synlige Virkning af Planeringen straks ændres.

Foruden den nye krumme Kirsebæralle plantedes der ogsaa en Alle gennem Parterret i Hovedaksen. Alleen, der er 26 Alen bred, er bredere end Hovedalleen længere mod Vest, der var 16 Alen, det er Hensynet til Perspektivvirkningen, der har været afgørende. Efter Tidens Skik brugtes nu ikke Trapper i Nyanlægget, man passerede Højdeforskelle ad »Apa-

Langesø Nivellement af Parken foran Hovedbygningen

0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100m

November 1945

rilier« jfr. Bogstav c paa Tegningen (appareil, et Militærudtryk for en lille Bakke, Voldbakke). Terrænklaringen ved Hovedbygningens nordvestlige Hjørne er ikke god, men det Punkt har hele Tiden været Anlæggets svageste. At ogsaa denne Plan blev udført, derom vidner »Beliggenhedsplan ca. 1800«. Af denne fremgaar, at der er Mulighed til Stede for endnu en Omlægning af dette nærmest Bygningen liggende lille Haveparti, det ser ud, som om man har udført en anseeligere Forplads udfor Havesiden. 1791 Planen levner kun Plads til en Havegang paa godt 5 Alen. Ved denne Lejlighed er der ogsaa bygget en Mur eller Skraaning mod Bassinet, det synes som om Terrænforholdene ved Hushjørnet nu endelig er klaret tilfredsstillende.

Det ser ogsaa ud, som om Parterrets Midteralle er ført helt hen til den brede Forplads foran Hovedbygningen.

Uanset om 1791 Planen har været den sidste Ændring eller ikke, havde den gamle Adam Christopher Holsten, der 1791 var 74 Aar, kunnet glæde sig over en lun Have og en korrekt Have. Foran Hovedbygningen havde man stadig et aabent Parterre, der gav Afstand ud til Træerne, forrest de unge Træer, bagest de ældre og højere, og ligeud havde han stadig det lange Kik, der nu maa have virket længere end tilforn.

Det var stadig Haveidealet fra hans Ungdom og Manddom, han havde for Øje, og ingen kunde mere se, at der en kortere Periode havde været en Tilstand, der maa have virket mindre tilfredsstillende. Det vilde have glædet ham, om han havde levet og set Træerne blive store og ærværdige, og det vilde endnu i vor Tid have været en Have værd at beundre.

Den romantiske Tid var intolerant overfor den Haveform, der ikke mere blev forstaaet. Omkring 1850 forsvandt den franske Have paa Langesø, den maa være bleven tæt og labyrintagtig efterhaanden, saa tæt, at Landmaaleren, der udførte det noget sjusket maalte Kort af 1827, ikke opfattede Haven anderledes end en tæt Skov, hvori han nøjedes med at angive de bestaaende (oprindelige) Hovedgange.

Heldigt med det rige Kortmateriale, derved er Mindet om dette Anlæg godt bevaret baade i Projekterne, der fortæller om, hvad man ønskede sig — og i de smaa Landmaalerkort, der i største Beskedenhed fortæller, at Drømmene virkelig gik i Opfyldelse.

ANTHONIUS BRYSKES LANGESØ

Af Arkitekt ved Nationalmuseet C. M. SMIDT.

Anthonius Bryske bygged ved Søen sit stolte Hus Men Søskrænten svigted, Borghuset sank i Grus.	1554
Adam Christopher Holsten rejste med Fløje tre Langesøs skønne Bygning, planted den store Allé.	1775
Hans Berner Schilden Holsten fulgte de gamle Spor, granskede Slægtens Kilder, graved i fædrene Jord, knytted Fortid til Nutid, samlede hvad der var glemt, Grunden til Bryskes Stenhus fandt han i Jorden gemt.	1943

I

I Lehnsbaron Hans Berner Schilden Holstens Slægtbog — I, 2. B., S. 281—310 — har Professor Elling skrevet en klar og instruktiv Afhandling om det nuværende Langesø, Geheimeraad Adam Christopher Holstens tre-fløjede Anlæg fra Aarene 1774 til 1778. Elling har vist, hvorledes dette Anlæg er blevet til i en Brydningstid mellem Rococo og Nyklassicisme og under to Arkitekters Hænder, Georg Didrich Tschierscke's og Johan Gottfried Rosenberg's, hvad der har forlenet det med dets særegne individuelle Charme.

Gennem Arkivundersøgelser og med Støtte af et Par ældre Planer samt nogle Gravninger paa Stedet har Elling — som Indledning til sin Afhandling — søgt at trænge tilbunds i, hvad der kan sluttes med Hensyn til det forsvundne ældre Langesø, der ligesom det nuværende laa paa Sydsiden af den lange smalle Sø, som har givet Gaarden Navn. Saaledes findes der en Plan fra 1767, der viser Arkitekt Tschiersckes første Projekt til Herregaarden med dens store Allé og dens Haveanlæg. Og paa denne Plan ses indtegnet de ældre Bygninger, der stod indtil 1770-erne. I store Træk ganske godt svarende til Tschiersckes Plan har Maleren Niels Ringe henimod 1840 udført en Skizzeplan af det yngre Langesø med det ældre indtegnet paa Grundlag af gamle stedkendte Folks Oplysninger, og han har nedskrevet en kort Redegørelse for, hvad de gamle erindrede om Langesø's forsvundne Bygninger, en Redegørelse, der ligesom Ringes Planskizze findes i Nationalmuseets Arkiv, men først nu, af Professor Elling, er draget frem til grundig Drøftelse og Belysning af det ældre Langesø.

Det nuværende Langesø — Adam Christopher Holstens trefløjede Anlæg — ligger med sin store to-Etages Hovedbygning i Retning Nord—Syd* og med de to Sidefløje i Retning Vest—Øst. Mellem nordre Sidefløj, Køkkenfløjen, og Søen er der en Afstand af ca. 30 Meter, og her findes der, i Terrainet langs Søen, fire mindre Bygninger: vestligst den nuværende Forpagterbolig; øst herfor Staldbygningen og mellem dem en Gaardsplads, der i Nord begrænses af Søen, i Syd af Langesøs Køkkenfløj. Længere mod Øst ligger Skovriderboligen (var tidligere Forpagterbolig), der ligesom de to førstnævnte Huse har Længderetning Nord—Syd. Mellem Skovriderboligen og Stalden findes Skovriderens Have. Og endelig ligger der

* Paa det nærmeste Nord-Nordøst til Syd-Sydvest. For Nemheds Skyld benyttes Betegnelserne Nord og Syd.

østligst, langs Søbredden, et Bindingsværkshus (Svine- og Brændehus) med Længderetning Vest til Øst. — Paa Planen Side 117 ses de tre sidste Bygninger.

I dette Terrain — langs Søen og herfra strækkende sig tværs over Langesøs Køkkenfløj ind i den nordøstre Del af Slotsgaarden samt i Terrainet nærmest øst herfor — er det, de gamle Planer viser Pladsen for det ældre Langesø, for hvilket Professor Elling gør Rede ved Hjælp af de nævnte Planer og Beskrivelser:

Vestligst laa den ældre Hovedbygning med Længderetning Nord-Syd og med et Taarn paa Østsiden, umiddelbart ved det nord-østre Hjørne. Ved en Gravning, foretaget i 1940, og en Undersøgelse i September samme Aar af Museumsinspektør Svend Larsen ved Odense Museum var der fremdraget et Stykke Munkestensmurværk (af 6 à 7 Meters Længde og 2 à 2½ Stenlængders Tykkelse), der ifølge dets Beliggenhed maatte antages at stamme fra søndre Del af nævnte Hovedbygningens Vestmur, naturligvis forudsat at de gamle Planer er korrekte. Elling formoder da ogsaa, at det er en Rest af Langesøs Forgænger, den af Rigsraad Anthonius Bryske ved 1554 opførte Bygning.

Efter Niels Ringes Beskrivelse er det usikkert, om Bygningen har været af Grundmur eller Bindingsværk, mens det runde Taarn siges at have været »nedenom af Grundmur, men ovenom af Bindingsværk«. Der har været Indgang til Huset gennem Taarnet, som formodentlig ogsaa har rummet en Trappe. Ifølge Niels Ringes Beskrivelse havde det »ikke Vinduer med Glas i, men kun smaa, aabne Huller«. Professor Elling sammenligner dette besynderlige Hus med de berømte »Herreborge« fra Tiden henimod og efter Midten af 16de Aarhundrede, Hesselager (1538), Egeskov og Borreby (1550-erne), hvis Indgangs- og Trappetaarn ufravigelig ligger udfor Midten af Bygningens ene Langside. Selvom Elling ikke mener at kunne komme udenom, at det af Niels Ringe skizzerede Hus er det af Bryske i 1554 opførte Borghus, udtaler han sig dog med Forbehold, idet han klogt og forsigtigt siger: »har Anthonius Bryske 1554 opført dette Rundtaarn samtidigt med Hovedhuset, har han ikke hørt til de fynske Bygherrer, der hjalp til at bryde Banen for den moderne, mere regulære Arkitektur«. Elling tilføjer: »men det er vel ikke udelukket, at Taarnet er ældre end den tilstødende Hovedbygning«.

Ifølge Ringes Beskrivelse og Plan har Borggaarden ligget øst for nævnte Hovedbygning, og den har i Øst, og i Nord mod Søen, været omgivet af Linde og Elme, mens der i Syd laa en Sidefløj (i Retning Øst-Vest), som har været en Art Økonomibygning, hvis vestre Ende rummede et Bryggers. En rund Ovn ragede ud udenfor Vestgavlen og er tydelig aftegnet paa Ringes Plan.

Umiddelbart øst for Borggaarden laa Stald- og Ladegaarden, der var omgivet af Bygninger i Nord, Syd og Øst. Den nordre Længe langs Søen var Hestestald, mens Østlængen betegnes Koladen og den søndre Tærskeladen.

Et synligt Minde om Bryske's Borghus eksisterer jo endnu, den 180½ Ctm. lange og 106 Ctm. høje Stentavle med Indskrift forneden og Anthonius Bryskes fædrene og mødrene Vaaben (Bryske- og Gyldenstjerne-Vaabnet) foroven i Relief indenfor to Bueslag. Naar Ringe siger, at Stentavlen tidligere skal have været anbragt paa det runde Taarn, kan det umulig være rigtigt. Stentavlen maa have siddet paa en plan, ikke paa en rund Murflade, og den har utvivlsomt haft sin Plads over Hovedindgangen til Bryskes Borghus eller Hovedhus.

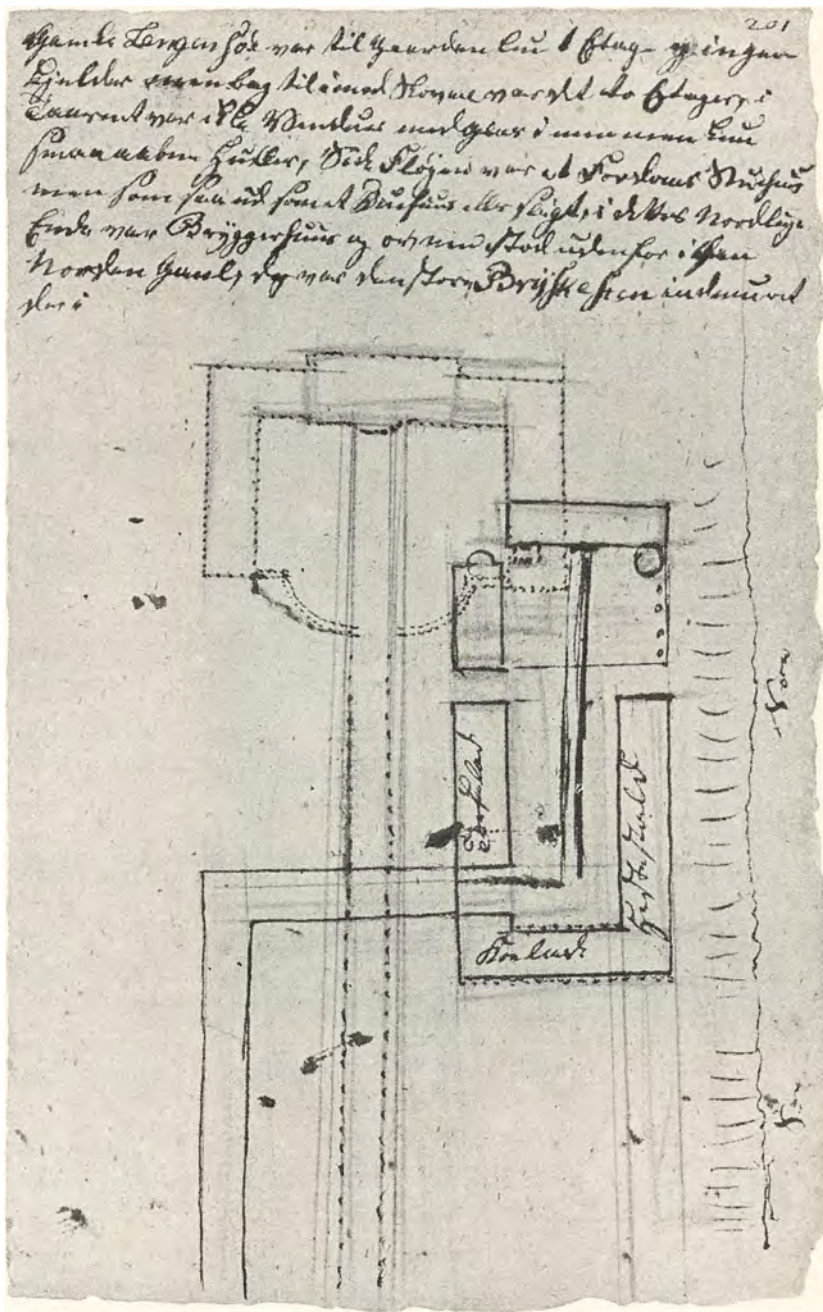
Saa fortrinligt et Kunstværk, som denne Reliefsten var, maatte den skærpe Interessen for at lære selve Bygningen, Anthonius Bryskes Hus, at kende, og for Langesøs nuværende Ejer — der ikke blot nærer stor Interesse for almen Historie, men har sat et omfattende Arbejde og betydelige Bekostninger ind paa at trænge tilbunds i sin Slægts og sin Ejendoms

Historie — var det naturligt, at han efter Professor Ellings fortrinlige Redegørelse for det senere Langesø, maatte føle Trang til at søge udforsket og udredet alt, hvad der kunde tjene til Belysning af det ældre Langesø, Anthonius Bryskes Borghus fra Midten af 16de Aarhundrede. Han besluttede da ogsaa til dette Formaal at foretage en grundig Undersøgelingsgravning for at efterspore bevarede Bygningsrester.

I Slutningen af September 1943 skrev Lehnsbaronen til mig og erindrede om, at vi 33 Aar tidligere havde arbejdet sammen paa at efterspore Rester af det ældre Clausholm. Han foreslog nu, at jeg paa mine Rejser for Nationalmuseet til og fra Jylland skulde standse paa Fyn, aftale, hvor der skulde graves, og senere tilse Gravningerne. Nationalmuseets Direktør, Dr. Poul Nørlund, bifaldt dette Forslag, og fra 22de Oktober til 7de December var jeg ialt 6 Gange paa Langesø, hvor der blev gravet i 1½ à 2 Maaneder af indtil 5 à 6 Mand. Lehnsbaronen bekostede Gravningen, Opmaalingen og Fotograferingen og den efterfølgende Tilkastning og Regulering, der baade var omstændelig og bekostelig, da man for Undersøgelsens Skyld havde været nødt til at grave en stor Del af Skovriderens Have op, at opbryde Stenbro og at gennembyde Gulve i Stald og Svinehus.

Da jeg i høj Grad betvivlede, at det i 1940 fremdragne Murstykke langs Staldbygningens Vestside kunde være en Rest af Anthonius Bryskes Borghus, lod

jeg det igen afdække, og min Tvivl viste sig vel begrundet. Vi stod derfor paa helt bar Bund med Hensyn til Beliggenheden af Bryske-Huset. Men da Lehnsbaronen og Lehnsbaronessen erindrede, at man tidligere — under Gravninger dels for Dræningsarbejde dels for Kloak- og Spildevandsledninger — var stødt paa Stensamlinger, der kunde tænkes at være gamle Bygningsgrunde, blev der tilkaldt Folk, som havde været med til disse Gravninger, og efter forskellige Drøftelser og Prøvegravninger lykkedes det virkelig at finde Rester af gamle Grunde, der kunde danne Udgangspunkt for systematiske Undersøgelingsgravninger.

Den af Niels Ringe skitserede Plan over det ældre Langesø

For Arkitekten, der med Mellemrum regelmæssig kom tilstede for at undersøge og vurdere de fremdragne Fundament- og Murrester og anvise, hvor man skulde fortsætte, var det en stor Opmuntring at se den Interesse, hvormed alle, ligefra Ejeren og hans Familie til den jævne Arbejder gik op i Arbejdet. Alle var spændte paa Resultatet af Gravningerne, var ivrige efter at gøre Opdagelser, bringe nyt for Dagen. Det skete, at Arbejderne en Eftermiddag hørte, at Arkitekten var tvunget til at rejse næste Formiddag og beklagede, at en dyb og omfattende Gravning paa et meget vigtigt Sted ikke kunde naas før Afrejsen. Næste Morgen satte de et saa koncentreret og energisk Arbejde ind, at Resultatet blev naaet i rette Tid. Her var et Arbejdskammeratskab mellem os alle, der gjorde selve Arbejdet til en Fest. — Ligesom Langesøs Ejer ikke skyede nogen Omkostning, var hver Mand parat til at yde sit bedste.

Det i 1940 fremgravede Stykke Mur paa Vestsiden af den nuværende Staldbygning, set fra Syd

Lehnsbaronens Søn, cand. polyt. Henrik Berner foretog alle Nivellementer. Den daglige Arbejdsleder var Entreprenør Aage Skovhaug, mens hans Broder Tømrmester Børge Skovhaug, efter Arkitektens Direktiv, udførte den omhyggelige Opmaaling. Skulde nogen af de flinke Arbejdere nævnes fremfor de andre, maatte det være Hans Nielsen med hans varme Interesse. Nævnes bør det ogsaa, at Forpagter Simony venligst fandt sig i, at vi brød Stenbro op i og omkring hans Stald, ligesom Skovrider Marstrand-Jørgensen med rørende Taalmodighed lod os gennemrode og endevende sin Have paa Kryds og tværs.

Her i Skovriderens Have fremdroges Rester af svære Fundamenter og Mure, som stammede fra et 12 Meter bredt, kraftigt Hus, der parallelt med Søbredden strakte sig fra Vest til Øst, ikke fra Nord til Syd som det i

1940 fremgravede Stykke Murværk, der efter sin Beliggenhed syntes at have hørt til den paa Tschiersckes og Ringes Plantegninger viste Hovedbygning.

Mens de nu fundne svære Mure tydelig røbede sig som Rester af Anthonius Bryskes Hus, er der ingen Tvivl om, at de Bygninger, der ses paa de to nævnte Plantegninger, har tilhørt et Bygningskompleks, der i Tid har ligget mellem Bryskes og Adam Christopher Holstens Anlæg. Vi skal senere komme tilbage til dette »mellemske« Anlæg, hvorom vi flere Gange mødte Vidnesbyrd under Gravningerne efter Anthonius Bryskes Borghus.

Det var ikke alene i Skovriderens Have, vi fandt Rester af Bryske-Huset. Her laa dets vestre Halvdel, og mens det i Vest kun strakte sig ubetydeligt ind under den nuværende Staldbygning, naaede det i Øst langt paa den anden Side af Skovriderboligen. — Af vestre Halvdels *Sydmur* stod der baade Fundamenter og Murværk tilbage. Murtykkelsen var 1,38 Meter. Store, svære Kampesten laa ikke blot i Fundamentet, men strakte sig op i Murværket, og vi var saa heldige meget hurtigt i Sydmuren at finde en Døraabning, hvis Bund var lagt

med Munkesten, og hvis Dørsider stod i 5 Munkestensskifters Højde. Døraabningens Bredde var paa Ydersiden 131 Ctm., paa Indersiden 132½. Paa Indersiden var der dobbelt Fals, hvis Yderfals havde en bred Skraaflade, mens der i inderste Fals — i østre Dørside — sad en svær Dørstabel af Jern. Murskiftet i Døraabningens Sider var hverken regulært middelalderligt eller regulært Renaissanceskifte*, men et Blandingsskifte, saaledes som det kan træffes i den Periode af 16de Aarhundrede, da Middelalder og Renaissance mødes. — Omtrent 5½ Meter vestligere har der her i søndre Langmur været en Portaabning af ca. 2,70 Meters Bredde. Begge Portsider er ødelagt, saa helt nøjagtig kunde Bredden ikke maales; men paa det nærmeste kunde den dog bestemmes ved Hjælp af Portaabningens Bund, der ligesom Døraabningens var lagt med Munkesten.

Omtrent 11 Meter øst for Døraabningen har en Mur, vinkelret paa søndre Langmur, gaaet syd paa i en Længde af ca. 6 Meter, og ved dens søndre Ende laa der i Fundamentet en mægtig Kampesten der syntes at være en Hjørneste, ligesom Forholdene tydede paa, at der herfra maatte gaa en Mur (Sydmur) Øst paa. Skønt en Undersøgelse var vanskelig, fordi der paa dette Sted fandtes forskellige Vand- og Kloakrør, lykkedes det dog at fremdrage et Stykke af denne Sydmur, der fortsatte ind under Skovriderboligen; men her kunde vi naturligvis ikke følge den. Lykkeligvis var der nogle Aar tidligere blevet fremdraget Vidnesbyrd om Murværk under denne Bygning, idet Entreprenør Aage Skovhaug, for at nedlægge et Vandrør, havde brudt et Gulv op i en fra Nord til Syd gaaende Korridor i Bygningens Midte

Vestre Halvdel af Borghusets Sydmur, set fra Øst

og her var stødt paa en, paa langs under Korridorens Gulv gaaende, svær Mur, hvis Beliggenhed han kunde paavise. Denne Mur var Østmur i et paa Sydsiden af Bryskehuset fremspringende Taarn, hvis Vest- og Sydmur var de lige omtalte Mure paa Skovriderboligens Vestside. Taarnet, der utvivlsomt har været et Trappetaarn, har haft en Bredde af 6½ Meter, mens dets Fremspring for Bryskehusets søndre Langmur var 6 Meter.

I denne Langmurs Døraabning var jo, som ovenfor nævnt, Murskiftet et Blandingsskifte. Betragter vi nu et lille Stykke bevaret Murfaçade ca. 1,30 Meter øst for Døraabningen — staaende i 5 Skifters Højde og i en Længde af 1¾ Meter — finder vi et meget uregelmæssigt Murskifte (øverste Skifte, regnet fra Vest, bestaaende af 4 Bindere eller Brokker, 2 Løbere, 3 Brokker; 2det Skifte: lutter Bindere eller Brokker; 3die Skifte: 1 Løber, 1 Trekvart,

* I Middelalderen ligger der baade *Løbere* (Sten med Langsiden udad) og *Bindere* (med Kortsiden udad) i samme Skifte (eller Lag) i Muren, mens man fra Renaissancen helt op i vor Tid lægger Løbere i ét Skifte, Bindere i det næste, saaledes at Løberskifter og Binderskifter veksler med hinanden.

3 Løbere; 4de og 5te Skifte: lutter Bindere eller Brokker). Dette Murskifte maa nærmest betragtes som et meget uregelmæssigt Renaissanceskifte. Men paa dette Sted griber større og mindre Kampesten saaledes ind i Murstensværket, at regelmæssigt Murskifte vanskelig har kunnet gennemføres. Det samme gælder for Murskiftet i det paa Husets Sydside fremspringende Trappetaarn. Dog er der paa dettes Yderside kun Brudstykker af 1 à 2 Munkestensskifter tilbage, mens der derimod paa Indersiden er bevaret flere Skifter. Saaledes kunde man trods vanskelige Undersøgelserforhold konstatere 4 Skifter i uregelmæssigt Renaissanceskifte paa Vestmuren. Paa Sydmuren, der var 1,35 Meter bred, var der ved vestre Inderhjørne et kort Stykke Munkestensfaçade paa 3 Skifter (øverste Skifte: 3 Bindere; 2det Skifte fra oven:

Døraabningen i Borghusets Sydmur, set fra Nordøst

1 Trekvart, 1 Løber; nederste Skifte: 1 Løber og 1 Binder eller Brok). Længere øst paa i samme Mur er der ligeledes 3 Skifter (øverste Skifte: lutter Bindere; 2det Skifte fra oven: 1 Løber, 1 Binder eller Brok, 1 Løber; nederste Skifte: helt uregelmæssigt). Resultatet af Undersøgelserne er, at trods alle Uregelmæssigheder maa Murskiftet dog nærmest betragtes som Renaissanceskifte.

Bryskehusets søndre Langmur og dets Taarn i Syd er helt samtidige, og trods Smaaafskelligheder med Hensyn til Murskiftet, kan man næppe komme udenom, at dette maa betragtes som et vaklende Renaissanceskifte. Anvendelsen af smaa og store Kampesten i Fundamenter og Mure er væsentlig ensartet i søndre Langmur og Taarn. Naar Langmursfundamentet nærmest vest for Taarnet springer usædvanlig kraftig frem for selve den ydre Murfaçade, maa dette antages at bero paa en Tilfældighed, en Mangel paa Nøjagtighed i Anlægget af Fundamentet.

Efter det gode Resultat, som Fremgravningen af søndre Langmur gav, søgte vi — nordlig i Skovriderens Have, nær Søen — den tilsvarende nordre Langmur. Den blev ogsaa fundet; men kun af Fundamentet var der Rester tilbage, og de laa ret dybt nede, da Nordmuren af Hensyn til det oprindelige Terrains Fald havde maattet funderes betydelig dybere end Sydmuren. Der gravedes to Steder, dels nord for Søndre Langmurs Dørparti, dels fire à fem Meter østligere. Sidstnævnte Sted var der, som nævnt, kun Fundamentrester tilbage. Noget lignende gjaldt forøvrigt ogsaa det vestligste af de to Gravningssteder; men her udvidede vi Gravningen et Par Meter mod Øst, fordi der paa dette Sted syntes at være bevaret noget Murværk. Dette viste sig at være rigtigt, men tillige fandtes der paa nordre Langmurs Yderside et fremspringende Murparti eller Taarn med et firkantet Inderrum, hvis Vægge var murede af Munkesten og delvis endnu ret velbevarede.

Selve Inderrummet var 1,81 Meter bredt fra Øst til Vest og ca. $1\frac{1}{4}$ Meter fra Nord til Syd. I Nordmuren var der en meget bred Aabning, der gik helt tilbunds, og som ind mod Rummet havde smige (skraa) Sider. Taarnrummet fortsatte dybt ned, og for at undersøge det maatte der ud til Søen graves en dyb Rende med en Spærrevold, saa vi kunde kaste Vandet, der fyldte den nederste Del af Rummet, og derved tømme dette, hvis Bund ligger under Søens Vandspejl, og utvivlsomt ogsaa har gjort det i ældre Tid.

Mens det store Taarn paa Husets Sydside øjensynlig var et oprindeligt Trappetaarn, maatte det lille, nyfundne Taarn paa Nordsiden have haft en helt anden Funktion. Da Taarnrummet har været aabent mod Søen, saaledes at Vandet har kunnet skylle ind og ud, er der ingen Tvivl om, at det lille Nordtaarn har været en »Hemmelighed«, Borghusets Privet. Skraasiderne i Nordmurens Aabning mod Søen har lettet Udskyningen af Forureningerne.

Af Rummets tre Sider var densøndre bedst bevaret; den stod i 10 Skifters Højde (10 Skifter og 9 Fuger = 102 Ctm.) og i alle Skifter saas baade Løbere og Bindere. Skønt i høj Grad

Døraabningen i Borghusets Sydmur, set fra Nordvest. — I østre Dørfals ses Dørstabilen

uregelmæssigt maatte Murskiftet her i Sydveggen anses for at være middelalderligt, hvorimod Vestveggen, der stod i 8 à 9 Skifters Højde, var muret i uregelmæssigt Renaissanceskifte. Østmuren var kun bevaret i meget ringe Højde, og Bestemmelsen af Murskiftet usikkert. Imidlertid var det bevarede Murværk her paa Bryskehusests Nordside tilstrækkeligt til at vise, at Murskiftet, ligesom i søndre Langmur, er vaklende og vidnede om, at Huset stammer fra Tiden omkring eller ikke længe efter Midten af det 16de Aarhundrede.

I Nordtaarnets Nordmur — i østre Side af Aabningen mod Søen — ligger der øverst en lang, flad Gullandssten (ca. 90 Ctm. lang, 49 bred og $11\frac{1}{2}$ tyk). Paa dens sydvestre Hjørne ses en kvartcirkulær Udskæring med affaset Kant. Stenen, der tidligere har været anvendt et andet Sted, er et Brudstykke, og dens oprindelige Funktion og Størrelse kan ikke bestemmes. — Under den ligger et Brudstykke af en romansk Vindues-Overligger, hugget i Granit. Omtrent en Trediedel af den runde Buesmig er bevaret, og efter Krumningen skulde den ydre Bues Radius være $43\frac{1}{2}$ Ctm. Helt regelmæssig har Buen maaske ikke været; men regner vi med en Radius paa 42 à 45, har Vinduet haft en ydre Bredde af 84 à 90 Ctm. Man maa naturligvis ikke drage vidtgaaende Slutninger udfra et saadant isoleret Brudstykke fra et romansk Granit-Vindue; men den Mulighed er her dog, at en romansk Granit-Kirke i Nærhe-

den af Langesø (helt eller delvis) er blevet brudt ned ved den Tid, Bryskes Borghus blev opført, og at Dele af Materialet fra Kirken er anvendt i det nye Hus.

Efterat vi havde fulgt Bryske-Husets Sydmur vest paa helt hen til den tidligere omtalte Staldbygning uden at finde nogen Afslutning paa Muren, brød vi, inde i Stalden, Stenbroen op i en Kreaturboks og fandt indenfor østre Staldmur Bryske-Husets gamle Vestgavl. — Gavltykkelsen kunde ikke maales, da Murens østre Del var blevet ødelagt ved Opførelsen af nuværende Staldbygning. Men af Gavlmuren stod der dog Rester indtil en Tykkelse af 1 Meter, og paa Ydersiden, Vestsiden, stod ikke blot Fundamentet men ogsaa noget Murværk bevaret i hele det afdækkede Gavlstykkets Længde. Øverst i Vestfaçaden laa et Binderskifte,

Resten af en Portaabning i Borghusets Sydmur, vest for Døraabningen, set fra Nordvest

hvoraf det sydligste Parti, i 70 Ctm.s Længde, var et Rulskifte*. Men under dette øvre Skifte findes der, over og mellem de raa Kampesten, Udmuringer af Munkesten uden noget regulært Murskifte. Og mens Murkærnen væsentlig bestaar af Kamp, er dennes sydligste, bedst bevarede Del foroven udlignet med en Gennemmuring af Munkesten.

Vi havde altsaa konstateret Bryskehusets vestre Begrænsning og vilde nu søge at finde,

hvor langt det havde strakt sig mod Øst. Først gjorde vi et Forsøg 3 Meter øst for Skovriderboligen, i Forlængelse af søndre Langmur, hvor vi brød Stenbro op og afdækkede et Stykke af denne Sydmur i en Længde af $1\frac{1}{2}$ à 2 Meter. Her var endnu bevaret Munkestensmurværk over de svære Kampesten, der paa Nordsiden gik op gennem Muren, saaledes at der her i Nord kun saas kortere Brudstykker af egentligt Murværk (bestaaende af lutter Bindere). Derimod fandtes der paa Sydsiden, Ydersiden, tre Skifter Munkestensfaçade. Nederste Skifte bestod af Bindere og en enkelt Løber, mens der i de to øverste Skifter var lutter Bindere.

Efter dette gode Resultat forsøgte vi atter en Gravning 7 à 8 Meter østligere og naaede virkelig at fremdrage østre Ende af den lange Sydmur, selve Bryskehusets sydøstre Hjørne, hvor vi afdækkede $2\frac{1}{2}$ Meter af Sydmuren og $3\frac{1}{2}$ af Gavlmuren.— Terrainet her i Øst ligger en Del lavere end i Vest, og ved Gravningen viste det sig, at ogsaa det gamle Terrain er faldet fra Vest mod Øst. Dette Terrainfald har aabenbart været medvirkende til ret betydelig Forskel mellem dette Østparti og de vestligere, idet der nemlig ved Østhjørnet, baade paa Syd- og Gavlmurens Yderside stod et Skifte veltilhugne Granitkvadere som Sokkel for Munkestensmurværket, ja paa det lille Stykke vi fremdrog af Gavlmuren, har der endog staaet to saadanne Sokkelskifter over hinanden, hvoraf endnu en enkelt Sten i øvre Skifte

* Et Rulskifte er et Skifte af Bindere, der ikke ligger paa Fladen, men paa Kant. Højden af et Rulskifte er derfor = Bredden af en Munkesten.

fandtes paa Plads*. En 57 Ctm. lang og 35 høj Sokkelsten i Sydmurens Yderside, 1,26 Meter fra sydøstre Hjørne, har paa den øvre Forkant en primitiv Rundstav, der forneden begrænses af en $\frac{1}{4}$ Ctm. dyb Rille, $5\frac{1}{4}$ Ctm. under Overkanten, og paa Sokkelstenens Overflade af en lignende Rille. — Ligesom den paa Bryskehusests Nordside (i »Hemmelighedens« Nordmur) liggende Vinduessten utvivlsomt stammer fra en romansk Kvaderstens-Kirke, kan der heller ikke være Tvivl om, at det samme gælder den nær Sydøsthjørnet fundne Sokkelsten med Rundstav.

Murkærnen i Østgavlen bestaar af raa Kampesten og Munkestensbrokker, og i denne Kærne ser man tydelige Aftryk (Stenlejer) af de Kvadere, der oprindeligt har staaet i øverste Sökkelskifte, men senere er fjernede. Den eneste af dem, der, som nævnt, stadig staaer paa sin Plads, er 53 Ctm. lang og 62 høj.

Udenfor og langs med Østgavlen ses en Stenbelægning af smaa Sten (øjensynlig Overflade af fremspringende Fundament), der ligger 1,20 Meter under nuværende Jordsmon og 80 Ctm. under Overkant af den gamle Østgavls øverste Sökkelskifte. Inde i Bygningen, lige indenfor Østgavlen, findes der et Kalklag, som utvivlsomt har været Underlag for et Gulv af Munkesten eller Fliser. Kalklaget ligger 10 à 12 Ctm. over Stenbelægningen udenfor Gavlen. — Ved Bryskehusests sydøstre Hjørne er Sydmurens Tykkelse 1,55 Meter; men dens ydre Sokkel er her skredet 14 à 15 Ctm. udad, og dens oprindelige Tykkelse har da været ca. 1,40 Meter, altsaa næsten ganske det samme som paa Sydmurens vestre Parti.

Ved de foretagne Gravninger er det da endelig lykkedes at paavise Bryskehusests Udstrækning. Fra Vest til Øst har det haft en Længde af 49 Meter, mens dets Bredde (i Ydermaal) var ca. 12 Meter. Det er endvidere blevet konstateret, at der af søndre Langmur staaer meget betydelige Rester baade vest og øst for Skovriderboligen, hvorimod der af Borghusests Nordside — bortset fra »Hemmeligheden« — kun er fundet meget ringe Rester i Terrainet paa Skovriderboligens Vestside. Dette er utvivlsomt ikke nogen Tilfældighed. For de herværende Partier af Nordmuren maa Undergrunden have svigtet og Muren være skredet. Nordmuren var funderet paa Skrænten mod Søen, og antagelig har Vandaarer i Undergrunden i Forbindelse med Søens Nærhed været Skyld i, at her er sket en Katastrofe. Men saa kan det forekomme mærkeligt, at nordre Taarn, »Hemmeligheden«, som springer betydeligt længere frem mod Søen, i Modsætning til

Borghusests Sydmur med Portaabningen i Forgrunden, bagved ses Døraabningen. Muren er set fra Vest

* Ved en kortvarig, supplerende Gravning i September 1945 for at undersøge de østre Partier af søndre Langmur, viste det sig, at der ogsaa her har staaet 2 Sökkelskifter af Granitkvadere over hinanden i en Længde af indtil 5 Meter fra Gavlhjørnet.

selve Nordmuren har staaet sig, ikke er sunket. Grunden hertil maa imidlertid antages at være den dybere Fundering af det lille Nordtaarn, der iøvrigt har virket som en Støttepille for den Del af Nordmuren, hvortil det sluttede sig.

Efter at have konstateret, hvor lidt der var bevaret af nordre Langmurs vestre Halvdel, var det just ikke med synderlig store Forventninger, vi paabegyndte en Gravning for at efterspore Rester af denne Nordmurs østligere liggende Dele. Men gravet blev der. Stedet, hvor Undersøgelingsgravningen foretoges, laa 3 à 5 Meter øst for Skovriderboligen, og det første Resultat var ikke opmuntrende. Vi stødte kun paa en Stenbro, der — ca. 1,15 Meter under nuværende Jordsmon — dækkede hele Udgravningsarealet; men ved at bryde et Stykke af Stenbroen op stødte vi paa betydelige Rester af Bryske-Husets Nordmur. Den fundne

Vestmuren af Borghusets Trappetaarn, set fra Nord

Stenbro stammede fra det »mellems-te« Langesø, Anlægget mellem Anthonius Bryskes Borghus og Adam Christopher Holstens Bygningskompleks, og her har den fungeret som Brolægning i Gaardsrummet mellem Hovedbygningen og den øst for liggende Lade- og Staldgaard.

Ogsaa paa dette Gravningssted (øst for Skovriderens Bolig) falder Terrainet fra Syd nord paa ned mod Søen, hvad der ikke blot gælder for det nuværende Anlæg, men tillige gjaldt i Brysketiden, hvorfor det fundne Stykke af nordre Langmur er ret dybtliggende. Paa Murens

Sydside ligger saaledes Overkanten af de store raa Kampesten 1,30 Ctm. under nuværende Jordsmon, og disse Kampesten hviler paa selve de meget store, fremspringende Syldsten. — Mens der her paa Sydsiden er bevaret et enkelt Skifte Munkesten, bestaaende af lutter Bindere (dels som Fladskifte dels som Rulskifte), staar der paa Murens Yderside, direkte paa Syldstenene en Sokkel af smukke, glathugne Kvadere, hvoraf en enkelt særlig smuk er 61 ½ Ctm. høj og har en Længde af 1,66 Meter*; det kunde synes, at der over dette Kvaderskifte har staaet endnu et lignende.

I Højde med Soklens Underkant ligger der lige udenfor Muren en god og jævn Stenbro af smaa (haandstore og lidt større) Brosten. De er lagt her — 2,15 Meter under nuværende Jordsmon — som et Glacis, der har beskyttet Nordmuren mod Underminering af Bølgeslaget fra Søen. Iøvrigt synes denne Del af Nordmuren at være bedre funderet end Bryskehusets vestre Partier. — Paa dette Murstykke findes Husets eneste bevarede Rest af et Vindue, en lille Kælderglug. Kun dens Bund er bevaret, endda kun det Stykke, der er nærmest Murens Inderside, hvor den har haft en Bredde af 45 Ctm., og her ligger der i Bunden Rækker af Munkesten paa Fladen, saaledes som vi fandt det i Døraabningen og Portaabningen i søndre Langmurs vestre Del.

Paa Nordsiden af nordre Langmurs vestre Halvdel blev der jo, som vi har set, fremdraget et lille, fremspringende Taarn, der i Virkeligheden havde fungeret som »Hemmelighed«.

* Som Minde om Udgravningen af Bryskes Hus er denne store Granitkvader taget op og anbragt udenfor det nuværende Hovedhus' Sydgavl foran Brysketavlen.

— Det vilde nu ikke være usandsynligt, om der, symmetrisk med dette, havde været et tilsvarende Taarn udfor Langmurens østre Del, og i saa Fald maatte vi foretage en Undersøgelingsgravning umiddelbart øst for Skovriderboligen, hvad der imidlertid ikke blev naaet i 1943. Men i Oktober 1944 gennemførtes denne Gravning. Den førtes helt tilbunds, uden at det lykkedes at finde det ventede Taarn. Hvis der har staaet et saadant, maatte Resterne søges under Skovriderboligen; men her var det ugørligt at gennemføre en Undersøgelingsgravning, og helt utænkeligt var det vel iøvrigt ikke, at der, symmetrisk med Taarnhemmeligheden havde været en Hemmelighed, baaret af Konsoller (altsaa et Karnaptaarn), paa Nordmurens Østparti og derfor ikke til at konstatere ved Gravning.

Istedetfor Rester af et Taarn fandt vi umiddelbart øst for Skovriderboligen et fortsat Stykke af Bryskehusets Nordmur, velbevaret og med den samme fortrinlig huggede Granit-Kvadersokkel som længere øst paa. Soklen stod paa nogle flade Stenheller, der sprang frem for Muren. Derimod traf vi ikke noget brolagt Glacis paa dette Sted.

Efter at have konstateret den fortrinlige Bevaringstilstand af Nordmurens østre Partier og af Østgavlens Sydhjørne laa det nær at søge Gavlen fremdraget i hele dens Længde. Dog, dette viste sig desværre ugørligt under Gravningerne i 1943, da vi ikke kunde faa Plads til de opgravede Jordmasser, og vi besluttede os derfor til at koncentrere os om Fremdragning af Gavlens nordligste Del med selve Bygnings nordøstre Hjørne. Ganske vist kunde det skønnes, at Hjørnet vilde falde lidt indenfor det lange Bindingsværkshus, der — liggende langs Søbredden — er det østligste i det nuværende Langesøs Yderanlæg. Men naar man afstivede Bindingsværksvæggen, maatte man nok kunne hule ind under den og faa Gavlhjørnet frem.

Vestmuren af Borghusets Trappetaarn, set fra Syd

Vi fandt virkelig ogsaa Rester af Gavlmurens nordre Del. Murens Inderside var dog ødelagt; men vi havde her Lejlighed til at følge Indersiden af Fundamentet, der bestod af tre Lag ikke særlig store Kampesten, hvoraf det nederste gik ca. 30 Ctm. ned i det rene Bundgrus. Paa Murens Yderside stod der en smuk Kvader-hugget Granitsokkel svarende til de tidligere fremdragne paa Nord- og Gavlmur. Soklens Overkant ligger 1,41 Meter under nuværende Jordsmon, og den nordligste Sten er 43 Ctm. høj og 1,18 Meter lang. Den havde mærkeligt nok en glathugget Skraafas paa Underkanten, og den staar paa et Fundament af forholdsvis smaa Kampesten, som springer ca. 45 Ctm. frem foran Muren; men under dette Fundament — ca. 50 Ctm. under dets Overflade — ligger der atter et Lag raa Bundsten, der springer kraftigt, men meget uregelmæssigt frem for det øvre Fundament.

Det maatte imidlertid føles utilfredsstillende, at kun nordligste og sydligste Del af Gavlmuren var fremgravet, da netop Gavlen hørte til de bedst bevarede Murpartier. I 1945 besluttede vi derfor at genoptage Arbejdet, og i August fremdroges hele den Del af Gavlmuren, der ikke før havde været gravet fri. Ogsaa den viste sig at have haft 2 Skifter Granitkvadere i Soklen — ja, de nordligste $3\frac{1}{2}$ Meter af Muren har muligvis haft 3 Kvaderskifter; men her er der nu kun ét Skifte tilbage. Dets Overkant ligger i Højde med Underkant af Soklen i Gavlens søndre Del, hvad der hænger sammen med, at det gamle Terrain har haft stærkt Fald mod Nord.

Netop paa dette Sted, hvor de øvre Kvadere er blevet fjernede, havde man i Bryske-Husets senere Tid gennem Gavlmuren brudt en Portaabning, hvis Brolægning vi fremdrog ved Udgravningen i 1945. Samtidig fandt vi, 8 à 9 Meter Vest for Gavlen, et Fundament af store Kampesten, der maa have baaret et Tværskillerum, som har adskilt østre Del af Bryske-Husets nedre Etage (Kælderetagen) fra de vestligere liggende Dele. Da dette Fundament, i Modsætning til Fundamenterne for Bygningens oprindelige Mure, hviler paa Opfyldningslag, er der ingen Tvivl om, at det stammer fra en senere Tid end disse. Antagelig er Fundamentet samtidigt med Gavlmurens Portaabning.

Foruden Gavlmuren og de østligste 5 Meter af søndre Langmur synes ogsaa den Del

»Hemmeligheden«, set fra Sydøst, inden Vandets Tømning

af nordre, som ligger øst for Skovriderboligen, at have haft Granitsokkel i hele sin Længde (ca. 14 Meter), og det kan antages, at der her i Nord har været 2 Kvaderskifter over hinanden.

I Virkeligheden var det en stor Overraskelse at finde saa velbevarede Murrester af Bryskehusets østre Del efter den forholdsvis ringe Bevaringstilstand i store Dele af Vestpartiet, navnlig af dettes Nordmur. Men den største Overraskelse var os dog forbeholdt, da vi

ved Husets nordøstre Hjørne udvidede Gravningen i Bredden og Dybden og her fandt Rester af et stort, polygonalt Hjørnetaarn, utvivlsomt 8-kantet, hvoraf dog kun Soklen er bevaret. Mere eller mindre fuldstændigt stod her 3 Taarnsider, af hvilke den første, der stødte op til Gavlen og dannede en Vinkel paa 60 Grader med denne, var ganske kort. Den havde kun en Længde af 1 Meter. Taarnside No. 2 havde den normale 8-Kant-Sides fulde Længde. Den var $3\frac{1}{2}$ Meter, mens der af 3die Taarnside kun var bevaret et lille kort Stykke paa $83\frac{1}{2}$ Ctm.'s Længde. Taarnsiderne dannede 2 og 2 en Vinkel paa ca. 135 Grader med hinanden.

Fremgravningen af dette Hjørnetaarn var unægtelig vanskelig. — Da vi kunde skønne, at dets Nordside maatte ligge i Terrainet mellem Bindingsværkshuset og Søen, prøvede vi derfor først en Gravning her; men alt var ødelagt. Der var da intet andet at gøre end at afstive Bindingsværkshusets Sydmur, bryde Cementgulvet op i det sydligste Rum og grave i Dybden herunder. Resultatet af Gravningen blev de ovenfor omtalte velbevarede Rester af de 3 Taarnsiders smukke kvaderhugne Sokler.

I den Del af Taarnet, som er nærmest Gavlen, staar der 2 Kvaderskifter over hinanden, og det øverste af dem svarer til og er i Højde med det bevarede Sokkelskifte i Gavlens Nordende. Men da denne Gavl og den østligste Del af Bryskehusets Nordmur utvivlsomt har haft endnu et Kvader-hugget Sokkelskifte, muligvis 2, kan der næppe være Tvivl om, at det samme har været Tilfældet med Taarnsoklen, der altsaa her, umiddelbart ved Gavlmuren, kan an-

tages at have haft 3 eller 4 Kvaderskifter. Da imidlertid Terrainet falder øst paa, staar der her forneden endnu et Kvaderskifte under det bevarede Taarnpartis østre Halvdel, saa det er sandsynligt, at denne Del af Taarnet har haft 4 eller 5 Kvaderskifter, og med det stærke Fald nord paa, ud mod Søen, er det muligt, at der her yderligere har været endnu et Kvaderskifte, saaledes at Taarnet har staaet med en meget høj Granitsokkel paa de Sider, der vendte mod Søen.

Af det øverste bevarede Sokkelskifte staar der 2 Kvadere; den første (den vestligste) er $68\frac{1}{2}$ Ctm. lang og $44\frac{1}{2}$ høj, den følgende er en Hjørnesten, tilhugget til 8-Kant-Hjørnet. Dens 2 Sidelængder er 35 og 110 Ctm., Højden 47, og paa Underkanten har den en Skraafas af 6 Ctm.s Bredde. Da den første af disse 2 Kvadere er lidt lavere end No. 2, er der under den lagt nogle Murstensflækker.

I det næstøverste Skifte er der bevaret 5 Kvadere, deraf én i 1ste Taarnside (den vestligste Taarnside, umiddelbart ved Gavlen). Dens Længde kan ikke maales, da den gaar ind bag Gavlens Fundament; dens Højde er 50 Ctm. — 2den Taarnsides 4 Kvadere er (regnet fra Vest) henholdsvis 53, 82, 46 og 30 Ctm. lange og 63, 63, 60 og 59 Ctm. høje.

•Hemmeligheden», set fra Nordøst, efter at Vandet er tømt ud

Under den næstsidste af disse Sten begynder det 3die eller underste af de bevarede Sokkelskifter og fortsætter øst paa hen til Hjørnet. — Den 1ste er $132\frac{1}{2}$ Ctm. lang og $44\frac{1}{2}$ høj, og den har Skraafas paa Underkanten. Den næste er Hjørnesten, og dens 2 Sidelængder er henholdsvis 22 og $83\frac{1}{2}$ Ctm. med en Højde af 47 Ctm.; den danner altsaa Hjørnet af Taarnsokklens 2den og 3die Side.

Naar man sammenligner Højderne af de bevarede Kvadere, vil man se, at de er meget forskellige, ogsaa forskellige i samme Skifte. Man har derfor ondt ved at tro, at disse Kvadere kan være huggede til Bryskehuset. De ligner iøvrigt heller ikke de Kvadere, vi ellers finder i Renaissancetidens Bygninger, mens de derimod i hele deres Karakter svarer til Kvadernerne i de romanske Granitkirker. For den tidligere omtalte Kvader med Rundstav og de 3 med Skraafas paa Kanten gælder det samme. Vel er de 2 af disse sidste tildannede til Brysketaarnets 8-Kant-Hjørner, men det hindrer ikke, at de kan være romanske Sokkelsten, der senere er omdannede.

Det er et meget stort Antal Granitkvadere, der har været anvendt i Bryskehuset. At de stammer fra en romansk Kirke, kan der næppe være Tvivl om, og da de med Datidens ufuldkomne Veje ikke kan være hentet langvejs fra, maa denne Kirke have ligget i Omegnen, ihvertfald ikke altfor langt fra Langesø.

Der er i Virkeligheden stor Sandsynlighed for, at Kvadernerne stammer fra Langesøs Sogne-

kirke, *Vigerslev Kirke*. Om den vides det — af et Kongebrev fra 1554 — at den dette Aar »var under Bygning«.

Kirken i Vigerslev er en romansk Granit-Kvaderkirke, som er blevet stærkt ombygget. Koret er brudt ned og erstattet med et Kor af samme Bredde som Skibet. Saavel paa Skibets Nordside som paa Sydsiden er der udfør dets østre Halvdel tilbygget en Korsarm. Endelig er der opført et Taarn i Vest og ved dets Sydside et lille Vaabenhus. Efter Tilbygningernes Karakter vilde vi betegne dem som senmiddelalderlige. Naar Kirken i 1554 omtales som værende »under Bygning«, maa en væsentlig Del af de nævnte Ændringer og Tilføjelser stamme fra dette Tidspunkt. Særlig bemærkelsesværdig er Koret, hvis Hvælving er betydelig højere end i Kirkens øvrige

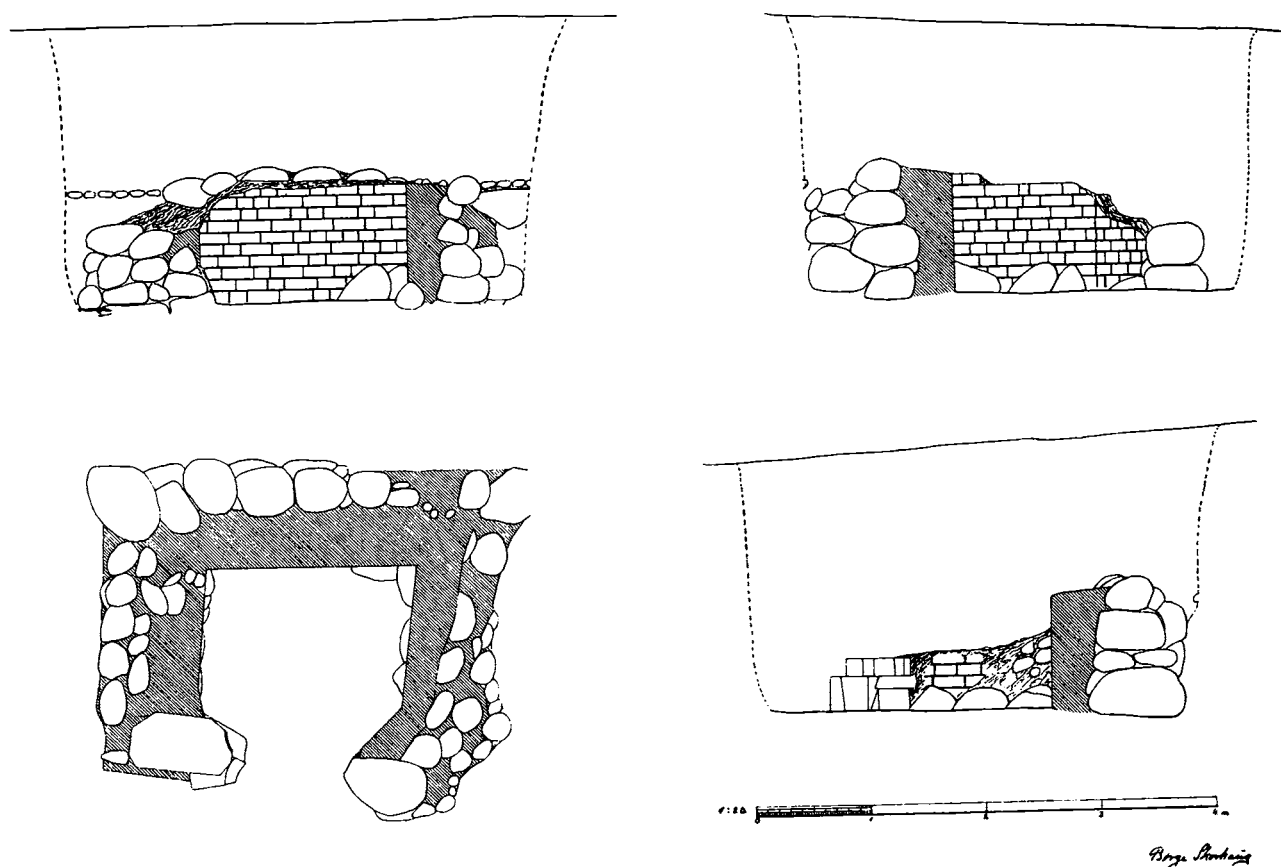
»Hemmeligheden«, set fra Nordvest, efter at Vandet er tømt ud

Afsnit. Den er tillige en 8-ribbet Hvælving, mens de andre er 4-ribbede Krydshvælvinger. Paa den anden Side har Korhvelvingen simple, uprofilede Ribber, mens Korsarmenes 2 Hvælvinger og de 2 i Skibet har profilede Ribber*. Korrummet med dets høje Hvælvinger er dog afgjort det anseligste, og har Anthonius Bryske i 1554 (samme Aar som han opfører Langesø) bygget dette Kor, foran hvis Al-

ter han fik sin Grav, har han herved skabt sig et smukt og højtidsfuldt Mausoleum.

Kor og Korsarme er byggede af røde Munkesten, men med Bælter af Granitkvadere fra den gamle Kirke. Der er dog sikkert blevet mange Kvadere tilovers, da ikke blot det gamle Kor er blevet brudt ned, men ogsaa Skibets Østgavl og østre Halvdel af saavel Nord- som Sydsiden. Efter Ombygningen findes her dels en Sokkel med Rundstav, dels med Hulkehl, dels med Skraafas (vi finder dog kun nogle faa Sokkelsten med Skraafas). Man lægger særlig Mærke til, at Rundstav-Soklen fuldstændig svarer til den med Rundstav prydede Sokkelsten paa Langesø. Det synes da rimeligt at antage, at de profilede Sokkelsten, den romanske Vinduessten og i det hele det romanske Granitmateriale i Bryskes Borghus fra 1554 er hentede fra Vigerslev Kirke. — Det skal endelig tilføjes, at Munkestenene i Vigerslev Kormure har Størrelse: 26 à 26½ à 27 × 13 à 13¼ à 13½ × 8 à 8½ à 9 Ctm., mens Størrelsen af Stenene i Korhvelvingen er: 25 à 25½ à 26 × 8¼ à 8½ à 8¾ à 9. — Blandt Langesø-Husets Munkesten findes der Typer, som staar disse ret nær.

* Selv om der findes 2 forskellige Ribbeprofiler, er Forskellen ikke stor, og der er næppe synderlig Aldersforskel mellem dem. I nordre Korsarm er der samme Ribbeprofil som i Skibets Hvælvinger, mens Profilet i søndre Korsarm er lidt anderledes. Det er da sandsynligt, at Hvælvingerne i nordre Korsarm og Skib er samtidige, og at søndre Korsarms kommer dem nær i Tid (Størrelsen af Stenene i søndre Korsarm er: 27 à 27½ à 28 × 8½ à 9 Ctm., mens Størrelsen i Skibets 2 Hvælvinger er: 26 à 26½ à 27 à 27½ à 28 × 7½ à 8 à 8½ à 9). — Da Hvælvingerne i Skibet er indbyggede, mens dets Østgavl stod, er de altsaa ældre end Koret og dets Hvælving. Det er sandsynligt, at det netop er *Koret, som har staaet under Bygning i 1554*. Skade derfor, at Korets Gavlfelt senere er forsvundet. Det er nu helt ombygget. — Det skal tilføjes, at Murene viser middelalderligt Murskifte.

Plan og Snit af «Hemmeligheden»

Teglstensmaterialet i Bryskehuset kan ikke siges at være homogent. Det bestaar af røde Munkesten, men af forskellig Størrelse. — Nogenlunde ensartet Størrelse af Munkestenene findes dog følgende 4 Steder.

1. I Døraabningen i Husets Sydmur:

$26\frac{1}{2}$ à 27 × $13\frac{1}{2}$ à 14 × ($7\frac{1}{2}$) à 8 à $8\frac{1}{2}$ à (9) Ctm.

2. I denne Døraabnings Munkestensgulv:

$26\frac{1}{2}$ à 27 à $27\frac{1}{2}$ × 13 à $13\frac{1}{2}$ à 14 × ?

3. I Trappetaarnet paa Husets Sydside:

$26\frac{1}{2}$ à 27 × $13\frac{1}{2}$ à 14 × 8 à $8\frac{1}{2}$.

4. I Husets Vestgavl:

$26\frac{1}{2}$ à 27 × $13\frac{1}{4}$ à 14 × $8\frac{1}{2}$ à $9\frac{1}{2}$.

5. En anden Stenstørrelse findes paa Ydersiden af Borghusets Sydmur (lidt øst for Døraabningen):

$28\frac{1}{2}$ à 29 × 13 à 14 à 15 × 9 à $9\frac{1}{2}$ à 10 .

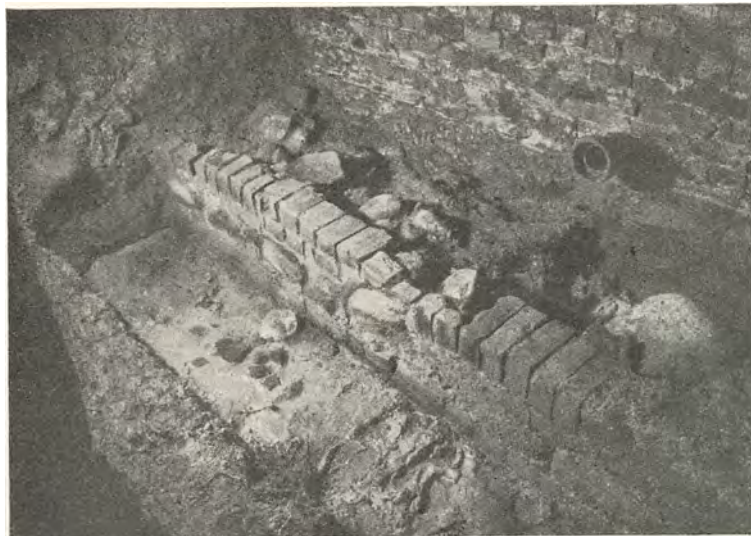
6. Forskellig igen herfra er Stenstørrelserne i Nordre Taarn (Hemmeligheden):

27 à $27\frac{1}{2}$ à 28 à $28\frac{1}{2}$ à (29) × $13\frac{1}{2}$ à 14 à ($14\frac{1}{2}$) × 8 à $8\frac{1}{2}$ à $8\frac{3}{4}$ à 9 .

Endelig finder vi i Portaabningen i Husets Sydside Gulvsten af følgende Størrelser:

$24\frac{1}{2}$ à 25 à $25\frac{1}{2}$ à 26 à $26\frac{1}{2}$ à 27 à 28 à 29 × $13\frac{1}{2}$ à 14 à ($14\frac{1}{2}$) × 8 à $8\frac{1}{2}$ à $8\frac{3}{4}$ à (9).

Naar der findes saa forskelligartede Sten i denne Portaabning, beror det paa, at den ikke er oprindelig, men senere er brudt gennem Muren. Iøvrigt ses der blandt Portaabningens Gulvsten flere, som tidligere har været anvendt i Murværk og derfor bærer Kalkspor — endnu et Vidne om, at denne Portaabning ikke er oprindelig.

Rest af Borghusets Vestgavl, fremdraget inde i den moderne Staldbygning

Selv om vi ser bort fra Stenene i Portaabningen, er Stenmaterialet i Bryske-Huset alligevel uensartet. Her findes mindst 2 forskellige Typer, mulig flere, hvad der naturligvis vilde være traadt langt tydeligere frem, hvis der havde været bevaret mere af Bygningens Munkestensmurværk, ikke som nu kun nogle faa Skifter hist og her. Utænkeligt er det ikke, at her har ligget et ældre Langesø, en mindre, middelalderlig Munkestensbygning, hvorfra i saa Fald en Del af Stenmaterialet efter Nedbrydningen er overgaaet til Opførelsen af

Anthonius Bryskes. Nævnes bør det ogsaa, at der i Bryskehusets vestre Del er fundet et Stykke Stenbro, der hælder fra Syd til Nord, udad mod Søen, hvad der synes mærkeligt for et Kældergulv, men er mere forklarligt, hvis det var en Rest af en ældre Stenbro, en Brolægning udenfor et ældre Hus. — Skønt disse Forhold i Virkeligheden ikke giver os noget *Bevis* for, at der her ved Bredden af Søen har ligget et ældre Langesø, kan Muligheden dog ikke afvises. At et ældre, middelalderligt, Langesø har eksisteret, er der næppe Tvivl om; men om Bygningernes Karakter og Materiale eller om deres Beliggenhed vides intet. Kun Sagnet fortæller, at de skal have ligget i Nellemose, ca. 1 Kilometer sydøst for Søen. Men mere end et Sagn er det sikkert ikke.

Mens vi saaledes med Hensyn til det middelalderlige Langesø kun kan naa til en Mulighed, højst en Sandsynlighed for, at det har ligget nogenlunde paa det senere Plads, og at Bygningen, eller Bygningerne, har været af Munkestens, staar vi efter Undersøgelserne ganske anderledes sikre i Bedømmelsen af Anthonius Bryskes Hus.

Fundet af det nordøstre Hjørnetaarn var af overordentlig Betydning, og der var ingen Tvivl om, at der — symmetrisk med dette — havde været et tilsvarende ved nordvestre Hjørne; men skønt vi gravede paa dette Sted, lykkedes det dog ikke at fremdrage det. Kloakledninger, der for Aar tilbage var nedlagt her, ligesom Anlægget af en Ailebrønd, havde aabenbart ødelagt, hvad der har været bevaret af Murværk indtil op mod vor Tid. Dog blev nogle *Fundamentrester af Taarnet* fremdraget ved en Dybgravning.

Det langstrakt rektangulære Bryskehus med et Taarn ved hvert Hjørne af den ene Langside og med et Trappetaarn nogenlunde udfor Midten af den anden slutter sig til en Gruppe af Borghuse, der rejste sig i Tidsrummet efter Grevens

Brudstykke af Borghusets Sydмур øst for Skovriderboligen, set fra Syd

Fejde, 1534—36, og som — efter Francis Becketts Redegørelse for Gruppen — benævnes »Herreborge«. Den bestaar af Hesselagergaard, Egeskov, Borreby, Nakkebølle og Ørbæklunde.

Denne Gruppe danner en Overgang mellem Middelalderborgene og Renaissancens Herregaarde. Dens Bygninger var, som Langesø, opført af Munkesten, og undersøger vi deres Murteknik, vil vi fra Bygning til Bygning se Udviklingen fra Middelalder- til Renaissanceskifte. I Hesselagergaard og Egeskov finder vi middelalderligt Murskifte (uregelmæssigt i Egeskov), i Langesø et vaklende Blandingskifte, i de tre øvrige Renaissanceskifte. — Alle disse Gaarde er jo fynske med Undtagelse af Borreby, som dog ligger tæt paa den anden Side Storebælt, i det næreste sydvestre Sjælland; det havde tilmed Ejer og Bygherre fælles med Hesselagergaard.

Hovedhuset, eller Borghuset, i hver af disse Gaarde var en langagtig rektangulær Bygning med 2 Etager over en hvælvet Kælder og med en Halv-Etage foroven. Over 1ste og 2den Etage findes der en Buefrise, og Muren over hver af disse to Friser krager ud over den underliggende Mur. Over øverste Buefrise er der en hel Stens Udkragning*, over nederste kun halv Stens. Huset var tydelig beregnet paa Forsvar. Det havde en Skyttegang (»Vægtergang«) i øvre Halv-Etage med Skydeaabninger (»Skydeskaar«) i Længdemurene.

Foruden disse Borghuse, der alle stammer fra Tiden efter Grevens Fejde, ligger der i Sydøstfyn, nær Hesselagergaard og Egeskov, ét af samme rektangulære Type, med samme Antal Etager, med lignende Buefriser, med Udkragning og foroven en Skyttegang med Skydeaabninger. Det er Rygaard, hvis nordre Hus er opført af Johan Urne, vistnok i 1520'erne — Rygaardhuset er, ligesom de andre Borghuse, opført af Munkesten. Som det ældste indenfor Typen er det i sin Arkitektur helt gotisk præget og Murskiftet middelalderligt ligesom i Hesselagergaard og Egeskov. Tilhø-

* Egeskov har halv Stens Udkragning baade forneden og foroven.

Østre Del af Borghusets Sydмур, set fra Øst

Borghusets Sydøsthjørne, set fra Nordvest (indefra)

Borghusets Sydøsthjørne, set fra Sydvest

rende et tidligere Stadium har det ikke naaet den Udvikling med Hensyn til et virksomt Forsvar, som vi møder i alle de andre. Udover Trappetaarnet paa Indgangssiden (som mulig er en senere Tilføjelse) har Rygaardhuset ingen andre Taarne, selvom der findes Spor af, at der har været et mindre Taarn paa den Indgangen modsatte Langside. — I Modsætning til Rygaard har alle de nævnte efter Grevens Fejde opførte Borghuse, foruden det store Trappetaarn ved Indgangssidens Midte (eller nær Midten), 2 Hjørnetaarne ved den modsatte

Brudstykke af Borghusets Nordmur øst for Skovriderholigen, set fra Vest

Langside. Yderligere har Borreby og Ørbæklunde ved denne Langside et ekstra Taarn, der i Ørbæklunde* staar næsten nøjagtig paa Midten, i Borreby er skudt noget til den ene Side.

Fra Hjørnetaarnene ved den ene Langside kunde denne og de to Gavlsider beskydes, mens Indgangssiden beherskedes fra det store Trappetaarn. Her i dette Taarn findes Husets eneste Indgang, og — naar undtages Rygaard og Ørbæklunde, det ældste og det yngste af de her omhandlede Huse — er Indgangen stadig anbragt paa Siden af Taarnet, saaledes at Døren kunde beherskes fra Bygningens Langmur. Imidlertid er der, foruden de nævnte Træk, endnu et Moment i dette fortrinlig gennemtænkte Forsvarssystem, nemlig de franske Middelalderborges og Bybefæstningers »Machicoulis«, paa dansk »Skoldehuller«. De er dog kun optaget i de Borghuse, i hvilke Typen har naaet sin fulde Udfoldelse: Hesselagergaard, Egeskov, Borreby og Nakkebølle. — Naar det fuldt udviklede middelalderlige Forsvar ikke findes i Rygaard, men derimod er gennemført i de efter Grevens Fejde op-

førte Borghuse, maa Grunden utvivlsomt søges i den Katastrofe, som under Fejden havde ramt mange af Adelen Gaarde; de var blevet indtaget, plyndret og brændt. Dette hævdes da ogsaa af Francis Beckett i hans Tekst til »Danske Herreborge«. Karakteristisk er det, at Skoldehullerne mangler i den yngste af disse Herreborge, Ørbæklunde, der først blev fuldført efter 1590, paa en Tid da Adelen ikke mere frygtede Spøgelset fra Fejden med dens Plyndringer og Drab.

Den første af »Herreborgene«, Hesselagergaard, blev grundlagt i 1538, 2 Aar efter Afslutningen af Grevens Fejde. Den sidste, Ørbæklunde, blev paabegyndt ved 1560, selvom den først blev færdigbygget en Menneskealder senere. Indenfor dette Tidsrum er det, at Antonius Bryske grundlægger Langesø, efter Indskriftstavlen i 1554, samme Aar som Frands Brockenhuus menes at have paabegyndt *Egeskov*, og 2 Aar før *Hesselagergaards* Bygherre Johan Friis anlægger *Borreby*.

* I Ørbæklunde er dette Taarn, ligesom det fremdragne Nordtaarn paa Bryskes Langesø, en »Hemmelighed«.

TILFØJELSE

ØRBÆKLUNDE

Tilføjeelse til »Anthonius Bryskes Langesø«.

I Afsnittet »Anthonius Bryskes Langesø« meddeles det Side 110, at Ørbæklunde som den sidst fuldførte af de »Danske Herreborge« mangler Skoldehuller. Det har imidlertid vist sig, at ogsaa Ørbæklunde havde Skoldehuller; men de er paa et senere Tidspunkt blevet tilmurede, udvendigt med en Munkesten (sat med den brede Side udad), indvendigt med en tynd Mur. — Man opdagede det for nogle Aar siden, og den indvendige Mur blev slaaet ud i et Par af Skoldehullerne, saaledes at man nu kan se dem inde fra Vægterloftet.

Dette har Godsejer Lange paa Ørbæklunde meddelt Lehnsbaron Berner Schilden Holsten, og jeg er taknemmelig for at kunne faa Lejlighed til at rette Fejlen.

December 1946.

C. M. Smidt.

Det er disse tre Borghuse, Hesselagergaard, Egeskov og Borreby, som er Langesø's nærmeste Frænder. Det er særlig dem, med hvis Grundplaner Langesøs er saa nær beslægtet, og der kan ikke være Tvivl om, at Anthonius Bryskes Hus ogsaa i arkitektonisk Opbygning og fortificatorisk Indretning har staaet disse nær. Alligevel er der et enkelt Moment, som adskiller Langesø fra de andre, og som virker ret paafaldende. Det er Døren i Sydmurens vestre Halvdel. Den har utvivlsomt ført ind til Kælderen; men ingen af Gruppens andre Borghuse har nogen ydre Kælderdør*, overhovedet ingen andre Yderdøre end den, der fører ind til Trappetaarnet. Hvad angaar Bryskehusets Kælderdør, skal det dog bemærkes, at den ligesom hele Indgangssiden beherskes fra Trappetaarnet, og iøvrigt er der en Mulighed for, at Kælderdøren (saaledes som den tidligere omtalte vestligere Portaabning) *kan* være kommet *til* paa et senere Tidspunkt, selv om det eneste, der i og for sig kunde tyde herpaa, er den Omstændighed, at Døraabningens Gulvsten næsten ikke bærer Spor af Slid. Om selve Kælderen's Karakter kan vi kun udfra de beslægtede Borghuse søge at danne os et Begreb. I Hesselagergaard har Kælderen (ligesom i Rygaard) Krydshvælvinger baarne af Piller i Husets Midtakse, mens Egeskov og Borreby saavel som Nakkebølle og Ørbækklunde har Tøndehvælvinger. Desværre var det ikke muligt i Langesø at gøre Udgravningen saa omfattende, at vi var istand til at konstatere, om der havde været Hvælvingsspiller i Kælderen. Men da Egeskovs og Borrebys omtrent samtidige Bygninger har Tøndehvælvinger, maa Langesø antages at have været overhvælvet paa samme Maade. I de øvre Etager er der Bjælkelofter i alle de omhandlede Borghuse undtagen Ørbækklunde**. — Med Hensyn til Trappetaarnet maa Indgangen have været paa Siden af det, og her skal der erindres om, at Indgangen i Borrebys Trappetaarn utvivlsomt har været forsynet med Faldgitter, vistnok ogsaa i Egeskov. Det er da ikke usandsynligt, at ogsaa Langesøs Indgang har været sikret paa samme Maade, selv om det ikke kan paavises.

Samme Brudstykke af Borghusets Nordmur. — Den lange Granit-Kvader paa Murens Nordside er den længste af alle de fundne Kvadere. Den er nu taget op og er opstillet ved den nuværende Hovedbygning's Sydgavl, udfør Brysketavlen

I Nakkebølles Trappetaarn findes der en gammel Brønd, og i Hesselagers vides der at have været én. Desværre umuliggjorde Forholdene en Undersøgelingsgravning i Langesøs Trappetaarn; men her eller i et andet af Kælderummene maa der have været en Brønd, hvad

* Undtaget herfra er dog Egeskov; men her sidder Kælderdøren i en af Gavlene og fører ud til den Borghuset omgivende Sø, saa man kun med en Baad har kunnet faa Adgang til den. Det er iøvrigt et Spørgsmaal, om denne Dør er oprindelig.

** I Borreby og Nakkebølle (ligesom i Ørbækklunde) er Taarnene paa den Side, der er modsat Indgangen, overhvælvede i nederste Etage.

der forsvarsmæssigt, i Tilfælde af Belejring, var ganske uundværligt. I Egeskov findes Brønden midt i Kælderen.

At Anthonius Bryskes Hus ligesom Johan Friis' Hesselagergaard og Frands Brockenhuus' Egeskov har haft Buefriser og Udkragninger og øverst en Halv-Etage med Skydeaabninger og Skoldehuller, derom kan der ikke være Tvivl. — Indenfor Herreborg-Gruppen maa Egeskov og Borreby betegnes som de kraftigste ikke blot med Hensyn til Borghusets arkitektoniske Holdning men ogsaa dets Forsvarssystem. Saaledes har i *Borreby* baade Langsider, Gavle og alle Taarne ikke alene Buefriser i begge Etager, men tillige Skydeaabninger i den øverste Halv-Etage hele Bygningen rundt, og selvom *Egeskov* mangler Skoldehuller i Gavlene og i Trappetaarnet, og dette Taarn desuden mangler Skydeaabninger foroven, er det i for-

Midterpartiet af Borghusets Østgavl (fremgravet i 1945), set fra Syd. — Nordligst ses Stenbroen fra den senere gennem Gavlen brudte Portaabning

svarsmæssig Henseende et overordentlig kraftigt Borghus. Intet af Gruppens Huse har saa kraftige Hjørnetaarne som Egeskov. De er cirkulære. Hesselagergaards og Langesøs er polygonale, og Borrebys, Nakkebølles og Ørbæk- lundes er kvadratiske, eller meget nær kvadratiske. Og mens Hjørnetaarnene i disse 3 har en Kvadrat- side paa $4\frac{3}{4}$ à 5 Meter, i Hesselagergaard en Diameter paa ca. 5, naar Diameteren i Egeskovs svære Taarne helt op paa ca. $8\frac{1}{2}$ Meter. Sammen med de kraftige tvedelte Gavlsider understreger disse svære

runde Hjørnetaarne det forsvarsmæssige, næsten krigerske i Egeskovs Borghus, hvis Karakter synes at harmonere med den Forestilling, vi gør os om dets Ejer og Bygherre, den berømte Hærfører fra den nordiske 7-Aars-Krig.

Som Frands Brockenhuus var ogsaa Anthonius Bryske en Mand af Format, en af Tidens Stormænd. Han var fra 1545 til sin Død i 1566 Rigets Kansler. Det forbavser os da ikke, at hans Borghus var af store Dimensioner. Hjørnetaarnene var af samme Størrelse som paa Egeskov.

Ja, Længden af selve det rektangulære Langesø-Hus (49 Meter) var endog betydelig større end Egeskovs (38,3 Meter). Men da Egeskov er et Dobbeltthus, spænder det over et større Areal.

En Opgørelse over Længde, Bredde og Areal af Gruppens Borghuse giver en ganske god Forestilling om deres Størrelseforhold (Maalene gælder for selve det rektangulære Hus uden Taarne).

Nakkebølle	:	Længde	21,6	m.	Bredde	10,6	m.	Areal	228,96	m ² .
Rygaard	:	-	24,3	-	-	10,2	-	-	247,86	-
Hesselagergaard:	-	-	28,9	-	-	9,7	-	-	280,33	-
Ørbæk-lunde	:	-	26,7	-	-	13,1	-	-	349,77	-
Borreby	:	-	34,2	-	-	10,6	-	-	362,52	-
Langesø:	-	-	49,0	-	-	12,0	-	-	588,00	-
Egeskov	:	-	38,3	-	-	18,0	-	-	689,40	-

Det fremgaar heraf, ikke blot at Egeskov med Hensyn til det Areal, hvorover Bygningen spænder, er det største, men ogsaa at Langesø kommer nær op mod det, og tillige at disse to Borghuse er langt større end de andre. Med Hensyn til Husets Længde taaler ingen af dem Sammenligning med Langesø. Ja, Rygaard og Nakkebølle er end ikke halvt saa lange, og selv det største af Borghusene, Egeskov, er næsten 11 Meter kortere. — Sydsiden af Anthonius Bryskes Hus, hvis lange Murfaçade kun er blevet brudt af det 6 Meter brede Trappetaarn, maa have virket uforholdsmæssig langt. Rigere, betydelig mere varieret var Nordsiden, der ikke blot blev flankeret af de to svære Hjørnetaarne, men hvis Murflade fik Liv og Afveksling ved ét eller snarere to fremspringende Smaataarne, det østligste maaske et Karnaptaarn. Stærkt maa dette Hus have virket paa den, der kom fra Nord og saa det rejse sig over Søen med sin Fod i Vandkanten og med sin lange Façade og sine Taarne spejlende sig i Vandet.

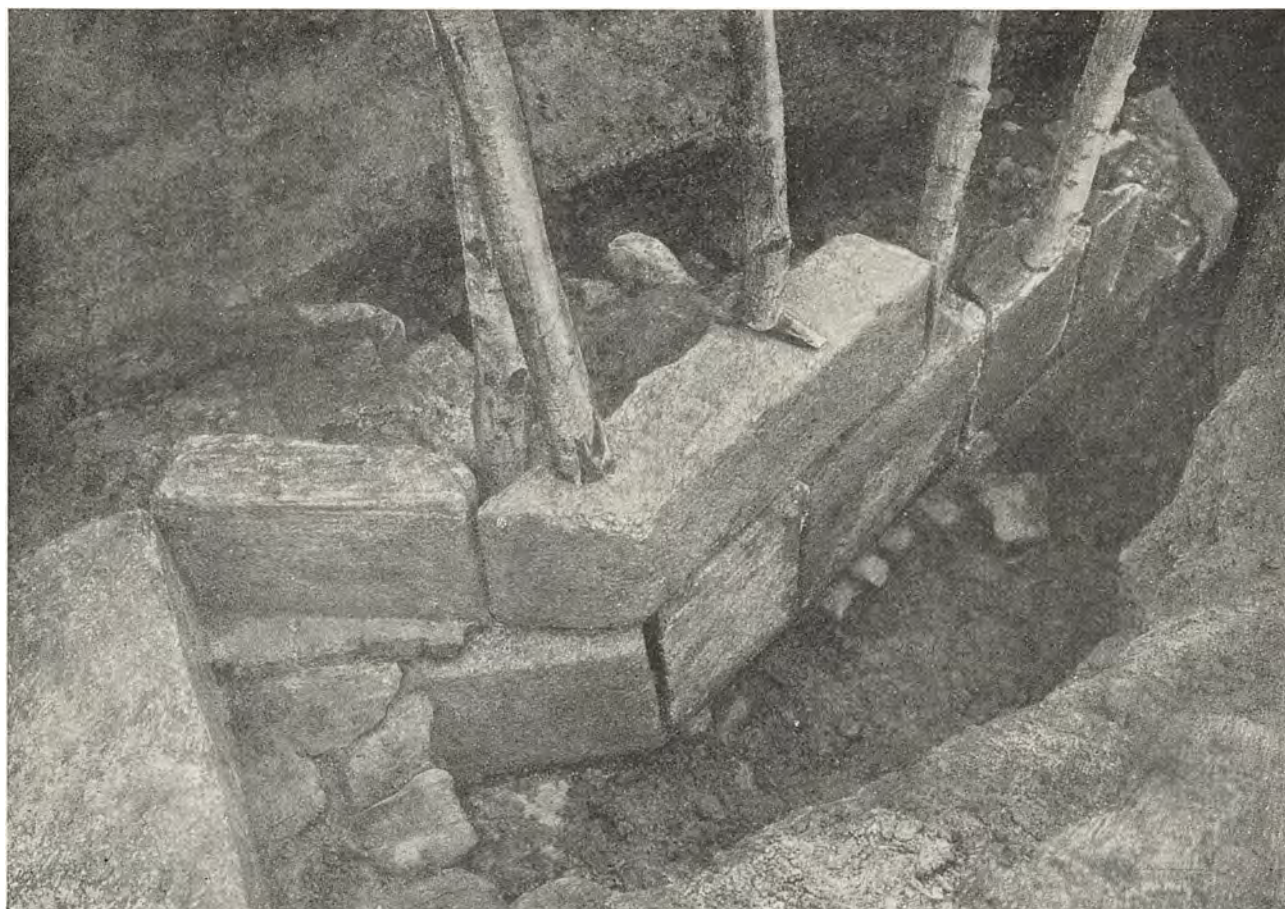
Skade at vi intet kender til den nærmere arkitektoniske Udformning. Selvom vi kan regne med, at Gavlene har haft den tidlige eller den begyndende Renaissances Præg, er det frugtesløst at gisne om deres Linier og Form. Bryskehusets samtidige, Egeskov og Borreby, har Gavle af vidt forskellig Type.

I én Henseende var Udgravningen en Skuffelse. Vi gjorde ingen »Fund«, fandt ingen løstliggende Bygningsdetailler som Kragsten fra Udkragningerne eller Formsten fra Vinduer og Døre. Udover de fremdragne, forholdsvis sparsomme Bygningsrester er kun den store Brysketavle bevaret med dens Relief og Indskrift; men til Gengæld er den i sin Komposition og sin skarpe, præcise Form et fortrinligt Arbejde fra vor tidlige Renaissance. Saa meget mere maa vi beklage, at Anthonius Bryskes Hus er forsvundet. Det vilde have beriget vor Arkitektur med et særpræget Bygningsværk, med endnu et fremragende Eksempel paa den Borghustype, der hører hjemme paa den fynske Jord i Brydningstiden ved Midten af 16de Aarhundrede — den Tid, da den unge Renaissance endnu rummede stærke middelalderlige Traditioner.

Rigskansleren var Søn af Eiler Bryske og Karen Gyldenstjerne, mens hans Faders Forældre var Iven Bryske og Cæcilie Hogenskild; det var gennem hende, Bryskeslægten fik de tre Gaarde Langesø, Margaard og Dallund. — Anthonius Bryskes Moder Karen Gyldenstjerne var Datter af Peder Nielsen Gyldenstjerne til Tim og Regitse Torbensdatter Bille. Rigskanslerens Moders fædre og mødre Vaaben var da Gyldenstjerne- og Bille-Vaabenet, hans Faders fædre og mødre Bryskes og Hogenskilds. Mens de to Vaabenskjolde paa Langesø-Tavlen er Bryskes og Gyldenstjernes, ses alle de 4 ovenfor nævnte fædre og mødre Vaaben paa Anthonius Bryskes Gravsten i Vigerslev Kirke, der ligger 4½ Kilometer fra Herregaarden. Den store smukke Gravsten staar nu fæstnet til Korets Sydveg, men har tidligere ligget i Korgulvet, hvor den, ifølge en Meddelelse fra 1762 af Arkivtegneren Søren Abildgaard, laa foran Alteret med den østre Ende ind under Alterets Fod.

Samme Brudstykke af Borghusets Østgavl efter Fjernelsen af Portaabningens Stenbro (set fra Syd)

Den bevarede Rest af det polygonale Hjørnetaarn ved Borghusets nordøstre Hjørne, set fra Sydvest

Gravstenens store Midtfelt fremstiller en Pilaster-baaren Arkade, hvorunder Anthonius Bryske staar i en rig, meget vid og bredskuldret Kappe, der naaar ham til Knæene. Paa Benene stramme Hoser og i Hænderne et langt Tohaandssværd, hvortil han støtter sig. Hovedet er lille i Forhold til Legemshøjden; det dækkes af en Baret, der lader Pande og Forhaar fri. Ansigtet med det lange, spidse, let kløftede Skæg genkender vi fra Portrættet paa Frederiksborg; der kan næppe være Tvivl om Portrætligheden. Hele Skikkelsen er fuld af Værdighed, og med den brede Kappe fylder den Arkaden fortrinligt. Gravstenen er et fremragende Kunstværk. — Udenom Midtfeltet er der et Baand med Indskrift langs alle fire Sider, dog er der foroven tre Skriftbaandsrækker. Uden om Indskriften en Ornamentbort. Baade Skriftbaand og Ornamentbort brydes i hvert af Stenens fire Hjørner af et cirkulært Felt, der rummer et Anevaaben. Tilvenstre (heraldisk højre) ses Bryskevaabenet foroven, Hogenskilds forneden; tilhøjre: foroven Gyldenstiernes, forneden Billeslægtens.

Baade Gravstenen i Vigerslev og Langesø-Tavlen er af gullandsk Kalksten. Indskriften forneden paa Tavlen er ordnet i to Rækker og virker som Fod eller Sokkel for to Arkader, hvis Fladbuer bæres af tre Pilastre. Hver Arkade rummer et Vaaben, hvis rige Hjelmprydelse helt fylder Arkadefeltet omkring Vaabenskjoldet. Tilvenstre (heraldisk højre) Bryskes med den halve Lillie og den halve Ørn. Bryskeslægtens Skjoldholder, den vingede Drage, er fremstillet med fantasifuld Kraft og Vildskab. Med sine Kløer griber den om Skjoldets venstre (heraldisk højre) Side, og Hovedet paa den lange Hals er strakt truende frem langs Skjoldets Overkant. — Tilhøjre for Bryskevaabenet ses Gyldenstiernes med den syv-oddede Stjerne. Over Arkadens to Bueslag er der smaa Barnehoveder i Stentavlens to øvre Hjørner,

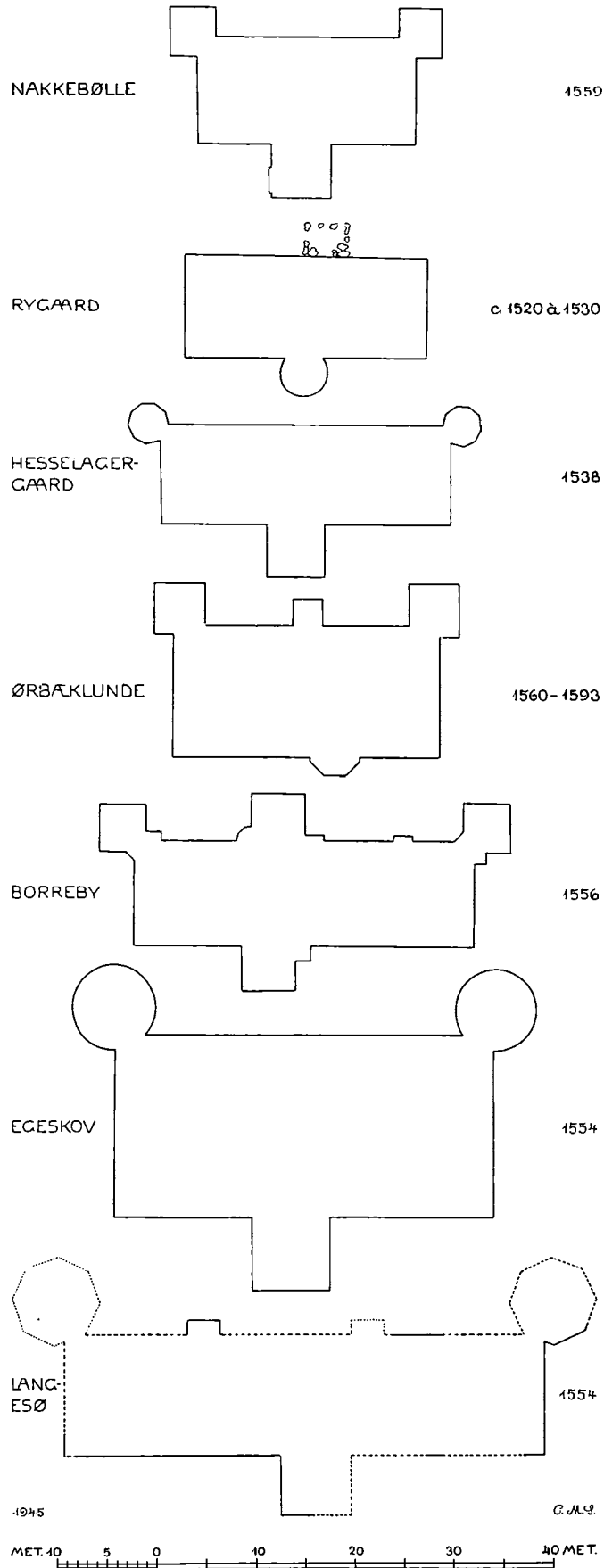
Vestre Del af det polygonale Hjørnetaarn, set fra Sydøst

mens der over den midterste Pilaster ses et Mandshoved med langt, spidst, svagt kløftet Skæg, der paafaldende minder om Anthonius Bryske.

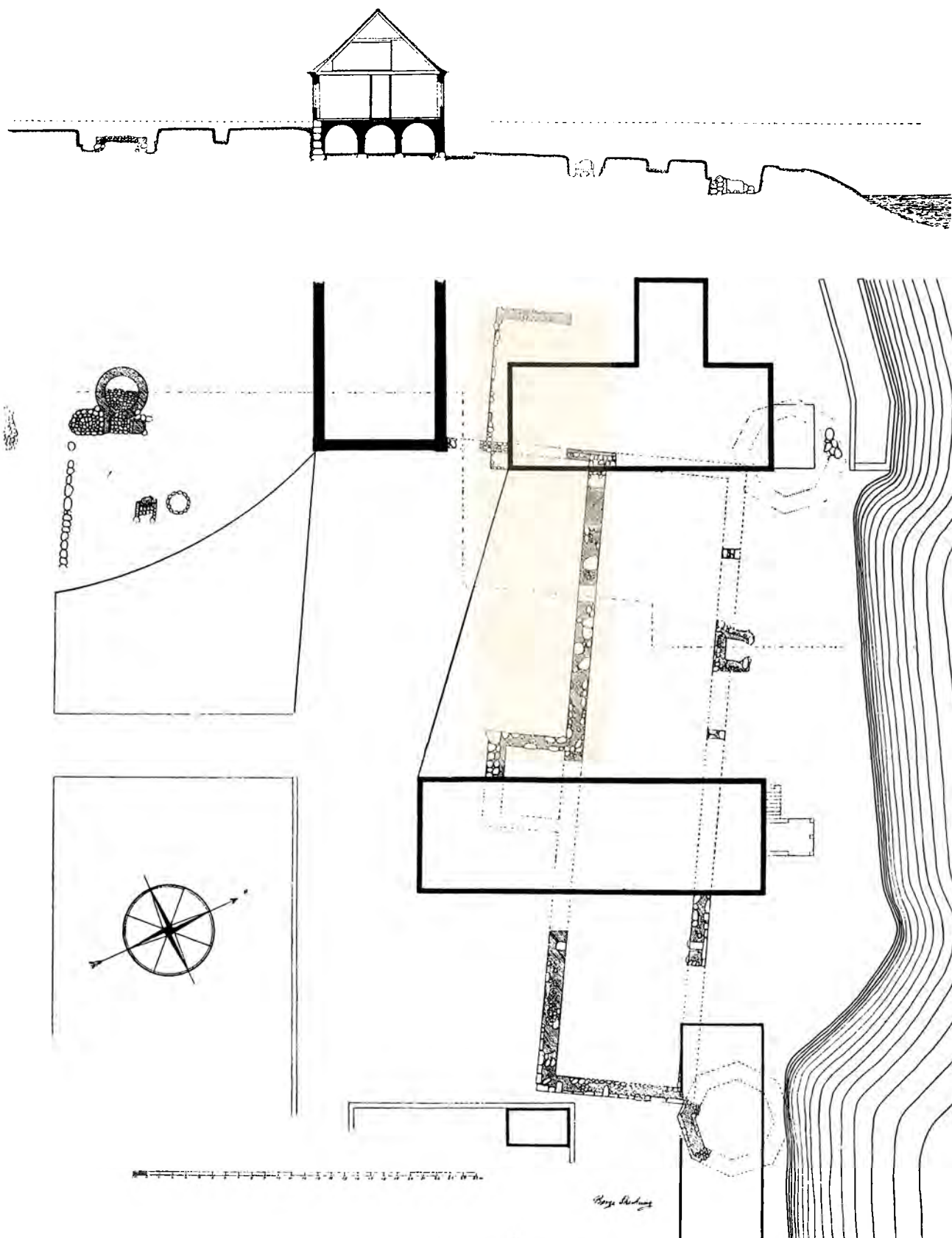
Stentavlens Indskrift lyder: ANNO · DNI · 1554 · FIERI · ME · FECIT · ANTHONIVS · BRYSCKE · EIVS · TEMPORIS · REGNI · DANICI · CANDTZELLARIVS · SVE · ETATIS · 54 (I Herrens Aar 1554 lod Anthonius Bryske mig gøre, paa den Tid da han var Danmarks Riges Kansler, i hans Alders 54de Aar). Efter Indskriftens Ordlyd er det Stentavlen eller maaske snarere selve Huset, der udtaler disse Ord.

Paa Gravstenen i Vigerslev staar følgende: IN · HAC · TVMBA · TVMVLATVS · EST · NOBILIS · DISCRETVS · QVE · VIR · ANTHONIS · BRYSCKE · DE · LANGESØ · QVONDAM · REG(N)I · DANOR(V)M · IVSTICIARIVS · NEC · NON · PREPOSITVS · OTTHONIENSIS · 1566 · HAC · VITA · DECESSIT (i denne Grav ligger den ædle og fremragende Mand Anthonius Bryske til Langesø begravet, forhen det danske Riges Kansler saavel som Provst for Odense. 1566 forlod han dette Liv).

En Dag i Slutningen af Oktober 1944 var jeg sammen med Lehnsbaron Berner Schilden Holsten i Vigerslev Kirke for at se Bryskes Gravsten. Skønt det var en Graavejrs-Eftermiddag, og til Trods for Gravstenens Plads paa Korets Sydveg, hvor den var daarlig belyst, mente vi dog at turde fastslaa, at Relieffet havde den samme skarpe og koncise Karakter som i Stentavlen paa Langesø. Noget sløret var Formen naturligvis, fordi Stenen i en Aarrække havde ligget i Korgulvet; men den var dog fortrinlig bevaret. Her var den samme minutiøse Gennemarbejdelse af alle Enkeltheder, og saa var her en egen flot, artistisk Frihed

Planer af »Herreborgene»

Plan af Udgravningerne.

Tilhøje ses Anthonius Bryskes Borghus og dets Beliggenhed i Forhold til de nuværende Bygninger. — Tilvenstre ses Resten af Økonomifløjten med Bagerovnspartiet og Brønden samt Rester af et ovalt »Ovnparti«. — Øverst ses et Snit (Syd til Nord) gennem Udgravnings-Arealet med de fremdragne Mur- og Fundamentrester samt gennem nuværende Hovedbygningens Nordfløj. — Paa Planen ses, langs Søen, øverst den nuværende Stalkbygning, derefter Skøvriderbølggen og nederst et Stykke af Svinehuset (alle kraftig, sort optrukne)

i Kompositionen; saaledes har det ikke bekymret Kunstneren, at der — baade i Gravstenen og i Stentavlen — findes en ret iøjnefaldende Skævhed. Det forekom derfor sandsynligt, at Gravstenen var udført af samme Mester som Langesø-Tavlen.

For at faa dette Spørgsmaal belyst, har jeg forelagt det for Museumsinspektør C. A. Jensen, som har foretaget mangeaarige, dybtgaaende Undersøgelser af vor middelalderlige Gravstenkunst, navnlig af Arbejder fra 15de og 16de Aarhundrede. Han har gennem omfattende Studier kunnet paavise forskellige Skoler og Stenmestre, og med Hensyn til de to Bryske-Monumenter, Gravstenen og Stentavlen, har han konstateret, at de begge tilhører en Kreds af Stenhuggerarbejder, der skyldes en bestemt Elev af Morten Bussart, Christian III's berømte Bygmester og Stenmester (død 1553). C. A. Jensen benævner denne Elev »Odense-Ornamentisten«, og blandt hans Arbejder, skal her — efter Museumsinspektørens endnu ikke offentliggjorte Studier — foruden Gravstenen i Vigerslev og Langesø-Tavlen, blot nævnes Indskrifttavlerne paa Hesselager Kirke (1550) og Nyborg Slot samt en Gravsten i Odense Set. Hans Kirke over Rigsraad Henrik Knudsen Gyldenstjerne til Restrup og Iversnæs (Wedellsborg), der er udført en Menneskealder efter Gyldenstiernes Død i 1517.

Kunsthistorisk er det meget værdifuldt, at det er lykkedes at paavise en Række af denne Stenmesters Arbejder. Iøvrigt gør C. A. Jensen opmærksom paa, at Gravstenen over Antho-nius Bryske er en ældre, tidligere anvendt Gravsten, idet der endnu paa dens Kant ses Rester af Minuskler fra en middelalderlig Indskrift. — Bryskes Dødsaar er senere indhugget paa hans Gravsten, og denne kan antages at være hugget i 1550-erne ligesom Stentavlen paa Langesø.

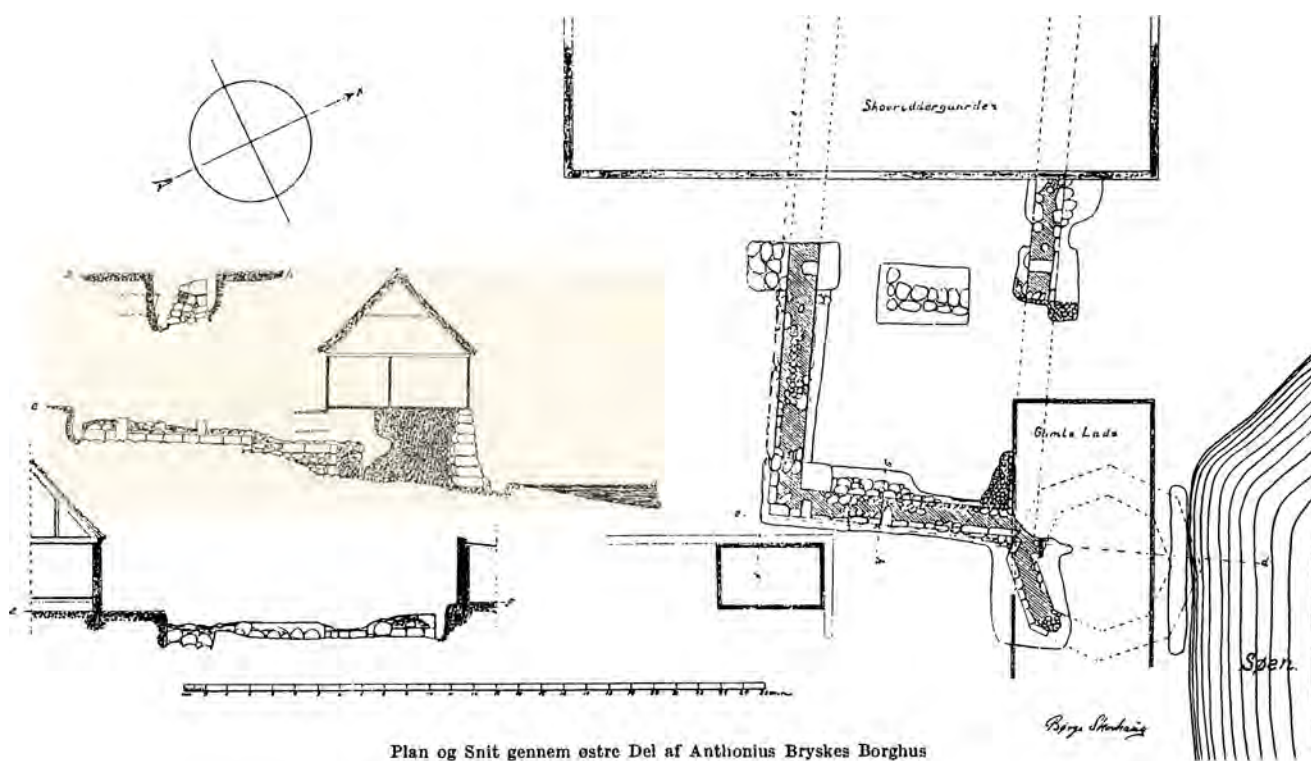
Begge disse fortrinlige Kunstværker er værdige Minder om en Stormand fra en betydningsfuld Periode i Danmarks Historie. Men endnu et synligt Minde, Resterne af hans stolte Borghus, er nu draget frem efter i Aarhundreder at have været skjult i hans fædrene Jord.

II

Da Bryskehusets Vestgavl blev fremdraget, viste det sig, at Gavlmuren var forlænget syd paa, og at Forlængelsesmuren var jævngammel med selve Gavlen, ihvertfald det Stykke af Forlængelsen, $1\frac{3}{4}$ Meter, som vi under de vanskelige Gravningsforhold inde i den moderne Staldbygning var istand til at fremdrage. Ved en Gravning syd for Staldbygningens Gavl blev det konstateret, at denne Gavlforlængelse fortsatte hen til det nuværende Langesøs nordre Sidefløj (Køkkenfløjen); men det Stykke af Forlængelsesmuren, der blev fremgravet mellem Stald og Sidefløj var i en sørgelig Forfatning. Næsten intet Murværk var tilbage, blot Fundamentet, med en Bredde af $\frac{3}{4}$ Meter, og saa var endda henimod Halvdelen af det blevet fjernet under Nedlægningen af nogle Rørledninger. Fundamentet bestod af mindre og større (ikke særlig store) Kampesten i 3 Lag over hinanden, og dets Højde var 60 Ctm. Det hvilede direkte paa den faste Bund, som laa 1,10 Meter under nuværende Stenbro. Imidlertid var dette Fundament af ringere Kvalitet end Bryskehusets, og den Mur, det har baaret, har ikke været Mur i en Bygning, men en Slags Hegnsmur. Den kan følges syd paa indtil ca. 11 Meter fra Bryskehusets Sydvesthjørne, men har utvivlsomt strakt sig betydelig længere mod Syd. Her er dens Fundament imidlertid blevet fjernet, da det nuværende Langesøs Nordfløj opførtes.

Ved denne Hegnsmurs Østside er der senere bygget et lille Udhus, kun $1\frac{1}{4}$ Meter bredt (Længden kan paa Grund af Staldbygningen ikke konstateres). Fundamentet er meget løst og har kun kunnet bære en spinkel og let Mur (hvis Munkestens Størrelse er $28 \times 13 \times 8$ Ctm.). Stenene ligner Bryskehusets, svarer nærmest til dem i det lille nordre Taarn (Hemme-

ligheden). Om Tiden for det lille Udhus' Opførelse kan kun siges, at det maa stamme fra det Tidsrum, da Bryskehuset stod; men det er en senere Tilføjelse. Det samme gælder det langt større Udhus, der er blevet opført ved Forlængelsesmurens Vestside, og hvis Sydmur har haft en Længde af ca. 11 Meter, mens der af Vestmuren kun er bevaret Rester i en Længde af 6 à 7 Meter. — Sydmuren var daarligst bevaret; det var væsentlig alene Fundamentet, vi fandt, og dette endda kun ufuldstændigt. Dog saas der ved Murens vestre Ende en Smule Munkestensmurværk, hvis Stenstørrelse ($27 \text{ à } 27,5 \times 14 \text{ à } 14,5 \times 8,5 \text{ à } 9$) omtrent er den samme som i Bryskehusets Vestgavl. Nogenlunde samme Størrelse har Stenene i det store

Plan og Snit gennem østre Del af Anthonius Bryskes Borghus

Udhus' Vestmur ($26,5 \text{ à } 27 \text{ à } 27,5 \times 13,5 \text{ à } 14 \times 9 \text{ à } 9,5$). Det er denne Mur, der blev fremdraget i 1940, og som da blev undersøgt af Museumsinspektør Svend Larsen. Den er uregelmæssig, 2 à $2\frac{1}{2}$ Sten tyk, har 3 Skifter Munkesten i Renaissanceskifte og hviler delvis umiddelbart paa Jordunderlaget, der bestaar af urene Fyldlag. At denne ret svage og uregelmæssige Undermur, som hviler paa Fyldlag og ikke paa den faste, naturlige Underbund, skulde have baaret en Grundmur, er næppe troligt. Den har sikkert været Undermur eller Fundament for en Bindingsværksmur, hvilket Resultat Svend Larsen ogsaa kom til ved sin Undersøgelse i 1940. Han fandt i Murens Overside 4 Stolpehuller, der ganske vist var anbragt noget uregelmæssigt. I det nordligste, som var rundt, stod der en Stump Egestolpe, 13 à 21 Ctm. tyk, med trekantet Gennemsnit.

Indvendig i dette Udhus fandtes en Brolægning, der skraaned fra Syd til Nord; men baade Stenbroen og Vestmuren var i Husets nordre Del fjernet, og det var umuligt at konstatere, hvor langt det havde strakt sig nord paa. — Omtrent $2\frac{1}{4}$ Meter nord for Vestmurens Sydende saas der et lille Stykke af en spinkel, tværgaaende Mur, som — opført af Mursten paa et Fundament af raa Kamp — gik hen over den bevarede Rest af den nedbrudte Vestmur. Det vil altsaa sige, at den tværgaaende Mur først kan være opført efter, at Vestmuren er blevet nedbrudt til den Højde, i hvilken vi har forefundet den. Men saa maa den være Murrest fra det »mellemste« Langesø. Herpaa tyder ogsaa Størrelsen af de Mursten, hvoraf

den var opført: $23,5 \times 10,5$ à $11,5 \times 5$ à $6,5$. De kan tidligst stamme fra sidste Halvdel af 17de Aarhundrede. Nederst, direkte paa Fundamentet, ligger et Løberskifte og et Binderskifte af gule Sten, herover 2 Skifter røde Sten. Efter sin Plads kan den antages at stamme fra en Skillevæg i det mellemste Anlægs Hovedbygning, der strakte sig fra Syd til Nord, og som nordligst paa Østsiden havde et rundt Taarn. Det var dette Taarn, hvis Placering gjorde Professor Elling betænkelig ved at henføre det til Anthonius Bryskes Tid. Han ansaa det for muligt, at *Taarnet var ældre end den tilstødende Hovedbygning*. Hans Ræsonnement synes slaaende rigtigt. Men Elling, der skrev sin Afhandling, inden de sidste Aars Gravninger havde

Bryske-Tavlen med Anthonius Bryskes fedrene og modrene Vaaben — Bryske- og Gyldenstjerne-Vaabenet

bragt Vidnesbyrd om, at der havde eksisteret et »mellemste« Langesø, maatte opfatte den paa Ringes Plan viste Hovedbygning som Bryskes. Nu, efter de foretagne Gravninger og Undersøgelser, véd vi imidlertid, at Ringes Hovedbygning stammer fra en Mellempriode, maaske fra Slutningen eller sidste Halvdel af 17de Aarhundrede. Men ikke heller i 17de Aarhundrede vilde en saadan Placering være helt almindelig. Selvom vi regner med, at Ringes Plan ikke i enhver Henseende er fuldt korrekt, da han aldrig har set det ældre (mellemste) Langesø, men har tegnet Planen paa Grundlag af, hvad andre har erindret og hørt, maa vi dog gaa ud fra, at den ihvertfald er tilnærmelsesvis rigtig. Og Ringes Plan viser os Taarnet, *netop paa det Sted, eller paa det allernærmeste paa det Sted, hvor Anthonius Bryskes nordvestre Hjørnetaarn stod*. Det vil sige, at Taarnet paa det mellemste Langesø maa være Anthonius Bryskes nordvestre Hjørnetaarn, der er blevet staaende efter Borghusets Nedbrydning. Naar Niels Ringe meddeler, at Taarnet ikke havde Vinduer, men kun nogle smaa Aabninger, tyder ogsaa dette paa, at det er ældre end det »mellemste« Langesø, og at Taarnet, eller dets nedre grundmurede Parti, gaar tilbage til Brysketiden. Op til dette Taarn er da den nye Hovedbygning blevet opført. Vel viser Niels Ringe os et Taarn, som er rundt, cirkulært, ikke polygonalt, men en saadan Erindringsforskydning hos hans Hjemmelsmand er let forklarlig.

Nu kunde man vel indvende, at det vilde være mærkeligt, om dette Taarn var blevet

staaende, naar Bryskehuset iøvrigt paa Grund af svigtende Fundamenter var blevet brudt ned. Men Taarnene var dybere funderede end Langmurene. Saaledes erindrer vi os, at det lille Nordtaarn stod forholdsvis velbevaret, skønt Langmuren paa hver Side af det var i den Grad ødelagt, at kun Rester af Fundamentet var tilbage. — Da det om det mellemste Langesøs Taarn hedder hos Niels Ringe, at kun nederste Del af Taarnet var af Grundmur, mens øvre Del var af Bindingsværk, kunde man antage, at det gamle Taarn dog i nogen Grad var revnet, hvorfor man har brudt det øvre Parti ned og erstattet det med en lettere Overdel.

Er altsaa det gamle nordvestre Hjørnetaarn blevet staaende, og er det indgaaet i det mellemste Langesø, saa har Adam Christopher Holsten, da han byggede det nye Langesø i 1770-erne, af hele Bryskes Borghus kun fundet dette Hjørnetaarn; Murresterne af alt det øvrige laa under Jordsmonnet. Han har brudt Taarnet ned og naturligvis benyttet Materialerne til sit nye Anlæg. Hvad der herefter er blevet levnet af Taarnet, er i væsentlig Grad blevet ødelagt i vor Tid ved Anlægget af Ailebeholderen og et Par Kloakledninger. Derfor har vi nu kun fundet nogle faa Rester af det gamle Taarns Fundament.

Om Karakteren af selve Hovedbygningen i det mellemste Langesø har Udgravningerne ikke givet os noget Vink; dog synes den at have været en forholdsvis let Bygning, og den maa have været daarlig funderet. I Niels Ringes Notater findes der nogle Forsøg paa Beskrivelse af Hovedbygningen (benyttede af Professor Elling); men det er ikke klart, om der har været én eller to Etager over Kælderen.

H. Berner Schilden Holsten erindrer i sin Redegørelse for »Langesøs Bygningshistorie« (i Aar bog for Historisk Samfund for Odense og Assens Amter, 12. Aarg. 1924) om en Taksation af Gaardens Bygninger i 1750, ifølge hvilken disse dette Aar blev takserede til 500 Rdl., et Vidne om, at de har været ret beskedne. Hvornaar de er blevet opførte, vides ikke; men ogsaa med Hensyn til dette Spørgsmaal gør Berner Schilden Holsten opmærksom paa et meget vigtigt Moment, Godske Ditlev Holstens Testamente, dateret 10. Februar 1740, hvori det bl. a. hedder: »... baade Holstenshus og Langesø Gaarde med derunder hørende Bøndergods bestaar mestendels af gamle Bygninger, som desværre meget er forfaldne«. Naar Bygningerne i 1740 kan betegnes som gamle og meget forfaldne, maa de da ihvertfald paa dette Tidspunkt have staaet et Par Menneskealdre, og deres Opførelse kan vel derfor ikke sættes senere end omkring 1670-erne, snarere maaske noget tidligere. Det vil sige, at Anthonius Bryskes Borghus, der stammer fra 1554, ikke kan have staaet længere end et godt Hundredaar, højst henimod 125 Aar, et meget kort Tidsrum for en Bygning af denne Art med Mure af nær halvanden Meters Tykkelse. Men det er jo allerede nævnt under Redegørelsen for Bryskehusets Udgravning, at den Tilstand, hvori vestre Halvdel af den langs Søbredden staaende Nordmur forefandtes, maa skyldes Vandaarer i Undergrunden og Nærheden af Søen,

Anthonius Bryskes Gravsten i Vigerslev Kirke

Bagerovnspartiet, set fra Nordøst

der er gaaet helt ind til Murens Fod. Søen har antagelig periodevis kunnet underminere Fundamentet, mens Vandaarer fra det høje Bakkeland, der tæt syd for Langesø skraaner ned mod Søen, har foraarsaget Bevægelse i Undergrunden, som bestod af Morænegrus og Sand. Her maa vi søge Aarsagen til Bryskehusets tidlige Nedbrydning.

Efter Niels Ringes Planskizze har der tæt syd for den fra Nord til Syd gaaende Hovedbygning ligget en Sidefløj, en Sydfløj med Retning Vest til Øst, og denne Fløj havde en halv-rund Udbygning, der sprang frem udenfor Vestgavlen. Som Forklaring skriver Ringe, at den ene Ende af Fløjen var Bryggerhus, og at Ovnen stod udenfor Gavlen. *Udgravningen har tilfulde vist Rigtigheden heraf.* Vel fandtes der af selve den langagtige Bygning kun en ca. 10 Meter lang enkelt Række Kampesten, som er en Rest af Bygningens Sydmursfundament; men det kunde dog skønnes, at Bygningen maa have været af Bindingsværk.

Lykkeligvis var Ovnpartiet ved Gavlen forbavsende velbevaret. Vestligst fandtes der en meget stor Ovn — den paa Ringes Plan viste — indvendig 255 Ctm. bred baade fra Vest til Øst og fra Nord til Syd. Det var en Bagerovn med Indfyring i Øst. Indfyringspladsen — Skorstenspladsen — var rektangulær. Fra Vest til Øst har den været 110 Ctm. og fra Nord til Syd 87, men er senere blevet forlænget nord paa til en Længde af 154½ Ctm. Baade nord og syd for Indfyringspladsen har der været en lille oval Ovn med største Længde Nord-Syd; men samtidig med at Indfyringspladsen blev forlænget nord paa, blev den lille nordre Ovn gjort kortere, saa den nu kun er 75 à 80 Ctm. Fra Øst til Vest er den 87. Den søndre Ovn er kun daarlig bevaret. Væsentlig er alene det svære Kampestensfundament tilbage; dog ligger der mellem Ovn og Indfyringsplads Rester af 2 halv Stens Skillemure (blot i ét Murskifte). Det er da muligt, at ogsaa denne Ovn er blevet gjort kortere, og det synes — at

Bagerovnspartiet, set fra Sydøst

dømme efter det bevarede Kampestensfundament — at de to Ovne oprindelig har haft samme Størrelse; men nøjagtige Maal af den søndre Ovn kan naturligvis ikke tages, da selve den ovale Ovmur helt er forsvundet.

Baade den store og de to smaa Ovne har været i Funktion gennem lange Tider. Derfor er Gulvene ogsaa blevet fornyede, maaske flere Gange. I den store Ovn ligger der nederst et Gulv af Kampesten; men der maa herpaa oprindelig have ligget enten et Murstengulv eller simpelthen et Gulv af stampet Ler. Nu fandt vi over den nedre Stenbro et Kul-blandet Lag Ler- og Jordfyld, og derover en øvre Stenbro; men den var i høj Grad uregelmæssig, og det er givet, at der ovenpaa den har ligget et Gulv, enten af stampet Ler, eller snarere af Munkesten. Ovmuren, der hvilede paa et svært Kampestensfundament, var af Munkesten og havde 3 Stenlængders Tykkelse. Den stod bevaret i 6 Skifters Højde, og Murskiftet var Renaissance (vekslende Løber- og Binderskifter). I den ydre Façade stod der dog kun 3 Skifter, nederst Løbere, saa Bindere og derover Løbere. Fundamentet, bestaaende af store Kampesten, var 71 Ctm. højt og hvilede direkte paa de rene Bundlag. De 2 smaa Ovne har kun haft halv Stens Mur, og i den nordre er der bevaret et Murstengulv. — I Modsætning til den meget uregelmæssige Stenbro i den store Ovn er Stenbroen i Indfyringspladsen overordentlig jævn og regelmæssig. Alligevel er det ikke helt utænkeligt, at der herpaa har ligget et Gulv af Munkesten.

Hele Ovnpartiet er blevet bygget af Munkesten. De er røde, og i den store Ovn er Stenstørrelsen:

25½ à 26 à 26½ à 27 à 27½ à 28 × 12½ à 13 à 13½ à 14 × 8 à 8½ à 9 Ctm. Ligesom i Bryskehuset er her ihvertfald 2 Slags Munkesten. Den hyppigst forekommende Stenstørrelse i Ovnen er: 27 à 28 × 13½ à 14 × 8 à 9 Ctm.

Fundament af Bryggerhusets Sydmur,
set fra Øst

Af de 2 smaa Ovne er den nordligste delvis ombygget med smaa gule og gulrøde Mursten, hvis Størrelse er: 24×11 à $11\frac{1}{2} \times 5\frac{1}{2}$ à 6 Ctm. — Vi erindrer det tidligere omtalte lille Brudstykke af en Tværmur i Udhuset ved Bryskehusets Vestgavl. Den var muret af smaa gule og røde Mursten, hvis Størrelse var: $23,5 \times 10,5$ à $11,5 \times 5$ à 6,5, altsaa meget nær samme Art Sten som dem, hvormed den lille nordre Bagerovn er ombygget. — Der kan ikke være nogensomhelst Tvivl om, at Ovnens Ombygning stammer fra det mellemste Langesøs Tid, hvorimod Ovnpartiet som Helhed maa være opført, mens Bryskehuset stod, selvom det muligvis er lidt yngre, hvad en Del af Munkestensmaterialet kunde tyde paa. Forskellige andre Forhold vidner om, at Ovnpartiet gaar tilbage til 16de Aarhundrede, muligvis til selve Anthonius Bryskes Tid. Saaledes viser en Gravning sydfor Bagerovnene, at Overfladeplateauet 2 Gange er blevet hævet. I Dybde af ca. 105 Ctm. under Slotsgaardens Plateau i det nuværende Langesø finder vi et tidligere

Plateau, der repræsenterer det mellemste Anlæg, mens det ældste Overfladeplateau ligger omtrent 170 Ctm. under det nuværende og maa stamme fra Brysketiden. I Højde med det ældste Overfladeplateau ligger der syd for Ovnpartiet en Stenbro, der begynder ca. 3 Meter syd for den sydligste af de 2 smaa Ovne og strækker sig et godt Stykke syd paa, men dog kun er afdækket indtil 9 Meter syd for Ovnen. — Ogsaa nord for Ovnpartiet er der fundet Stenbro under nuværende Plateau, og her i 2 forskellige Højder, betegnende de 2 Perioder før det nuværende Langesø. Dog ligger de 2 ældre Plateauer noget højere paa Ovnpartiets Nordside end paa dets Sydside, hvad der forøvrigt ikke er noget mærkeligt ved. Den nederste Stenbro paa Nordsiden ligger saaledes ca. 45 Ctm. højere end paa Sydsiden, og den øverste Stenbro i Nord ligger ca. 15 Ctm. højere end det tilsvarende (altsaa det mellemste) Plateau paa Ovnpartiets Sydside.

Hvad selve Ovnpartiet angaar, ligger Overfladen af den store Ovns Fundament kun ca. 10 Ctm. over den ældste Stenbro paa Ovnens Nordside. De maa utvivlsoomt være samtidige. De maa begge gaa tilbage til Bryskehusets Tid, og da det storslaaede i hele Ovnpartiets Anlæg synes at harmonere med det stort-anlagte Borghus, fristes man til at antage selve Anthonius Bryske som dets Bygherre. Betragter vi de andre »Herreborge«, ser vi, at »Økonomien« — Køkken, Bryggers m. m. — aldrig findes i Hovedhuset, men i en særlig Økonomifløj. Der kan derfor heller ikke være ringeste Tvivl om, at det samme har været Tilfældet paa Langesø. Ogsaa Bryske maa have bygget en Økonomifløj. Sydfløjen med Bagerovnspartiet, hvis Rester nu er fremdraget, maa derfor anses for at gaa tilbage til selve Anthonius Bryskes Tid, selvom den kan tænkes først at være bygget efter, at Hovedhuset væsentlig eller delvis har været fuldført. Da denne Økonomifløj ikke var placeret paa den farlige, ustabile Skrænt mod Søen, saaledes som Bryskes Hovedhus, har den overlevet dette og er overgaaet til det mellemste Langesø-Anlæg, hvorfor den er

Fundament af Bryggerhusets Sydmur,
set fra Vest

Rester af et ovvalt »Ovnpartie« (Gruekedel? Bryggerkar?)

Øverste Del af Brønden efter den midlertidige Udgravning

kommet med paa Niels Ringes Plan. Af de 3 Ovne er det tydeligt, at den store er sprunget frem udenfor Bygningen, mens de 2 smaa Ovne og Skorstenen har staaet lige indenfor Bygningens Gavl. Naar der findes en tydelig Revne mellem Skorstenspladsens Stenbro og Stenbroen umiddelbart øst for, i selve Bygningen, kunde man maaske tænke sig, at denne var yngre end Ovn- og Skorstenspartiet. Det er dog i høj Grad tvivlsomt, og ihvertfald maatte man saa regne med, at her kun var Tale om en Ombygning, men mulig er det blot en Omlægning af Stenbroen. — Mens Bygningens Sidemure har været af Bindingsværk, har Gavlen og den store Skorsten sikkert, ligesom Ovnpartiet, været opført som Grundmur.

Omtrent 5 Meter øst for den nordligste af de 2 smaa Ovne — øjensynlig indenfor Økonomifløjens Mure — ses en Belægning af Kampesten og et Stykke Munkestensgulv, der har været omgivet af en oval, halv Stens Mur af Munkesten (Størrelse: $26\frac{1}{2}$ à $27 \times 12\frac{3}{4}$ à 13 à $13\frac{1}{4} \times 9$ à $9\frac{1}{2}$ à 10 Ctm.), hvoraf dog kun et mindre Stykke var bevaret paa Østsiden, endda kun et enkelt Skifte. En Række Munkesten langs Sydsiden er Rest af en hel Stens Mur i middelalderligt Skifte. Saa lidt Murværk der er tilbage, er der dog næppe Tvivl om, at her har været en Slags »Ovn« og en Indfyringsplads af en eller anden Art. Det ligger nær at tænke sig et Bryggerkar eller en Gruekedel; dog er der for lidt bevaret til nogen sikker Bestemmelse. Men den for et Bryggers nødvendige Brønd findes umiddelbart nord for. Først i August 1945 blev den udgravet tilbunds. Vi fandt en Kampestens-Brønd, foroven rund, forneden firkantet med afrundede Sider. I Bunden ligger en Brøndramme, hvis 4 Rammestykker er af Bøgetræ. Ind mod Brønden er ogsaa deres Sider afrundede. Over Brøndrammen 7 à 8 Skifter raa Kampesten i en Højde af 1,64 Meter. Rammens enkelte Stykker er 14 à 15 Ctm. tykke og ligger 2,69 Meter under Slotsgaardens nuværende Niveau. Foroven er Brønden 1,45 Meter bred fra Nord til Syd, 1,50 fra Øst til Vest; forneden er de tilsvarende Maal 1,26 og 1,41 Meter. — Det er et Spørgsmaal, om Brønden har ligget inde i Økonomifløjen eller umiddelbart udenfor. Desværre er Fløjens Bredde ikke konstateret. Hvis den har været 10 à 11 Meter, har Brønden ligget indenfor Bygningens Nord-

Brønden, efter Udgravningen i 1945. — I Brøndens Bund ses, langs Randen, Bøgetræs-Bundrammen

Fundament af den Mur, som tidligere har lukket det nuværende Langesøs Slotsgaard i Øst, set fra Nord

mur. Har Fløjen derimod været smallere — 7 à 7½ Meter, hvad der er sandsynligt — vilde Brønden falde udenfor Murflugten (men i saa Fald var der en Mulighed for, at den kunde have ligget indenfor et »Udskud«, en Udbygning paa Økonomifløjens Nordside).

Nogle faa Meter nord for Økonomibygningen blev der fremdraget et fra Syd til Nord gaaende Fundament, bestaaende af en enkelt Række ret store Kampesten, der strakte sig hen imod sydøstre Hjørne af det nuværende Langesøs Nordfløj. Under Fundamentet findes en Stenbro, der er altfor højtliggende til at kunne stamme fra Brysketiden. Den ligger endog 20 Ctm. højere end det mellemste Langesøs Stenbro ved den store Bagerovns Nordside. Imidlertid kan der ikke være Tvivl om, at denne Stenbro stammer fra det mellemste Anlæg, og Fundamentet, der ligger over Stenbroen, er altsaa yngre end denne. I Virkeligheden viser det fremdragne Fundament* sig at have tilhørt en Mur i Forlængelse af den nuværende Nordfløjs Østmur. En saadan Mur ses paa et lille Gouachemaleri i National-

museets Arkiv af Langesø fra omkring 1830. Det er en Mur i Brystningshøjde, som har lukket Slotsgaarden i Øst.

Saaledes er ikke blot Rester af Bryskes Anlæg og af det mellemste Langesø bragt for Dagen ved Udgravningerne, men ogsaa en hidtil forsvunden Rest af den nuværende Herregaard. Derimod er intet fremdraget af den til det mellemste Langesø hørende Stald- og Ladegaard, der har ligget et Stykke øst for dette Anlægs Hovedbygning. Det var jo som nævnt en 3-fløjet Gaard, aaben i Vest, hvis nordre Længde langs Søen var Hestestald, mens den østre var Kolade og den søndre Tærskelade.

Da Udgravningerne blev paabegyndt, var Maalet at bringe Klarhed over Brysketidens Langesø. Først under Arbejdet fremkom der Vidnesbyrd om et mellemste Anlæg. Og selvom vi stadig koncentrerede os om Hovedmaalet, Brysketidens Borghus, var Undersøgelingsgravningerne dog saa omfattende, at vi maatte være stødt paa Rester af de til det mellemste Anlæg hørende Bygninger i Staldgaarden, hvis de havde været af Grundmur og solidt funderede. Men der blev intet fundet.

Efter Bryskehusets Nedbrydning er hele Arealet blevet hævet, stedvis mere end en Meter, idet det er blevet udjævnet med et Fyldlag, som har dækket de gamle Murrester, og dette Fyldlag har kun kunnet bære lettere Bygninger af Bindingsværk. — Et Vink om, at det mellemste Langesø har bestaaet af simple Bindingsværksbygninger, kan vi maaske ogsaa have Lov til at se i den lave Sum (500 Rdl.), hvortil Langesøs Bygninger takseredes i 1750, og naar disse i 1740 omtales som gamle og stærkt forfaldne, skønt de paa det Tidspunkt næppe har været et Hundreaar gamle, synes det ganske utænkeligt, at de kan have været Grundmurs-Bygninger.

* Fundamentets Længde, 12 Alen, svarer ganske til Længden af den Mur, det har baaret, saaledes som det fremgaar af en gammel Plan.

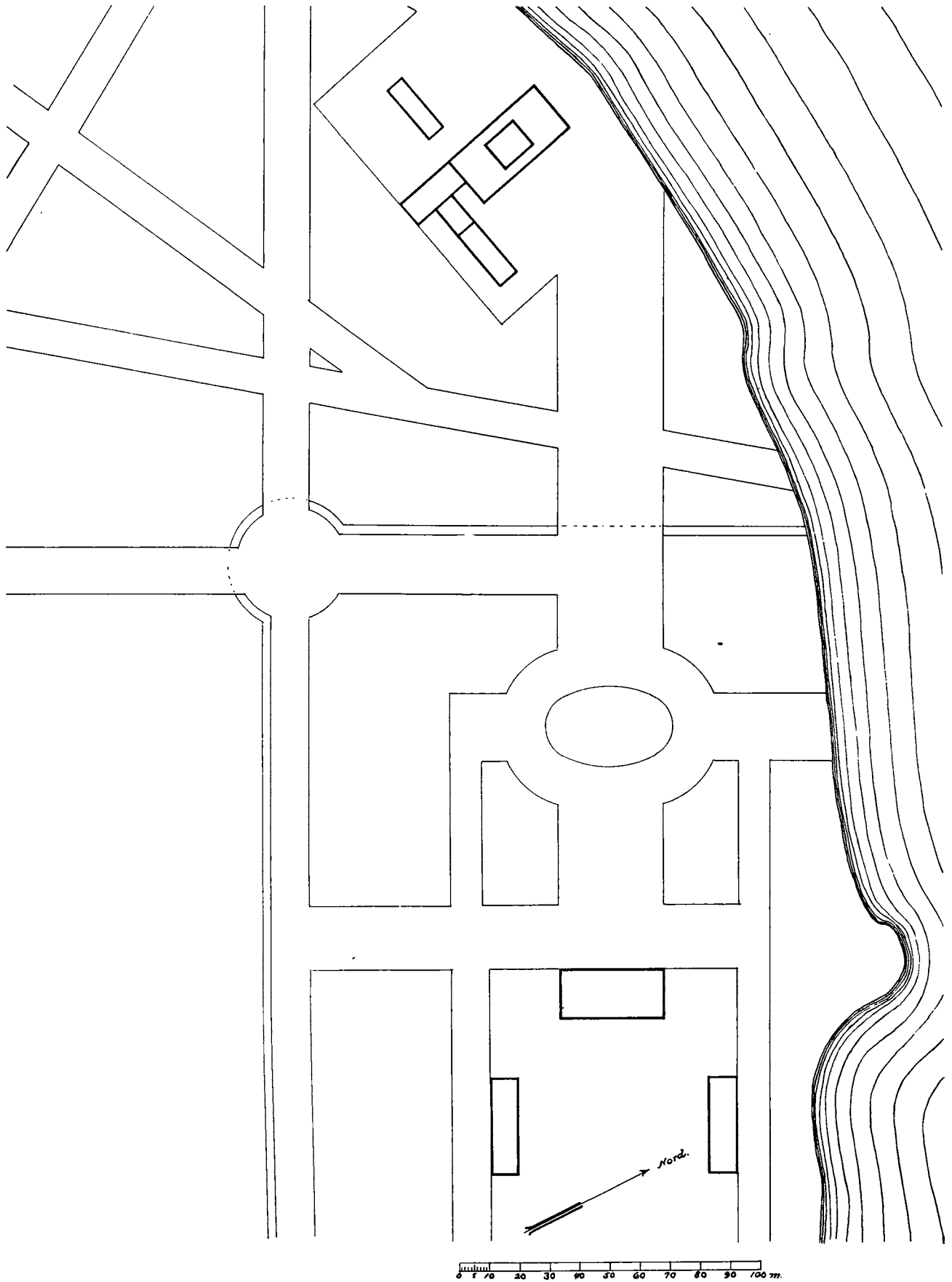
Samme Fundament, set fra Syd. I Forgrunden en Stenbro fra det mellemste Langesø

Har da alle det mellemste Langesøs Bygninger været af Bindingsværk, maatte det synes dobbelt mærkeligt, om man til Hovedbygningen havde føjet et grundmuret Taarn. Langt lettere forklarligt bliver det grundmurede Taarn ved den beskedne Hovedbygning, naar det er et af Anthonius Bryskes Hjørnetaarne, der har overlevet hans Renaissancehus og er blevet staaende i det mellemste Langesø, indtil Holsten nedbrød det sammen med de forfaldne Bygninger for at opføre det nuværende Langesø.

Mens Udgravningerne har vist, at Bryskes store Stenhus i sit Plananlæg helt har sluttet sig til den ovenfor omtalte Gruppe af »Herreborge«, synes det i én Henseende at adskille sig fra disse. De var alle omgivne af vandfyldte Grave; men trods gentagne dybtgaaende Gravninger, dels udenfor selve det store Hus, dels udenfor Økonomifløjen, var det ikke muligt at paavise Spor af gamle Borggrave omkring Anthonius Bryskes Langesø.

Udgravningsfeltet i Langesøs Slotsgaard i December 1943, set fra Vest

Kopi af Kort fra 1787 i Langesøes Arkiv
Kortet viser Teglværkskompleksets Beliggenhed i Forhold til Hovedbygningen

GAMMEL TEGLOVN I LANGESØ'S PARK

Af Arkitekt ved Nationalmuseet C. M. SMIDT.

Under Arbejdet med Fremgravning af Anthonius Bryskes Borghus gjorde Lehnsbaron Berner Schilden Holsten mig i 1944 opmærksom paa, at et gammelt Kort i Langesøs Arkiv — *Grun Tegning til Langesø Hauge Forfærdiget Anno 1777 af H. Müller* — viste et Bygningskompleks* vestligst i Parken, nær Søens Sydside, godt et Par Hundrede Meter fra Gaardens Hovedbygning, og han fremsatte den Formodning, at dette Kompleks havde været et Teglværk. Paa Geheimeraad Adam Christopher Holstens Tid vides der at være brændt Mursten paa Ejendommen, og i 1775 — det Aar da Holstens Hovedbygning paabegyndtes — omtales en Teglmester i Regnskaberne.

Lehnsbaronen var stærkt interesseret i at faa undersøgt, om der virkelig skulde have ligget et Teglværk paa det nævnte Sted — et ned mod Søen let skraanende, græsbevokset Areal, hvor der dog tilsyneladende ikke fandtes nogetsomhelst, som tydede paa, at her tidligere havde staaet Bygninger.

Jeg gjorde ham imidlertid opmærksom paa, at man ved Undersøgelse af gamle Teglovnstomter næsten altid i Nærheden af Ovnene fandt større eller mindre Mængder af smaa Teglbrotter i Jordoverfladen, derimod ingen eller meget faa Kalkrester. Sammen gik vi hele Arealet igennem, og vi fandt da ogsaa, hvad vi søgte. Ganske vist vanskeliggjorde det tætte Græstæppe Undersøgelsen; men alle Muldskud viste sig at indeholde smaa Partikler af brændt Ler.

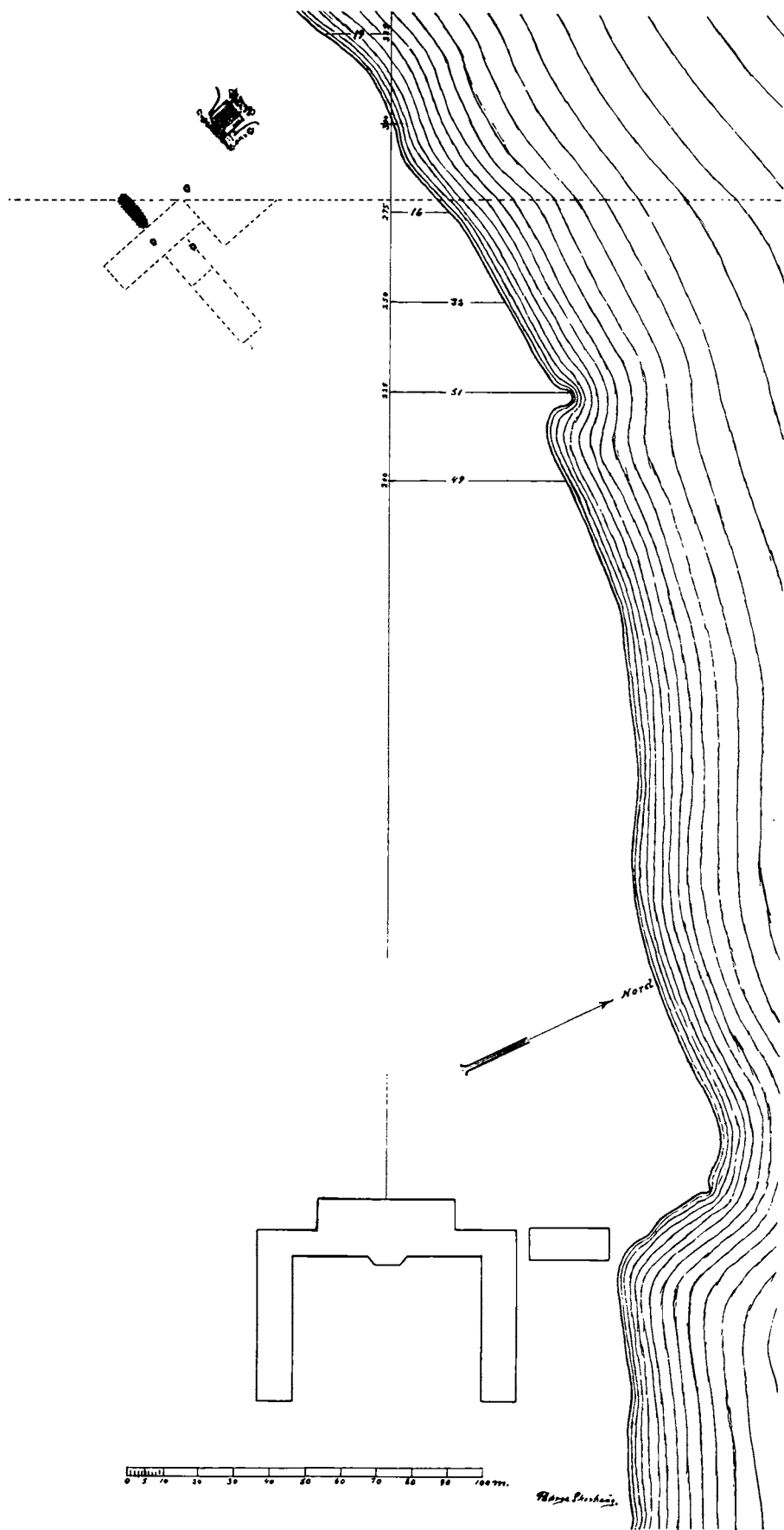
Ved en orienterende Opmaaling, som Lehnsbaronen derefter lod foretage, søgte han nærmere at præcisere, hvor det nævnte Bygningskompleks havde ligget, og ved en Boring traf man paa rødbrændt Ler. En Arbejdsstyrke blev sat igang med at afgrave Græstørv og Overjord, og Rester af det gamle Bygningskompleks kom snart for Dagen.

Der blev fremdraget et rektangulært Areal — c. 6 Meter fra Nord til Syd og c. 4 fra Øst til Vest — belagt med en jævn og regelmæssig Stenbro, som oprindeligt havde været *Underlag for en Teglovns Murstensgulv*; men af dette var kun sparsomme Rester tilbage. — Paa Syd-siden strakte en smal Strimmel Stenbro** sig længere mod Syd, hvor der i 1 Meters Afstand fra den rektangulære Brolægning fandtes et ret kraftigt Kampestens-Fundament af c. 1 Meters Bredde. Det strakte sig fra Øst til Vest i en Længde af 15 Meter; men kun de midterste c. 6 Meter havde den nævnte Bredde. Ved at bryde nogle Fundamentsten op viste det sig, at Stenbroen gik et Stykke ind under Fundamentet og her dannede dettes underste Lag.

Det var søndre Ovmurs Fundament, som var bevaret, mens de andre Mures Funda-

* Dette Bygningskompleks ses ogsaa paa det her (Side 128) gengivne Kort fra 1767 i Langesø's Arkiv. Sammenlign med Kortet Side 130.

** Naar der her kun fandtes en smal Strimmel Stenbro, var det simpelt hen, fordi den øvrige Del af Brolægningen paa dette Sted var brudt op.

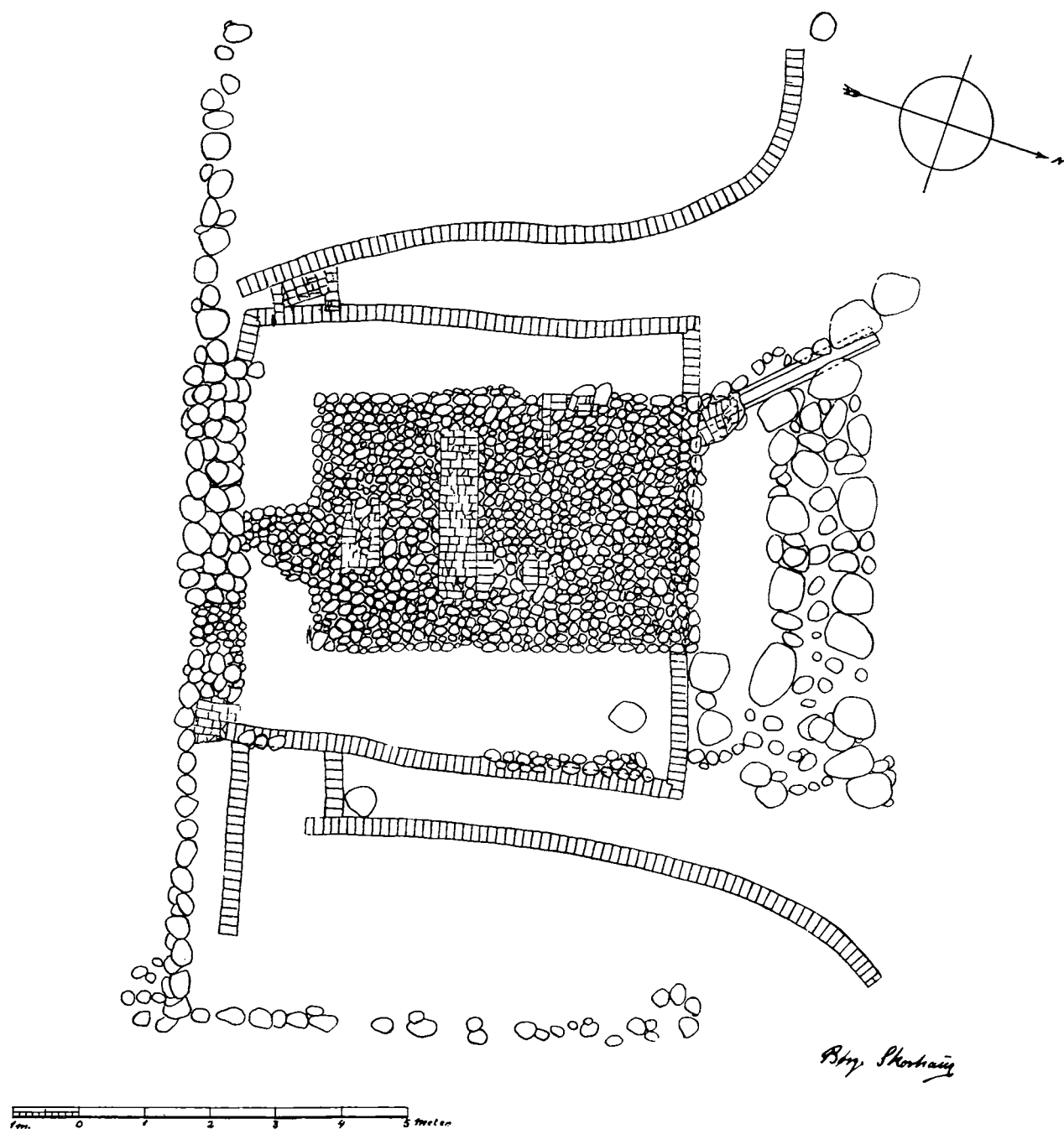
Kort som viser Teglovnens og Æltepladsens Beliggenhed i Langesø's Park
Delvis efter H. Müllers Kort fra 1777

Teglovnens Stenbro med Rester af Murstensgulvet, set fra Syd

Teglovnens Stenbro og østre Hovedrende (samt østligste Del af nordre Hovedrende), set fra Nord

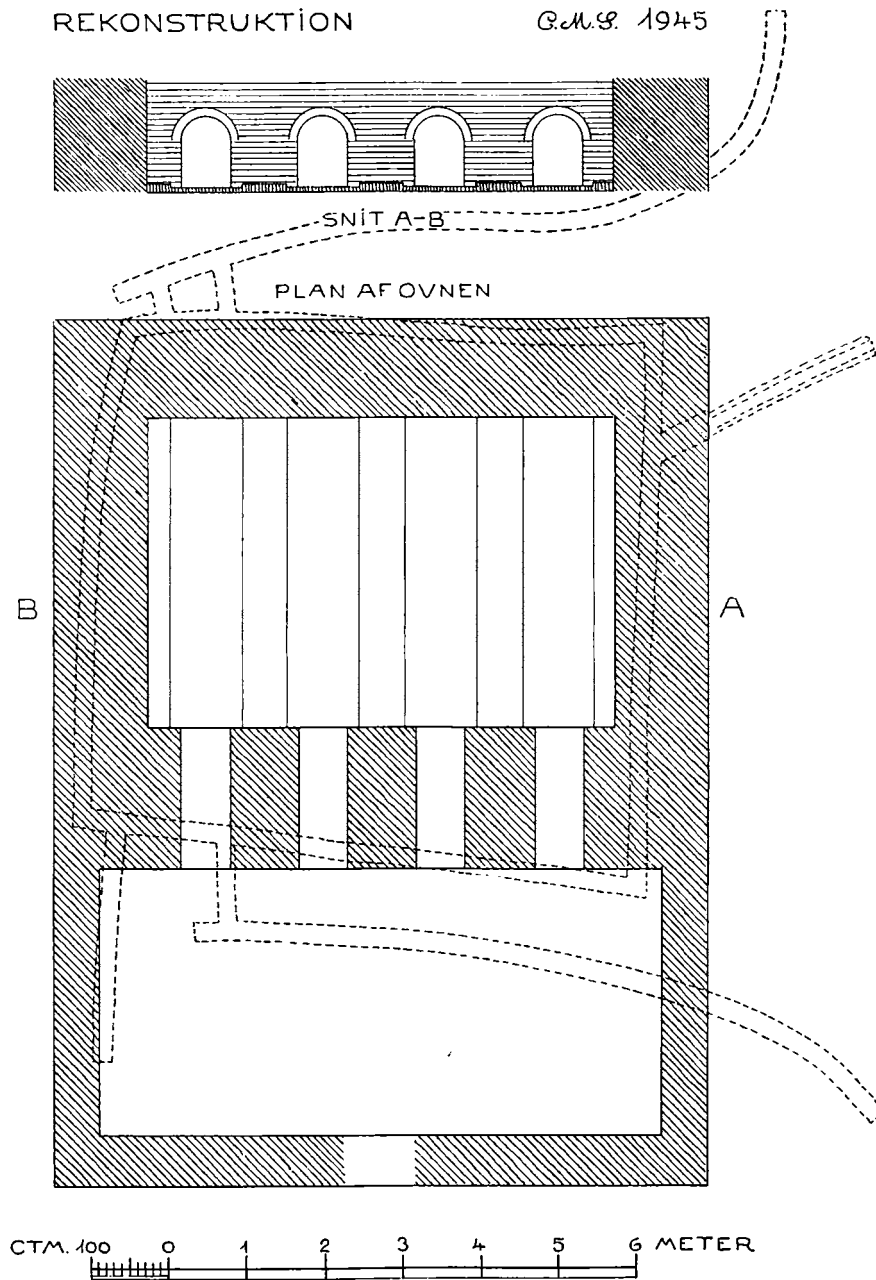
Opmaaling (ved Borge Skovhaug) af Teglovn og Vandrederne

mentsten for største Del var fjernede. Alligevel kunde man gennem forskellige Forhold — det bevarede Sydmurs-Fundament, Stenbroen med Dele af Murstensgulvet samt nogle Rester af Fundamenterne for Nord-, Øst- og Vestmuren — konstatere Teglovnens Udstrækning. Dens indvendige Vidde var 6 Meter fra Nord til Syd og c. 4 fra Øst til Vest.

Syd-, Vest- og Nordmur har hver haft en Bredde af c. $1\frac{1}{4}$ Meter. — Østmuren har været Ovnens »Formur« eller »Forværk«, det vil sige den Mur, gennem hvilken Indfyringen har fundet Sted*, og den var altid bredere end de andre Mure. Her i Langesø har den haft

* I de større Ovne, som gerne var kvadratiske, fandtes der oftest Indfyring fra 2 Sider, derfor Indfyringsaabninger i 2 overfor hinanden staaende Mure. — I Langesø-Ovnen derimod, hvor den indvendige Vidde fra Øst til Vest kun var c. 4 Meter, har Indfyring fra to Sider ikke været paakrævet.

TEGLOVN I LANGESØS PARK (FRA 1770-ERNE)
REKONSTRUKTION C.M.S. 1945

Rekonstruktion i Plan og Snit (ved C.M. Smidt) af Tegloven.
Snittet er set mod Øst; imod »Formuren« med Indfyriingsaabningerne

en Bredde af godt $1\frac{3}{4}$ Meter, og 4 Indfyriingsaabninger eller Indfyriingskanaler har ført gennem den. Deres Bredde kunde desværre ikke fastslaaes; men efter Skøn vil den kunne sættes til c. 60 Centimeter. Selve Placeringen af Fyraabningerne i Ovnens Formur er givet ved Spor i Teglstengulvet, hvoraf der, som allerede omtalt, endnu findes Rester.

I mange af de Teglovne, som Nationalmuseet har fremdraget, findes der i Ovngulvet nogle »Forsænkninger«, der strækker sig fra »Formur« til »Bagmur«, og hver af dem ligger ud for en af Formurens Indfyriingsaabninger. De Spor og Rester af Langesø-Ovnens Murstengulv, der er bevaret, viser netop saadanne Forsænkninger, hvis Bredde er 91 Ctm. Mellem dem er Gulvet — de mellemfaldende Gulvstriber — 60 Ctm. brede og hæver sig 4 Ctm. over Forsænkningerne. Men ogsaa langs »Sidemurene« (i Langesø-Ovnen altsaa Nord-

Østre Hovedrende, set fra Syd.
Her ses ogsaa de to Stikrender

mur og Syd mur) har der været højere-liggende Gulvstriber, blot var de — efter sædvanlig Teglovns-skik — kun halvt saa brede som de »mellemfaldende« Gulvstriber (saaledes som vist paa Snittet). De har da haft en Bredde af c. 30 Ctm.

Naar de raa Lersten var tørrede og bragtes ind i Ovnene til Brænding, stilledes de i Rækker med Længderetning fra Formur til Bagmur. De blev stillet paa Kant, og i det første (nederste) Lag Lersten, der stilledes ind i Ovnene, havde hver enkelt Sten Længderetning fra Sidemur til Sidemur (i Langesø-Ovnen altsaa fra Nord til Syd). I de følgende Lag var Retningen af de enkelte Sten skiftevis: 1) parallel med Sidemurene, 2) parallel med Formur og Bagmur og 3) undertiden opstillede i Diagonalretning. Der var altid i hvert Lag et lille Mellemrum mellem de enkelte Sten. — Da den Stribe af det højere-liggende Ovgulv, der findes langs hver af Sidemurene, saaledes som nævnt, kun var halvt saa bred som de mellemfaldende Gulvstriber, kunde der derfor her kun opstilles halvt saa mange Sten som paa de mellemfaldende, hvad der

havde sin simple, praktiske Aarsag, idet Stenene langs Sidemurene udelukkende blev ophedede fra den ene Side, mens de andre ophededes fra to Sider. Brændslet laa nemlig paa Ovgulvets Forsænkninger udfor Formurens Indfyrringsaabninger.

Efterhaanden som Lerstenene stilledes ind i Ovnene, dannedes der mellem Stenstablerne — altsaa over Gulv-Forsænkningerne — lange aabne Rum eller Kanaler, »Fyrkanaler«, og naar et vist Antal Lag af Sten var opstillede, blev Stenene i de følgende Lag kragede ud over disse Kanaler, til de efterhaanden dannede en Slags Hvælving udfor hver sin af Indfyrringsaabningerne. Herover kunde Stenene nu opstilles i Rækker, Side om Side, Lag paa Lag gennem hele Ovnene.

Om der i en af Murene har været en Dør, gennem hvilken man kunde bringe Lerstenene ind i Langesø-Ovnen, kan ikke konstateres, da kun Fundamentene er bevarede*. En saadan Dør blev altid tilmuret, naar Lerstenene var bragt ind i Ovnene, inden Fyrringen begyndte. Tilmuringen muredes med raa Lersten og Lerfuger, hvad der ogsaa gjaldt selve Ovmurene. Dog blev disses Ydersider undertiden beklædt med brændte Sten. Indersiderne blev imidlertid, under Paavirkning af Ilden, efterhaanden brændt. I de fremdragne middelalderlige Teglovne

* I større Teglovne fandtes en saadan Dør i en af Sidemurene; men det er neppe sandsynligt, at der har været nogen i Langesø-Ovnen, selv om det ikke kan afgøres med Sikkerhed.

Østre Hovedrende og østre Ekstrarende, set fra Syd

er Stenene i de indre Ovnvægge derfor efter mange Brændinger blevet haardbrændte; ofte er de sintrede, deres Yderflader helt glaserede. — Der fandtes ingen Dør i de fundne middelalderlige Teglovne. Lerstenene blev bragt ind i Ovnene fra oven, og ganske det samme var Tilfældet for de mange smaa Teglovne, som var i Brug rundt om paa Landet langt op i 19. Aarhundrede.

Langesø-Ovnen synes at have haft et Forrum foran Indfyngs- eller Formuren. Fra dette Forrum foretoges Indfyngingen, og her var der desuden Plads til, at Brændslet kunde opstables under Tag. — Bredden af Rummet fra Øst til Vest har været c. $3\frac{1}{2}$ Meter, mens den fra Nord til Syd kan anslaaes til c. 7 Meter; men dette Maal er noget usikkert. Mens Forrummets Nord- og Sydmur nemlig i det Ydre har flugtet med nordre og søndre Ovnmur, kan deres Murtykkelse ikke fastslaaes med Sikkerhed.

Da Undergrunden under Teglovnene bestaar af Sand, og desuden det betydelig højere liggende Terrain syd og sydvest for skraaner ned imod Ovnene og Søen, var det i Virkeligheden et meget farligt Sted at opføre en Bygning, fordi man risikerede en Udskridning af Bundsandet; men paa forskellig Maade sikrede man sig herimod.

Saaledes lagde man umiddelbart udenfor Teglovnene, paa dens mod Søen vendende Nordside, en Barriere af store Kampesten, der gik et Stykke ned i Undergrunden, og herved hindredes dels Udflydning af Sandet, dels Paavirkning af Søen under høj Vandstand. Men desuden havde man i Undergrunden lagt et helt System af Vandledninger med Afløb mod Søen. De var byggede af Mursten og havde en dobbelt Virkning. Som Dræn samlede de nemlig Vandet og ledede det ud i Søen, hvorved de var medvirkende til at hindre Sandets Udskridning, mens de samtidig modarbejdede Vandets Opstrængning i Teglovnens Mure og Gulv.

Der findes fire Hovedledninger, som ligger under de fire Ovnemure og danner en noget uregelmæssig Firkant. — De har Fald mod Nord, og c. $1\frac{1}{2}$ Meter fra Nordmurens Vesthjørne findes der et Udløb ud til Søen. Udløbets første Del, nærmest Teglovnene, er ligesom selve Vandledningerne bygget af Mursten, mens dets yderste Del er en Bøgetræsrende af 2,23 Meters Længde. I Tværsnit er denne Træsrende Halvmaane-formet, og den har en udvendig Bredde af 37 Ctm., mens Hulingen er 17 Ctm. bred og 13 dyb.

Udløbet mod Søen af østre Ekstrarende, set fra Sydvest

Udløbet med Bøgetræsrenden, set fra Syd

Under Forrummet, umiddelbart ved dets Sydmur, findes der en c. 3 Meter lang Stikrende, som med Retning fra Øst til Vest fører Grundvandet hen til østre Hovedrende, og en god Meter nordligere fører en kort Stikrende hen til en lang østre Ekstrarende, der leder Vandet under Forrummet i en buet Linie — som divergerer fra østre Hovedrende — bort fra Teglovnens ud mod Søen.

En lignende buet (her S-formet) Rende udenfor Ovnens vestre Hovedrende leder Grundvandet bort fra vestre Ovmur ud i Søen. Og mellem denne vestre Ekstrarende og den vestre Hovedrende er der to smaa Stikrender, der fører hen til Ekstrarenden. De er forbundne ved en Opstabling af Mursten, der formodentlig ligesom selve Renderne har virket som Dræn, og baade Stikrender og vestre Ekstrarende ligger højere end Hovedrenden; deres Bundsten ligger i Højde med Hovedrendens Dæksten.

Vestre Hovedrende (tilhøjre) og vestre Ekstrarende, set fra Syd

Den allerøstligste Rende, *østre Ekstrarende*, er konstrueret paa følgende Maade: I Bunden ligger tre Mursten paa langs af Renden; herover staar to Sidevægge (med et aabent Mellemrum af 8 Ctm.'s Bredde), hver bestaaende af to Mursten ovenpaa hinanden, alle fire ligeledes liggende paalangs af Renden. Endelig ligger der øverst, som Dække, Mursten paatvers. Alle Mursten er lagt paa Fladen. — Noget anderledes er de øvrige Render dannede: De har Bundsten paa tvers, og herover bestaar de to Sidevægge hver af en enkelt Mursten paa langs. Mellemrummet mellem Sidevæggene er, som i østre Ekstrarende, 8 Ctm., og ovenover ligger der Mursten paatvers af Renden. Sidevæggens Sten staar paa Kant, mens Bund- og Dækstenene ligger paa Fladen (se Tversnittene paa næste Side).

I østre Ekstrarende findes der baade røde, gule og flammede Mursten. Deres Størrelse er: 22 à 22½ à 23 à 23½ × 10¾ à 11 à 11¼ à 11½ × 5 à 5¼ Ctm.

Hovedrenderne bestaar udelukkende af røde Sten, hvis Størrelse er: 24 à 24½ à 25 × 11 à 11¼ à 11½ à 11¾ × 6¼ à 6½ à 6¾ Ctm.

Til den vestre Ekstrarende er der anvendt to Slags Sten. Dels gule, hvis Størrelse er: 22½ à 23 à 23½ à 23¾ × 10¾ à 11 × 5¾ à 6 à 6¼ Ctm.; dels røde Mursten af Størrelse: 22½ à 23 à 23½ à 24 (en enkelt 25) × 11 à 11¼ à (11½) × 5¾ à 6 Ctm. (en enkelt helt nede paa 4 à 4½). — Murstenene i Teglovnens Gulv er røde, deres Størrelse er: 23½ à 24 à 24½ à 25 à 25½ × 11 à 11¼ à 11½ à 11¾ × 6 à 6½ Ctm.

Ved Udgravningen af Teglovnens blev der fundet en Del løst-liggende Mursten, dels helt røde, dels røde med gule Pletter eller Striber. Deres Længde varierede fra 23 til 23¾, deres Bredde fra 11 til 11¾ og deres Tykkelse fra 5 helt op til 7 Ctm.

Der fremdroges ved nogle Prøvegravninger — navnlig øst og sydøst for Teglovnens — spredte Rester af Kampestensfundamenter, som utvivlsomt kun kan have baaret Bygninger af Bindingsværk eller mulig rene Stolpehuse; men det hele var meget spredt, og nogen gennemført Undersøgelingsgravning blev ikke foretaget. Sandsynligt er det imidlertid, at her kan have ligget én eller flere Tørrelader — til Tørring af de raa Lersten inden Brændingen.

En grundigere Gravning blev imidlertid gennemført 29½ Meter syd for Teglovnens, og

her fremdroges den Plads, hvor Leret blev æltet, inden det formedes til Lersten. — Denne Ælteplads var aflang med afrundede Ender og bestod af et Murstensgulv, indrammet af en Kampestenssætning. Størrelsen af Æltepladsen indenfor Kampestenssiderne var 9,95 Meter fra Øst til Vest og 2,42 fra Nord til Syd. Selve Murstensgulvet havde Fald ind mod Midten, men noget uregelmæssigt, og Stenene var lagt i Rækker paa tværs af Pladsen, altsaa fra Nord til Syd, mens de enkelte Sten laa med Længderetning Øst til Vest (se Billedet paa næste Side). Her fandtes røde og gule Sten mellem hinanden, og deres Størrelse var: $23\frac{1}{2}$ à 24 à $24\frac{1}{2}$ à 25×11 à $11\frac{1}{4}$ à $11\frac{1}{2}$ à $11\frac{3}{4} \times 6\frac{1}{4}$ à $6\frac{1}{2}$ Ctm.

Mærkeligt var det at finde en Ælteplads af denne udpræget aflange Form. Det var tidligere almindeligt, at Æltepladsen var cirkulær, formet som en »Hestegang«, hvor en Hest eller en Okse gik rundt og æltede Leret. Ikke desmindre er der ingen Tvivl om, at det er en Ælteplads, her er fremdraget. Skønt der ikke i umiddelbar Nærhed findes Ler, laa der endnu et $\frac{1}{4}$ à $\frac{1}{2}$ Meter tykt Lag rent Ler paa den fundne Ælteplads.

Selv om Murstenene i Æltepladsen, i Teglovnene og i Vandledningerne er noget forskellige, staar de dog hinanden ret nær, hvad der ogsaa gælder Murstenene i det nuværende Langesøs Hovedbygning; de er rødlige, gullige og gulrøde, og deres Størrelse er: $22\frac{1}{2}$ à 23 à $23\frac{1}{2} \times 10\frac{1}{2}$ à $10\frac{3}{4}$ à $11 \times 5\frac{1}{2}$ à $5\frac{3}{4}$ à 6 à $6\frac{1}{4}$ à $6\frac{1}{2}$ à $6\frac{3}{4}$ Ctm.

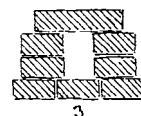
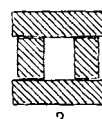
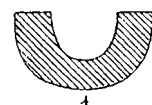
At Sten til Adam Christopher Holstens Langesø er blevet brændt i den nu fremdragne Teglovn, kan der næppe være Tvivl om, selvom denne Ovn ikke kan antages at have præsteret alle de Mursten, der er medgaaet til den store Hovedbygning. Langesø har sikkert haft mere end én Teglovn.

Gennem sine Undersøgelser i Godsets Arkiv har den nuværende Lehnsbaron i Gods-Regnskaberne fundet mange Vidnesbyrd om Teglværket og om Teglblændingerne i 1770'erne. Saaledes ses det, at der allerede i December 1772 er købt »en Haar Sigte til at sigte Glassering ved Teylværket med«, vistnok det første Vidnesbyrd i Regnskaberne om Teglblændings-Virksomheden. 5 Aar senere omtales, i Regnskabet fra 28. December 1777 til 22. Maj 1778, en »Leye Accordt af det saa kaldet Tæglværkshuus ved Langensøe beligende«. Det er Husets østre Ende, Lejeren skal bebo, og han maa forpligte sig til ikke at »befatte sig med noget af det Tæglværket tilhørende være sig Muur eller Tagsteen, Materialier, Brænde, Tørre ogsaa videre af hvad Naun haves kand«.

Indenfor disse Aar (1772—78) ligger jo Opførelsen af Holstens Langesø, og i dette Tidsrum laves der store Mængder af Mursten, Fliser og Tagsten, deriblandt »Gesims Steen« og »glasserte Tagsteene«. Regnskabet viser tillige, at der er solgt baade »Muursteen og Brogger ved Langensøe Teglværck«, og i 1775 nævnes, at her er brændt Kalk. Endog Teglmesterens Navn er bevaret i Regnskabet. Det findes under en Kvittering fra December dette Aar. Hans Navn er BADINA; øjensynlig er han Italiener eller en Mand af italiensk Afstamning.

Hvor Leret til Langesøs Teglværk er taget, vides ikke*. Men det kan ikke være hentet langvejs fra. Da Ovnen ligger saa nær ved Søens Sydside, kunde man tænke sig, at der havde været én eller flere Teglgrove paa Nordsiden af Søen, og at Leret herfra var blevet prammet over. Men der er dog en Mulighed for, at ihvertfald en Del af Leret er gravet op paa den Side af Søen, hvor Teglovnene og Æltepladsen ligger. Her, i det noget højere, skovbevoksede,

* Det nævnes dog i Regnskabet for 1776, at der er betalt for »at kaste Leer til Tagsteen i Nørremark«.

0 CTM 35
TVÆRSNIT AF
VANDRENDER

Snit gennem Renderne. — 1: Snit af Bøgetresrenden; 2: Det normale Snit af de murede Render; 3: Snit af østre Ekstrarende

kuperede Terrain sydvest for Teglovnen, blev der foretaget en mindre Prøvegravning, og det viste sig, at der virkelig fandtes Ler paa dette Sted. Lerets Kvalitet (hvorvidt det egnede sig til Teglblænding) blev dog ikke undersøgt.

Teglblænding er gammel i Danmark. Teglovne er bygget og Teglsten brændt siden Midten af 12te Aarhundrede, da Kunsten at brænde Tegl kom til os fra Lombardiet. Og i vort Sletteland, hvis øvre Lag i saa langt overvejende Grad bestaar af Morænedannelser, blev Teglen efterhaanden det hyppigste Byggeemne. Tusinder af Teglovne er da ogsaa i Aarhundredernes Løb blevet bygget i alle Egne, hvor der fandtes Ler, og endnu saa sent som i sidste Halvdel af 19de Aarhundrede kunde man træffe smaa Teglovne Sogn efter Sogn Landet over. Men i de sidste Generationer har store, moderne Teglværker af en helt anden Type efterhaanden afløst de mange smaa, gammeldags Teglovne, der lidt efter lidt næsten sporeløst er forsvundet.

Værdifuldt er det derfor, at vi i vort Land, hvor Teglintustrien har haft en saa enestaaende Betydning for Bygningskunsten, gennem Gravninger har faaet Kendskab til en Række Ovne af den gamle nu forsvundne Type. Og selvom den fremdragne Langesø-Teglovn fra sidste Halvdel af 18de Aarhundrede med sit fortrinlige Afvandingssystem i Undergrunden har repræsenteret en videre Udvikling, tilhørte selve Ovnen dog den gamle Type, der gennem de forløbne Aarhundreder havde holdt sig næsten uforandret.

Æltepladsen, set fra Vest. — Da Æltepladsen blev fremgravet, var den fyldt med rent Ler. En Rest heraf blev liggende midt paa Pladsen, mens Hovedparten fjernedes, for at Murstensgulvet kunde komme tilsyne

DE GEOLOGISKE FORHOLD PAA LANGESØ GODS

Af Statsgeolog, Dr. phil. V. NORDMANN

Herregaarden Langesø i Vigslev (Vigerslev) Sogn, Skovby Herred, Odense Amt, er beliggende ved den sydlige Bred af Søen med samme Navn, hvilket Søen paa sin Side har faaet paa Grund af sin langstrakte Form, der er karakteristisk for de fleste Søer i de saakaldte Tunneldale, hvis Oprindelse og Dannelsesmaade senere skal beskrives. Gaarden er placeret i Terrænet paa samme Maade som flere af vore andre mere eller mindre berømte Herregaarde, f. Eks. Hald (saavel den nuværende Gaard som dens Forgængere), Tjele, Vingegaard, Ulstrup, Gammel Estrup, Ryomgaard, Bidstrup, Constantinsborg, Engelsholm, Keldkjær, Faarupgaard o. fl. a. Nu skyldes denne Beliggenhed jo ingenlunde Tilstedeværelsen af Tunneldalene, et geologisk Begreb, der selvfølgelig var ganske ukendt for Grundlæggerne af disse gamle Gaarde, men nok de Langsøer, som er knyttede til denne Slags Dale, hvad enten det nu skyldes Søens Anvendelse i Forsvarsøjemed, eller langt snarere den Omstændighed, at de nævnte Søer og deres Omgivelser (in casu Langesø) maa regnes blandt de skønneste Steder i Danmark. Ogsaa ved andre smukke Søer, som blot ikke er Tunnedal-Søer, ligger der jo Herregaarde, f. Ex. Torbenfeld, Sæbygaard ved Tissø og i sin Tid Skarriidsholm ved Skarriidssø.

Efter Opfordring af Langesøs nuværende Ejer, Hr. Lensbaron H. BERNER SCHILDEN HOLSTEN skal jeg i det følgende give en geologisk Beskrivelse af Godset, der ligger i en af de smukkeste og i geologisk Henseende interessanteste Dele af Fyn, idet jeg dog maa forudskikke den Bemærkning, at da det drejer sig om en geologisk Landskabsbeskrivelse, maa man for at faa den rette Forstaaelse af Forholdene ikke blot tage Hensyn til det relativt ret begrænsede Omraade, men ogsaa til de nærmere eller fjernere Omgivelser.

Inden vi gaar over til at betragte Egnens Overfladeforhold, der, som den allerstørste Del af hele Danmarks, i alt væsentligt skyldes Indlandsisens og dens Smeltevandsfloders Virksomhed, vilde det være rimeligt at tale lidt om Dybgrunden, Aflejringerne fra de tidlige Jordperioder. Dem kender man nu ikke ret meget til i Midt- og Vestfyn. Alle Dannelser fra de ældgamle Perioder, der tilhører det Tidsrum, vi kunde kalde for Jordklodens »Urtid« og »Oldtid«, kender vi intet til i Danmark Vest for Øresund; kun i den bekendte Boring ved Harte V for Kolding — Danmarks dybeste, 1096 m — har man muligvis lige naaet at berøre Aflejringer fra en af de yngste af disse. Fra Jordklodens »Middelalder« og »Nyere Tid« har man derimod ved nogle dybere Boringer, udført NV, V og SV for Odense, fundet forskellige Aflejringer tilhørende Slutningen af den tredje yngste Jordperiode, Kridtperioden, og den næstyngste, Tertiærperioden. Det træffer sig nu saa heldigt, at en af disse Boringer ligger lige udenfor Godsets Østgrænse, nemlig ved Villa »Annaslund« i Sværup, hvor den er udført i Aaret 1900, og vi kan gaa ud fra, at de i denne Boring truffne Dannelser efter al Sandsynlighed ogsaa findes i Dybgrunden paa Langesø Gods. De gennemborede Lag var følgende: ca. 40 m Istidsdannelser, tilhørende Begyndelsen af den nuværende Jordperiode,

Kvartærperioden, og ca. 59 m »Blaaler med Skiferlag«, tilhørende Tertiærperiodens første (ældste) Afsnit, Paleocæntiden¹. Under disse Dannelser borede man 2½ m ned i Kalk og Flintlag, tilhørende Kridtperiodens yngste Afsnit. Danium eller Danskekalkens Tid. Disse Lag blev ikke gennemborede, saa vi ved ikke, hvor mægtige de er.

Danskekalken er den ældste Dannelse, vi kender paa Fyn; det underliggende Skrivekridt, som vi kender fra saa mange Steder i Jylland og paa de Øst for Store Bælt liggende Øer, er endnu ikke naaet her. Danskekalken bestaar af flere forskellige Slags Kalkaflejninger paa alle Stadier af Fasthed, lige fra løst Kalksand til haarde, tætte, klingende Kalksten som Saltholmskalk eller til de temmelig haarde, men mere eller mindre porøse Kalksten fra Faxe (Koralkalk) eller Limsten fra Stevns o. a. St. (Bryozokalk hovedsagelig dannet af koralliggende Kalkskeletter af smaa Kolonidyr, Bryozoa eller Mosdyr, fjernt beslægtede med Ormene). Den ved Sværup og paa de andre midtfynske Lokalteter trufne Danskekalk er sikkert overalt Bryozokalk, som ogsaa kendes fra Kridtgrave i Nyborgs Omegn. Alle Danskekalkens Kalksten er ligesom Skrivekridtet dannet ved Bundfældning i Havet, saaledes som deres Forsteninger af Snegle, Muslinger, Søpindsvin, Blæksprutter og andre Havdyr viser; men gentagne Gange er denne Havbund blevet hævet op over Vandfladen, saa der af og til i Kridtperioden har været Land paa Danmarks Plads.

Paleocænets »Blaaler paa Skiferlag« er den paa Fyn og det midt- og vestsjællandske Omraade vidt udbredte Havdannelse, som vi kalder Kertemindeleret, fordi man først gjorde nøjere Bekendtskab med den i den bekendte Lundsgaards Klint ved Kerteminde. Der er flere Steder truffet Forsteninger i den, saa man ikke er i Tvivl hverken om Aflejringens Oprindelse eller dens Alder. Paleocæntiden er som nævnt det ældste af den 50—60 Millioner Aar lange Tertiærperiodes 5. Afsnit. De næstfølgende Afsnit, som altsaa ikke er repræsenterede paa Langesø, omfatter ligeledes hovedsagelig Havaflejninger; men at disse til Tider har været hævede over Havet, fremgaar bl. a. af visse Dannelser, som indeholder Levninger af Landplanter, f. Ex. de i Slutningen af Tertiærperioden dannede Brunkullag. Disse er nemlig en Slags »forstenede Tørvemoser«, dannede ligesom Nutidens Tørvemoser ved Tilgroning af Søer; men Søer forudsætter jo Tilstedeværelsen af Land. Til Tertiærperiodens 2. og 3. Afsnit, Eocæn og Oligocæn, hører Plastisk Ler — Lillebæltsler — og Glimmerler, der bl. a. kendes fra Røgle Klint Ø f. Strib og fra Hindsgavl-Halvøen. Muligvis hører noget af Floder aflejret hvidt Kvartssand i Middelfart-Eggen til Tertiærperiodens 5. Afsnit, Pliocænet.

Saa meget om Dybgrunden paa Langesø Gods; naar der ikke er fundet mere af Tertiærperiodens Aflejninger, kan det enten skyldes, at Eggen under det allermeste af Perioden var hævet over Vandet (og Aflejninger dannede paa Land er sjældent af større Mægtighed), eller ogsaa, at den senere fremrykkende Indlandsis har bortfjernet alle de andre Tertiæraflejninger. Omend dette ingenlunde er usandsynligt — navnlig hvis de kun har været lidet mægtige — er den første Anskuelse (af Grunde, jeg ikke skal komme nærmere ind paa) dog den rimeligste.

Den nuværende Jordperiode, Kvartærperioden, indledes med den Vexling af Kulde- og Varmeperioder, som vi kalder for Istiden. Under denne bliver det nuværende Danmark anlagt i sine Hovedtræk, og det er derfor det Tidsafsnit, vi særlig skal beskæftige os med ved den geologiske Beskrivelse af Langesø Gods.

Naar den aarlige Nedbør af Sne paa Skandinaviens Højfjelde ophobes i tilstrækkelige

¹ Af de græske Ord palaios = gammel, eos = Morgenrøde og kainos = ny, altsaa den ældste Del af Nytidens Begyndelse.

Mængder — saaledes som Tilfældet har været under Istidens Kuldeperioder, hvor den korte Sommer ikke kunde frembringe tilstrækkelig Afsmeltning — bliver de nederste Dele af Sne-masserne sammentrykt til kornet Is. Naar denne har naaet en vis Mægtighed, presses den ved sin egen Vægt og Vægten af de stadig voxende Snelag ud til Siden, glider ned ad Bjerg-siderne og naar efterhaanden frem til Lavlandet. Men selv her føres den fremad ved de ef-

Fig. 1. Naturlig afkastet Rensdyrtak, fundet i 1936 i senglaciale Ferskvandsler paa Nellemose Mark Øst for Langesø, se Side 150. $\frac{1}{3}$ naturlig Størrelse. (U. Møhl-Hansen fot.)

terfølgende Massers Pres. Den Del af Ismassen, som ikke naar Havet og dér sønderbrydes og sejler bort som Isbjerge, trænger frem, til den kommer til saa varme Egne, at Isen smelter. Hvorledes Ismassen forøvrigt bevæger sig frem: om den glider frem som en plastisk Masse (og Is er under visse Forhold plastisk), eller den springer itu i større eller mindre Flager, der skyder sig hen over hverandre — eller om Bevægelsen skyldes en Kombination af de to Maader — derom hersker der endnu Uenighed blandt Gletscherforskerne. Paa sin Vej optager Isen ikke alene de ved Vejrsmuldring og Forvitring frembragte løse Jordlag paa Bjerg-overfladen, men ogsaa store Mængder af de Aflejringer, den bevæger sig hen over i Lavlandet, ja medfører endog store Flager eller Blokke, som den løsriver fra Underlaget, hvad enten dette bestaar af faste Bjergarter eller løse Jordarter: Sand, Ler, Tørv eller lignende. Gaar man hen til Væggen af en Gletcher, vil man ofte se, at hele den nederste Del af Glet-

scheren, ja endog et ganske antageligt Stykke op i den, er saa fyldt med Ler, Sand, Grus og store Sten, at man snarere tror at staa overfor en Væg af frossen Jord end foran en Isvæg.

Dette medbragte Materiale aflejres ved Isens Bortsmeltning som sammendynkede, usorterede Masser, der kaldes Moræneler, Morænesand eller Morænegrus, alt eftersom Leret, Sandet eller Gruset er det overvejende. Moræneleret, vort gode, stenede, frugtbare Markler, er den mest udbredte Overfladedannelse i Danmark, saaledes ogsaa paa Langesø Gods. Moræneleret indeholder som Regel en større eller mindre Mængde kulsur Kalk, sædvanligvis i meget fintdelt Tilstand, varierende i Mængde fra 10 til 20—30% eller mere. Den øverste Del af Moræneleret er meget ofte stærkt forvitret, Kalkindholdet mere eller mindre udvasket og Jernpartiklerne rustede; Leret har derfor sædvanlig en graagul eller gulrød Farve (Rødler). Dybere nede, hvortil Forvitringen eller Udvaskningen endnu ikke er naaet, er Moræneleret sædvanlig graasort eller graablaaet, og hvis Kalkindholdet er 25—35%, kan det betale sig at anvende det til Mergling, hvis Transportomkostningerne ikke bliver for store eller Afrømningsmasserne for mægtige¹. Hvor Indlandsisens Rand bliver liggende paa samme Sted gennem flere Aar (fordi Tilførsel og Afsmeltning af Isen holder hinanden i Skak), kan der foran Isranden ophobes store Volde af det stadig tilførte og fremsmeltede Materiale. Det er de saakaldte Randmoræner; naar Isranden saa i en paafølgende varm Periode hurtigt smelter tilbage, bliver disse Randmorænevolde liggende tilbage i Landskabet som Vidner om, hvor Isranden i sin Tid har staaet. Randmoræner er ikke paavist paa Langesø Gods; men Isranden kan ogsaa efterlade sig andre Vidnesbyrd om sin Stilstandsperiode, især i Form af Sandsletter, dannede af Smeltevandets umiddelbart foran Isranden, af Dalspærringer eller af en pludselig Forandring i Landskabsformen, f. Ex. en Grænse mellem jævnt og bakket, mellem kuperet og storbakket Landskab. Paa Langesø Gods og de tilstødende Omraader mener Statsgeolog V. MILTHERS at kunne paavise et eller to Israndstadier i Form af en saadan Terrængrænse (se hans Beskrivelse til det geologiske Kortblad Vissenbjerg. Danmarks Geol. Undersøgelse I. Række, Nr. 19, S. 71—73. Kbhvn. 1940).

Under Afsmeltningen kan Indlandsisen gaa over i en Tilstandsform, som benævnes Dødis, d. v. s. Is, i hvilken enhver Bevægelse er ophørt. Dødis kan opstaa paa flere Maader, f. Eks. ved at større eller mindre Partier ved Isranden under Bortsmeltningen afskæres fra Forbindelse med Hovedmassen af den »levende« d. v. s. den i Bevægelse værende Is, eller ved, at Isen i Forhold til sit ved Smeltningen aftagende Volumen bliver saa »overbelastet« af sit medbragte Materiale, at den ikke længere er i Stand til at transportere det videre, men maa blive liggende med sin Byrde. Dødisen kan have et meget variabelt Omfang: snart er det kun ganske smaa Partier, »Klumper« af den smeltende Isrand, snart kan den have betydelig Udstrækning. Til en vis Tid under Afsmeltningen af den sidste Indlandsis var et stort Omraade i det midterste og vestlige Fyn dækket af en Dødismasse. I en saadan Dødismasse kan der optøes Fordybninger eller store Huller, undertiden af et Omfang paa flere Kvadratkilometer, fyldt med Smeltevand fra den tøndende Is. Paa Bunden af en saadan »Issø« samlede sig det Ler eller Sand, som ved Smeltningen frigjordes fra den omgivende Is, og det afsattes vandret Lag paa Lag over hinanden. Da Indlandsisen endelig smeltede helt bort, blev disse Bundlag staaende som en flad Bakke, en saakaldt »Plateaubakke« med forholdsvis stejle Sider og ragende 10—20 m op over Omgivelserne.

¹ Afdelingsgeolog WERNER CHRISTENSEN har meddelt mig følgende Oplysninger om Analyser af Morænemergel udtagne af DANMARKS GEOLOGISKE UNDERSØGELSE'S Mergelarkiv i Omegnen af Langesø. Mergel fra Rue 3 km NNØ for Langesø indeholdt henholdsvis 18,6% og 22,6% kulsur Kalk (i Torstof), Billehave godt 3 km SØ f. Langesø 23,6% og 46,3%(!), paa Trøstrup Mark lige i Nærheden af foregaaende 7,9 og 30%, Store Vædeledgaard 5 km V f. Langesø 25,3% og Ornebjerg godt 4 ½ km SSV f. Langesø 25%.

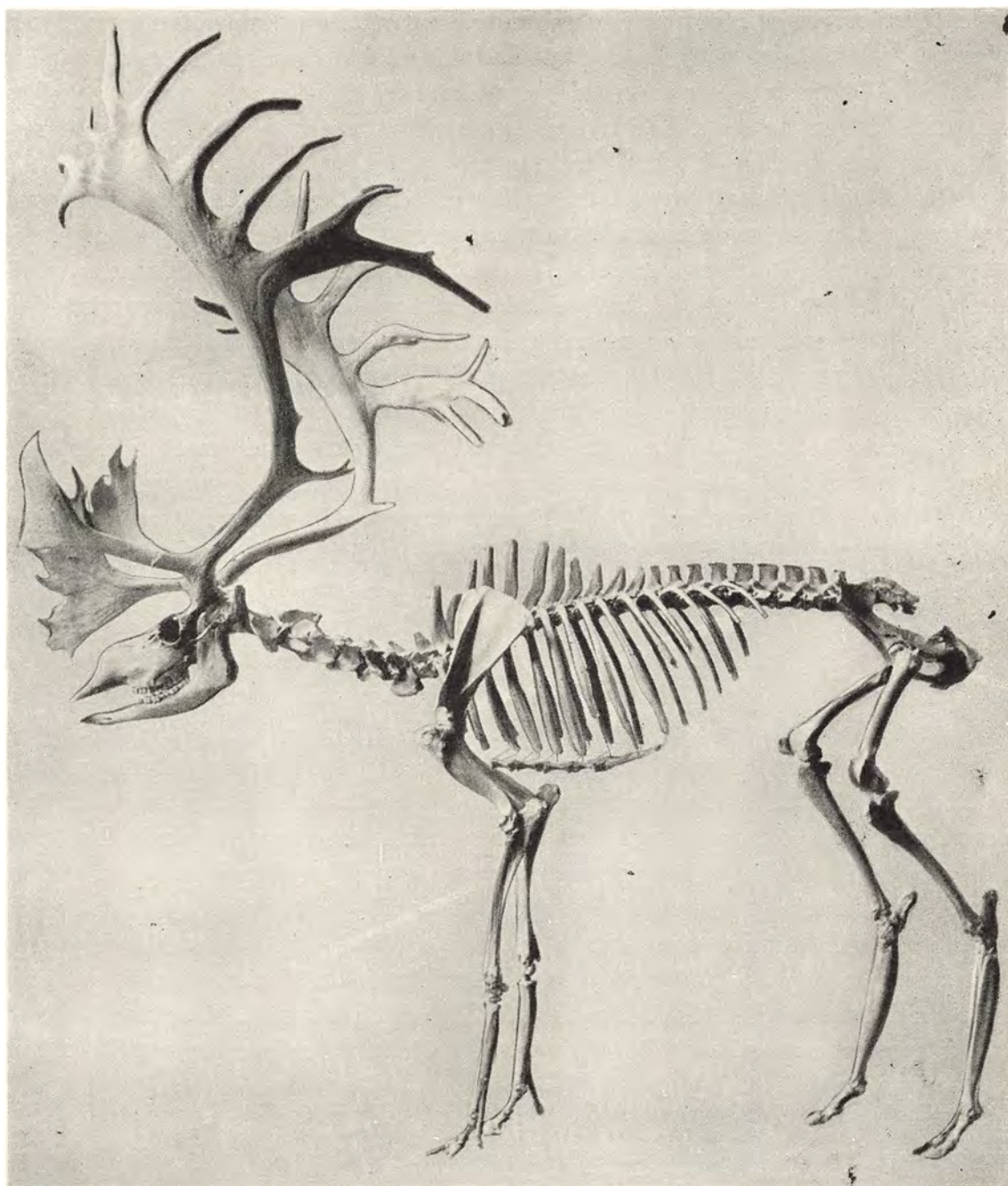

Fig. 2. Skelet af et Rensdyr fra Villestofte, $5\frac{1}{2}$ km ØSØ f. Langesø. Ældre Dryastid. Skelettets Skulderhøjde er 113 cm, Kropslængden 176 cm, Gevirets Spændvidde 116,5 cm. Foruden dette Skelet er der, saavidt vides, kun een Gang tidligere — for mange Aar siden — fundet et Rensdyrskelet, nemlig ved Fjellebro SV f. Ringe; det blev uheldigvis solgt — til en Benhandler! Derimod er naturligt afkastede Takker ikke sjældne i vore senglaciale Ferskvandsaflejringer. — U. Møhl Hansen, Zool. Mus. fot.

Plateaubakker findes ikke paa selve Langesø Gods, men umiddelbart Syd, Sydvest og Vest for dette findes der mange af dem. Paa et Omraade, der stort set strækker sig fra Aarup i Vest til Tommerup i Øst og fra Tevringe i Nord omtrent til Glamsbjerg i Syd, findes der ca. 20 store og talrige smaa Plateaubakker; den største af dem, mellem Skovstrup og Tommerup Station, har et Flademaal paa ca. 4 Kvadratkilometer. Den nordligste, en lille, ca. 3 Hektarer stor Plateaubakke, ligger ved Tevringe tæt udenfor Godsets Vestgrænse, kun 5—600 m Vest for Morud Skov; den gamle Odense—Middelfart Landevej over Brenderup (Rugaardsvejen) gaar tværs over Bakken. Ogsaa lidt Syd for Godset, tæt Syd for Gaarden Dyregravvæde findes en Plateaubakke. Den østlige Del af den store Plateaubakke omkring

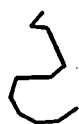
Vædehede Vest for Langesø ses i Vestranden af Kortet S. 145. Naar der ingen Plateaubakker findes paa selve Langesø Gods, skyldes det aabenbart, at vi her befinder os lige i Udkanten af Dødis-Omraadet. Den levende Is, som kom fra Øst-Sydøst, skulde jo videre frem, og derfor er den, som visse af Landskabsformerne viser, saavel mod Nord som mod Syd bøjet uden om den store, urokkelige Dødismasse.

Medens Moræneleret, som ovenfor sagt, blev aflejret direkte af Indlandsisen ved dens Bortsmeltning som en sammenhobet, ganske usorteret Masse med store og smaa Sten siddende uordentlig spredt mellem hverandre, er den anden almindelige Istidsdannelse, det lagdelte Bakkesand, Diluvialsandet¹, derimod afsat af Indlandsisens Smeltevandsfloder foran Isen eller i Hulrum inde under denne. Aflejringerne er, som man kan se i de fleste Sand- og Grusgrave, gennemgaaende godt sorterede efter Kornstørrelsen: Sand og fint Grus i Lag for sig, grovere Grus og Smaasten for sig. I Grus- og Sandgravens Vægge viser Lagene sig sjældent vandrette (i alt Fald ikke over længere Strækninger), men mere eller mindre hældende, snart i en enkelt Retning, snart i flere; det sidste kaldes Krydslejring. Graver man i en saadan Grav to Vægge vinkelret paa hinanden, ses Lagene ofte i den ene Væg med en nogenlunde ensartet Hældning i een bestemt Retning, medens de i den anden Væg er krydslejrte i to eller flere Retninger. Det er den samme Lejringsmaade, som vi ser, hvis vi, efter at have ledet Vandet i en Aa eller Flod bort, graver Vægge ned i Flodlejrets Bundlag: de ensartede hældende Lag ses i den Retning, hvori Vandet har løbet, Krydslejringen derimod paa tværs af Strømretningen. Denne Lejring fremkommer paa den Maade, at Floden, samtidig med, at den udhuler og fordyber sit Leje, delvis opbygger sin Bund; naar Strømmen har aflejret en vis Mængde Sand eller Grus i Form af en i Bevægelsesretningen langstrakt Banke, skifter den Plads og flytter sig snart til den ene, snart til den anden Side, stadig opbyggende nye, flade Banker, som griber over hverandre med deres Rande. Paa Tværnittet vil en saadan Bankedannelse vise Krydslejring, og vi kan heraf slutte, at det lagdelte Bakkesand (Diluvialsandet) er afsat af rindende Vand — i Søer eller i Havet vil Sandet over meget store Strækninger være afsat i vandrette Lag — og da der ikke findes Spor af, at der i dette rindende Vand har været Dyre- eller Planteliv, slutter man, at det maa være de iskolde Smeltevandsfloder, som har aflejret Sandet og Gruset². Naar Sand- og Gruslag vexler med hverandre, skyldes det, at Floden ikke hele Tiden har samme Strømhastighed

¹ Af det latinske Ord diluvium = Vandflod, Oversvømmelse; man troede nemlig i Geologiens »Barndom«, at disse Aflejringer af lagdelt Sand og Ler hidrørte fra den store Vandflod, »Syndfloden«.

² Man kan ganske vist af og til i Diluvialsandet finde spredte Knogler eller Brudstykker af Skaller, hidrørende fra Dyr, ligefra smaa Muslingeskaller til Stød- og Kindtænder af Mammutelefanter; men disse Genstande er alle mere eller mindre rullede og vandslidte. De stammer fra Salt- eller Ferskvandslag, hvori Dyrene oprindelig levede eller er druknede; disse Lag er senere blevet ødelagt af den fremrykkende Indlandsis, der har optaget Partier af dem i sin Bundmoræne, hvorfra Smeltevandsfloden atter har udslæmmet Knoglerne og Skallerne og indlejret dem paany i de Dannelser, den selv afsatte.

Som Exempel paa, hvad Diluvialsandet kan indeholde, skal her nævnes, at i en Sandgrav ved Uglebjerg, ca. 16 km SV f. Langesø, fandtes en halv Kindtand af den uddøde, varmeelskende Skovelefant (det hidtil nordligste Fund i Europa); i en Sandgrav ved Aasum, 3 km Øst for Odense, en ca. 72 cm lang Stødtand af den ligeledes uddøde Mammuth, der foretrak et betydelig køligere Klima end Skovelefanten; i en Sandgrav ved Raagelund, 5 ½ km Øst for Odense, et Brudstykke af en Elsdyrtak, et Mellemlandsben af en Hjort (Kronhjort?) og »Stangen« af en Daadyrtak. Daadyret har ikke levet vildt her i Landet efter den sidste Nedisning; de Daadyr, der nu lever her, er indførte eller stammer fra indførte Dyr. Derimod har man fundet flere Takker og andre Skeletdele paa primært Leje i vore Aflejringer fra sidste Interglacialtid (se S. 150). Den nævnte »Stang« er stærkt rullet og itubrudd; den tilbagesiddende Stump af den lige over Rosenkransen siddende Gren er meget stærkt afglattet og har faaet Form som en Hakke eller Skærpe. Om dette skyldes Tildannelse ved Menneskehaand i Interglacialtiden, hvad Zoologen Dr. M. DEGERBØL er tilbøjelig til at tro, eller Formen blot er fremkommet ved en meget kraftig Rulning, kan næppe afgøres med Sikkerhed. De 3 sidstnævnte Stykker opbevares paa Zoologisk Museum i København, Stødtanden i Odense Stiftsmuseum og Kindtanden i Danmarks Geologiske Undersøgelser Samlinger.

Grænsen for Langesø
Gode i Aaret 1805.
Den aller nordligste
Del ikke medtaget

Tunneldale. Buernes
konvexe Side beteg-
ner Gletscherens Be-
vægelsesretning

Omkredsen af Plateau-
bakkerne ved Tevringe,
Væde og Dyregravvæde

Kort over Langesø med Omgivelser i Maalestok 1:40.000. Autoriseret, formindsk. Reprodukt. efter Geodæt. Inst. Maalebordsblade 3514 og 15

og derfor heller ikke samme Transportevne: snart løber Vandet (navnlig om Foraaret) hurtigt, og derved kan groft Grus og mindre Sten transporteres, snart langsommere, saa kun det fine Materiale, Sandet, kan følge med. Naar Vandet bliver helt roligt, f. Ex. naar det kommer ud i en Sø eller maaske i en Afsnøring af Flodløbet, kan det fineste Materiale, Leret afsættes. En saadan Leraflejring er i Modsætning til Moræneleret lagdelt (fordi den er opstaaet ved Bundfældning i Vand) og stenfri (fordi Floden har slæmmet Stenene og Gruset fra).

Diluvialsandet og -gruset er ligesom Moræneleret en almindelig Overfladedannelse paa Langesø Gods. Det har ofte en stor Mægtighed og har rimeligvis en større Udstrækning, end

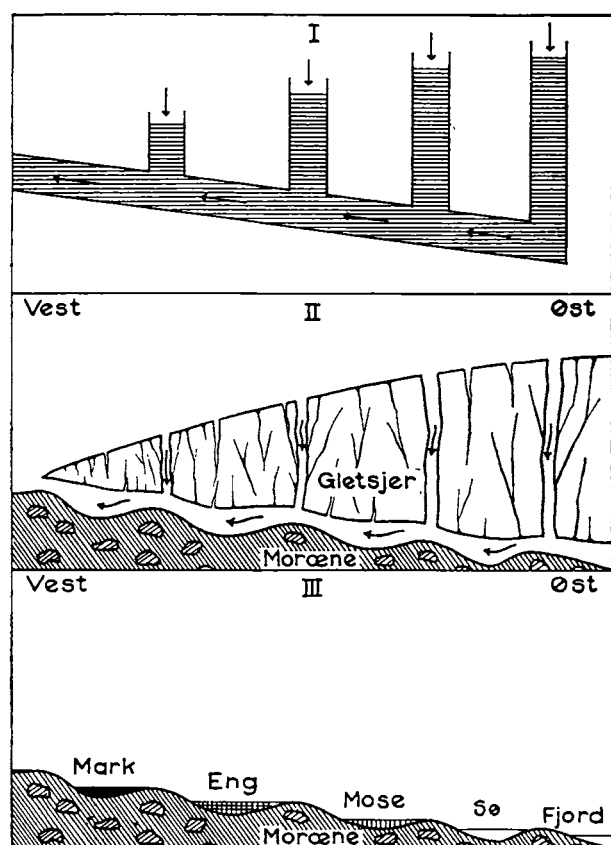

Fig. 3. Skematisk Fremstilling af en Tunneldal.

I (foroven). Vandet i det skraatliggende Rør kan strømme opad, fordi det er under Tryk af Vandsejlerne i de fire lodrette Rør.

II. Lodret Længdesnit gennem en Tunnel under Indlandsisen. Vandet, der siver ned gennem Isens Spalter, samler sig i Tunnelen under Gletscheren. Vandet strømmer skraat opad i Pilenes Retning og udhuler Fordybninger i Tunnelens Bund.

III. Isen er forsvundet og Ujævnhederne i Tunneldalens Bund udfyldt dels med Søer og Moser, dels, hvor Jorden er mindre fugtig, med Eng og Græsmark. — Efter G. Gruelund

isen; men langt de fleste af Stenene, bl. a. alle dem, som man med et populært Navn kalder »Kampesten«, d. v. s. Granit, Gnejs, krystallinske Skifere, Porfyr og flere Slags Sandsten, er ikke danske i deres Oprindelse, men stammer fra forskellige Steder i Skandinavien og Finland eller fra Østersøens Bund, og de er alle bragt hertil af Indlandsisen. For de allerfleste Stens Vedkommende kan man ikke angive det oprindelige Hjemsted, saaledes for de fleste Granitters og Gnejsers Vedkommende, fordi de har en meget stor Udbredelse som fast Fjæld inden for det skandinaviske Omraade (og Stenene er jo kun frasprængte og løsrevne Brudstykker af det faste Fjæld); men der er enkelte Stenarter, navnlig Porfyrer, som vi kender som faststaaende Fjæld paa ganske bestemte, smaa Omraader, og deres Tilstedeværelse i vort Moræneler eller Grus kan altsaa vise os, fra hvilke Verdenshjørner de forskellige Isstrømme er

man skulde tro efter dets Udbredelse som Overfladedannelse, idet det ofte strækker sig under Moræneleret. Sydsydøst for Farstrup findes et Parti Diluvialsand omkring Tverskovmølle Aa mellem Rue og Morud Skov; et endnu større Omraade, 1—1½ km bredt, strækker sig fra nævnte Aa Sydøst for Rue ned til Langesø, men Syd for Gaardens Have bliver det hurtigt til et smalt, 100—150 m bredt Strøg, der strækker sig ned forbi Rydsmølle, hvor det atter udvider sig noget. Dette Grusstrøg er V. MILTHERS tilbøjelig til at tyde som betegnende Pladsen for en stillestaaende Isrand baade paa Grund af Jordlagenes Beskaffenhed og af de ledsagende Spor af Erosion (d. v. s. Bortgravning, Udmodellering ved rindende Vand). Langs med Godsets Østgrænse (hovedsagelig udenfor denne) kommer der atter et Omraade af Diluvialsand og -grus fra Skovs Højrup Nord for Stavis Aa ned omkring Ryggmose og Lille Dyregravvæde til den ovennævnte Plateaubakke.

Størstedelen af Stenene i vort Moræneler og Diluvialsand og -grus er af fremmed Oprindelse. Vel findes der en stor Mængde Sten, først og fremmest Flint, men ogsaa Kridtsten og andre Kalksten, som stammer fra vor egen Dybgrund og er løsrevne fra denne af Indlands-

kommet til os; saadanne Sten kaldes derfor Ledeblokke. Jeg skal her nævne de Ledeblokke, som er fundet i Grusgrave paa Langesø Gods: Rhombeporfyr fra Omegnen af Oslofjorden, Dala-Porfyrer — først og fremmest Bredvad- og Grönklittporfyr — fra Dalarna, Ålandsblokke, især Ålandskvartsporfyrr fra Ålandsøerne og den nærmest liggende Kyststrækning af Finland, Rød og Brun Østersøkvartsporfyrr fra Østersøens Bund mellem Ålandsøerne og Gotland, Kinnediabas fra Kinnekulla og nærliggende Bjerge i Vestergötland, samt skaansk Basalt; den sidste er en forholdsvis ung Stenart, idet den er brudt frem som en Lavastrøm i Tertiærperioden, hvorimod de andre nævnte Stenarter er ældgamle. V. MILTHERS har for adskillige Aar siden fundet hele dette Ledeblok-Selskab i en enkelt, nu sløjfet Grusgrav i Langesø Dyrehave, og jeg fandt i 1945 flere af dem i en Grusgrav ved Rydsmølle; men forøvrigt er de saa ujævnt fordelt i Gruslagene, at man i nogle Grave kun finder enkelte Arter og i andre, ofte nærliggende Grave, slet ingen.

Endnu skal omtales en Landskabsform, som skylder Indlandsisen og dens Smeltevandsfloder sin Oprindelse, nemlig Tunneldalene.

Naar Indlandsisens Overflade smelter under Solstraalernes Paavirkning, siver det derved opstaaede Smeltevand ned gennem Revner og Sprækker i Ismassen og samles efterhaanden i store Tunneler inde i Isen. Løber Tunnelen tæt langs Isens Bund, kan Smeltevandet ses som en ofte anselig Flod fare frem gennem Tunnelen ud mod Isens Rand, hvor Tunnelen har sin Udmunding i en saakaldt »Gletscherport«. Smeltevandet er underkastet et saa stærkt Tryk fra de højere oppe i Isen liggende Vandmasser, at det faar Kraft til at grave sig et dybt og anseligt Leje i den Jordbund, paa hvilken Ismassen hviler. Ligesom Vandet i et forgrenet Rørsystem er i Stand til at løbe opad, naar det er underkastet Tryk, saaledes kan Smeltevandsfloden, saalænge den befinder sig i Tunnelen under Isen, paa Grund af Trykket fra de højere og længere tilbage liggende Vandmasser ogsaa løbe »opad Bakke«, og derfor kan Bunden af det Leje, som Floden skærer sig ned i Grunden, ligge højere ude ved Gletscherporten end længere inde under Isen (se Figur 3). Paa Grund af Vexling i Strømmens Hastighed og udgravende Kraft bliver Flodlejets Bund ofte ujævn med store Fordybninger, adskilte ved højere liggende Partier. Fordybninger kan dog ogsaa opstaa paa anden Maade, nemlig ved at mægtige Stykker af Tunnelens Loft styrter ned og bliver mere eller mindre begravet i det Sand, der til Tider aflejrer sig paa Bunden af Floden; naar saa Isblokken engang smelter bort, efterlader den en Fordybning i den fordums Flodbund. Størstedelen af den Jord, som Floden graver bort, fører den dog med sig ud i Lavningerne i det aabne Land foran Isranden. Naar Indlandsisen endelig forsvinder helt fra Egnen, staar disse Flodsenge, der var dannede inde under Isen, tilbage i Landskabet som langstrakte, ofte dybe Dale med ujævne Sider og en Bund fuld af store Fordybninger, der enten fremtræder som Søer — efter deres Form kaldet Langsøer — eller, hvis Søen gror til eller udtørres, som Tørvemoser eller Enge, hvorved Dalbundens Ujævnheder udviskes. De store, østjyske Fjorde med deres Forlængelser vestpaa, ofte langt ind i Landet, er Exempler paa saadanne Tunneldale; deres østlige Ende ligger saa lavt, at Havet senere er trængt ind i dem og har omdannet dem til Fjorde. Men ogsaa langt inde i Jylland, samt paa Fyn og Sjælland har vi Tunneldale, som ikke har Forbindelse med Havet, hvad de østjyske oprindelig heller ikke har haft. Tunneldalene kan undertiden ligge i Grupper, og Dalene parallelt med hverandre. Et saadant Tunneldal-Komplex findes netop mellem Odense og Margaard, og dets yderste Grene naar netop ind over Langesø Gods's østlige Del. Der findes bl. a. tre store Tunneldale, af hvilke den nordligste nu gennemstrømmes af Margaardsmølle Aa, medens Tverskovmølle Aa løber i den mellemste. Ved Godsets Østgrænse S f. Gaarden Amager forener den sig i Da-

len med den sydfra kommende Stavis Aa. Denne har før Sammenløbet optaget i sig Sværupmølle Aa, efter at denne Ø f. Langesø har gennemstrømmet en nordvestlig Fortsættelse af den tredje store Tunneldal, og de tre forenede Aaer gennemløber nu under Navnet Stavis Aa. Resten af den mellemste Tunneldal til dens Udmunding i Odense Aas Dal (se Kortet S. 145). Foruden de store findes der en Del mindre og navnlig kortere Tunneldale, der dels ligger parallelt med de store, dels i Forlængelse af dem, og derfor egenlig hører med til dem. En af de korte Tunneldale er just den, hvori Søen Langesø ligger. Naar den er saa kort (Terrænet højner sig ved begge dens Ender, men Dalkarakteren bibeholdes dog et kort Stykke saavel ved Søens østlige som ved dens vestlige Ende), betyder det ikke, at Istunnelen ogsaa har været kort, men kun, at dens øvrige Dele har ligget højere oppe i Isen, saa Smeltevandsfloden ikke har kunnet skære sig ned i Underlaget. Det samme har været Tilfældet paa de Steder, som adskiller de tre store Tunneldale fra deres nordvestlige Forlængelser¹.

¹ Da det Stykke Tunneldal, hvori Langesø ligger, er saa kort (i lige Linie fra ØSØ til VNV knap 2 km), kunde man maaske tænke sig en anden Oprindelse for denne Sænkning end den ovenfor skildrede, nemlig som en Slags kæmpe-mæssigt »Jordfaldshul«, hvorved der forstaas dybe Indsynkninger i Terrænet, fremkomne enten langsomt ved Bortsmeltning af større, i Grunden begravede Dødis-Rester (som Tilfældet har været ved Flyndersø SV for Skive), eller ved forholdsvis pludselige og maaske gentagne Indsynkninger som Følge af Sammenstyrtning af Hulrum, dannede i det underliggende Kridt ved dettes Opløsning af gennemsivende Vand, som Tilfældet har været flere Steder paa Møn. Man kunde maaske til Indtægt for Tanken om en saadan Indsynkning tage en ejendommelig Tildragelse, som er refereret i »Fyens Tidende« for 1. Juli 1922 saaledes:

Panik i Langesø.

Man hører meget mærkeligt nu til Dags. Det gjorde man ogsaa tidligere. Her er et Eksempel fra 1826:

»Den 17. September tildrog sig følgende ligesaa mærkværdige som uhørte Begivenhed med Fiskene i en Søe ved Hovedgaarden Langensøe under Baroniet Holstenshuus i Fyen.

Paa en Tid, da Baroniets Forvalter spadserede i en Skov nær ved ovennævnte Søe, bemærkede han efter at en for ham uforklarlig Larmen i Søen havde spændt hans Opmærksomhed, at en utallig Mængde levende Fisk viste sig i dens Overflade.

Med Hovederne over Vandet svømmede de fra det Sted, hvor de først saaes, ganske tæt sluttede med en saadan Ilfærdighed til Søens modsatte Side, at en stor Mængde bleve formedelst den stærke Fart kastede op paa det tørre Land, hvor en Deel af dem opsamledes af tilstedeværende Folk, foruden at 10 a 12 Læs fangedes med Landdræt.

I disse Fiskes forunderlige Stigen fra Søens Dyb havdes (om man vil) ligesom en Forestilling af, hvorledes det vil se ud, naar Dommedagen indtræffer, thi Gjæder, Brasen, Aborrer, Karper, Aal, ja selv Krebs, fulgtes helt fortrolig sammen til det Sted, hvor de landede.

Det vil være særdeles behageligt, dersom Aarsagen til dette besynderlige Fisketog kunde udfindes. Endnu har man ingen Forklaring fundet paa Fænomenet.

Det her omtalte Tilfælde er ikke enestaaende; som det fremgaar af følgende Beretning fra Hr. M. TØNDER JOHANSEN af Firmaet Odense Gips- og Cementvarefabrik, indtraf en noget lignende Begivenhed i og ved Langesø knap Hundrede Aar efter den foregaaende.

»Det var Pinsen morgen i Langesø 1920. Klokken var henad otte. Vi havde spadseret fra Kroen langs med Søen og var omtrent naaet til det lille Kapel, som ligger for Enden af Søen. Kun en svag Vind krusede Vandets Overflade; men for Enden af Søen gav Træerne Læ for Vinden, og der laa Vandspejlet roligt og blankt, kun en Fisk slog nu og da i Overfladen og frembragte Ringe.

Da hørte vi pludselig et svagt Drøn, som et meget fjernt Tordenskrald, og i samme Øjeblik slog alle de i Vandets Overflade værende Fisk, og det var i Hundredevis.

Vi har tænkt os, at det maaske er en Del af en underjordisk Hule, som er styrtet sammen, hvilket ikke er umuligt, da der synes at være flere Kildevæld, hvorved der er fremkommen en Rystelse, som Fiskene har kunnet mærke, men som dog ikke var saa stor, at vi kunde mærke det.

Man skulde ikke mene, at Drønet kunde hidrøre fra Sprængning af en Stub, da det ikke var sandsynligt, at Luften, endsige Jorden, kunde ryste saa meget, at Fiskene kunde mærke det, og Lyden var jo meget svag. Ikke heller blev der set nogen Fugl eller noget, der kunde skræmme Fiskene, og der var ikke fjerneste Udsigt til Torden, da Luften var fuldstændig skyfri.

Vi blev staaende lidt paa samme Sted, men der hørtes ikke mere, og Vandet laa som før.

M. Tønder Johansen
Odense 1920«

Slige pludselige Bevægelser af den øverste Jordskorpe med ledsagende Bulder er ikke ukendte her tillands (de angives f. Ex. for Egnen mellem Aidt og Hvorslev NV f. Hammel), men jeg tror dog ikke, at man skal tage sin Tilflugt til

En saadan Tunneldal kan naturligvis senere benyttes af et Vandløb, der ofte udspringer fra Kilder ved dens Ende eller i dens Sider, men Vandet løber da ofte den modsatte Vej af den, som Smeltevandet tog, nemlig fordi Bunden i Tunneldalen som nævnt kunde være højest ved Munden i Isranden. Dette yngre Vandløb kan ved sin Erosion (Udgravning) efterhaanden komme til at give Tunneldalen en saadan Form, at den ligner de sædvanlige, udenfor Isranden dannede Dale; disse har i Reglen svagere skraanende, afglattede Sider og jævn, i Vandløbets Retning faldende Bund (Tunneldalens Tværsnit er som Regel U-formet, de andre Dales V-formet). Stavis Aa, der løber tværs gennem Langesø Gods, er et Exempel paa et saadant Vandløb, der — i alt Fald delvis — har benyttet en af Smeltevandsfloden forladt Tunneldal. Stavis Aa udspringer i Nærheden af Gadsbølle i den nordlige Del af Visenbjerg Sogn; den løber først mod Nord forbi Rugaard, drejer derfra mod Øst til Morud, hvorfra den bøjer i sydøstlig Retning ned til Langesø Station, i hvis Nærhed den optager et reguleret og muligvis kunstigt Afløb fra Langesø; derfra søger den mod Nord og kommer ind i Ruehede Skov, hvorfra den, efter at have forenet sig med Sværupmølle Aa som ovenfor sagt løber ud i den mellemste af de nævnte tre store Tunneldale, som den saa følger mod Sydøst til Odense Aas Dal. Strækningen fra Morud til Ruehede Skov er tydeligt reguleret, sammensat som det er af retlinede Stykker, medens Aaen paa sit øvrige Løb bugter sig frem gennem Dalene i smaa Serpenter (Slangebugtninger); men om den selv har gravet den meget retlinede Sænkning, hvori den løber fra Tangmose Nord for Stjernebjerg og til Langesø Station, eller om denne snævre Sænkning i sit Anlæg er en lille Tunneldal i Lighed med den nu mosefyldte Sænkning, Sømosen, langs Sydsiden af Langesø, hvor Magister ALFRED ANDERSEN foretog sine Boringer (se hans følgende Afhandling), kan jeg ikke afgøre.

Af det hidtil meddelte vil det fremgaa, at Langesø Gods, der navnlig i sin sydlige og sydvestlige Del har stærkt kuperet, smaatoppet Overflade isprængt med enkelte større, ofte temmelig stejle og spidskuplede Bakker (Stjernebjerg, Fjellebjerg og adskillige navnløse Bakker), ligger indesluttet mellem det store Dødis-Område i Sydvest, der foruden de mærkelige Plateaubakker kan fremvise det særdeles stærkt kuperede Landskab omkring Fyns højeste Punkt, Frøbjerg Bavnehøj, og det lavtliggende flade Landskab mod Nordøst, der udgør en Del af det jævne Lavland »Sletten« Vest for Odense Fjord. I Tilslutning til dette Landskab

en saadan Forklaring for Langesøs Vedkommende; naar man tager Hensyn til Dalens Form og dens nære Forbindelse med de ovenfor skildrede store Tunneldale mellem Odense Aas Dal og Margaard, er der næppe Tvivl om Langesø-Dalens Oprindelse. Desuden ligger Kridtets Overflade efter al Sandsynlighed dybt her ved Langesø (ca. 100 m eller mere). Derimod kan man maaske finde en Forklaring paa de omtalte Begivenheder i Søen, naar vort Kendskab til den faste Undergrund bliver tilstrækkelig stort. Det er nemlig ikke usandsynligt, at der i Dybgrunden under Fyn findes lignende Spalter, de saakaldte Brud i Jordskorpen som dem, vi kender fra mange Steder, ogsaa indenfor Danmarks Grænser. Der findes f. Ex. i Nordsjælland to store, sideløbende Brudlinier fra Humlebæk-Espergærde-Eggen til Egnen mellem Raageleje og Gilleleje, begrænsende et nedsunkent Parti af Kridtoverfladen. Fortsættelsen af denne Indsynkning er ogsaa paavist i Skaanes Undergrund mellem Ystad-Eggen og Egnen Syd for Helsingborg. Langs saadanne Brudlinier sker der undertiden pludselige Bevægelser, der fornemmes som Jordskælv. Disse Jordskælv kan være saa svage, at man næsten ikke mærker dem i de øvre, løse Jordlag, men vel nok tilstrækkelig stærke i det letbevægelige Vand til at kunne paavirke de Dyr, som opholder sig deri. Men hvor fristende det end kunde være at sætte Begivenhederne i Langesø i Forbindelse med Jordskælv, er det endnn for tidligt at udtale sig med blot nogenlunde Sikkerhed om disse Forhold, dels fordi vi paa Fyn ikke har tilstrækkelig mange dybe Boringer, der kan belære os om eventuel Tilstedeværelse af Forskydninger eller Indsynkninger i Øens Dybgrund, fra hvilke saadanne tektoniske Jordskælv kan udgaa, dels fordi en Jordrystelse, der føles paa Fyn, godt kan have sit Udspring meget langt derfra.

Søen, der er ca. 1300 m lang, har i Vestenden (hvor Smeltevandsfloden har forladt Sænkningen) en Dybde, der veksler stærkt og uregelmæssigt fra 0,8 til 3,6 m; ved den lille Bro paa Nordsiden i Nærheden af Skovfogedboligen veksler Dybden fra 5 til 6 m (muligvis er der endnu dybere i Midten af Søen), og fra Langesø Gaard til Søens Østende aftager Dybden fra 3,6 til 0,8 m. Maalingen af Dybderne er for mange Aar siden udført af Arkitekt EBBE BERNER.

kommer saa i den allernordligste Del af Godsets Omraade det smaakuperede Landskab med de ovenfor skildrede Tunneldale¹.

Det blev ovenfor sagt, at Klimaet i Begyndelsen af den nuværende Jordperiode, under Istiden, vexlede mellem Kulde- og Varmeperioder. Her i Danmark har man paaavist 3 Kuldeperioder (der sædvanligvis, men mindre korrekt kaldes »Istider«, men burde kaldes Nedisningsperioder, fordi Ordet Istiden omfatter hele Tidsafsnittet med alle dets Klimavexlinger) og 2 Varmeperioder, de saakaldte Interglacialtider², i hvilke Temperaturen har været ligesaa høj som i Nutiden, ja rimeligvis endnu højere. Fra disse Interglacialtider er der endnu ikke truffet Afejringer paa Langesø Gods eller i dets nærmeste Omegn.

Men selv efter Istiden vedvarede disse Klimavexlinger, omend med ikke slet saa stærke Udsving. I Tiden under Isens Afsmeltning og den nærmest følgende Tid, den saakaldte sen-glaciale Tid, var Temperaturen gennemgaaende saa lav, at der ikke kunde være Tale om nogen egentlig Storskov, selv om Tundrapperioder, hvor en Vegetation, af nærmest polar-agtig Karakter herskede, vexlede med en mildere Periode, Allerødtiden, i hvilken Krat-skove af Birk, Bævreasp og sine Steder Fyr bredte sig i større eller mindre Udstrækning.

I Foraaret 1936 blev der i et Mergelleje tæt ved en ret dyb Mose paa Nellesø Mark Øst for Langesø fundet en Rensdyrtak (Fig. 1). Den opbevares nu paa Universitetets Zoologiske Museum. Takken laa i Ferskvandsler afsat i et Søbassin i Løbet af den sen-glaciale Tid (Istidens Slutning; se Magister ANDERSENS Afhandling). Et pragtfuldt, fuldstændig Skelet (Fig. 2) af denne Dyreart er fundet ved Villestofte, 5½ km ØSØ for Langesø. I den sen-glaciale Tids sidste Afsnit levede her foruden flere andre Dyr desuden Vildhest (bl. a. fundet ved Vedelshave omtr. 19 km NV for Langesø), Kæmpehjort (Vævlinge ca. 5 km NV for Langesø) og Bison. Af denne prægtige europæiske Vildokse, der, efter i nogle Aarhundreder at have været fredet i en Skov i Polen, blev udryddet kort efter den forrige Verdenskrig, er der fundet væsentlige Dele af et Skelet ved Harndrup, ca. 12 km NV for Langesø (se DEGERBØL og IVERSEN i D. G. U. II. Række, Nr. 73, 1945). Afbildninger af denne Oxearts krumme Horn, de saakaldte Vesselhorn (egentlig Wisent-Horn efter det tyske Navn paa Bisenen) pryder mangt et adeligt Vaabenmærke.

Efterhaanden som Temperaturen steg, indvandrede Storskoven, af hvis vigtigste Træer Birk og Fyr kom først, senere Hassel og endnu senere Eg, Elm, Lind og Ask og tilsidst Bøg. De forskellige Klimaperioder, som afløste hverandre i denne den postglaciale Tid (Efter-Istiden), kaldes: den præboreale og boreale Tid³, gennemgaaende tør, i Begyndelsen kølig, mod Slutningen mildere, den atlantiske⁴ Tid, mild og fugtig, den subboreale Tid⁵, tør med høj Sommervarme, og den subatlantiske Tid, kølig og fugtig. Fra disse Perioder, men ubestemt fra hvilket, er der fundet Levninger af Elsdyr i Moser ved Rugaard og Tevringe Vest for Langesø, Uroxer ved Tevringe og Trøstrup og Bæver ved Tommerup Station — foruden naturligvis mange andre Steder i Landet.

Mennesket indvandrede her til Landet rimeligvis i eller kort efter Allerødtiden, muligvis endnu tidligere, og vi kender et Øxeskaft af Rensdyrtak fundet ved Odense Kanal. De ældste

¹ Paa Kortet Side 145 vil man kunne aflæse Landskabets her skildrede Karakter ved Hjælp af Højdekurverne, de bugtede, i sig selv tilbageløbende Linier, som er trukket gennem Punkter med samme Højde over Havet. Højdeforskellen mellem to paa hinanden følgende Kurver er 2 m. Hvor Kurverne ligger i større Afstand fra hverandre, skal man bevæge sig over en længere Strækning for at stige (eller dale) nogle faa Meter, hvilket altsaa vil sige, at Landskabet er forholdsvis jævnt. Hvor Kurverne ligger tæt, er der derimod stejle Bækker eller Skrænter i Landskabet.

² Af latin inter = imellem og glacies = Is.

³ Af Boreas, det græske Navn for Nordenvinden (deraf boreal = nordlig) og Forstavelsen præ = forud.

⁴ Navnet efter det atlantiske Ocean, fordi Klimaet da var et mildt og fugtigt Øklima paa Grund af Havets Nærhed.

⁵ Af boreal = nordlig og Forstavelsen sub = under, for at betegne et Grads- eller Underordningsforhold, = knap.

større Bopladser er fra den præboreale og boreale Periode (Klosterlund- og Maglemosekulturerne), den Ældre Stenalder tilhører hovedsagelig den atlantiske Tid, Yngre Stenalder og Bronzealderen derimod den subboreale Tid og Jernalderen den subatlantiske.

Alle disse Natur- og Kulturperioder er i mere eller mindre udpræget Grad gaaet hen over hele Danmark — og derfor ogsaa over Egnen omkring Langesø.

OVERSIGT I

De i Egnen omkring Langesø fundne Aflejringer og deres Pattedyrlevninger

Kvartærperioden	Postglacialtid	Pollen-Zoner IX VIII VII VI V IV	Historisk Tid Subatlantisk Tid } (Bøgetid). Subboreal Tid (Ege-Asketid). Atlantisk Tid (Ege-Elmetid). } Boreal Tid (Overgangstid). (Fyrre-Hasseltid). Præboreal Tid (Birke-Fyrretid).	I disse Tidsafsnit levede paa Fyn de allerfleste af de Pattedyrarter, hvis Knogler er fundet paa »primært Leje« her i Landet. Af disse Arter er følgende atter forsvundne fra Fyn som vildt levende: Bjørn, Vildkat, Uroxe, Elsdyr, Kronhjort, Vildsvin og Bæver.
	Senglacialtid	III II I	Yngre Dryastid. Allerødtid. Ældre Dryastid.	Bison, Vildhest, Rensdyr? (alle uddøde). Kæmpehjort (uddød). Rensdyr (uddød).
	Istid		Salt- og Ferskvandsaflejringer fra 3 Kuldeperioder (Nedisninger) og 2 Varmeperioder (Interglacialtider) kendes fra Danmark.	Paa »sekundært Leje« i Moræne- og Smeltevandsaflejringer kendes fra Fyn Knogler af Mammuth, Skovelefant, Saiga-Antilope, Kronhjort (?) og Daadyr.
Tertiærperioden	De 3 ældste Afsnit af Tertiærperioden, nlg. Paleocæn, Eocæn og Oligocæn er kendt fra Fyn, repræsenteret ved henholdsvis Kertemindeler, Plastisk Ler (Lillebæltler) og Glimmerler. Alle er Havaflejringer. Noget hvidt Kvarssand i Middelfart-Egnen tilhører maaske 5. Afsnit, Pliocæn.			
Kridtperioden	Kun Aflejringer fra det yngste Afsnit af Kridtperioden, Danskekalken, er kendt fra Fyn.			
Ældre Jordperioders Aflejringer er endnu ukendte paa Fyn.				

Rubrikkernes Størrelse staar *ikke* i Relation til Tidsrummenes Længde.

Geologerne er jo bekendte for at regne med meget store Tal og Tidsrum af saa ufattelig Længde, at de fleste Ikke-Fagfolk har svært ved at anerkende det. Ikke desmindre er selvfølgelig disse Beregninger videnskabeligt velbegrundede og udførte efter omhyggelige Metoder, som jeg ikke her kan komme nærmere ind paa. Jeg kan kun sige, at de ældste forsteningførende Dannelser i Jordens »Oldtid« begyndte at aflejres for omkring 850 Millioner Aar siden; for 140 Millioner Aar siden begyndte Kridtperioden (hvis ældste Dannelser her i Landet kun kendes fra Bornholm) og Tertiærperioden for ca. 60 Mill., medens den nuværende Jordperiode og dermed Istiden begyndte for 1 Mill. Aar siden. Den for nylig afdøde berømte svenske Geolog, Prof. GERARD DE GEER har godtgjort, at Indlandsisen forsvandt sidste Gang fra Skaane for 13 000 Aar siden, og vi kan derfor regne med, at den begyndte at trække sig tilbage fra Danmark for 15—20 000 Aar siden. Postglacialtiden (Efter-Istiden, Skovtiden) begyndte for ca. 9 000 Aar siden.

OVERSIGT II

Relation mellem de geologiske Aflejringer og de arkæologiske Kulturer.

Aarstal før og efter Christi Fødsel	Pollen- zoner	Vegetations- perioder	Jæger- og Fiskerkulturer		Agerbrugskulturer
1946	IX	Bøgetid			Historisk Tid og Vikingetids Kulturer
500					Jernalderkulturer
400	Broncealderkulturer				
2500	VIII	Ege- Asketid	Ældre Stenalder	Yngre Gudenaakultur	Yngre Stenalder
					Ertebøllekultur
6000	VII	Ege-Elmetid		Æ. Bloksbjergkultur	Y. Jættestue- kultur og Enkelt- gravskultur
	VI	Overgangstid		Maglemosekultur	Æ. Jættestue- kultur
7000	V	Fyrre-Hasseltid		Æ. Gudenaakultur	Dyssekultur
	IV	Birke-Fyrretid		Klosterlundkultur	
9000	III	Y. Dryastid		Lyngbykultur (Rensdyrjægere)	
	II	Allerødtid			
ca. 15000	I	Æ. Dryastid		? Redskab af Rensdyrtak fra Øresund og Magdalinien? - Flækkeskraber fra Bølling Sø	

Hvornaar Mennesket første Gang fremtraadte paa Jorden, véd vi ikke, men det har været for mindst en halv Million Aar siden. De første Mennesker i Danmark optraadte 15—9 000 Aar før Chr. Fødsel, Maglemosekulturens Bopladser ligger 7—6 000 Aar f. Chr. 2 500 Aar f. Chr. indvandrede den første agerdyrkende og kvægavldrivende Befolkning til Danmark. Broncealderen begyndte ca. 1 500 Aar f. Chr. og Jernalderen ca. 400, medens Vikingetiden (og dermed den historiske Tid i Danmark) begynder ca. 500 Aar *efter* Chr. For ca. 500 Aar siden, paa Dronning MARGRETHES Tid, eksisterede Langesø som en Bondegaard, og for ca. 400 Aar siden gjorde Rigskansler ANTONIUS BRYSCHE den til Hovedgaard ved at lægge Gods til den.

LANGESØ-EGNENS PLANTEVÆKST EFTER ISTIDEN

Af mag. sc. ALFRED ANDERSEN, Assistent ved Danmarks geologiske Undersøgelse

Den, som en stille, lun Forsommerdag gaar langs en Rugmark, vil undertiden se en røglignende Sky stige op fra Kornet. Det er Rugen, som dræer. Skyen bestaar af Millioner af bittesmaa Støvkorn, som frigøres fra Aksenes Støvdragere, og hvis Mission det er at sætte sig fast paa Rugblomsternes Ar og derpaa vokse ned i Frugtknuden og foretage Befrugtningen.

Ganske tilsvarende Forhold genfindes hos en lang Række andre Planter, der ligesom Rugen er Vindbestøvere. Man behøver blot at tænke paa Hasselraklerne, der i det tidlige Foraar er fulde af gult Støv, som drysser ud ved den mindste Berøring.

Ogsaa de fleste andre af Skovens Træer og Buske er Vindbestøvere, og som Følge deraf producerer de store Mængder Støvkorn i Modsætning til de Planter, der bestøves ved Hjælp af Insekter, som fører Støvet direkte fra Blomst til Blomst.

I Stedet for Betegnelsen Støvkorn bruges nu almindeligt det internationale Ord »Pollen«, som derfor ogsaa vil blive anvendt i det følgende.

Det modne Pollen hos de vindbestøvende Planter er tørt og let; det frigøres med Letthed fra Støvdragerne og føres bort af Luftstrømmene og er i Stand til at stige op til meget betydelige Højder. Her kan det holde sig svævende, indtil der før eller senere kommer Regn, da vil Draaberne opfange Pollenkornene og føre dem med til Jorden igen. Her vil en stor Del ret snart gaa til Grunde, den Del nemlig, som falder paa den tørre Jordoverflade, hvor Luften har let og uhindret Adgang. Den Part derimod, som falder i Søerne (evt. Havet), eller som gennem Bække og Aar føres ud i et større Vandbassin, vil have Mulighed for at blive bevaret igennem Tiderne. I Søens Vand holdes Pollenet en Tid lang opløst, saa at der ved Strømninger og Bølgeslag sker en meget grundig Sammenblanding af de forskellige Pollenarter. Efterhaanden synker dog Støvkornene til Bunds og afsættes sammen med Dyndpartiklerne i det ene Lag ovenpaa det andet. I Aartusindernes Løb højnes paa den Maade Bunden, og tilsidst bliver Søen ganske lavvandet. En Klimaændring med Forøgelse af Nedbøren kan maaske midlertidig bringe Vandstanden til at stige, men Slutresultatet bliver dog, at Søen gror til fra Bredderne og forvandles til en Mose. Derfor finder man ofte Sødyndet overlejret af et mere eller mindre tykt Tørvelag. Ogsaa i Mosestadiet nedfældes der fra Luften Pollen, som i nogen Grad kan bevares, men dog ikke saa godt som det, der falder i aabent Vand. Pollenblandingen vil ogsaa selvsagt være minimal ved Nedfældning paa en Mose, hvor endvidere lokale Forhold, som Neddryssen af Pollen fra Træer, der gror udover eller ved Mosen, kan faa en meget uheldig og misvisende Indflydelse paa Resultaterne af en eventuel Undersøgelse.

Undersøger man imidlertid en lille Klump Sødynd under Mikroskopet, viser det sig, som det var at vente, at det indeholder en Mængde Pollen, som stammer fra Træer, Buske og Urter, der paa den Tid, da det paagældende Lag blev afsat, voksede i den nærmeste Omegn.

Da nu de enkelte Arters Pollen let kan kendes, idet deres Form og hele Udseende er meget forskelligt, er det muligt ved Analyse af en saadan Jordprøve (paa Størrelse med et Knappe-naalshoved) at faa et Begreb om, hvordan Vegetationen har været sammensat i den paagældende Tid.

Ønsker man en detailleret Undersøgelse af de Forandringer, som er foregaaet med Plantevæksten gennem Tiderne, er den bedste Fremgangsmaade den at foretage en Boring kombineret med en regelmæssig Prøveudtagning gennem alle Søbassinets Lag. Med lidt Held kan man da faa en Serie Prøver, der spænder over Tiden fra Istidens Slutning og frem til Nutiden, d. v. s. rundt regnet 15 000—20 000 Aar.

En saadan Boring udføres med et Tørvebor (Hillers Model), der er indrettet paa følgende Maade: Forneden findes et saakaldt »Kammer«, hvis Indretning lettest kan forstaas ved Hjælp af de vedføjede Tegninger Fig. 1 og 2.

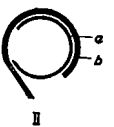
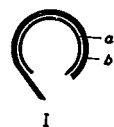

Fig. 1. Schematisk Tværsnit af Tørveborets Kammer, I i åben, II i lukket Tilstand. Nærmere Forklaring findes i Teksten. Ca. $\frac{1}{4}$

Fig. 1 viser, at Kammeret bestaar af to Kapsler, en indvendig (a) og en udvendig (b), som kan drejes et vist Stykke i Forhold til hinanden, saaledes at Kammeret kan aabnes (Stilling I) og lukkes (Stilling II); Kapslen b er forsynet med en fremspringende Kant langs hele Kammerets Indgangsaaabning. At a og b ikke kan dreje ubegrænset i Forhold til hinanden, ses af Fig. 2. Skrueerne d_1 og d_2 er nemlig fastsiddende paa a og kan, naar denne drejer, bevæges frem og tilbage i to Udskæringer i den ydre Kapsel b. Udskæringernes Længde, som er ca. 4 cm, angiver det Stykke, b kan forskydes i Forhold til a. Kun den indre Kapsel er i fast Forbindelse med selve Borestangen (c),

den ydre derimod er selvstændig drejelig.

Naar en Boring skal foretages, stødes Boret ned i den bløde Mosejord, idet man i Forvejen paaser, at Kammeret er lukket. Det bemærkes, at Boret under Nedsætningen ikke maa drejes, men skal trykkes ned. En saadan Nedtrykning kan selvsagt kun foretages paa blød Bund (Mose- og Søaflejringer). Efter at være sat ned til den ønskede Dybde drejes (ved Hjælp af et Haandtag foroven) Borestangen og den dermed fast forbundne indre Kapsel. Denne første Drejning skal være mod Viseren paa et Ur (avet om). Som man kan tænke sig, vil Gnidningsmodstanden mellem den ydre Kapsel (især den fremspringende Kant) og den omgivende Jord bevirke, at denne (b) foreløbig ikke drejer med, men staar fast, mens a bevæger sig og derved aabner for Kammeret. Først naar a er drejet saa meget, at Skrueerne d_1 og d_2 ikke kan komme længere, idet de støder mod Kanten af Udskæringerne, maa Kapslen b følge med ved den fortsatte Omdrejning. Man giver Boret 2—3 Omdrejninger i den nævnte Retning, hvorved Kammeret fyldes med Jord fra den paagældende Dybde, idet den fremspringende Kant paa b ligefrem skovler Jorden ind. Naar Kammeret er fyldt, lukkes det ved en Drejning i modsat Retning (ret om). Lukningen sker paa lignende Maade som Aabningen. Atter vil den ydre Kapsel undlade at følge med, før Skrueerne d_1 og d_2 støder mod Udskæringernes Kant, d. v. s. før Kammeret er lukket.

Den saaledes indesluttede Jordsojle, der er 0,5 m lang, kan nu trækkes op, uden at der sker nogen Forurening; og man kan ved gentagne Boringer faa hele Profilet op i Dagens Lys i Form af Halvmeter-Søjler, idet man begynder fra oven og for hver ny Boring gaar 0,5 m

Fig. 2. Tørveborets Kammer set fra Siden, $\frac{3}{4}$ åbent. Angaaende nærmere Forklaring se Teksten. Ca. $\frac{1}{4}$

længere ned. Borestangen er saaledes indrettet, at den kan gøres kortere eller længere efter Behag, idet den bestaar af Stænger paa 1,5 m, der kan forbindes med hinanden.

Af Profilsøjlen kan smaa Jordprøver paa en eller nogle faa cm³ udtages med en bestemt indbyrdes Afstand, f. Eks. 10 cm. De opbevares i smaa tilproppede, nummererede Glas, hvis Nummer og den til Prøven svarende Dybde omhyggeligt opnoteres. Saavel ved Prøveudtagningen som ved det senere Analysearbejde er det nødvendigt at arbejde med den største Paa-passelighed, da selv den mindste Forurening kan give Anledning til forkerte Resultater.

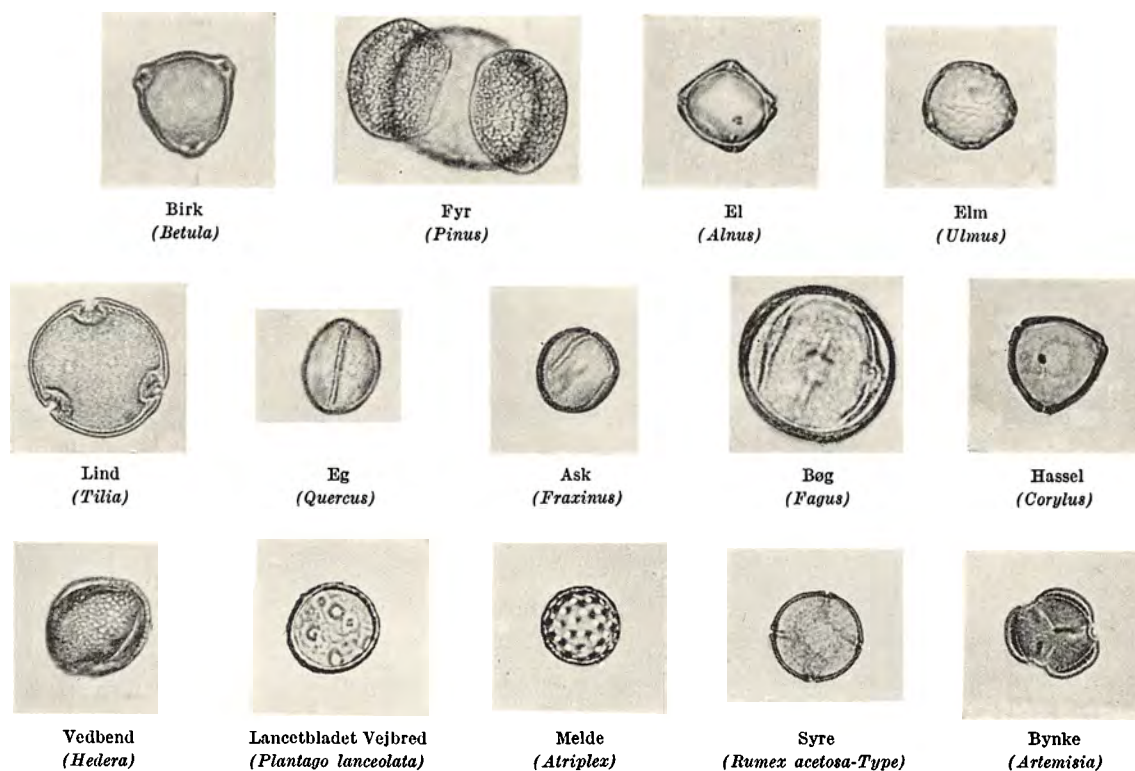

Fig. 3. Nogle af de vigtigste Trø- og Urtepollen. (Troels-Smith fot.)

Har man gennemboret og opnoteret alle Lagene helt ned til Istidsdannelserne (Morænen) og overalt udtaget Prøver med bestemte Mellemrum, er Arbejdet i Marken endt, og tilbage staar det mange Gange større og vanskeligere Laboratoriearbejde.

Af den enkelte Prøve tages en lille Portion, som koges i en Porcellænsskaal med 10% Kalilud (Kaliumhydroxydopløsning); derved bringes Pollenet til at svulme op. Efter en Centrifugering hældes Kaliluden fra, og nogle Draaber Glycerin tilsættes for at hindre Udtørring. En Draabe af Materialet lægges paa et Objektglas, som derpaa forsynes med Dækglas. Det hele lægges under Mikroskopet, og Objektglasset bevæges regelmæssigt fra Side til Side, alt mens man omhyggeligt opnoterer de forskellige Pollen-Arter, som kommer indenfor Synsfeltet, idet Præparatet gennemgaas Stribe for Stribe. Den Forstørrelse, som anvendes ved Tællingen, er ca. 300 Gange. Naar et passende Antal Pollen paa den Maade er opnoteret, kan Procenterne af de enkelte Arter udregnes. Som Grundlag for Procentberegningen bruges sædvanlig Træpollensummen, d. v. s. Summen alene af Skovtræerne, mens en Busk som Hasselen holdes uden for¹. Det samme gælder f. Eks. for Urternes Vedkommende.

Enhver af de indsamlede Prøver analyseres paa den antydede Maade, og vi er derefter i Stand til at tegne et saakaldt Pollendiagram (se Fig. 4), hvorefter man med lidt Øvelse direkte

¹ Følgelig kan Hasselens Procenttal i visse Tilfælde komme til at ligge over, endog betydeligt over, Hundrede.

kan aflæse Vegetationens Udvikling. Diagrammet er opbygget paa følgende Maade: Til venstre ses en lodret Søjle, hvori Profilet er angivet ved forskellige Signaturer for de vekslende Jordlag. Langs Profilsøjlen findes Dybderne angivet i cm. Ud ad den vandrette Linie forned er afsat Procenttallene, først for Skovtræerne + Hassel, dernæst for Græsser og Halvgræsser samt Bynke¹ og endelig for nogle vigtige vindbestøvende Planter: Lancetbladet Vejbred, Syre og Vedbend. I de tre sidstnævnte Diagramafsnit betegner Tallene paa den vandrette Linie ikke Procenter, men Promille for at gøre Kurveforløbet for disse sparsomt forekommende Pollen-Arter tydeligere.

De Procenttal, som er udregnet ved Analyse af den enkelte Prøve, afsættes i Diagrammet i den Dybde, som svarer til vedkommende Prøve, idet Profilsøjlen med Dybdetallene til venstre gælder for alle fem Afsnit af Diagrammet. Bortset fra Silhouetterne lægger man Mærke til, at hver Pollenart har sin særlige Signatur. Tilsvarende Signaturer i de forskellige Analyser forbindes med Linier. Paa den Maade faas Kurver, som løber fra nedentop, og hvor hver enkelt repræsenterer en bestemt Planteart og i nogen Grad afspejler dennes større eller mindre Hyppighed gennem Tiderne.

For Bedømmelsen, saavel af Diagrammet som Helhed som af den enkelte Prøve, er det selvsagt praktisk at have visse faste Holdepunkter. Derfor har KNUD JESSEN (1935) inddelt den Tid, der er forløbet siden Isens Bortsmelten, i 9 Pollenzoner (Betegnes med I—IX). Disse Zoner passer ret nøje til de fra ældre Tid anvendte geologiske Perioder, som vi derfor ogsaa vil komme til at operere med ved Gennemgangen af Diagrammet (Se Kolonnen yderst til venstre). De tre første Zoner (I, II og III) svarer til Senglacial-Tiden, den første Tid, efter at Isen begynder at smelte bort. I og III modsvarer henholdsvis de geologiske Betegnelser Ældre og Yngre Dryas-Tid², medens II er den derimellem indskudte noget varmere Allerød-Tid³. Disse tre Perioder er ofte (men dog ikke altid) repræsenteret i Profilet ved tydeligt adskilte Lag. Saaledes er det f. Eks. i det foreliggende Diagram, hvor det nederste Lerlag, det overliggende Sødynd og det derpaa følgende lerholdige Dynd svarer til henholdsvis Ældre Dryas-, Allerød- og Yngre Dryas-Tid. Hvorledes Pollenkurverne forholder sig i Senglacial-Tiden, skal senere omtales.

Opstillingen af Zone IV—IX beror udelukkende paa Pollenkurvernes Forløb. Zone IV (den præboreale Tid) udmærker sig ved, at Birkepollen dominerer; desuden findes ofte en betydelig Fyrreprocent. Denne kan dog ogsaa som i det foreliggende Tilfælde være ret lav omend i Stigning. Grænsen IV—V sættes, hvor Hasselkurven begynder at stige. Dette sker sædvanligvis meget pludseligt. I Zone V er Birk, Fyr og Hassel dominerende. Ifølge JESSEN (1935) sættes Zonegrænsen V—VI, hvor Ellen for Alvor begynder, og Grænsen VI—VII, hvor Fyrrekurven og Egeblandingsskovens Kurve skærer hinanden. Disse to Grænser kan imidlertid som paa det vedføjede Diagram falde sammen. Noget ganske tilsvarende ses paa et sydfynsk Diagram fra Snarup Mose (IVERSEN 1941). Et saadant »Bortfald« af Zone VI betyder blot, at Naturen ikke altid følger de opstillede Regler. Zonerne V—VI svarer til den boreale Tid.

I Zone VII, atlantisk Tid, falder⁴ efterhaanden Birke- og Fyrrekurven, medens Kurverne for Egeblandingsskovens Træer (Eg, Elm og Lind samt Ask) stiger og ligger højt gennem hele Zonen. Grænsen mellem VII og VIII lægges i den seneste Tid (IVERSEN 1941), hvor Elme-Kurven gaar tilbage, og Aske-Kurven gaar frem. Ovenfor denne Grænse begynder den

¹ Denne Plante spiller en betydelig Rolle navnlig i Senglacialtiden og er derfor taget med.

² Har Navn efter Planten *Dryas* (Rypelyng), som hørte til disse Perioders Karakterplanter. (Se Slutvignetten).

³ Har Navn efter Allerød Teglværk i Nordsjælland, hvor denne Periode først paavistes.

⁴ Med Udtrykkene »falder« og »stiger« menes, at Kurverne gaar henholdsvis til venstre og til højre.

subboreale Tid (Zone VIII), hvor Egeblandingsskoven endnu er fremherskende. Først paa et senere Tidspunkt indvandrer Bøgen, og hvor denne for Alvor viser Fremgang i Diagrammet, sættes Zonegrænsen VIII—IX. Dermed er vi naaet til den saakaldte subatlantiske Tid, den yngste af de geologiske Perioder.

Det har vist sig, at Leddelingen i disse 9 Zoner i det store og hele kan anvendes paa alle danske Pollendiagrammer, et Forhold, som viser, at Vegetationsudviklingen for hele Landets Vedkommende har været meget ensartet.

Efter at Inddelingen af danske Pollendiagrammer i Almindelighed saaledes er gennemgaaet, vil vi se mere indgaaende paa Langesø-Diagrammet og prøve, saa godt det lader sig gøre, at tegne et Billede af de Forandringer, som er foregaaet med Egnens Plantevækst gennem Tiderne.

I Slutningen af September 1945 foretoges fra DANMARKS GEOLOGISKE UNDERSØGELSE en Boring i »Sømosen«, et Mosedrag tæt ved Langesø. Der bores til en Dybde af 10,63 m og opnoteredes følgende Profil, hvis 0-Punkt er Jordoverfladen:

0 —	350 cm	Ellekærtørv.
350 —	380	- Tagrørstørv.
380 —	400	- brunt Sødynd.
400 —	450	- Tagrørstørv.
450 —	882	- brunt Sødynd.
882 —	917	- graasort Sødynd med en ringe Mængde Ler og Sand.
917 —	950	- sort Sødynd.
950 —	967	- leret og sandet Sødynd.
967 —	988	- sort Sødynd, forneden lidt sandet.
988 —	1000	- leret og sandet Sødynd.
1000 —	1063	- Ler med Sand og forneden Grus.

Af denne Profilbeskrivelse kan man drage en Del Slutninger. For at gaa kronologisk til Værks begynder vi nedefra og gaar opefter. De nederste Lerlag er afsat paa Bunden af den daværende dybe Sø forholdsvis kort efter Isens Afsmeltning paa en Tid, da Planterevnen endnu kun er svagt repræsenteret. Efterhaanden som Plantevæksten bliver rigere, dannes derimod Sødynd, der for en stor Del bestaar af omsatte Plantedele. Planteresterne har for største Delen passeret gennem smaa Vanddyr, som der ogsaa har været fuldt op af, og de afsatte Lag bestaar altsaa hovedsagelig af disse Smaadyrs Ekskrementer. Ogsaa Sødyndet er dannet paa dybt Vand, og gennem lange Tidsrum har det højnet Bunden mere og mere. I en Dybde af 450 cm gaar det over i Tagrørstørv, derpaa følger igen et lille Lag Dynd, og saa atter Tagrørstørv. Rørtørven betyder, at Søen nu er ved at gro til, idet der har dannet sig en Rørsump. Hvorledes det indskudte Dyndlag skal forklares, kan vanskelig siges uden en mere indgaaende Undersøgelse med flere Boringer, som kunde vise, om dette Forhold er noget generelt for hele Mosen, eller det kun drejer sig om en mere lokal Foreteelse. Efter Tagrørstørven følger øverst et Lag Ellekærtørv, d. v. s. Tørv med talrige Grene og Stammer af El. Deraf ses, at Mosen tilsidst er blevet tilstrækkelig tør til, at en Skov af Elletræer har kunnet brede sig ud over den.

Som det ogsaa senere ved Gennemgangen af Pollendiagrammet nærmere skal uddybes, kan man i det store og hele regne med, at det nederste Lerlag og det overliggende, lerede Dynd indtil Dybden 988 cm svarer til Zone I (Ældre Dryas-Tid). Det derpaa følgende Lag Sødynd tilhører Zone II (Allerød-Tid). Derefter kommer Zone III (Yngre Dryas-Tid) indtil

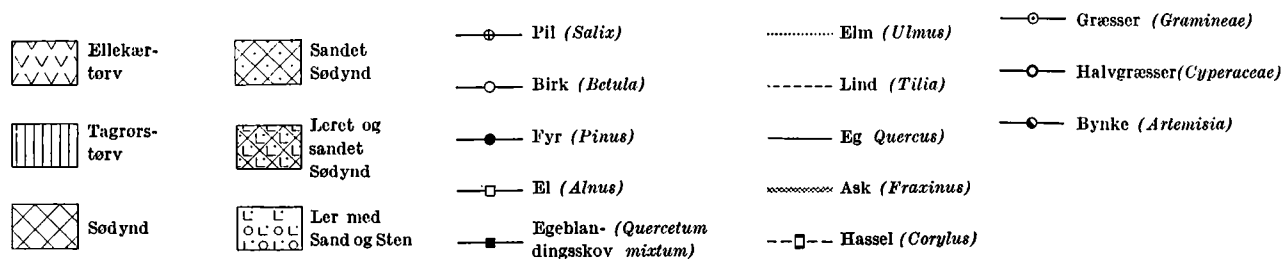
Dybden 950 cm. De følgende svære Dyndlag svarer til Zone IV—VII, medens Tilgroningen (Tagrørstørven ved 450 cm) sætter ind lige i Begyndelsen af Zone VIII.

Der udtoges ved Boringen en stor Mængde Pollenprøver, og efter Analyse af en Del af disse kunde det foreliggende Diagram tegnes. Det maa straks bemærkes, at de øverste 260 cm ikke egnede sig til Analyse, da Pollenet her var stærkt destrueret. Derfor mangler i Diagrammet Zone IX og en Del af Zone VIII. Endvidere viste det sig, at de nederste Prøver paa Grund af særlige Forhold, som det vil føre for vidt at komme ind paa, ikke kunde bruges. Derfor kommer ogsaa Zone I til at mangle i Diagrammet. I denne Periode (Ældre Dryas-Tid) var Klimaet endnu koldt, og Vegetationen fattig. Den bestod, som det kendes fra andre Diagrammer, mest af Star og Græsser samt Dværgbirk, Polarpil og andre arktiske Planter. Desuden fandtes den Plante, som har givet dette Tidsafsnit Navn, *Dryas* eller Rypelyng, som med sine store, hvide Blomster har livet op i Landskabet. Derimod findes ingen egentlige Træer i denne Tid; baade Fyrren og de storbladede Birke kommer først ved Overgangen til Zone II (Allerød-Tid). Det bliver nu noget varmere, og som Følge deraf ændrer Vegetationen sig. Af Diagrammet ses, hvorledes Birkekurven har et Maksimum i denne Periode, medens det gaar tilbage for Pil samt Græsser og Halvgræsser.

I den følgende Tid (Zone III — Yngre Dryas-Tid) bliver Klimaet atter koldere, og Plantevæksten fattigere. Storbladet Birk trænges paany noget tilbage, medens Græsser og Halvgræsser vinder Terræn. Det samme gælder Pil og tilsyneladende Fyr. Det sidste er dog sikkert illusorisk, idet kun en Del af det noterede Fyrrepollen stammer fra Træer, som har vokset i Nærheden, medens Resten enten er tilført med Vinden fra fjerne Egne eller stammer fra ældre geologiske Aflejringer, f. Eks. fra Interglacialdannelser¹. Saadanne ældre Lag, som ogsaa kan indeholde en Mængde Pollen, kan blive forstyrret (f. Eks. ved Bølgeslag el. lign.), og det pollenrige Materiale skyllet ud i Søen; paa Grund af saadanne Forhold er det sandsynligt, at Fyrrekurven i Zone III burde ligge betydelig lavere, end Tilfældet er. Endvidere ses, at Bynke og Syre, som i Allerød-Tid kun optraadte sparsomt, nu faar Maksimum i Yngre Dryas-Tid for derpaa at forsvinde som sammenhængende Kurver. Dette skyldes, at de begge er Lysplanter, som forsvinder, saa snart Skoven bliver tæt.

Med Zone IV (Præboreal-Tid) begynder nemlig den egentlige Skovtid. Det bliver nu atter varmere, hvad der straks viser sig ved Stigning af Birkekurven og Tilbagegang af Pil samt Græsser og Halvgræsser. Den tilsyneladende Tilbagegang af Fyr skyldes, at den Fjerntransport og Udskylning fra ældre geologiske Dannelser, som bevirkede den høje Fyrreprocent i Yngre Dryas-Tid, nu kommer til at spille en uhyre ringe Rolle i Sammenligning med Pollenregnen fra de paa Egnen voksende Fyrretræer.

Overgangen mellem Præboreal- og Boreal-Tid (Grænsen IV—V) markeres ved, at Hasellen indvandrer. Den breder sig straks med en næsten utrolig Hast og præger i den følgende Tid i høj Grad Skovbilledet. Iøvrigt er Fyr og Birk de almindeligste Skovtræer i Zone V, og

Signaturforklaring til Diagrammet

¹ Se Side 150.

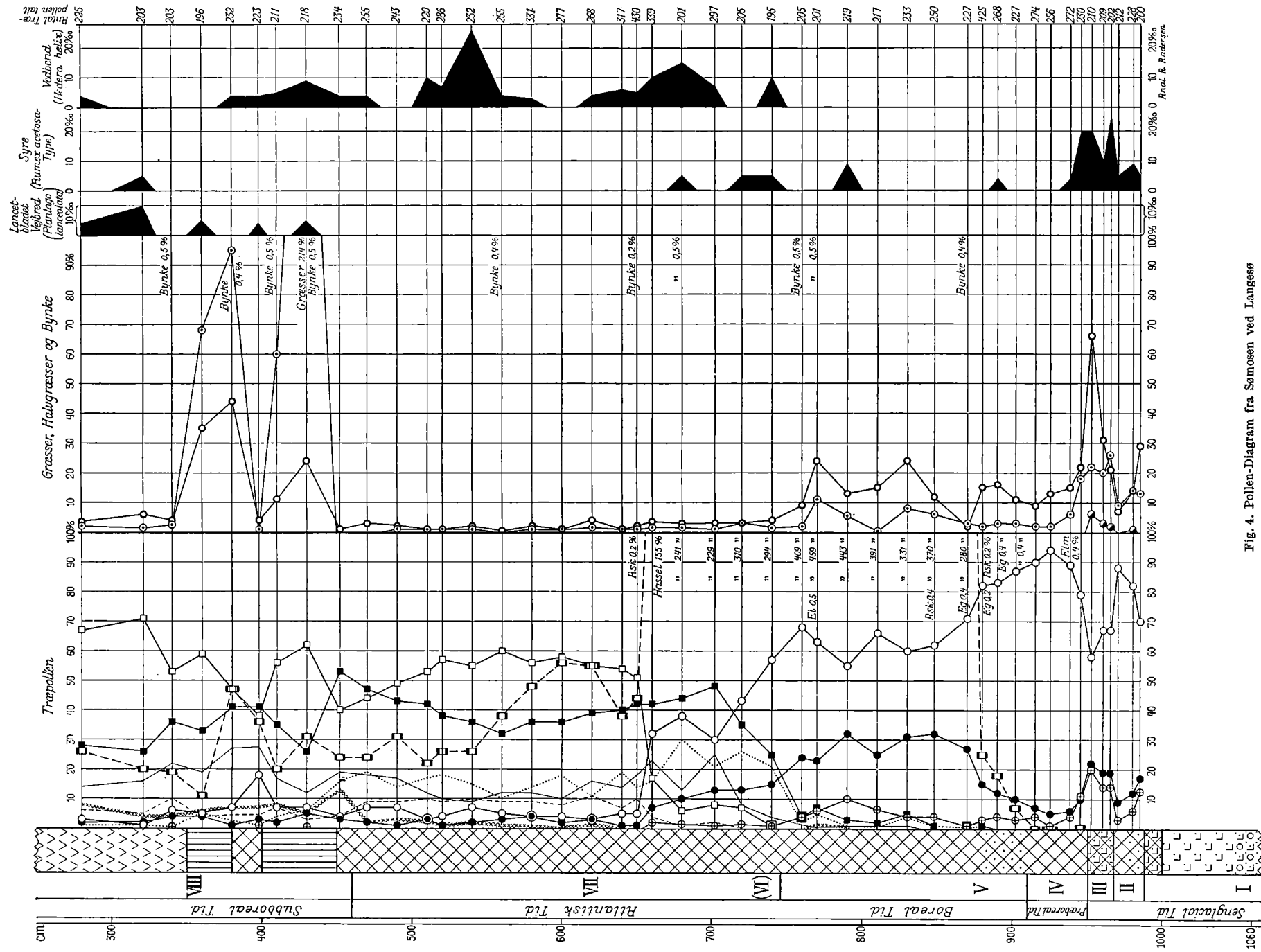

Fig. 4. Pollen-Diagram fra Søsøen ved Langesø

da begge er udprægede Lystræer, har den daværende Skov (bortset fra Hasselkrattene) været meget lys med en rig Bundvegetation af Urter, især Græsser og Halvgræsser. Elm og Eg optræder i Slutningen af Perioden.

Paa Grund af de tidligere omtalte Forhold bortfalder Zone VI i dette Diagram. Overgangen til den atlantiske Tid (VII) sættes, hvor Egeblandingsskovens Kurve stiger og skærer den faldende Fyrrekurve. Klimaet skifter nu i nogen Grad Karakter. Medens det i den boreale Tid var varmt og tørt (Fastlandsklima), bliver det i atlantisk Tid mere fugtigt, men Temperaturen ligger stadig højt, saa at Aarstemperaturen endog har ligget et Par Grader højere end i Nutiden. En Plante som Vedbend, der baade kræver varme Somre og milde Vintre for ret at udfolde sig, trives derfor ganske udmærket og blomstrer rigeligt i atlantisk Tid, saa man ret ofte finder dens Pollen til trods for, at den som Insektbestøver kun producerer lidt (se Silhouetten yderst til højre). Iøvrigt bemærkes, at Egeblandingsskovens Kurve ligger højt overalt i Zone VII. Det er dens Træ-Arter, Eg, Elm og Lind, som er de vigtigste Skovtræer, mens Asken endnu er mindre hyppig. Hasselen er i Forhold til tidligere trængt stærkt tilbage, mens Ellen har bredt sig paa de fugtige Steder langs Bække, Aaer og Søbredder. Den har en enorm Pollenproduktion deraf dens dominerende Optræden i Diagrammet. Fyr og Birk spiller nu kun en ganske underordnet Rolle.

Hvor Elmen gaar tilbage, og Asken stiger, kommer vi over i en ny Periode, den subboreale Tid. Vintrene bliver nu koldere, og den førømtalte Vedbend trives mindre godt og blomstrer sjældnere. Kort efter den subboreale Tids Begyndelse indvandrer et helt nyt Folk til Landet. Det er agerdyrkende Stammer i Modsætning til den tidligere Jæger- og Fiskerbefolkning. Disse den yngre Stenalders Bønder ryddede Dele af Skoven, saa der blev Plads til deres smaa Agre og Græsgange til Kreaturerne. Alt dette sætter sig sædvanligt tydelige Spor i Diagrammerne, men i det foreliggende Tilfælde tilsløres Forholdene paa Grund af Pollenets mindre heldige Lejringsforhold i Tagrørstørven samt den deraf følgende Destruktion. Men een Ting viser dog tydeligt det agerdyrkende Folks Optræden, maaske ikke lige paa Egnen, men dog heller ikke ret langt borte; det er Lancetbladet Vejbred, som ifølge IVERSEN (1941) netop er indslæbt her til Landet af de første Bønder. Dens Pollen er karakteristisk og let kendeligt, og dets Optræden begynder altid dér, hvor Skovrydningen sætter ind. Denne første Rydning maa dog ikke opfattes som en virkelig, generel Fjernelse af Skoven i stort Format. Den bestod blot i, at Menneskene med Økse og Ild frembragte mindre Lysninger, hvor de kunde have deres Bopladser og deres Agre. Dyrkningen af en saadan Rydning varede i Reglen kun i en kortere Aarrække; naar Jorden var udpint, opgav man den og flyttede ganske simpelt til et nyt Sted, hvor der saa blev foretaget en ny Rydning af Træerne. Den forladte Lysning blev derefter meget snart tilbageerobret af Skoven. Det er først i Begyndelsen af historisk Tid, at den virkelige store Skovrydning begynder.

De mægtige Udslag af Halvgræsser og især af Græsser i Begyndelsen af Zone VIII skyldes, at disse Planter har dannet Rørsump paa selve Stedet. Den stærke Stigning af Ellekurven foroven beror paa, at Ellen rykker udover den nu tilgroede Sø.

Havde det været muligt at analysere de øverste Prøver, vilde vi antagelig være naaet ind i Zone IX (subatlantisk Tid), hvor Bøgen efterhaanden fortrænger Egeblandingsskoven, og hvor moderne Kulturplanter, f. Eks. Rugen begynder at optræde¹. Ved Overgangen mellem Zone VIII og IX, som finder Sted kort før Christi Fødsel, foregaar der en betydelig Klimaforværring, idet Aarstemperaturen aftager, og Nedbøren forøges, Forhold, som synes at være særlig gunstige for Bøgen.

¹ Dette skal ikke forstaaes saaledes, at Rugen er den først indførte Kornsort. I subboreal Tid (Yngre Stenalder og Bronzealder) dyrkedes baade Hvede og Hirse, men Pollen af disse Planter findes sjældent, da de ikke er Vindbestøvere.

Det saaledes gennemgaaede Diagram viser altsaa, hvorledes Plantevæksten paa Langesø-Egnen har ændret sig gennem Tiderne og tillige i store Træk Vegetationsudviklingen for hele Landet.

Pollenanalysen kan dog ikke blot bruges som Hjælpemiddel til Studiet af Fortidens Plantevækst, men kan ogsaa anvendes til Tidsfæstelse af jordfundne Genstande, f. Eks. Oldsager eller Knogler af Dyr. Ved Fund af saadanne Ting er det vigtigt, at den vedhængende Jord ikke skylles af, og ligeledes er det af Betydning, at Fundet saa hurtigt som muligt kommer i Fagfolks Hænder, saa der ikke skal ske nogen Forurening.

Som Eksempel skal omtales et Par Dyrefund fra den omhandlede Egn. 1920 fandtes under Tørvegravning i Nærheden af Tværskov Nordøst for Langesø Skelettet af en Sumpskildpadde. Det laa ca. 220 cm under Jordoverfladen i et Kalklag. Analysen af en Jordprøve fra Hvirvelsøjlen gav følgende Procenttal: Birk 3, Fyr 2, El 57, Elm 14, Lind 17, Eg 6, Ask 1 og Egeblandingsskoven i sin Helhed 39%. Endvidere Hassel 38, Vedbend 3, Græsser og Halvgræsser hver 0,6%. Vi skal nu forsøge at indpasse dette Spektrum i Langesø-Diagrammet.

Da Egeblandingsskoven i udpræget Grad dominerer over Fyrren, og Bøgen endnu ikke har vist sig, maa Spektret henføres til Egeblandingsskovens Tid, d. v. s. Zone VII—VIII (se Diagrammet). Imidlertid viser de forholdsvist høje Procenter af Elm og Vedbend, at der kun kan være Tale om Zone VII, den atlantiske Tid, der omfatter Tidsrummet ca. 5000—ca. 2500 f. Chr.

Et andet Fund fra Langesø-Egnen er et Bæver-Skelet fra Andebølle Mose i Vissenbjerg Sogn. Det indsendtes 1941 til Zoologisk Museum i København. Der blev udtaget en Jordprøve fra Kraniet, og de ved Analysen fundne Procenttal var: Birk 3, Fyr 3, El 85, Elm 0,7, Lind 5, Eg 2, Ask 1 og den samlede Egeblandingsskov 9%, endvidere Hassel 8, Græsser 3, Halvgræsser 3, Bynke 0,7 og Lancetbladet Vejbred 0,7%.

Da der er fundet Vejbred, er det klart, at Spektret maa henføres til den øverste Del af Langesø-Diagrammet, d. v. s. Zone VIII. At der ikke kan være Tale om Zone IX ses af, at Bøgepollen ikke optræder endnu. Sammenligner man de nævnte Procenttal med det subboreale Diagramafsnit ses, at der er en relativ god Overensstemmelse. Fuld Lighed kan man ikke vente, dels paa Grund af Afstanden mellem de to Lokalteter, og dels fordi Pollenspektret begge Steder er temmelig stærkt præget af den lokale Vegetation, og Pollenet desuden er meget destrueret. Hvad der kan siges om Bæverskelettets Alder er altsaa, at det maa henføres til Subboreal-Tiden, der strækker sig fra ca. 2500 f. Chr. til ca. 400 f. Chr.

Endvidere foreligger et Fund, som stammer fra en lidt fjernere liggende Lokaltet. Det er Skeletdele af en Kronhjort, fundet i Gelsted Mose mellem Odense og Middelfart. Ved Pollenanalyse af en Jordprøve derfra fandtes: 40% Birk, 57% Fyr, 1% Elm, 1% Lind, 1% Eg og af Hassel 101%.

Som det fremgaar af Tallene, ligger dette Spektrum over Zonegrænse IV—V, der markeres ved Hasselens Indvandring. Da endvidere Ellen endnu ikke er kommet frem, kan der kun være Tale om Zone V, hvor baade Fyrre- og Birkeprocenten ligger højt, og Egeblandingsskovens Arter endnu kun optræder yderst sparsomt, mens Hasselen er meget rigt repræsenteret. Det kan derfor fastslås, at den omhandlede Kronhjort stammer fra Zone V, der strækker sig et Stykke paa hver Side af Aar 6 000 f. Chr.

I 1936 fandtes paa Nellemose Mark ved Langesø en Rensdyrtak¹, som af Lensbaron H.

¹ Se Figuren Side 141.

Berner Schilden Holsten skænkedes til ZOOLOGISK MUSEUM i København. Takken blev fundet i et Mergelleje, som laa ved Randen af en dyb Mose. Paa selve Findestedet laa øverst ca. 16 cm Tørv og derpaa ca. 32 cm Mergel, hvori Takken laa indlejret. Under Mergellaget fandtes Ler. Angaaende Tidsfæstelsen skal kun bemærkes, at Takken maa henføres til Senglacial-Tiden, altsaa Tiden fra Isens begyndende Bortsmelten til Skovtidens Begyndelse.

Disse Eksempler viser bl. a., at Pollenanalysen er en meget nyttig Hjælpevidenskab for Zoologien, idet det i mange Tilfælde er det eneste Middel til at tidsfæste de jordfundne Knogler. Og som det gaar med Zoologien, gaar det ogsaa med Arkæologien; mange Fund af Oldsager har først faaet den rette Betydning og nøjagtige Tidsbestemmelse ved Pollenanalysen.

BENYTTET LITTERATUR

IVERSEN, J.: 1941, Landnam i Danmarks Stenalder. En pollenanalytisk Undersøgelse over det første Landbrugs Indvirkning paa Vegetationsudviklingen. Danmarks geol. Undersøgelse II Række. Nr. 66, Kbhvn.

JESSEN, K.: 1935, Archaeological dating in the history of North Jutland's vegetation. Acta Archaeologica, Vol. V, Fasc. 3, Kbhvn.

Rypelyng
Dryas

MØBLER

PAA

CLAUSHOLM, LANGESØ OG HOLSTENSHUUS

Af Museumsassistent ved Nationalmuseet TOVE CLEMMENSEN

Paa Familien BERNER SCHILDEN HOLSTEN's tre Gaarde, Clausholm, Langesø og Holstenshuus findes en stor Samling Møbler, der vil blive omtalt i det følgende. Stoffet er ordnet saaledes, at Gaardenes Møbler i det store og hele behandles i kronologisk Orden, dog saaledes, at de inden for de enkelte Stilperioder er anbragt sagligt, Borde for sig, Stole for sig o. s. v. Saa godt som alle Møblerne er gengivet uanset Kvalitet og Sjældenhed, for at Læseren kan faa saa fyldigt et Billede som muligt af det nuværende Inventar. Derimod er Møbler, der ikke længere staa paa de tre Gaarde, udeladt, selv om de er fremragende og interessante Stykker, som f. Eks. den store barokke Himmelseng fra Clausholm, der nu findes i Nationalmuseets Samlinger¹, og Eline Gøyes Uhr fra 1557 i Aarhus Museum².

En Del af Fotografierne fra Langesø og Clausholm og enkelte fra Holstenshuus er optaget af Arkitekt EBBE BERNER, saa godt som alle de øvrige af Forfatteren til denne Afhandling. Da næsten alle Møblerne har staaet paa de paagældende Gaarde fra gammel Tid, er Billedteksterne affattet saaledes, at naar der intet nævnes om et Møbels Anskaffelse er det ensbetydende med, at det er gammelt Inventar.

Som Led i Nationalmuseets Møbelundersøgelser paa de danske Herregaarde besøgte Forfatteren i September 1942 Langesø, og det følgende Efteraar Clausholm og Holstenshuus, hvor de enkelte Møbler blev undersøgt, maalte og fotograferede, samtidig med at der fremskaffedes saa fyldige Oplysninger som muligt om deres Historie. Dette Materiale, der sammen med Fotografierne er indgaaet i Nationalmuseets Arkiv³, danner Grundlaget for Teksten.

Ved de Arkivstudier, der er foretaget, har Lensbaron Hans Berner Schilden Holsten været mig behjælpelig med Gennemgangen af de gamle Inventarlistes fra Clausholm og Langesø, ligesom Lensbaronen og dennes Broder, Arkitekt Ebbe Berner, har gjort et stort Arbejde for at skaffe Oplysninger om de enkelte Møbler. Alle vaaben- og slægtshistoriske Oplysninger skyldes ligeledes Lensbaronen.

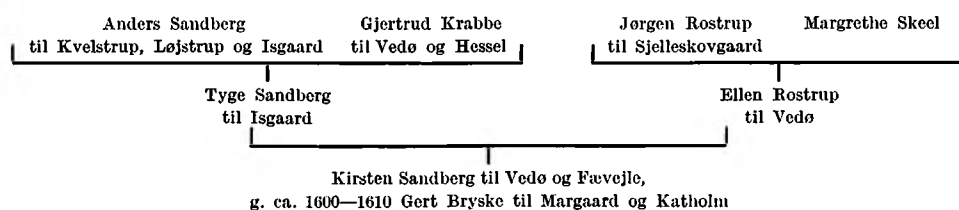

Fig. 1. Dansk Brudekiste af Eg fra Slutningen af det 16. Aarhundrede. Højrenæssance. Hermerne, der ikke er de oprindelige, er fra ca. 1625—30, Overgangen mellem Sen-Renæssance og Brusk-Barok. Laaget er nyt. Kistens Længde 195 cm. De fire Vaaben tilhører fra venstre Krabbe, Sandberg, Rostrup og Skeel; som det fremgaar af ovenstaaende Ahnetavle kan Kisten have tilhørt enten Kirsten Sandberg, der omkring 1600—1610 ægtede Gert Bryske eller hendes Forældre (gift 1573); den kan imidlertid ogsaa have tilhørt Kirsten Sandbergs Moster Sophie Rostrup, som 1597 ægtede Kirsten Sandbergs Farbroder Mads Sandberg. Anskaffet til Clausholm omkring 1870

CLAUSHOLM

De fire ældste Møbler paa Clausholm, Kisten Fig. 1, Skabet Fig. 2 og Stolene Fig. 3—4, er alle anskaffet i Slutningen af forrige Aarhundrede af Kammerherre G. A. BERNER SCHIL- DEN, og Dragkisten Fig. 45 er købt af den nuværende Ejer; saa godt som alle Clausholms øvrige Møbler er gammelt Inventar paa Gaarden.

Fig. 1 er en dansk Brudekiste fra Slutningen af det 16. Aarh. Den er i Høj-Renæssance- stil; dog er Hermerne (Piller, der foroven har Form som et Menneskehoved eller -krop) ikke de oprindelige, og det samme gælder Laaget. Hermerne er fra Overgangen mellem Sen-Renæssance og Brusk-Barok, Tiden omkring 1625-35; det kan bl. a. ses af Kapitæ- lernes (Søjlehovedernes) udtrukne, spiralsnoede Volutter; Hermen til højre, der maa være skaaret af en anden Billedskærer end de øvrige, har desuden de for Brusk-Barokken karak- teristiske degenererede Arme. Indenfor Arkaderne ses hjelmprydede Vaabenskjolde omgivet af symmetrisk anbragt Akantus (en Art Bladværk hentet fra den antikke Kunst). De fire Vaaben tilhører, nævnt i Rækkefølgen fra venstre Krabbe, Sandberg, Rostrup og Skeel. Som det fremgaar af Teksten under Fig. 1, blev de to Brødre, Mads og Tyge Sandberg, hvis Moder var født Krabbe, gift med to Søstre, Sophie og Ellen Rostrup, hvis Moder var født Skeel. Kisten kan derfor have tilhørt et af disse Ægtepar, hvis fædrene og mødrene Vaaben den bærer. Men det var paa Renæssancetiden lige saa almindeligt, at Kisterne bar Brudens fire Bedsteforældres Vaaben; hvis det er Tilfældet her, maa den have tilhørt KIRSTEN SANDBERG til Vedø og Fævejle, der omkr. 1600—10 blev gift med GERT BRYSKE til Margaard⁴.

Som omtalt, er Kisten anskaffet af den nuværende Ejers Farfar, Kammerherre Gustav Alexander Berner Schilden, f. 1823 d. 1889, til hvem Forpagter Kiørboe i 1870'erne købte den paa Djursland i Egnen omkring Kolind⁵.

Skabet Fig. 2 er udført 1636; Aarstallet er udskaaret i den øverste Frise. Benene er nye, de stammer fra en Restaurering af Skabet i 1870'erne, der blev foretaget af to Snedkere, der til Stadighed havde Arbejde paa Clausholm. Stilen er Sen-Renæssance. Det ses paa de kraftige Profiler og de stærkt bevægede Figurer, der ikke har Høj-Renæssancens fornemme Ro, men nærmer sig meget Barokkens Ideal, hvor store, svulmende Former og en kraftig Lys- og Skyggevirkning er dominerende. Ogsaa den Maade, hvorpaa de fire Evangelist-Figurer paa Laagerne er anbragt, er karakteristisk; de er for store til den Niche, de staar i, de træder ud af den og rager op over den; det er ikke som i Høj-Renæssancen, hvor Figurerne er smaa og holdes i Nichens Dybde, saa den arkitektoniske Arkade kommer frem i forreste Plan og virker som Ramme om Motivet. De fire Evangelister er gengivet med deres Atributter; paa de to øverste Laager ses Matthæus med Englen og Markus med Løven, paa de nederste Lucas med Oksen og Johannes med Ørnen. De seks Karyatider (Kvindefigurer, der anvendes som bærende Søjler) symboliserer Dyderne; deres latinske Navne er indskaaret i Fodstykkerne. Øverst fra venstre ses FIDES, Troen, med et Kors, dernæst CARITAS, Kærligheden, med et Barn paa Armen, og længst til højre SPES, Haabet, der staar med et Anker ved sin Fod. I underste Række PRUDENSIA, Klogskaben, hun mangler sit Atribut, men har sikkert oprindeligt haft et Spejl i højre Haand. I Midten staar FORTETUDO, Styrken med en Søjle, og til sidst JUSTITIA, Retfærdigheden, der holder en Skaalvægt i Haanden. I den øverste Frise til venstre er udskaaret et Christusmonogram, sammenskrevet IHS. Dette er en Forkortelse af den middelalderlige Stavemaade: Ihesus, som skyldes en Fejl-læsning af det græske *ΙΗΣΟΥΣ*, idet stort E paa græsk ser ud som et latinsk H. Bogstavet Σ blev rigtigt læst som S⁶. I det tilsvarende Felt i Frisens højre Side ses et Talmonogram bestaaende af Cifrene 1, 0, 7 og 8. Maaske svarer det til de Rebusmonogrammer, som kendes fra Renæssancekister, hvor Ejernes Forbogstaver skrives med Tal, saaledes at 1 betyder A, 2 betyder B o. s. v. Det var en ret udbredt Skik her i Danmark, og det menes, at den er opstaaet hos os; den kendes ikke i vore Nabolande⁷.

Det var meget almindeligt paa Renæssancetiden, at man anvendte kristelige Motiver som de her beskrevne, ikke blot paa Prædikestole, Altertavler og lignende, men tillige paa Møbler, der var beregnet til verdsligt Brug. Forklaringen paa dette er vel, at de samme Billedskærere udførte Inventar baade til Kirkerne og til private Folk.

Skabet maa være udført af en Billedskærer fra Djursland, sandsynligvis en Randers-snedker. Det er i nær Slægt med to andre Skabe og et Vraaskab, som ifølge Chr. Axel Jensen's Afhandling om Danmarks Snedkere og Billedsnidere maa være tilvirkede i Randers⁸. Det ene af Skabene, der nu findes paa Det nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg, er dateret 1642; Magister Jensen gengiver det som Fig. 108. Det andet Skab er nu i Herregaards-Museet paa Gl. Estrup⁹; det stammer fra Hald nord for Randers. Vraaskabet er fra 1637; det findes i Nationalmuseets II. Afd. og er afbildet som Fig. 107 i den omtalte Afhandling. Til denne Gruppe henføres yderligere et Skab fra 1652¹⁰, der foruden Ejernavnene bærer Indskriften: JACOB RASMUSSEN Ebeltoft, sandsynligvis Snedkerens Navn og Bopæl. Det er ringere i Kvaliteten end de øvrige og er antagelig en lokal Snedkers Efterligning af Randersværkstedets Arbejder. Ingen af disse fire Møbler har Figurer svarende til Clausholm-Skabets Karyatider og Evangelister; men der findes Paralleller til praktisk talt alle de øvrige Skæringer. F. Eks minder Frisen foroven uhyre meget om Vraaskabets Frise, og den

Fig. 2. Skab af Eg, dateret 1636. Sen-Renaissance. Antagelig udført i Randers. Benene nye. Højde 176 cm.
Anskaffet til Clausholm omkring 1870

ret usædvanlige gennembrudte Bort mellem de øverste Karyatider genfindes paa Skabet fra Frederiksborg. Pilastrene (flade »Søjler« med Base og Kapitæl) paa hver Side af de tre underste Karyatider er dekoreret med flade, udskaarne Blade, anbragt som Skællene paa en Fisk, et Motiv, der er fælles for alle Møblerne i denne Gruppe; det samme gælder Dørfyldningernes Udformning med Arkaden, der er anbragt i et Murværk af toppede Kvadere. Der kan ikke være Tvivl om, at Skabet paa Clausholm er udgaaet fra samme Værksted som de tre førstnævnte Møbler. Karyatiderne og de fire Evangelistfigurer maa imidlertid være udført af en anden Billedskærer end ham, der har skaaret den øvrige Del af Skabet. De er langt friere behandlet og mere moderne i Stilen; men der er ikke Grund til at tro, at de skulde være tilsat paa et senere Tidspunkt, de to Billedskærere kan godt have arbejdet samtidigt i Værkstedet.

Som tidligere anført er Skabet ligesom Kisten anskaffet af Kammerherre Gustav Alexander Berner Schilden. Kammerherren skal enten have købt den i Purhus Kro nord for Randers i Aarene 1868—70, eller paa en Bondegaard i Aarslev, der ligger et Par Kilometer nord for Clausholm¹¹.

Stolen Fig. 3—4, af hvilken der findes to Eksemplarer paa Clausholm, er i karakteristisk Akantus-Barok. Denne Stil varede her i Danmark fra ca. 1660 til ca. 1700. Den meget høje og smalle Ryg, de drejede Ben med firkantede Led og det udskaarne Kopstykke (Rygens øverste Del), der svarer til Partiet mellem Forbenene, er typiske for Tiden; det samme

Fig. 3. To Barok-Stole af Eg, omkr. 1700. Højde 125 cm. Betrækket er ikke det oprindelige. Købt i København i Midten af forrige Aarhundrede af Kammerjunker G. A. Berner. Antagelig dansk Arbejde

gælder de udskaarne Bladslyng langs Ryggens Polstring. Stolen er fra Periodens sidste Del, hvilket bl. a. ses af Ryggens Kontur med de svungne og kantede Linier, der stærkt nærmer sig Régence-Tidens Former. Kongekronen øverst paa Kopstykket og paa Forbrættet betyder ikke, at Stolen har tilhørt en kongelig Person; det er et Motiv, der ofte bliver anvendt i denne Periode; det varieres paa mange Maader, ofte er det to svævende Engle, der holder Kronen, eller den kan være anbragt mellem store, svulmende Bladranker. Motivet med de to hvilende Løver anbragt symmetrisk paa hver Side af Kronen som paa denne Stol, er mere ualmindeligt.

Paa Frederiksborg Museet findes to Stole¹², der svarer ganske nøje til Fig 3, blot er Løvefødderne nederst paa Forbenene lidt bredere og mere kraftige end paa denne. Paa Herregaarden i Larvik i Norge findes ligeledes en Stol af nøjagtig samme Type. Den menes at være en af 12 nye Læderstole, som i 1696 blev sendt fra København til Larvik, hvor Norges Statholder ULRIK FREDERIK GYLDENLØVE residerede¹³. Desuden har der paa Akershus i Norge staaet en Stol (nu i Oldsaksamlingen i Oslo), der svarer til de her omtalte, kun Forbrættet og Benenes Afslutning forneden afviger fra de øvrige¹⁴. Som Statholder opholdt Gyldenløve sig en

Del paa Akershus, og man formoder, at ogsaa denne Stol er anskaffet af ham. Som anført nævnes udtrykkeligt i Inventarlisten fra 1696, at de 12 Stole til Herregaarden i Larvik er kommet fra København; da der samtidig i Inventarlisten omtales 24 nye engelske Ruslæderstole, der er sendt direkte fra England¹⁵, er der en vis Sandsynlighed for, at de førstnævnte Stole ikke er engelsk Import via København, men er fremstillet i Danmark. Hvis dette er Tilfældet, maa Clausholm-Stolene, der svarer ganske nøje til disse, ogsaa være dansk Arbejde.

Motivet med Kronen er antagelig inspireret af engelsk Smag; men Stolen som Helhed er nærmest af hollandsk Type; dog er der paa dette Tidspunkt saa mange fælles Træk i Englands og Hollands Møbelkunst, at det ofte er vanskeligt at afgøre, fra hvilket af de to Lande de enkelte Stiltræk stammer.

Som nævnt er Stolene anskaffet af Kammerherre Gustav Alexander Berner Schilden, der omkring Midten af forrige Aarhundrede har købt dem i København; de stod nogle Aar paa Ulriksholm; men da Kammerherren i 1859 flyt-

Fig. 4. Kopstykket paa Fig. 3

Fig. 5. Régence-Spejl, venetiansk eller bøhmisk Arbejde fra Begyndelsen af det 18. Aarhundrede. Rammen er af Spejl med forgyldte Metalornamenter. Højde 163 cm. Har tilhørt Dronning Anna Sophie, hvis Ejermonogram findes paa Bagklædningen, jfr. Fig. 6

tede til Clausholm med sin Familie, blev Stolene bragt med hertil¹⁶.

Clausholms Hovedbygning er opført 1699 af Storkansleren Greve CONRAD REVENTLOW, der ejede Gaarden til sin Død 1708, hvorefter hans Enke SOPHIE AMALIE HAHN overtog den. Der er ikke bevaret Møbler, der har staaet paa Clausholm i disse to Ejeres Tid. I 1718 købte FREDERIK IV Godset af Storkanslerinden. Seks Aar tidligere havde Kongen indgaaet Ægteskab til venstre Haand med Storkanslerindens yngste Datter ANNA SOPHIE, der efter Dronning LOUISE'S Død 1721 blev kronet til Danmarks og Norges Dronning. Frederik IV udvidede Clausholms Hovedbygning og udstyrede nogle af Rummene med pragtfulde Stuklofter og malede Paneler, som for en stor Del endnu er bevarede¹⁷. Det var imidlertid kun sjældent, han og Anna Sophie opholdt sig paa Gaarden.

Efter Frederik IV's Død 1730 forviste CHRISTIAN VI Anna Sophie til Clausholm, hvor hun levede, omgivet af en stor Hofstat, fra 1731 til sin Død 1743. Livet paa Gaarden i denne Periode har Lehnsbaron Hans Berner Schilden Holsten beskrevet i sin Bog: Dronning Anna Sophie paa Clausholm¹⁸. Nogle af de Møbler, Dronningen havde staaende paa Gaarden i dette Tidsrum, er endnu bevaret.

Spejlet Fig. 5 har paa Bagklædningen et Brandstempel (Fig. 6) med Anna Sophies kronede Monogram, sammenslynget AS og Aarstallet 1731. I den Inventarliste, der udarbejdedes efter Dronningens Død, nævnes »1 lidet Jern Brynde m. højsalig Dronningens Chifre og Krone og et mindre Brynde alene med Aarstal 1731 samt et lidet Jærn Stempel at slaa paa Tin og deslige, som til høje Arvinger bliver oversendt«¹⁹. Det er altsaa de to førstnævnte »Jern Brynder«, man har mærket Spejlet med. Et Jern Brynde (i Slægt med Ordet brænde) er et Stempel med ophævet Skrift; det varmes, til det bliver gloende, og presses derefter ned paa Træet, saa Tegnene brændes ind.

Foruden dette Spejl er nogle lakerede Stole og et Uhr, der dog ikke længere findes paa Clausholm, forsynet med Anna Sophies Brandstempel; de vil blive omtalt Side 175—176. Derimod er der, saavidt man ved, ikke bevaret Tintøj eller andet, der er mærket med det Jernstempel, som nævnes sidst i Citatet. Stemplerne maa være anskaffet, da Anna Sophie flyttede til Clausholm 1731, for at alle de Ting, som tilhørte hende personlig, kunde blive mærket. En Del af Kongens Møbler blev nemlig staaende paa Gaarden, og ved Anna Sophies Død overgik de til Christian VI, medens Dronningens egne Ting gik i Arv til hendes Familie²⁰.

Spejlet er enten venetiansk eller bøhmisk Arbejde fra Begyndelsen af det 18. Aarh. Stilen er Régence. Denne

Fig. 6. Brandstempel paa Bagklædningen af Spejlet Fig. 5. Dronning Anna Sophies kronede Navnetræk samt Aarstallet 1731

Fig. 7. To Skabe af Fyrretræ fra Begyndelsen af det 18. Aarhundrede, malet med mørkebrun Marmorering og Rosetter i rødbrunt og drap; indvendig betrukket med rød »Trille«. Højde 210 cm, Bredde incl. Gesims 285 cm. Benene nyere. Har tilhørt Dronning Anna Sophie. Antagelig dansk Arbejde

Stil har faaet Navn efter den Periode i Frankrigs Historie, der kaldes Regenttiden (la Régence) fra 1715—1723; men i Stilhistorien anvendes Betegnelsen som Regel om et længere Tidsrum, nemlig Tiden fra Akantus-Barokkens Ophør til Rococostilens Gennembrud. Det vil her i Danmark sige fra ca. 1700 til ca. 1740. Rammen er helt af Spejlglas, prydet med forgyldte Metalornamenter, og det samme gælder Topstykket. Spejle, som dette var meget yndede paa Régencetiden, og der findes adskillige rundt om paa vore Herregaarde.

I Vestibulen paa Clausholm staar to store Skabe, Fig. 7, der ligeledes har tilhørt Anna Sophie. Paa Dørene findes der Rester af de Laksegl, som blev anbragt, da Dronningen var død, for at Uvedkommende ikke skulde fjerne noget af det, der laa i Skabene. Paa den ene af Dørene til Guldskabet²¹ findes Rester af samme Segl. Det er af sort Lak, som Skik var ved Dødsfald. Man har anvendt et Signet med Anna Sophies Vaaben som Fyrstinde af Slesvig eller Grevskabet Vallø's Segl og ikke, som man skulde vente, et med det kongelige danske Vaaben, til trods for at Dronningen ejede mindst fire af disse²². Maaske har det været en Ordre fra Christian VI, der ikke vilde anerkende sin Stedmoders Værdighed som Dronning af Danmark; hun maatte kun kalde sig »Dronning«.

Skabene er fra Begyndelsen af det 18. Aarhundrede. De er malet med mørkebrun Marmorering og Rosetter i rødbrunt og drap. Indvendig er de betrukket med rødt Stof, saakaldt »Trille« (toskaftet, glittet Bomuldsstof). De har begge haft Hylde; men kun i det ene er de bevaret. Paa Clausholm findes yderligere to Skabe af lignende Type og Størrelse, men uden Segl fra

Registreringen; det ene af dem er dekoreret med samme Rosetter som paa Skabet Fig. 7; men det mangler nu Gesims, Understykke og Ben. Det andet Skab afviger en Del fra de øvrige, Gesimsen er ret stærkt fremspringende og skarpt profileret, Dørene er uden malede Rosetter; Benene mangler. Dette Skab har en Tid staaet paa Sophie Amaliegaard, der hører under Clausholm Gods, men er for nylig ført tilbage til Clausholm. I Skiftet efter Dronning Anna Sophie nævnes nogle Skabe, der maa være identiske med de her omtalte, nemlig: »1 stort brunmalet Klædeskab m. 2 Laager for og beklædt indeni m. Trille og 2 diverse Laase for.« Vurderingssum 8 Rdl., staaende paa Clausholm i den store Sal ovenpaa; desuden omtales et stort Skab »m. 2 Laase, indvendig beklædt m. Lærred og brunt malet, samt til at hænge Klæder udi. 8 Rdl.« og et »m. Reoler, indvendig beklædt m. rødt Trille og udvendig mørkebrun malet m. 2 Døre og 2 diverse Laase, 8 Rdl.« samt »1 do.« De sidstnævnte tre Skabe stod i Dronningens »store Garderobe« paa 1ste Sal²³. Det ene har, som det fremgaar af Beskrivelsen, været beklædt med Lærred indvendig, de øvrige med Trille. Disse fire Skabe er altsaa alle bevaret.

Fig. 8 er et Toiletspejl af Sølv. Paa Bagsiden er det forsynet med følgende Sølvstempler (se Fig. 9): Københavnsmærke 1756, Guardeinmærke F = CHRISTOPHER FABRITIUS og Mestermærket SKC = SØREN JENSEN KLITGAARD eller hans Broder SVEND; de var begge Mestre i København. Ifølge Traditionen skal dette Spejl have tilhørt Dronning Anna Sophie, og det omtales stadig som Dronningens Spejl. Men da hun døde 1743, kan det ikke være rigtigt, da Spejlet ifølge Stemplerne først er udført 1756; det ejendommelige er imidlertid, at det rent stilistisk tilhører hendes Tid; det er i udpræget Régencestil med smal flad Ramme, der er knækket og svejet paa samme Maade som Régencetidens Baandornamentik. Spejlet maa have virket lidt gammeldags i 1756, hvor Rococostilen med dens rige og stærkt plastiske Ornamentik var højeste Mode. Det var Spejle som f. Eks Fig. 63—67, der var moderne paa denne Tid. Lensbaron Hans Berner Schilden Holsten oplyser imidlertid følgende:

»Paa Herregaarden Glorup findes et Toiletspejl, der ganske svarer til Fig. 8. Nøjagtige Opmaalinger af Clausholm- og Glorup-Spejlene, foretaget af Arkitekt Ebbe Berner, viser, at Størrelserne kun varierer med faa Milimeter. Spejlet paa Glorup har følgende Stempler: Københavnsmærke 1740, Mestermærke C. J. = CHRISTOFFER JONSEN, og Maanedsmærke for Februar. Det har altsaa været færdigt i Begyndelsen af 1740. -- Man kan herefter tænke sig, at Traditionen har Ret i, at et saadant Spejl har tilhørt Dronningen, men at det er Glorup Spejlet fra 1740, der er hendes, og at det fra Gehejmeraad HUITFELDT paa Clausholm er

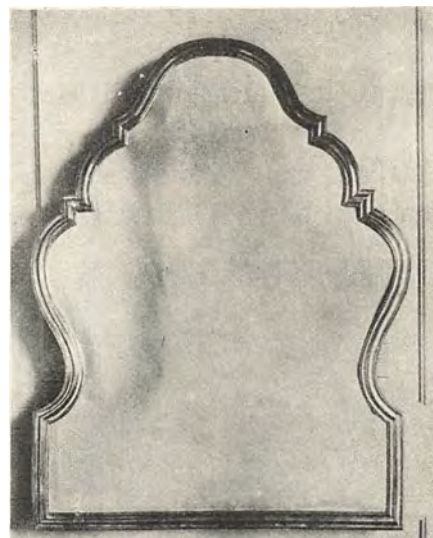

Fig. 8. Toiletspejl af Sølv, udført af Søren Jensen Klitgaard eller dennes Broder Svend, begge Sølvsmedemestre i København. Stemplet af Guardein 1756. Højde 59,5 cm. Stilen Régence; maaske Kopi efter et ældre Spejl, som har tilhørt Dronning Anna Sophie. Jfr. Fig. 9

Fig. 9. Sølvstempler i Spejlet Fig. 8

givet i Udstyr til hans Datter BIRTE, da hun i 1787 ægtede Grev GEBHARD MOLTKE paa Glorup. Denne var Gehejmeraadinde Huitfeldts Søstersøn og blev senere substitueret til at tiltræde det af Gehejmeraad Huitfeldt oprettede Fideikommis, som han arvede 1843. — Da Gehejmeraad Huitfeldt 1756 ægtede sin anden Hustru, CHARLOTTE EMERENTIA RABEN, netop det Aar, der staar i det andet Spejls Stempler, kan man tænke sig, at han har ladet Dronningens Spejl fra 1740 kopiere som Toiletspejl til sin Hustru, og saa har den yngste Datter

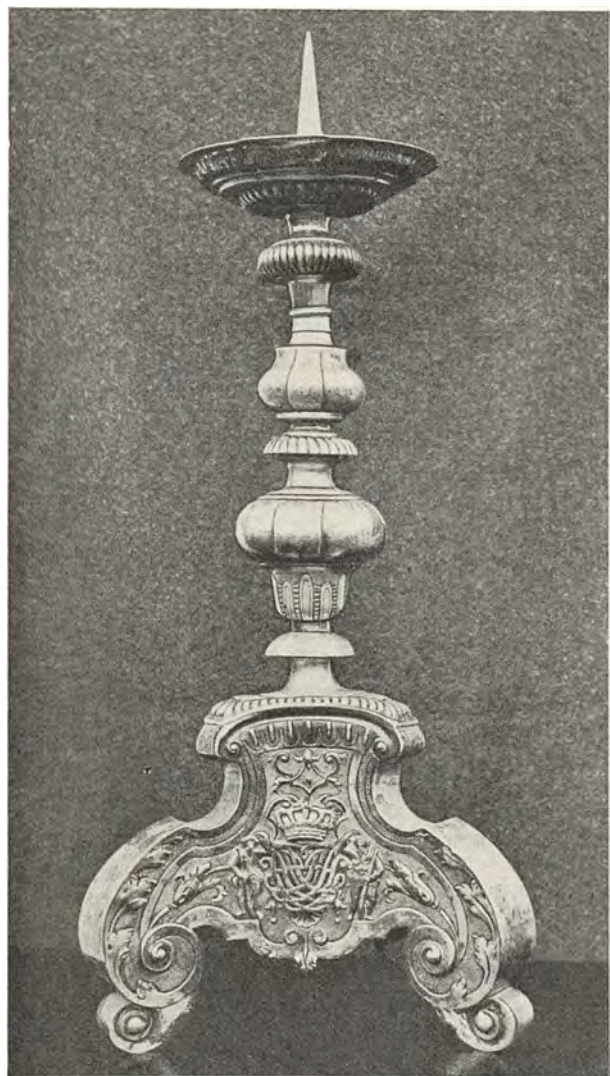

Fig. 10. To Sølvstager i Régence-Stil fra Clausholms Kapel med Frederik IV's og Anna Sophie's kronede Navnetræk. Højde 77 cm. Udført 1732 af Ole Flores Wilcken, Sølvmedemester i København

faaet Originalen, og Kopien er blevet paa Clausholm og er senere overtaget af den ældste Datter, FREDERIKKE JULIANE, hvis Ægtefælle, HANS HEINRICH FRICCIUS v. SCHILDEN HUITFELDT 1800 af sin Svigerfader købte Clausholm, som han i 1810 oprettede til Fideikommis for sin Broders Afkom. — Endelig kan det ogsaa tænkes, at Spejlet paa Glorup først er kommet dertil, da Grev Gebhard Moltke 1843 ved Kammerherreinde Rabens Død arvede det Huitfeldtske Fideikommis, der var stiftet 1800 ved M. W. Huitfeldts Testamente for hans to Døtre hvoraf den ene var barnløs, og den andens Efterkommere var uddøde. Den tredie Datter, Grevinde BIRTE Moltke, var død 1788 uden at efterlade sig Afkom²⁴.

Et Spejl som det her omtalte er beregnet til at staa paa et Toiletbord; derfor er den underste Kant af Rammen lige afskaaret, og paa Bagklædningen er der en Skraastøtte.

Det 18. Aarh.'s Toiletborde mindede meget om dem, man endnu anvender navnlig paa Herregaardene. Hele Bordet var skjult af et Omhæng, ogsaa Bordpladen var dækket, og som oftest var der op om Spejlet draperet et Stykke let Stof, der faldt ned paa hver Side af Bordet. Foruden Spejlet hørte der til et Toiletgarnituret et Par Lysesstager, Lysesaks, Naalebakker, forskellige Daaser, Skrin og Børster, og som Regel ogsaa en lille Klokke, som man

brugte, naar man vilde hidkalde sin Kammerpige. Dronning Anna Sophie havde som ung et Toiletgarnituret af Sølv; men senere fik hun, vel sagtens som Gave fra Kongen, et Sæt af purt Guld, bestaaende af 31 Dele²⁵. Garnituret stod paa et Toiletbord, hvis Omhæng beskrives som følger: »I rødt Taftes Toiletdækken med et do. Kammerdugs Tæppe med fine brede Kniplinger rundt om, saa at samme Tæppe er pure Kniplinger, uden alene den midterste Part, som skal ligge paa Bordet, og et toile de Marseille's »Overspree« eller Tæppe med do. Slags Kniplinger nedenom til samme Toilet, hvoraf de sidste Kniplinger dog ikkuns er 1/2 Alen[!] brede²⁶. Af dette kostbare Toiletgarnituret, der testamenteredes til Dronningens Søster, Grevinde DANNESKIOLD-LAURVIG, er intet bevaret.

I Kapellet paa Clausholm findes yderligere nogle Genstande, som har tilhørt Anna Sophie,

og de skal derfor omtales i det følgende, selv om de forsaavidt falder uden for denne Afhandlings Rammer, der kun skulde omfatte Møbler.

De to store Alterstager Fig. 10 er af Sølv og 77 cm høje. Stilen er udpræget Régence med Ornamentik bestaaende af flade, knækkede Baandslyng og spinkelt Bladværk. Paa Fodens tre konkave Sider er der henover den fint udførte Dekoration anbragt et stort Spejlmønogram bestaaende af Frederik IV's og Anna Sophies Forbogstaver med Kongekrone over og Vildmænd ved Siderne. Samme Mønogram, men uden Vildmænd, er indgraveret midt paa de tre Bens flade Partier.

Den ene af Stagerne har følgende Stempler: Sølvsmedens Mærke O. F. W. 32 = OLE FLORES WILCKEN 1732, Københavnsmærke 1734 og Guardeinmærke P. N. V. H. = PETER NICOLAI VON HAVEN. Maanedsmærket er Krebsens Tegn (21/6—22/7). Som det fremgaar af disse Stempler, er Stagerne udført 1732, men først i 1734 mellem d. 21/6 og 22/7 er Sølvets Lødighed blevet kontrolleret af Guardeinen (den Embedsmand hvem det paahvilede at undersøge ædle Metaller, og hvis Stempel var Statens Garanti for Ægtheden). Dronning Anna Sophie har aabenbart anskaffet de to Stager til Clausholm Kapel efter Frederik IV's Død. Under den ene Stages Fod er indridset med Prikker: No 1 W: beide 566 lo., og det samme under den anden Stage, blot at der staar No. 2. I Registreringsforretningen 1743 anføres under »Ornamenter till Kirken paa Slottet«: »Paa

Fig. 11. To sølvforgylde Alterkalke udført af den københavnske Sølvsmed Jørgen Jørgensen Prytz. Højde 22 cm. Kalken til venstre findes paa Clausholm. Den er ifølge Indskrift 1638 skænket enten til Godsets Sognekirke i Voldum eller til Kapellet af de daværende Ejere Otte Marsvin og Mette Brahe. Desuden er indgraveret Anna Sophies kronede Navnetræk og Aarstallet 1733. Kalken til højre findes paa Holkenhavn, til hvis Kapel den ifølge Indskrift er skænket 1639 af den daværende Ejer Ellen Marsvin, Søster til ovennævnte Otte Marsvin

Fig. 12. Fødderne paa de to Alterkalke Fig. 11; til venstre Otte Marsvin's og Mette Brahe's Navnetræk og Vaaben, til højre Ellen Marsvin's Navnetræk og hendes fædrene og modrene Vaaben, Marsvin og Gyldenstjerne

Fig. 13. Skibsmodel fra 1738 i Clausholms Kapel, Længde 84 cm. En Gave til Dronning Anna Sophie fra Sømanden Hans Takomson, som hun siges ved sin Forbøn at have skaffet ud af Bremerholm

Alteret 2 Sølv Lysestager vægtig 566 Lod, med høistsallig Kongens og Dronningens Chiffres og Kronne over«. Stagerne vejer tilsammen ca. 19 Pund og 80 Kvint, hvilket svarer til 633,6 Lod; men i begge Stagerne er der en Jernplade under Bunden, og disse har antagelig været taget af inden Vejningen i 1743. Den samme Sølvsmed har udført en lille sølvforgylt Kalk²⁷ med tilhørende Disk i ganske enkel Régencestil, som ligeledes hører til Kapellet. Paa begge Stykker er Anna Sophies kronede Navnetræk indgraveret. Aars-tallet under Københavnsstemplet er ulæseligt, og Mestermærket er uden Aar, saa man ved ikke, om de er leveret samtidig

med de to Alterstager. I en Designation over Inventarium paa Clausholm, dateret 6. Juli 1744, anføres disse Genstande. Kalk og Disk vurderes til 10 Rdl. 3 Mk, og de to Sølvstager til 283 Rdl.

Ole Flores Wilken, der var født i København, var en af de kendteste Sølvsmede paa denne Tid; han blev Mester 17/10 1725 og døde 1752. Hans Værksted laa i Vimmelskaftet. Han har udført adskilligt Kirkesølv, bl. a. til Vemmetofte og Vallø, og til Christian VI forfærdigede han 1740 en stor Konsol med tilhørende Spejl, begge af drevet Sølv til Christiansborg Slot. De blev reddet ved Branden 1794 og findes nu paa Rosenborg. Sammesteds staar 8 Sølv-Gueridoner, som han har udført i 1730'erne til Medlemmer af Kongehuset²⁸.

Paa Clausholm findes en anden sølvforgylt Alterkalk (der ses til venstre paa Fig. 11) med tilhørende Disk; paa Kalkens Bæger er indgraveret Anna Sophies kronede Navnetræk og Aarstallet 1733. Begge Stykkerne er imidlertid betydeligt ældre. OTTE MARSVIN og Fru METTE BRAHE — der var Ejere af Clausholm — har i 1638 ladet dem forfærdige enten til Kapellet eller til Godsets Sognekirke i Voldum. Under Kalkens Bund er indgraveret: »Denne Kalck hafver æ. oc welb. Otte Marsvin oc Frv Mete Brahe ladet giøre thil Klags Hovllem Kierck.« En lignende Indskrift og Aarstallet 1638 findes i Bunden af Disken²⁹. Paa Kalkens Fod (Fig. 12 t. v.), der er inddelt i seks Tunger, ses Givernes Forbogstaver: O. M. og M. B. samt deres Vaaben: Marsvin og Brahe og som paa Disken Aarstallet 1638. Fodens øvrige Dekoration bestaar af et graveret Krucifiks med Maria og Johannes samt Fremstillinger af de fire Evangelister; Stilken bærer Indskriften: IHESVS, og paa Bægeret er de tolv Apostle afbildet med Navn og Nummer. Kalken er stemplet med Sølvsmeden JØRGEN JØRGENSEN PRYTZ's Mærke, et korslagt I. og P.; han blev Mester i København 11/7 1630 og nævnes i Rentemesterregnskaberne til 1654. Fra 1644 til 1650 var han Møntgardein og boede paa Købmagergade. — Lensbaron H. Berner Schilden Holsten har gjort opmærksom paa, at der paa Holckenhavn findes en Alterkalk (Fig. 11 t. h.), som er fremstillet af samme Sølvsmed og saa lig Kalken paa Clausholm, baade hvad Form og Dekoration angaar, at den maa være udført efter samme Model. Den tilhørende Disk er rigt graveret, hvad Clausholm-Disken ikke er. Altersættet paa Holckenhavn er ifølge graverede Indskrifter bekostet af Otte Marsvins Søster, ELLEN MARSVIN til Ellensborg, det nuværende Holckenhavn, i Aaret 1639³⁰.

Fra Anna Sophies Tid stammer derimod Kapellets Messehagel og et Alterklæde med Dron-

ningens og Frederik IV's Spejlmonogram og Aarstallet 1731, samt en Alterbog med Sølvbeslag, hvori er graveret Anna Sophies kronede Navnetræk. En Skibsmodel, Fig. 13, som hænger i Kapellet, skal være en Gave til Dronningen fra en Sømand, som hun siges ved sin Forbøn at have skaffet ud af Bremerholm. Paa Kølen er der malet følgende Indskrift: »Jeg Ønsker hver Dag Løkke Over Den Naadig Dronning, Enhver gjør Bøn med Mig og Siger alle Amen.« I Agterspejlet staar: »Hans Takomson 1738«³¹.

Spredt paa forskellige Herregaarde og Museer findes endnu nogle Møbler, som har været i Dronning Anna Sophie's Eje. De er i Tidernes Løb kommet bort fra Clausholm, og da det i denne Afhandling var Planen kun at behandle de Møbler, der nu findes paa Gaarden, skal de blot omtales kort.

Paa Brahetrolleborg findes en barok Himmelseng³², som ifølge Traditionen skal have tilhørt Anna Sophie. Den maa være gaaet i Arv til hendes Brorsøn, Grev CONRAD DITLEV REVENTLOW, der ved Dronningens Død ejede Brahetrolleborg. Sengen har Omhæng og Tæppe af tykt Silkedamask med Anna Sophie's kronede Navnetræk indvævet i Mønsteret³³. Dette Stof omtales i Skiftet fra 1743. »I det derhos værende Audiens Gemak³⁴: En Betrækning af lysegrøn, brunt og hvidt blommet tyk Kjøbenhavnsk Damast med Dronning A. S. Chifre og Krone indvirket, 120 Rdl. — NB. af lige Størrelse og Beskaffenhed som det i Garderoben uden det sidste er nyere. Overtræk til 6 højryggede Stole af samme Damast samt til 2de Taborerter, saa og et Bord Dækken besat med Silke Crepiner, 8 Rdl.«³⁵.

Dronningen maa aabenbart have haft temmelig store Forsyninger af dette Stof, der maa være vævet specielt til hende paa et af de københavnske Silkevæverier.

Paa Det nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg staar to sortlakerede Régence-Stole dekoreret med Blomster i Guldlak og rødt; paa Sædet sidder det oprindelige Betræk af rødt Læder med malet Mønster. Stolene er forsynet med Anna Sophies Brandstempel, kronet AS og Mærket K.E., der betyder kongelig Ejendom³⁶. Det vides ikke, om Stolene oprindeligt har tilhørt Frederik IV, der saa har stemplet dem med K. E., eller om Christian VI har overtaget dem efter Dronningens Død. Paa »Kulturen« i Lund findes to Stole af samme Sæt som Frederiksborgmuseets, og i Privateje i København yderligere et Eksemplar, alle med Anna Sophies Ejermærke. I en Omtale af de to Stole i Lund anføres, at Stolenes sorte Lakering med Gulddekorationen ikke er den oprindelige; under denne findes chokoladebrun Bundfarve med Mønster i lakrødt, Guld og graat³⁷. Paa Sargens Underside er der malet kinesiske Tegn, og det er muligt, at Stolene er fremstillet i Kina efter europæisk Forbillede. Paa den anden Side er det ikke udelukket, at de er tilvirket i Europa, enten i Holland eller England, hvor man i vid Udstrækning efterlignede de kinesiske Lakarbejder og ikke gik af Vejen for at anbringe kinesiske Tegn paa

Fig. 14. Trykt Etikette indvendig i Uhrkassen Fig. 17 med engelsk og dansk Tekst, der reklamerer for den engelske Uhrmager John Meredith's Forretning i London. Højde ca. 17 cm. Rococo. Midten af 18. Aarhundrede

Møblerne for at narre Kunderne³⁸. — Paa Frederiksborg findes desuden et lille Skuffemøbel, der skal have tilhørt Anna Sophie; det er en Gave til Museet fra en Slægtning til Dronningens Kammerjomfru, HILLEBORG HASSE. Det er fineret med sværtet Træ og dekoreret med forgyldt Akantus og snoede Søjler. Paa Midterlaagen er der malet et Kanalprospekt, og uden om er Smaaskuffer med Spejlglas³⁹.

Ogsaa paa Nationalmuseet opbevares en af Dronningens Ejendele, nemlig et Fuglebure fra Begyndelsen af det 18. Aarh. Det er af drevet Messing med karakteristisk Régenceornamentik; øverst er der anbragt en stor Kongekrone. Det bærer ikke Anna Sophies Navnetræk, men ifølge Traditionen skal det stamme fra Clausholm⁴⁰. I Dronningens Skifte nævnes flere Fuglebure; men de er ikke beskrevet detaillert nok til at det her nævnte kan identificeres.

Paa Holsteinborg staar et engelsk Lygteuhr signeret: JOSEPH ANTRAM London. Antram blev Medlem af Urmagerlauget 1706 og blev senere »watch and clock maker to his Majesty«⁴¹. Uhret er anbragt paa en stærkt udskaaret og broget lakeret Fod i Régencestil, der antagelig er tilvirket her i Landet⁴². At Uhret har tilhørt Anna Sophie, er hævet over enhver Tvivl, da hendes Spejlmonogram indgaar i Fodens Dekoration, og det tidligere omtalte Brandstempel med kronet A. S. og 1731 findes paa Bagsiden. Det maa være dette Uhr, der nævnes i Inventarlisten fra Clausholm 1743, hvor det anføres, at der i Dronningens Audiensgemak findes »1 engelsk spillende Repeter Ur, staaende paa en rød brilliant lakeret Træfod, meget propre«⁴³. Uhret er vurderet til 300 Rdl., saa det hører til Dronningens kostbareste Møbler. Det er kommet til Holsteinborg gennem en Søster til Anna Sophie, Storkanslerinde, Grevinde CHRISTINE SOPHIE HOLSTEIN, der var gift med Ejeren af Holsteinborg; hun arvede bl. a. dette Uhr efter Dronningen.

Maaske har ogsaa et italiensk Kabinet, der staar paa Holsteinborg, været i Anna Sophies Eje. Det er fra omkr. 1700. Kabinettets mange smaa Skuffer og aabne Bordfod er beklædt med Skildpadde og Messing, og Nøglen har Frederik IV's kronede Navnetræk. Kongen skal have bragt det med hjem fra en af sine Italiensrejser; men man er ikke klar over, om han har foræret Anna Sophie Kabinettet, saaledes at det er gaaet i Arv til Søsteren paa samme Maade som Uret, eller om det er en Gave fra Frederik IV til Storkansleren⁴⁴.

Ifølge Traditionen skal ogsaa et Rococochatol paa Holsteinborg have tilhørt Anna Sophie⁴⁵. Dette er imidlertid næppe rigtigt. Chatollet har ingen Brandstempler eller andet, der kunde tyde paa, at det har været i Dronningens Eje; Møblet er dansk Arbejde i outreret Rococostil. Det kan paa ingen Maade være ældre end 1740, og det er mest sandsynligt, at det er fremstillet i Aarene omkring 1750. Hvis det har tilhørt Anna Sophie, maa hun have anskaffet det kort før sin Død 1743; men antagelig er det Søsteren, Storkanslerinde Holstein, der har købt det til sit Enkesæde Fuirendal, og herfra er Chatollet sammen med Anna Sophies Møbler kommet til Holsteinborg⁴⁶.

Paa Herregaardsmuseet Gl. Estrup findes et stort Skab lakeret med blaat paa Sølv og dekoreret med Frederik IV's og Anna Sophies Navnetræk med Krone og Elefantorden. Det har oprindeligt staaet paa Clausholm og omtales i Dronningens Skifte som »1 stort Skab, rum [Rum] udi, blaat lakeret m. forgyldte Lister og 2 separate Døre, hvorpaa er Fr. IV og Anna Sophie Chifre, og inden udi betrukket m. rød Trille. 12 Rdl.«⁴⁷.

Foruden de nævnte Møbler er der paa nogle Herregaarde og Museer bevaret en Del mindre Genstande, som har tilhørt Dronningen; men da de falder udenfor denne Afhandlings Rammer, vil de ikke blive omtalt her⁴⁸.

Dronning Anna Sophie interesserede sig meget for Lakmøbler, navnlig i kinesisk Stil,

Fig. 15. Standuhr med Kineserier fra 1750'erne. Kassen af Fyrretræ, blaalakeret med Dekoration i Guld-Lak. Højde 260 cm. Værket signeret af Jens Willadsen Bundgaard, der fik Borgerskab som Uhrmagor i Viborg 1752

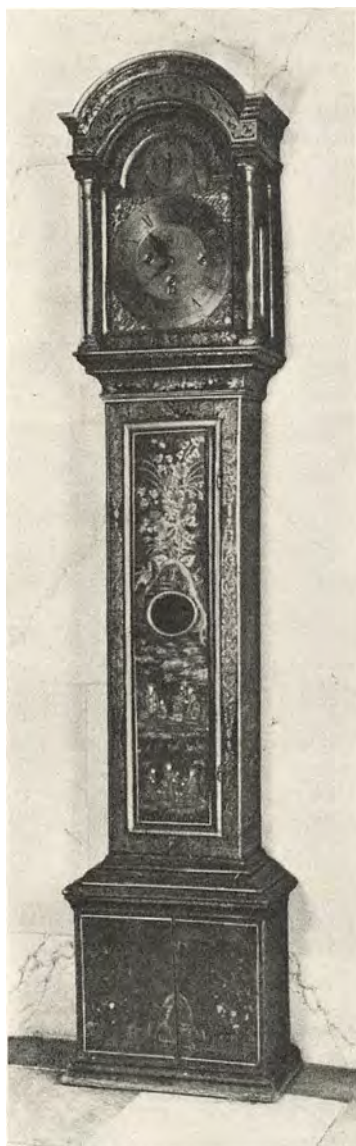

Fig. 16. Standuhr med Kineserier, Midten af det 18. Aarhundrede. Kassen af Fyrretræ, rødlakeret med Dekoration i Guld, Sølv, sort og graaligbrunt (Detaljer Fig. 32—33). Højde 250 cm. Værket signeret: Jo. Hein. Klein. Copenhagen. Uhret har tidligere staaet paa Clausholm, nu er det paa Langesø

Fig. 17. Standuhr med Kineserier, Midten af det 18. Aarhundrede. Kassen af Egetræ, sortlakeret med Dekoration i Guld-Lak. Opmalet og restaureret i forrige Aarhundrede. Højde 247 cm. Værket signeret: John Merideth, London. Indvendig trykt Etikette, se Fig. 14

der paa hendes Tid var højeste Mode. Af Skiftet fra 1743 fremgaar det, at hun har ejet ikke færre end 62 lakerede Møbler af forskellig Art (se Note 49 med Udskrift af Skiftet), og i to af Rummene paa Clausholm lod hun efter 1731 Panelerne dekorere med Kineserier (Fig. 23—30). De er endnu fuldt bevarede; men af hendes lakerede Møbler eksisterer nu kun de førnævnte Lakstole samt Uhrkonsollen paa Holsteinborg og Skabet paa Gl. Estrup; af disse er kun Stolene lakeret i kinesisk Stil.

Paa Clausholm har der fra gammel Tid staaet tre Standuhre (Fig. 15 og 17 samt Fig. 16, der nu findes paa Langesø), tre Konsolborde (Fig. 21 og 22) og to Spejle (Fig. 19 og 20), alle i Lakarbejde med Kineserier. Hvem, der har anskaffet dem, vides ikke. Uhret Fig. 17 er engelsk Arbejde fra ca. 1750; det er sortlakeret med kinesiske Dekorationer i Guld med sort; i forrige Aarhundrede er disse blevet opmalet og restaureret. Uhrværket er signeret: JOHN MERIDETH [urigtigt stavet, jfr. nedenfor], London. Indvendig paa Laagen til Lødderne er

klistret en stor, trykt Etikette (Fig. 14) med engelsk og *dansk* Tekst. Inden for den flot tegnede Rococoramme staar følgende: »John Meredith Watch and Clock Maker, at the Dial and Ring near Ratcliff-Cross. Makes all Sorts of Repeating & plain Watches, Repeating, Chiming & Musical Clocks, & Sells all Sorts of Watch Chains in Gold & Silver, Likewise Watches & Clocks Repair'd, in the best manner, at Reasonable Rates. — John Meredith Uhr- og Klokke-mager, i Skildtet of Skiven og Ringen naer Ratcliff Cross, Giör alle Slags Repeteer- og Slett-Uhrverk Repeteer- Slag- og Sang-Klokker etc. Sælger og alle Slags Uhr Kiaeder af Guld og Sølv. [lige]ledes Reparerer Uhrværker og Klokker [paa bedste Maade til en rimelig] Pris«. Indtil Slutningen af 1760'erne brugte man ikke Husnumre i Londons Gader, men de enkelte Ejendomme var forsynet med et Skilt, hvorpaa der var afbildet forskellige Dyr eller Menne-skefigurer, Fabelvæsener, Symboler o. m. a., som Husene fik Navn efter⁵⁰. Naar det derfor anføres paa Etiketten, at John Meredith's Adresse er »at the Dial and Ring«, der i den danske Del af Teksten noget frit er oversat til »i Skildtet of [d. v. s.: med] Skiven og Ringen«, betyder det, at han bor i det Hus, der har et Skilt med en Uhrskive og en Ring, og at dette Hus ligger i Nærheden af Ratcliff-Cross.

Denne Maade at kendetegne Husene paa var almindelig i England til Slutningen af det 18. Aarhundrede, og ogsaa i de øvrige europæiske Lande anvendte man denne Fremgangsmaade, naar man vilde angive en Adresse; som københavnske Eksempler kan nævnes »Jøden Berendt Wessely, boende i Pilestræde i det brændende Hjærte«, »Hans Blasen i Pæretræet« (det kendte Hus i Nybrogade Nr. 4) og lign.; men 1771 fik Københavns Borgere Paabud om at forsyne deres Huse med de nye Matrikuls-Numre, og efterhaanden gik Skiltene af Brug⁵¹.

Saa vidt Forfatteren ved, er denne Etikette den eneste bevarede i sin Art her i Landet. Den viser, at Importen af engelske Uhre her til Danmark maa have været meget stor, naar en enkelt Uhrmager kunde tillade sig at trykke specielle Etiketter til Ære for sine danske Kunder; men engelske Uhre var i høj Kurs paa denne Tid, og Holberg fortæller i en af sine Epistler, at de danske Uhrmagere ikke undsaa sig for at sætte engelske Navne paa deres Uhre for at kunne faa en højere Pris for dem⁵².

Uhret Fig. 15 er dansk Arbejde fra 1750'erne; paa Bagsiden af Værket er ciceleret fuldt udviklet Rococo-Ornamentik. Skiven er signeret: JENS WILLADSEN BUNDGAARD. Han fik Borgerskab som Uhrmager i Viborg 27. Juni 1752⁵³. Uhrkassen, der er ret gammeldags i Formen med den régenceagtige Top, er lakeret blaa og dekoreret med Blomster og Kineserier i Guld.

Fig. 18. Toiletbord fra Begyndelsen af det 18. Aarhundrede. Régence-Stil. Fyrretræ. Pladen nyere. Højde 72 cm. Antagelig har Bordet været lakeret paa lignende Maade som Fig. 21 og 22. Nøgleskilte af Messing

Ogsaa Standuhret Fig. 16 er dansk. Det er udført omkring Midten af det 18. Aarh. Værket er signeret: JO. HEIN. KLEIN. Copenha-gen. Uhret viser Dato, Maaned og Sekund, og desuden har det en Maaneskive med Viser og Tal fra 1—29 ½. Hvert Kvarter spiller det en lille Melodi i »kinesisk« Stil. Paa Skiven ses Indskriften: Gloria in Excelsis Deo [o: Ære være Gud i det Højeste]. Uhrkassen er rød-lakeret med Kineserier i Guld, Sølv og sort samt graaligbrunt (Fig. 32—33). Uhret har oprindeligt staaet paa Clausholm, men er

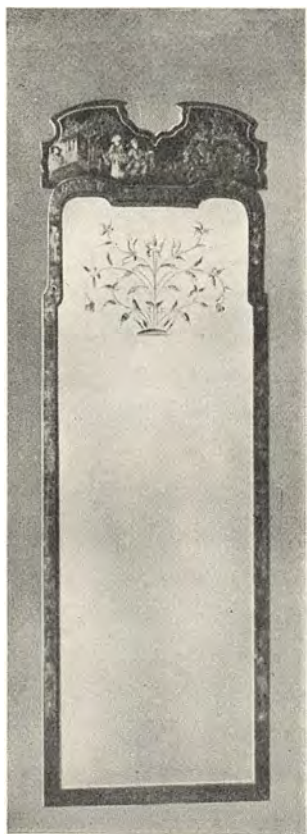

Fig. 19. Spejl med Kineserier, Begyndelsen af det 18. Aarhundrede, Régence-Stil. Sortlakeret Fyrretræ med Lakdekoration i ophævet Arbejde, Guld, Sølv og rødt med sort Skravering. Glasset todelt, det øverste Felt dekoreret med slebne Blomsterranker. Højde 185 cm. Muligvis engelsk Arbejde

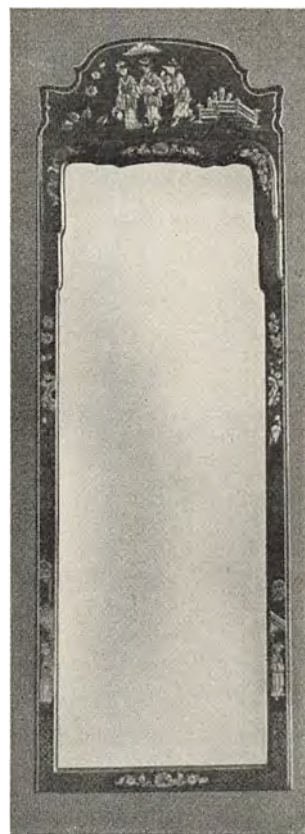

Fig. 20. Spejl med Kineserier, Begyndelsen af 18. Aarhundrede, Régence-Stil. Sortlakeret Fyrretræ med Lakdekoration i ophævet Arbejde, Guld, Sølv, rødt og graagrønt med sort Skravering (Detaillé Fig. 34). Højde 170 cm. Muligvis engelsk Arbejde

Fig. 21. Toiletbord med Kineserier. Begyndelsen af det 18. Aarhundrede. Régence-Stil. Fyrretræ, Skufferne af Eg. Sortlakeret med Dekoration i Guld-Lak i forskellige Toner. Højde 75 cm. Muligvis engelsk Arbejde

Fig. 22. To Toiletborde med Kineserier. Begyndelsen af det 18. Aarhundrede. Régence-Stil. Fyrretræ, Skufferne af Eg. Sortlakerede med Lakdekoration i ophævet Arbejde, Guld, Sølv, rødt og graagrønt med sort Skravering (Detaillé Fig. 35). Højde 72 cm. Muligvis engelsk Arbejde

senere kommet til Langesø, hvor det nu findes. Johan Heinrich Klein, der har udført Værket til dette Standuhr, kom fra Schlesien til Danmark. Han løste Borgerkab i København 3/6 1703 og gjorde samme Aar 29/10 Mesterstykke. Indtil Branden 1728 boede han paa Købmagergade Matr. Nr. 15. Hans kendteste Arbejde er et Taffeluhr, som blev lavet til Frederik V; det findes nu paa Rosenborg; Uhrhuset, der bærer Kongens Monogram, er af Elfenben dekoreret med Ædelstene og forgyldte Ornamenter⁵⁴.

Toiletbordene Fig. 21 og 22 er af Fyrretræ med Egetræsskuffer. Af Fig. 22 findes der to Eksemplarer paa Clausholm; de er sortlakerede med Dekoration i kinesisk Stil udført i ophævet Arbejde i Guld, Sølv, rødt og graagrønt med sort Skravering (Fig. 35). Fig. 21 er ligeledes sortlakeret, men den kinesiske Dekoration er her udelukkende malet med Guldlak i forskellige Nuancer. Antagelig har Toiletbordet Fig. 18 været lakeret paa lignende Maade, men al Farve er nu helt fjernet. Bordene er i ren engelsk Stil fra Begyndelsen af det 18. Aarhundrede, ogsaa Beslagene er af engelsk Type, og Dekorationerne er afgjort europæiske; det er mest sandsynligt, at Bordene er udført i England, men de kan ogsaa være dansk Arbejde efter engelsk Forbillede, Anvendelsen af Fyrretræ kunde tyde paa det. Det samme gælder de to Spejle Fig. 19 og 20. De er som Bordet Fig. 22 sortlakerede med kinesisk Dekoration i ophævet Arbejde, udført i Guld, Sølv, rødt og graagrønt med sorte Skraveringer. Som det ses af Detailbillederne Fig. 34 og 35, har Spejlet Fig. 20 antagelig hørt til et af de to Toiletborde Fig. 22. Farverne er som anført ganske ens, og Dekorationen maa være udført af samme Maler. Den smalle Ramme med det store flade Topstykke med stærkt svungen Kontur er en Spejltype, som i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede blev kendt i Europa. Ikke blot Lakarbejdet er en Efterligning af kinesisk Stil, men ogsaa Spejlenes Form, som menes at være inspireret af kinesiske Anetavler⁵⁵.

Denne Samling lakerede Møbler giver et godt Indtryk af, hvor stor Betydning Kineseriet fik i den europæiske Møbelkunst i første Halvdel af det 18. Aarhundrede. I det følgende skal der gøres nøjere Rede for denne Modes Udvikling og Lakarbejdets Teknik, da Emnet ikke tidligere har været Genstand for en samlet Behandling i dansk Møbellitteratur.

Allerede i det 16. Aarhundrede importeredes kinesiske og japanske Lakarbejder til Europa over Spanien og Portugal, og ret hurtigt begyndte de europæiske Haandværkere at efterligne dem. Den ældste *Imitation* af ostindisk Lakarbejde, man kender, er en Bordplade, der nu findes i Hofmuseet i Wien; den omtales i et Skifte fra 1599 over den berømte Ambraser Samling, der tilhørte Ærkehertug FERDINAND VON TIROL⁵⁶. Han levede fra 1520—1595. Et andet meget tidligt Stykke er Stativet til en stor Globus, der findes i Nordiska Museet i Stockholm⁵⁷. Globen er graveret i Amsterdam 1617 og dediceret til GUSTAV II ADOLF af GUILJELMUS IANSSONUS. Stativet, der er samtidigt, er efter al Sandsynlighed fremstillet i Holland. Det er sortmalet paa krideret Grund og dekoreret med Guld og brogede Blomster; det er tydeligt, at man har villet efterligne østasiatisk Lakarbejde. Ogsaa her i Danmark findes et Eksempel fra denne Tid, nemlig Chr. IV's Sengekammer paa Rosenborg, hvor Væggene er inddelt i smaa Felter, der er lakeret grønne og dekoreret med kinesiske Landskaber og Figurer, tegnet let og skitseagtigt med Guld; paa et enkelt af Felterne findes Tegn, der er forvanskede Gengivelser af kinesiske Skriftegn. Rammerne omkring Fyldingerne har oprindelig staaet i Egetræets naturlige Farve med en malet Rankebort i sort og rødt, mens Profilerne har været forsølvede⁵⁸. Der findes endnu to Regninger, dateret 19. Dec. 1615 og 22. Febr. 1616⁵⁹ af hvilke det fremgaar, at Maler SAMUEL CLAUSSØN har faaet Betaling for Maling og Staffering i Kongens Sengekammer paa Rosenborg; og da der bl. a. ikke findes Spor af ældre Maling

Fig. 23. Dronning Anna Sophie's østre Audiensgemak paa Clausholm, der blev dekoreret med Kineserier efter Dronningens Overtagelse af Gaarden 1731. Stukarbejderne stammer antagelig fra Gaardens Opførelse i 1699. Jævnfør Fig. 24—29

under den nuværende, er der stor Sandsynlighed for, at den kinesiske Dekoration gaar tilbage til dette Tidspunkt⁶⁰. Hvis denne Formodning er rigtig, bliver Chr. IV's Sengekammer det ældste kendte Eksempel i Europa paa Rumudsmykning i kinesisk Stil⁶¹, en Mode, der senere i Aarhundredet og langt ind i 1700-tallet blev meget udbredt. Den japanske Kunsthistoriker YAMADA omtaler i sin Bog: Die Chinamode des Spätbarock⁶² Rummet paa Rosenborg, og han anfører, at Maleren maa have været temmelig fortrolig med kinesiske Motiver; Figurerne er klædt i korrekte Dragter, og selv en typisk kinesisk Hilsen er blevet rigtig. Malemaaden viser, at Kunstneren ikke har arbejdet direkte efter Lakarbejder, men efter enkle, kinesiske Skitser i Tusch. I nogle af Felterne maa han have kopieret dem nøjagtigt, men i andre Tilfælde har han europæiseret Motiverne⁶³.

I Begyndelsen af 1600-Tallet var Kineserierne endnu sjældne; men i sidste Halvdel af Aarhundredet begyndte de at blive almindelige, og der er bevaret et ret stort Antal Møbler og Panelværker fra denne Tid. Det var navnlig Fyrsternes Raritets-Kabinetter, eller Kunstkamre, der blev dekoreret i kinesisk Stil; de sjældne Smaagenstande, som fandtes i disse Samlinger, opbevaredes i Møbler med talrige Skuffer, de saakaldte »Kontorer«, der i mange Tilfælde var udført i Østen eller fremstillet her i Europa som Efterligninger af Originalerne. I 1670'erne fandtes der f. Eks. adskillige »japanske« Kontorer i det kgl. Kunstkammer i

Fig. 24. Kineserier fra Panelerne i Dronning Anna Sophies østre Audiensgemak paa Clausholm, Fig. 23, der blev dekoreret efter Dronningens Overtagelse af Gaarden 1731; malet med blaat paa blaagraa Bund. Fig. 25—29 viser Detailler fra samme Panel

København⁶⁴. Man skelnede ikke nøjere mellem kinesisk og japansk, men brugte hele Perioden igennem Benævnelserne i Flæng. I England kaldte man f. Eks. de Haandværkere, der lakerede Kineserier, for »japaners«. Ordet »indiensk«, svarende til det engelske »indian«, omfattede ikke alene indiske, men ogsaa kinesiske og japanske Arbejder. Desuden brugte man ofte Betegnelsen »ostindisk«; men saa vidt man kan se, anvendte man Ordet i meget videre Betydning, naar det drejede sig om Lakarbejder, end Tilfældet var, naar der var Tale om Porcelæn, hvor man som Regel kun betegnede de Varer, der var fremstillet i Kina paa europæisk Bestilling, som ostindiske.

Det store Antal østasiatiske Arbejder, der kom til Europa paa denne Tid, blev hovedsagelig indført af Hollænderne, men ogsaa Englænderne, Portugiserne og Spanierne hjembragte Lak-Varer fra Østen. Her i Danmark kom Det ostindiske Kompagni, der stiftedes allerede 1616, og fra 1732 Det octroyerede asiatiske Kompagni, til at betyde meget for den hjemlige Import. Ogsaa naar det gjaldt Imitationer af de kinesiske og japanske Lakarbejder var Hollænderne paa denne Tid blandt de førende; kun Englænderne stod i teknisk Henseende paa Højde med dem. Først ind i det 18. Aarh., da Lakererfamilien MARTIN begyndte sin Virksomhed, kom de franske Arbejder i Topklasse.

Det er karakteristisk for Kineseriets første Periode, at man næsten altid kopierer de originale Lakarbejder slavisk. Man efterligner ikke blot Ornamenterne og Tekniken, saa godt man nu formaar, men ogsaa Møblernes Form. Først senere i Slutningen af Aarhundredet overfører man i større Udstrækning de kinesiske og japanske Motiver paa europæiske Møbeltyper.

Den stærkt forøgede Eksport af Lakarbejder fra Kina og Japan havde bevirket en Nedgang i Kvaliteten, men de ostindiske Arbejder overgik dog stadig de europæiske. Det blev derfor almindeligt,

Fig. 25. Kineserier fra Clausholm. jævnfør Fig. 24

at man sendte Tegninger og Beskrivelser af hjemlige Møbelformer til Østen for at faa dem udført og lakeret der⁶⁵, ligesom det var Tilfældet med det ostindiske Porcelæn. Man brugte ogsaa en anden Fremgangsmaade. I Kaptajn WILLIAM DAMPIER'S Optegnelser samlet i Tonquin 1688⁶⁶ nævnes det, at Kaptajn POOLE havde bragt en dygtig Snedker med til Østen samt europæisk Værktøj og Egetræ, der regnedes for bedre end de Træsorter, man kunde faa derovre. Hensigten var saa, at lade Snedkeren udføre Møblerne, hvorefter Stedets professionelle Lakerere skulde dekorere dem med Lak. Man kender ogsaa Eksempler paa, at Møbler udført i Europa er blevet sendt til Østen for at blive lakerede der⁶⁷.

I det 18. Aarh.s Begyndelse slog Kineseriet for Alvor igennem og blev højeste Mode over hele Europa. »Kine-

Fig. 26—27. Kineserier fra Panelerne i Dronning Anna Sophies østre Audiensgemak paa Clausholm, jævnfør Fig. 24

siske« Kabinetter og Lakmøbler i ostindisk Stil fandtes i praktisk talt alle velhavende Hjem. Som tidligere nævnt havde Dronning Anna Sophie ikke mindre end 62 lakerede Møbler staaende paa Clausholm (se Note 49), og der kunde nævnes utallige Eksempler af lignende Art. Kinabegejstringen rullede som en Bølge over Europa, og satte sine Spor overalt.

Med Aarhundredets Begyndelse ændrede Kineseriet Karakter⁶⁸. Motiverne bestod stadig af Broer og Pagoder anbragt i et mærkeligt og uvirkeligt Landskab, hvor Perspektivets Love ikke eksisterede, og hvor smaa Kinesere trippede sirligt af Sted under spidse Parasoller; men man gik bort fra den slaviske Kopiering af Originalerne og behandlede Motiverne mere frit. Inspireret af de mange Rejsebeskrivelser, der kom frem paa Bogmarkedet, betragtede man Østen som et Eventyrland, hvor overnaturlige Ting fandt Sted. Klippepartierne, der spillede en dominerende Rolle i Landskaberne, antog fantastiske Former, ofte som mystiske Grotter, og Kineserne selv fik undertiden et let komisk Præg; i de tyske Arbejder fra denne

Fig. 28—29. Kineserier fra Panelerne i Dronning Anna Sophies østre Audiensgemak paa Clausholm, jævnfør Fig. 24

Tid optræder de ligefrem som Klovne, de slaar Kolbøtter og rider paa Aber, falder ned af Stiger o. m. a.⁶⁹. Iøvrigt holdt man sig ikke udelukkende til Kinesere, men afbildede ogsaa Negre og andre Naturfolk klædt i fantastiske Kostumer.

Som Forbillede for disse Kineserier brugte man foruden de originale Lakarbejder Illustrationerne i de talrige Rejsebeskrivelser; desuden fremkom der adskillige Lærebøger i Lakerkunst forsynet med kinesiske Motiver, der egnede sig til Kopiering. En af de første i denne Art var JOHN STALKER'S »A Treatise of Japaning and Varnishing«, der udkom i Oxford 1688.

Panelerne i Dronning Anna Sophies østre Audiensgemak paa Clausholm, der blev dekoreret efter Dronningens Overtagelse af Gaarden 1731 er karakteristiske for denne Periode⁷⁰ (Fig. 23—29). Dekorationen er malet med blaat paa blaagraa Bund. Rammerne omkring Fyldingsfelterne er mørkeblaa, og Haandlisten og Profilerne er forgyldte. Fig. 27 viser den Blanding af det komiske og overnaturlige, der var typisk for mange af Tidens Motiver. Mellem lette, spinkle Træer spadserer to »Kinesere« af Sted paa en lille Ø. Den bageste har en Hare(!) hængende i Hattefjeren og en Bue over Skulderen; i højre Haand holder han tre smaa, døde Fugle, bundet til en Snor, der paa mærkelig Vis løftes i Vejret af en lang »Krog«, som en flyvende Svane holder mellem Fødderne. Fig. 25 og 26, der er fra samme Panel, viser, at man ikke udelukkende har holdt sig til »Kinesere«; Manden med Aben paa Ryggen maa vel nærmest opfattes som en Neger, og den fantasifuldt paaklædte Herre paa Fig. 26, der holder en Maske i højre Haand, maa være kopieret efter en europæisk Teaterfigur. Damen Fig. 24 ser trods den spidse Hat ikke videre kinesisk ud; hvis hun havde haft Krinoline under sine Skørter, havde Dragten været, som man brugte den i Europa, paa den Tid Panelerne blev malet. Det europæiske Indslag gør sig ogsaa tydeligt gældende i Fig. 28 og 29. I et »kinesisk« Landskab bestaaende af smaa Øer med lette Palmer og Orangetræer har man anbragt nogle temmelig massive Bygninger, der vel nærmest maa siges at være i nederlandsk Renæssancestil. Paa Fig. 28 har man forsøgt at faa Husene til at se kinesiske ud ved at anbringe dem paa en buet Bro; men det er langt fra lykkedes Maleren at give Udtryk for den Gratie og Elegance, der kendetegner de ægte kinesiske og japanske Fremstillinger af smaa, spinkle Broer, der i en spænstig Bue rækker over en Kløft. »Renæssanceslottet« paa Fig. 29 falder ogsaa helt ud af Stilen, og den kejthaandede Kæmpe, der staar foran parat til at jage en Pil(!) i Bjørnen, er temmelig diletantisk. Men maaske er Naivismen til en vis Grad bevidst fra Malerens Side. Kineseriet indbød til sligt.

I et andet Rum paa Clausholm findes Paneler og Døre, der er blevet dekoreret i kinesisk Stil antagelig kort efter 1731, samtidig med de nylig omtalte. Dekorationen er her udelukkende Guld i forskellige Toner med sorte Konturstreger paa lys gullig Bund. Fig. 30 viser et af Felterne. I en kinesisk Have med de karakteristiske smaa Stykker Stakit anbragt tilfældigt i Landskabet ligger en let og luftig Bygning; foran denne staar fire »Kinesere«, der spiller Billard. Ogsaa her har det knebet for Maleren at gennemføre Stilen. Der er slet ikke gjort Forsøg paa at give Personerne mongolske Træk, Ansigterne er rent europæiske, og det samme gælder Bordet; det er i typisk Barokstil.

Fig. 32—33 viser, hvorledes det tidligere omtalte Standuhr, Fig. 16, er dekoreret. Kineserierne er udført her i Danmark omkring Midten af det 18. Aarhundrede. Bunden er lakrød, og Dekorationen er malet med Guld, Sølv og graabrunt med sorte Konturer og Detailler. Man har brugt den gængse Opdeling af Landskabet i smaa isolerede Øer; paa disse har man anbragt Smaagrupper af Kinesere, der fordriver Tiden paa forskellig Vis. Figurerne er temmelig diletantiske, navnlig Ansigterne er meget ubehjælpsomt tegnet. Hvis ikke Farvevirkningen og Landskabets Udformning var saa nogenlunde »ostindisk«, vilde man næppe faa

Fig. 30. Panelfylding med Kineserier fra Værelse Nr. 40 paa Clausholm, der blev dekoreret efter Dronning Anna Sophies Overtagelse af Gaarden 1731. Bunden gullig med Dekoration i Guld-Lak i forskellige Toner med sorte Konturstreger. Ansigterne i ophævet Arbejde

den Idé, at Manden tilhøjre paa Fig. 33 skulde forestille en Kineser. Han har faaet Fuldskæg og en stor, kraftig Næse, heller ikke Øjnene er videre mongolske. Hans Bordfælle med den lange Kridtpibe og det bekymrede Udtryk i Ansigtet er ikke blevet meget bedre. Det var ikke altid lige fremragende Kunstnere, der gik i Lag med at male Kineserier.

Alle de her nævnte Eksempler er udført i Danmark. Som tidligere omtalt er Spejlene Fig. 19 og 20 samt Toiletbordene Fig. 21 og 22 muligvis engelsk Arbejde. Figurerne er her langt mere rutineret tegnet (Fig. 34 og 35), men i teknisk Henseende er Lakarbejdet ikke saa godt som det, de engelske Lakerere sædvanligvis præsterede.

Paa Rococotiden ændrede Kineseriet endnu en Gang Karakter. Man opfattede ikke længere Kineserne som lidt komiske Figurer i et mystisk Eventyrland; man anlagde et langt mere romantisk Syn. Man opdigtede et »Kina«, der var et solfyldt, idyllisk Land, hvor naive, primitive Mennesker levede et sorgløst Liv i maleriske Omgivelser ganske svarende til Tidens Forestillinger om Hyrdelivet. Allerede WATTEAU, der døde 1721, havde skabt Kineserier i denne Stil, og BOUCHER og med ham mange andre fortsatte i samme Spor. Man gik mere og mere bort fra de stærkt opdeltede kinesiske og japanske Landskaber med Mængder af smaa Figurer og anvendte som Regel kun et enkelt Motiv med faa Personer, der i den Grad arbejdedes sammen med Rococoornamentiken, at de tilsammen dannede et Hele⁷¹. Navnlig i Frankrig vandt denne Form for Kineserier stor Udbredelse, og den bekendte Lakererfamilie Martin anvendte den ofte. Her i Danmark fik den ikke større Betydning; man holdt sig hovedsagelig til den ældre Form for Kineseri, der kommer Originalerne nærmere, som f.

Eks. Fig. 32 og 33, og nøjedes med at anbringe lidt Rocailleværk som isolerende Motiver uden at arbejde dem sammen med de kinesiske.

Endnu paa Louis XVI-Tiden var Lakarbejder med Kineserier moderne rundt om i de europæiske Lande, men med det 19. Aarhundredes Begyndelse forsvandt de, og først i 1880-erne og 90erne dukkede Interessen for de østasiatiske Arbejder op igen. Det blev hovedsagelig den japanske Kunstindustri, der kom paa Mode, og den fik stor Betydning for Stiludviklingen omkring Aarhundredskiftet.

Det er kun meget faa af de Lakerere, der har arbejdet med Kineserier her i Danmark, man kender ved Navn. Samuel Claussøn, der antagelig har udført Dekorationerne i Christian IV's Sengekammer paa Rosenborg 1616, er allerede nævnt. Paa Christian V's og Frederik IV's Tid var Kineserierne saa meget anvendt, at der udnævntes en særlig »Hof-Laxerer« CHRISTIAN VON BRACHT, der fik 400 Rdl. aarlig i Løn af Hans Majestæts Partikulærkasse. Han og hans to Sønner var meget velanskrevne ved Hoffet og lakerede til Stadighed i en lang Aarrække for kongelig Regning⁷². Prinsessernes Taarnkammer paa Rosenborg, der blev udstyret i kinesisk Stil med lakerede Vægge og Loft paa Frederik III's Tid, har i alt væsentligt faaet sit nuværende Udseende, da Chr. von Bracht i 1716 udbedrede de gamle Lakdekorationer⁷³. Ogsaa paa Frederiksberg Slot har von Bracht arbejdet; om han har malet Udsmykningen i det kinesiske Kabinet vides ikke, men han og Sønnerne har lakeret adskillige af de Møbler, Frederik IV anskaffede til Slottet⁷⁴. Paa Frederiksborgmuseet findes et Bord med Frederik IV's Monogram, der oprindeligt har staaet paa Frederiksberg Slot; det menes at være udført af F. G. VON BRACHT⁷⁵.

I Nationalmuseets Samlinger staar et Toiletmøbel, der stammer fra det kongelige Kunst-kammer; bag paa Spejlrammen er med rød Farve malet følgende Signatur: RØNNINGS Lackier-Industri in Copenhagen. Det er fra Tiden omkring 1725—50. Paa fire høje svejede Ben er anbragt en Pult med Skraaklap, og bag denne er der smaa Skuffer og Rum. Paa Pulten staar to Standere, der holder et Spejl, der kan vippes. Møblet er sortlakeret med Indlægninger i Perlemor og forgyldt Dekoration, hovedsagelig Blomster i kinesisk Stil⁷⁶.

Det var imidlertid ikke blot de professionelle Lakerere, der arbejdede med Kineserier. Det viser sig, at Lakerkunsten har været en meget yndet Fritidsbeskæftigelse i de fornemme Kredse, svarende til Drejerkunsten, der i det 17. Aarhundrede dyrkedes af baade Konge og Adel Europa over. Ogsaa her i Danmark har man udført Lakarbejder som Fritidssyssel, hvad der ikke tidligere har været fremhævet, og i det følgende skal derfor nævnes nogle Eksempler, der belyser dette Forhold.

I John Stalker's tidligere nævnte Bog: A Treatise of Japaning and Vanishing, der udkom i Oxford 1688, henvender Forfatteren sig i Forordet ogsaa til de mange Amatører, og han dedicerer Bogen til The Right Honourable the Countess of Derby, der lovprises ikke alene for sin Skønhed og Dyd, men tillige for sin uforlignelige Dygtighed og Erfaring med Hensyn til Lakerkunsten. I England bredte denne Mode sig saa meget, at Lakering blev indført som et særligt Fag i de finere Pigeskoler⁷⁷.

Den første danske Lærebog i Lakerkunst udkom i København 1746 med den noget besværlige Titel: En kort og grundig Undervisning, hvorledes Laqver Vernisser skal tillaves, samt hvorledes man skal laquere, saaledes indrettet, at enhver paa egen Haand kand derefter smukt laquere, i slet og brillant Arbejde med allehaande Coleurer. Bogens anonyme Forfatter forsvarer sig i Forordet overfor sine Kolleger i Lakerkunsten, som han mener vil bebrejde ham, at han offentliggør de hemmelige Opskrifter paa Lakvernisser. Han skriver bl. a. »Vil de videre indvende [de Folk, som holder paa, at Kunsten skal holdes hemmelig]

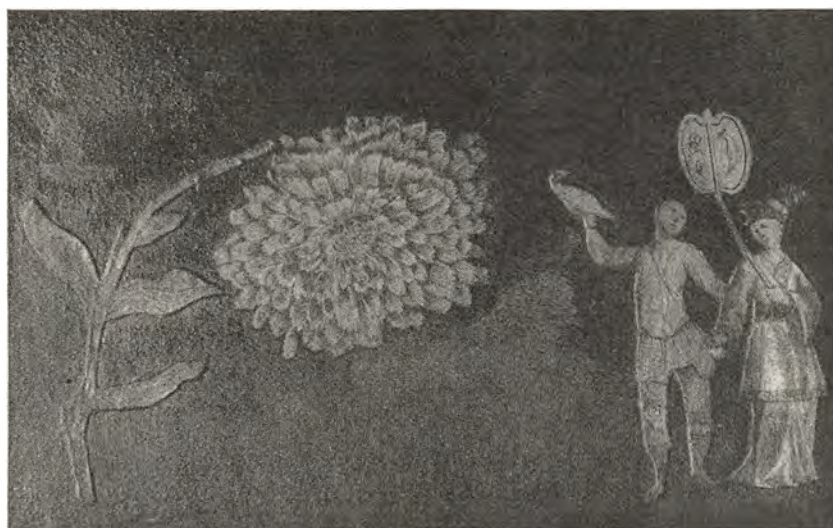

Fig. 31. Découpage-Arbejde. Paa en sortmalet Bund er klistret udklippede Figurer fra kolorede Stik og derefter er hele Fladen blevet dækket med en klar Lak. Detaille fra et Régence-Bord paa Vemmetofte adelige Jomfrukloster; udført i 1720'erne, antagelig af Frederik IV's Broder, Prins Carl

at Laqvere er en Divertissement for de Fornemme, og ved at aabenbare den Videnskab, maatte man foraarsage, at den gik af Mode, naar Folk af den ringere Stand fik den at vide, og brugte den ogsaa til sin Fornøyelse. Da vil jeg alleeneste svare dem med et Argument om en anden Materie - - - Kort sagt: Jeg holder for, at ingen, som vil og kan have en uskyldig Fornøyelse, bør udelukkes fra den. Denne er Aarsagen, hvorfor jeg lader denne liden Tractat komme for Lyset ved Trykken, ey tvivlende paa, at mange, som have Leylighed og Tiid, vil jo betiene sig deraf til sin Tiidsfordriv; og kand de og derved spare de Omkostninger, som de hellers maatte anvende paa en eller anden Mester for at faa Videnskab om Laqveringen.«

Det fremgaar tydeligt af dette Uddrag, at Lakerkunsten ogsaa her i Danmark har været dyrket i de fornemme Kredse, og at man brugte at engagere en professional Lakerer til at undervise sig. Dette har bl. a. været Tilfældet paa Brahetrolleborg. Grev CONRAD REVENTLOW's Gemalinde Prinsesse VILHELMINE AUGUSTA af Slesvig-Holsten-Nordborg-Pløn dyrkede med stor Iver Lakerkunsten. I Aarene fra 1731 til 1741 havde Greveparret taget Ophold paa Brahetrolleborg; her engagerede de Medicus og Jurist FRIDERICH BAGGER som Hovmester for deres Søn. Da denne imidlertid døde, blev Bagger, der var stærkt interesseret i Landvæsen, Administrator af Reventlow's store Godser; senere blev han selv Ejer af Herregaarden Juulskov⁷⁸. Mens Bagger opholdt sig i København, havde han startet en Forretning med kinesiske og ostindiske Varer, og da han flyttede til Brahetrolleborg 1737, fik han Lov til at indrette sig en Butik i et af Slottets Værelser. Da han ankom, havde han et Varelager, der repræsenterede henimod 9000 Rdl. Bagger optraadte ogsaa som »Laborant« og tillavede ifølge sit eget Udsagn adskillige »Medicamenter, Lakere-Fernisser, som da var meget i Brug og rare Aqvaviter, der i Pottevis havde god Aftræk.« Han maatte ogsaa hjælpe Grevinden med hendes Lakeren. Hun krævede hans Nærværelse baade i Tide og Utide, og Bagger klager over, at han ikke alene »skulde gøre alle hendes Lakere-Fernisser, men endog, naar hun var tilstede, staae hos hende snart hele Dagen ved dette Lakereri - - - jeg kededes ved disse vidtløftige Forretninger, som betogte mig al Natteroe, ja endog min skyldige Pligt i mod Gud, som jeg desaaarsag maatte forvente vilde slaae Haanden af mig.«

Ogsaa Dronning LOUISE, Frederik IV's første Dronning, har udført Lakarbejder af forskellig Art, blandt andet nogle Vaser og Krukker, som endnu opbevares paa Rosenberg.

Fig. 32. Lakarbejde i kinesisk Stil. Slet-Lakering. Rød Bund med Dekoration i Guld, Sølv, sort og graaligbrunt. Dansk Arbejde fra Midten af det 18. Aarhundrede. Detalie fra Standuhret Fig. 16

Man ved med Sikkerhed, at de er lakeret af hende, da de omtales i et Inventarium over Rosenborg, der er skrevet 1718, medens Dronningen endnu levede. De var paa det Tidspunkt anbragt i Marmorværelset paa Rosenborg og blev beskrevet saaledes: »Siuf Zürater af træ, Lached af Hendis Mayst Dronning Lowise; Saasom een røed 6 kandted Vase med dekkel, oven paa Deckelet een Løwe af Massiv Sølf, Neden under Trej Løve fødder, ligeleedis Massiv; Tvende Krucker, blaa og Sølf Brilliant, Tvende grønne Brilliant, og deris Deckler; Endnu Tvende Beggere gandsche Guld-Brilliant Lackered, og røed Staphered«. I en Artikel fra 1892 af P. BROCK⁷⁹, hvor dette Uddrag af Inventarlisten er gengivet, nævnes, at der paa Rosenborg opbevares nogle lignende Stykker, der ifølge den mundtlige Tradition paa Slottet skal være lakerede af Dronning Anna Sophie. Traditioner af denne Art skal man naturligvis ikke stole for meget paa, og Rosenborgs Inventarprotokoller giver da heller ingen Oplysninger, som bekræfter Overleveringen paa dette Punkt; men forskellige Ting i Dronningens Skifte tyder paa, at Herskabet

paa Clausholm i alt Fald har beskæftiget sig med forskelligt Haandværk. Der nævnes noget saa sirligt som »I liden sortlakeret og forgyldt Savbuk med en liden tilhørende Sav og en do. lakeret Bakke, at samle Spaaner udi«⁸⁰. Det er tydeligt, at det ikke er en professionel Snedker, der har betjent sig af dette Værktøj. I et lille Skrin laa desuden en »propre« Hammer, Knivtang og Huggejern. I H. Berner Schilden Holsten's tidligere omtalte Bog: Dronning Anna Sophie paa Clausholm oplyses tillige, at der var et Drejerkammer paa Clausholm med en Drejebænk og tilhørende Redskaber. At man har lakeret i Huset, er hævet over enhver Tvivl, hvad enten det nu har været Herskabet selv eller en stedlig Haandværker. Der fandtes ifølge Skiftet »1 Æske med 3 Pund fin sort Lak, 3 Pakker m. 100 Bøger ægte Sølv, 3 do. Pakker m. 53 Bøger ægte Guld, 13 Pakker m. 125 Bøger uægte Sølv og 5 Pakker m. 60 Bøger uægte Guld, 1 Forgylderpude, 1 Pund 28 Lod dunkelt Berlinerblaat og 3 Pakker engelsk Lim⁸¹, altsammen Materialer, der anvendes til ostindisk Lakering. Blandt Dronningens 62 lakerede Møbler nævnes »1 kinesisk lakeret lidet Skab, 2 Døre for, hængende i 10 Hængsler, og 7 Skuffer oveni, staaende paa en hjemmegjort sort lakeret Fod, alt med Guld siret, og udi Foden en Skuffe, 10 Rdl.« og »1 sort med Guld lakeret Theblad kinesisk m. en dertil hjemmegjort ligeledes sort m. Guld lakeret Fod, 6 Rdl.«⁸². Det var ret almindeligt, at man importerede lakerede Bordplader fra Kina, som saa monteredes paa en Fod, naar de kom til Europa⁸³. Det er meget sandsynligt, at Dronning Anna Sophie selv har udført nogle af disse Lakarbejder; hun har antagelig ligesom saa mange andre af sine samtidige dyrket Lakerkunsten som Fritidsbeskæftigelse.

Foruden de egentlige Lakarbejder var ogsaa »Decoupurekunsten« højeste Mode blandt

de fornemme⁸⁴. Ifølge en samtidig Beskrivelse i det franske Tidsskrift *Mercure* for December 1727 blev Møbler »en decoupure« (Fig. 31) fremstillet paa følgende Maade: »Man tager et Billede eller koloreret Stik og udklipper deraf Blomster, Dyr, Træer, Buketter eller forskelligt andet efter det Arbejde, man nu vil udføre. Naar man har udklippet det Antal Billeder, man har Brug for til Sammensætning af Motivet, man vil gengive, stryger man Underlaget med en tynd og gennemsigtig Lim og fæstner de udklippede Arbejder derpaa, hver paa sin bestemte Plads. Naar det hele er godt tørt, stryger man det med en gennemsigtig Fernis for at conservere Papiret og forskønne Arbejdet«⁸⁵. Der blev fremstillet specielle Sakse, Knive og Lokkejern til at decouperere med. Saaledes leverede LAZARE DUVAUX i 1753 til Mme DE POMPADOUR »cinq paires de cizeaux faits exprés pour découper de la tapisserie«⁸⁶. Ogsaa Kobberstik efter Værker af Tidens førende Kunstnere fremstilledes specielt til dette Brug, som det fremgaar af følgende Uddrag af *Mercure's* November Hefte 1727. »Le sieur CRÉPY, le fils, grave actuellement 6 morceaux en hauteur, d'après un paravant peint par Watau, dont les compositions sont très galantes. De pareils sujets, peints sur des fonds blancs, conviennent à merveille aux découpures, dont les dames font aujourd'hui de si jolis meubles.«⁸⁷. Ikke blot Damerne, men ogsaa Herrerne gav sig af med Decoupurearbejder. I den tidligere citerede Artikel i *Mercure* fortælles der om, hvorledes den ny Mode har grebet om sig »Naar en Kavalier kommer paa Besøg hos en Dame, og man viser ham et Billede, trækker han straks en Saks op af Lommen og begynder »la decoupure«. Det er en ny Slags Dyd at kunne decouperere.«

Skulde man beskrive, hvorledes Dagen gik for en »travl« Modeherre, udtrykte man det paa følgende Maade:

»Conduire à l'Opéra la duchesse indolente,
Médire ou bien broder avec la présidente;
Avec le commandeur parler chasse et chevaux;
Chez le petit marquis découper des oiseaux;
Voilà le plan exact de la journée entière. . . .⁸⁸.

Denne ejendommelige Mode varede fra 1720'erne til omkring Midten af Aarhundredet.

Man dekorerede ikke blot Møbler af alle Slags, men ogsaa Vægge med Decoupurearbejde. Det saakaldte »Indianisches Zimmer« i Schloss Brühl, udført 1729 af CUVILLIERS, er udsmykket paa denne Maade, og som dansk Eksempel kan nævnes »Galleriet« paa Herregaarden Gl. Estrup, hvis Vægge er beklædt med Tapet, hvorpaa der er klæbet Udklip af kolorerede Kobberstik med Fremstillinger af Planter, Dyr, Slotte o. s. v.⁸⁹.

Ogsaa her i Danmark har man i de fornemme Kredse dyrket Decoupurekunsten som Fritidsbeskæftigelse. Paa Vem-

Fig. 33. Lakarbejde i kinesisk Stil. Detaille fra Standuhret Fig. 16 (jævnfør Fig. 32)

metofte adelige Jomfrukloster findes et Bord og et Standuhr begge i Decoupurearbejde. De skal ifølge Traditionen være udført af Prins CARL, Frederik IV's Broder, der ejede Vemmetofte fra 1714 til sin Død 1729⁹⁰. Fig. 31 viser en Detaille af Bordet. Det ses, hvorledes de udklippede Papirsfigurer er klistret paa det sortmalede Bord og derefter lakeret. Ogsaa Dronning Anna Sophie har ejet saadanne Møbler. I hendes Skifte nævnes bl. a. »1 liden Dragkiste med 5 Skuffer blaa lakeret og Papirs Blomster paa samt Beslag af Messing forgyldt, 4 Rdl.« »1 liden Dragkiste med 3 Skuffer, blaat lakeret og Papirsblomster paa« samt et Skab, »som bestaar af 21 Skuffer inden udi, og 6 do i Foden, og er blaa lakeret indeni, som det uden paa er lakeret m. sort ovenpaa Papirs Blomster, 30 Rdl.«⁹¹. Om Dronningen ligesom Prins Carl selv har dekoreret sine Møbler, ved man ikke. — I det 19. Aarhundrede kom Décompurekunsten atter paa Mode, men anvendtes da navnlig paa Æsker og Skærme.

Naar de europæiske Lakimitationer i teknisk Henseende ikke kom fuldt paa Højde med de østasiatiske Arbejder, skyldes det, at Kineserne og Japanerne hemmeligholdt deres Teknik og ikke eksporterede det Raastof, de anvendte til Lakkernes Fremstilling, nemlig Saften af Træet *Rhus vernicifera* (ch'i shu), som kun vokser i Østen. Europæerne maatte derfor selv forsøge at fremstille Lakker, hvis Egenskaber kom de kinesiske og japanske saa nær som muligt.

I mange Tilfælde bestod Lakimitationen blot i, at man malede med almindelig Oliefarve, hvorefter Overfladen blev ferniseret og derefter slebet og poleret adskillige Gange. Naar den Slags Maling har kunnet illudere som Lak, skyldes det, at de Farver, man ellers anvendte paa Møblerne, var ganske matte i Overfladen. Man brugte hovedsagelig Emulsionsfarver (Tempera) paa en krideret Grund.

Skulde Imitationen komme Originalerne nærmere, maatte man anvende rigtige Lakker. Som Raamateriale brugte man Harpikser af forskellig Art opløst i Vingeist (= Sprit), Olie eller Terpentin og eventuelt tilsat nogle Farvestoffer. De Harpikser, man navnlig anvendte, var Copal, Bernstein, Sanderach, Mastix, venetiansk Terpentin og Schellak. I en »Nye og fuldstændig Lakeer-Bog«, der udkom i København 1795⁹², er de beskrevet saaledes:

»Copalen er en haard giennemsigtig, guul, glindsende Harpax, hvorefter der findes to Arter, den Orientaliske Kopal, som kommer fra Ostindien og Nyspanien, og den anden Art, som samles paa Træet Kopal-Sumach (*Rhus Copallium* Linn), der voxer i Mængde paa de antilliske Øer og i Cayenne«.

»Bernstenen, eller den gule Ambra, paa Dansk Rav, Electruum. Den giver vel ikke saa skøn en Fernis som Kopalen; men den gjør den dog langt standhaftigere.«

»Sanderach er en Harpax, som trænger frem af Enebærtræerne, naar man skier en Risse i dem. Dog giver ikke alle Arter en lige skøn Harpax. Den Slags, som man bruger til Fernisserne, kommer fra de høie Enebærtræer i Italien, Spanien og Africa.«

»Mastix er en reen Harpax, som om Sommeren enten sveder ud af sig selv eller af de forhen giorte Risser af de store Grene paa Mastixtræet (*Lentiseus*). Den kommer til os i Korn, der ere saa store som Bygkorn; den er hvidguul, glindsende og mere giennemsigtig end Sandarachen. Mastixen er langt dyrere end Sandarachen, hvorfor den og ofte bliver forfalsket med den sidste.«

Venedisk [venetiansk] Terpentin er en Harpiks, der udvindes af Naaletræernes Balsam; denne bestaar nemlig af venedisk Terpentin i Terpentinline.

Schellak eller indisk Lak fremkommer ved, at Lakinsektet *Tachardia lacca* suger Saften af visse indiske Træer til sig gennem sin Snabel; denne Saft omdannes i Insektets Legeme til Lak, der sveder ud gennem Porer i dets Hud. Europæernes Kendskab til denne Lak gaar ligesaa langt tilbage i Tiden som Handelen med Indien⁹³.

Færdige Lakfernisser kunde man ikke købe, hver enkelt Lakerer maatte selv fremstille dem enten efter sine egne Opskrifter eller efter dem, han kunde læse sig til i Lakererbøgerne. At det ofte var en temmelig omstændelig Proces, fremgaar af følgende Opskrift paa en Bærensteens Vernis: »Tag et Stykke Harpax, saa stor som en god Hassel-Nød, og leg det mit i en glaseret Potte, kom saa oven derpaa et fierding Pund Bærensteen, som maa være knuset, set den saa paa en Kuld Ild at smælttes, men paa Potten skal være Log, hvilket man undertiden kand tage af, og røre i Potten med en Jern Skeed, indtil man seer, at Bærensteen er smeltet, saa kommer man en Skeefuld Lin-Olie deri, hvilket man med Bærensteen vel tilsammen rører. Naar den derefter bliver lidet svalt, kommer man Terpentin Olie Draabe viis derudi, og det saa meget, at Vernisen, naar den bliver kold, er saa flydende som anden Olie Vernis, hvilket man kand prøve, naar man lader en Draabe deraf falde paa en Tind Talerken; efter at Terpentin Olie er kommen deri, setter man Potten en liden Stund paa Ilden, indtil den vil begynde at kaage, da den tages af, og sies igjennem et Lind-Klæde i en Flaske, som maa være vel varm; ellers springer den, naar den varme Vernis islaaes . . . Vil man have den grøn, kommes reven destilleret Spans Grøn deri. Vil man have den rød, da præpareret Zinober.«⁹⁴.

Man kunde imidlertid ikke klare sig med en enkelt Vernis, naar man skulde lakere et

Møbel, der maatte flere Slags til. I den nylig citerede Lakerbog fra 1746 er der ikke mindre end 97 forskellige Opskrifter.

Naar man havde fremstillet det Antal Lakker, man skulde bruge til Arbejdet, kunde man begynde selve Lakeringen, der krævede megen Taalmodighed og Omhu.

Det var af stor Betydning, at Temperaturen i Værkstedet var tilpas høj, for at Lakkerne kunde flyde tyndt og jævnt; i nogle af Lærebøgerne anbefales det endog at opvarme Træet med Glødeild, mens Paastrygning finder Sted⁹⁵. Desuden maatte man sørge for, at Rum-

Fig. 34. Lakdekoration i kinesisk Stil. Ophævet Arbejde. Sort Bund med Dekoration i Guld, Sølv, rødt og graagrønt med sort Skravering. Fra Begyndelsen af det 18. Aarhundrede, europæisk Arbejde, muligvis engelsk. Detalje fra Spejlet Fig. 20

Fig. 35. Lakdekoration i kinesisk Stil. Ophævet Arbejde. Sort Bund med Dekoration i Guld, Sølv, rødt og graagrønt med sort Skravering. Fra Begyndelsen af det 18. Aarhundrede; europæisk Arbejde, muligvis engelsk. Skuffeforside med Messingbeslag fra Toiletbordet Fig. 22

met var helt fri for Støv. Der fandtes derfor meget strenge Bestemmelser med Hensyn til Vægbeklædning, Gulve o. lign. Lakererne skulde helst være iført Tøj, som ikke tog imod Støv, og det skulde børstes grundigt, inden de gik ind. Om Sommeren foreslaas det, at de arbejder helt uden Klæder. Yderligere maatte man bevæge sig saa lidt som muligt og ikke give Uvedkommende Adgang til Værkstedet⁹⁶.

Man benyttede fire forskellige Arter Lakering: Coromandel-Lakering, slet Lakering, ophævet Arbejde og Brilliant-Lakering.

Coromandellak fremstilles ved, at man paastryger det ene Lag Lak efter det andet, som tørres, slibes og poleres for hver Gang, indtil der er dannet et meget tykt Lag, og i dette udskærer man med dybe Snit Dekorationen, der bagefter males i brogede Farver. Denne Teknik anvendtes kun sjældent; langt de fleste Arbejder af den Art er importeret fra Kina og Japan, som oftest over Coromandelkysten i Forindien, der har givet Lakken dens Navn⁹⁷.

Slet Lakering var den mest brugte. Ifølge Datidens Lakerbøger blev den fremstillet paa følgende Maade⁹⁸:

Først vælger man noget Træ, der egner sig godt; det skal helst være tæt og fint i Porerne, Linde-, Ahorn-, Buksbom og Pæretræ regnes for det bedste. »Naar Træet er slebet glat, limes der et fint Stykke Lærred eller bedre Netteldug paa Træet, da det let kaster sig, naar der bliver grundet paa det bare Træ. Stoffet skal strammes meget og ligge fuldstændig glat.« (Denne Forholdsregel snød man som oftest for, naar det drejede sig om større Møbler). Derefter overstryges Arbejdet først med Limvand og derefter med en Kridtgrund tre eller flere Gange, til alle Ujævnheder er borte. Naar Møblet har staaet »aate Dage, efter at man lagde den sidste Krid Grund derpaa, saa kand man polere det. Til Polering betiene sig nogle af Skav-Straae [en kiselholdig Padderok *Equisetum kiemale* Lin], andre af Haae-Skind [Hare-skind], endnu andre af en vaad Klud, hvormed de slibe Arbeydet.« Det bedste er at drysse Bøgeaske paa Genstanden og saa slibe med en flad Pimpsten. »Derefter overgaar man det eengang med Platlak-Vernis [Schellak opløst i Sprit], saa er Grunden færdig til hvad Colour man vil have derpaa.« »Derefter lægger man rød, sort, grøn eller blaa Lak paa Grunden mange Gange og lader det tørre grundigt for hver Gang. Derefter skal Arbeydet staa i aate Dage og saa polerer man det med udbrændt Pimpe-Steen, der er fint revet, ved at dyppe en vaad Klud i Pimpestenen. Derefter tager man et Stykke Læder og dypper det i fintreven Trippels [Polérskifer] og Vand og sliber Arbeydet dermed. Til sidst sætter man Glans paa Arbejdet ved at stryge et tyndt Lag hvid Vernis paa. Vil man have Guld-Tegninger, da skal de paaegges, saa snart Arbeydet er *poleret*, førend man legger den Hvide Glands Vernis derpaa.«

De Forbilleder, Lakererne anvendte til deres Dekorationer, er tidligere omtalt. I John Stalker's Lakerbog⁹⁹ foreslaas det, at Motiverne paa Bogens Plancher kalkeres direkte over paa Møblet, naar Lakgrunden er helt færdig. Tegningerne trækkes op med rød Farve, for at man ikke skal viske dem ud, naar man begynder at forgylde dem. Saa »tager man lidet Benensteens Vernis [se foregaaende Side] og river deri lidet Rødt Bolus eller Dunkel Ocher, hvilket man legger paa Tegningen. Naar denne Guld Grund er næsten tør, men dog endnu klæver lidet, legger man Bog-Guld derpaa. Siden overgaar man Guld-Tegningerne med Guld-Vernis. Naar det er bleven vel tørt, da chaterer man det med sort Vernis, her og der, hvor man vil have Skygger, og siden overgaar det eengang med Hvid Vernis.« Fig. 32 og 33 er Eksempler paa Lakarbejde i denne Teknik.

Ophævet Arbejde adskiller sig kun fra slet Lakering, hvad Dekorationen angaar: Lak-

laget, der dækker Møblet, er fremstillet paa samme Maade som nylig omtalt, og Fortegningen til Motivet bliver malet paa, ligesom naar man dekorerer med flade forgyldte Figurer. Men i Stedet for at male med Guldgrund paa Tegningen, dækker man den med et tykt Lag Kit eller Voks, saaledes at Dekorationen fremtræder reliefagtigt. Naar Kittet er tørt, skæres Kanterne til, saa de følger Konturtegningen, Overgangen jævnes ud, og det hele slibes meget omhyggeligt. Derefter lakeres Dekorationen med brogede Farver eller den forgyldes, og Overfladen dækkes af klar Lak¹⁰⁰. Undertiden er der over Kittet indtil 20 Lag Fernis, der alle er poleret og slebet meget omhyggeligt. Da hvert Lag ofte er otte Dage eller mere om at tørre, forstaar man, at en Lakering kunde strække sig over meget lang Tid. De fine kinesiske og japanske Lakerere arbejdede i flere Aar paa et enkelt Arbejde. Det »Kit«, man brugte til det ophævede Arbejde, kunde

sammensættes paa forskellig Maade; i den første danske Lakerbog fra 1746 anbefales følgende Opskrift: »Dertil tages Huusblas for een Skilling, smaa skaaren, Gummi Arabicum for een Skilling, Colfonium [Fyrretræsharpiks] een Skilling, Bleg-Hvidt een Skilling, Hvid Bolus [jernholdig Lerart] een Skilling, Fransk Brændeviin for to Skilling. Specierne stødes smaa og kaa-ges over Kuld Ild i Brændeviinen; naar de have faaet en god Opkog, tages de fra Ilden, og legges paa Tegningen med en Pensel.«¹⁰¹.

Fig. 34 og 35 er Eksempler paa ophævet Arbejde i ganske lavt Relief. Paa Fig. 36 ses en Detaille af en Bordplade i samme Teknik fra Vemmetofte adelige Jomfru Kloster¹⁰². Det er temmelig groft Lakarbejde, der er meget daarligt bevaret; men netop af den Grund illustrerer det Teknikkens forskellige Stadier. Under Hjortens Forben ses nogle hvide Partier, det er den Kridtgrund, som danner Underlag for Bordpladens sorte Lakering, der paa dette Sted er slidt af. Paa Hjortens Ben er det ophævede Arbejde forsvundet, saaledes at man kan se de malede Konturstreger paa Lakbunden. Forkroppen og Hovedet har derimod bevaret den paalagte Kit, der her danner ret kraftigt Relief. Kittet er lakeret rødt, og med sort Lak er der tegnet Skygger og Detailler. Undertiden nøjedes man med at anvende ophævet Arbejde paa Figurerens Ansigter og Hænder, medens al den øvrige Dekoration udførtes i slet Lakering. Det er f. Eks. Tilfældet paa det Panel fra Clausholm, der er gengivet her som Fig. 30.

Brilliantlak bestaar af en lys gennemsigtig Fernis, hvori der er ganske smaa, firkantede Stykker Sølv, Guld eller Kobber, der »glimter gennem Lakken som Brillianter«. Denne Art Lakering foregaar paa følgende Maade: »Først legger man Krid Grund paa Træet og polerer den glat, siden river man Bleghvidt i Linolie Vernis ganske fiint, og med Svine-Haars Pensel legger det paa Arbejdet. I denne Bleghvidt Grund sigter man klippet Sølv-Laan (som andre kalde Plit-Sølv, Rulle-Sølv eller Brilliant-Sølv), og det saa meget som vil hænge

Fig. 36. Lakdekoration i ophævet Arbejde, udført i Danmark i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede. Bunden sort, Hjorten rød med sort Tegning. Nederst til venstre ses Kridtgrunden, over hvilken den sorte Lakbund er lagt. Paa Hjortens Ben ses de malede Konturstreger, der har angivet Grænsen for det ophævede Arbejde, der her er faldet af. Detaille fra et Régence-Bord paa Vemmetofte adelige Jomfru Kloster

Fig. 37. Chatol fra første Halvdel af det 18. Aarhundrede. Régence-Stil; Beslagene Rococo. Fineret med Nøddetræ paa Fyr. Højde 224 cm. Antagelig dansk Arbejde

ved Grunden. Saa lader man Arbejdet staae en Dags Tiid at tørres, derefter legger man et Stykke reent Papier derpaa, og gnier Sølvret ned, men ganske lemfædig, desuden maa man ey bruge Papieret paa eet Stæd oftere, thi det kunde let hænde sig, at der var kommen lidet af Bleghvits-Grunden derpaa, hvilket hængte ved Sølvret, og gjorde Arbejdet saa Plettet. Siden lader man det staae indtil det bliver gandske tørt, da overstryger man det med Gummi Platlak Vernis [Schellak opløst i Sprit]. Naar den er bleven tør, legger man Papier paa, og med Neglen gnier Sølvret endnu glattere ned. Saaledes legger man af denne Vernis paa trende gange, og nedgnier det ligesaa ofte. Saa opfylder man Sølvret med Vernis aate a ti gange. I denne Lak Vernis man opfylder med, kommer man og lidet Guld Vernis men ey for meget, om man vil have Guld Brilliant. Naar det er opfyldt, da sliber man det med Skav-Straa, og gnier derefter med den bare Haand, eller Allunds Leder bunden om en Prop, indtil det er bleven vel glat. Vil man have det grønt, da overstryger man det med Bernstens Vernis [se Side 191], hvori der er destilleret Spans Grøn, reven i Terpentin Olie. Naar man har lagt Coleur Verniserne paa, forholder man sig paa een Maade med alle Slags Brillianter, nemlig: Man overstryger det tre a fire gange med Hvid Vernis.¹⁰³

Af Dronning Anna Sophie's Møbler var otte brilliantlakerede, bl. a. den Side 176 omtalte rigt udskaarne Fod til et engelsk Uhr, som nu staaer paa Holsteinborg, i Skiftet omtalt som »I engelsk spillende Repeter Ur, staaende paa en rød brilliant lakeret Træfod, meget propre«. Desuden ejede Dronningen adskillige brilliantlakerede Malerirammer¹⁰⁴.

Efter Anna Sophie's Død solgte Christian VI 1744 Clausholm til Justitsraad CHRISTIAN VON DER MAASE. Han døde 1753, og hans Enke, MAGDALENE SUSANNE NUMSEN, overtog derefter Gaarden, som hun 1757 solgte til Nordmanden MATHIAS VILHELM HUITFELDT, den senere Geheimeraad og Stiftsbefalingsmand i Viborg. Han ejede Clausholm til Aar 1800¹⁰⁵. Alle de Rococo og Louis XVI-Møbler, der nu findes paa Gaarden, har rimeligvis staaet der i hans Tid med Undtagelse af Dragkisten Fig. 45, der er anskaffet af den nuværende Ejer. Muligvis har Huitfeldt medbragt nogle af dem, da han 1757 kom til Clausholm; enkelte af Møblerne er nemlig af lidt ældre Dato, f. Eks. de tidligere omtalte Spejle og Toiletborde, Fig. 19—22, samt Chatollet Fig. 37. Det kan ogsaa tænkes, at han sammen med Gaarden har overtaget en Del af v. d. Maases Inventar; men derom findes ingen Oplysninger.

Chatollet Fig. 37 er fineret med Nøddetræ paa Fyr og er efter al Sandsynlighed dansk Arbejde. Møblets Form og Dekoration er i udpræget Régence-Stil. De enkle, glatte Flader er karakteristiske for Tiden, og Gesimsen, der danner en dobbelt Bue over de to Døre, er tyde-

ligt paavirket af engelsk Møbelkunst fra det 18. Aarhundredes Begyndelse. Paa Régence-Tiden, der her i Landet varede fra ca. 1700 til 1740, opstod Chatoller af den Type, som det her afbildede, bestaaende af en Underdel med Skuffer, en Skraaklap, bag hvilken der var mindre Skuffer og Rum samt en Overdel med Skabsdøre. I næsten 100 Aar anvendte man denne Opbygning af Chatollerne her i Danmark, men Dekorationen og Formen ændrede sig med de skiftende Stilperioder (saml. Fig. 40—41). De forgyldte Messingbeslag er i ren Rococostil, og det er muligt, at de er sat paa senere; men tilsyneladende er der ikke Spor af tidligere Nøgleskilte eller Hanke i Finéren. Støbte Beslag, der ofte importeredes fra Udlandet, fulgte som Regel de nye Moder meget hurtigt, og det er muligt, at dette Chatol stammer fra Rococoens første Aar, saaledes at den nye Stil endnu ikke har sat Spor i Møblets Form og Dekoration, men kun gør sig gældende i Beslagene.

De tre Standuhre Fig. 15—17 er allerede omtalt. Af de øvrige Rococomøbler er bl. a. Kommoderne Fig. 38 og Chatollet Fig. 40—43 interessante, da de efter al Sandsynlighed er udført af den kendte københavnske Møbelsnedker MATHIAS ORTMANN.

Kommoderne er fineret med Nøddetræ paa Fyr. De udskaarne Træfødder, Hjørnedekorationerne, der er af støbt Bly, samt Hanke- og Nøglebeslagene af Messing, er alle forgyldte, det samme gælder Skuffeforsidernes Kanter og Gesso-Frisen, der ses lige under Marmorpladen. Gesso er et italiensk Ord, der betyder Gibs; naar der er Tale om Møbler, anvendes Glosen om Dekorationer, der bestaar af et tyndt Lag Gibs, hvori der er indskaaret flade Ornamenter. Kommodernes Forside er svejftet og danner to lodrette, skarpe Knæk mellem Hanke- og Nøglebeslagene. Sidefladerne er derimod helt plane. De to Kommoder er nøjagtig ens; antagelig har de været anbragt som Pendants paa hver sin Vinduespille med et Spejl over.

Paa Nationalmuseet findes en Kommode af en ganske tilsvarende Type¹⁰⁶, kun er Forsidens Svejfning mere outreret. Opbygningen er ellers nøjagtig den samme, ogsaa de karakteristiske Ben og Gessofrisen foroven er ens. Nationalmuseets Eksemplar er udført paa Mathias Ortmann's Værksted. Under Marmorpladen findes hans kobberstukne Etiket¹⁰⁷, hvorpaa der staar: »Hos Sr. [Seigneur] M. Ortmann boende udi Gotters-Gaden bliver alle Sorter Cabinet og Snedker Arbejde forfærdiget for en Civil Pris i Kiöbenhavn. No. 27.« Teksten er omgivet af elegante Rococoornamenter blandet med Snedkerværktøj, Drager, Blomster m. m. Tallet, der er tilføjet med Blæk, angiver, at denne Kommode er Møbel Nr. 27, der er blevet forsynet med Etiket. Selvom Clausholm-Kommoderne ikke er signeret, kan der næppe være Tvivl om, at de er udført paa Ortmann's Værksted. Foruden Nationalmuseets Eksemplar findes der i Privateje flere signerede Kommoder af denne Type, der alle staar disse to nær¹⁰⁸.

Mathias Nielsen Ortmann er født i København. Han var Søn af NIELS ORTMANN, der var

Fig. 38. To Rococo-Kommoder fineret med Nøddetræ paa Fyr. Skufferne af Eg. Gesso-Frise, Beslag, Hjørneornamenter, Skuffekanter og Fødder forgyldte. Hvid Marmorplade. Højde 82 cm. Sandsynligvis udført paa Mathias Ortmann's Værksted i Gothersgade i København

»Snedker hos hans fyrstelige Højhed Prins Carl«¹⁰⁹. Faderen døde omkr. 1730, og Moderen overtog derefter Forretningen, der i 1731 var Københavns største Snedker-Firma med 15 Svende og 4 Dreng. I 1724 nævnes Mathias Ortmann i Snedkersvendenes Lav, hvor han optraadte som Fændrik ved den højtidelige Flytning af Lavsskiltet fra Graabrødretorv til den nyerhvervede Ejendom i Grønnegade¹¹⁰. 1727 blev han Mester og fik samme Aar d. 17. Nov. Borgerskab i København¹¹¹. 1754 blev han Oldemand i Snedkerlavet og genvalgtes ved Periodens Udløb 1756. Aaret efter døde han, og hans Enke førte i nogle Aar Firmaet videre¹¹².

Ortmann var en dygtig Forretningsmand, og hans Værksted i Gothersgade blev Landets største. Han indsaa, at hvis han skulde tage Konkurrencen op med de udenlandske Firmaer, maatte han have et Lager af færdige Møbler, som han kunde vise sine Kunder, og ikke, som de øvrige Snedkere, nøjes med at lave Møbler paa Bestilling. Det fine købedygtige Publikum herhjemme kunde ingen Steder udvælge de Ting, det vilde have, saaledes som man kunde det i Paris og London og flere andre Byer. Ganske vist havde en Del Snedkermestre 1739 slaaet sig sammen og oprettet et Magasin (d. v. s. Udsalg) med Lokaler i Børsbygningen »hvor der falholdes, atskillige, til daglig Brug, for alle og enhver behøvende Meubler«¹¹³. Men Forretningen gik ikke videre godt og maatte nogen Tid efter ophæves¹¹⁴. Ortmann's Forsøg lykkedes bedre. 1747 havde han et Varelager, der repræsenterede 6000 Rdl., og i 1752 var det steget til 10-12000 Rdl.¹¹⁵. Som Reklame for sin Forretning udsendte han med Aviserne en meget fornem, kobberstukken Brochure (Fig. 110); denne har ikke tidligere været publiceret i Forbindelse med Møbelstudier, trods de vigtige Oplysninger den giver om Ortmann's omfattende Snedkervirksomhed, ligesom der her afbildes et Udvalg af de Møbeltyper, han har forhandlet. Man ser en Portal i klassisk Stil med en Rococokartouche midt over Buen med følgende Indskrift: »Saa blomstrer Kunst og Fliid«. Uden om Kartouchen er en Mængde Snedkerværktøj dekorativt arrangeret, og ude til Siderne ses to smaa Engle; den ene holder en Loddessor, og den anden trækker et stort Draperi til Side, saa man ser ind i et slotsagtigt Interiør, hvor en fornem Herre og Dame gaar rundt og beundrer de fine Rococo-Møbler, der er udstillet. De enkelte Kommoder, Chatoller og Spejle er paa Tegningen forsynet med et Nummer, der henviser til Teksten nedenunder, hvor der staar følgende: »Min Allernaadigste Konges Omsorg for Fabriquernes Opkomst og Fremgang til det almindelige Beste har opmuntret mig til allerunderdanigst at anlegge en Nye [Fabrik] af mit eegget Arbeyde; for at bekiendtgjøre samme Publico, har ieg med Gazetterne [d. v. s. Aviserne] udgivet denne Tegning, som forestiller Architecturen, med invendige Decorationer, hvorudi sees specificeret Arbeyde: nemlig 1. Indlagte Skrive-Chatoller, 2. Speyle, 3. Cabinetter, 4. Lampetter, 5. Smaa Commoder, 6. Consol-Borde, 7. Contoirer med og uden Speyl-Glas, 8. Store Byros Trumeaux [d. v. s. Kommoder til Vindues-Piller]. Ellers er og at bekomme alle sorter af Billards Trock-Taffels, Quadrille-, Cinquille- og L'Ombre-Borde, Bret-Skach- Puck- og Tørnekø-Spil, Billard-Kugler og Instrumenter. Alle sorter Franske og Engelske Feldt-, Top- og domestique Senge, Slagbænke, Skiermbretter og andre Skierms, Dragkister af alle sorter, krumme, indlagte, laquerede, med og uden Føder, til at adskille, malede og af Eege Træ. Indlagte Alener. Maale- og andre laquerede Stoke med og uden Knapper, ditto af rart [d. v. s. sjældent] Træ, Parisoller, Skrive-Lader, Cofferter, Flaske-Foer, Ruller, Thee-Skriine, indlagte og med Flasker i af Engelske Maneer. Skriver-Stole med Bord paa. Consols, forgyldte til at sette Porcelain paa. Alle sorter af Comodite-Stole [Natstole] med og uden Bekkener, indlagte, malede og andre indvendig harpixede, Porcelain Borde, Thee-Bakker og -Bretter, indlagte, malede og laquerede. Nat-Speyle, laquerede og indlagte

Fig. 40. Rococo-Chatol fra Midten af det 18. Aarhundrede, fineret med Nøddetræ paa Fyr, Skufferne af Eg. Udskæringer, Profillister, Beslag og Fodder forgyldte. I Laagerne Spejlglas. Højde 293 cm. Muligvis udført paa Mathias Ortmann's Værksted i Gothersgade i København. Jævnfør Fig. 41—43

ditto uden Speyl-Glas. Skrive-Borde oven til med Opsatz, grøn maledet og med forgyldte Lister. Klæde- og Bog-Skabe, Orgels, Positiver, Claverer, og andre Instrumenter anbragt i nye Façon. Kobber og Tins Liig-Kister med Ornamentter og Vaabener; Eege- og Furre ditto, smaa og store. Alle sorter af rart Træ. Bryllups- og Festins-Taffeler og Borde til Leye. Dette og andet meere findes færdig, baade forsvarlig tørt og bestandig, for en billig og i liden endnu billigere Priis hos Matthias Ortmann, boende i Gotters-Gaden, liige over for Adel-Gaden i Kiøbenhavn.« Ortmanns Ejendom, som han selv lod opføre, stod færdig 1733; Huset eksisterer endnu, det er Gothersgade Nr. 41; ogsaa en Del af de gamle Trapper, Døre og Paneler er bevaret. Brochuren er signeret: M. Keyl fec. Haf. (d. v. s. Tegnet af M. Keyl i København). Den tidligere omtalte Etikette, som Ortmann klistrede i Møblerne, er ogsaa udført af Keyl. Kobberstikkeren MICHAEL KEYL blev født 1722 i Wöhrd, en Forstad til Nürnberg; han døde 1798 i Dresden. I Nürnberg fik han Undervisning af JOH. MART. PREISLER, der 1744 blev udnævnt til Hof-Kobberstikker i København. Da Preisler skulde stikke de mange Kobbere til Thura's to Pragtværker Vitruvius Danicus og Hafnia hodierna engagerede han Keyl som sin Medhjælper; han opholdt sig her i Danmark fra 1745 til 1749 og vendte derefter tilbage til Nürnberg¹¹⁶. Ortmann's Brochure og Etikette maa altsaa være fremstillet inden for dette Tidsrum. Det har Interesse af Hen-

syn til Dateringen af Ortmann's signerede Møbler, hvad man ikke tidligere har været opmærksom paa. Man har saaledes ment, at Møblerne med de lave Løbenumre paa Etiketten var udført ca. 1740, men ingen af dem kan være udgaaet fra hans Værksted før 1745, og sandsynligvis er de endda noget yngre, da Keyl næppe er gaaet i Gang med Ortmann's Stik umiddelbart efter sin Ankomst til København. Da Ortmann dør i 1757, begrænses Tiden for hans signerede Møbler til højst 12 Aar.

Selvom Ortmann havde oparbejdet en Forretning med et stort Varelager, hvor Kunderne kunde komme og se de færdige Møbler og vælge mellem flere forskellige Typer, kneb det stadig med at klare sig i Konkurrencen med de udenlandske Møbelfirmaer. Ortmann ansøgte flere Gange Kommercekollegiet om Lempelser af forskellig Art, bl. a. 1747, hvor han opstillede sine Ønsker i følgende tre Punkter:

»1. Forbud paa fremmed Snedker Arbejder Indførte under Confiscation og Mulct, dog undtages herfra det med de Ostyndiske Skibe hjemførende laqverede Meubler.

2. at alt heribyen forferdigende Snedker Arbejde af Oldermænden maatte stemples, og derfor skulde betales for hvert stykke men om det ustemplet attrapperes, at forholdes som i 1. § om indførende fremmet Arbejde ei maldt [d. v. s. ikke lakeret].

3. Og siden Supplicanten er dend første, som har givet en saa anseelig Capitals Indskud i

slig en Indretning og saadanne forfærdigede Vahre, saa beder hand, at hand til Opmuntring og hielp maatte i 10 aar forundes Told Frihed paa alle til hands Fabriques Fortsettelse behøvenis raae Materialier, og at det maatte staae ham frit for at antage til at gjøre sit Arbejde, hvem hand vilde og best fant beqvem, som hand kunde være tient med enten af civil eller Militair, uden derover at kunde blive tiltalt enten af det ene eller andet laug.«¹¹⁷.

Kommercekollegiet svarede følgende paa Punkt 1: »Naar mand var forsickret, at Snedkerne fremdelis ville befytte sig paa, icke alleniste at forferdige smukt, propre, og derhos durable Arbeide, mens end og blive billige i Prisen, var dennem gjerne at forunde Forbud paa fremmed Snedker-Arbejdes indførsel. Mens som mand hos atskillige andre Haandverker, der forhen have erholdt forbud, have fornomet baade forskiel paa deres Arbejde, at vere bleven slettere, Saa og paa Prisen at vere bleven dyrere, Saa Erfrygtes, at det samme sig med Snedkerne maatte tildrage,«¹¹⁸ og der tilføjes, at da der i Forvejen er 90% Told paa Møbler, der importeres her til Landet, maa det anses for tilstrækkelig Beskyttelse af den hjemlige Produktion.

Ang. Punkt 2, hvor Ortmann foreslaar, at man indfører en Oldermandsstempling af alle københavnske Møbler, mener Kollegiet, at dette bliver en Sag, Snedkerlavet selv maa tage sig af.

Til Punkt 3 svarer de, at den ønskede Toldfrihed ikke kan bevilges, »det holdes icke billigt, at den eene Laugsbroder nyder nogen særdelis fordeel for den anden«. »At hannem skulde tillades at antage og betiene sig af alleslags Arbejdere og Professioner til sin fabrique enten Civile eller Militaire, uden tiltale af Laugene, er tvert imod Loven, og alle de om laugene giorte anordninger, og ville blive icke alleene Snedkerne, Men end og de andre Lauge til største Præjudice, hvorved de Militaire og uberegtigede snedkere fich frihed til at tage Brødet fra rette Borgere, der dog maa skatte og skyldes, hvorfor de Committerede holder det meget betenkeligt, og af een særdeles skadelig Consequence.«¹¹⁹.

Fig. 42. Forgyldt Nøglebeslag i Rococo-Stil; fra Chatollet. Fig. 40—41

Fig. 41. Se Fig 40, 42 og 43

Kommercekollegiet udtaler sig ogsaa om Ortmann's Priser og om Møblernes Kvalitet. »Det Supplicanten yo haver en stoer mengde Arbeide af alleslags Meubler ferdigstaaende, forholder sig rigtig nock; det og vel er trolig, at hand imod een og anden viiser sig billig, Mens at hand yo vel og ellers er temmelig dyr med sine Vare, og der vel end og findes de ting der iblant, som icke ere saa addelis durable og troefaste giort, haver mand vel ogsaa

fornommet.¹²⁰ At denne Kritik ikke er uberettiget, vil man opdage, naar man ser en af Ortmann's Kommoder efter indvendig. Skufferne, der som Regel er af simpelt Fyrretræ, er ikke fint slebet efter, og Samlingerne er meget grove.

Som de fleste Snedkere paa denne Tid udførte Ortmann ikke alene Møbler, men ogsaa Døre, Paneler o. lign. Han havde adskillige Arbejder for Kongehuset, blandt andet paa Hirschholm, hvor han under THURA's Ledelse udførte Snedkerarbejdet i Dronning Sophie Magdalenes Thekøkken og i andre af Slottets Rum¹²¹; ogsaa i det Würtembergerske Palæ (det nuværende Krigsministerium) har han arbejdet¹²².

Der er bevaret adskillige af Ortmann's signerede Kommoder, blandt hvilke der er flere forskellige Typer. Foruden den her gengivne (Fig. 38) kendes en mere outreret Rococoform med stærkt udbuede Sider fineret med Nøddetræ og en udskaaren, forgyldt Underdel med ret høje Ben¹²³. Desuden findes der paa Nationalmuseet et Konsolbord i ren Rococostil¹²⁴, der er forsynet med Ortmann's Etikette; men i første Linie af Teksten er der med Blæk skrevet en Tilføjelse, saaledes at der kommer til at staa: »Hos Sr. M. Ortmann's *Enke*« o. s. v. Det vil altsaa sige, at dette Møbel er udgaaet fra Værkstedet efter Ortmann's Død 1757. Løbenummeret er 264, et forbløffende lavt Nummer, naar man tager i Betragtning, at Ortmann, som tidligere anført maa have anskaffet sine Etiketter mellem 1745 og 1749. Det er usandsynligt, at saa stort et Firma kun skulde have solgt 264 Møbler i et Tidsrum paa ca. 10 Aar; men det er jo muligt, at kun en Del af Møblerne er blevet signeret, eller at de forskellige Kategorier af Møbler hver for sig har haft fortløbende Numre.

Som anført kender man foruden Spejlkonsollen en Del af Ortmann's Kommoder; men man har hidtil ikke kunnet paavise et eneste større Møbel fra hans Værksted. Chatollet Fig. 40—41 har imidlertid saa mange karakteristiske Detailler fælles med de Arbejder, man med Bestemthed kan henføre til Ortmann, at jeg mener, der ikke kan være megen Tvivl om, at dette Møbel er udgaaet fra hans Forretning. Underdelens Opbygning og Fødderne (Fig. 43), der er meget usædvanlige, svarer ganske nøje til Fig. 38 og signerede Kommoder af samme Type¹²⁵. Ligeledes Materialerne og Udsmykningen er fælles, Nøddetræsfiner paa Fyr og forgyldte Skæringer og Skuffekanter. For Overdelens Vedkommende ligner Chatollet meget det Møbel, der paa Ortmann's Reklamebrochure (Fig. 39) er angivet som No. 7; det staar i Baggrunden til højre; i Teksten kaldes det: »Contoirer med og uden Speyl-Glas«. Ogsaa den

Fig. 43. Udskaaret, forgyldt Fod paa Chatollet Fig. 40—42.
Karakteristisk for Mathias Ortmann's Møbler

haandværksmæssige Udførelse svarer til Ortmann's øvrige Arbejder.

Hvem der har tegnet Modellerne til de Ortmann'ske Møbler ved man ikke. Stilen er ikke fransk, som man maaske kunde vente; det ses let af, at der hovedsagelig anvendes Valnøddefinér i Stedet for eksotiske Træsarter, og at Dekorationen ikke bestaar af de rige kunstfærdige Broncer, som er karakteristiske i fransk Møbelkunst paa denne Tid, men hovedsagelig af forgyldte Træskæringer eller støbte Blyornamenter. Heller ikke Gessofrisér er almindelige i Frankrig. De Ortmann-

Fig. 44. Rococo-Kommode fra Midten af det 18. Aarhundrede, fineret med Nøddetræ paa Fyr, Skufferne af Eg. Gesso-frise, Beslag, Skuffekanter og Fod forgyldte. Højde 86 cm. Dansk Arbejde

Kommoder, der er bevaret, adskiller sig ogsaa, hvad Form og Opbygning angaar, væsentligt fra de franske, ligesom Dekorationen er anbragt efter helt andre Principper. Derimod har de mange Træk fælles med de Møbler, der blev fremstillet i Rhinegnene, navnlig i Omraadet Mainz, Bamberg, Baireuth, hvor der kan paaavises nærbeslægtede Typer¹²⁶.

Kommoden Fig. 44 er et karakteristisk dansk Arbejde fra Midten af 18. Aarhundrede. Den er af Nøddetræ fineret paa Fyr. Under Pladen, der er fineret som det øvrige, ses en forgyldt Gesso-frise af samme Art, som den paa Kommoden Fig. 38. Underdelen er af udskaaet, forgyldt Træ i udpræget Rococostil. De store Hankebeslag og Nøgleskiltene er ligeledes forgyldte, og det samme gælder Skuffernes Kanter.

Fig. 48 er en af to ens Kommoder med saakaldt Parketteri-Finér paa Fyrretræ. Beslagene er forgyldte, og over Skufferne er der en Hulkehl beklædt med Messingblik. Marmorpladen er graabroget. Kommoderne er næppe danske. Det er iøvrigt muligt, at de er fremstillet i forrige Aarhundrede, hvor man i vid Udstrækning kopierede det 18. Aarhundredes Rococomøbler. Den nuværende Ejer mener, at de eventuelt er identiske med de to Kommoder, som Geheimeraad M. V. Huitfeldt købte til Clausholm paa en Auktion i Aarhus efter Greve FREDERIK DANNESKIOLD SAMSØE, vistnok 1771. Disse staar paa Regningen, der findes i Clausholms Arkiv, opført som »2 indlagte Kommoder med Plader af norsk Marmor, 65 Rdl.«¹²⁷. Men denne Beskrivelse er ikke tilstrækkelig fyldig til, at man kan afgøre, om det er de her beskrevne, der er Tale om.

Dragkisten Fig. 46, der er dansk Arbejde fra Midten af det 18. Aarhundrede, er fineret med Nøddetræ paa Fyr. Hankebeslagene og Nøgleskiltene er forgyldte; Benene er ikke de oprindelige, de har sikkert været svungne, som man brugte det paa Rococotiden.

Dragkisten Fig. 45 er et af de faa Clausholm-Møbler fra 18. Aarhundrede, der ikke er gammel paa Gaarden. Den er anskaffet af den nuværende Ejer, Lensbaron Hans Berner Schilten Holsten, der har købt den paa en Auktion i 1930 paa Herregaarden Boller ved Horsens

Fig. 45. Rococo-Dragekiste fra Midten af det 18. Aarhundrede. Egetræ. Højde 111 cm. Tidligere paa Herregaarden Boller. Anskaffet i 1930 af den nuværende Ejer. Dansk Provinsarbejde

Fig. 46. Rococo-Dragekiste fineret med Nøddetræ paa Fyr. Højde 121 cm. Benene nye. Dansk Arbejde fra Midten af det 18. Aarhundrede

Fig. 47. Chatol fra første Halvdel af det 18. Aarhundrede; Egetræ. Højde 105 cm. Foden nyere. Bag Skraaklappen Smaaskuffer og et Midterrum. Dansk Provinsarbejde

Fig. 48. To Rococo-Kommoder med Parketterifinér paa Fyr; over Skufferne en Hulkehl beklædt med Messingblik; graabroget Marmorplade. Højde 81 cm. Maaske Kopier fra det 19. Aarhundrede

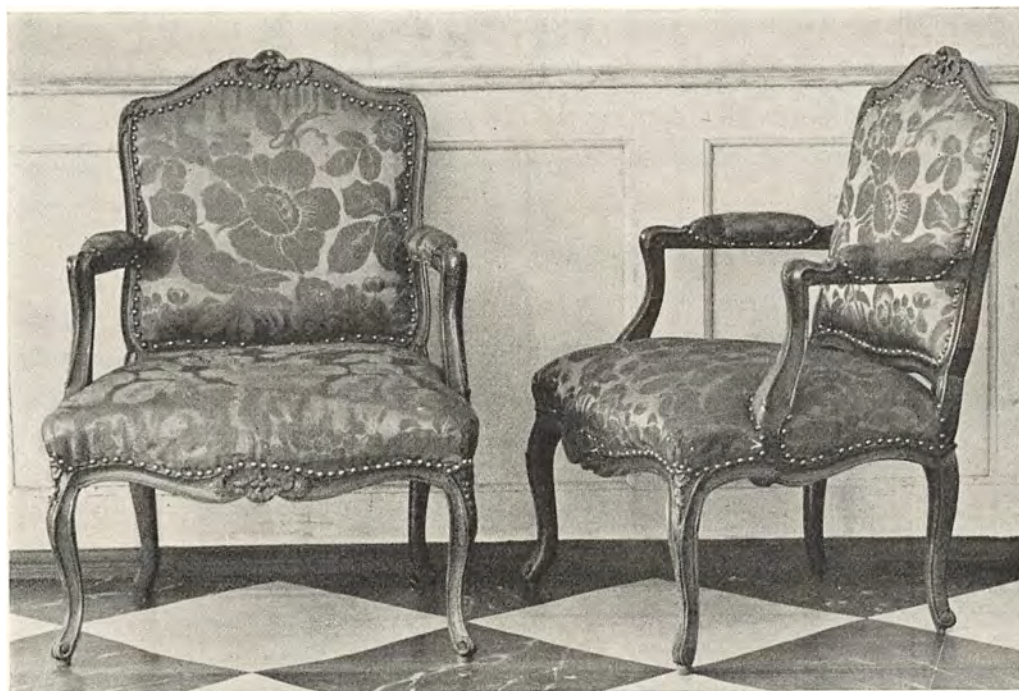
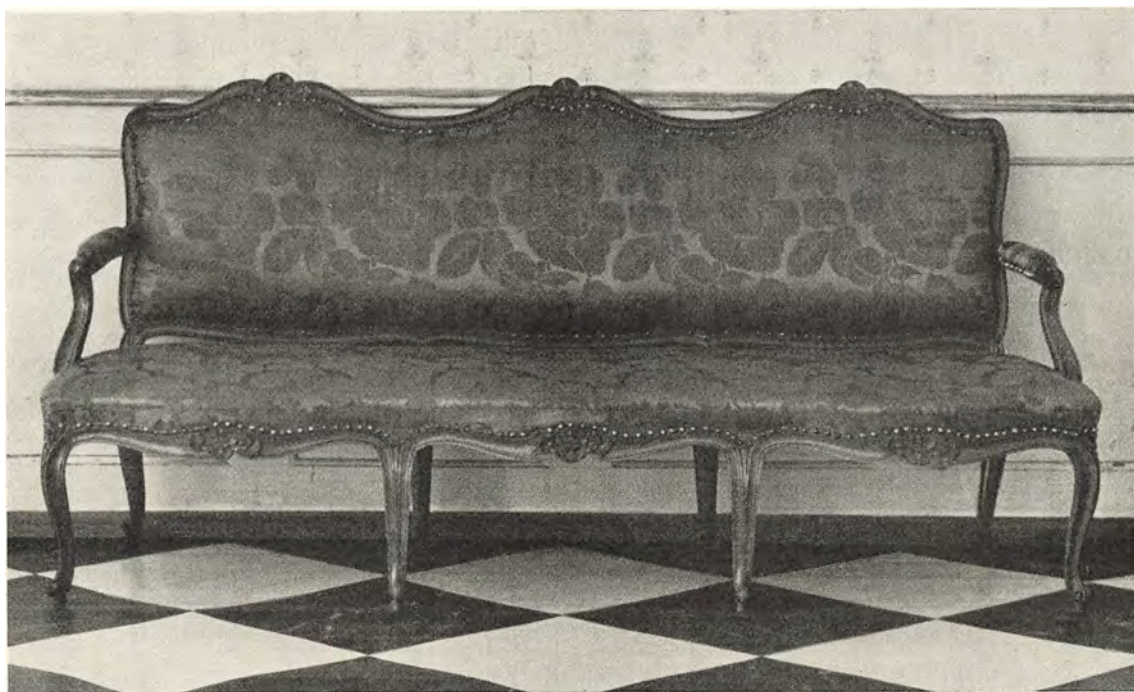

Fig. 49—50. Dansk Rococo-Møblement fra omkr. 1750 bestaaende af 2 Sofaer og 16 Armstole (opr. 18). Højde henholdsvis 98 og 95 cm. Brunmalet Bøgetræ. Betrækket er ikke det oprindelige. Jævnfør Detaille Fig. 51

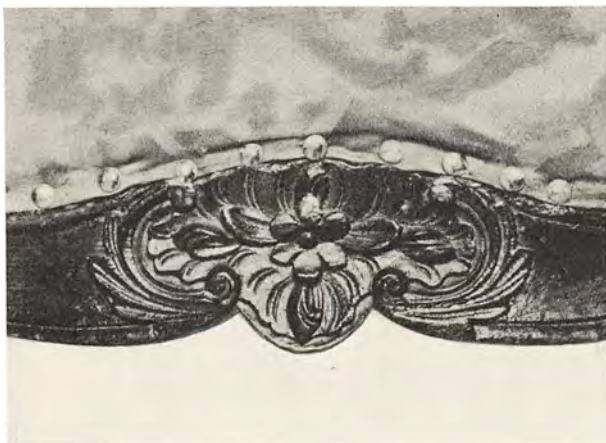

Fig. 51. Detaille af Sargen paa en af Rococo-Armstolene Fig. 50

49) og 16 Armstole (Fig. 50—51). Der har oprindeligt været 18 Stole; men 2 af dem, som antagelig har været beskadigede og derfor stillet til Side, forærede den nuværende Ejers Farfader, Kammerherre G. A. Berner Schilden, til en Forvalter paa Clausholm; senere gik disse to Stole i Arv til Forvalterens Søn. Betrækket paa de her afbildede Eksemplarer er vinrødt Silkedamask, men det er ikke det oprindelige. Møblementet, der er af Bøgetræ med ganske enkelt Dekoration (Fig. 51), er dansk Arbejde fra Midten af det 18. Aarhundrede. Stolen er i udpræget fransk Rococo med den lave polstrede Ryg og det store, brede Sæde. Som paa de fleste Stole fra denne Tid naar Armlænet ikke helt frem til Forbenene men afsluttes i bløde Kurver et Stykke inde paa Sideriglen, for at der kan være Plads til Damernes store Krinoliner. I det hele taget arbejdede man i Rococotiden meget paa at gøre Stolene saa magelige som overhovedet muligt og samtidig bevare den Lethed og Elegance, der var karakteristisk for Stilen. Sammenligner man Fig. 50 med Stolen Fig. 3, der er fra Tiden omkring 1700, vil man tydeligt kunne se den store Udvikling, der er sket ikke blot med Hensyn til Mageligheden, men ogsaa i det rent konstruktive, blandt andet er de mange Sprosser, som tidligere brugtes til at støtte Benene, helt forsvundet. Som det fremgaar navnlig af Stolene Fig. 50, 54, 55 og 61, søgte man paa Rococotiden saa vidt muligt at undgaa rette Linier og plane

Fig. 52. Fire Rococo-Tabouretter fra Midten af det 18. Aarhundrede, Bøgetræ, Højde 44 cm. Betrækket er ikke det oprindelige. Dansk Arbejde

Fjord. Dragkisten, der er i ren Rococostil, er af mørktbejstet Egetræ. Messingbeslagene er de oprindelige. Den er sandsynligvis udført af en dansk Provins-Snedker. Det samme gælder Egetræschatollet Fig. 47, der er fra Midten af det 18. Aarhundrede. Bag Skraaklappen er der et Midderrum omgivet af mindre Skuffer. Underdelen med den gennembrudte Sarg og de svungne Ben er nyere; men de flade Messingbeslag er de originale.

Til Salen paa Clausholm har Huitfeldt anskaffet et Sæt Møbler, af hvilket Størsteparten stadig findes paa Gaarden, nemlig 2 Sofaer (Fig.

Flader. Man svajede alle Konturer, og hvor to Led mødtes, camouflerede man Overgangen.

De to Sofaer, Fig. 49, svarer ganske til Stolene. Man ser tydeligt, at Formen er opstaaet ved, at tre Stole er stillet ved Siden af hinanden og sammenarbejdet til eet Møbel. Denne Art Sofaer eller Canapéer dannet af flere Stole, gaar tilbage til Midten af det 17. Aarhundrede. Men paa det Tidspunkt var Formen naturligvis en ganske anden, fordi Stolemoden var anderledes.

Et andet Møblement bestaaende af en Sofa (Fig. 53) og fire Stole (Fig. 54) stammer fra samme Tid som det foregaaende. Betrækket er moderne. Møblerne er udført i Bøgetræ af en dansk Snedker. Typen svarer ganske nøje til Fig. 49 og 50.

Stolen Fig. 61 er et typisk Eksempel paa en

Fig. 53. Dansk Rococo-Møblement fra omkr. 1750 bestaaende af 1 Sofa og 4 Armstole, se Fig. 54. Højde henholdsvis 95 og 94 cm. Bøgetræ med moderne Maling; nyt Betræk

Fig. 54. Fire danske Rococo-Armstole med tilhørende Sofa, se nærmere Fig. 53

Fig. 55. To Rococo-Armstole, ca. 1750. Bøgetræ. Højde 87 cm. Dansk Arbejde. Betræk mangler

Fig. 56—57. Armstole af Bøg fra sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede; af Fig. 56 findes 1 Eksemplar, af Fig. 57 findes 3 Eksemplarer. Stolenes Bætrek er nyere; Ryggen har ikke oprindelig været polstret; den har tre Tværsprosser af lignende Form som paa Fig. 58; til Ryggen har der været bundet en løs Pude. Højde henholdsvis 89 og 100 cm. Det er dagligdags Brugsstole, en Type der har været almindelig brugt i det meste af det 18. Aarhundrede samtidig med de mere stilprægede Salonmøbler. Dansk Arbejde

dansk Rococostol med Medaillonryg. Ogsaa Fig. 55 er en Form, der ofte er blevet anvendt af de danske Snedkere. De er begge, som de fleste Stole her i Landet fra denne Periode, af Bøg; de har ikke længere deres oprindelige Overflade, saa det kan ikke afgøres, om de har været malede, forgyldte eller bejdsede.

Fig. 52 viser en Tabouret, af hvilken der findes fire Eksemplarer paa Clausholm. Den er af Bøgetræ, og som de nylig omtalte Stole er det dansk Arbejde fra Midten af 18. Aarh. Det drejede Kryds mellem Benene er noget gammeldags; det var en Mode, der hørte Barok- og Régencetiden til. Paa de fine Rococomøbler af fransk Type undgik man saa vidt muligt Kryds og Sprosser; men paa Provinsarbejder fra denne Tid forekommer de af og til. Tabouretterne svarer ikke til nogle af de bevarede Stole og Sofaer; Ornamentikken er anderledes, og i det hele taget er de af lidt ældre Type end Møblementerne; men det er muligt, de alligevel har været brugt sammen med et af disse.

Til et Rococomøblement hørte der nemlig foruden Sofa og Stole som Regel ogsaa Tabouretter. Det var af Hensyn til de indviklede Etikettelove, der krævede, at Folk blev anbragt efter Rang og Stand. Den fornemste Plads var i Sofaen, derefter kom Armstole, almindelige Stole og til sidst Tabouretter. Stod man saa lavt paa Rangstigen i Forhold til de øvrige Tilstedeværende, at man ikke engang var fin nok til at sidde paa Tabouret, blev man anbragt paa en Pude paa Gulvet.

Fig. 56—58 repræsenterer en interessant Stoletype, som ikke tidligere har været publiceret i dansk Møbellitteratur. Jævne Brugsstole som disse er, uden væsentlige Ændringer og uden at de skiftende Stilformer har sat synderligt Præg paa dem, blevet fremstillet i Størstedelen af det 18. Aarhundrede. I en endnu enklere Udformning, som oftest uden Armlæn og med en høj Ryg, gaar de tilbage til det 17. Aarhundrede. Der eksisterer nu kun ganske faa Eksemplarer her i Landet; men Typen kendes fra talrige Malerier og Tegninger fra Tiden og har uden Tvivl været meget almindelig brugt. Det karakteristiske ved disse Stole er den

ganske enkle, primitive Udformning helt uden Dekoration. Ben, Sprosser, Armlæn og Agterstaffe bestaar af glatte, runde Stokke; kun Armstøtterne og det nederste af Benene er profilerede. Ryggen er aaben med flade Tværsprosser med svungne Konturer, saaledes som det ses paa Fig. 58. De to andre Stole har lignende Rygsprosser, dog kun tre hver; men de er dækket af nyere Polstring. Stolene har haft fast Sæde med en Dunpude paa, og i Ryggen har der, som man sædvanligvis brugte det paa Stole af denne Art, været en løs Hynde bundet til Agterstaffene med Bændler. Armlænene har været polstret omtrent som paa Fig. 56 og 57. De her afbildede Stole er fra sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede. Det er vanskeligt at datere dem nøjagtigt, da Typen som nævnt var i Brug det meste af Aarhundredet uden væsentlige Ændringer; men det er dog mest sandsynligt, at de er fra Rococotiden; der findes baade bevarede Eksemplarer og samtidige Afbildninger af ganske tilsvarende Stole¹²⁸, hvor Støtten til Armlænet, der her er drejet, er udskaaret paa ægte Rococomaner af lignende svejet Form som f. Eks. paa Fig. 61.

Man kunde fristes til at tro, at saa primitive Stole som disse kun havde været brugt af Almuen og den jævne Borgerstand; men det er ikke Tilfældet; de har været anvendt i alle Samfundsklasser, ogsaa de højeste, samtidig med de rigere og stærkt stilprægede Møbler; men de har ikke haft Plads i Repræsentationsrummene. Paa to Udkast til et Maleri forestillende Dronning CAROLINE MATHILDE med den lille Kronprins Frederik, tegnet 1771 af PÆDER ALS, ses Dronningen siddende i en Stol af samme Type som de her omtalte. I en Afhandling af CHRISTIAN ELLING¹²⁹, hvor disse Tegninger er gengivet, fortælles der indgaaende om dem. Dronningen er iført Hjemmedragt og sidder i sit lille Havekabinet paa Hirschholm. Om Stolen oplyser Maleren selv, at han med Vilje har valgt denne »bergère« fremfor en mere fornem »fauteuil«, blandt andet fordi han synes, den passer nok saa godt for en Person i Negligé (d. v. s. Hjemmedragt). Denne Bemærkning viser tydeligt, at Stolen ikke hører til i de repræsentative Sale, men at den bruges i mere intime Rum. Paa talrige tyske og franske Stik fra Rococo- og Louis XVI-Tiden ser man netop ofte Stole af den omtalte Type i fornemme Damers Sovekabinetter og Paaklædningsværelser. I borgerlige Kredse og hos Almuen bruges de derimod ogsaa i de fine Rum.

Af de ret faa Eksemplarer, der er bevaret af disse Stole her i Landet, kan nævnes en paa Bregentved, der ganske nøje svarer til Fig. 56; den er ikke som denne dækket af nyere Polstring i Ryggen; over Tremmerne ligger en løs Hynde. Ogsaa paa Fredensborg findes et Eksemplar, og Nationalmuseet har for nylig erhvervet et, der stammer fra Tønder. Armlænene er paa sidstnævnte i udpræget Rococoform. Paa Frederiksborgmuseet findes en Stol fra Louis XVI-Tiden, der ikke er helt saa enkel i Udførelsen som de her nævnte, blandt andet er Benene kannelerede; men Hovedform og Opbygning er ellers ganske den samme.

Fig. 58. Armstol af Fyr og Bøg, oprindelig malet perlegraa. Højde 106,5 cm. Sæde og Armlæn har været polstret. Stolen er dansk Arbejde fra sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede. Den har tidligere staaet paa Clausholm, men ejes nu af Arkitekt Ebbe Berner

Fig. 59—60. Engelsk Stol (ladder-back) fra ca. 1760—70, Blommetræ, Højde 93,5 cm. Læderbetrækket nyt. Paa Clausholm har der tidligere staaet tre af disse Stole, nu ejes de to af Arkitekt Ebbe Berner; den ene af disse gengives her, da Polstringen paa det Eksemplar, der staaer paa Clausholm, er blevet erstattet med plane Brædder

Endvidere kan nævnes et Eksemplar i Wessel Museet paa Graabrødre Torv i København. Almuestole af denne Type er ogsaa bevaret. Nationalmuseet ejer to fra Fanø og en fra Falster.

Af de faa engelske Møbler, der findes paa Clausholm, er Stolen Fig. 59—60 det fornemste Stykke. Der har tidligere været tre af dem paa Gaarden; men nu er de to i Arkitekt Ebbe Berners Besiddelse; den ene af disse gengives her, da Polstringen paa det Eksemplar, der staaer paa Clausholm, i nyere Tid er blevet erstattet af plane Brædder. Læderbetrækket paa den afbildede Stol er nyt; men det oprindelige maa have set ud omtrent som dette. Stolen er fra ca. 1760—70. Den er af Blommetræ, der tilsyneladende har været bonet med Voks. Ryggen er en saakaldt »ladderback«, et Navn den har faaet paa Grund af sin Lighed med en Stige. Det er en Form, som i Chippendale-Perioden blev meget anvendt i engelsk Møbelkunst¹³⁰. Paa Fig. 60 kan det ses, hvor fint gennemarbejdet Ryggen er; Agterstafene (Bagbenene og disses Forlængelse i Ryggen), der fortil er flade, er paa Bagsiden afrundede og forbindes usynligt med Kopstykket. Benene er, som man ofte brugte det i England paa denne Tid, rette uden Rococosvejfning og forbundet med ganske enkle Sprosser. For at gøre Stolen mageligere, er Sædet ret kraftigt buet, et Træk, der er særlig karakteristisk for de engelske Møbler.

Det elegante Spillebord Fig. 62 er fineret med meget mørk Mahogni paa Fyrretræ. I Pladen, der kan klappes sammen, er der fire cirkelrunde Fordybninger til Lysestager og ligesaa mange ovale til Jettens. Benene er ganske spinkle og let svajede, maaske lidt vege; de mangler den Spænding i den buede Form, der skulde give Indtryk af, at de er i Stand til at bære Vægten af Sargen og Pladen. Stilen er udpræget engelsk fra Midten af det 18. Aarh. Det er muligt, at Bordet er udført af en dansk Snedker efter engelsk Forbillede; men det kan ogsaa være importeret fra England.

Spilleborde og Smaaborde i det hele taget var meget yndede paa Rococotiden, og der

opstod flere forskellige Typer. Theborde med dekorerede Fajanceplader var særlig almindelige (sml. Fig. 137—138) og desuden brugte man »Foldborde«, der havde Søjlefod og en Plade, der kunde vippes, saa den stod lodret som en Skærm; derved fyldte de ikke saa meget i Stuen, naar de ikke var i Brug. Store Borde brugte man praktisk talt ikke, man havde flere smaa i Stedet for. Skulde man have mange Gæster til Middag eller Souper brugte man Bukke med løse Plader over, der blev fjernet efter Maaltidet. I Ortmann's tidligere beskrevne Brochure reklameres der netop med Udlejning af saadanne Borde. »Bryllups- og Festins-Taffeler og Borde til Leye« staar der til sidst.

De store Spejle Fig. 66 og 67 er af udskaaret forgyldt Træ i udpræget Rococostil; af lignende Type er Spejllampetterne Fig. 63, af hvilke der findes fire Eksemplarer. Lyseholderne mangler nu helt, men der er Spor af dem paa Rammens Underdel. Fig. 64 og 65 viser to andre Spejllampetter, af disse findes der fem paa Clausholm. Der har oprindeligt været seks; men en af dem er nu i Arkitekt Ebbe Berners Eje. Trods den usymmetriske Ornamentik er de skaaret som Pendanter, saaledes som det ses paa de to her gengivne, hvor Topmotiverne er spejlvendte. Paa Fig. 65 er de to Messingfatninger til Lysearmene bevaret, men selve Holderne eksisterer ikke mere. Disse Spejlrammer repræsenterer den mest outrerede Rococo med dens mange ejendommelige Ornamentformer og gennemførte Asymmetri. De er af forgyldt Træ og efter al Sandsynlighed dansk Arbejde.

Fig. 68 og 69 er to Rococospejle af Mahogni med udskaarne, forgyldte Ornamenter; paa Fig. 68 mangler en Del af disse, bl. a. nederst paa Rammen. Typen er kinesisk paavirket; men Ornamentikken er ren europæisk.

Som tidligere nævnt stammer ikke alene Rococomøblerne, men tillige samtlige Louis XVI-Møbler paa Clausholm efter al Sandsynlighed fra Geheimeraad Mathias Vilhelm Huitfeldt's Ejertid.

Spejlene Fig. 70—73 er alle i Louis XVI-Stil. Fig. 70, der er fineret med Mahogni, har udskaarne, forgyldte Ornamenter. Spejlet svarer i Type ganske til Fig. 68 og 69, men paa det

Fig. 61. Seks Rococo-Armstole fra Midten af det 18. Aarhundrede. Bogetræ. Højde 94 cm. Nyt Betræk. Dansk Arbejde. Træet er i nyere Tid rensat af; det vides ikke, hvorledes Overfladen oprindeligt har været behandlet

Fig. 62. Rococo-Spillebord fra Midten af det 18. Aarhundrede. Mahognifinér paa Fyr. Sammenklappet 78 cm højt. I Pladen Fordybninger til Lysestager og Jetons. Engelsk eller dansk Arbejde

Fig. 63. Fire forgyldte Rococo-Spejle fra Midten af 18. Aarhundrede; paa Underdelen Spor af Lyseholdere. Højde 88 cm. Et femte Spejl er af Lensbaron A. C. Berner Schilden Holsten overladt Købstadmuseet »Den gamle By» i Aarhus, hvor det nu findes

Fig. 64—65. Tre Par forgyldte Lampetspejle i outreret Rococo-Stil; dansk Arbejde fra Midten af det 18. Aarhundrede. Højde 97 cm. Skaaret som Penderter med spejlvendte Topstykker. Paa Fig. 65 ses Messingfatninger til Lyseholdere. Det ene af de seks Spejle ejes nu af Arkitekt Ebbe Berner

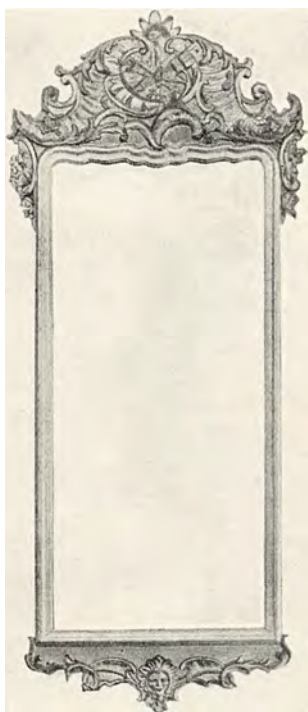

Fig. 66. Forgyldt Rococo-Spejl fra Midten af 18. Aarhundrede. Højde 218 cm

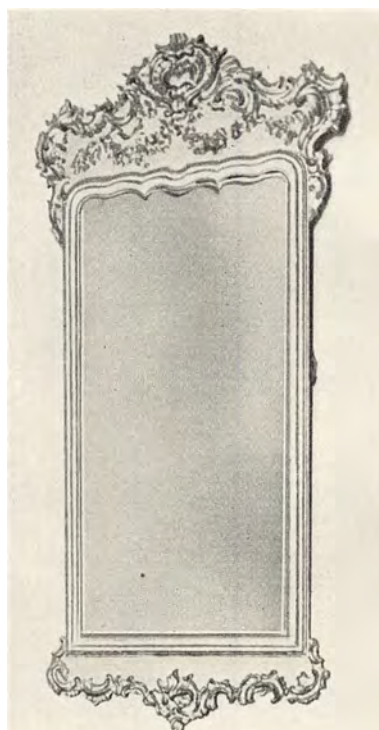

Fig. 67. Forgyldt Rococo-Spejl fra Midten af 18. Aarhundrede. Højde 218 cm

Fig. 68. Rococo-Spejl fineret med Nøddetræ paa Fyr, forgyldte Ornamentter; nogle af disse mangler. Højde 128 cm

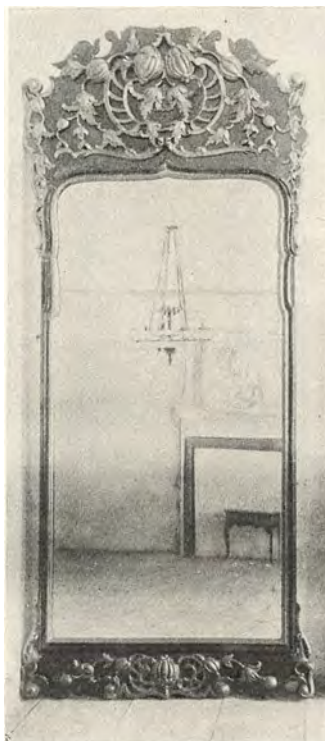

Fig. 69. Rococo-Spejl fineret med Nøddetræ paa Fyr, forgyldte Ornamentter. Højde 175 cm

Fig. 70. Rococo-Spejl fineret med Mahogni, dekoreret med forgyldte Louis XVI-Ornamentter, nogle af disse mangler. Højde 121,5 cm

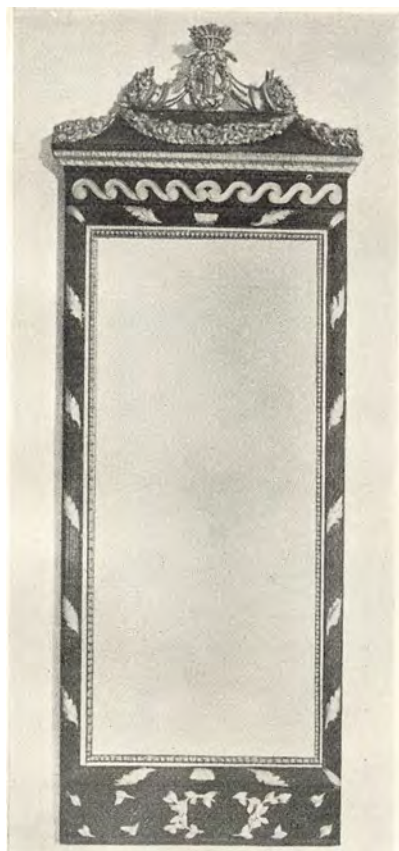

Fig. 71. To Louis XVI-Spejle af Fyrretræ malet som mørk Mahogni; forgyldte Ornamentter, en Del af disse mangler forned. Højde 234 cm. Dansk Arbejde fra Slutningen af det 18. Aarhundrede

Fig. 72. Louis XVI-Spejl. Mahognittreret paa Fyr med forgyldte Ornamentter. Højde 162 cm. Dansk Arbejde fra ca. 1770—90

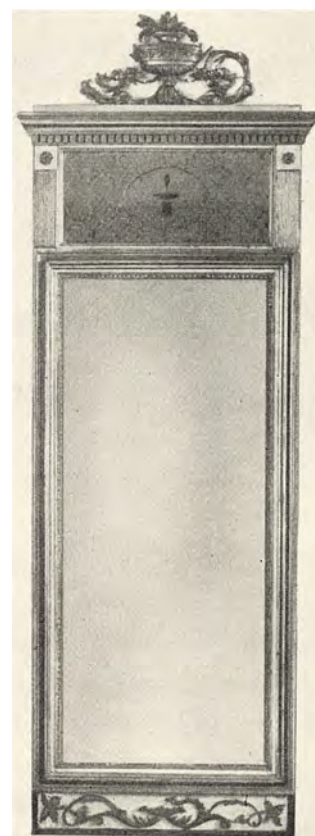

Fig. 73. To Louis XVI Spejle. Dansk Arbejde fra 1790'erne. Rammen forgyldt. Spejlglasset i det øverste Felt malet med brunt, gult og grønt. Højde 225 cm. En Del af de udskarne Ornamentter mangler

Fig. 74. Fire forgyldte Konsolborde af Fyr, hvid Marmorplade.
Louis XVI-Stil. Dansk Arbejde fra ca. 1760—80.
Højde 82 cm

Fig. 75. Konsolbord af Fyr, brunmalet med Forgyldning, hvid Marmorplade. Louis XVI-Stil. Dansk Arbejde fra ca. 1770—90.
Højde 82 cm

her afbildede er Rococodekorationen erstattet af typiske Louis XVI-Motiver som Bladkranse og Blomsterranker ophængt i Baand, der er bundet i Sløjfe. En Del af Dekorationen mangler, blandt andet det øverste Parti af Sløjfen og noget af Ranken paa Spejlets Underdel.

Fig. 72 er ligeledes mahognifineret paa Fyr med udskaaren og forgyldt Dekoration. Dette Spejl er i Modsætning til det foregaaende ikke blot i Ornamentikken, men ogsaa i Opbygningen typisk for Louis XVI-Tiden. Særlig karakteristisk for Perioden er Vasen med det dra-perede Stof og den mørke Tandsnitsbort under Topstykkets Gavlparti. Spejlet er fra 1770'erne eller 80'erne. Paa Langesø findes et af ganske samme Type, Fig. 162, der muligvis stammer fra Clausholm.

Af Fig. 71 er der to Eksemplarer paa Clausholm. Spejlene, der er meget store, de maaler 2,34 m i Højden, er af Fyrretræ, som er malet mørkebrunt, saa det ligner Mahogni. Dekorationen er udskaaret i Træ og forgyldt; en Del af den mangler paa Spejlens Underdel, hvor der oprindeligt har været slyngede Bladranker. Spejlene er fra omtrent samme Tid som det foregaaende.

Fig. 73 er fra Louis XVI-Stilens sidste Del, antagelig 1790'erne. Det er noget spinklere end de to foregaaende, hvad der er karakteristisk for Tiden lige inden Empiren slog igennem. Rammen er forgyldt, og Spejlglasset i det øverste Felt er malet med brunt, gult og grønt.

Fig. 74 er et forgyldt Konsolbord med hvid Marmorplade; der findes ialt fire; antagelig har Huitfeldt anskaffet dem til de fire Vinduespiller i Havesalen paa Clausholm. De er fra Louis XVI-Stilens første Periode ca. 1760—80; det er karakteristisk dansk Arbejde paa vir-

Fig. 76. Seks Louis XVI-Stole af Bøg med nyere Maling.
Højde 80 cm. Betrækket nyt. Dansk Arbejde fra Slutningen af det 18. Aarhundrede

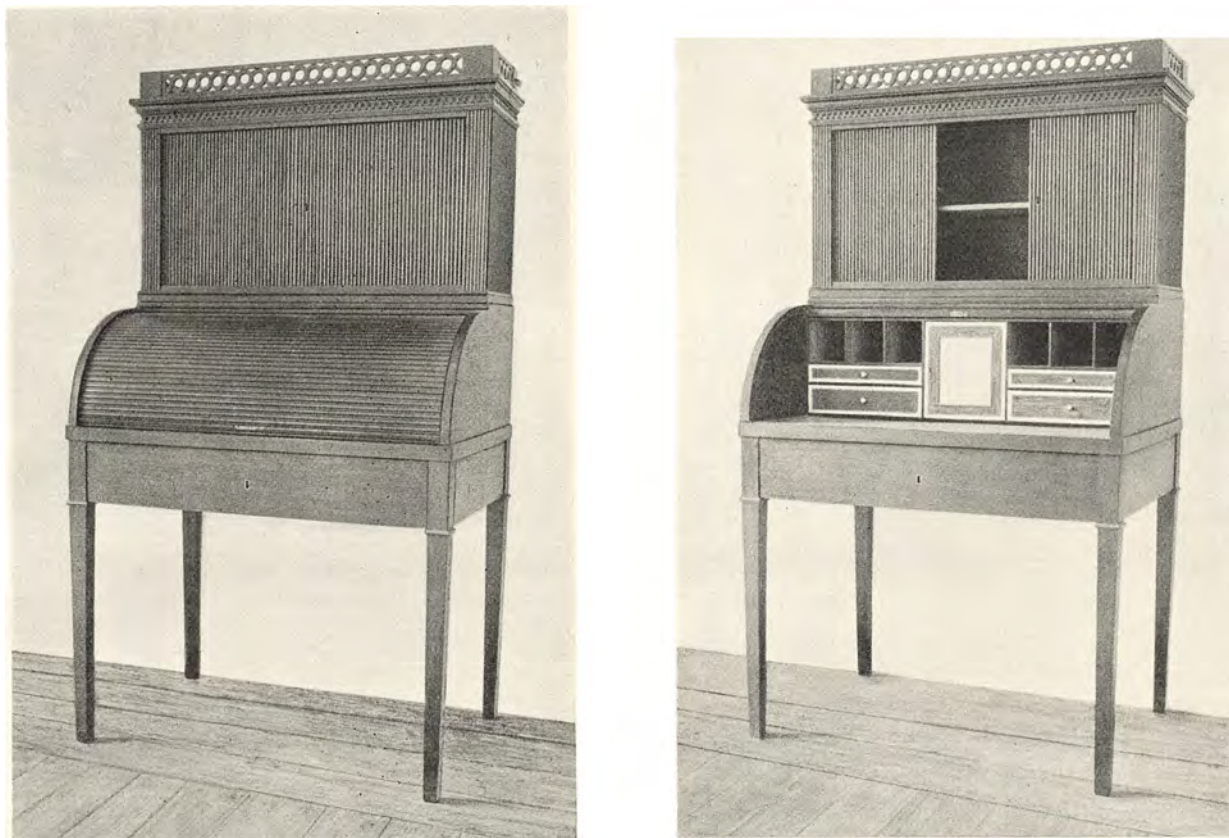

Fig. 77—78. Louis XVI-Chatol fineret med Mahogni paa Eg. Skrivepladen og Skufferne samt Midterlaagen (med Spejlglas) af lyst Træ med indlagte Borter i grønt, drap, graat og brunt. Højde 170 cm. Dansk eller engelsk Arbejde fra Slutningen af det 18. Aarhundrede

ket af fransk Smag. De kannelerede Ben med Blad-Duppen og under denne en Kugle var en Form, der ogsaa meget ofte anvendtes paa de danske Stole fra samme Tid. Paa Konsollen Fig. 75 er Benene forneden formet paa lignende Maade, men i en spinklere Udførelse. Denne Konsol, der er fra 1770'erne eller 80'erne, er af brunmalet Fyrretræ med forgyldte Ornamenter; den er opmalet i ny Tid, men har tilsyneladende ogsaa oprindelig været dekoreret paa denne Maade. Paa Langesø staar en meget lignende Konsol med sit tilhørende Spejl (Fig. 162); men den underste Del af Benene mangler.

Af Stolen Fig. 76 findes der 6 Stk. paa Clausholm, alle opmalede og med nyt Betræk. Formen er karakteristisk for Louis XVI-Tiden med den skjoldformede Ryg og de rette Ben, der spidser til forneden. Dekorationen indskrænker sig til spinkle Skæringer paa Forbenene og Armstøtterne. Sammenligner man denne Stol med Fig. 61, der er i udpræget Rococostil, vil man se, hvor forskelligartet de to Perioders Udformning af samme Stoletype kan være. Paa Rococotiden blev alle Linier svunget og svajet, og Overgangen fra det ene Led til det andet camoufleredes. Paa Louis XVI-Tiden arbejdede man efter de modsatte Principper. Lige Linier og rette Vinkler anvendtes saa ofte som muligt, og Overgangene mellem de enkelte Led markeredes meget tydeligt. Sammenlign f. Eks. hvorledes Ben og Forsarg mødes paa de to Stole, og Maaden hvorpaa Armstøtten er forbundet med Armlænet.

I Louis XVI-Stilens første Periode var Møbelhaandværket her i Danmark hovedsagelig fransk paaavirket; men senere blev den engelske Smag fremherskende, og Møbler udført i England af mørk Mahogni og i ganske enkle Former importeredes i ret stor Mængde til Landet. De danske Snedkere efterlignede i vid Udstrækning disse Møbler, Fig. 77—79, 81—82, 89 og 91 er Eksempler herpaa.

Fig. 79. Spillebord i Louis XVI-Stil fineret med Mahogni paa Eg. Pladen af fuld Mahogni. Skuffebeslag af Messing. Højde 78 cm. Sinkningerne temmelig grove. Udført i Danmark efter engelsk Forbillede i Slutningen af det 18. Aarhundrede

Fig. 80. Spillebord i Louis XVI-Stil fineret med Mahogni paa Eg. Pladen og en Kant langs Sargen af lysere Træ. Højde 75 cm. Fra Slutningen af det 18. Aarhundrede

Chatollet Fig. 77—78 er fineret med mørk Mahogni paa Egetræ. Skrivepladen og Skufferne samt Midterlaagen med Spejlglas er af fint lyst Træ med indlagte Borter i grønt, drap, graat og brunt, paa Skufferne er der Messingknapper. Under Skrivepladen er der ingen Skuffe, Nøglehullet hører til den Laas, der lukker det runde Jalousi. Chatollet er rent engelsk i Stilen. Karakteristisk er Materialet og den ganske enkle Dekoration, ogsaa den aabne Underdel af Form som et Bord og Anvendelsen af Jalousier er typiske. Rent haandværksmæssigt er Møblet ualmindelig omhyggeligt udført. Chatollet er fra det 18. Aarhundredes sidste Aartier. Der er stor Sandsynlighed for, at det er fremstillet efter engelsk Forbillede af en dansk Snedker; men den Mulighed, at det er udført i England, kan ikke helt lades ude af Betragtning.

Det samme gælder Louis XVI-Kommoden Fig. 89. Den er af fuld Mahogni. Skufferne er paa Forsiden dekoreret med en smal Staf langs Kanterne; de indvendige Sider og Bunden er af Egetræ. Nøgle- og Hankebeslagene (Fig. 87—88) er af gennembrudt Messing, en Form

Fig. 81—82. Spillebord i Louis XVI-Stil fineret med Mahogni paa Fyr. I Pladen indlagte mørke og lyse Felter til Skakspil, i Sargen en Skuffe til Brikkerne. Højde 77,5 cm. Dansk Arbejde fra Slutningen af det 18. Aarhundrede. Paa Fig. 82 ses Spillebordet med sammenklappet Plade

Fig. 83. Louis XVI-Bord fineret med Mahogni paa Fyr, Skuffen af Eg. Højde 77.5 cm. Dansk Arbejde fra Slutningen af det 18. Aarhundrede

Fig. 84. Spillebord i Louis XVI-Stil, fineret med Mahogni paa Eg. Finérskaaner langs Skuffekanten. Højde 76 cm. Fra Slutningen af det 18. Aarhundrede

der var særlig yndet i England. Mellem Pladen og den øverste Skuffe er der en Frise med lange glatte Felter og tre Rosetter med Cirkelslag, og paa Kommodens forreste Hjørner er der kannelerede Kvartsøjler.

Paa Fig. 79 og 81—82 ses to Spilleborde fra Slutningen af det 18. Aarhundrede ligeledes af engelsk Type, men afgjort udført her i Landet. Det kan ses af den Maade, hvorpaa Skuffernes Hjørner er samlet. Sinkningen (Eksempel ses paa Fig. 176) er nemlig meget grovere og mere uregelmæssige end paa de engelske Møbler fra denne Tid. De danske Snedkere var ikke saa omhyggelige paa dette Punkt¹³¹. Begge Bordene er fineret med mørk Mahogni, Fig. 79, paa Egetræ, og Fig. 81—82 paa Fyr. Benene er kannelerede og ender i en lille fir-kantet Klods, et karakteristisk Louis XVI-Træk, ogsaa de riflede Skuffeforsider er typiske for Tiden. Bordet Fig. 81—82 har i Pladen indlagte mørke og lyse Felter til Skakspil og en Skuffe til Brikkerne¹³².

De to Sofabænke Fig. 91, der antagelig er fra 1790'erne, tilhører samme Type som de her omtalte Møbler. De er fineret med mørk Mahogni paa Egetræ. Betrækket og Hynderne er

Fig. 85. Louis XVI-Bord af Bøgetræ, der tilsyneladende har været malet. Pladen med den opstaaende Kant muligvis yngre. Højde 80 cm. Dansk Arbejde fra Slutningen af det 18. Aarhundrede

Fig. 86. Louis XVI Bord med Mahognifinér paa Fyr. Skuffen af Eg. Finérskaaner langs Kanten. Højde 76 cm. Dansk Arbejde fra Slutningen af det 18. Aarhundrede

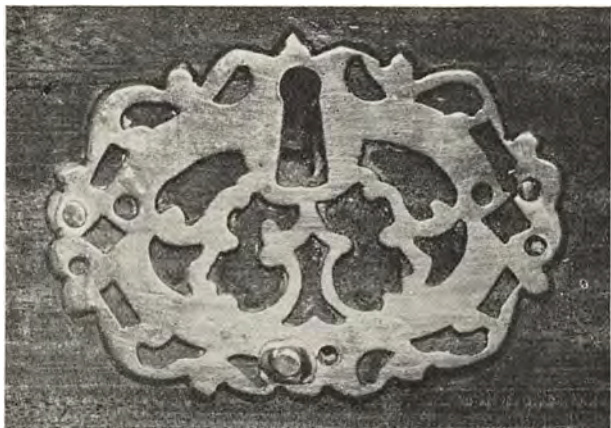

Fig. 87. Nøglebeslag af gennembrudt Messing paa Kommoden Fig. 80.
Bredde 9 cm

der gaar gennem et Trisseværk, saaledes at Ampelen kan sænkes, naar den skal tændes. Den er beregnet til et enkelt Tællelys, der har været anbragt i en Fordybning i Bunden af Kuppelen. Maaske er den identisk med den Ampel, som Clausholms Ejer, Mathias Vilhelm Huitfeldt købte paa en Auktion 6. Juni 1796 paa Scheel (Benzon). I Listen over hans Indkøb nævnes »Nr. 127. 1 Glas Lampekroner med Trids, 11 Rdl.«¹³³.

I Aaret 1800 solgte Geheimeraad Huitfeldt Clausholm til sin Svigersøn Geheimeraad HANS HEINRICH v. FRICCIUS v. SCHILDEN, der efter sin Svigerfaders Død 1803 tillige førte Navnet Huitfeldt. Han døde 1816. Nogle af de Empire Møbler, der findes paa Gaarden, er anskaffet i hans Tid. I Clausholms Arkiv ligger et Brev dateret 24. Nov. 1804, stilet til ovennævnte Geheimeraad v. Schilden-Huitfeldt fra den kendte københavnske Snedkermester JOACHIM CHR. ESMANN ¹³⁴. Brevet lyder saaledes:

»Jeg tager mig den Frihed at lade D.Højv.hed vide, at 12 Okt. d. A. er en Del af de Møbler, som D.rxc. bestilte hos mig, afsendt m. Skipper Didrichsen, nemlig:

2 Dus. sorte laqverte Stole	72 Rdl.
1 - hvide do	48 »
1 - Mahogni do	84 »
2 Sofaer af do	40 »
2 Petestaler	30 »

264 [274!] Rdl.

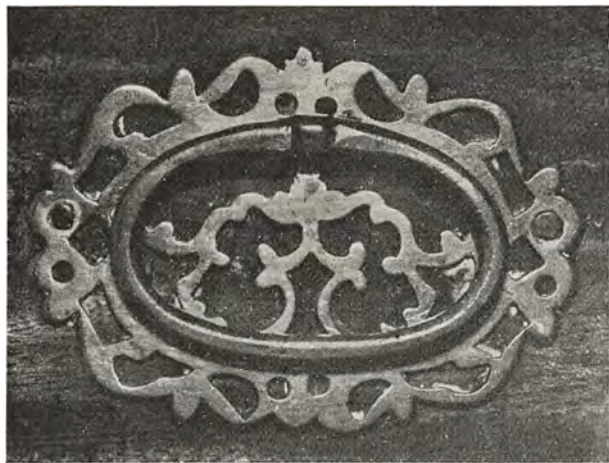

Fig. 88. Hankebeslag af gennembrudt Messing paa Kommoden Fig. 80.
Bredde 9 cm

nye. Der er ingen Rygsprosse mellem Armlænene, saa antagelig har Bænkene haft løse Puder i Ryggen. Hynden paa Sædet har været betydelig tyndere.

Bordene Fig. 80, 83, 84, 85 og 86 er alle fra Louis XVI-Tiden. De er mahognifinerede med Undtagelse af Fig. 85, der tilsyneladende har været malet.

Glasampelen Fig. 90 er ligeledes i Louis XVI-Stil. Den har foroven en gennembrudt Bort af Messing dekoreret med Bukkehoveder og hænger i tre tynde Kæder med en flad Glas-skærm øverst. Over denne er der lange Kæder,

vel emballerede, som d.Højv.b.hed form. allerede har modtaget. Endnu følger m. samme Skipper D.

3 Dus. Mahogni Stole
1 - hvide laqverte Stole
2 Mahogni Kanaper

som Hr. studiosus Bang har modtaget og oversendt samme D. Exc. Connossementerne

Da De selv var hos mig, befalede De, at jeg skulde tilstille Dem min Regning.

Ærb.

Esmann.«

Fig. 89. Louis XVI-Kommode af fuld Mahogni, Skufferne af Eg. Højde 80 cm. Dansk eller engelsk Arbejde. Se Detaillerne Fig. 87—88

rindelige sivflettede Sæde. De er ganske vist ikke i ren Empirestil som de øvrige Møbler; de er stilistisk fra Louis XVI-Tidens sidste Periode, 1790'erne; det ses bl. a. paa Ryggens Form; Agterstaffene er ikke som paa Empire-Stole af denne Type parallelle, men skraaner en lille Smule udefter, saa Ryggen bliver bredere foroven end nede ved Sædet. Men der er intet usandsynligt i, at man endnu i 1804 har fremstillet Stole af denne Form.

De to Kanapéer Fig. 94 og 95¹³⁶, er som anført afsendt fra Esmann's Værksted 1804, og sejlet fra København til Randers af Skipper Didrichsen. De er begge af Egetræ med Mahognifinér; Indlægningerne er af lyst Træ med smalle sorte Striber. Sæderne er rørflettede, og der har oprindelig ligget en løs Hynde over. Kanapéerne er i udpræget Empirestil og stærkt paavirket af engelsk Smag. De er karakteristiske for Stilens første Periode, hvor ganske enkle, geometriske Indlægninger var paa Mode. Senere blev Motiverne langt rigere og paavirket af klassisk Ornamentik (se f. Eks. Fig. 105 og 106).

Stolen Fig. 93 svarer ganske nøje til Kanapéen Fig. 94, den har samme lyse, indlagte Felt paa Kopstykket med et rhombeformet Motiv i Midten og to vifteformede Indlægninger under Ryggens nederste Tværsprosse. Sædet er af flettet Spansk-rør og har oprindelig haft løs Hynde. Af de 48 Stole, som Esmann leverede Geheimeraad v. Schilden Huitfeldt, er som nævnt 38 bevaret; 30 Stk. staar stadig paa Clausholm, 6 er paa Holstenshuus tilligemed Kanapéen Fig. 95 og 2 tilhører Arkitekt Ebbe Berner. En Stol, der ligner disse overordentlig meget, ejes af Overlæge Victor Larsen, Skodsborg, der har købt den paa en Auktion paa Herregaarden Benzon i 1935¹³⁷.

Den ene af de Piedestaler, Esmann sendte til Clausholm sammen med de øvrige Møbler, ses paa Fig. 96. Den er fineret

Den samlede Regning paa disse Møbler afsendte Esmann 17. Dec. samme Aar¹³⁵. Paa denne er de 48 Mahogni-Stole à 8 Rdl. opført under eet; de to Mahogni-Kanapéer koster 44 Rdl. pr. Stk., og det fremgaar, at i hvert Fald den ene af Piedestalerne er af Mahogni. Regningens samlede Paalydende er 790 Rdl. med Emballage. Nogle af disse Møbler findes stadig paa Clausholm; andre af dem er i seneste Tid kommet til Holstenshuus. Af de 48 Mahogni-Stole eksisterer 38 Stk. (Fig. 93), ogsaa de to Mahogni-Kanapéer (Fig. 94 og 95), og den ene af Piedestalerne (Fig. 96) er bevaret. Maaske er de fire Stole, Fig. 92 (hvoraf tre nu ejes af Stiftamtmand Jørgen Berner, Aalborg), en Del af de to Dusin »sorte laqverede Stole«, som nævnes i Esmann's Brev. De er af sortlakeret Bøgetræ med forgyldt Dekoration, og har bevaret deres op-

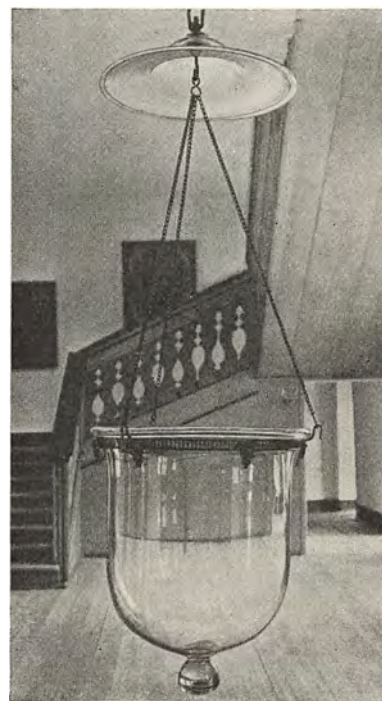

Fig. 90. Louis XVI Ampel af Glas med Bæring og Kæde af Messing. Kuplens Højde 47 cm

Fig. 91. To Louis XVI Bænke fineret med Mahogni paa Eg. Længde 204 cm. Betræk og Hynder nye. Dansk Arbejde fra Slutningen af det 18. Aarhundrede

Fig. 92. Fire Louis XVI Stole af sortmalet Bøgetræ med Forgyldning. Sivsædet er det oprindelige. Højde 78,5 cm. Dansk Arbejde fra omkr. 1800. De tre af Stolene findes nu hos Stiftamtmand Jørgen Berner, Aalborg

Fig. 93. 38 Empire Stole fineret med Mahogni paa Eg. Indlægninger af lyst Træ med smalle sorte Striber; paa det flettede Rørsæde, der er oprindeligt, har ligget en løs Hynde. Højde 86 cm. Stolene hører sammen med Bænkene Fig. 94—95 og er som disse udført af J. C. Esmann 1804. 30 af Stolene staar stadig paa Clausholm, 6 er paa Holstenshuus og 2 ejes af Arkitekt Ebbe Berner

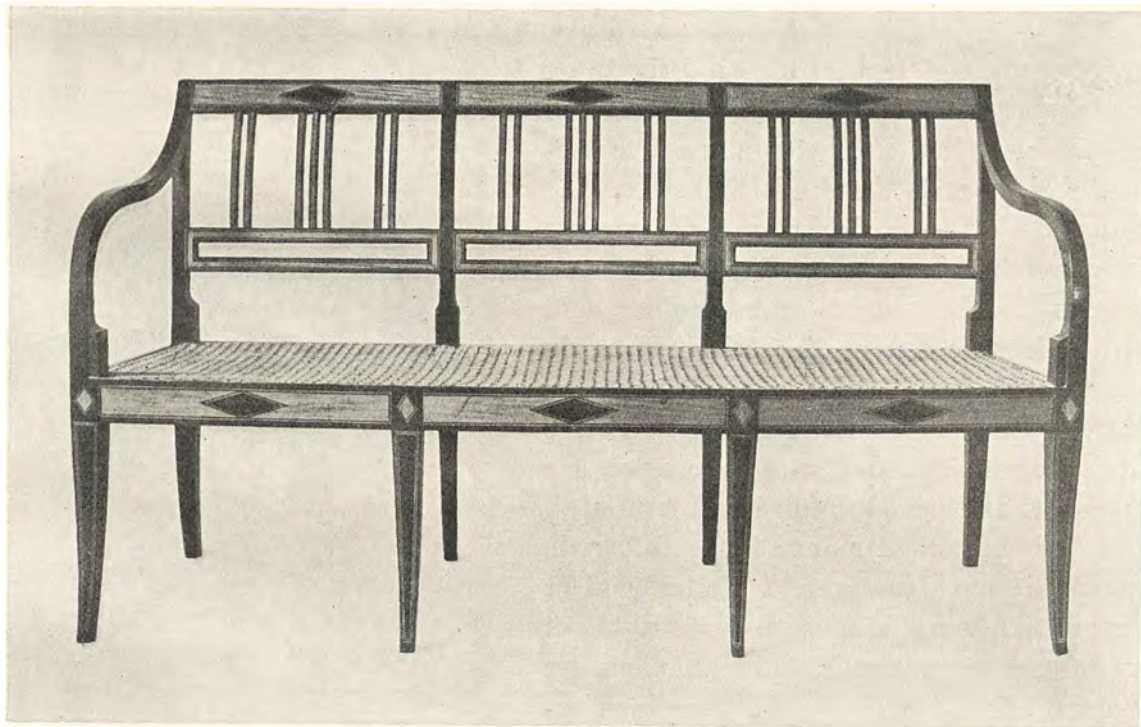
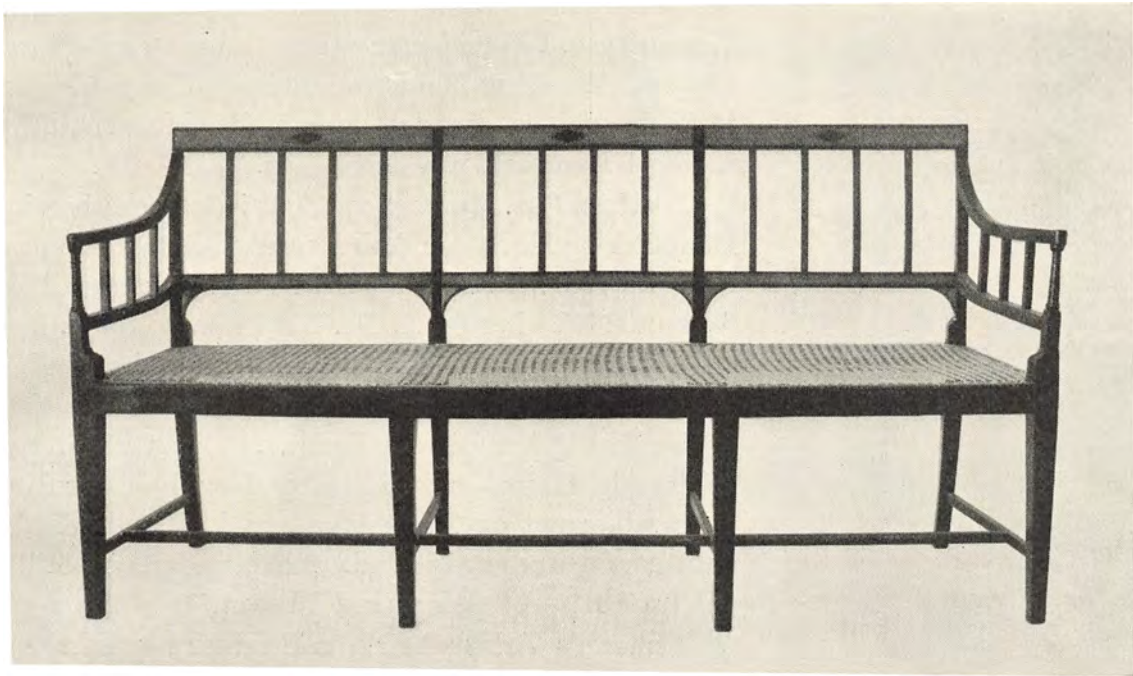

Fig. 94—95. To Empire Bænke fineret med Mahogni paa Eg. Indlægninger af lyst Træ med smalle sorte Striber; paa de flettede Rør-sæder, der er oprindelige, har ligget en løs Hynde. Højde henholdsvis 86 og 85 cm, Længde 160 og 144 cm. Bænkene er udført af den københavnske Snekermester Joachim Chr. Esmann, fra hvis Værksted i Vingaardsstrøde 138 de i 1804 er sendt til Clausholm. Fig. 95 staar nu paa Holstenshuus. Jævnfør Fig. 93

Fig. 96. Empire Piedestal fineret med Mahogni, Indlægninger af lyst og sort Træ. Højde 109 cm. Udført til Clausholm 1804 af J. C. Esmann

med Mahogni og lyst Træ, der indrammes af smalle, sorte Striber. Den er i samme ganske enkle Stil som Stolene og Kanapéerne. I Forsiden er der en Laage og indenfor denne Hylder. Alle disse Møbler er omhyggeligt og dygtigt udført, de vidner om det høje Stade, Møbelhaandværket indtog i Danmark paa denne Tid.

Joachim Chr. Esmann var født i Rostock; han kom til Danmark og fik Borgerskab som Snedker i København 30. Oktober 1782. Han boede først i Vognmagergade 138, men flyttede 1793 eller 94 til Nr. 144 i samme Gade. Faa Aar efter, i 1797, maatte han udvide og fik Værksted i Vingaardsstræde 138. Senere blev han Ejer af denne Ejendom, og her boede han til sin Død 14. August 1815. Esmann kaldte sig Kunst- og Cabinetsnedker, han var Kaptajn i Brandkorpset og Dannebrogsmænd. Blandt de københavnske Snedkermestre indtog han en førende Stilling og var fra 1812—14 Oldermænd i Lavet.¹³⁸

Esmann's Virksomhed som Snedker har ikke tidligere været omtalt, og der er ikke publiceret Møbler, som man var klar over var fremstillet af ham¹³⁹, ligesom der ikke har været kendt signerede Møbler af denne Snedker. Først efter at der som Led i Nationalmuseets Møbelundersøgel-

ser, var blevet rettet Opfordring til Private og Antikvitethandlere om at give Meddelelser om signerede Møbler, har Forfatteren faaet Kendskab til Arbejder med Esmann's Etiketter.

Foruden de omtalte Møbler paa Clausholm, der er udgaaet fra Værkstedet i Vingaardsstræde 1804, kendes saaledes nu tre andre Møbler, som man med Sikkerhed ved, er gjort af Esmann, da de alle er forsynet med hans trykte Etikette, og desuden to andre, der stilistisk ligger de øvrige saa nær, at man maa gaa ud fra, at han ogsaa har udført disse¹⁴⁰. Det ældste Møbel er et Chatol. Det er af Sycamore med mange fint detaillerede Indlægninger i lyse Træsarter. I Underdelen er der tre store Skuffer; den øverste er indrettet til Sysager; derover er en buet Klap bag hvilken der findes Smaaskuffer og Skriveplade. Overdelen bestaar af tre næsten lige høje Skabe. Stilen er karakteristisk for Louis XVI-Tidens sidste Periode. I dette Chatol er der klistret en af Esmann's trykte Etiketter. Indrammet af en sirlig Bort bestaaende af tynde Stave, hvorefter der slynger sig spinkle Bladranker, staar følgende: »Snedker J. C. Esmann, boende i Vognmagergade No. 138.« Med Blæk er

Fig. 97. Empire Chatol fineret med Mahogni paa Fyr; langs Skuffekanter og Skriveklap en smal Messingstaf, øverst hvid Marmorplade. Højde 118 cm. Antagelig svensk Arbejde

Fig. 98. Fire Empire Stole af Birk; det drejede Led mellem Armlæn og Forben sortpoleret; i Rygsprossen en Messingrosset (mangler paa de 3). Betrækket nyt. Højde 87 cm. Dansk Provinsarbejde fra ca. 1820—40

Fig. 99. To Empire Stole af Birk; det drejede Led mellem Armlæn og Forben sortpoleret. Betrækket nyt. Højde 84 cm. Dansk Provinsarbejde fra ca. 1820—40

Nummeret overstreget, og nedenunder er skrevet 144. Det vil altsaa sige, at dette Chatol er leveret i Aarene mellem 1793 (eller 94) og 1797, den Periode i hvilken Esmann beboede Ejendommen Vognmagergade 144. Han har aabenbart haft en Del af de Etiketter liggende, som han brugte, da han boede i 138, og har saa rettet paa dem i Stedet for at anskaffe sig nogle nye. Chatollet er i 1945 erhvervet af Det danske Kunstindustrimuseum. Paa Herregaarden Lundsgaard findes et Chatol af ganske lignende Type; det kommer det her omtalte saa nær i alle Detailler, at der ikke kan være Tvivl om, at ogsaa dette Møbel er udført af Esmann.

Desuden kendes en lille Kommode, fineret med Mahogni og paa den øverste Skuffe dekoreret med fint indlagte Borter i lyse Træsarter. Den er i udpræget engelsk Stil fra Tiden omkr. 1800. I den øverste Skuffebund er klistret en anden af Esmann's Etiketter. Den er uden Bort, og Teksten lyder: »Forfærdiget af Joachim Christian Esmann, Snedker-Mester, boende i Vingaardsstræde No. 138. No. 25, koster 20 Rdl. - Mk. - Sk.« Rubrikkerne bag Løbenummeret 25 og foran Rigsdaler, Mark og Skilling er udfyldt med Blæk. Esmann flyttede til Vingaardsstræde 1797, og Kommoden maa altsaa være udgaaet fra hans Værksted efter den Tid, men det kan næppe være mange Aar efter, da dens Løbenummer jo er ret lavt.

Der eksisterer ogsaa et Chatol med denne Etikette. Løbenummeret er her 37, og Prisen er 55 Rdl. Det er af mørk Mahogni uden Indlægninger, kun paa de smaa Skuffer bag Skraaklappen er der helt glatte Felter af lyst Træ. Chatollet er uden Overdel og har heller ikke oprindelig haft nogen. Det er stilistisk meget forskelligt

Fig. 100. Natstol i Empirestil af bejdet Bogetræ. Sædet polstret og betrukket med vinrødt Silkedamask. Laaget nyt. Indvendig en Porcelænsskaal. Højde 63 cm. Dansk Arbejde

Fig. 101. To Empirestole af Birk, Højde 83,5 cm, nyt Betræk. Dansk Provinsarbejde fra ca. 1820—40

Fig. 102. Otte Empirestole af Bogetræ delvis fineret med Mahogni. Nyt Betræk. Højde 81 cm. Dansk Arbejde fra ca. 1830—40

Fig. 103—104. Empirestol af Birk, ca. 1830—40; Polstring paa Ryg og Armlæn muligvis senere. Nyt Betræk. Højde 97 cm.

Fig. 105—106. To Pendant Spejle i Empirestil, mahognifinerede paa Fyr med Citronræsindlægninger. Øverste Glasfelt malet med graat paa sort Bund. Motiverne paa de to Spejle, baade paa Glas og Topstykke, er spejlvendte. Højde 132 cm. Tilvirket i Danmark ca. 1810—30

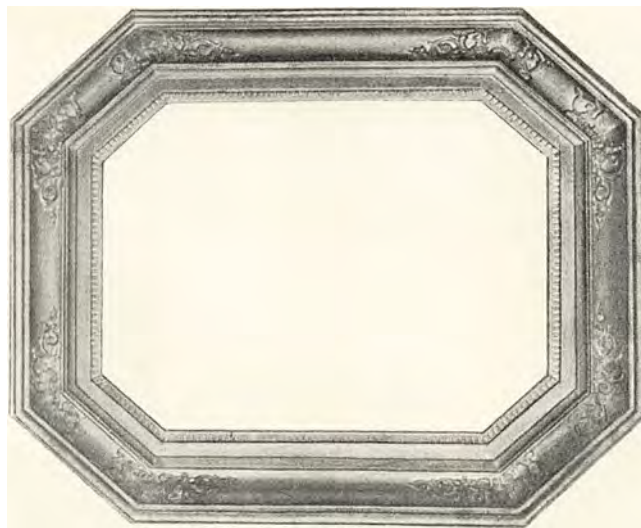

Fig. 107. Sen-Empire Spejlramme af forgyldt Fyrretræ med Stukornamenter. 60 × 71 cm. Indhugget med et Metalstempel: SNEDKERLAUGET og Oldermænden A. D. Andersens Forbogstaver: A. D. A. Udført i København mellem 1840 og 1842

Fig. 108. Spisestuebord i Sen-Empire Stil. Ca. 1830—1850. Mahognifinér paa Fyr. Dupsko og Hjul af Messing. Højde 76.5 cm. Pladens Diameter 149 cm. Købt sammen med Buffeten, Fig. 109, og Vinkisten, Fig. 110, af Kammerjunker G. A. Berner 1853 paa den engelske Minister Henry Wynn's Auktion i København. Møblerne kom til Clausholm 1859

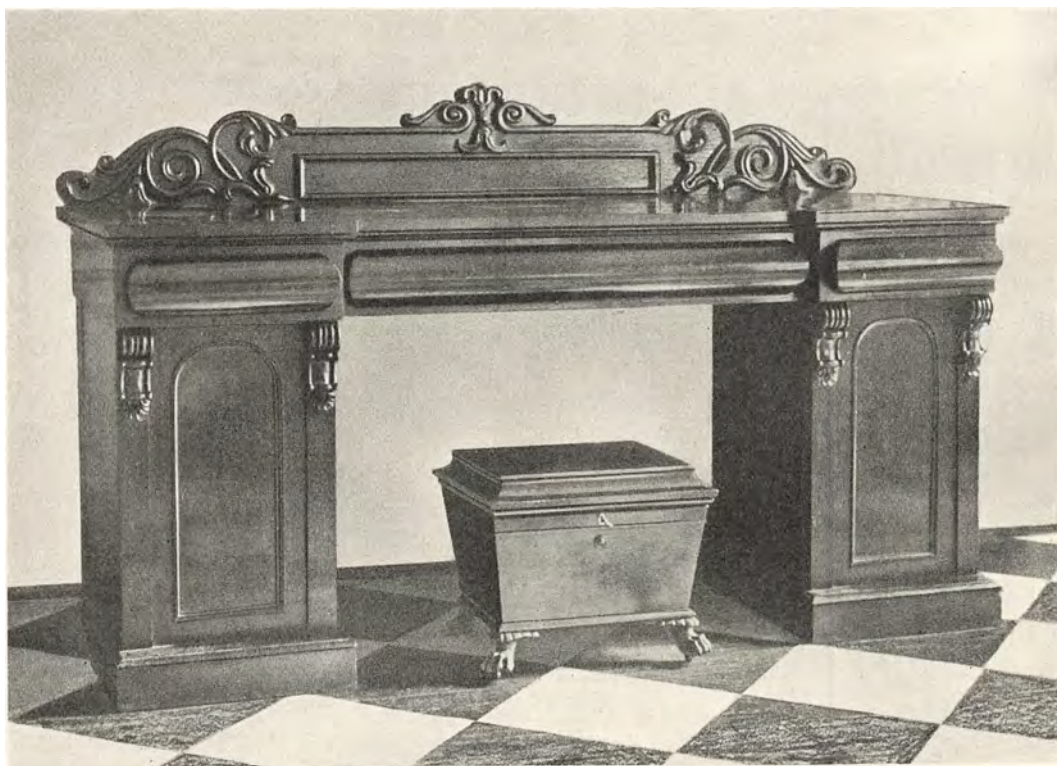

Fig. 109. Buffet fra Overgangen mellem Sen-Empire og Ny-Rococo, antagelig fra 1840'erne. Mahognifinér paa Fyr. Højde 111 cm, Længde 237 cm. Købt sammen med Vinkisten, Fig. 110, og Bordet, Fig. 108, (se nærmere dette). Under Buffeten ses Vinkisten, Fig. 110, der efter engelsk Skik havde sin Plads her

Fig. 110. Vinkiste i Sen-Empire Stil. Ca. 1830—1850. Mahognifinér paa Fyr. Højde 50 cm, Længde 59 cm. Indvendig 12 Rum til Flasker. Købt sammen med Buffeten, Fig. 109, og Bordet, Fig. 108 (se nærmere dette)

kan slaas ned som Skriveplade, og bag den findes smaa Skuffer og Rum. Chatollet er næppe dansk Arbejde, det er snarere tilvirket i Sverige.

Paa Fig. 105 og 106 ses to Pendant-Spejle i Empirestil, de er mahognifinerede paa Fyr med rige Indlægninger af Citrontræ. I det øverste Felt er Glasset malet med graat paa sort Bund, Motiverne er næsten ens paa de to Spejle, men vendt mod hinanden, som man af og til ser det paa Panderter. Disse Spejle er fra en lidt senere Periode i Empiren end de Esmannske Møbler, hvis Indlægning er ganske enkel, kun med Anvendelse af geometriske Figurer. Her er man begyndt at anvende mere detaillerede Motiver, der efterligner pompeiansk Ornamentik og Figurkomposition. Saadanne Indlægninger af Citrontræ blev meget almindelige i dansk Empire. Oprindeligt var de kun et Surrogat for de kostbare franske Broncer med lignende Motiver, som vi paa Grund af de daarlige Tider ikke havde Raad til at importere; men meget hurtigt arbejdede man sig fri af disse Forbilleder og skabte derved en selvstændig dansk Udformning af Empiren¹⁴².

Stolene Fig. 98, 99 og 101 er ligeledes i Empirestil. De er lidt plumpe, og Proportionerne er ikke helt gode; de bærer tydeligt Præg af at være udført af en dansk Provinssnedker. Armlænene er karakteristiske for Tiden med den glatte, buede Form og det vaseformede Led paa Overgangen mellem Armen og Forbenet. Ogsaa den lyreformede Rygsprosse paa Fig. 101 er typisk. Stolene er alle af poleret Birketræ, en Træsart der her i Danmark blev meget anvendt paa Empiretiden. Det skyldtes tildels Fastlandsspærringen under Napoleonskrigene og vort Tab af Flaaden 1807, der bevirkede, at det

fra de to tidligere omtalte Esmann-Chatol-ler. Det giver Udtryk for den Forandring, der skete i Smagen omkring Aarhundredskiftet, da Empiren afløste Louis XVI-Stilen

Efter al Sandsynlighed maa ogsaa en Empirebænk, der i 1933 blev solgt paa en af Winkel og Magnussens Auktioner i København¹⁴¹, tilskrives Esmann. Den svarer ganske nøje til Fig. 95, ikke alene i Opbygning, men ogsaa i de dekorative Detailler.

Fig. 97 er et Empire-Chatol, fineret med Mahogni paa Fyr. Langs Skuffekanterne og Klappen er der en smal Messingstaf, øverst en hvid Marmorplade. Hanke- og Nøglebeslagene er af Messing. Klappen

Fig. 111. 18 Spisestole af Pæretæ? Ny-Rococo, omkr. 1860. Betrækket nyt; der har oprindeligt været Polstring i Ryggen. Højde 91 cm. Kammerherre G. A. Berner Schilden, der flyttede til Clausholm 1859, har ladet Stolene fremstille paa Gaarden

Fig. 112. Ny-Rococo Taburet af sortlakeret Bogetræ. Oprindeligt Betræk med Korsstingsbroderi, gullige Blomster paa rødbrun Bund. Højde 61 cm. Omkr. 1850

kneb med at skaffe tilstrækkeligt eksotisk Træ som Mahogni, Citrontræ o. a.; man begyndte derfor at arbejde med de hjemlige Træarter, først og fremmest med Birk, men ogsaa Ask og Elm blev brugt.

Fig. 100 er en Natstol i Empirestil. Sædet er polstret og betrukket med vinrødt Silkedamask; Laaget er nyere. Indvendig staar der en Porcelænsskaal. Natstole var endnu paa Empiretiden meget almindelige i Soveværelserne. Foruden Taburet-former som denne brugte man Stole med Ryg og Armlæn.

Af Stolen Fig. 102 findes der 8 Stk. paa Clausholm; de er af Bøg, som dels er brunbejdset, dels mahognifineret. Det er en jævn borgerlig Stol, der antagelig har været anvendt i Tjenerskabets Værelser paa Clausholm. Den er fra Empirens senere Del; det ses bl. a. af den Form, Sæderammens Forkant har; tidligere var den ganske flad, se f. Eks. Fig. 93, 98, 99 og 101, her er den derimod kraftigt buet, næsten halvcylindrisk.

Paa Fig. 103--104 ses en ret usædvanlig Armstol; den er af Birketræ med meget kraftige Polstringer paa Ryg og Armlæn; det er dog muligt, at Stolen ikke oprindeligt har været polstret paa denne Maade. Den er i karakteristisk Sen-Empire Stil. Sæderammens Forkant er formet paa samme Maade som Fig. 102, ogsaa Armstøttens Udformning og Ryggens stærke Svejning (Fig. 103) er typisk for denne Periode. Stilen kaldes undertiden — noget misvisende — Christian VIII Stil; dens Blomstringstid er 1830'erne, og som bekendt regerede Christian VIII fra 1839—48, saa Benævnelsen Sen-Empire er mere korrekt.

Den forgyldte Spejlramme Fig. 107 er fra samme Stilperiode; den er af Fyrretræ med paalagte Gibsornamenter. Paa Bagsiden er der med to Metalstempler indhugget: SNEDKERLAUGET med Blokbogstaver, og ved Siden af dette ADA med Kursivskrift. Fra 1. Januar 1837 var der ved Snedkerlavets daværende Oldermænd J. C. HOLST's Initiativ indført en Stempling af alle Møbler, der var udført af Lavets Mestre, for at man derved kunde komme de mange Markandisere til Livs, der ganske ulovligt forhandlede Møbler forfærdiget af Folk, der stod uden for Lavet. Oldermændene fik Bemyndigelse til at konfiskere alle Møbler, som forefandtes hos de Handlende uden Snedkerlavets Stempel. I Begyndelsen brugte man en trykt Seddel, som paaklæbedes Møblerne; den var forsynet med Løbenummer og Oldermændens Underskrift¹⁴³. Baade Holst og hans Efterfølger som Oldermænd A. D. ANDERSEN har anvendt disse Sedler; men man er aabenbart — hvad man ikke tidligere har været klar over — senere gaaet over til den Form for Stempling, der findes paa denne Spejlramme. Tidspunktet kan angives med faa Aars Nøjagtighed. Paa et Spejl i Natio-

Fig. 113. Ny-Rococo Lænestol af Nøddetræ, brunt Læderbetræk, fornyet fortil paa Sædet. Højde 99 cm. Omkr. 1850

nalmuseets Samlinger¹⁴⁴ findes Snedkerlavets Seddel underskrevet af A. D. Andersen September 1840, saa længe har man altsaa i alt Fald anvendt de trykte Etiketter. 1842 gik Andersen af som Oldemand; men som anført er Spejlrammen paa Clausholm mærket ikke alene med: Snedkerlauget, men ogsaa med: A. D. A., der maa være A. D. Andersens Forbogstaver; man kan deraf slutte, at den ny Form for Stempling maa være indført mellem 1840 og 1842, og samtidig giver dette en Datering af den her afbildede Ramme.

Spisestuebordet Fig. 108 og Vinkisten Fig. 110 er ligeledes i Sen-Empire Stil. Disse Møbler har Kammerjunker G. A. Berner købt paa den engelske Minister HENRY WYNN's Auktion i København 1853¹⁴⁵, tilligemed Buffeten Fig. 109, der stilistisk er fra Overgangen mellem Sen-Empire og Ny-Rococo.

I Frankrig og adskillige andre europæiske Lande begyndte Ny-Rococoen allerede i 1820'erne at fortrænge Empiren. Her i Danmark vandt den først Indpas omkr. 1840¹⁴⁶. Som Navnet antyder, var denne Stil en Efterligning af det 18. Aarhundredes Rococo, der dog ikke kopieredes slavisk. Ny-Rococoens Møbler var som Regel af Mahogni og Betrækkene var gerne af storblomstret, uldent Damask eller Plyds. Stilen var i det hele taget langt tungere og mere massiv end i det 18. Aarhundrede, og præget af jævn Borgerlighed. Stolene Fig. 111—113 samt Bordene Fig. 114 og 115 er typiske Eksempler paa denne Stil. Læderbetrækket paa Fig. 113 er fornyet fortil paa Sædet, og Spisestuestolene Fig. 111, af hvilke der findes 18 Stk. paa Clausholm, har oprindelig haft Polstring i Ryggen; Kammerherre G. A. Berner Schilden har ladet dem fremstille paa Clausholm, antagelig af stedlige Haandværkere (se Note 145). De to Dagligstueborde er meget karakteristiske for Ny-Rococoen; de er ret store, Fig. 114 er 124 cm i Diameter; det er en Type, som var ganske ukendt i det 18. Aarh., hvor man, som tidligere omtalt, kun brugte ganske smaa The- og Spilleborde. Fig. 114 er fineret med Palisander, og paa Pladen er der meget omhyggeligt udførte Marketterier i brogede Træsorter. Ornamenterne paa Sarg og Ben er udskaarne¹⁴⁷.

Møblerne Fig. 116—118 er fra Midten af det 19. Aarh. De er af sortlake-ret, drejet Træ. Sofaen har bevaret sit oprindelige Betræk, der ses paa Fig. 119. Det er satinvævet Bomuldsstof med trykt Mønster. Bunden er hvid, og Fuglene, der flyver rundt mellem

Fig. 114. Ny-Rococo Bord fineret med Palisander; Marketteri i brogede Træsorter. Højde 77 cm. Pladens Diameter 124 cm. Omkr. 1850

Fig. 115. Ny-Rococo Bord fineret med Mahogni paa Fyr. Højde 73 cm. Pladen oval 120 x 90 cm. Omkr. 1850

Fig. 116. Sortlakeret Lænestol fra 1840'erne. Betrækket er det oprindelige, trykt Bomuldsstof med brun Bund, blaa Grene og Blade, bleggrøde Blomster. Højde 85 cm. Stolen har tillige med Fig. 117—118 været Kammerjunker G. A. Berner's Ungkarle-Møbler; han blev gift 1853. Møblerne kom til Clausholm 1859

Lænestole rundt om Dagligstuebordet, og hvis Stolene ikke havde Hjul, var det meget vanskeligt at skubbe dem tilbage paa Tæppet, naar man skulde rejse sig. I England har man brugt Hjul under Stolebenene meget langt tilbage i Tiden; der er bevarede Eksemplarer, som kan dateres til ca. 1710¹⁴⁹. Her i Danmark begyndte Moden først at slaa igennem i Aarene omkring 1800, navnlig Syborde og lignende blev paa den Tid forsynet med smaa Hjul; men fra 1840 blev de, som nævnt, anvendt paa saa godt som alle Møbler og holdt sig i Brug, indtil de afløstes af moderne Glidesøm.

Da Geheimeraad v. Schilden-Huitfeldt's Enke døde 1819, overtoges Clausholm af hans Broderdatter Fru ROSALIE v. OPPEN SCHILDEN. 1859 tiltraadte Fru v. Oppen Schilden Godset Haseldorf og overlod samme Aar Clausholm til sin Søsterdatter, Fru SOPHIE MAGDALENE BERNER, f. Baroness HOLSTEN, der var Besidderinde til sin Død 1906¹⁵⁰. Baronessen blev 1853 gift med Kammerjunker GUSTAV ALEXANDER BERNER, der 1860 fik Navnet Berner Schilden, og som 1880 blev Baron og fik Navnet Berner Schilden Holsten, efter at hans Hustru havde overtaget Baroniet Holstenshuus. Baroness Sophie Magdalene Holsten fik som Brudeudstyr blandt andet et Møblement til et Soveværelse med tilhørende Paaklædningsværelse, udført af Hofsnedker J. G. LUND i København, en af Landets fineste Snedkermestre paa denne Tid. Dette Møblement findes stadig paa Clausholm (Fig. 120—127). Det er karakteristisk for Stilen i sidste Halvdel af 19. Aarh., hvor man blandt mange andre Stilarter ogsaa efterlignede Barokken med snoede Søjler og Ben og udskaaen Akantus. Møblerne, der er af ganske lyst Egetræ, er haandværksmæssigt af fineste Kvalitet. Billed-

lange Bambusstængler med grønne Blade, er blaa, brune, grønne og bleggrøde. Ogsaa Lænestolen har endnu det originale Betræk. Det er ligeledes trykt Bomuldsstof; Bunden er brun, Blade og Grene er blaa, og Blomsterne er bleggrøde. Denne Form for Lænestol med et stort Sæde, der er forsynet med Fjedre og en stærkt tilbagelænet Ryg med Tremmer dækket af en løs Hynde, og iøvrigt ganske enkle og rette Linier, blev almindelig her i Danmark i 1840'erne.¹⁴⁸

Næsten alle Møblerne fra Fig. 112—125 er forsynet med smaa Hjul paa Benene. Det er et meget karakteristisk Træk, der genfindes paa praktisk talt alle Stole, Sofaer, Borde m. m. fra Ny-Rococoens Begyndelse til Slutningen af det 19. Aarh. Det hænger vist tildels sammen med, at man i denne Periode brugte faste Tæpper paa Gulvene, der gjorde det besværligt at flytte de store, tunge Møbler, som nu var blevet moderne. F. Eks. anbragte man ofte mange store

Fig. 117. Otte sortlakerede Stole fra 1840'erne. Nyt Betræk. Højde 85 cm. Se nærmere Fig. 116

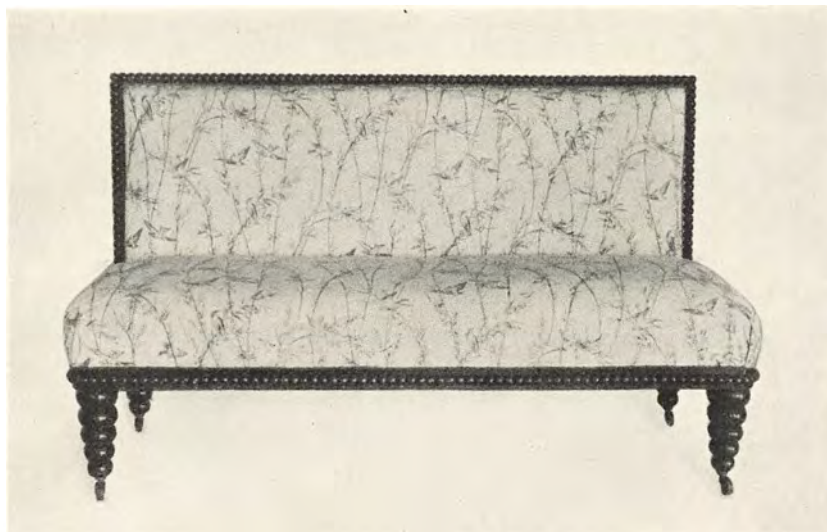

Fig. 118. To sortlakerede Sofæer fra 1840'erne. Højde 90 cm. Betrækket det oprindelige (se Fig. 119). Sofaerne og de tilhørende Stole Fig. 116—117 har været Kammerjunker G. A. Berner's Ungkarle-Møbler (se nærmere Fig. 116)

sidstnævnte Møbler er betrukket med blommefarvet Plys svarende til Betrækket paa de højryggede Stole. Paa et gammelt Fotografi fra før 1885, der gengiver Kammerherreindens Paaklædningsværelse paa Clausholm ses Bordet Fig. 124 og den nævnte Chaiselongue i Forgrunden.

Kammerherreinde Berner Schilden's to Søstre, Baronesserne REGITZE og EMILIE HOLSTEN fik begge i Brudeudstyr ganske tilsvarende Møblementet udført af J. G. Lund. Regitze Holsten blev 3. Sept. 1857 gift med den senere Konseilpræsident JACOB BRØNNUM SCAVENIUS ESTRUP til Kongsdal og Skaføgaard, og Emilie Holsten ægtede 21. August 1866 Kammerherre OVE SEHESTEDT JUUL til Ravnholt og Willestrup. De to Møblementet staar stadig paa Skaføgaard og Ravnholt¹⁵¹.

Fig. 128—129 er ogsaa udført af Hofsnedker Lund. Denne Stol er udført 25 Aar efter Soveværelsemøblementet til Kammerherrens og Kammerherreindens Sølvbryllup; deres kronede Navnetræk A. B. S. = Alexander Berner Schilden med femtakket Krone, og M. B. S. = Magdalene Berner Schilden med syv-takket Krone er udskaaret i Kopstykket samt Datoerne 3. Deb. 1853—3. Deb. 1878 (Fig. 129). Stolen var sammen med et Skrivebord en Gave fra Hofsnedker Lund¹⁵². Den er af Egetræ og betrukket med Gyldenlæder i rødt, sort, brunt og Guld. Stilen er Ny-Barok. Den stod oprindelig i Kammerherrens Arbejdsværelse.

Foruden disse Møbler findes der paa Lange-sø en Stol (Fig. 309—310), som J. G. Lund har udført, og som var en Gave fra ham selv til Kammerherreinden i Anledning af Sølv-

skærerarbejdet (Fig. 121) er dygtigt skaaret, men virker maaske lidt tørt og ukunstnerisk som mange af Tidens Arbejder gjorde det. De fleste af Møblerne er dekoreret med et Vaabenskjold med Sophie Magdalene Holstens Navnetræk og syv-takket Krone. Møblementet bestaar af 2 Senge, 1 Klædeskab, 1 Toiletmøbel, 1 Toiletspejl, 1 Servantebord, 1 Haandklædestativ, 2 Natborde, 1 Dragkiste, 4 højryggede Stole, 4 Tabouretter, 1 Bord, 1 Chaiselongue og en overpolstret Stol; de to

Fig. 119. Detalje af Betræk fra 1840'erne paa Sofaen Fig. 118. Satinvævet Bomuldsstof med trykt Mønster. Hvid Bund, grønne Bambusstængler med grønne Blade, brogede Fugle

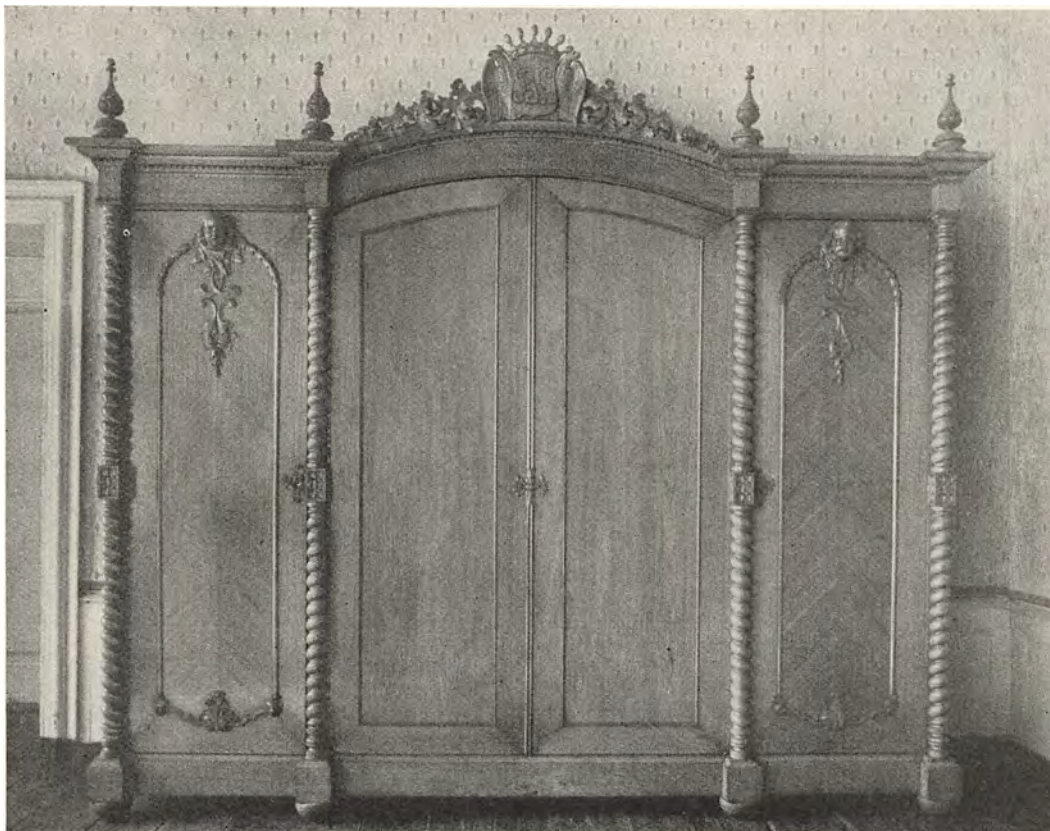

Fig. 120. Klædeskab af Eg, Højde 273 cm, Bredde 310 cm. Hører til Soveværelsemøblement (Fig. 121—127) udført 1853 af Snedkermester J. G. Lund, København, som Brudeudstyr til Baronesse Sophie Magdalene Holsten. Møblementet kom til Clausholm 1859

brylluppet 1878¹⁵³. Ogsaa her er deres kronede Navnetræk anbragt øverst paa Stoleryggen (Fig. 310). Alt Træværket er forgyldt; Stilen er en ret fri Efterligning af det 18. Aarhundredes Rococo og Louis XVI.

Snedkermester Jens Gustav Lund, hvis store Møbelfirma blev et af Landets førende, var født 19. Dec. 1814 i København. Hans Fader havde et lille Snedkerværksted paa Kvisten i et Baghus i Krystalgade, hvor Familien levede i meget smaa Kaar¹⁵⁴. Faderen havde ikke gjort Mesterstykke for Lavet, han var saakaldt Frimester og maatte derfor ikke tage fagudlærte Svende i sin Tjeneste; det var ham forbudt at benytte anden Medhjælp end Hustru og Børn samt Haandlangere, der ikke havde Snedkeruddannelse¹⁵⁵. Jens Gustav hjalp til i Faderens Værksted, indtil han 1829 kom i Lære hos den ansete Snedkermester HENRIK MONSES paa Amager Torv; her blev han Svend 1836, og 1841 gjorde han Mesterstykke. Aaret efter, 19. November 1842 holdt han Bryllup med ERASMINE THANNING, en Datter af Toldkontrollør H. I. THANNING i Aalborg¹⁵⁶, og d. 3. December samme Aar løste han Borgerkab i København og flyttede til Vognmagergade. Paa dette Tidspunkt havde han 2 Svende paa sit Værksted; men allerede 1845 havde han 25, og Aaret efter 35. Lund overtog 1850 Det forenede Kunstflids Meubelmagazin, Kongens Nytorv 6, der var stiftet 1818 som Afløser af Det kgl. Meubelmagazin¹⁵⁷. Her havde han sit Udsalg indtil sin Død 1882, medens Værkstedet 1860 blev flyttet til Gl. Kongevej 11. Her havde han købt en Grund og dels bygget en Bolig for sig og sin Familie, dels Værkstedslokaler for Snedkere, Billedskærere, Drejere, Forgyldere og Tapetsere m. m. Lund beskæftigede nu ca. 100 Mand. 1866 anskaffede han den første Dampmaskine, der anvendtes her i Landet i Snedkeriets Tjeneste; han var ogsaa den første herhjemme, der damptørrede sit Træ¹⁵⁸. 1868 udnævntes Lund til Hofsnedker.

Fig. 121. Kopstykket paa Stolen Fig. 122 med syvtakket Krone og Sophie Magdalene Holsten's Navnetræk; som Skjoldholdere de Holstenske Ørne

Fig. 122. Fire Stole af Eg udført af J. G. Lund 1853. Betrækket er det oprindelige, blommefarvet Plyds. Højde 117 cm. Se nærmere Fig. 120

Fig. 123. Toiletbord og Tabouret (i alt fire) af Egetræ; udført af J. G. Lund 1853. Toiletbordets Højde incl. Spejlet 204 cm. Se nærmere Fig. 120

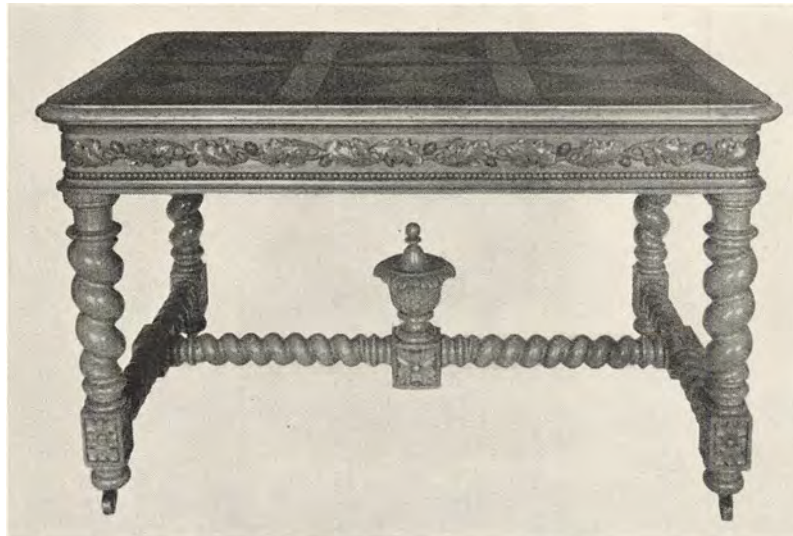

Fig. 124. Bord af Eg udført af J. G. Lund 1853. Højde 77 cm. Pladen 132 × 88 cm.
Se nærmere Fig. 120

Som man ser, gjorde den fattige Frimesters Søn Karriere i Løbet af forbavsende kort Tid. Ved sin Arbejdsomhed, Dygtighed og Hæderlighed blev han ikke alene en velhavende Mand, men »Kjøbenhavns første Snedker«¹⁵⁹. Kun C. B. Hansens Firma kom paa Højde med det Lundske Etablissement

I 1859 blev J. G. Lund Borgerrepræsentant, og samme Aar valgtes han til Formand for »Foreningen af Snedkere til Kundskabens Fremme i Professionens Theori« (fra 1870 kaldet Snedkernes Tegneforening), hvor han gjorde et stort og dygtigt Arbejde. Foreningen var stiftet af Snedkermester J. LASENIUS KRAMP i 1837, og dens Formaal var at vejlede Snedkerne baade i teknisk og kunstnerisk Henseende. Der blev med dette Formaal for Øje indkøbt

store Billedværker og til Stadighed udgivet Arbejdstegninger af Møbler, der maatte anses for moderne og i Overensstemmelse med god Smag. Disse Tegninger blev dels udført af Snedkere, J. G. Lund har saaledes tegnet adskillige, dels af Arkitekter som f. Eks. NÉBELONG, STILLING, BRINKOPFF og flere¹⁶⁰. Desuden var der til Foreningen knyttet en Tegneskole. Lund interesserede sig levende for de unge Haandværkeres Uddannelse, og at hans Virksomhed i Tegneforeningen ikke har været uden Betydning, fremgaar bl. a. af, at han i 1871, da han var traadt tilbage som Formand, blev udnævnt til Æresmedlem. Foreningen havde tidligere kun haft to saadanne, dens Stifter Lasenius Kramp og Arkitekt og Professor J. H. Nebelong¹⁶¹. Ogsaa inden for Lauget arbejdede Lund ivrigt for Standens Vel, og var i hele 14 Aar Medlem af dets Styrelse i Egenskab af Bisidder.

Lund tillagde de store Snedkerudstillinger, der afholdtes baade her i Danmark og i Udlandet stor Betydning for Haandværkerstanden, og selv deltog han flittigt i utallige af dem. Paa Verdensudstillingen i London 1862 høstede han særlig megen Anerkendelse for en Buffet »i Renæs-

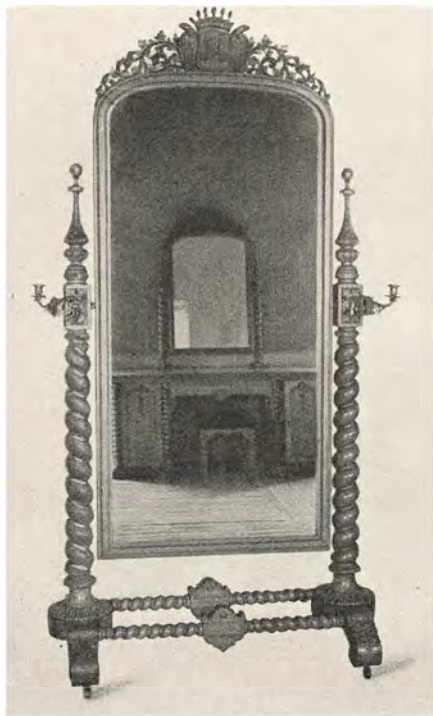

Fig. 125. Toiletspejl af Eg, udført af J. G. Lund 1853.
Højde 212 cm. Se nærmere Fig. 120

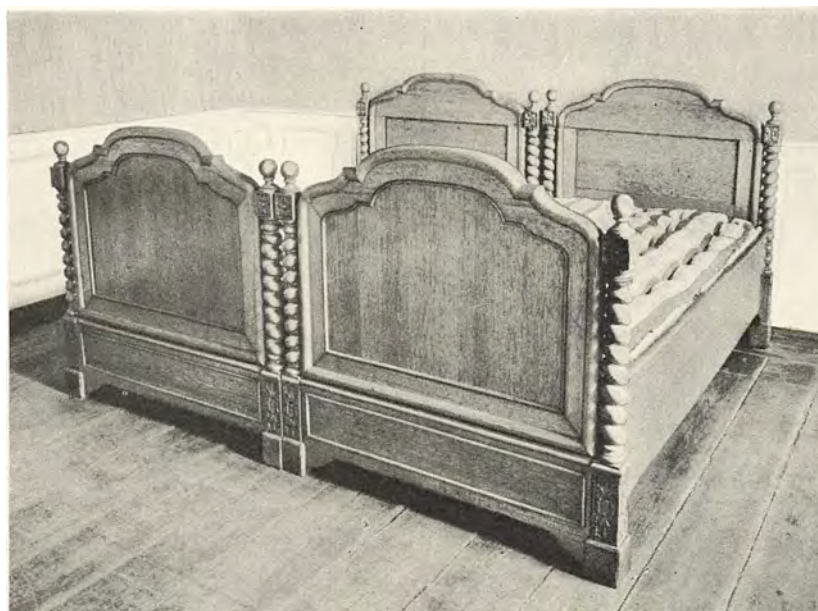

Fig. 126. To Senge af Egetræ, udført af J. G. Lund 1853. Længde 204 cm. Bredde 111 cm.
Se nærmere Fig. 120

sancestil efter egen Tegning til en Værdi af henved 5000 Rdl.«¹⁶². Oldermænden følte sig endog foranlediget til i Snedkerlavets Protokol at indføre en længere Lovprisning af Lund, hvori han bl. a. skriver: »Denne store Opofrelse af Kræfter og Penge for værdigt at kunne repræsentere det danske Snedkeri paa Verdensudstillingen har mødt megen Paaskjønnelse hos Hr. Lunds Lavsbrødre, der i ham erkjende en Mand med sjelden Kjærlighed for sit Fag, og som i en lang Række af Aar har øvet en heldig Indflydelse paa Snedkerhaandværkets Udvikling«.

Til Verdensudstillingen i Paris 1867 udførte Lund hele Indretningen af den danske Afdeling efter Tegninger af HEINRICH HANSEN. Selv udstillede han bl. a. et Spejl i Ibentræsramme med tilhørende Salonmøbel i rig Renæssancestil, ligeledes tegnet af Heinrich Hansen; disse to Møbler blev købt af South Kensington (Victoria and Albert) Museet i London, hvilket naturligvis var meget ærefuldt for Lund. Ogsaa ved sin Deltagelse i Verdensudstillingen i Wien 1873 fik han megen Anerkendelse for sine Arbejder, og det samme var Tilfældet, naar han udstillede herhjemme eller i Sverige¹⁶³.

Fig. 127. Servantebord af Eg med hvid Marmorplade; udført af J. G. Lund 1853. Højde 100 cm. Se nærmere Fig. 120

Ved den foran omtalte Eftersporing af signerede Møbler er Forfatteren ogsaa stødt paa adskillige Møbler med J. G. Lunds Etiketter, som ikke tidligere har været kendt¹⁶⁴. Der er to forskellige Typer, begge trykte; paa den ældste staar der: »J. G. Lund. Magazin Kg. Nytorv 6. Værksted Gl. Kongevej 11.« Men da Lund i 1868 blev Hofsnedker, anskaffede han nye Etiketter forsynet med Rigsvaabenet og følgende Tekst: »Hof-Snedker J. G. Lund, Kongens Nytorv 6, Gammel Kongevej 11. L. No«. Møbler forsynet med den førstnævnte Etikette maa alle være udgaaet fra hans Forretning mellem 1860, det Aar han erhvervede Grun-

Fig. 128. Ny-Barok Armstol af Egetræ med det oprindelige Gyldenlædersbetræk, udført 1878 af Hofsnedker J. G. Lund, København, som har forerret Kammerherre G. A. Berner Schilden Stolen til hans Sølvbryllup. Højde 127 cm. Jævnfor Detaillen Fig. 129

den paa Gl. Kongevej, og 1868; de øvrige spænder over et længere Tidsrum, idet Lund først døde 1882, men ved Hjælp af Etiketternes Løbenumre kan man nogenlunde tidsbestemme de enkelte Møbler.

Foruden de tidligere omtalte Møbler paa Clausholm og Langesø findes der adskillige andre af Lunds Arbejder, navnlig paa Herregaardene, rundt om i Landet. J. G. Lunds Moder havde som ung været knyttet til den Holck-Winterfeldtske Familie, og hun maa aabenbart have været meget afholdt her, for da der, nogen Tid efter at hendes Søn havde etableret sig, blev holdt Bryllup i denne Familie eller dens nærmeste Omgangskreds, blev Udstyret bestilt hos ham¹⁶⁵. Lund gjorde sig al mulig Umage med Arbejdet, og Resultatet blev saa tilfredsstillende, at han derefter modtog den ene Bestilling efter den anden til de store Herregaarde, saaledes at C. Nyrop i 1880 kunde skrive: »Det Lundske Etablissement har leveret Møbler til saavel Indland som Udland, men navnlig har det sin Kundekreds blandt de danske Godsejere, og der gives ikke mange Herregaarde eller Slotte her i Landet, uden at det har leveret endog store Arbejder til dem.«¹⁶⁶. De tre Møblementer, som Baronesserne Holsten fik som Brude-

udstyr, og som nu findes paa Clausholm, Skaføgaard og Ravnholt, er allerede omtalt. Da Comtesse JULIE MOLTKE, Datter af Greve ADAM VILHELM MOLTKE til Bregentved, 1854 holdt Bryllup med Greve LUDVIG BROCKENHUUS SCHACK, leverede Lund et meget lignende Soveværelsemøblement, der nu staar paa Flintholm¹⁶⁷. Ved Hjælp af nogle signerede Stole i Privateje i København har Forfatteren kunnet paavise, at Lund desuden i 1869 har leveret det Dagligstuemøblement, der stadig findes i »Den røde Stue« paa Herregaarden Broløkke¹⁶⁸. Et andet Møblement, som oprindeligt har staaet paa Biskopstorp, men som nu er paa Mørløsegaard og Kattrup, er udført af Lund som Udstyr til SOPHIE MAGDALENE BERNER SCHILDEN, der 1876 blev gift med Baron AXEL REEDTZ-THOTT til Biskopstorp. Ogsaa paa Løvenborg og Vosnæsgaard findes der Møbler udført af J. G. Lund, og paa Lilliendal er der et Værelse, hvortil han har leveret baade Paneler, Kasetteloft og Møbler. I en Fylding over en af Dørene ses hans Signatur, der er skaaret ind i Træet¹⁶⁹.

Om der er bevaret nogle af de Arbejder, Lund udførte for Kongehuset, vides ikke paa det nuværende Tidspunkt. Men efter al Sandsynlighed er store Dele af Inventaret i Christian IX's Palæ paa Amalienborg, der endnu staar ganske urørt, siden Kongens Død 1906, udført af Lund. I en Mindeartikkel om Lund nævnes, at han har leveret en Del Arbejder hertil¹⁷⁰. Desuden monterede han 1880 Kongens nye Skib »Dannebrog«, og særlig Opmærksomhed vakte et kostbart Bogskab af Ibenholt med indlagte Sølvornamenter tegnet af Heinrich Hansen, som Lund udførte 1866. Det var en Brudegave til Prinsesse DAGMAR¹⁷¹.

Selv om J. G. Lund af og til lod Arkitekter som Heinrich Hansen o. a. udføre Tegninger til de Møbler, der blev fremstillet paa hans Værksted, holdt han dog mest af selv at paatage sig dette Arbejde, og han har ved flere Lejligheder fremhævet, at ikke blot den haandværksmæssige, men ogsaa den kunstneriske Ledelse af hans store Virksomhed varetog han

selv¹⁷². Det er karakteristisk for ham, at han første Gang han deltog i en Verdensudstilling, 1862 i London, havde Mod til at udstille et stort Buffetskab efter egen Tegning. Som tidligere anført høstede han særlig megen Anerkendelse for dette Arbejde. Hans Stil er ikke særlig personlig, den er stærkt præget af den almindelige Smag paa denne Tid, hvor navnlig Ny-Renæssance og Ny-Barok var moderne; men han har ogsaa tegnet Møbler i Ny-Gotik og Ny-Rococo og enkelte i Sen-Empire paavirket af G. F. Hetsch¹⁷³.

Lund lagde meget stor Vægt paa, at hans Møbler, baade hvad Materialer og Udførelse angik, var af fineste Kvalitet, saaledes som det ogsaa fremgaar af de her gengivne Arbejder. Det er saa meget mere paaskønnelsesværdigt, som han levede i en Tid, hvor Gibs og Maling ofte erstattede de ægte Varer, og hvor Masseproduktionen forledte til ringe Kvaliteter. En af hans Kolleger har med Beundring udtalt, at de Møbler, der udgik fra Lunds Værksteder, var saa forsvarligt og saa fortrinligt gjorde lige ned til de mindste Detailler, at han vilde paatage sig at kende dem, hvor han traf dem. Og C. Nyrop tilføjer i en Artikel skrevet kort efter Lunds Død: »For en Forretning, der har udsendt Tusinder og atter Tusinder af Meubler, betyder en saadan Ros noget Overordentligt, og den Mand, der har forestaaet en saadan Virksomhed, fortjener nok, at hans Navn knyttes til et Afsnit af det danske Snedkeris Udvikling. Han var Snedker og intet andet, paalidelig mod sine Arbejdere og paalidelig mod sine Colleger, agtet til alle Sider og fuldt ud en Type paa en dansk Haandværker, saaledes som han bør være. Som Haandværker var han udadledig, men hans Kræfter slog ikke til overfor Renæssancetidens store Maal, at være baade Kunstner og Haandværker paa een Gang, saaledes som han maaskee selv en Gang imellem troede.«¹⁷⁴.

Møblerne paa Clausholm, der er omtalt i det foregaaende, spænder i Tid over tre Aarhundreder, fra Renæssance til Ny-Barok, og næsten alle Stilformer indenfor denne Periode er repræsenteret. Det er sjældent, at man paa en enkelt Herregaard finder en saa alsidig Samling af Møbler. Tilmed er praktisk talt alt Inventar fra Tiden efter ca. 1700 gammelt paa Stedet; det er ikke købt af en enkelt Mand; hver Generation har anskaffet nye Ting i Tidens Smag, men har dog pietetsfuldt bevaret det gamle som allerede fandtes paa Gaarden; derved er Billedet af de skiftende Moder her blevet bevaret saa fuldstændigt helt op til vor Tid.

Fig. 129. Kopstykket paa Stolen Fig. 128 med Navnetrækkene A. B. S. = Alexander Berner Schilden, og M. B. S. = Magdalene Berner Schilden samt Datoerne 3. Deb. 1853 og 3. Deb. 1878

Fig. 130. Bord af Egetræ; de seks Løver holder mellem Poterne Skjolde, paa fire af disse ses Vaaben tilhørende Slægterne Ulfstand, Viffert, Hoeg og Munk af Fjellebro, paa de to øvrige borgerlige Vaaben og Initialerne I C S og A C L samt Aarsallet 1691. Kun de to sidstnævnte Løver er fra dette Tidspunkt, de øvrige er fra første Halvdel af det 17. Aarhundrede, selve Bordet er nyere. Pladens Længde 166 cm, Bredde 114 cm. Dansk Arbejde

LANGESØ

Saa godt som alle de Møbler, der afbildes og omtales i det følgende, har fra gammel Tid staaet paa Langesø. Kun ganske faa Stykker som den nuværende Ejer har anskaffet, samt enkelte Møbler, som stammer fra Clausholm og Holstenshuus, der gennem flere Generationer har haft samme Besiddere som Langesø, hører ikke oprindeligt til paa Gaarden.

Størsteparten af Inventaret er fra Louis XVI- og Empire-Tiden; navnlig for den sidste Perodes Vedkommende giver Samlingen et meget fyldigt Billede af, hvilke Møbler en Herregaard blev udstyret med paa den Tid, og der findes en Rigdom af Variationer inden for de enkelte Typer (se f. Eks. Stole, Sofaer og Borde). Det er første Gang, der publiceres saa stort et Billedmateriale af danske Møbler fra dette Tidsrum. Men i Modsætning til Clausholm-Inventaret er Møblerne paa Langesø ikke saa interessante som Enkeltstykker betragtet, og kun en Del af dem vil derfor blive omtalt i Teksten; for de øvriges Vedkommende er Oplysningerne samlet i Billedunderskrifterne.

De ældste Møbler paa Langesø, Fig. 130—133, er fra det 17. Aarhundrede. Af Bordet Fig. 130 er imidlertid kun de udskaarne Løver fra denne Periode, det øvrige er betydeligt senere, antagelig fra forrige Aarhundrede, dog før ca. 1879, da Bordet i sin nuværende Skikkelse ses paa et Fotografi, der er optaget omkring dette Tidspunkt¹⁷⁵. Løverne holder mellem Poterne seks Skjolde, de fire med Vaaben tilhørende Slægterne Ulfstand, Viffert, Høeg og Munk af Fjellebro, de to øvrige med borgerlige Vaaben og Initialer: I. C. S. plus et Hjerte eller

en Kugle, hvoraf opstaar tre Grene, paa Hjelman ligeledes tre Grene og A. C. L. med et Rigsæble og to Vinger paa Hjelman; tilsammen bærer disse to Skjolde Aarstallet 16-91. De fire førstnævnte Løver med de adelige Vaaben maa imidlertid være en Del ældre. De stammer efter al Sandsynlighed fra et Møbel, som har tilhørt **EBBE MUNK** til Fjellebro (* 1551 † 1622) og dennes Hustru **SIDSEL HØEG** til Steensgaard (* 1589 † 1648), de blev gift 1604 og er begge begravet i St. Knuds Kirke i Odense; de fire Vaaben tilhører nemlig Ægtefællernes Forældre: **EBBE MUNK** til Fjellebro, † 1560, gift med **KIRSTEN VIFFERT**, † 1563, og **STYGGÈ HØEG** til Vang og Steensgaard, † ca. 1630, gift med **ANNE ULFSTAND**, † 1627¹⁷⁶. Som tidligere anført var det ret almindeligt, at Møbler paa den Tid var forsynet med Ejernes fædrene og mødrene Vaaben. Man brugte ogsaa undertiden Ejerens Bedsteforældres Vaaben; men da Ebbe Munk og Sidsel Høeg ingen Børn havde, kan det ikke være Tilfældet her. Senere maa de fire Løver være kommet i borgerlig Eje, og 1691 er der blevet skaaret to nøje tilsvarende Kopier, forsynet med de nye Ejeres Initialer og Vaaben, saaledes at disse sammen med de andre kunde anvendes til et seksbenet Bord; dette har antagelig set ud omtrent som det nuværende; men Størstedelen af det er engang i forrige Aarhundrede blevet fornyet.

Det store Barok-Skab, Fig. 131, er fineret med Valnøddetræ, og enkelte Steder med Rodfinér. Kapitælerne paa de seks Søjler er formet som forvredne Ansigtmasker af lignende Form, som dem man brugte i Brusk-Barokken; ogsaa Volutknægtene øverst paa de to Døre er stærkt paavirket af denne Periodes Ornamentik; men Skabets Opbygning med de store glatte Fyldinger og de kraftige Hjørnesøjler, der er anbragt »über Eck«, repræsenterer et senere Stadium i Barokken, nemlig den klassiske Barok; de stærkt fremspringende Partier med forkrøppede Profiler paa Over- og Underdel er ligeledes typiske for denne Tid. Skabet maa trods den gammeldags Ornamentik være fra Slutningen af det 17. Aarhundrede¹⁷⁷.

Servietpressen, Fig. 132, er hollandsk Arbejde fra de sidste Aartier af det 17. Aarhundrede. Den er af Egetræ og delvis fineret med sortfarvet Træ, der skal imitere Ibenholt. Springlisterne og de store, drejede Kugleben, er særlig typiske for Baroktiden; men det flade, kantede Kryds mellem Benene viser, at man nærmer sig Régencestilen, der begyndte at gøre sig gældende i Aarene omkring 1700. I en Inventarfortegnelse fra 1747 over Indboet paa Langesø og Holstenshuus nævnes en »Eege Presse til Dekke Tøy«¹⁷⁸, og i et Skifte fra 1794 efter Geheimeraadinde **ADELHEID BENEDICTE HOLSTEN**, f. **RANTZAU**, gift med Geheimeraad **ADAM CHRISTOPHER HOLSTEN**, omtales, at der paa Langesø i »Gangen ved Spisestuen« staar en Servietpresse, der vurderes til 1 (!) Rdl.¹⁷⁹. Antagelig er det den her afbildede. I det 17. Aarhundrede var Servietpresser som denne almindeligt brugt i fornemme Huse; den havde sin Plads i Stuen, hvori man spiste, og det er af den Grund, disse Møbler altid er smukt forarbejdet og fineret med fine Træsorter; hvis den havde været beregnet til at staa i Køkkenregionerne eller Strygestuen, havde man ikke ofret saa meget paa den. Det var paa den Tid Mode, at Dugen var presset i mange skarpe Folder, der dannede et Mønster af Kvadrater, og for at bevare disse maatte man mellem hvert Maaltid anbringe Dugen i Pressen sammen med Servietterne¹⁸⁰.

I 1745 arvede Baron Adam Christopher Holsten efter sin Fader Oberst **GODSKE DITLEV HOLSTEN** baade Langesø og Holstenshuus, som han besad til sin Død 1801. Antagelig er alle de Rococo- og Louis XVI-Møbler, der nu findes paa Langesø, anskaffet af ham, og en Del af dem er maaske erhvervet til Langesøs nye Hovedbygning, som han lod opføre; den stod færdig 1775. De to Gaarde gik i Arv til hans ældste Søn, Baron **DITLEV HOLSTEN**, og da denne døde barnløs 1825, blev der holdt Auktion over Indboet paa Langesø; ved den Lejlighed købte Nevøen, Baron Adam Christopher Holsten, der senere overtog Gaarden,

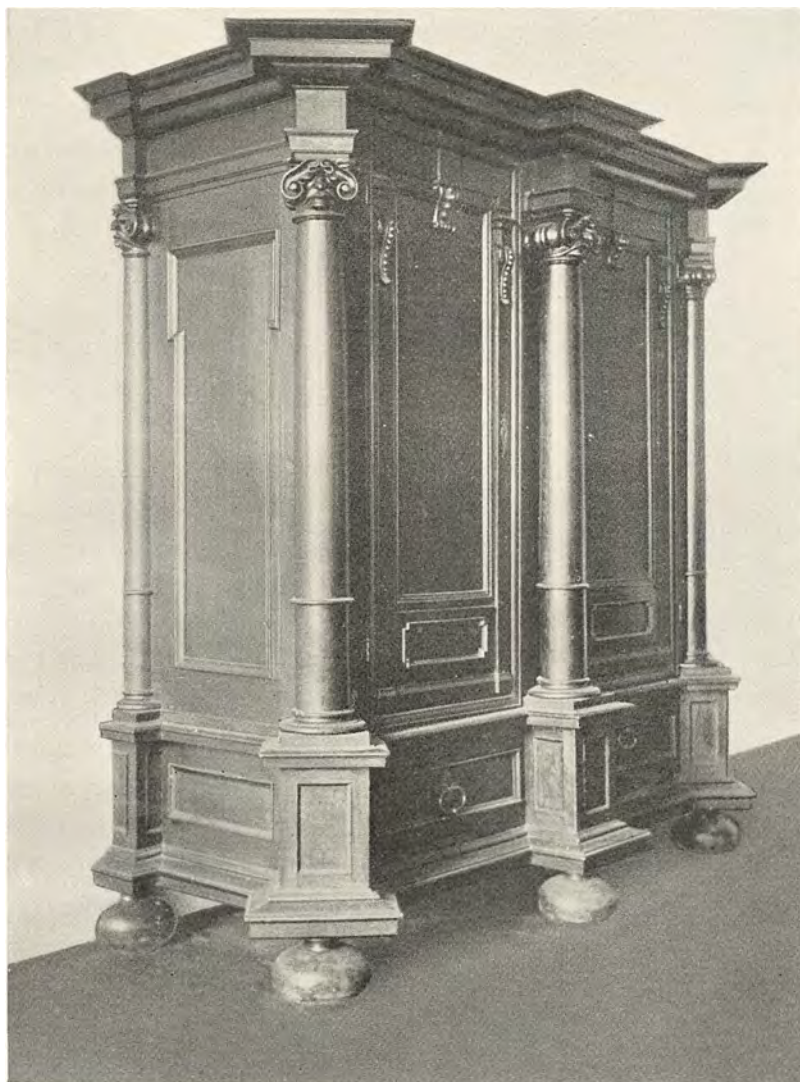

Fig. 131. Barok-Skab fra Slutningen af det 17. Aarhundrede, sneret med Valnød og enkelte Steder med Rodfiner. Højde 222 cm

for ialt 1787 Rdl. 5 M. 7 Sk.¹⁸¹. For denne Sum erhvervede han blandt andet en Del af Onklens Møbler, der siden har staaet paa Langesø. I Fortegnelsen over de Sager, han købte, kan imidlertid kun enkelte af de bevarede Møbler identificeres, de øvrige er ikke tilstrækkeligt detailleret beskrevet.

De to Kister Fig. 135, der er af Egetræ med smedede Jernbeslag, er begge forsynet med det rantzauske Vaaben i Feltet over Nøglehullet; de har oprindelig været malet, men er senere blevet rensat af. Efter Vaabenet at dømme er de antagelig bragt til Langesø af Adelheid Benedicte von Rantzau, der 1749 ægtede Langesø's og Holstenshuus' Ejer, Baron Adam Christopher Holsten; men de kan ogsaa være kommet til Gaarden gennem hendes Svigerdatter Sophie Dorothea Magdalene Rantzau, der 1794 blev gift med Baron Ditlev Holsten; denne arvede, som ovenfor anført, de to Godser 1801. I en Fortegnelse over Inventaret paa Langesø, der udfærdigedes ved hans Død 1825, nævnes, at der i Flisegangen stod to store, jernbeslagne Kister med Laas og Nøgle, vurderet til 10 Rdl. Stykket; de blev paa Auktionen samme Aar erhvervet af Baron A. C. Holsten¹⁸²; det er efter al Sandsynlighed de to endnu bevarede Kister, Fig. 135, det her drejer sig om.

Fig. 132. Servietpresse i Barok-Stil; Eg delvis fineret med sortfarvet Træ. Hollandsk Arbejde fra Slutningen af det 17. Aarhundrede. Højde 173 cm.

Fig 136 er af Egetræ med smedede Jernbeslag; paa Forsiden er malet Vaabnene Holsten og Rantzau og over disse Initialerne A C V H = Adam Christoffer von Holsten og A B V R = Adelheid Benedicte von Rantzau, Langesø's og Holstenshuus' Ejere; under Vaabnene er malet Aarstallet 1763 og Initialerne M L V H = MAGDALENE LUCIE VON HOLSTEN, Ægteparrets ældste Datter, der blev født 8. September 1750 og døde ugift 17. Marts 1794 faa Dage efter Moderens Død. Kisten nævnes i dennes Skifte fra 1794 i et Pro Memoria, hvor Geheimeraad Holsten har skrevet: »Ligeledes udtages af Boen, og til eenhver i sær af mine Børn overleveres de Kiister med Linnet, som ere dem tiltænkte og hvorpaa eenhvers Naun findes, og bliver min salig ældste Datters saaledes afsatte Part overladt og givet min kiære Sviiger-Datter REGIZA SOPHIA VON HOLSTEN, fød Kaas«. Sidstnævnte var gift med Geheimeraadens næstældste Søn, den senere Admiral, Baron HANS HOLSTEN. I en Skrivelse af 27. Marts 1794 giver Geheimeraadens Ordre til, at »den grønne Ege Kiste i Fadebordet, hvorpaa staar L:H:, skal, da den er Baron Hans [ovennævnte Hans Holsten] skienket, sendes ham til Kiøbenhavn; skulde den blive for tung at føre, da kunde der tages Linned derud af og pakkes i en stoer sort

Læders Kuffert.« At denne Ordre er efterkommet, fremgaar af en Indførsel i Skifteprotokollen, hvor der staar: »den grønne Ege Kiste, mærket med den salig Baronesses M:L:H: Navn [er] foranstaltet ved Skibslejlighed fra Faaborg til Kiøbenhavn tillige med Nøglen under vores Forsegling«. Da Kisten afsendes fra Faaborg, maa det altsaa være paa Holstenshuus, den har staaet. Efter Admiralens og Admiralindens Død er Kisten gaaet i Arv til deres næstældste Søn, Baron FRITZ HOLSTEN LEHN CHARISIUS, i hvis Lejlighed i Store Kongensgade 77 i Københavns Godsejer IACOB ESTRUP har set den paa et Pulterkammer, hvorefter han købte den paa Løsøreauktionen i 1889 efter Baronens Død 1888. Ifølge en Beretning om Kistens Historie nedskrevet af Godsejer Iacob Estrup den 12. Juni 1890 var den paa det Tidspunkt malet spanskgrøn; det har antagelig været den originale Farve, i alt Fald omtales den ogsaa 1794 som grøn (se ovenfor). Da Godsejer Estrup havde erhvervet Kisten, blev den restaureret og Malingen borttaget; senere overlodes den til hans Søster, Fru JACOBINE NEERGAARD, efter hvis Død i Marts 1937 den købtes tilbage til Langesø¹⁸³.

Thebordet, Fig. 137—138 har hvid Fajancebakke med blaa Dekoration fremstillet paa Fajancefabrikken i St. Kongensgade. Bakken er blandt andet dekoreret med Vaabnene Holsten og Rantzau; den maa være bestilt til Ejeren af Langesø og Holstenshuus, den nylig omtalte Baron Adam Christopher Holsten og dennes Hustru Baronesse Adelheid Benedicte Holsten, født Rantzau, maaske til deres Bryllup d. 29. August 1749. Bordet er nu sort med Forgyldning, men det er ikke den oprindelige Maling. I Sargens to Kortsider er der en lille Plade, der kan trækkes ud, beregnet til at stille Thekopper eller Lysestager paa. Benene ender forneden i naturalistisk formede Klove og er foroven dekorerede med fliget Akantus. Sargens underste Kant er kraftigt tunget. Baade Plade og Bord er mere i Régence end Rococo Stil, til trods for at i alt Fald Pladen ifølge Vaabnene tidligst kan være fra 1749. Thebordet nævnes i Skiftet fra 1794 efter Baronesse Adelheid Benedicte Holsten, hvor det anføres, at der

Fig. 133. Dansk Egetrækiste med broget Dekoration og Jernbeslag, dateret 1681. Den har været Brudekiste for Helvig Brockenhuus * 1647 † 1728 (Datter af Sivert Brockenhuus til Sebberkloster † 1688 og Helvig Sandberg † 1700). Hun blev tredie Gang gift 1681 med Ritmester Georg Arnold von Post til Lugda og Glomstrup * 1638 † 1708. Kisten bærer Vaaben tilhørende Ejerindens fire Bedsteførelde, Margrethe von der Lühe, Jørgen Brockenhuus, Ulrik Sandberg og Anne Gyldenstjerne. Over de to første Vaaben længst til venstre ses Bogstaverne S B H M og S B H F hvilket betegner at det er Sivert Brockenhuus' mødrene og fædrene Vaaben, over de to andre staar H S B F og H S B M = Helvig Sandberg's fædrene og mødrene Vaaben. Købt af Langesø's nuværende Ejer 1929 paa Auktion i Silkeborg efter Kammerherre Carl Steensen Leth, tidligere Ejer af Højriis paa Mors. Kistens Længde 187,5 cm. Benene nye

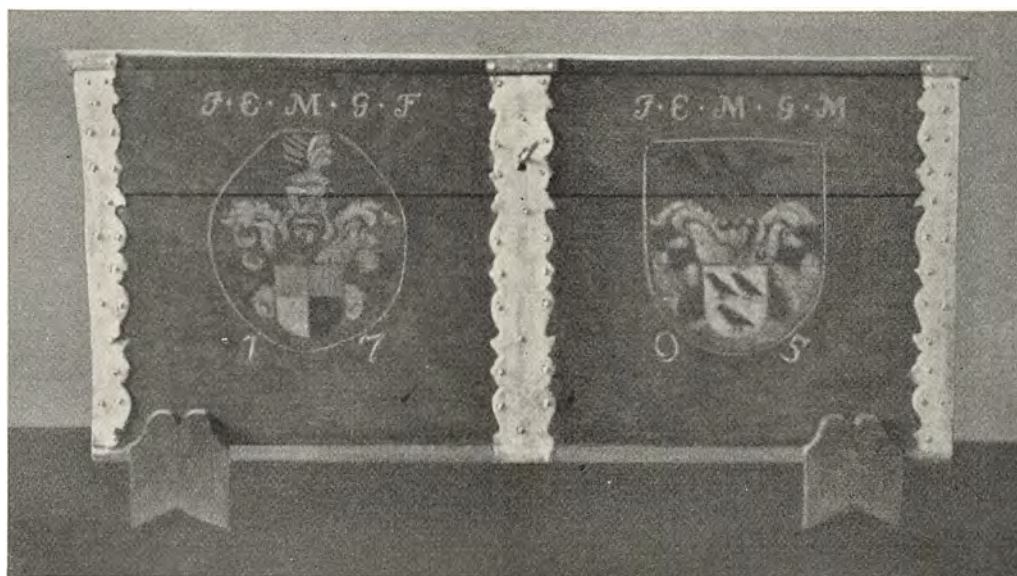

Fig. 134. Dansk Egetrækiste med broget Dekoration og Jernbeslag, dateret 1705. Den har været Brudekiste for Edel Margrethe Gersdorff * 1639 † 1710, der 1705 blev gift med Konferensraad Joachim Gersdorff til Isgaard, Kvelstrup, Rolsegaard og Vosnøsgaard * 1677 † 1745. Kisten bærer Vaaben tilhørende Ejerindens Forældre Frederik Gersdorff til Kærgaard, Bramstrup, Lindved og Urup * 1651 † 1724 og dennes anden Hustru Edel Margrethe Krag til Kærgaard * 1665 † 1739. Bogstaverne over de to Vaaben I · E · M · G · F og I · E · M · G · M betegner, at det er Jomfru Edel Margrethe Gersdorff's fædrene og mødrene Vaaben. Kisten er først i dette Aarhundrede kommet til Langesø, den er købt hos en Antikvitetshandler i Odense. Længde 144,5 cm. Benene nye

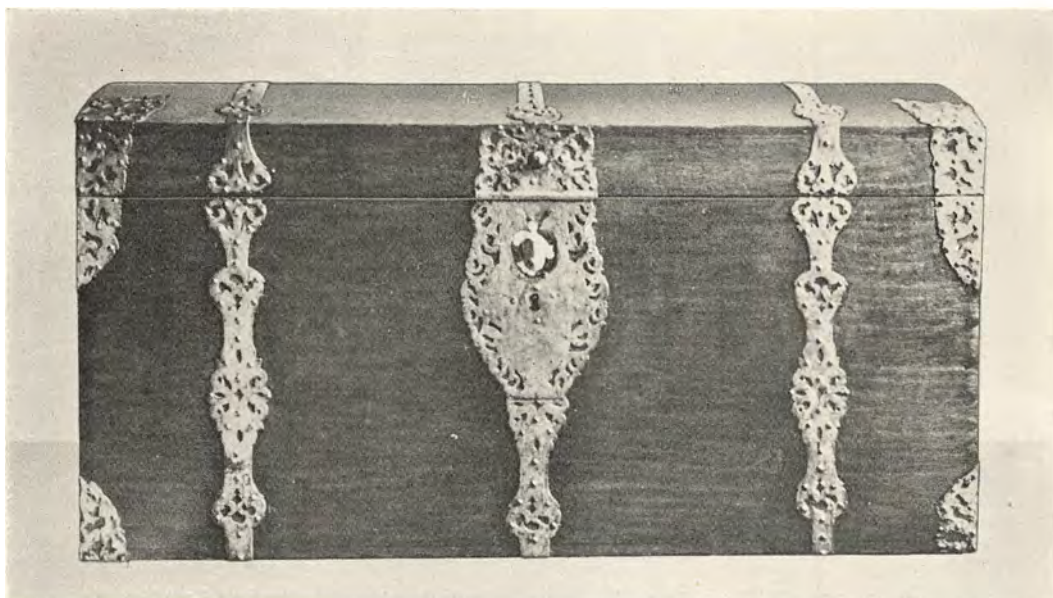

Fig. 135. To danske Egetræskister med smedede Jernbeslag og det rantzauske Vaaben. Antagelig medbragt af Adelheid Benedicte von Rantzau, der 1749 agtede Langesø's og Holstenshuus' Ejer Baron Adam Christopher Holsten. Kisternes Længde er 148 og 148,5 cm

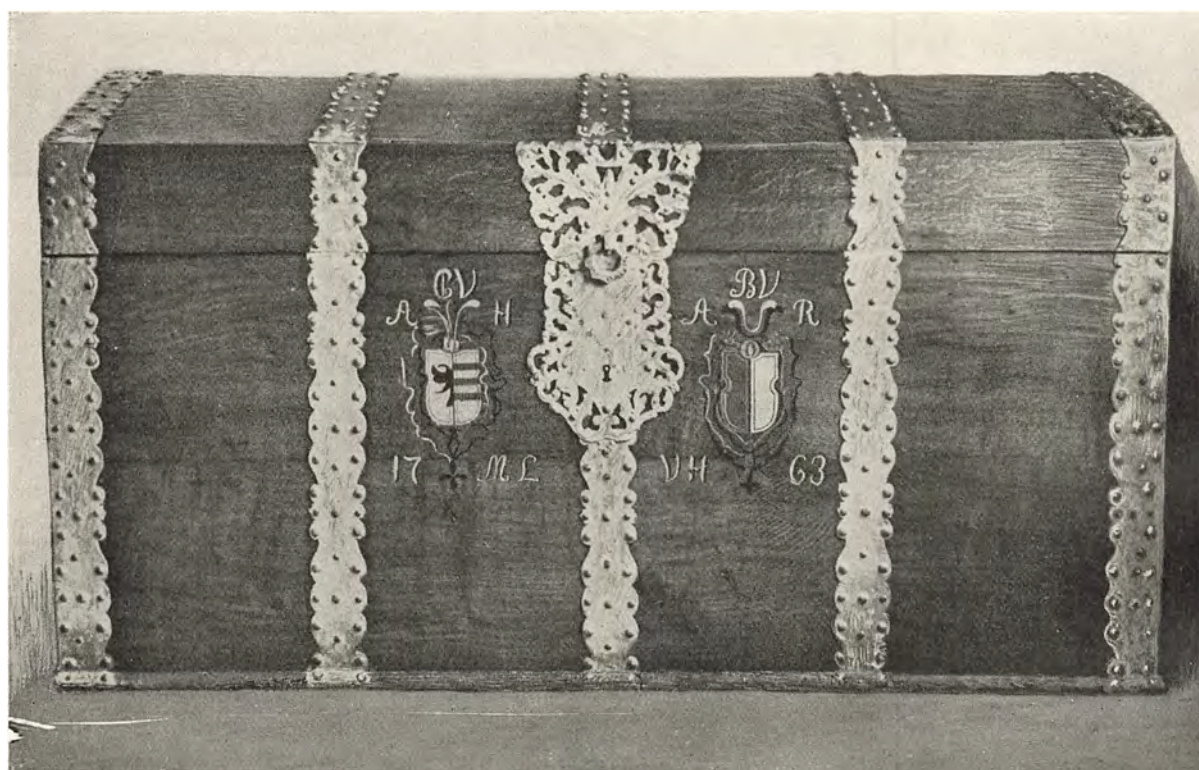

Fig. 136. Dansk Brudekiste af Egetræ med smedede Jernbeslag; dateret 1763. Den bærer Ejerindens Forbogstaver M L V H = Magdalene Lucie von Holsten * 1750 † 1794 samt hendes Forældres Vaaben og Initialer A C V H = Adam Christopher von Holsten til Holstenshuus og Langesø, samt A B V R = Adelheid Benedicte von Rantzau. Da Magdalene Lucie von Holsten døde ugift, gik Kisten i Arv til hendes yngre Broder Hans Holsten, efter hvis Søn, Fritz Holsten Lehn Charisius, Godsejer Jacob Estrup i 1889 erhvervede Kisten. Derefter kom den i dennes Søsters, Fru Jacobine Neergaard's Bje, og ved hendes Død 1937 købtes den tilbage til Langesø. Længde 158,5 cm

Fig. 137. Fajancebakke til nedenstaaende Thebord; blaadekoreret paa hvid Bund, udført paa Fajancefabrikken i Store Kongensgade i København. Stilistisk fra Overgangen mellem Régence og Rococo. Bakken er blandt andet dekoreret med Vaabnene Holsten og Rantzau; den maa være bestilt til Ejeren af Langesø og Holstenshuus, Baron Adam Christopher Holsten og dennes Hustru Adelheid Benedicte Holsten, født Rantzau, maaske til deres Bryllup 1749. Længde 70 cm, Bredde 53 cm

Fig. 138. Thebord med Fajancebakke (se Fig. 137). Fyrretræ med nyere sort Maling og Forgyldning. Régencestil. Dansk Arbejde. Højde 71 cm. Bordet har oprindelig staaet paa Holstenshuus

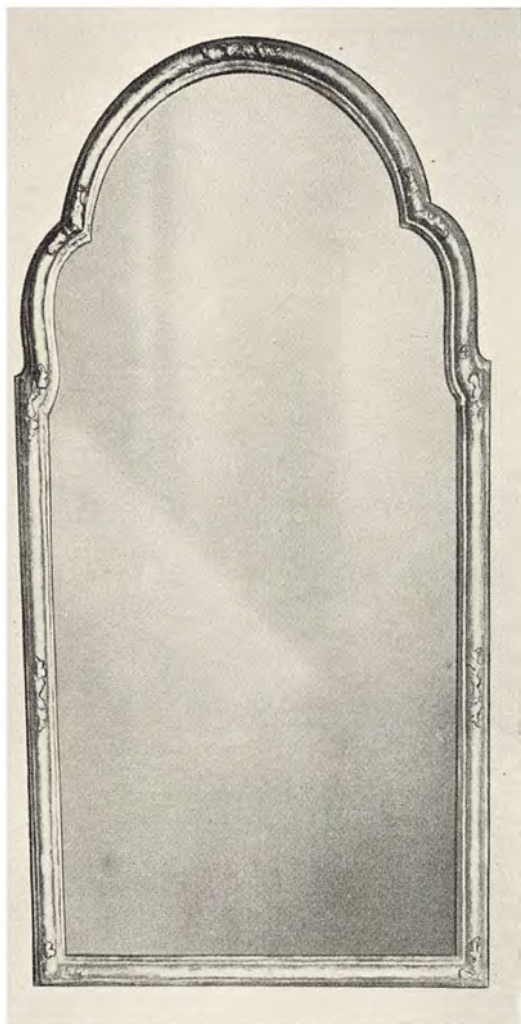

Fig. 139. Forgyldt Spejl; stilistisk fra Overgangen mellem Regence og Rococo. Tilvirket i Danmark. Højde 118 cm

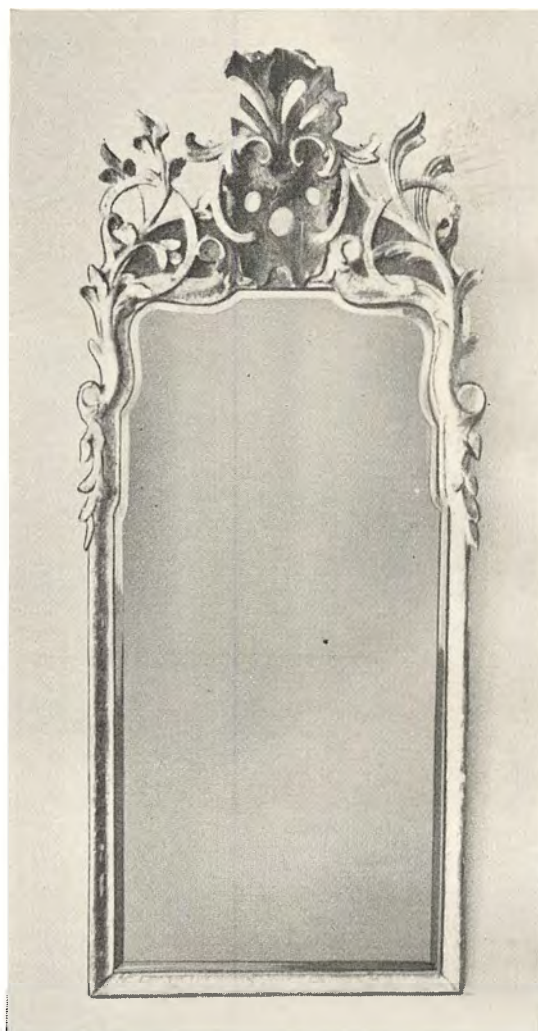

Fig. 140. Forgyldt Rococospejl fra Midten af det 18. Aarhundrede. Højde 134 cm. Antagelig dansk Arbejde.

i Dagligstuen paa Holstenshuus staar »1 blaåt og hvidt Porcelæns-Thebord med to Vaaben, 5 Rdl.«¹⁸⁴.

Af Rococo-Stolene Fig. 146—147 findes der seks Eksemplarer paa Langesø. De er af Bøgetræ, som er malet med mørkebrun Træodring, der skal imitere Palisander; tilsyneladende er denne Maling den oprindelige; de udskaarne Partier og Staffene er forgyldt, men om de har været det fra Begyndelsen, har ikke ladet sig konstatere. Paa det rørflettede Sæde og paa Ryggen har der været Dunpuder, som man ofte brugte det paa Rococotiden. Stolene er dansk Arbejde fra Midten af det 18. Aarhundrede, stærkt paavirket af fransk Smag fra samme Tid. I det tidligere citerede Skifte fra 1794 nævnes der i »det Sirtses Hjørne Kammer« paa Langesø »6 Støcker Stoele med Rør Sæder og Rygstøcker«¹⁸⁵. Det maa være de her omtalte seks Armstole, der siges at være de eneste Møbler, som Baron A. C. Holsten 1826 forefandt ved sin Ankomst til Langesø¹⁸⁶; de øvrige var som tidligere omtalt blevet solgt paa Auktion, men delvis tilbagekøbt af den nye Ejer.

Rococostolen Fig. 144—145 er ligeledes dansk Arbejde fra Midten af 18. Aarhundrede. Stolen er i sin Form fransk paavirket, den er i Slægt med Stolene Fig. 50 og 54 paa Clausholm; men det er sjældent, at denne Type er helt uden skaarne Dekorationer, som det er Tilfældet her. Den er af Bøgetræ, som nu er hvidlakeret med Forgyldning; men saadan har den ikke oprindeligt set ud. Rent hvidt brugtes praktisk talt aldrig paa Rococomøblerne; naar man

Fig. 141. Glas-Lysekrone fra Midten af det 18. Aarhundrede med 9 Arme. Højde 116 cm

Fig. 142. Glas-Lysekrone fra Midten af det 18. Aarhundrede med 7 Arme. Højde 106 cm

Fig. 143. Glas-Lysekrone fra Midten af det 18. Aarhundrede med 16 Arme. Højde 151 cm

Fig. 144—145. Dansk Rococoarmstol af Bøg fra Midten af det 18. Aarhundrede. Nyere hvid Maling; nyt Betræk. Højde 95,5 cm

Fig. 146—147. Seks Rococoarmstole af Bøgetræ med den oprindelige Maling, mørkebrun Træodring, der skal imitere Palisander; de udskaarne Partier er dækket af nyere Forgyldning. Rørflætningen paa Sæde og Ryg, der er den originale, har været dækket af løse Dunpuder. Højde 90 cm. Dansk Arbejde fra Midten af det 18. Aarhundrede

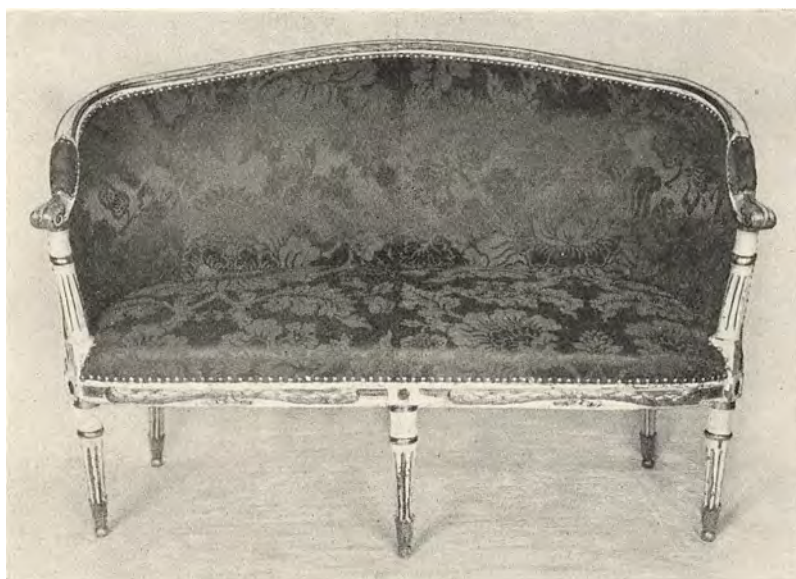

Fig. 148. Dansk Louis XVI Sofa, ca. 1760—80, Bøgetræ med nyere hvid Maling og Forgyldning; oprindeligt har den kun været bejdset. Betrækket nyt. Højde 95 cm, Længde 146 cm

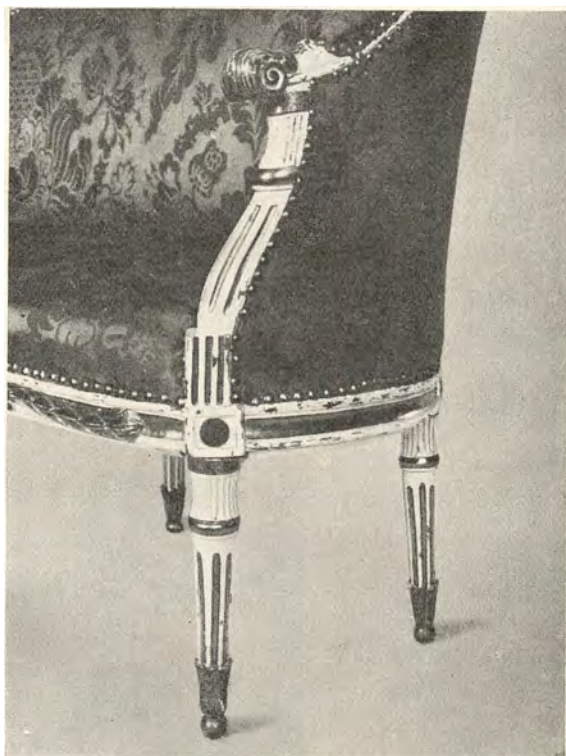

Fig. 149. Detaille af Sofaen Fig. 148

Fig. 150. Seks danske Louis XVI Stole fra Slutningen af det 18. Aarhundrede med tilhørende Sofa, Fig. 151. Bøgetræ med nyere hvid Maling og Forgyldning; nyt Betræk. Højde 91 cm

Fig. 151. Dansk Louis XVI Sofa fra Slutningen af det 18. Aarhundrede med seks tilhørende Stole, Fig. 150. Bogetræ med nyere hvid Maling og Forgyldning; nyt Betræk. Højde 95 cm, Længde 134 cm

en sjælden Gang anvendte den hvide Farve, var det i brudte graalige eller gullige Toner. Det var langt mere almindeligt at forgyldte Møblerne eller male dem i forskellige lyse og lette Farver, hvis ikke man, som det er Tilfældet med Stolene Fig. 146—147, søgte at efterligne kostbare Træsarter. Det er meget karakteristisk for det 18. Aarhundredes Møbler, at Farven er strøget ganske tyndt paa. Man brugte ofte Emulsionsfarver f. Eks. Tempera, der giver en mat Overflade, og som kan dække ved en enkelt Paastrygning; derved bevarede man Detaillerne i de fine Skæringer, der ellers nemt kunde forsvinde i mange Lag fed Maling. Af samme Grund blev ogsaa Oliefarverne paastrøget meget tyndt. Man lagde ret ofte en fin Kridtgrund som Underlag ikke alene til Forgyldning men ogsaa, naar man maledede med Farver¹⁸⁷. Hvis man lod Møblerne staa i Træets egen Farve, eller eventuelt med en Bejdse over, blev Overfladen vokset. Man smeltede almindelig Voks over Ilden og tilsatte derefter saa megen fransk Terpentin, at den kunde holde sig flydende, naar den blev kold. Denne

Blanding blev saa strøget paa med en Pensel, hvorefter Terpentinen fordampede, og Voksen blev tilbage som et ganske tyndt Lag, som derefter blev bonet¹⁸⁸. Det er imidlertid kun ganske faa af Rococotidens Møbler, der har bevaret deres oprindelige Overflade; langt de fleste er i Tidens Løb blevet overmalet adskillige Gange eller helt rensat af.

Louis XVI-Stilen, der her i Danmark varede fra ca. 1760—1800, er fyldigt repræsenteret paa Langesø; alle Møblerne fra Fig. 148—184 samt Fig. 187 tilhører denne Periode.

Fig. 152. Fire danske Louis XVI Stole fra Slutningen af det 18. Aarhundrede. Bogetræ med nyere hvid Maling og Forgyldning. Fast polstret Sæde med nyt Betræk. Højde 85 cm

Fig. 153. Tolv danske Louis XVI Stole fra Slutningen af det 18. Aarhundrede. Bogetræ med nyere hvid Maling og Forgyldning. Nyt Betræk; oprindelig har Stolene haft fast polstret Sæde. Højde 84 cm

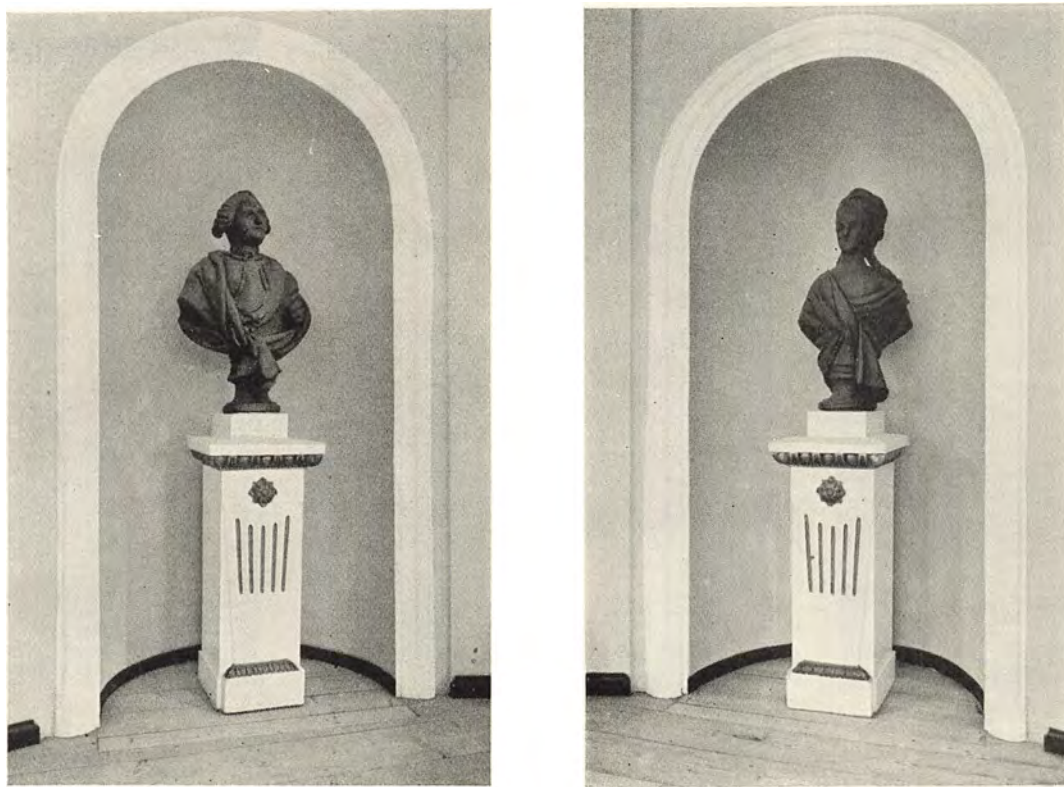

Fig. 154—55. To Louis XVI Piedestaler med sortmalede Gibsbuster af Frederik V, signeret af Jacques Dominique Rachette, og Enkedronning Juliane Marie, udført af C. F. Stanley 1776. Piedestaler og Buster stod 1794 i Vestibulen paa Langesø. Højde 225 cm

Sofaen Fig. 148—149 er typisk dansk Arbejde fra Louis XVI-Tidens første Del, ca. 1760—80, hvor den franske Paavirkning var dominerende. De kannelerede Ben med den udskaarne Dupsko af Blade og derunder en Kugle er et Motiv, der genfindes paa mange danske Møbler fra denne Periode (se bl. a. Fig. 74 og 75); det samme gælder Dekorationen paa Kopstykket og Sargen, der bestaar af lange Bladranker, som er holdt sammen paa Midten af smalle Baand. Sofaen, der er af Bøg, er nu hvidmalet med forgyldte Ornamentter, men oprindelig har den kun haft en tynd Bejdse direkte paa Træet med et Lag Voks over; Betrækket er ikke det originale. Der maa have hørt Stole til Sofaen, med samme Ben og Udsmykning, men ingen af disse er bevaret paa Langesø.

Sofaen, Fig. 151, med seks tilhørende Armstole, Fig. 150, er fra et lidt senere Tidspunkt, antagelig fra 1790'erne. Møblementet er af Bøgetræ, der nu er dækket af flere Lag hvid Maling og Forgyldning. Det er udført her i Landet, men i Modsætning til Sofaen, Fig. 148, der er fransk paavirket, er det præget af engelsk Smag, der i Louis XVI-Stilens sidste Periode fik stor Indflydelse paa vor Møbelkunst. Den københavnske Snedkermester JENS BRØTTERUP, der efter at have arbejdet i England i seks Aar, vendte tilbage til Danmark¹⁸⁹, har fremstillet et Møblement, der i Type svarer til Fig. 150—151; det bærer Rester af hans trykte Etiket¹⁹⁰; ogsaa andre danske Snedkere har udført Møbler i denne ganske enkle Stil. Karakteristisk er Stolens skjoldformede Ryg og svungne Armlæn, der er helt uden Ornamentik, kun dekoreret med en kraftig Hulkehl.

Stolene Fig. 152—153 er fra omkring 1800; de er stilistisk fra Overgangen mellem Louis XVI og Empire. Benene minder en Del om dem paa Stolen Fig. 150; de er ganske vist uden Kannelurer, men Dupskoen og det profilerede Led foroven samt de drejede Rosetter paa Sargen er næsten ens. Ryggene nærmer sig stærkt Empireformerne, men er dog endnu bredest foroven. I Nationalmuseet findes to Stole, der meget nøje svarer til Fig. 152; de stammer

Fig. 156. Louis XVI Piedestal til at varme Tallerkener i. Blik med elfenbenshvid Bundfarve og broget Dekoration, der delvis er opmalet i nyere Tid. Indvendig tre Riste. Højde 114,5 cm. Slutningen af det 18. Aarhundrede

Fig. 157. Piedestalen Fig. 156 med aaben Laage. Sammenlign Fig. 159

Fig. 158. Louis XVI Piedestal til at varme Tallerkener i. Blik med elfenbenshvid Bundfarve og broget Dekoration. Indvendig to Riste. Højde 78,5 cm. Slutningen af det 18. Aarhundrede

Fig. 150. Tegning til et Anretterbord fra Thomas Sheraton; The Cabinet-Maker and Upholsterer's Drawing-Book, hvis første Udgave udkom i London 1791. Til højre en Piedestal til at varme Tallerkener i, svarende til Fig. 156—158. Opvarmningen sker ved, at en glødende Jernbolt anbringes paa en lille Fod i Bunden af Piedestalen, se Tegningen

Fig. 160. Fajancebakke til Bordet Fig. 161. Hvid Bund med blaa Dekoration i Louis XVI Stil. Paa Undersiden
Signaturen: Schleswig. Længde 80 cm, Bredde 53 cm

oprindelig fra Apistemplet i Frederiksberg Have, der opførtes af N. A. Abildgaard 1802—1804¹⁹¹. Tremmeryggen, der ses paa Fig. 152, er en Form, der var yndet baade paa Louis XVI- og Empiretiden, men det ejendommelige Kopstykke paa Fig. 153 med en lang Række cirkelrunde Huller er et usædvanligt Motiv. Stolene, der er dansk Arbejde, er udført i Bøgetræ, som er dækket af mange Lag hvid Maling. Af Fig. 152 findes 4 Eksemplarer paa Langesø, af Fig. 153 er der 24, men kun de 12 er gamle, de øvrige er Kopier, som den nuværende Ejer i 1925 og 1929 har ladet udføre hos A. og C. ANDERSEN, Sværup Mølle, hvis Firmanavn er stemplet indvendig i Sargen.

De to Louis XVI-Piedestaler med Buster af FREDERIK V og Enkedronning JULIANE MARIE (Fig. 154—155) maa være anskaffet til Langesø kort efter Hovedbygningens Fuldførelse 1775, dog tidligst 1776, da Dronningens Buste først blev færdig dette Aar (se nedenfor). Busterne med tilhørende Piedestaler nævnes i Skiftet efter Baroness Holsten 1794, hvor det anføres, at de staar i Vestibulen paa Langesø¹⁹²; de har sikkert været anbragt i de to endnu eksisterende Nicher paa Bagvæggen. Nu staar de i de tilsvarende Nicher i Salen over Vestibulen.

Busten af Kong Frederik V er signeret D. RACH [Resten af Navnet ulæseligt]. V. THORLACIUS USSING har oplyst, at Signaturen er JACQUES DOMINIQUE RACHETTE's; men at han kun har udført en Del af Busten, idet selve Hovedet er en Kopi eller snarere en direkte Afstøbning af Hovedet paa SALY's Buste af Frederik V¹⁹³. Billedhuggeren Rachette er født 22. Dec. 1744 i Vallançay. Han var Elev af Saly ved Kunstakademiet i København, hvor han 1762—64

Fig. 161. Hvidmalet Louis XVI Thebord af Fyrretræ med Bakke af Slesvig-Fajance (jfr. Fig. 160). Højde 81 cm

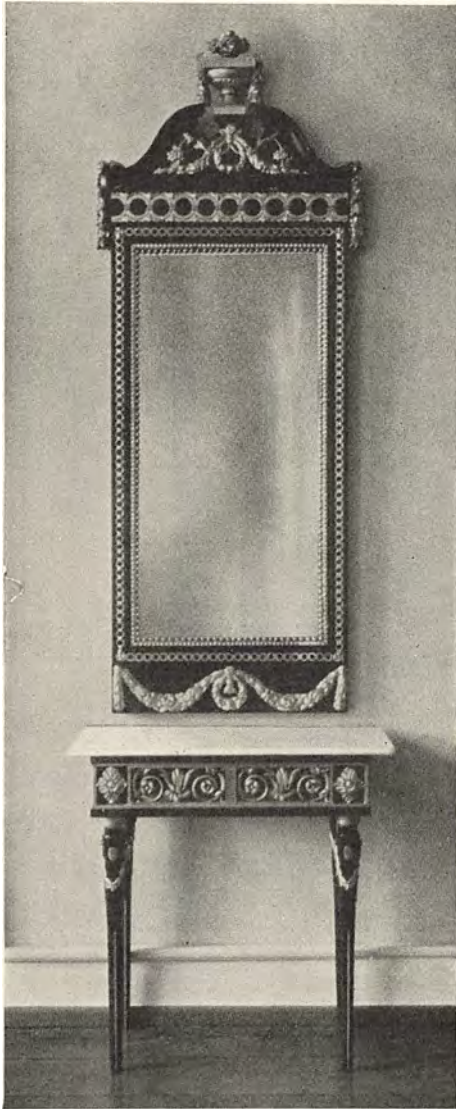

Fig. 162. Dansk Louis XVI Spejl med tilhørende Konsolbord fra 1770'erne eller 80'erne. Spejlet mahognifineret med udskårne forgyldte Ornamentter. Højde 184 cm. Bordet brunmalet med forgyldning; Marmorpladen ny; det nederste af Benene mangler. Højde 81 cm. Stammer maaske oprindelig fra Clausholm

vandt forskellige Medailler, sidst den store Guldmedaille. Da Saly i 1770 ønskede Rachette agreeret og tildelt det store Stipendium, nægtede Akademiet at vedtage dette Forslag. Rachette forlod Landet og tog til Hamborg, hvor han 1773—77 arbejdede for Skatmesteren Grev H. C. SCHIMMELMANN. 1779 kaldtes han til St. Petersborg, hvor han blev Direktør for Porcelænsfabriken, 1782 Medlem af det kejserlige Kunstakademi og 1800 Professor ved dette. Han døde i St. Petersborg den 10. Juni 1809¹⁹⁴.

Busten af Enkedronning Juliane Marie er udført af C. F. STANLEY 1776; Originalen blev udstillet i København 1778. Paa Frederiksborg Museet findes et Eksempel, der er signeret: C. F. Stanley fec. 1776. Paa den kgl. Porcelænsfabrik findes de gamle Forme til Busten¹⁹⁵. Carl Frederik Stanley er født 1738 i Westminster i England. Han kom 1746 til Danmark og blev 1754 Elev paa Kunstakademiet i København; 1758 vandt han Akademiets store Guldmedaille og rejste derefter paa Studierejse til Udlandet. 1766 vendte han tilbage og blev straks agreeret ved Akademiet, hvor han 1778 udnævntes til Professor. Stanley døde i stor Fattigdom 9. Marts 1813. Hans Hovedværk er Dronning LOUISE's Sarkofag i Roskilde Domkirke, men iøvrigt er kun faa af hans Arbejder bevaret¹⁹⁶.

De to Buster paa Langesø er af sortmalet Gibs; Piedestalerne er af hvidmalet Træ med forgyldte Ornamentter, Stilen udpræget Louis XVI med den kraftige Ægestavsprofil foroven og det kannelerede Midterparti med Rosetten. Det er ret sjældent, at saadanne Piedestaler med tilhørende Buster er bevaret; men de har været meget almindelige paa Louis XVI-Tiden, ikke alene som her i en Vestibule, men ogsaa som en Del af Møbleringen i Stuerne; som Eksempel kan nævnes »Salen« i Statsmini-

ster OVE HØEGH GULDBERG's Lejlighed i Prinsens Palæ, indrettet af HARSORFF 1777; den er gengivet paa en Tegning af HAFNER fra 1782¹⁹⁷.

Fig. 156—158 er to malede Blikskabe fra Tiden mellem 1780 og 1800. De er hvide med brogede Dekorationer i typisk Louis XVI-Stil med Vaser og lette Blomsterranker heftet op med sirlige Baandsløjfer. Fig. 156 er delvis opmalet i nyere Tid. Indvendig er der henholdsvis 2 og 3 Hylder af Form som Riste. De to Skabe, der staar paa et Loft paa Langesø, er, saa vidt Forfatteren ved, de eneste Eksemplarer af denne Art her i Landet; men i England er de ret almindelige. De har været anbragt i Spisestuen og er beregnet til at varme Tallerkener i. Man stillede en lille Trefod eller lignende i Bunden, og paa denne lagde man en glødende Jernbolt; Ristene bevirkede, at Luften let kunde cirkulere og derved hurtigere blive varm. I SHERATON's bekendte Drawing Book fra 1791, hvori han gengiver et stort Antal af de Møbler, han har tegnet, findes en Afbildning af et saadant Skab med aaben Laage, saaledes at man tydeligt kan se Ristene og Jernbolten i Bunden (Fig. 159)¹⁹⁸. Som det fremgaar af Tegningen, brugte man to Skabe eller Piedestaler, en paa hver Side af Anretterbordet,

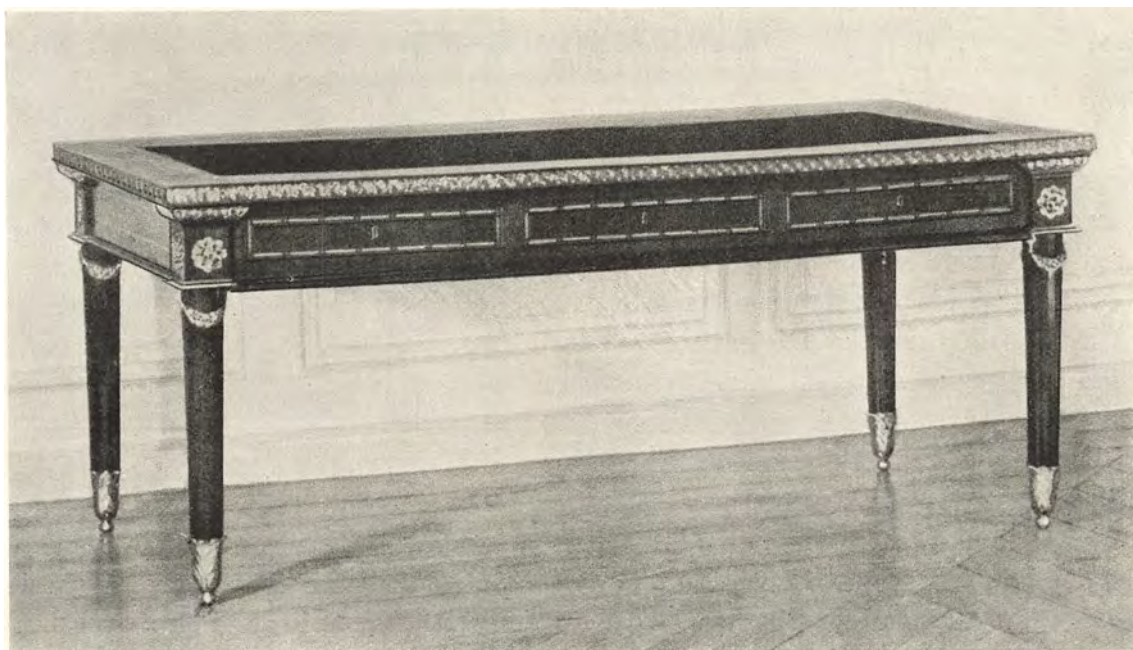

Fig. 163. Louis XVI Skrivebord af Mahogni med Indlægninger af lyst og mørkt Træ samt Elfenben; forgyldte Bronzebeslag. Paa Pladen mørkegrønt Filt. Højde 78,5 cm, Pladen 184 × 90 cm. Fra 1770'erne eller 80'erne. Muligvis udført efter Tegning af C. F. Harsdorff. Jfr. Fig. 164

»the sideboard«; men kun den ene var til at varme Tallerkener i, den anden blev brugt til Vinflasker, Spisebestik og lignende¹⁹⁹. Undertiden anbragte man ovenpaa Piedestalerne to ens Vaser, der i Materiale og Dekoration svarede til disse; Vaserne var som oftest indrettet som Ske- eller Knivgemme; men undertiden anvendtes den ene som Vandbeholder med en Taphane omtrent som paa en Themaskine. Vandet brugte Tjeneren til at skylle Vinglas i, da det i det 18. Aarhundrede var Skik kun at bruge et enkelt Glas ved hver Couvert. Disse Forhold belyses blandt andet gennem følgende to Citater. I Sheraton's Cabinet-makers and Upholsterer's Encyclopædia, der udkom i London 1805, omtales »pedestals with vases at each end of the sideboard, one was used as a plate-warmer, while the other sometimes contained a cellaret for wine. The vases are used for water for the use of the butler, and sometimes as knife cases. They are sometimes made of copper japanned, but generally of mahogany«²⁰⁰. I GEORGE SMITH's Household Furniture fra 1804 nævnes ligeledes Anretterborde med »sideboard-pedestals«; den ene bruges til at varme Tallerkener i, medens den anden »have a tray capable of holding six or eight bottles, which turns on a contre, also a drawer under, containing water to wash glasses during dinner«²⁰¹.

Piedestalerne var ikke altid af Blik som de to, der findes paa Langesø; der kendes i Eng-

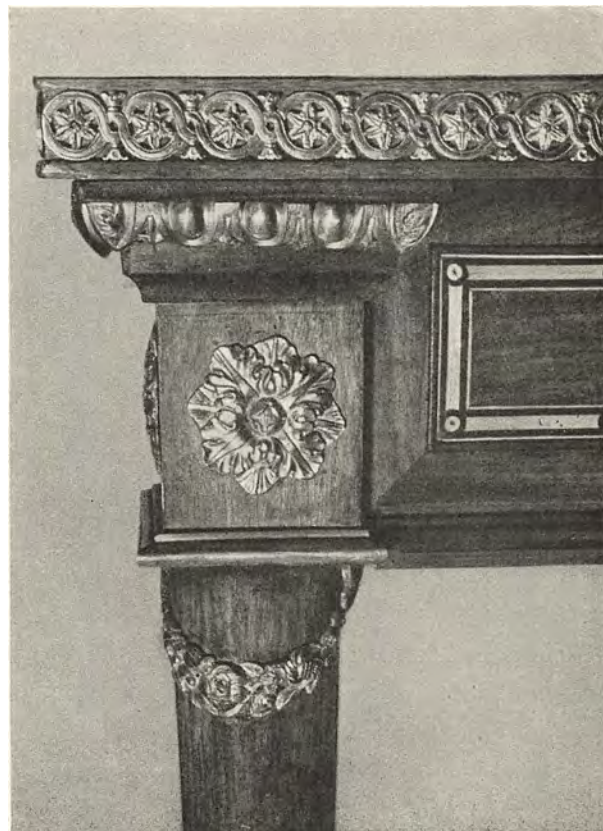

Fig. 164. Detalje af Bordet Fig. 163 med fint forarbejdede, forgyldte Bronzebeslag og Indlægninger af Elfenben og mørkt Træ

land flere Eksemplarer, der er udført af Træ, med Finér svarende til Anretterbordet, og i Bunden, hvor den glødende Jernbolt har været anbragt paa en lille Fod, er tydelige Brandmærker; det menes, at adskillige af de mange engelske Herregaardsbrande i det 18. Aarhundrede er opstaaet i disse Varmeskabe²⁰².

De to Piedestaler paa Langesø er ikke ens, hverken hvad Størrelse eller Dekoration angaar, saa de kan næppe have været anbragt paa hver sin Side af et Anretterbord, saaledes som man brugte det i England; thi Louis XVI-Tidens Krav til Symmetri var overordentlig strenge; men det er jo muligt, at de hver har haft en Pendant, som nu er forsvundet. Paa et noget senere Tidspunkt, i 1825, ved man imidlertid, at den ene har staaet i »Dagligstuen« og den anden i »Sovekammeret til Haven«, det fremgaar af den Fortegnelse over Langesø's Møbler, som blev udfærdiget 1825, da Inventaret blev solgt paa Auktion efter Baron Ditlev Holsten's Død den 9. April samme Aar. Den ene af Piedestalerne var vurderet til 4 Rdl. og solgtes for 4 Rdl. 3 M. 8 S. til Godsforvalter JANTZEN paa Langesø, der maa have købt den paa Baron Adam Christopher Holsten's Vegne. Baronen havde selv købt den anden Piedestal før Auktionen; den er opført som »Et lakeret Blikskab« og vurderes til 3 Rdl.²⁰³. Forskellen i Vurderingsprisen paa de to Skabe skyldes vel, at de ikke er lige store.

Louis XVI Spejlet med tilhørende Konsolbord, Fig. 162, er dansk Arbejde fra 1770'erne eller 80'erne. Baade Bord og Spejl minder meget om Fig. 72 og 75, og det er muligt, de oprindeligt stammer fra Clausholm. Spejlet er fineret med mørk Mahogni og dekoreret med udskaarne, forgyldte Ornamentter i typisk Louis XVI-Stil. Paa Bordet har man ikke ofret Mahognifinér, det er kun malet med en mørkebrun Farve, der i Tone svarer til Spejlet; den gennembrudte Sarg og Dekorationen er forgyldt. Det underste Stykke af Benene mangler, de har sikkert oprindeligt haft udskaarne Dupsko bestaaende af udsvejende Blade med en Kugle under, svarende til dem, der ses paa Fig. 75. Marmorpladen paa Bordet er ny.

Fig. 166. Engelsk Bord fra Aarene omkring 1800. Fineret med brogede Træsorter. Messing-Dupsko og Hjul er de originale. I den ene Kortsiden en Skuffe. Højde 71,5 cm

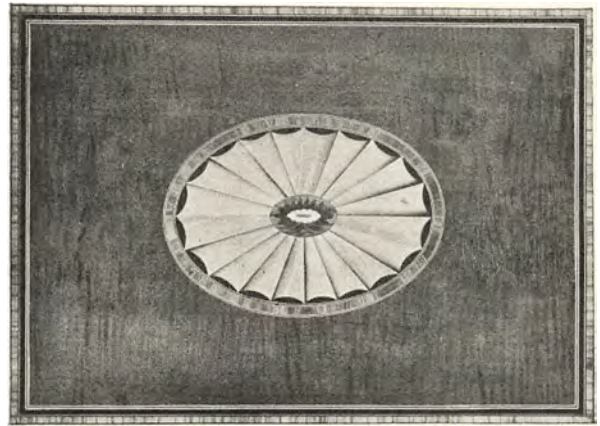

Fig. 165. Indlagt Plade paa det engelske Bord Fig. 166. Længde 58 cm, Bredde 41,5 cm

Det hvidmalede Thebord, Fig. 160—161 er af Fyrretræ. Fajancebakken, der danner Bordplade, er hvid med blaa Dekoration; paa Undersiden er den med blaa Haandskrift signeret: Schleswig, og i Skærven er der indridset: N. 3. — Slesvig Fajance-Fabrik blev oprettet 1755 og bestod til 1814. Den her omtalte Bakke maa være fremstillet ca. 1770—90; paa det Tidspunkt var N. V. RAMBUSCH Leder af Fabriken²⁰⁴.

Fig. 167. Louis XVI Bord fineret med Mahogni paa Fyr. Benene, der er af fuld Mahogni, er kannelerede. Dansk Arbejde fra Slutningen af det 18. Aarhundrede. Højde 76 cm

Fig. 168. Dansk Louis XVI Bord fra Slutningen af det 18. Aarhundrede. Mahognifiner paa Fyr. Højde 73 cm. Pladen 86 x 54 uden Klapper

Skrivebordet Fig. 163—164 er mahognifineret paa Fyr, de seks Skuffer, tre i hver Langside, er af Eg; paa Sarg og Plade er der indlagte Borter af lyst og mørkt Træ samt Elfenben, desuden er Bordet rigt dekoreret med fint forarbejdede, forgyldte Broncer (Fig. 164). Pladen, der maaler 184 x 90 cm, er næsten helt dækket af mørkegrønt Filt. Bordet er i udpræget Louis XVI-Stil, og selvom det er sjældent, at danske Møbler er udstyret med saa rige Bronzebeslag som dette, er det dog efter al Sandsynlighed tilvirket her i Landet; det er nær i Slægt med et Skrivebord paa Fredensborg Slot, der maa være dansk og ikke fransk eller tysk Arbejde, da det er fineret med Birkerod. Iøvrigt har Langesø-Bordet saa mange Detailler fælles med to Møbler paa Bregentved, der menes at være tegnet af Harsdorff, at der er Mulighed for, at ogsaa dette er udført efter hans Tegning. Bordet maa være anskaffet af Baron Adam Christopher Holsten, da det nævnes i Fortegnelsen over de Genstande, som hans Sønneson, Baron A. C. Holsten købte paa Auktionen paa Langesø 1825²⁰⁵.

Bordene Fig. 167—170 er antagelig dansk Arbejde, medens Fig. 165—166 er udført i England. Sidstnævnte Bord er overordentlig fint forarbejdet, og fineret med mange kost-

Fig. 169. Louis XVI Bord fra Slutningen af det 18. Aarhundrede. Plade af og Ben af fuld Mahogni, Resten mahognifineret paa Eg. Skuffen har fortil tre mindre Rum. Højde 71 cm. Pladen 110 x 87 cm. Antagelig dansk Arbejde

Fig. 170. Bord fra Aarene omkring 1800. Mahognifiner paa Eg; Pladen fuld Mahogni. Dupsko og Hjul af Messing. Højde 77 cm. Antagelig dansk Arbejde

Fig. 171. Mahognifineret Louis XVI Chatol dekoreret med forgyldte Broncer og et Maleri; øverst en hvid Marmorplade og Messinggitter. Bag i Møblet har der oprindelig været et Spilleværk med Vals. Højde 157,5 cm. Antagelig fransk Arbejde

bare Træsarter; det er ganske lille, Pladen maaler kun $58 \times 41,5$ cm; Benene er meget spinkle og ender forneden i en Messingdup med Hjul, der er de oprindelige. Skufferne er samlet med meget fine Sinkninger, de saakaldte Svalehaler, der er karakteristiske for engelsk Møbelhaandværk fra denne Tid. Bordet maa være udført i Aarene omkring 1800.

Chatollet Fig. 171—172 er antagelig fransk. Det er udvendig fineret med Mahogni og dekoreret med forgyldte Broncer; paa Klappen er indfældet et ovalt Maleri, hvor man i et Parklandskab ser en Mand med draget Sværd og en Kvinde med en lille Dreng ved sin Side; øverst paa Chatollet er et Gitterværk af Bronze og en hvid Marmorplade. Bag Skriveklappen, der indvendig er beklædt med grønt Filt, er mindre Rum og Skuffer af Cedertræ fineret med eksotiske Træsarter i grønne, gule og sorte Farver. Bag i Møblet har der været indrettet et Spilleværk; men Valsene er gaaet i Stykker og ligger nu i et Loftsrum paa Langesø.

Fig. 173 er et Skrivechatol af en anden Opbygning end det foregaaende. Det er mahognifineret paa Eg og dekoreret med rige, forgyldte Bronzebeslag (Fig. 174—175). Paa de to underste Sideskabe er der Pilastre, hvis Kannelurer er beklædt med Messing. Det midterste af de tre Overskabe har to Døre, der mødes paa Midten; Laurbærkransen og Rosetten er delt

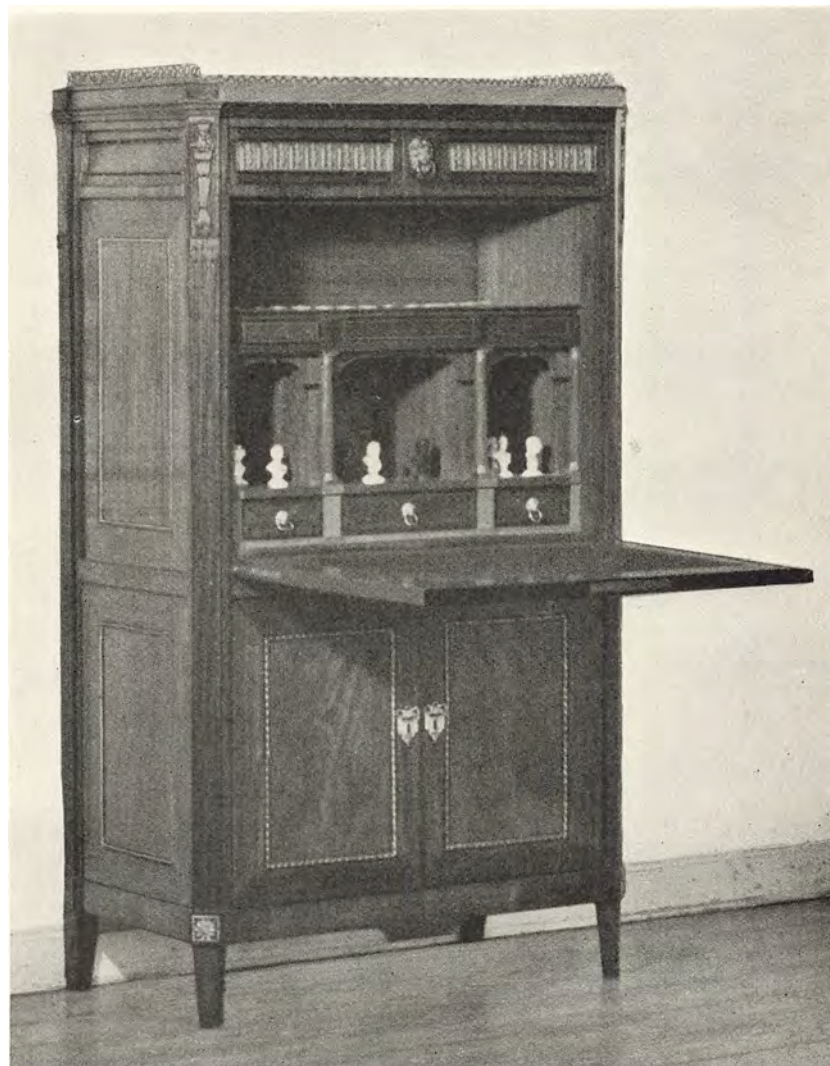

Fig. 172. Chatollet Fig. 171 med aaben Skriveklap, der indvendig er beklædt med grønt Filt. Skufferne bag Klappen af Cedertræ dekoreret med Palisander og Rosentræ samt forskellige grønne, gule og sorte Træsorter. Figureerne i Midterrummene hører ikke til Møbet

saaledes, at der sidder en Halvdel paa hver af Dørene (se Fig. 174). Indvendig er der Skuffer og paa Midten en Skriveklap, der kan trækkes ud. Møbet er ualmindelig fint udført i alle Detailler, hvad Fig. 176 tydeligt viser; man ser en Hjørnesamling fra en af Skufferne med spinkle, regelmæssige Sinker. Stilen er Louis XVI, som det fremgaar af de kanelerede Pilastre og Bronzebeslagenes klassiske Ornamentformer; den ret kompakte Opbygning og den strenge, lidt tørre Dekoration bevirker, at Chatollet som Helhed er tungere og mere massivt, end man sædvanligvis ser det paa Louis XVI Tiden, hvor det spinkle og graciøse var i Højsædet. Man har aabenbart først og fremmest villet skabe et monumentalt Møbel. Hvor det er udført, og hvem der har givet Tegning til det, kan ikke siges med Bestemthed; i Langesø's Arkiv findes intet, der belyser dette Spørgsmaal; der vides kun, at det fra gammel Tid har staaet paa Gaarden, og at det som det øvrige Louis XVI Inventar antagelig er anskaffet af Geheimeraad Adam Christopher Holsten. Der er imidlertid en vis Sandsynlighed for, at Chatollet er tilvirket her i Landet, selv om det er meget sjældent, at danske Møbler udstyres med saa rige Broncer som her, og selv om Opbygningen er en anden end den, man sædvanligvis brugte; Chatollet er nemlig i Slægt med et Dokumentskab i Kunstindustrimuseet i København, som ifølge en indklæbet Seddel skal være udført efter Harsdorff's Tegning²⁰⁶.

Fig. 173. Louis XVI Chatollet fineret med Mahogni paa Eg og dekoreret med forgyldte Bronzebeslag. I hele Bredden en Skriveplade, der kan trækkes ud. Højde 190 cm. Udført i Slutningen af det 18. Aarhundrede, antagelig efter C. F. Harsdorff's Tegning. Jfr. Fig. 174—176

Langesø Chatollet er rigere og mere pompøst end dette; men de to Møbler ligner hinanden paa flere væsentlige Punkter og adskiller sig paa samme Maade fra de gængse Former; det er derfor ikke usandsynligt, at de er tegnet af samme Kunstner. At den haandværksmæssige Udførelse er overordentlig fin, behøver ikke at opfattes som Tegn paa, at Møblet nødvendigvis maa være importeret fra Udlandet; de danske Møbelsnedkere var i denne Periode meget dygtige, og flere af dem præsterede Arbejde af fineste Kvalitet.

Den Chatoltype, der oftest blev anvendt her i Danmark, er repræsenteret ved Fig. 178. Det karakteristiske ved Opbygningen er, at Underdelen har store Skuffer, derover en Skraaklap, bag hvilken der er Rum og Smaaskuffer, og en Overdel bestaaende af tre mindre Skabe. Samme Hovedtype, blot med en anden Inddeling af Skabsoverdelen, brugtes her i Landet hele det 18. Aarhundrede igennem (se Fig. 37 og 40); ogsaa paa Empire-Tiden var den meget yndet; i denne Periode var Overdelen altid tredelt, og Klappen havde som oftest buet Form (se Fig. 275). Fig. 178 er fineret med mørk Mahogni og udvendig kun dekoreret med en Tandsnitsbort foroven og et ovalt Felt paa Midterlaagen samt riflede Partier paa Skuffen under Skriveklappen. Paa de to smaa Sideskabe har der langs Kanten foroven staaet et spinkelt gennembrudt Gitter af Mahogni. Rester af det er endnu bevaret, og fornylig er et nyt Gitter

Fig. 174. Detaille af Chatollet Fig. 173 med forgyldte Bronzebeslag. Midt i Billedet ses Sammenstødning af to Skabslaager camoufleret ved Hjælp af Beslagene

Fig. 175. Detaille af Chatollet Fig. 173. Rosetten paa de underste Sideskabe. Forgyldt Bronze; Diameter 5 cm

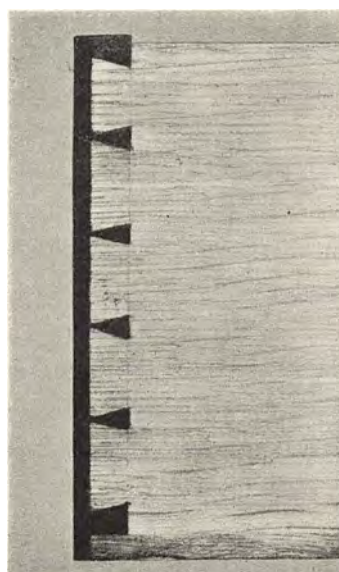

Fig. 176. Detaille af Chatollet Fig. 173. Del af en Skuffe set fra Siden, saaledes at man ser den omhyggeligt udførte Sinkning med regelmæssige, spidsvinklede Tappe. Skuffens Højde 11,8 cm

Fig. 177. Engelsk Bogskab fra Slutningen af det 18. Aarhundrede. Delvis fuld Mahogni med Indlægninger i lyst og mørkt Træ. Højde 258 cm

opsat, kopieret efter det gamle. Antagelig har der mellem Ben og Sarg været en buet Sprosse som den, der ses paa Kommoden Fig. 183. Beslagene er ikke de oprindelige, de er fra Slutningen af forrige Aarhundrede. Naar man aabner Skriveklappen, gaar de to Figler, der skal bære den, automatisk ud; bag Klappen er Skuffer og Rum fineret med forskellige lyse Træsarter, der danner Borter og ovale Felter; i Skuffen under Klappen er der Toiletbordsindretning med Spejl og mange Smaarum fineret paa lignende Maade (Fig. 179). Chatollet er udført i Danmark, antagelig i Aarene mellem 1780—1800. Det er stærkt paavirket af engelsk Smag, hvilket tydeligt fremgaar af den ganske enkle Udformning uden iøjnefaldende Dekoration og den meget mørke, tætte Mahogni. Et Chatol næsten Mage til det paa Langesø har siden 1830'erne staaet i Sukkergaarden i Odense²⁰⁷.

Bogskabet Fig. 177 er et fint engelsk Møbel fra Slutningen af det 18. Aarhundrede. Det er tildels af fuld Mahogni med Indlægninger i lyst og mørkt Træ; de spinkle Sprosser i Overdelens Døre, der er særlig typiske for engelsk Møbelkunst, er kantet med smalle Staffe; Skabet er som næsten alle Møbler, der er udgaaet fra engelske Værksteder, meget omhyggeligt udført indtil de mindste Detailler²⁰⁸.

De smaa Louis XVI-Kommoder, Fig. 182—184, er alle fineret med mørk Mahogni paa Fyrretræ, Skufferne er af Eg. Hjørnesøjlernes Kapitæler og Baser samt Skuffebeslagene

Fig. 178. Dansk Louis XVI Chatol, ca. 1780—1800. Fineret med Mahogni paa Fyr, Skufferne af Eg. Beslagene fra Slutningen af forrige Aarhundrede. Paa Overdelens Sideskabe har der langs Kanten foroven staaet et spinkelt, gennembrudt Gitter af Mahogni; mellem Ben og Sarg har der antagelig været en buet Sprosse. Højde 204 cm. Jfr. Fig. 179

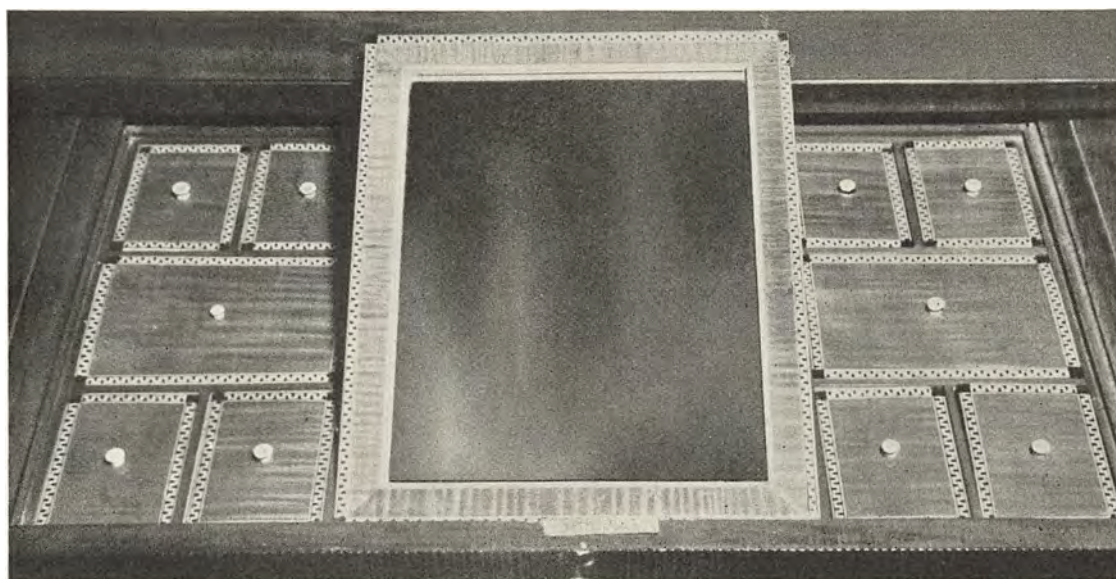

Fig. 179. Detaille af Chatollet Fig. 178. Toiletbordsindretning under Skriveklappen. Spejl og Laag fineret med blandt andet farvet Ahorn paa Eg; hvide Benknapper

Fig. 180. Skab med Skuffeunderdel; fuld Mahogni. Hænkebeslag af Messing, Nøgleskilte af Sølv. Højde 187 cm. Muligvis engelsk Arbejde

der ses paa de afbildede Kommoder. Benenes Form er ogsaa den samme, og Dekorationen er hovedsagelig Tandsnit, Meanderbort og riflede Partier skaaret ud i det mørke Træ. Blomster- og Bladranker heftet op i sirlige Sløjfer, samt Vaser og antikke Reliefhoveder, der ellers var meget yndede Motiver paa Louis XVI Tiden, anvendte man ikke paa disse Møbler.

Som nævnt er Størstedelen af Langesø's Inventar fra Empire-Tiden. Det er anskaffet dels af Baron Ditlev Holsten, der ejede Langesø fra 1801 til 1825, dels af dennes Nevø, Baron Adam Christopher Holsten. Hans Fader, den senere Admiral Hans Holsten, havde arvet Gaarden efter sin Broder, men overdrog Administrationen af Godset til Sønnen. Denne blev 4. August 1826 gift med MAGDALENE FRICCIUS VON SCHILDEN, og samme Aar flyttede Ægteparret til Langesø, der i den Anledning blev fuldt udstyret, dels med det Indbo, Baronnen havde erhvervet paa Auktionen efter Onklen (se Side 238), dels med nyanskaffede Møbler. I et Brev

er af Messing. Paa Fig. 182 er der tillige smaa Messingstave foroven og forneden i Søjlernes Kannelurer; mellem Ben og Sarg har der været en buet Sprosse af samme Form som den, der ses paa Fig. 183. Af den sidstnævnte findes der to Eksemplarer paa Langesø. Kommoder som disse havde som oftest deres Plads paa Vinduespillerne, hvor de anvendtes som Konsol for høje Mahognispejle i samme enkle Stil. Kommoderne tilhører stilistisk samme Gruppe som Chatollet Fig. 178 og er ligesom dette paavirket af engelsk Smag; men de er udført her i Danmark, hvor denne Type har været meget yndet; der er bevaret et stort Antal af dem; undertiden er der Sy- eller Toiletbordsindretning i den øverste Skuffe. De er nær i Slægt med nogle Chatoller fra samme Tid, der dels kendes gennem bevarede Stykker, dels gennem nogle Mestertegninger, som danske Møbelsnedkere har udført og forelagt Kunstakademiet som Led i deres Mesterprøve²⁰⁰. Disse Chatoller er som Kommoderne af mørk Mahogni, og baade paa Over- og Underdel er de forsynet med Hjørnesøjler af samme Type som dem,

Fig. 181. Natbord fineret med Mahogni paa Fyr. Indlægning af lyst Træ. Graa Marmorplade. Højde 83 cm

Fig. 182. Louis XVI Kommode, fineret med Mahogni paa Fyr og Eg. I Hjørnesøjlerne Kannelurer er foroven og forneden Messingstave; Kapitæler og Baser samt Skuffebeslag af Messing. Mellem Ben og Sarg Spor af buede Sprosser som dem, der ses paa Fig. 183. Højde 83 cm. Dansk Arbejde ca. 1760—1800

Fig. 183. To Louis XVI Kommoder, fineret med Mahogni paa Fyr. Hjørnesøjlerne Kapitæler og Baser samt Skuffebeslagene af Messing. Højde 77 cm. Dansk Arbejde ca. 1760—1800

skrevet kort før Brylluppet fortæller Baron A. C. Holsten sin Forlovede, hvorledes man gør alt parat til Indflytningen²¹⁰.

Som det fremgaar af Billedmaterialet, er de Empire Møbler, der findes paa Langesø, gennemgaaende ret jævne; der er ganske vist en Del Kvalitetsstykker imellem, men adskillige er ganske enkle, næsten spartanske i Udførelsen; de adskiller sig ikke fra de Møbler, den jævne Borger havde staaende i sine Stuer. Det er ikke noget specielt for Langesø's Inventar, saaledes har det sikkert været de fleste Steder paa Empiretiden i Modsætning til det 17. og 18. Aarhundrede, da det Indbo, man anvendte paa Herregaardene, var langt kostbarere og rigere udsmykket end det borgerlige. Men Begyndelsen af det 19. Aarhundrede

var en fattig Tid for Danmark, Tabet af vor Flaade, Statsbankerotten 1813 og Vanskelighederne efter Napoleonskrigene satte sine Spor; man havde ikke Raad eller Trang til overdaadig Luksus. Begrebet Pragtmøbel eksisterer ikke i dansk Empire. Den store sociale Udvikling havde naturligvis ogsaa sin Andel i dette Forhold; det 19. Aarhundrede blev Borgerskabets Aarhundrede.

Fig. 184. Louis XVI Kommode, fineret med Mahogni paa Fyr og Eg. Hjørnesøjlerne Kapitæler og Baser samt Nøglerørerne paa Skufferne af Messing; ingen Spor af Hankebeslag. Højde 82,5 cm. Dansk Arbejde ca. 1760—1800

Paa Holstenshuus findes en Guoache, Fig. 185, der gengiver Vestibulen paa Langesø, saaledes som den saa ud paa Empire-Tiden. Gouachen og tre tegnede Forstudier hertil, der nu findes paa Nationalmuseet, er udført af NIELS RINGE; de kan dateres til ca. 1835, da de to smaa Piger, der ses tilhøjre i Billedet, forestiller Baron A. C. Holsten's Døtre, SOPHIE MAGDALENE og RE-

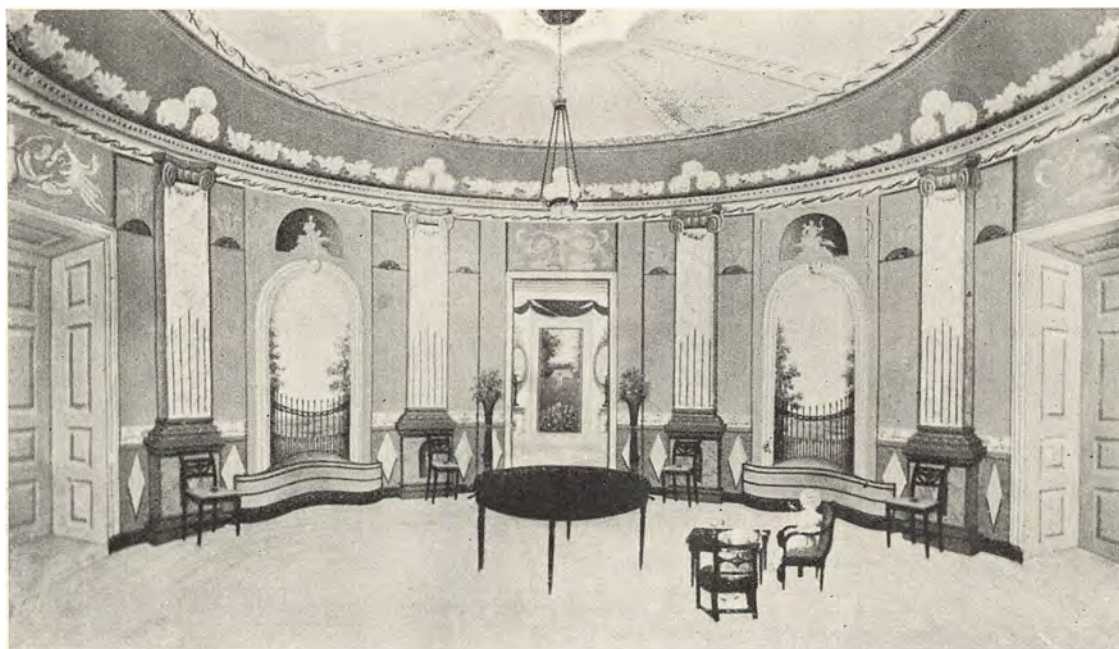

Fig. 185. Gouache paa Holstenshuus udført ca. 1835 af Niels Ringe, forestillende Vestibulen paa Langesø. Flere af de gengivne Møbler findes stadig. Jfr. Fig. 186—194. Højde 19 cm, Bredde 32 cm

GITZE HOLSTEN født henholdsvis 1830 og 1831. Nogle af de Møbler, der ses paa Gouachen, findes stadig paa Langesø.

Det store runde Empire-Bord midt paa Gulvet (jævnfør det forstørrede Udsnit af Gouachen Fig. 190), staar nu i Spisestuen; det er afbildet som Fig. 191. Bordet er delvis af fuld Mahogni, paa Benene er der Messingdupper og -hjul; Pladen kan forlænges ved Udtræk, derfor er der to Sæt Ben ved Sammenføjningen, hvilket ogsaa kan skimtes paa Gouachen. Som tidligere omtalt kom store Spiseborde paa Mode i Slutningen af det 18. Aarhundrede, men først paa Empire-Tiden begyndte de at blive mere almindelige. Det er ejendommeligt, at man paa Langesø har stillet Bordet i Vestibulen, hvor man vel næppe har indtaget Maaltiderne; det er muligt, det kun har været brugt ved festlige Lejligheder.

Stolene, der er anbragt ud for hver Pilaster, ses i Nærbillede paa Fig. 193; de har lyst Betræk paa Sædet, der tilsyneladende paa Midten er broderet med et mørkt Motiv. Arkitekt EBBE BERNER har gjort opmærksom paa, at Stolene Fig. 194, der har staaet paa Langesø fra gammel Tid, maaske er identiske med dem, der gengives paa Gouachen. Opbygningen er ganske den samme, og der er Spor af Taphuller i Ryggens Tværsprosser, der viser, at Stolene har haft en Udsmykning paa dette Sted. De to smaa Barnestole, der ses paa Fig. 192, eksisterer vist nok ikke mere; de er ligesom Fig. 193 i Empirestil.

De to høje Blomsterstandere, der er anbragt paa hver sin Side af Midterdøren i Vestibulen, findes stadig paa Langesø (sml. Fig. 186 og 188—189). De er meget fint udført i Mahogni, med Citrontræsindlægninger. Ornamentikken minder en Del om de malede Dekorationer, som FREUND og andre Kunstnere anvendte paa deres Møbler fra det 19. Aarhundredes Begyndelse. Indvendig i Skaalen findes en Zinkbeholder, tilsyneladende den originale. Standerne maa aabenbart have været brugt til friske Blomster og ikke til tørrede eller kunstige, de saakaldte Makart-Buketter, der senere blev saa moderne. Formodentlig har saadanne Blomsterstandere været ret almindelige paa Empiretiden; men disse to er, saa vidt man ved, de eneste bevarede her i Landet.

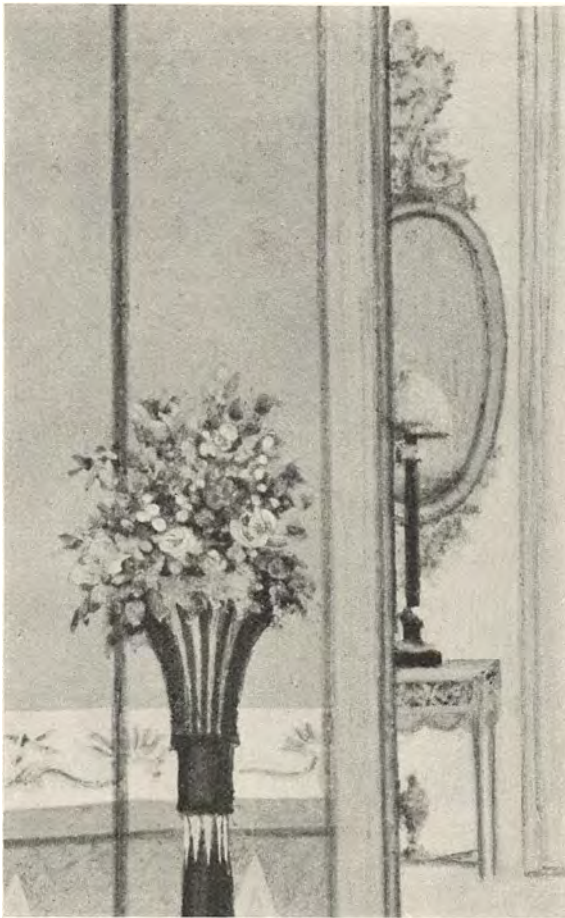

Fig. 186. Udsnit af Gouachen Fig. 185 med Gengivelse af Møblerne Fig. 187—189

Fig. 187. Forgyldt Louis XVI Spejl gengivet paa Gouachen Fig. 185—186. Pendant-Spejlet, der ses paa Fig. 185, hænger nu tillige med det her afbildede paa Holstenshuus. Jfr. Fig. 326—328

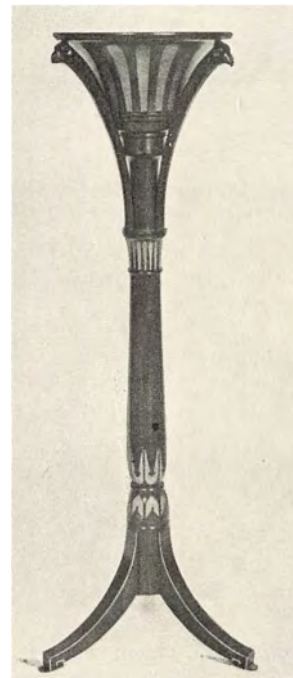

Fig. 188—189. To Empire Blomsterstandere af Mahogni med Indlægninger af lyst Træ; i Skaalene Zinkbeholdere. Udført i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede. Højde 135 cm. Gengivet paa Gouachen Fig. 185—186

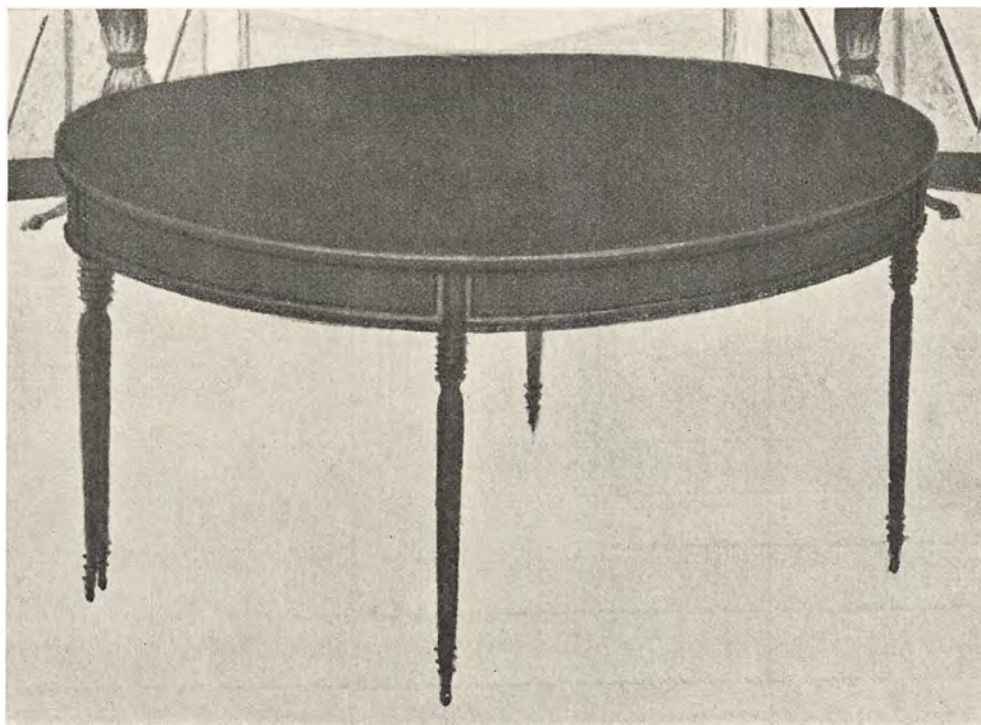

Fig. 190. Udsnit af Gouachen Fig. 185 med Gengivelse af Bordet Fig. 191

Fig. 191. Empire Spisebord, ca. 1820—1835, Plade og Ben af fuld Mahogni, Resten Mahognifnér paa Fyr. Dupsko og Hjul af Messing. Pladen kan forhenges ved Udtræk ,derfor to Sæt Ben ved Sammenføjningen. Højde 76 cm, Pladens Diameter ca. 157 cm. Gengivet paa Gouachen Fig. 185, se Udsnit af denne Fig. 190

Fig. 192. Udsnit af Gouachen Fig. 185 med Baron A. C. Holsten's Døtre Sophie Magdalene og Regitze Holsten

Fig. 193. Udsnit af Gouachen Fig. 185 med Gengivelse af en af Stolene ud for Vægpiilerne. Betrækket paa Sædet er tilsyneladende broderet med et mørkt Midtermotiv

Fig. 194. Ti Empire Stole af brunmalet Bøgetræ. Spor af Taphuller i Ryggens Tværsprosser, der viser, at Stolene har haft Udsmykning mellem disse. Højde 83 cm. Nyt Betræk. Antagelig identiske med de Stole, der gengives paa Gouachen Fig. 185, se Udsnit af denne Fig. 193

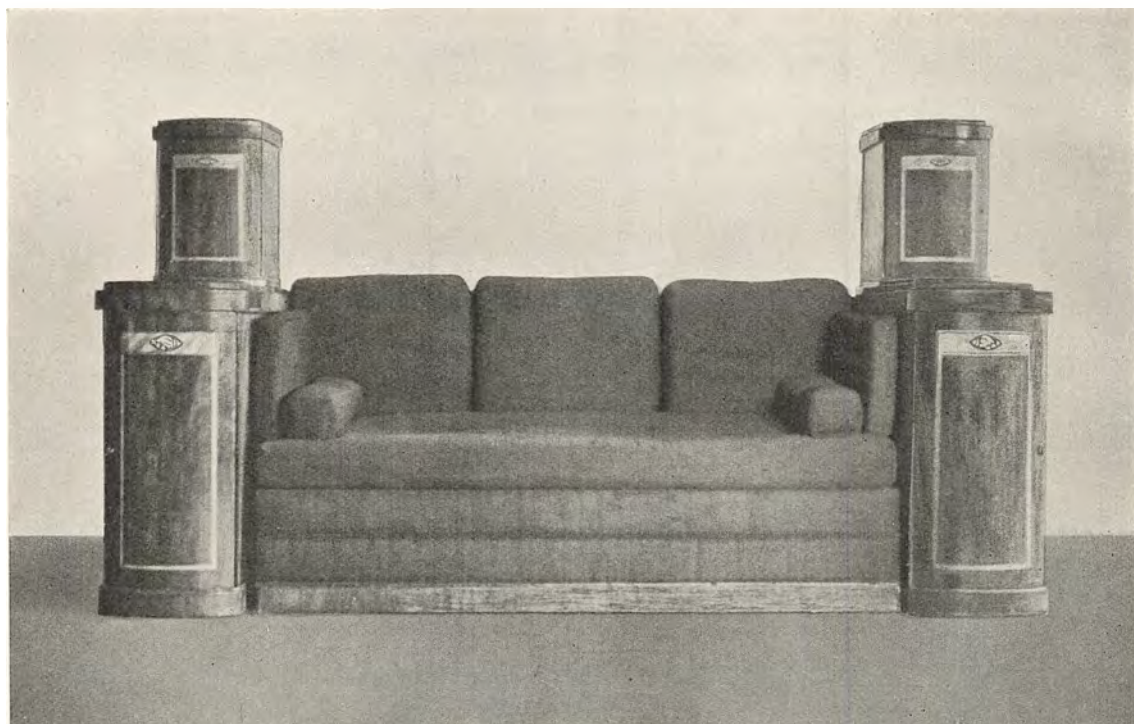

Fig. 195. Dansk Empire Skabssofa, ca. 1800—1810, fineret med Mahogni paa Fyr; Indlægninger af lyst Træ, i Koukyliemotiverne paa Sideskabene desuden grønt Træ. Nyt Betræk. Højde 138 cm, Længde 250 cm

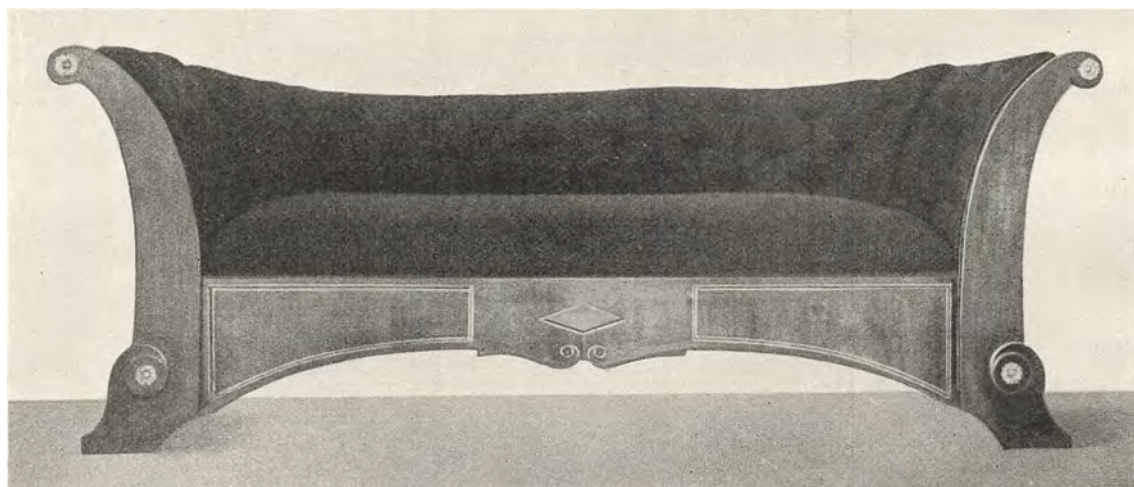

Fig. 196. Empire Sofa fineret med Mahogni paa Fyr; lyse indlagte Striber; Messingrosetter, gengivet paa Fig. 234, som de to yderste i mellemste Række; midt paa Sargen rhombeformet forsænket Felt med blaa Bund. Længs Armlænene foroven sort, drejet Stok. Højde 83,5 cm, Længde 218 cm. Nyt Betræk. Dansk Arbejde ca. 1810—1840

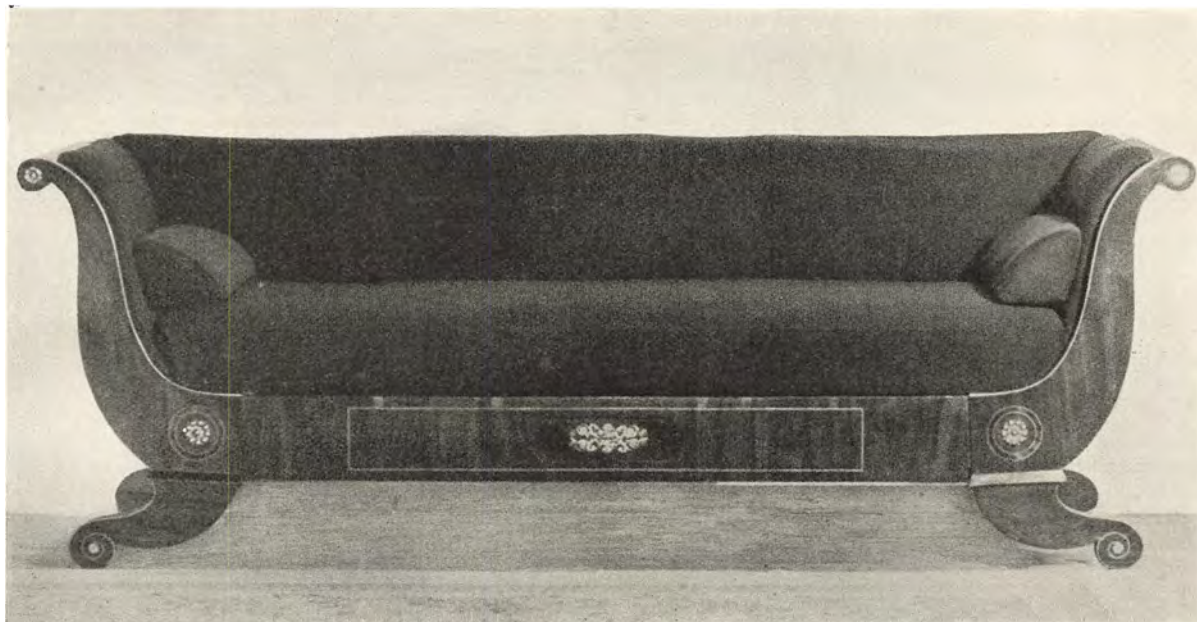

Fig. 197. Dansk eller nordtysk Empire Sofa fineret med Mahogni paa Fyr, Indlægninger af lyst og mørkt Træ; Messingrosetter og -beslag gengivet paa Fig. 234 som de to sidste i nederste Række og Midtermotivets ene Halvdel øverst. Højde 83,5 cm, Længde 233 cm. Nyt Betræk. Ca. 1810—1840

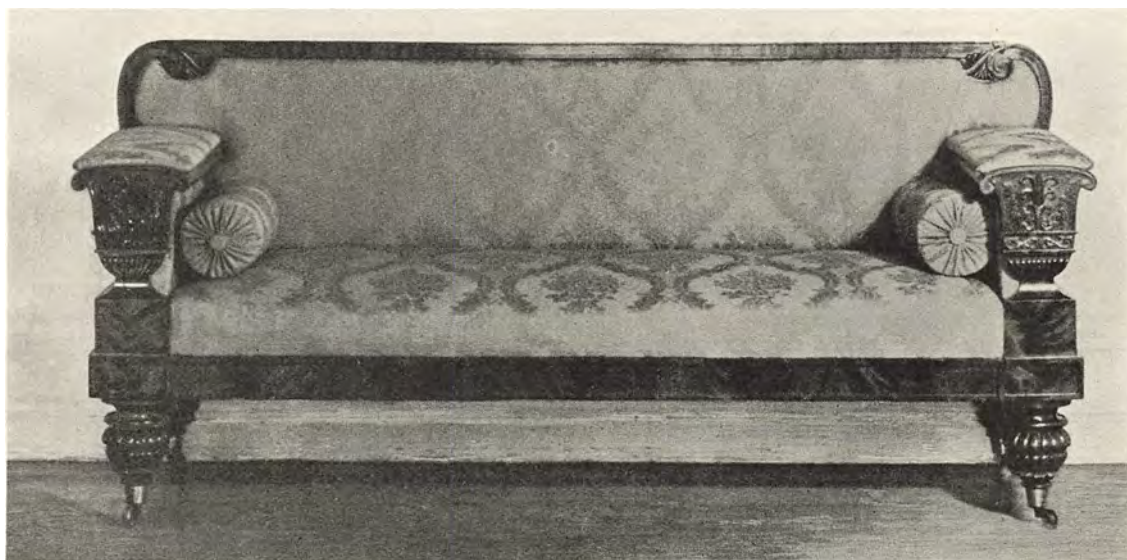

Fig. 198. Sen-Empire Sofa med seks tilhørende Armstole, Fig. 231—232. Mahognifineret paa Fyr; Dupsko og Hjul af Messing. Ca. 1830—1850. Nyt Betræk. Højde 92,5 cm, Længde 200 cm

Fig. 199. Empire Sofa mahognifineret paa Fyr. Højde 82 cm, Længde 212 cm. Nyt Betræk. Dansk Provinsarbejde ca. 1820—1840

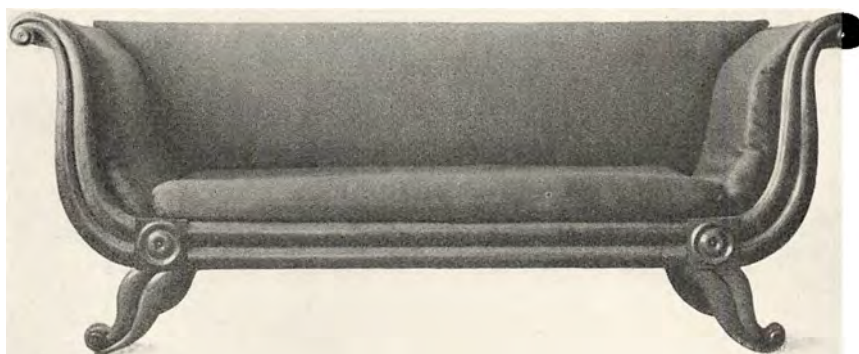

Fig. 200. Empire Sofa, Mahognifinér paa Fyr. Højde 90 cm, Længde 219 cm. Nyt Betræk. Dansk Provinsarbejde ca. 1820—1840

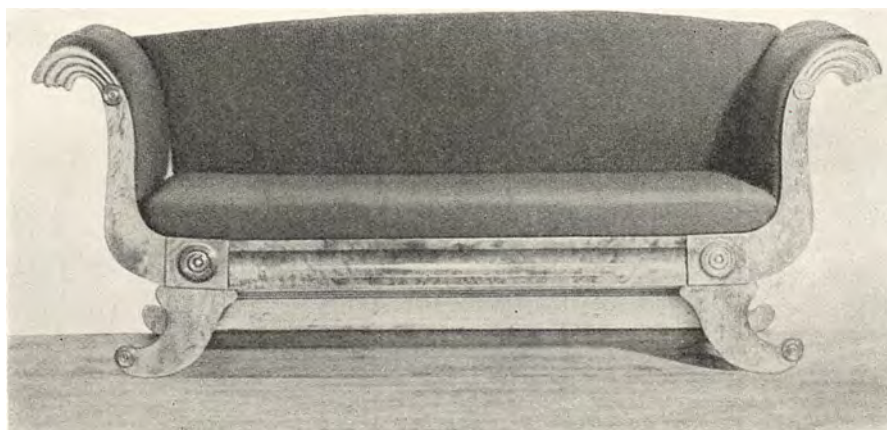

Fig. 201. Empire Sofa af Birketræ. Dansk Provinsarbejde ca. 1820—1840. Højde 85,5 cm, Længde 212 cm. Nyt Betræk

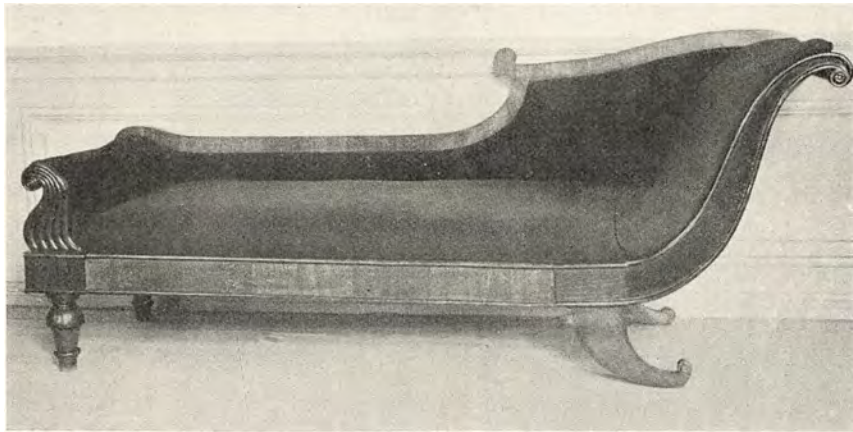

Fig. 202. Dansk Empire Sofa, mahognifineret paa Fyr. Benene til venstre nyere. Højde 90,5 cm, Længde 220 cm. Nyt Betræk. Ca. 1820—1840

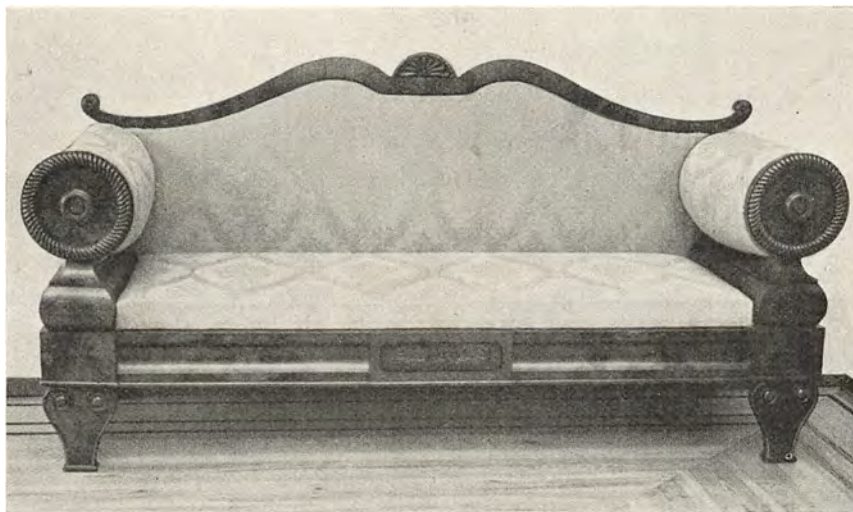

Fig. 203. Empire Sofa ca. 1820—40, mahognifineret paa Fyr. Højde 102 cm, Længde 210 cm. Nyt Betræk

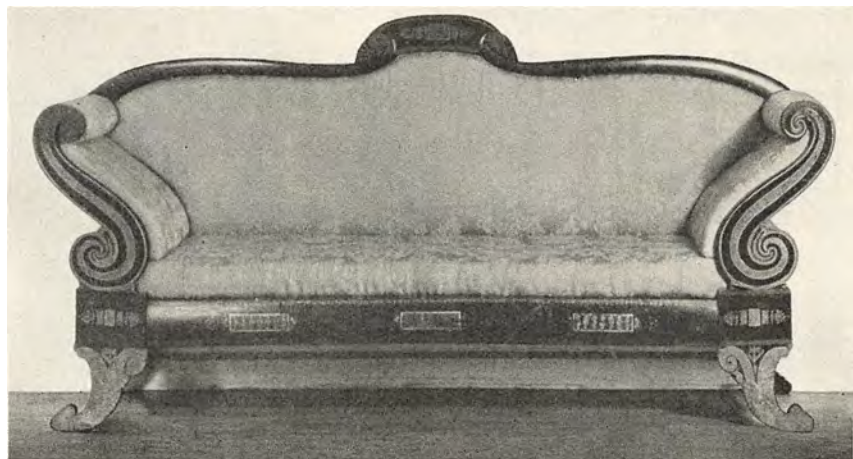

Fig. 204. Sen-Empire Sofa ca. 1820—1840, med en tilhørende Stol Fig. 227. Sortlakeret med forgyldt Dekoration. Nyt Betræk. Højde 110 cm, Længde 208 cm

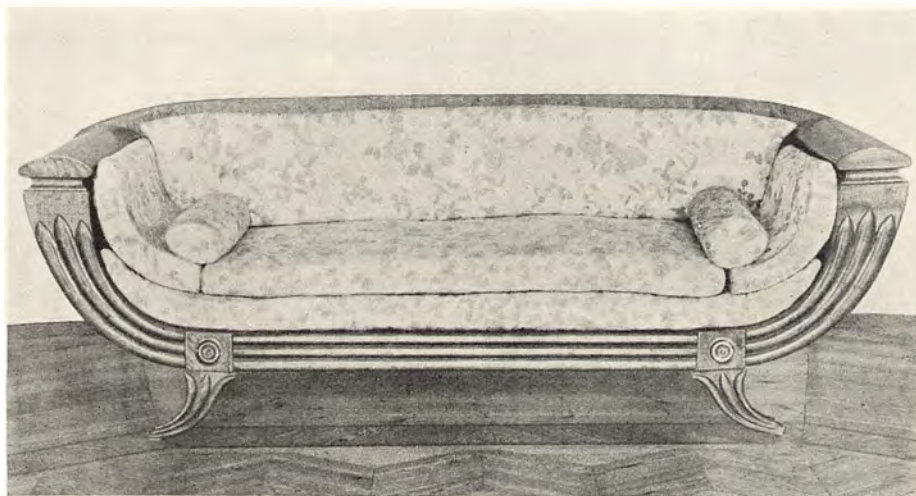

Fig. 205. Empire Sofa af Birketræ. Højde 90,5 cm, Længde 252,5 cm. Nyt Betræk. Dansk Provinsarbejde ca. 1820—1840

Paa Gouachen ser man gennem Midterdøren i Vestibulen ind i Havestuen, og her skimtes i Baggrunden to ovale Louis XVI-Spejle; ogsaa disse er bevaret (sml. Fig. 186 og 187); de findes nu paa Holstenshuus og vil blive omtalt i Afsnittet om Møblerne der.

Blandt de mange Empire-Sofaer paa Langesø skal Fig. 195 fremhæves.

Det er en saakaldt Skabs-

sofa af en meget tidlig Form; den bestaar af en »Divan« med løse Puder som Ryglæn, og for Enderne er anbragt to Skabe fineret med Mahogni og lysere Indlægninger med et fint udført Konkyliemotiv af lignende Udseende som det paa Fig. 238. Skabene er ikke forbundet med den øvrige Del af Sofaen, de er endnu selvstændige Møbler; senere i Empiren blev Divan og Skabe bygget sammen til et Hele. Paa den Side af Skabene, der vender ind mod Sædet, er smaa Plader, der kan trækkes ud; de er beregnet til at sætte Thekopper eller Lysstager paa. Bag Laagerne i Underdelen er Skuffer, og i Overdelen Hylder. Sofaen, der er tilvirket af en dansk Snedker, antagelig i Aarene mellem 1800 og 1810, er ualmindelig gedigent udført i alle Detailler, ogsaa hvad det indvendige angaar. Den er tillige med Fig. 196, 197, 206, 217, 218 og 219 omtalt og opmaalt i et Hefte af Ældre Nordisk Arkitektur²¹¹. Denne Form for Sofa, der har Skabe for Enderne, er speciel dansk og menes at være opstaaet omkring 1800 her i Landet²¹², hvor den fik en meget stor Udbredelse. Der er tidligere i dansk Møbellitteratur gjort opmærksom paa, at Sideskabenes Form og Placering antagelig er inspireret af de engelske »sideboard-pedestals«, som blev anbragt paa hver sin Side af Anretterbordet i Spisestuen (Fig. 159)²¹³. Som det fremgaar af Teksten S. 252, anvendtes de dels som Varmeskabe til Tallerkener, dels til Opbevaring af Spisebestik, Vinflasker og andet. Der er imidlertid ikke før gjort Forsøg paa at forklare, hvorfor man — tilsyneladende ret umotiveret — finder paa at anbringe to saadanne Møbler, der decideret hører hjemme i en Spisestue, paa hver sin Side af en Sofa i en Dagligstue. Den Slags Omvæltninger finder kun sjældent Sted; Traditionen har gennem alle Tider været meget stærk med Hensyn til Møbelypernes Funktion. Naar man ser nøjere paa Empire-Tidens Udnyttelse af de enkelte Rum,

Fig. 206. Empire Sovesofa med Skuffe under Sædet til Sengetøj. Fineret med Birketræ paa Fyr; langs Armlænet foroven en drejet Stok. Nyt Betræk. Højde 82,5 cm, Længde 227 cm. Dansk Provinsarbejde fra ca. 1820—1840

Fig. 207. Empire «Sofa» til een Person; fineret med Birketræ paa Fyr. Nyt Betræk.
Højde 86 cm, Længde 133 cm. Dansk Arbejde

Fig. 208—209. Empire Lænestol fineret med Mahogni paa Bøg, Benene fuld Mahogni; Dupsko og Hjul af Messing. Betrækket, der er af rodt Læder, er fornyet af den nuværende Ejer, men i nøje Overensstemmelse med det originale; langs Kanten af Ryg og Armlæn en Messingliste. Højde 91 cm. Muligvis engelsk Arbejde. Stolen har oprindelig staaet i Admiral, Baron Hans Holstens Hjem i København; ved Admiralens Død 1849 gik Stolen i Arv til hans ældste Son, Baron Adam Christopher Holsten, der bragte den til Langesø, hvor den har staaet siden

Fig. 210. Fire Empire Stole fineret med Mahogni paa Bøg; Indlægninger af lyst Træ; det vaseformede Led mellem Armlæn og Forben af sort poleret Træ. Højde 79,5 cm. Nyt Betræk. Dansk Arbejde ca. 1810—1830

Fig. 211. Tre Empire Stole, mahognifinerede paa Eg; smalle indlagte Borter af lyst og mørkt Træ paa Rygsprosse, Forrigel og Forben; det vaseformede Led mellem Armlæn og Ben er malet grønt med Spor af Forgyldning. Højde 81 cm. Nyt Betræk. Dansk Arbejde ca. 1810—1840. En tilsvarende Stol staar i Koret i Langesø Kapel, den benyttes af Sognepræsten

Fig. 212. Fem Empirestole fineret med Mahogni paa Fyr, smalle indlagte Striber af lyst Træ, i Rygsprossen en Messingroset. Hører maaske sammen med Sofaen Fig. 197. Højde 78 cm. Nyt Betræk. Dansk eller nordtysk Arbejde, ca. 1810—1840

Fig. 213. Seks Empirestole af Birketræ; Rygfeltet fineret med Mahogni, den buede Sprosse med Messingroset og Stokken mellem Agterstavene af sortpoleret Træ. Højde 85 cm. Nyt Betræk. Antagelig dansk Arbejde. Ca. 1810—1840

Fig. 214—215. To Empire Stole af Bøgetræ; i de lodrette Rygsprosser Indlægninger af Ibenholt og Messing. Højde 89 cm. Nyt Betræk. Ca. 1820—1840

Fig. 216. Fem Empire Tabouretter af bejdet Bøgetræ. Højde 59 cm. Nyt Betræk. Dansk Arbejde ca. 1810—1840

Fig. 217. Empire Tabouret fineret med Mahogni paa Bog; de drejede Stokke, hvis yderste Led er sortpolerede, er af Buksbom. Dansk Arbejde ca. 1810—1840. Højde 54 cm. Nyt Betræk. Foruden denne Tabouret findes der to meget lignende paa Langesø

Fig. 218. Fire Empire Stole af Birketræ; Rygbræt og Forrigel fineret med Mahogni; indlagte Borter af lyst og mørkt Træ; paa Rygbrettet sidder paa forsænket, sort Bund en Messingroset, gengivet paa Fig. 234 som Nr. 3 i øverste Række. Dansk Arbejde ca. 1800—1830. Nyt Betræk. Højde 81 cm

Fig. 219. To Empire Stole fineret med Mahogni paa Bøg, paa Rygbrettet rektangulær Indtegning af lyst Træ. Roset af presset Messingblik. Dansk Arbejde ca. 1810—1830. Nyt Betræk. Højde 81,5 cm

Fig. 220. Ti Empire Stole fineret med Mahogni paa Bøg. Nyt Betræk. Højde 82 cm. Dansk Provinsarbejde, ca. 1820—1840

viser det sig imidlertid ogsaa, at »Omvæltningen« ikke er saa stor, som man først skulde tro.

Spisestuer (i Betydningen: Rum, som udelukkende anvendes til at indtage Maaltiderne i) blev først moderne her i Danmark i Slutningen af det 18. Aarhundrede; men endnu paa Empire-Tiden var de ikke almindelige. Man spiste i Dagligstuen eller i et mindre Kabinet²¹⁴, og som det fremgaar af de følgende Eksempler, brugte man i første Halvdel af det 19. Aarhundrede Bordet foran Sofaen som Spisebord. I en Beretning fra Admiral, Baron Hans Holsten's Hjem i København fra omkring 1815 nævnes saaledes udtrykkeligt, »at Aftensbordet blev dækket i Dagligstuen paa Bordet foran den store Sofa med det sorte »Hesthaars« betræk; paa Bordet stod ogsaa Themaskinen«²¹⁵. Et andet Eksempel er en af WILHELM PEDERSEN'S kendte Tegninger, der publiceredes 1855 som Illustration til H. C. ANDERSEN'S Eventyr »Under Piletræet«²¹⁶; her ses en Stue hos en jævn Borgerfamilie i København møbleret med

Fig. 221. Empire Stol af Birketræ. Højde 84 cm. Nyt Betræk. Dansk Provinsarbejde, ca. 1820—1840

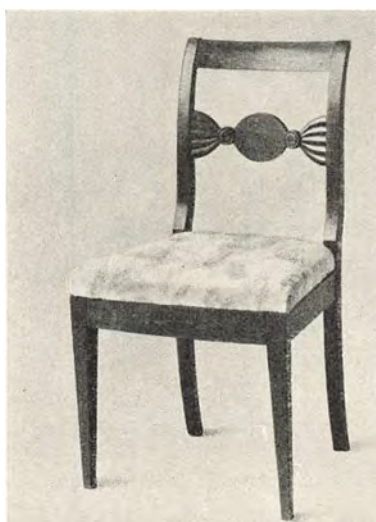

Fig. 222. Fire Empire Stole af bejdet Bøgetræ. Højde 85 cm. Nyt Betræk. Dansk Provinsarbejde, ca. 1820—1840

Fig. 223. Empire Stol af Birketræ. Højde 86 cm. Nyt Betræk. Dansk Arbejde, ca. 1820—1840

Fig. 224. Otte Empire Stole af bejdset Bøgetræ. Højde 83 cm. Nyt Betræk. Dansk Arbejde ca. 1820—1840

Fig. 225. Empire Stol af bejdset Bøgetræ. Højde 83 cm. Nyt Betræk. Dansk Arbejde ca. 1820—1840. Paa Spejlbjerg under Langesø Gods findes to tilsvarende Stole

Fig. 226. Fire Empire Stole af bejdset Bøgetræ. Højde 84 cm. Nyt Betræk. Dansk Arbejde ca. 1820—1840

typiske Empire Møbler. Husfaderen sidder i Sofaen og foran denne staar et veldækket Bord omgivet af Stole; Konen i Huset er ved at skære Stegen for. Yderligere kan anføres, at den Bordtype, der paa Empire-Tiden sædvanligvis brugtes foran Sofaen (Fig. 236) i samtidige Skifter og lignende hyppigt benævnes »Frokostbord«²¹⁷. Meget ofte har disse Borde fortit i den ene af Skufferne Smaarum til The- og Sukkerdaaser m. m. Rummene er større end dem, der sædvanligvis brugtes til Blæk- og Sandhuse i Møbler, beregnet til at skrive ved. Antagelig skyldes det Bordets dobbelte Funktion som Dagligstue- og Spisebord, at det er forsynet med Klapper for Enderne, der kunde slaas ud, naar hele Familien samledes om det ved Maaltiderne. Naar man betragter Sofaen i denne Sammenhæng, som Led i et intermistisk Spisestuearrangement, forstaar man, at den Ide kunde opstaa at anbringe to »sideboard-pedestals« for Enderne af den, hvorved en helt ny Sofatype opstod; muligvis har Skabene i Begyndelsen tjent et lignende Formaal som i Spisestuen, nemlig Opbevaring af Bestik, Dug og Servietter. Saa godt som alle de øvrige Empire Sofaer paa Langesø, Fig. 196

—207, er som den nylig omtalte tilvirket her i Landet; de viser, hvor mange forskelligartede Typer man brugt paa denne Tid. Fig. 196—197²¹⁸ er mahognifinerede med smalle indlagte Striber af lyst Træ og dekorerede med Messingrosetter og -ornamenter. Paa Fig. 234 ses disse i naturlig Størrelse. Rosetterne til Fig. 196 er de to yderste i mellemste Række, til Fig. 197 de to sidste i nederste Række. Midtermotivet paa Fig. 197 er dannet af to ens Ornamentter, hvoraf det ene gengives øverst paa Fig. 234, de er støbte og ret groft udført; Rosetterne er af presset Messingblik. Denne Form for Dekoration var meget yndet paa Empire-Tiden, ogsaa paa andre Møbler, f. Eks. Stole, Fig. 212—213 og 218—219, Spejle Fig. 259

Fig. 227. Empire Stol, ca. 1820—1840; hører sammen med Sofaen Fig. 204. Sortlakeret Bøgetræ med forgyldt Dekoration. Højde 84 cm. Rorfletningen paa Sædet er den originale; over denne har der ligget en løs Hynde

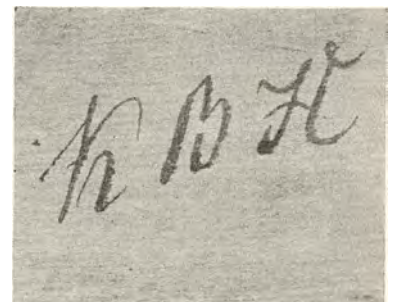

Fig. 228. Snekkersignatur skrevet med Blæk paa en Tværsporse mellem For- og Agterrigel paa otte af Stolene Fig. 229

Fig. 220. Tolv Empire Stole, mahognifinerede paa Bøg. Højde 82 cm. Nyt Betræk. Otte af Stolene forsynet med Snedkersignaturen Fig. 228. Dansk Arbejde, ca. 1820—1840

Fig. 230. Tre Empire Stole af bejdet Bøgetræ. Højde 89 cm. Nyt Betræk. Dansk Provinsarbejde, ca. 1820—1840

Fig. 231—232. Seks Sen-Empire Stole, ca. 1830—1850. Mahognifinér paa Bøg. Højde 88 cm. Nyt Betræk. Stolene hører sammen med Sofaen Fig. 198

Fig. 233. Støbte Bronzebeslag i Empirestil fra Spejlet Fig. 259, der er udført i Altona.
Ca. naturlig Størrelse

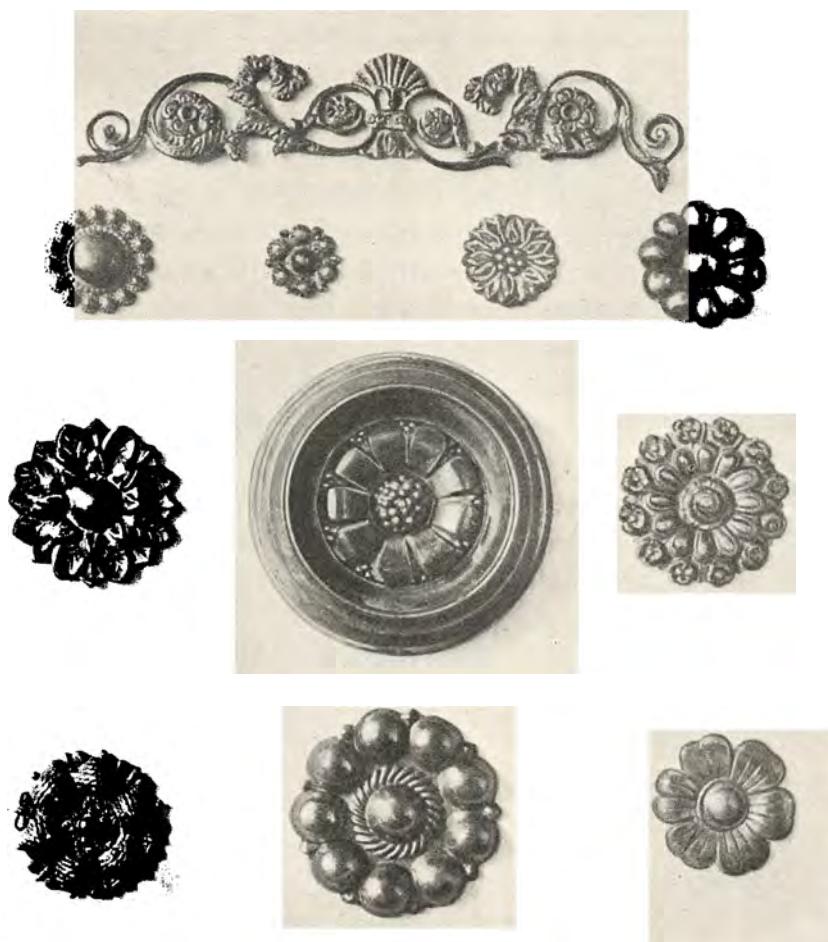

Fig. 234. Rosetter af presset Messingblik fra Empire Møblerne Fig. 196, 197, 218, 259 og 276. Øverst støbt Bronzebeslag fra Sofaen Fig. 197. Antagelig tysk Arbejde. Ca. naturlig Størrelse

Fig. 235. Empire Skrivepult, mahognifineret paa Fyr, Benene fuld Mahogni; paa Sargens Underkant to indlagte lyse Striber. Dansk Arbejde ca. 1800—1840. Højde 122 cm

Meubelmagazin²²⁰ havde haft baade i kunstnerisk og teknisk Henseende; men nogle kritiske Bemærkninger lader han dog ogsaa falde: »De forskjellige Dele, Meublerne bestaa af, slutte med megen Præcision, Overfladen er saa glat som muligt, Polituren fortrinlig, eller, hvor den mindst er lykkedes, upaaklagelig. Mindre tilfredsstillende forekommer mig det indvendige af Snedker Arbeidet. I Almindelighed er det ganske godt, og opfylder sin Bestemmelse; men den særdeles glatte Høvl, og den fuldkomne og nettede Sættning, der saameget udmærker det bedre af det franske og engelske Meubel-Arbejde, hører ikke til det almindelige. Er saadant vel mindre væsentligt, er det dog væsentligt, for at gjøre Arbeidet fuldkomment. Den noget større Umage, som saadant udfordrer, troer jeg ikke at være i den Grad stor, at det skulde betydeligen fordyre Meublerne, jeg troer, at det næsten vilde udføres med det samme Arbejde, naar Snedkerne fra Lærling af, tilholdtes at gjøre det saa²²¹. Det er karakteristisk for Empiretidens finerede Møbler, at de er dækket af en meget blank Politur,

og Skabe, Fig. 276. I en Artikelserie i Handels- og Industri-Tidende 1823 skriver Industrihistorikeren O. J. RAWERT efter et Besøg i de københavnske Møbelmagasiner blandt andet: »Paa mange Meubler sees forgyldt Messing eller Bronze Beslag. Dette er for det Meste tydsk Fabrikat, ofte heelt maadeligt, især i Sammenligning med fransk Arbejde af samme Slags. Dette sidste er vel noget kostbarere, men det, det koster meer, anseer jeg at være for ubetydeligt, fornemmeligen ved Meubler af nogen høi Værdi, til at det burde være Aarsag i, at dette har maattet vige for hiint,« og han tilføjer: »Mange af Meublerne havde forekommet Anmelderen skjønnere, om intet Messing Beslag havde været paa dem«. »Paa Beslaget ved Nøglehullerne eller Garneringen om dem, anvendes heller ikke altid Opmærksomhed nok²¹⁹. Om selve Snedkerarbejdet udtaler Rawert sig derimod meget anerkendende og fremhæver den Betydning, Det kgl.

Fig. 236. Empire »Divanbords«, ogsaa kaldet »Frokostbords«, fineret med Mahogni paa Eg og Fyr. Indlægningen af lyst og mørkt Træ; det yderste af Fodderne sortfarvet Træ. To Skuffer i Sargen. Højde 75,5 cm, Pladen excl. Klapper 104 × 71 cm. Dansk Arbejde ca. 1800—1820

Fig. 237. Empire Bord, mahognifineret paa Fyr; Indlægninger af lyst og grønt Træ samt Rodfinér; jfr. Fig. 238. I Skuffen fire mindre og et stort Rum. Højde 73 cm. Dansk Arbejde ca. 1800—1820

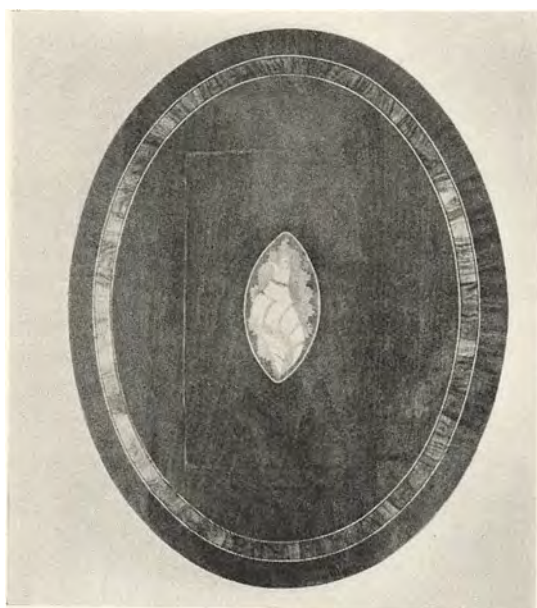

Fig. 238. Pladen til Bordet Fig. 237. Mahognifinér, mandelformet Felt med Konkyliemotiv i grønne Farver. Bort langs Pladens Kant af Rodfinér mellem smalle lyse og mørke Striber. Største og mindste Diameter 65 og 51 cm

Fig. 239. Empire Klappbord, mahognifineret paa Fyr. Højde 76 cm. Pladen excl. Klapper 151 x 72 cm. Antagelig dansk Arbejde. Ca. 1800—1810

Fig. 240. Empire Bord, ca. 1800—1820. Birketræ med Indlægninger af lyst og sort Træ. Paa Oversiden af Pladen i sammenklappet Tilstand er en oval Indlægning med Grene i en brun Vase, Bund og Blade grønne, Højde 76,5 cm. Pladen er, naar den er udslaaet, cirkelrund, 86 cm i Diameter

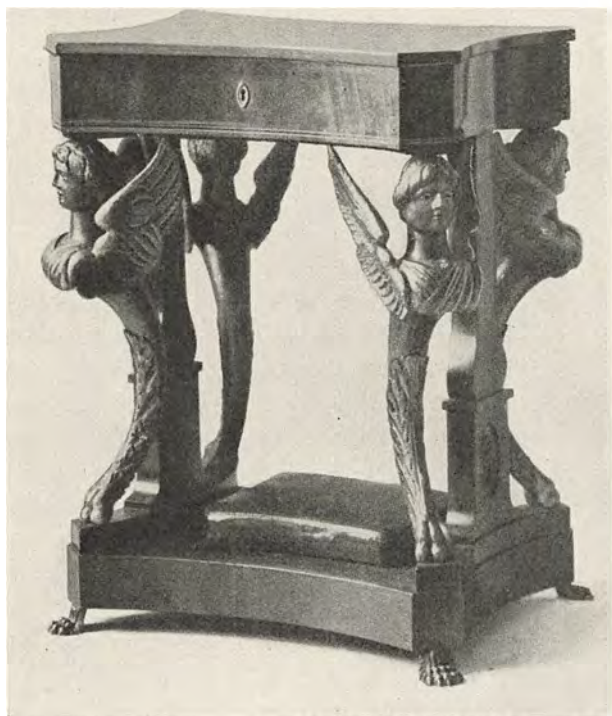

Fig. 241. Empire Sybord, mahognifineret med lyse indlagte Striber; de udskaarne Figurer forgyldte; paa Siderne en oval Messingroset paa forsænket, blaamalet Bund; Fodderne af Bronze, Fodpuden beklædt med rødt Læder. Højde 76 cm, Pladens største Længde 63 cm, største Bredde 46 cm. Antagelig dansk Arbejde. Ca. 1810—1830. Jfr. Fig. 242

der mindede om Mahogni (se f. Eks. Fig. 216 og 230). Ogsaa malede Møbler var moderne; Sofaen Fig. 204 med tilhørende Stol, Fig. 227, er sortlakeret med forgyldte Ornamenten. De er fra Empirens sidste Del. Sofaens stærkt svungne Linier navnlig i Ryggen viser, at man nærmer sig Ny-Rococoen, ligeledes Stolens Forben med den outrerede Kontur og Sæderammens halvcyklindriske Form.

Sofaen Fig. 198 med seks tilhørende Armstole, Fig. 231—232, er særlig karakteristisk for den saakaldte Sen-Empire (»Chr. VIII Stil«), der her i Danmark fik en stor Udbredelse; den var navnlig paa Mode i 1830'erne, men anvendtes ved Siden af nye Stilformer helt op til 1860-erne²²². Typisk er det flammede Mahogni, der i Stedet for Indlægninger er dekoreret med paalagte Relief-Ornamenten med ret stive, klassisk paavirkede Motiver (se Arm-lænet paa Fig. 198). Ornamenten, der enten udsavedes i Mahogni eller blev støbt af en Gibsmasse med Mahogni-savsmuld²²³, har samme Farve som Underlaget i Modsætning til tidligere i Empiren, hvor Dekorationen ofte var lysere eller mørkere end selve Møblet. Stolens

den saakaldte »Berlinerpolitur«, der kom paa Mode i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede. Tidligere havde Idealet været en mat Overflade, kun behandlet med Linolie og Voks som omtalt S. 248. Mahognitræets Struktur skulde ogsaa være en anden; paa Louis XVI-Tiden foretrak man den mørke, tætte Mahogni uden mange Aarer, nu derimod ønskede man den saa flammet som muligt og i en lidt lysere Tone. Som nævnt bevirkede blandt andet Fastlandsspærringen under Napoleonskrigene og de daarlige økonomiske Forhold, at man ikke udelukkende kunde bruge Mahogni og andre importerede Træsarter, men maatte anvende hjemligt Træ til Møblerne; navnlig Birketræet kom paa Mode; det blev dækket af blank Berlinerpolitur ligesom Mahognien. Af de her afbildede Sofaer er Fig. 201, 205—207 fineret med Birk, desuden nogle Stole og Borde Fig. 213, 218, 221, 223, 240 og 247 samt Spejlene Fig. 261 og Bogskabet Fig. 276. Jævnere Møbler var af Bøg eller en anden billig Træsart, der blev bejdset i en Farve,

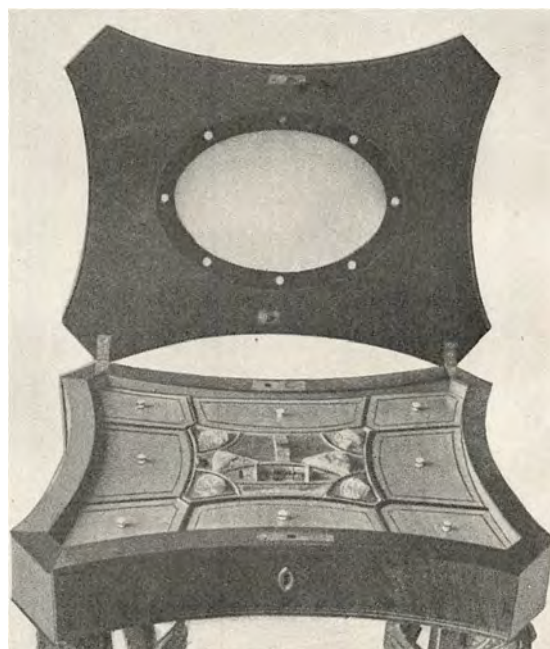

Fig. 242. Sybordet Fig. 241 med aaben Klap. Laagene over Smaarummene af lyst Træ med hvide Benknapper; i Midten blandt andet Naalepude beklædt med Fløjl med trykte, brogede Blomstermotiver samt Holdere til Saks, Prene og lignende

Fig. 243. Bord fra omkring 1800, Overgang mellem Louis XVI og Empire. Muligvis dansk Arbejde efter engelsk Forbillede. Pladen fuld Mahogni, Resten mahognifineret paa Fyr. Originale Dupsko af Messing og Hjul af Pockenholt. Bordpladen kan vippes saa den staar lodret. Højde 76 cm, Pladen 94 × 91 cm

Fig. 244. Empire Bord med Klapper, ca. 1810—1840. Mahognifinér paa Fyr med lyse indlagte Striber. Søjlen grønmalet Fyr, antagelig oprindelig forgyldt; de udskaarne Lovfødder forgyldte paa grøn Bund. Paa Skuffen et rektangulært Felt af Ibenholt og en Meanderbort. Højde 75 cm. Pladen excl. Klapper 94 × 79 cm

Fig. 245. Empire Bord, ca. 1810—1830; antagelig tysk Arbejde. Mahognifinret paa Fyr; Fødderne og Underpladens Profilliste forgyldte; paa Sargen ud for hver af de tre Ben forgyldte Bronzebeslag af Form som Egeblade med Agern. Højde 74 cm, Pladens Diameter 112 cm

Fig. 246. Empire Bord, ca. 1820—1840. Mahognifinér paa Fyr. Højde 75 cm. Pladens Diameter 132 cm. Hjulene antagelig senere

Fig. 247. Empire Bord, dansk Arbejde ca. 1820—1840. Birketræ delvis fineret paa Fyr. Højde 73 cm.
Pladens Diameter 121 cm

Fig. 248. Empire Bord, ca. 1820—1850. Plade, Søjle og Fødder af fuld Mahogni, Resten mahogni-
fineret paa Fyr. Højde 76 cm, Pladens Diameter 120 cm. Hjulene antagelig senere

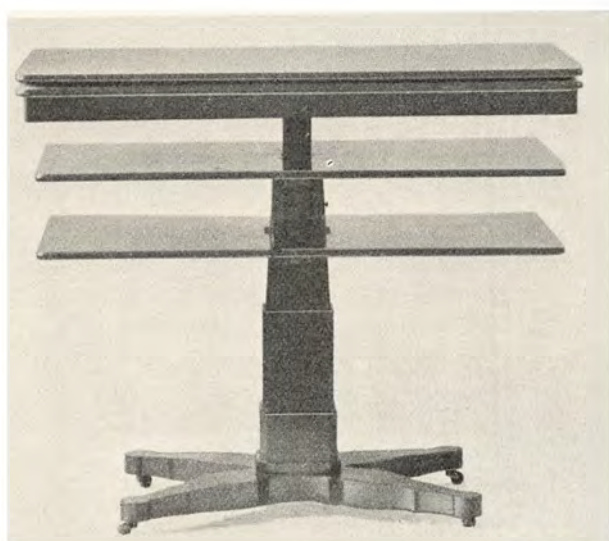
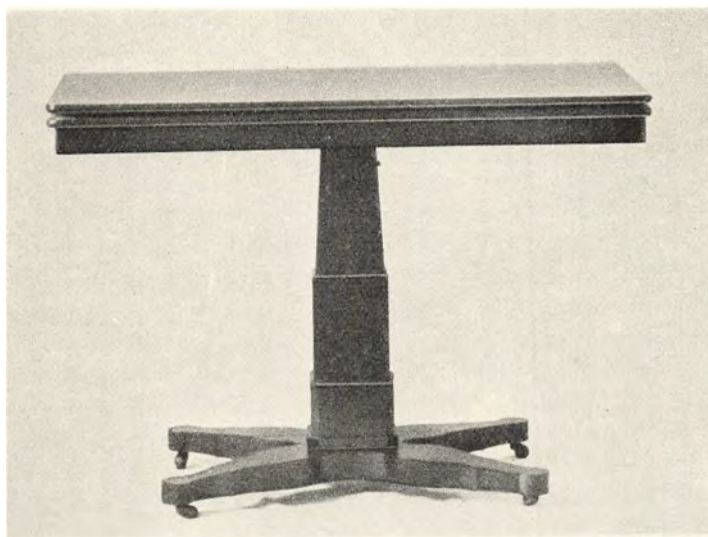

Fig. 249—251. Sammenklappeligt Bord med Hylder; fuld Mahogni; den øverste Plade har et cirkelrundt, forsenket Felt beklædt med grønt Filt (underste Billede). Sammenklappet er Bordet 70 cm højt, Pladen 105 × 52 cm

Fig. 252—253. Toiletbord ca. 1830—1860. Fuld Mahogni, Dupsko og Hjul af Messing. Indvendig Spejl, i Skuffen mange smaa Rum. Højde med sammenslaaet Klap 82,2 cm

stærkt gennembrudte Ryg, Fig. 231, og Armlænene, der ender i Spiraler med udskaarne Palmetter, Fig. 232, er ligeledes karakteristiske for Sen-Empiren. Den drejede Stok øverst mellem Agterstaffene er derimod et Motiv, der anvendtes hele Empiren igennem. Her er dens midterste Stykke stærkt facetteret²²⁴.

Sammenlignet med de smaa, spinkle Empirebænke, som f. Eks. Fig. 94 og 95 virker de polstrede Sofaer, der er fra samme Stilperiode, meget tunge og massive; men det skyldes, at disse meget ofte er beregnet til at sove paa om Natten, svarende til vor Tids Ottomanner; Fig. 206 har endog en stor Skuffe i Underdelen til at opbevare Sengetøjet i²²⁵.

Fig. 207 har en usædvanlig Form; det er en »Sofa« til een Person, Sædets Bredde er kun 80 cm. Hvor almindelig denne Type har været paa Empiretiden, vides ikke; et Eksempel af tilsvarende Format ses paa et Maleri fra 1827 eller 1829 af EM. BÆRENTZEN, forestillende Kunstneren og hans Familie i en københavnsk Lejlighed²²⁶.

Foruden de mange Sofaer findes paa Langesø et stort Antal Stole fra Empiretiden (Fig. 208—232). De maa alle med Undtagelse af Fig. 208—209 og 214—215, være udført her i Landet. Nogle af dem som Fig. 208—10, 212—213, 218—19 og 231—232, er af fin Kvalitet; men adskillige er ganske jævne og skyldes maaske en Snedker fra Egnen eller fra en nærliggende By. Under Sædet paa Fig. 229 er med Blæk skrevet: K. B. H. (Fig. 228), antagelig er det Snedkerens Signatur; et Ejernavn kan der ikke være Tale om, da ingen af Familien ifølge Lensbaron Hans Berner Schilden Holsten's Udsagn har baaret et Navn, der kan passe med disse Bogstaver, og Stolen har som tidligere anført staaet paa Langesø, siden den blev anskaffet.

Maaske hører Stolen Fig. 212, af hvilken der findes 5 Stk., til Sofaen, der er afbildet som Fig. 197. Stolene er mahognifineret med en smal lys Indlægning paa Kopstykket; som Midtermotiv paa Rygsprossen er der paa fire af dem anbragt en Messingrosset svarende til den, der ses paa Fig. 234 i nederste Række til venstre; den femte Stol, der gengives som Fig. 212, har en afvigende Roset. Disse Stole og Sofaen Fig. 197 er stærkt paavirket af nordtysk Em-

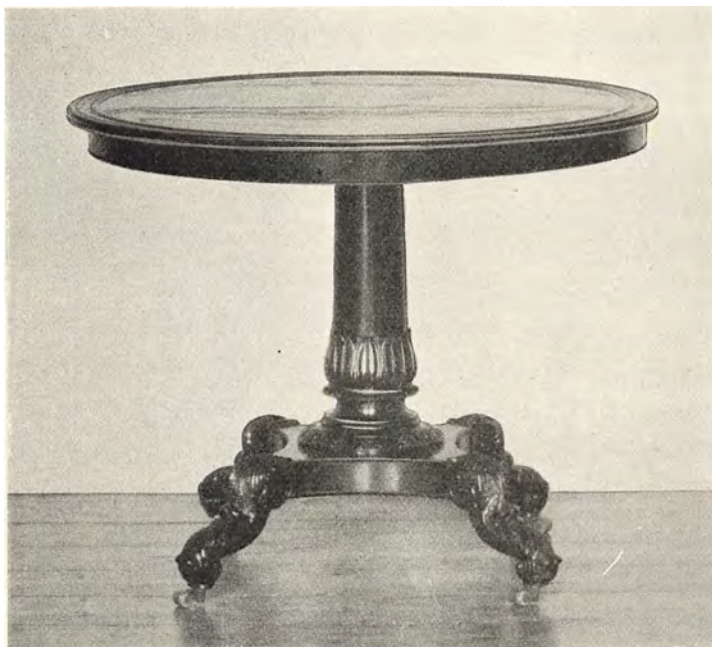

Fig. 254. Sen-Empire Bord, ca. 1830—1860. Ben og Søjle fuld Mahogni, Resten mahognifineret paa Fyr. Højde 79 cm. Pladen, der er af sort Marmor, maaler 98 cm Diameter. Hjulene tilsyneladende originale

Fig. 255. Blomsterbord, ca. 1830—18 0. Delvis fuld Mahogni. Paa Pladen har der oprindeligt været en Blikbakke med opstaende, gennembrudt Kant. Højde 71 cm, den ovale Plade 98 × 75 cm

pire. Det er muligt, at de ligesom Spejlet, Fig. 259—260, er udført i Altona. i »Kulturen« i Lund findes to Stole af meget lignende Udseende som Fig. 212 forsynet med et rødt Laksegl som det, der er gengivet paa Fig. 260, hvorpaa der staar: »Altonaer Fabrick Waaren Stempel« samt Frederik VI's kronede Navnetræk²²⁷. Om Brugen af disse Segl se nærmere Side 302 ff. Fig. 196 og 283 tilhører stilistisk samme Gruppe som den nylig omtalte Sofa, de fem Stole

og Spejlet; det karakteristiske er den meget enkle Dekoration, der bestaar af lyse indlagte Striber, der ofte fremhæver Møblets Konturer og tillige de næsten helt plane Fronter uden Udkæringer eller Reliefvirkning.

Armstolen Fig. 210 repræsenterer en meget yndet Form, der oprindeligt var en Efterligning af den klassisk græske Fruestol, som havde Rygbræt af lignende Udseende som dette og firkantede Forben, der svejdede stærkt fremad, hvilket genfindes paa de fleste Empirestole af denne Type; men her er de erstattet af drejede Ben. Karakteristisk for Empires Stole er det S-formede Armlæn, der ender i et vaseformet Led, hvor det mødes med Forbenet (sml. Fig. 98, 99, 101 og 211). Fig. 210 er mahognifineret paa Bøg, Rygbrættet og Forriglen (Sæderammens For-

Fig. 257. Karnisformet Klaver i Sen-Empire Stil. Fineret med Palisander paa Fyr, Indlægninger af Messing. Signeret: Hornung & Møller, Kiøbenhavn. Højde 92 cm, Længde 202,5 cm. Klaveret er anskaffet 1853 af Langesø's og Holstenshuus' Ejer, Baron A. C. Holsten, som Udstyr til hans Datter Sophie Magdalene Holsten, der havde Klaveret staaende paa Clausholm, indtil det omkr. 1885 blev overladt til hendes ældste Datter, Baronesse Sophie Reedtz Thott paa Biskopstorp, hvis Datter i 1938 solgte det til sin Fætter, Langesø's nuværende Ejer

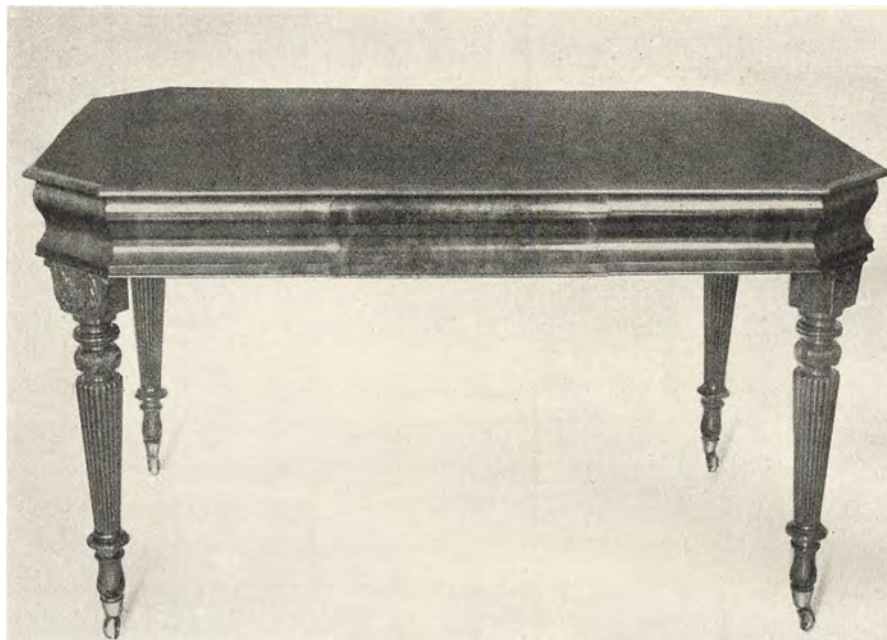

Fig. 256. To Sen-Empire Borde, ca. 1840—1860. Mahognifinér paa Fyr, originale Dupsko og Hjul af Messing. Højde 78 cm, Pladen 139×90 cm. Antagelig dansk Arbejde. Detalje af Bordet, se Fig. 258

riglen (Sæderammens For-

kant) er dekoreret med indlagte Figurer i lyst Træ, en Form for Udsmykning, der var meget almindelig i dansk Empire, men som paa de her omtalte tre Gaarde kun er repræsenteret ved ganske enkelte Stykker (Fig. 105—106, 262, 274 og 356).

Fig. 218 er af Birk med Mahognifinér paa Rygbrættet og Forriglen; desuden er den dekoreret med indlagte Borter og en Messingroset, der ses paa Fig. 234, Nr. 3 i øverste Række²²⁸. Denne ganske enkle Stoleform med

Fig. 258. Detaille af Bordet Fig. 256

den lave, massive Ryg, der dekoreredes paa forskellig Maade, ofte med figurlige Indlægninger i lyst Træ, var meget yndet paa Empire-tiden. Ligesaa almindelige var navnlig i den senere Periode Stolerygge med ud-skaarne, vandrette Sprosser, af hvilke der ses adskillige Variationer paa Fig. 220—230.

Fig. 214—215 er en Stol af ret usædvanlig Form. Sideriglen vokser i Højde bagtil og gaar i en jævn Kurve over i Agterstaffen (se Fig. 214); Kopstykket svejer kraftigt udefter; de

tre lodrette Sprosser i Ryggen er dekoreret med Ibenholt og rhombeformede Messingindlægninger. Stolen er som tidligere anført ikke dansk Arbejde; hvor den er udført, vides ikke. Den maa være fra Empirens sidste Del, hvor man undertiden anvendte samme Udformning af Siderigel og Agterstaf som her. Benenes Svejning antyder begyndende Ny-Rococo.

Heller ikke Lænestolen Fig. 208—209 er tilvirket her i Landet; den er muligvis engelsk. Stolen er fineret med Mahogni paa Bøg, Benene er af fuld Mahogni; Betrækket er rødt Læder; det er blevet fornyet af den nuværende Ejer, men i nøje Overensstemmelse med det gamle; langs Kanten af Ryggen og Armlænet er anbragt en Messingliste for at skjule Sammenføningen

af Læderet. Stolen har tilhørt Langesø's Ejer

Admiral Hans Holsten og dennes Hustru f. REGITZE SOPHIE KAAS, der har haft denne og en tilsvarende staaende i deres Hjem i København, hvor de omtales 1840²²⁹. Den ene af Stolene, der gik i Arv til Admiralens ældste Søn, Baron Adam Christopher Holsten, kom til Langesø, hvor den har været siden; den anden, som Sønnen Baron Fritz Holsten Lehn Charisius arvede, kom senere til Skaføgaard tilligemed Uhret Fig. 280, der ogsaa stammer fra Admiralens Hjem i København. Stolen findes nu paa Fjeld, medens Uhret i 1941 blev købt af Langesø's nuværende Ejer paa Auktionen efter Iacob Estrup. Uhrkassen, der er mahognifineret helt uden Orna-

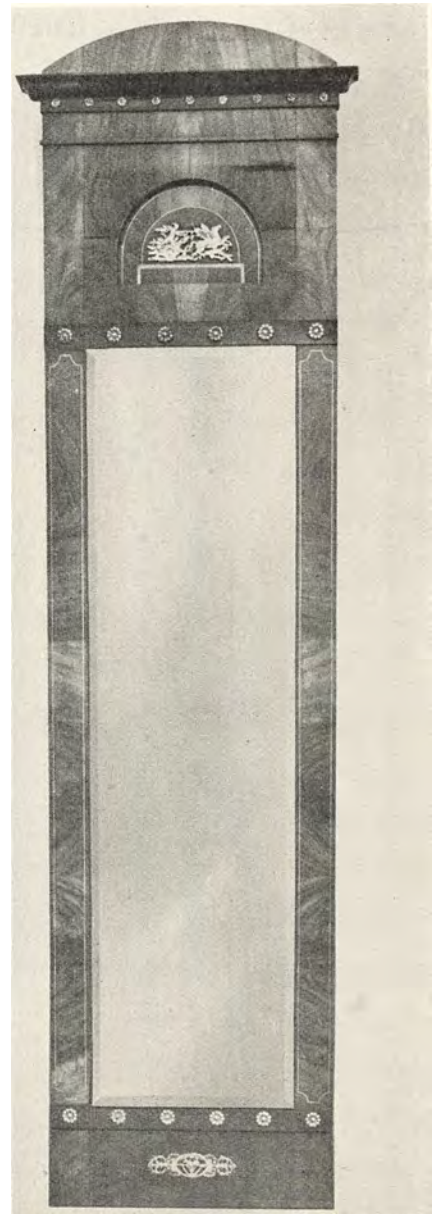

Fig. 259. Empire Spejl fineret med Mahogni paa Fyr; lyse indlagte Striber; Messingrosetter, gengivet paa Fig. 234 i øverste Række yderst til højre, og støbte Broncebeslag, afbildet som Fig. 233. Højde 240 cm. Udført i Altona, som det fremgaar af et rødt Laksegl paa Bagkledningen, Fig. 260. Ca. 1810—1830

Fig. 260. Rødt Laksegl paa Bagkledningen af Spejlet Fig. 259. I Midten Frederik VI's kronede Navnetræk og langs Kanten : Altonaer Fabrick Waaren Stempel. Noget over naturlig Størrelse

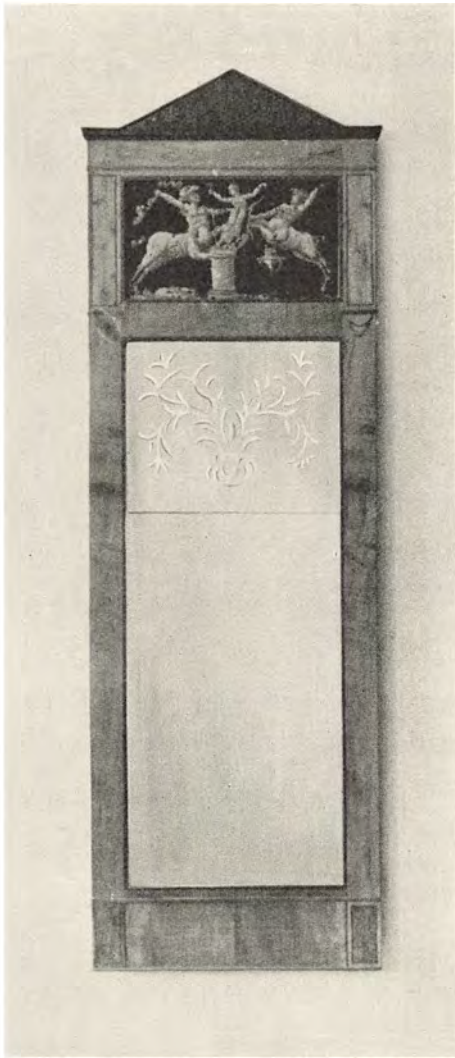

Fig. 261. To Empire Spejle, ca. 1800—1830, af Birk med Indlægninger og Topstykke af mørkere Træ. I det øverste Felt malet Glas med graa Figurer paa sort Bund; paa det ene af Spejlene mangler dette, en Kopi af det her afbildede er nu indsat. Paa den øverste Del af Spejlglasset er slebet en Vase med Grene. Højde 218 cm. Antagelig dansk Arbejde

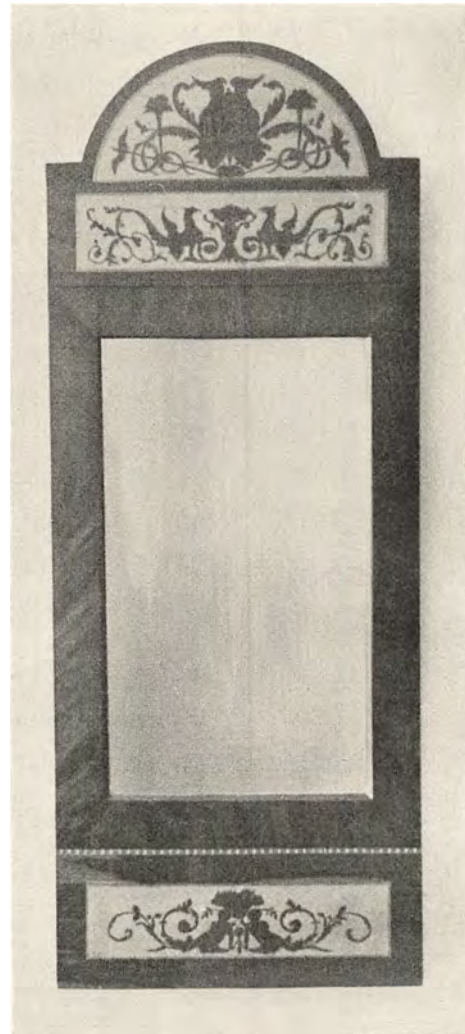

Fig. 262. Empire Spejl fineret med Mahogni paa Fyr; Indlægninger af Mahogni og Birk. Højde 136 cm. Dansk Arbejde, ca. 1810—1830

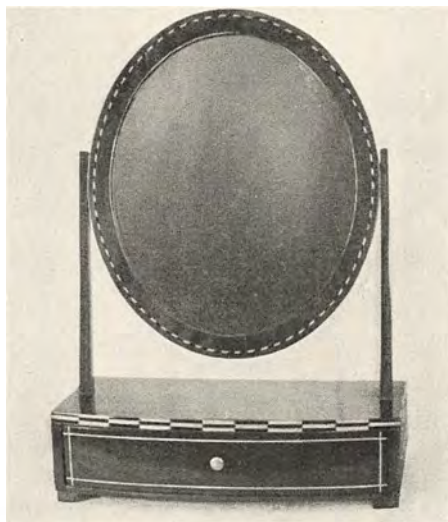

Fig. 263. Empire Toiletspejl med Skuffe, mahogni-fineret paa Fyr, Indlægninger af lyst Træ. Højde 47 cm. Dansk Arbejde ca. 1800—1830

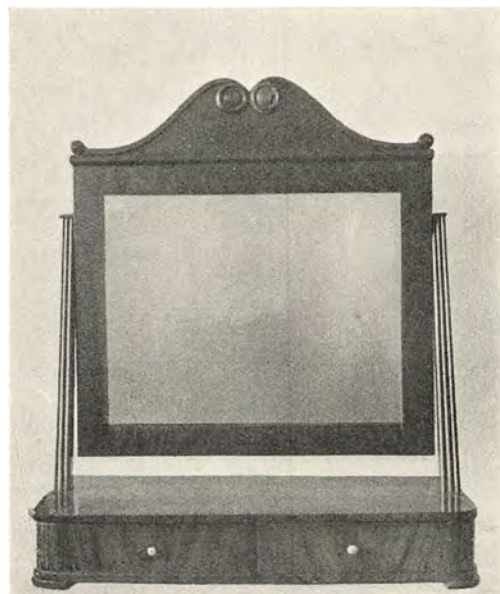

Fig. 264. Empire Toiletspejl med Skuffeunderdel. Mahogni-fineret paa Fyr. Højde 75 cm. Dansk Arbejde ca. 1820—1840

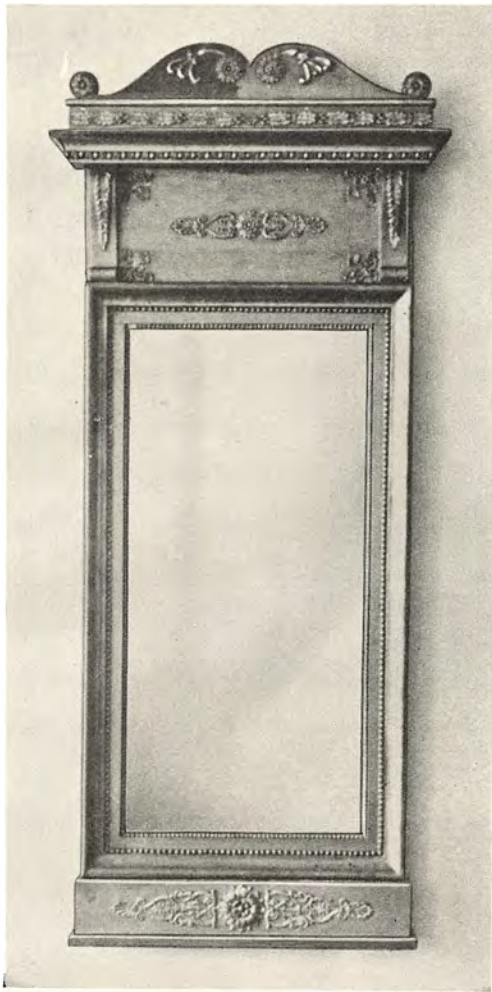

Fig. 265. To forgyldte Empirespejle med Reliefornamenter af Gibs. Højde 165 cm. Dansk Arbejde ca. 1820—1840

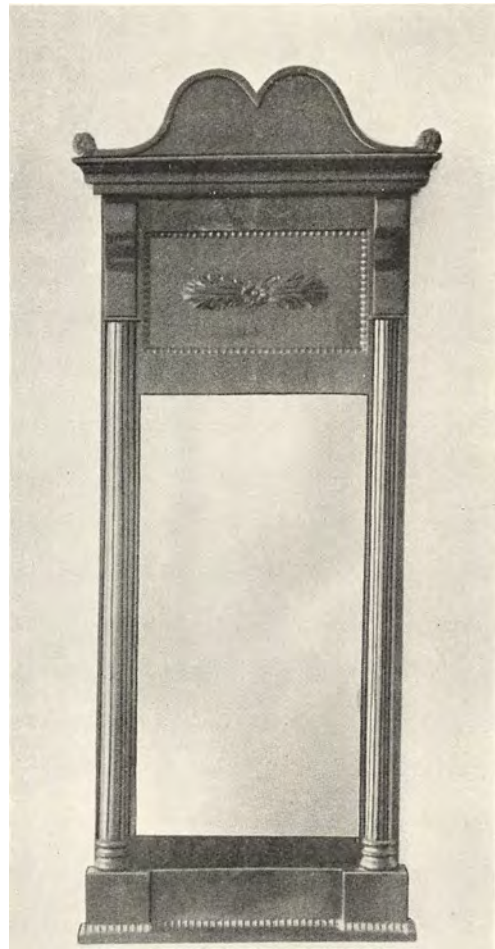

Fig. 266. To Empire Spejle, mahognifinerede paa Fyr. Højde 123 cm. Dansk Arbejde ca. 1820—1840

Fig. 267. Empire Beholder til Brænde; Blik og støbte Figurkompositioner med nyere sort Lak og Forgyltning. Højde 75 cm. Ca. 1810—1830

Fig. 268. To forgyldte Empire Spejlkonsoller af Fyrretræ med Reliefornamenter af Gibs; Pladen sortmalet. I Forsiden en Laage, Stoffet bag de krydslagte Sprosser nyt. Indvendig er Konsollerne malet gule. Højde 86 cm. Dansk Arbejde ca. 1820—1840

Fig. 269. Empire Konsol, mahognifineret paa Fyr, udskaarne, forgyldte Delfiner. I Over- og Underdel en Skuffe, buet Midterlaage bag hvilken en Hylde. Højde 86 cm. Ca. 1810—1840

Fig. 270—271. To Empire Konsoller fineret med Mahogni paa Fyr. Den ene kan anvendes som Skrivepult naar den øverste Skuffe trækkes ud og Forkanten slaes ned (Fig. 271), den anden har under Pladen Sybordsindretning (Fig. 272). Højde 85 cm. Antagelig tysk Arbejde. Ca. 1810—1840

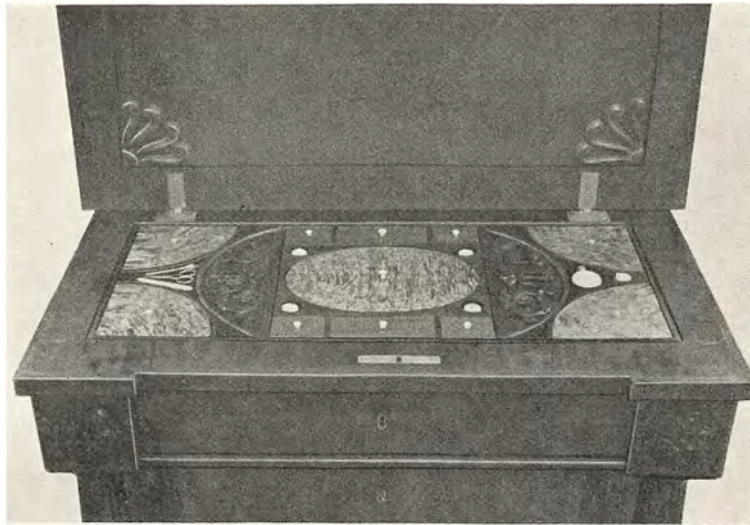

Fig. 272. Sybordsindretning i den ene af Konsollerne Fig. 270. Mange smaa Rum med Laag af Mahogni og Rodfinér. Paa grønt Fløjl ligger Naalehus, Saks og Pren af Sølv og Staal samt Lugteflaske og Fingerbøl. Garnvindsler og lignende af Elfenben. I Naalehuset Sølvstemplet: A H uden Bymærke

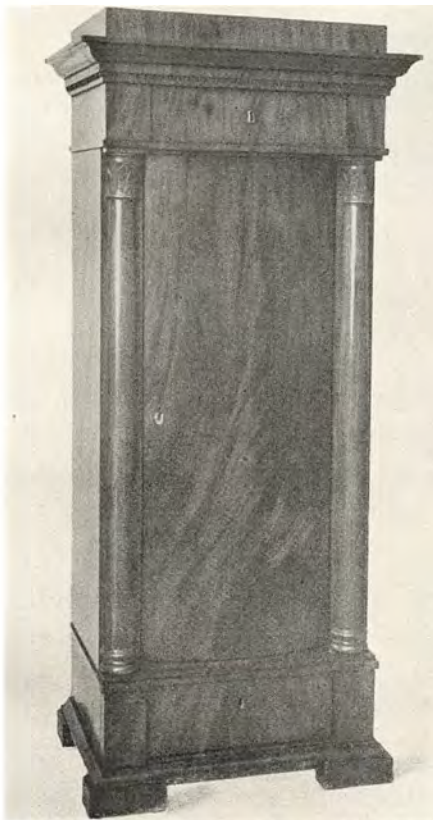

Fig. 273. To Empire Piedestaler, snæret med Mahogni paa Fyr. Mellem Halvsøjlerne en buet Laage bag hvilken der er Hylder, den øverste med Indhak til Skeer. Højde 146 cm. Dansk Arbejde ca. 1820—1840

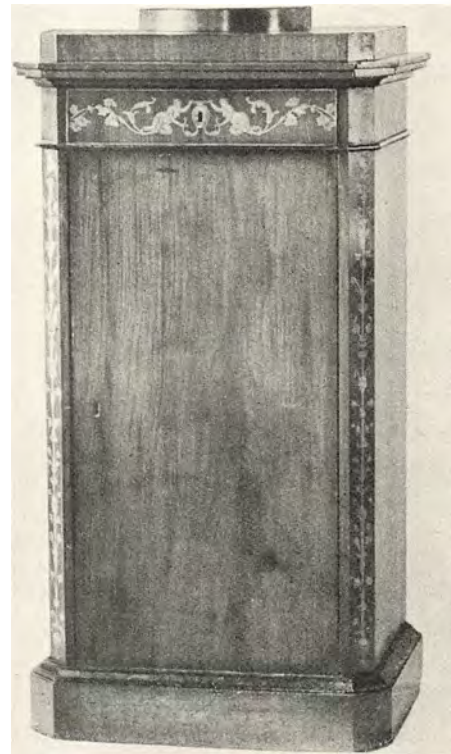

Fig. 274. To Empire Piedestaler, mahognifinerede paa Fyr med Indlægninger af lyst Træ. Profilen under Skuffen og øverst paa Soklen sortpoleret. I Forsiden en Laage bag hvilken der er to Hylder. Højde 121 cm. Dansk Arbejde ca. 1810—1830

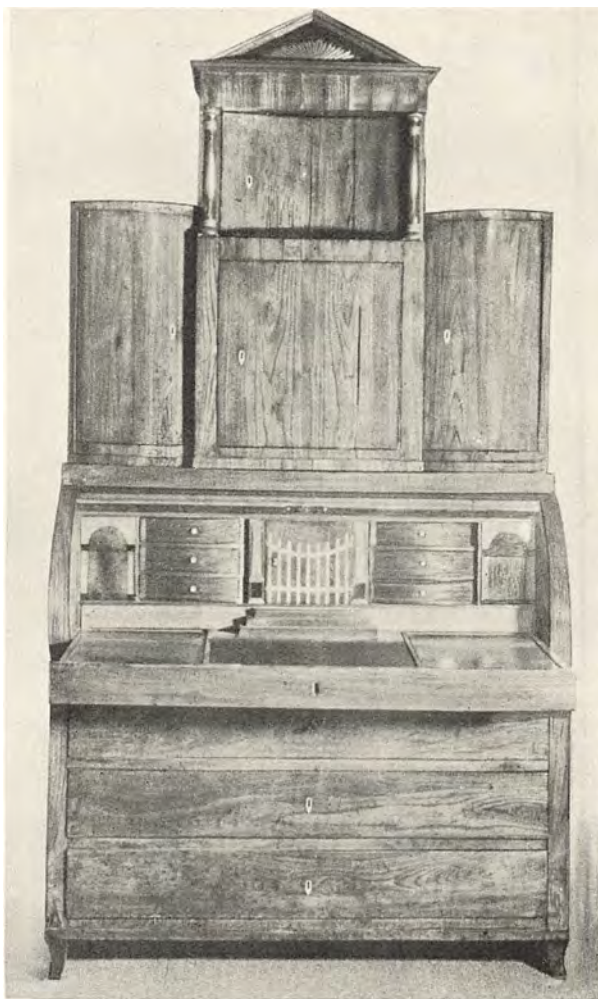

Fig. 275. Dansk Empire Chatol, ca. 1810—1840, af Elm, Blindtræ af Eg og Fyr; Trekantgavlen foroven samt Smaaskuffer og Laager over Skrivepladen af Mahogni med Indlægninger af lyst Træ. Højde 226 cm. Købt af den nuværende Ejer i en Antikvitetshandel i Odense

mentik, har Form som en Piedestal, hvad der var ret almindeligt paa Empiretiden. Underdelens Sider er stærkt indadbuede, og fortil er der en Laage. Værket er uden Signatur.

Blandt Bordene, Fig. 236—256, der saa godt som alle er udført her i Landet, er Fig. 241—242 Eksempel paa den franske Udformning af Empiren, der foruden den engelske og tyske efterlignedes af de danske Møbelsnedkere. Karakteristisk er de store, udskaarne og forgyldte Fantasivæsener, der har Kvindehoved, Vinger og Løvefod; ogsaa Slinkser, Griffes og andre Fabeldyr anvendtes ofte, paavirket af den romerske Kejsertids Kunst, som under NAPOLEON var i høj Yndest. Sybordet er mahognifineret med indlagte lyse Striber. Paa Siderne er anbragt en Messingroset paa forsænket, blaamalet Bund; Fødderne er af Bronze; Pudsen under Bordet er betrukket med rødt Læder. Under Bordpladen, der indvendig er forsynet med et ovalt Spejl, er der mange Smaarum til Sysager, med Laag af lyst Træ (Fig. 242).

Det lille Bord Fig. 237 er mahognifineret med lyse, indlagte Striber paa Sargen. Pladen, Fig. 238, har en Bort af Rodfinér, og i Midten et mandelformet Konkylieornament i meget fint Decoupørarbejde, sammensat af sjældne Træsorter. Dette er næppe udført af den Snedker, der har fremstillet selve Bordet, som er ret groft; man kunde købe saadant Decoupørarbejde færdigt til Anbringelse i Mahognifineren. VILH. SLOMANN har gjort opmærksom paa,

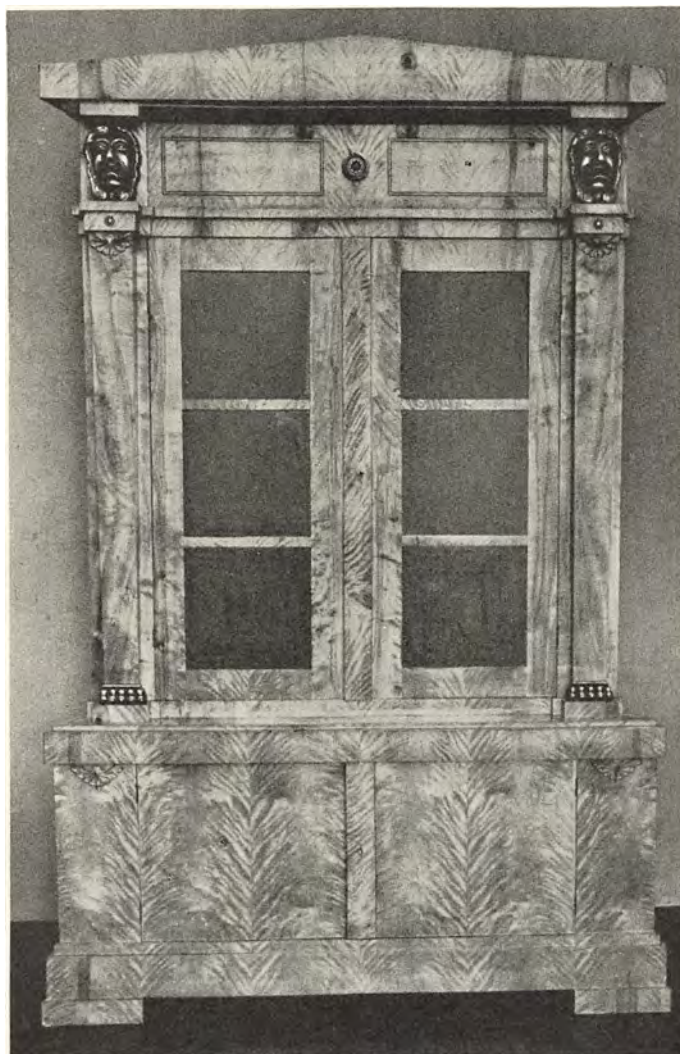

Fig. 276. Empire Bogskab fineret med Birk paa Fyrretræ; Hoveder og «Tæere af udskåret forgyldt Træ, Messingbeslag og -rosetter; de sidste afbildet paa Fig. 234 øverst til venstre og midterst i anden Række. I Overdelens Laager seks Glasruder. Ifølge Traditionen er Skabet udført af Christen Rasmussen, kaldet «Christen Snecker», der boede i Limkildehuset under Langesø Gods; han døde 1829, 67 Aar gammel. Skabet er udført ca. 1825 og er bygget til en blændet Vinduesniche paa Langesø, derfor skraaner Siderne, der først i nyere Tid er blevet beklædt med Finér, kraftigt indefter. Højde 278 cm

at blandt andet Det kgl. Møbelmagasin i København importerede indlagt Arbejde fra Neuwied²³⁰. Konkylie-motivet, der genfindes paa talrige danske Møbler fra Empiretiden, som nævnt ogsaa paa Skabssofaen Fig. 195, er et engelsk Motiv, og det er muligt, at der har været Import af indlagt Arbejde fra England, indtil Forbindelsen blev afbrudt 1807; men det er ikke udelukket, at dygtige Decoupører her i Landet kan have fremstillet disse Indlægninger efter engelske Forbilleder.

Fig. 236 er et saakaldt »Divanbord« eller »Frokostbord«, der har haft sin Plads i Dagligstuen foran Sofaen eller Divanen, som den undertiden kaldtes, og omgivet af Stole. Pladen har Klapper for Enderne og bæres af fire Ben, der parvis former sig omtrent som et omvendt Y. Der er tidligere, S. 276—277, gjort Rede for disse Bordes Brug. En anden Bordtype, der ligeledes var meget anvendt paa Empiretiden, havde Søjlefod, som det ses paa Fig. 243—244, 246—248 og 254; ogsaa disse havde undertiden Klapper (Fig. 244). Først sent i Perioden blev det moderne, at Sofabordet fik fire Ben som f. Eks. paa Fig. 256. Dette samt Fig. 252—255 er fra Sen-Empirens sidste Fase i 1850'erne, da denne Stil endnu

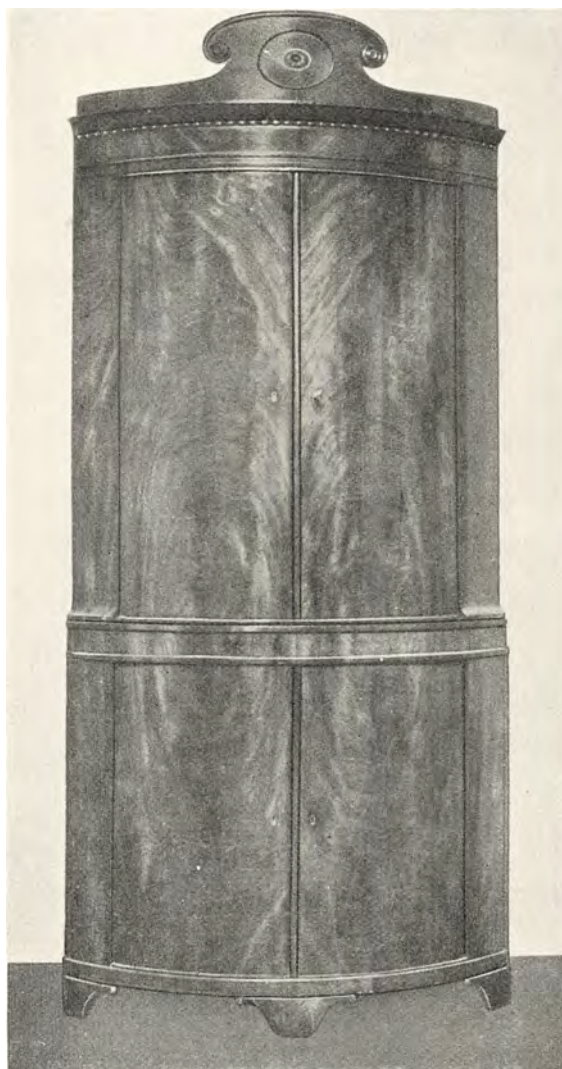

Fig. 277. Empire Hjørneskab, ca. 1810—1840, fineret med Mahogni paa Fyr. I Overdelen Hylde, den øverste med Indhak til Skeer, i Underdelen en Hylde. Højde 242 cm

var paa Mode samtidig med nye Stilformer som Ny-Rococo, Ny-Gotik og Ny-Renæssance. Toiletbordet Fig. 252—253 er delvis af fuld Mahogni og helt uden Indlægninger; det er haandværksmæssigt af fineste Kvalitet i alle Detailler og vidner om det høje Stade, Snedkerhaandværket indtog paa denne Tid.

Klaveret, Fig. 257, der ligeledes er i Sen-Empire-Stil, er fineret med Palisander; de vandrede Striber samt Firmanavnet over Klaviaturet: HORNUNG & MØLLER, Kiøbenhavn, er af Messing, indlagt i Træet. Instrumentet er ikke som de taffelformede rektangulært, men har bagtil karnisformede Rundinger. I Træet under den udskaarne Støvramme er der stemplet Fabrikationsnummeret 2537. Firmaet Hornung & Møller har velvilligst oplyst, at Klaveret ifølge Leveringsdatoer for Instrumenter med Numre lige før og efter Nr. 2537 maa være udgaaet fra Forretningen i 1853; det paagældende Nummer er ikke opført i Regnskabsbogen²³¹. Naar det er blevet købt dette Aar, har det utvivlsomt været Udstyr til Baron A. C. Holsten's ældste Datter Sophie Magdalene Holsten, der blev gift den 3. Dec. 1853. Som omtalt er ogsaa det Soveværelsesmøblement (udført af Hofsnedker J. G. LUND), som Baronessen fik i Udstyr, bevaret (Fig. 120—127). Klaveret stod paa Clausholm i den Periode, Baronessen

Fig. 273. Empire Chatol fineret med Elmerod paa Eg og Fyr, Søjlerne og en Del Profiler af sort Træ. Kapitæler, Baser og Rosetter af Messing, Nøgleskilte af Ben. Højde 229 cm. Tysk Arbejde ca. 1810—1830. Anskaffet af den nuværende Ejer, hvis Broder, Arkitekt Ebbe Berner, i 1919 har købt det hos Antikvitetshandler Kaiser i Flensborg

og hendes Ægtefælle boede der; det ses paa et gammelt Fotografi af Havesalen²³²; men antagelig da de 1885 flyttede til Langesø, er Klaveret blevet sendt til den ældste Datter, Baronesse SOPHIE REEDTZ THOTT, Biskopstorp; her stod det, indtil Baronesse Reedtz Thott's næstældste Datter, Fru JULIE V. SCHOLTEN i 1938 solgte det til sin Fætter, Langesø's nuværende Ejer, Lensbaron Hans Berner Schilden Holsten.

Empire-Spejlet Fig. 259 er meget stort, det maaler 2,40 Meter i Højden; det er fineret med Mahogni og dekoreret med lyse indlagte Striber samt to Slags Messingrosetter, gengivet paa Fig. 234 i øverste Række yderst til højre. I det forsænkede Felt i Topstykket er anbragt en støbt Broncedekoration i klassisk Stil, Fig. 233, forestillende Mercur, Gudernes Sendebud, med Heroldstav i Haanden staaende paa en Stridsvogn, der trækkes gennem Skyerne af en vinget Hest. Paa Spejlets Underdel er ligeledes et støbt Bronzebeslag, Fig. 233 nederst, med symmetriske Akantus- og Palmetslyng og som Midtermotiv to Fugle paa en Pil. Spejlet er udført i Altona ca. 1810—1830. Paa Bagklædningen sidder et af de tidligere omtalte røde Laksegl, Fig. 260, med Frederik VI's kronede Navnetræk: F[ridericus) R[ex] VI, og langs Kanten følgende Tekst: ALTONAER FABRICK WAAREN STEMPEL. Segl

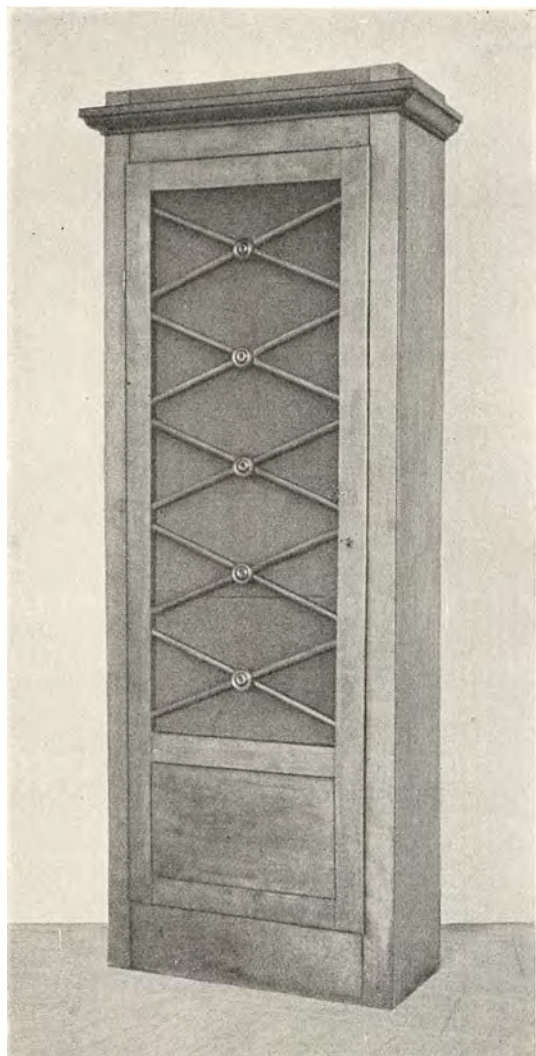

Fig. 279. Skab af Bogetræ. Nyt Stof bag de krydslagte Sprosser i Laagen. Højde 210 cm. Antagelig dansk Provinsarbejde, ca. 1820—1850

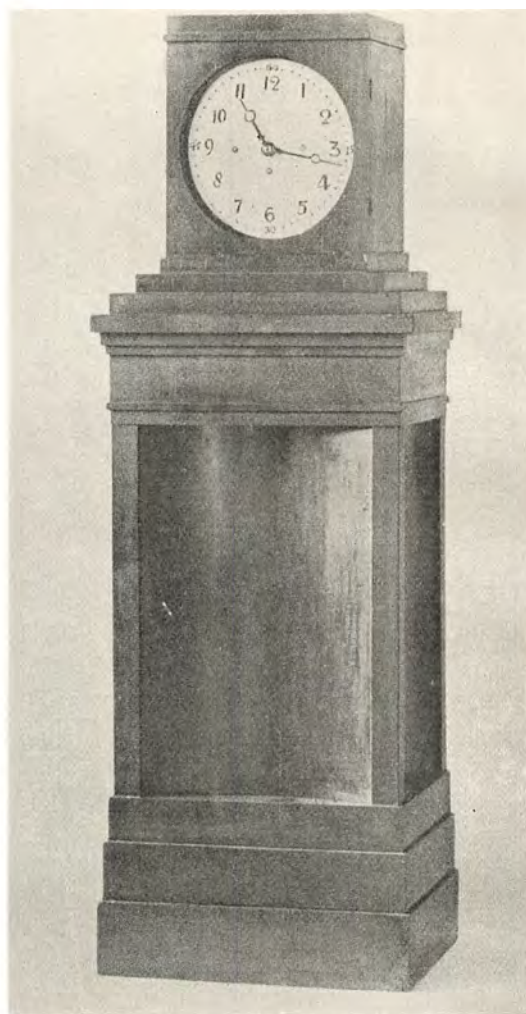

Fig. 280. Empire Uhr, ca. 1800—1830, i piedestalformet Kasse fineret med Mahogni paa Fyr; indadbuede Sider. Værket uden Signatur. Højde 168 cm. Uhret har ligesom Stolen Fig. 208—209 tilhørt Admiral Hans Holsten, der døde 1840; senere kom det til Skaføgaard, hvor den nuværende Ejer i 1941 købte det paa Auktionen efter Godsejer Jacob Estrup

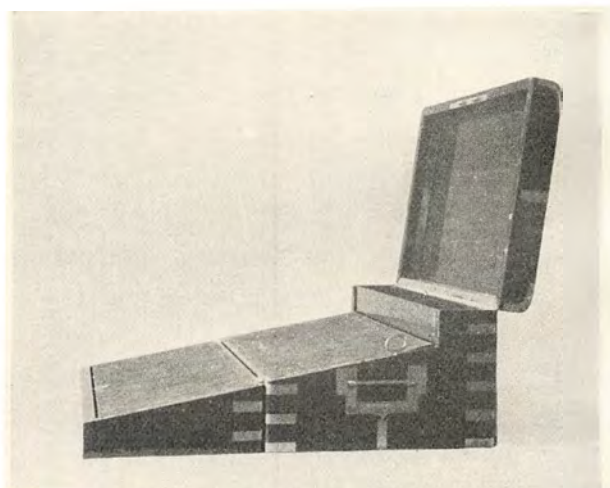
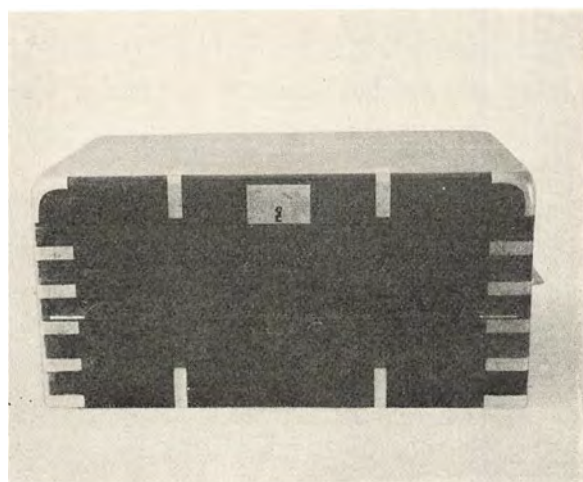

Fig. 281—282. Rejsekskrivepult af Palisander med forsænket Messingbeslag. Paa Oversiden en Messingplade med Navnet A. C. Holsten under en Baronekrone. Indvendig Rum og Skuffer; paa Skrivepladen grønt Filt. Højde 22 cm Længde 45 cm og Bredde 29 cm. Antagelig engelsk Arbejde; fra Tiden omkring 1800 eller Begyndelsen af det 19. Aarhundrede. Saadanne Rejsekskrivepulte var meget brugt her i Danmark; de fleste importeredes fra England, men en Del blev fremstillet af danske Snedkere.

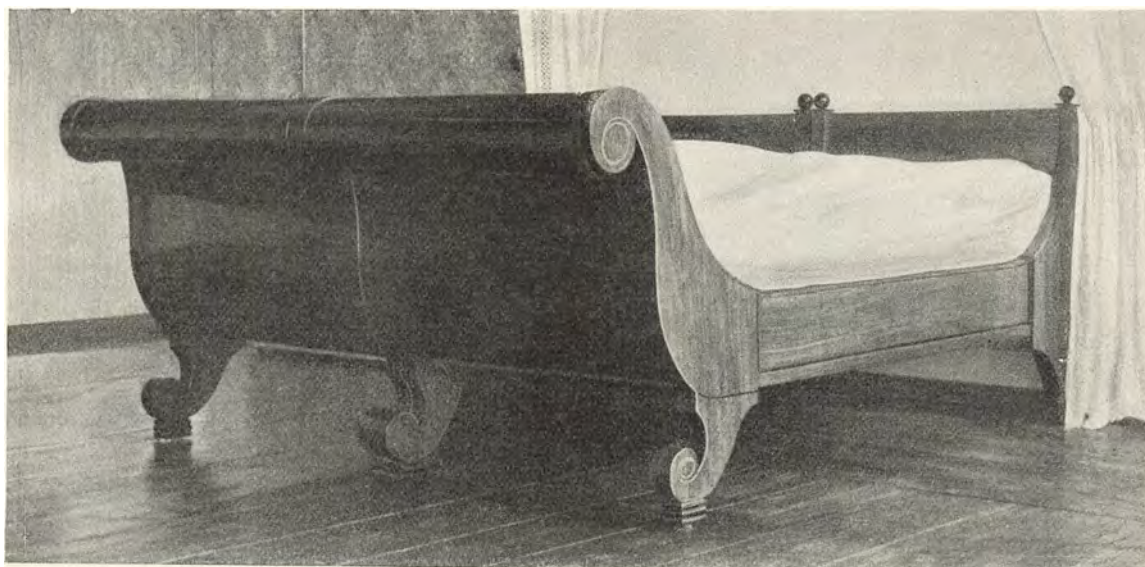

Fig. 283. To sammenhørende Empire Senge fineret med Mahogni paa Fyr, lyse indlagte Striber; Kuglerne ved Hovedgærdet sorte. Længde 235 cm. Der har oprindeligt været en Baldakin over Hovedgærdet; den nuværende er moderne. Dansk Arbejde ca. 1800—1830

Fig. 284. Gæsteværelse paa Langesø med Empiremøbler og til højre Stolpeseng fra dansk Vestindien; den er delvis af fuld Mahogni; nyere Tid er den gjort et Stykke bredere; Himlen er senere tilføjet, oprindeligt har de fire Stolper staaet frit og kun baaret et stort Moskito-net. Sengen er anskaffet af den nuværende Ejer, der har købt den af en Sagfører i Sandved i Sydsjælland. Højde 216 cm, Længde 212 cm. Fra Midten af det 19. Aarhundrede

Fig. 285. Natbordsskab i Empire Stil, Elmetræ med Indlægninger af lyst og mørkt Træ. Højde 80 cm. Dansk Arbejde

Fig. 286. Servante ca. 1830—1860. Fineret med Mahogni paa Fyr. Benene nye. Foroven Rum til Vaskestel. Højde med lukket Laag 85 cm. Dansk Arbejde

Fig. 287—288. Servante med Natstol. Mahognifineret paa Fyr; foroven Rum til Vaskestel. Højde sammenklappet 94 cm. Midten af det 19. Aarhundrede

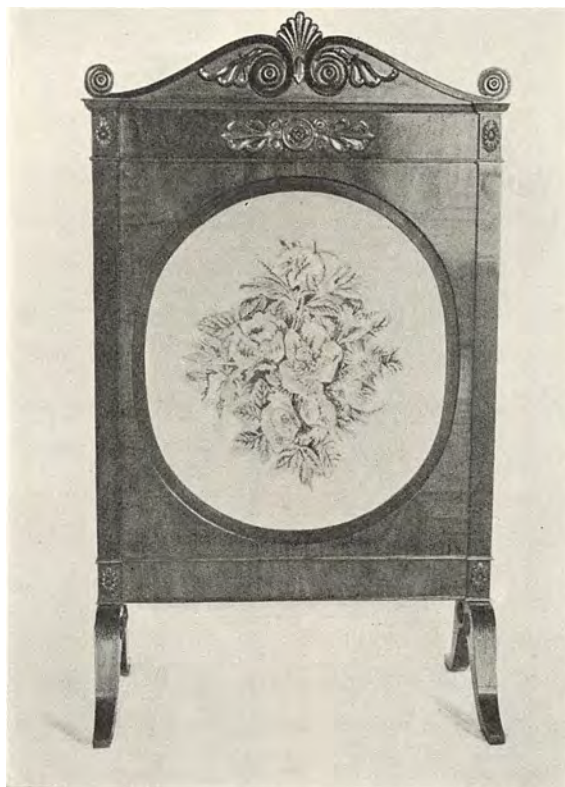

Fig. 289. Sen-Empire Ovnskærm, ca. 1820—1840; fineret med Mahogni paa Fyr. I Midterfeltet Broderi med halve Korssting i Uld, Silke og Chenille; Bunden drap, Blomsterne i brogede Farver. Højde 138 cm

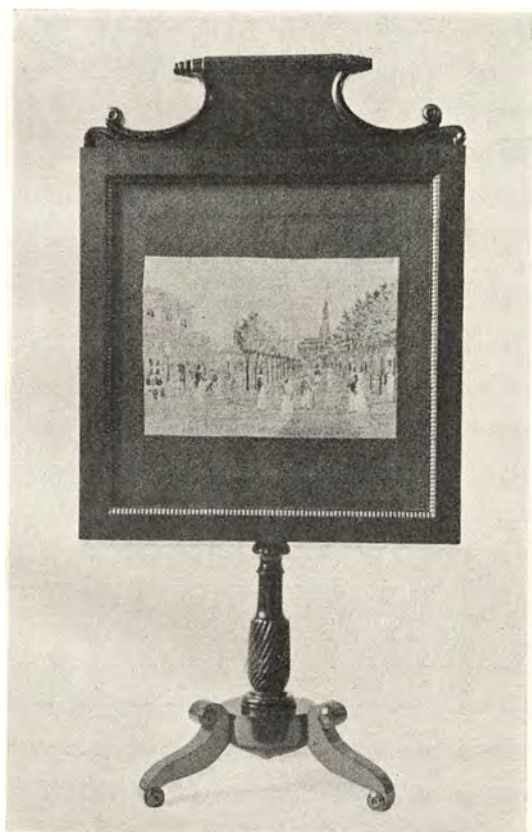

Fig. 290. Sen-Empire Ovnskærm fineret med Mahogni; inden for Rammen Korsstingsbroderi, yderst ensfarvet rødt, i Midten Gadeprospekt i graa og brune Toner; Motivet skal ifølge Traditionen være fra Haag. Højde 128 cm. Ca. 1820—1840

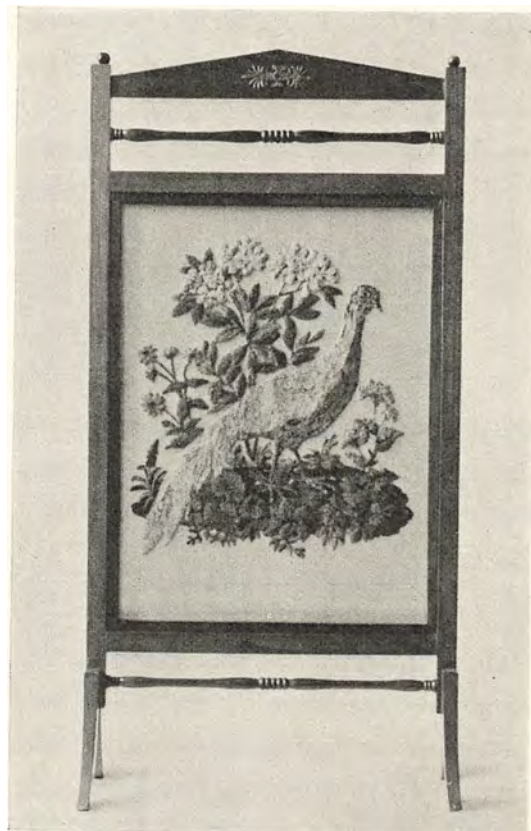

Fig. 291. Ovnskærm af Kirsebærtræ med Bronzebeslag overst. Broderi i brogede Farver, der i nyere Tid er applikeret paa lyseblaat Silkestof. Skærmen fra 19. Aarhundrede, Broderiet muligvis ældre. Højde 127 cm

Fig. 292. Prismekrone til 16 Lys; Messing Arme. Højde 104 cm. 19. Aarhundrede

Fig. 293. Lysekroner til 8 Lys, forgyldt Bronze, Skaal af rødt, slebet Glas. Højde 102 cm. Ny-Rococo, Midten af 19. Aarhundrede

af denne Art kendes i forskellige Variationer ikke alene fra Spejle, men ogsaa fra andre Møbler fra Louis XVI og Empire Tiden. Hidtil har der dog kun været publiceret nogle faa Eksempler paa saadanne Laksegl, og man har ikke været enig om, hvad de betød; nogle har foreslaaet, at det skulde være Fortoldningsstempler, der blev anbragt paa Møblerne, naar den lovplichtige Told var betalt; andre har udtalt, at det var en Art Fabriksmærke, der godtgjorde, at alle disse Møbler kom fra samme Værksted eller Fabrik, og at Grunden til, at Kongens Monogram indgik i Seglet, var den, at Fabrikken var Hofleverandør²³³. Ved Forfatterens Undersøgelser over stemplede og signerede Møbler er det lykkedes at forøge Antallet af kendte Eksempler paa disse Segl betydeligt. Ligeledes har det vist sig, at ingen af de tidligere Forklaringer er rigtige. En Gennemgang af samtidige Forordninger og Rescripter sammenholdt med originale Signeter i Dansk Toldmuseum, København, har bragt Løsning paa Problemet. Undersøgelserne er endnu ikke afsluttet; men det foreløbige Resultat skal fremlægges her. Det viser sig, at Seglene tilkendegiver, at der er opnaaet Toldfrihed for de paagældende Møbler, saaledes at de uden Vederlag kunde passere Toldgrænsen mellem Altona og Hertugdømmerne, og undertiden tillige Toldgrænsen mellem Hertugdømmerne og Kongeriget. Som det fremgaar af det følgende, kunde denne Toldfrihed kun opnaas for Varer, der var fremstillet i Altona saa vidt muligt af indenlandske Produkter; og som Kontrol blev Stemplet derfor anbragt paa Møblerne, medens de endnu fandtes paa Værkstedet. Man kan altsaa gaa ud fra, at alt Snedkerarbejde forsynet med disse Segl er tilvirket af stedlige Haandværkere i Altona og beregnet til Salg i Hertugdømmerne eller Kongeriget.

Altona var, lige siden den i 1640 indlemmedes i det danske Rige, blevet favoriseret paa Bekostning af Landets øvrige Byer. Da FREDERIK III i 1664 gjorde den til Købstad, gav han den betydelige Privilegier, der under de følgende Konger stadig blev fornyet og udvidet, idet man haabede, at Altona skulde blive i Stand til at tage Konkurrencen op med

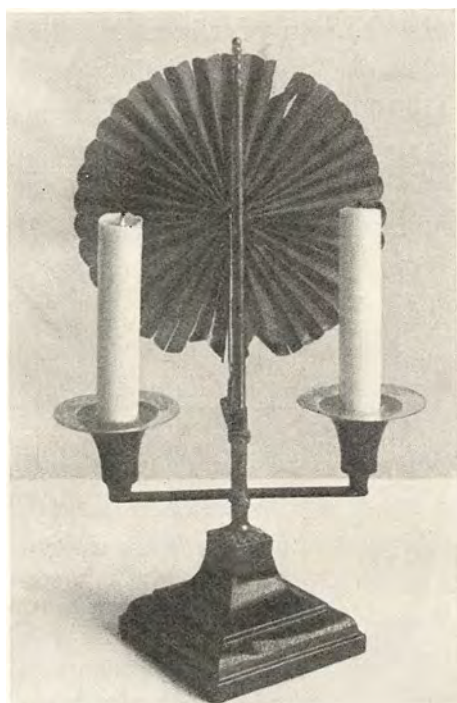

Fig. 294. Lysstage af grønlakeret Metal med en forgyldt Messingroset; den sammenfoldelige Skærm er af grønt Silkestof. Højde 36 cm. Midten af 19. Aarhundrede

Fig. 295. Lyseskærm, »Abskonsel«, af sort poleret Træ og Elfenben samt Broderi i broget petits points forestillende Jomfru Maria med Barnet. Højde 53 cm. Midten af 19. Aarhundrede

Fig. 296. Sammenfoldelig Lyseskærm, »Abskonsel«, af Metal og grønt Silkestof. Højde 40,5 cm. Midten af 19. Aarhundrede

Hamborg. Først 1853 blev alle Privilegierne ophævet; men kort Tid efter, da Krigen i 1864 var afsluttet, mistede Danmark Altona. Ogsaa toldmæssigt indtog Byen en Særstilling, idet den dannede en isoleret Enklave helt omgivet af Toldgrænser, saaledes, at der skulde betales Ind- og Udførselstold efter samme Regler som for Udlandet; dette fremgaar blandt andet af Toldforordningen af 1. Februar 1797 § 5, der lyder: »Da Staden Altona, ved besynderlige Benaadninger, er afsondret fra Rigernes og Hertugdømmenes Toldvæsen, saa følger deraf, at herefter, som hidtil, bør alle Varer, som derfra indkomme eller derhen udgaae, i Henseende til Indførsels- og Udførsels-Afgiften, ansees som de kom ind fra, eller gik ud til, fremmed Sted, naar intet særdeles Privilegium gjør Undtagelse«²³⁴. Som det fremgaar af den sidste Sætning i det her citerede, kunde Altonas Borgere opnaa Toldfrihed gennem et Privilegium; dette maatte som oftest hver enkelt Fabrikant eller Værkstedsleder ansøge om, og det blev saa godt som altid bevilget, naar det drejede sig om hel eller delvis Fritagelse for Indførselstold paa Varer, der var nødvendige for Byens Industri og Haandværk, eller for Udførselstold paa Varer fremstillet i selve Byen saa vidt muligt af indenrigske Produkter. Disse Privilegier, af hvilke flere gik tilbage til 1664, omfattede fortrinsvis Manufakturvarer samt Tobak, Cikorie, Sukker, Øl og Brændevin²³⁵. For flere af Varernes Vedkommende var Toldafgifterne meget høje, og et Privilegium betød derfor en stor økonomisk Fordel. Ifølge Toldrullen af 26. November 1768 var Indførselstolden paa »Snedker- Dreyer- og Billedsnider-Arbejde hvad Navn det have kand« samt paa Stolemagerarbejde 24% af Værdien. I Toldforordningen af 1. Februar 1797 forhøjedes den til 24¾%; senere blev den dog nedsat en Del²³⁶. For at godtgøre overfor Toldvæsenet, at de paagældende Varer var fritaget for Told, skulde de ledsages af forskellige Attester og Følgesedler med Henvisning til Fremstillerens Privilegium; disse Papirers Udformning ændredes til Stadighed gennem nye Forord-

Fig. 207. Ny-Rococo Bord fineret med Mahogni og Rodfinér, Blomstermarketterier af brogede Træsorter. Kanten af Bordpladen sort poleret Træ. Hjul af Messing. Højde 77 cm. Pladens Diameter 125 cm. Midten af 19. Aarhundrede

ninger. Som yderligere Kontrol indførte man Stempling med Laksegl paa dertil egnede Varer; saa vidt Forfatteren har kunnet konstatere, blev denne Form for Stempling første Gang paabudt ved en Plakat af 23. Juni 1777, der lyder saaledes:

»Nach dem Inhalt eines aus der Höchstpreisl. Königl. Westindisch-Guineischen Rente- und General Zollkammer erlassenen Schreibens, haben Ihre Königl. Majestät, zur Aufnahme der Altonaischen Fabriken und Beförderung der Industrie, auf allerunterthänigste Vorstellung hochgedachter Kammer unterm 5ten dieses Monats allergnädigst zu resolviren geruhet, dass die Altonaischen Fabrikwaaren von

dem bisher entrichteten Zolle bey der Einfuhr in die Herzogthümer befreyet seyn mögen, dergestalt, dass

1) Alle altonaische Fabrikanten und Manufacturisten auf geschehenes Ansuchen mit speciellen Privilegien versehen, und ihnen, wenn sie diese Privilegien erhalten haben, zugestanden werden solle, die von ihnen fabricirte Waaren . . . ohne Unterschied, ob die Fabrikata aus fremden oder inländischen rohen Materialien gemacht worden, auch alsdenn, wenn die Einfuhrung gleicher Waaren aus der Fremde verbothen wäre, sowol in als ausser der Marktzeit, Zoll- und Licentfrei in die Herzogthümer einzuführen, falls dieser Einfuhrung nicht ein Privilegium exclusivum im Wege stünde, und weil sie dadurch denen in den Herzogthümern befindlichen Fabrikanten gleich gemacht werden: so sollen sie hingegen ausdrücklich angewiesen werden, die bedürfenden rohen Materialien, so weit sie im Lande zu haben sind, vorzüglich darinn zu nehmen.

2) Dass zur Vermeidung des Unterschleifs nicht allein diejenigen Fabrikwaaren, die einer Stemplung fähig sind, von einer abseiten des Königl. General- Landes- Oekonomie- und Commerzcollegii hiezu zu autorisirenden zuverlässigen Person, auf den Stühlen und Werkstätten ordentlich gestempelte, sondern auch in allen Fällen glaubwürdige Attestate darüber beigebracht, und aud den Zöllen wieder abgeliefert werden sollen. Die Ertheilung dieser Atteste soll aber folgendergestalt geschehen;

a) Das Attestationswesen soll nach wie vor von einem in Altona vorhandenen Königl. Bedienten besorgt werden.

b) Bei ihm sollen alle die, welche attestiren wollen, sich persönlich einfinden, und die eidlichen Atteste in seiner Gegenwart schreiben, oder doch wenigstens unterschreiben. . . .«

Som det fremgaar af ovenstaaende, skulde de Varer, for hvilke der var opnaaet Toldfrihed, ikke blot ledsages af en Attest, men tillige i de Tilfælde, hvor de egnede sig dertil, stemples, medens de endnu befandt sig paa Værkstederne, af en af Commercekollegiet auto-

riseret Mand; paa den Maade kunde der føres Kontrol med, at det kun blev de Varer, som fremstilledes i selve Altona, der gjordes toldfri. Den citerede Forordning udvidedes allerede et Aars Tid senere ved Toldforordning af 23. November 1778. Hidtil havde kun privilegerede Fabrikanter og Værksteder kunnet opnaa Toldfrihed, nu blev den ogsaa tilstaaet uprivilegerede Haandværkere, naar det drejede sig om Varer, der var fremstillet paa deres egne Værksteder i Altona og af indenlandske Materialer, hvis saadanne var til at skaffe; disse Varer skulde stemples og ledsages af Attest paa samme Maade som anført i den citerede Plakat af 23. Juni 1777.

De Kontrolstempler, der blev brugt, ændrede Udseende gennem Tiderne, og der anvendtes i visse Perioder flere Former samtidig. Paa det nuværende Tidspunkt kender Forfatteren 12 Variationer, hvoraf 2 tidligere har været publiceret²³⁷. Det ældste er forsynet med Christian VII's kronede Spejlmonogram omgivet af følgende Tekst: ALTONAER FABRICK WAAREN STEMPEL. Der kendes foreløbig henvend en Snes Møbler forsynet med dette Laksegl. Da Frederik VI blev Konge 1808, ændredes Seglet, saaledes at det kom til at bære hans kronede Navnetræk i Stedet for Christian VII's; Teksten langs Kanten bibeholdtes derimod. Det er et saadant Laksegl, der blandt andet findes bag paa Langesø Spejlet, Fig. 259, og som gengives paa Fig. 260.

Da CHRISTIAN VIII i 1839 kom paa Tronen ændredes Seglene atter. Ifølge kongelig Resolution af 20. August 1839 var Generaltoldkammeret blevet autoriseret til i Altona at constituere en teknisk uddannet Fabrikkontrollør, for derved »at tilveiebringe en bedre Orden med de Staden Altona og der-

Fig. 298. Ny-Rococo Sybord fineret med Mahogni paa Fyr. Højde 77 cm. Pladen 55 × 40 cm. Midten af 19. Aarhundrede. Sybordet har tilhørt den nuværende Ejers Mormoder, Geheimeraadinde Caroline Quaade

værende Fabrikanter tilstaaede Begunstigelser og til at forebygge Misbrug i Henseende til disse²³⁸. I Henhold til en improvisatorisk Instruks af 14. December 1839 skulde Fabrikkontrolløren begynde at fungere 1. Januar 1840. Han blev »meddelt Segl med den kongl. Krone og Indskrivt »Fabrikkontrollør in Altona« ligesom ogsaa et Stempel med det Kongl. Navnechiffer²³⁹. Snedkermester LARS MØLLER, København ejer seks ens Stole i Sen-Empire Stil, der alle paa Undersiden af Sargen er forsynet med et rødt Lakstempel, der nøj-

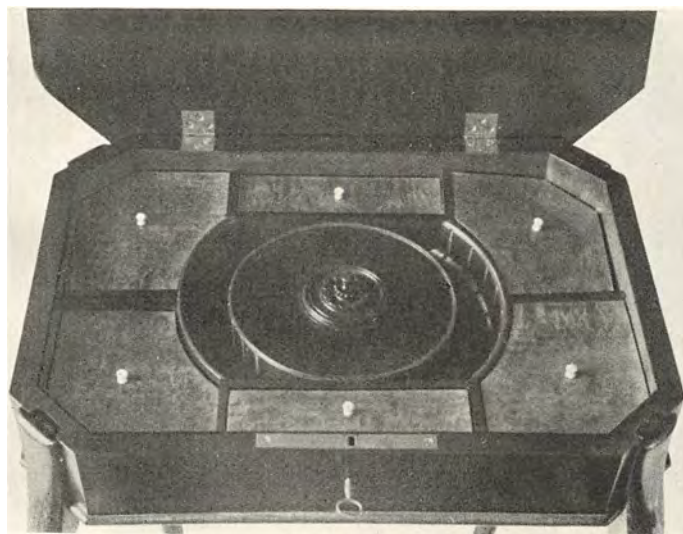

Fig. 299. Detalje af Sybordet Fig. 298. Laagene over Smaarummene af Birkerod med hvide Benknapper; Midterrummet fineret med Mahogni

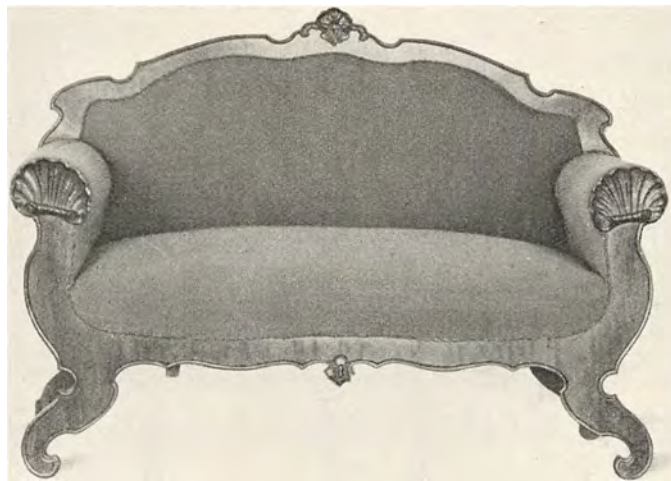

Fig. 300. Ny-Rococo Sofa delvis fuld Mahogni, Resten Mahognifinér paa Fyr. Højde 105 cm, Længde 148 cm. Nyt Betræk. Midten af 19. Aarhundrede

Stol i Privateje findes et Lakaftryk af dette; det er ovalt og bærer Christian VIII's kronede Navnetræk og uden om dette Teksten: KÖNIGL. FABRIK-CONTROLE ALTONA²⁴⁰. Selve Signetet, som har været brugt til Stemplingen, findes endnu; det opbevares i Dansk Toldmuseum i København tillige med to andre af praktisk talt samme Udseende; den eneste Forskel er den, at der paa det Signet, der har været anvendt til den omtalte Stol, er en dobbelt Bindestreg mellem Fabrik og Controle, medens der paa det andet er en enkelt Bindestreg og paa det tredie slet ingen. Disse meget lidt iøjnefaldende Variationer er muligvis lavet for at Toldvæsenet bedre kunde kontrollere forfalskede Signeter.

Fra 1. Januar 1841 indførtes en skærpet Kontrol med de Møbler, der kunde opnaa Toldfrihed; for at sikre sig, at disse virkelig blev fremstillet i selve Altona, hvilket var en Betingelse for at de kunde passere Toldstederne afgiftfrit, blev det nu paabudt, at de skulde stemples to Gange »zuerst nämlich, wann sie noch in Arbeit sind, und dann nach ihrer Vollendung jedoch so, dass es dem Fabrikkontrolleur überlassen werden müsse, zu bestimmen, wann die erste Stempelung der verschiedenen Arten von Mobilien von ihm vorgenommen werden solle«²⁴¹.

agtig svarer til Beskrivelsen af ovenstaaende Segl; inden for en oval Ramme ses en lukket Kongekrone og under denne delt i tre Linier: FABRIK-CONTROLEUR | IN | ALTONA. Stolene er desuden mærket med et cirkelrundt, sort Farvestempel med Altona's Byvaaben og følgende Tekst langs Kanten: MOBILIEN STEMPEL DES ALTONAER TISCHLER AMTS, altsaa de stedlige Møbelsnedkeres Lavsstempel. Fabrikkontrolløren skulde som anført tillige have »et Stempel med det Kongl. Navnechiffer«. Paa en Ny-Rococo

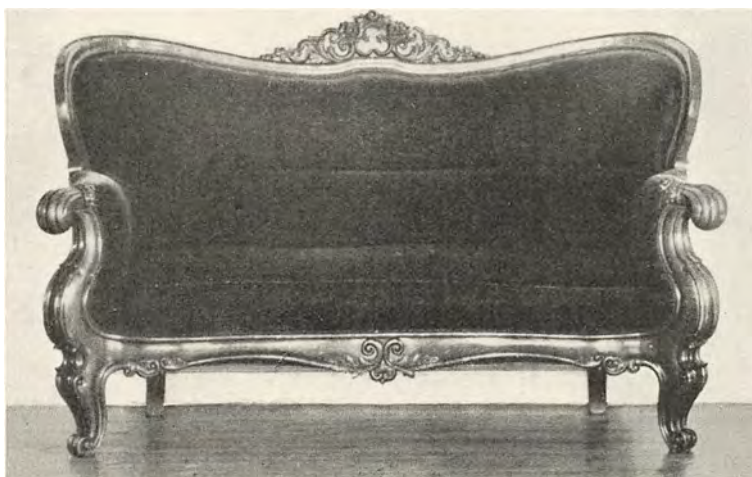

Fig. 301. Ny-Rococo Sofa, delvis fuld Mahogni. Resten Mahognifinér paa Fyr. Højde 112 cm, Længde 178 cm. Nyt Betræk. Midten af 19. Aarhundrede

Fig. 302. Seks Ny-Rococo Stole, mahognifinerede paa Bøg. Højde 101 cm. Nyt Betræk. Midten af 19. Aarhundrede

Fig. 303—304. Ny-Barok Trappestol af Egetræ. Sæde og Rygfeltet beklædt med brunt Læder, der er det oprindelige. Højde som Stol 96 cm, som Trappe 92 cm. Ca. 1850—1880. Stolen har tilhørt den nuværende Ejers Morfader, Geheimeraad G. J. Quaade, død 1889, i hvis Herreværelse i Store Kongensgade 66, København, den har staaet; senere kom den til Holstenshuus og derfra til Langesø

Som det var sket tidligere ved et Tronskifte, ændredes Seglene, da FREDERIK VII i 1848 blev Konge, saaledes, at de kom til at bære hans Monogram; men Teksten bibeholdtes, som det fremgaar af en bevaret Signet i Toldmuseet. Sammesteds findes, foruden de før nævnte fra Christian VIII's Tid, fire Signeter uden Kongemonogram eller -krone blot med Teksten: FABRIKCONTROLE | IN | ALTONA; desuden staaer der paa tre af dem henholdsvis NO. 1, NO. 2 og NO. 3; hvad disse Numre betyder kan endnu ikke oplyses²⁴². Det samme System har været anvendt paa Stemplerne med Frederik VII's Navnetræk; f. Eks. findes der paa et Spejl i Privateje et Laksegl med følgende Tekst uden om Kongens Monogram: KÖNIGL. FABRIKCONTROLE No [ulæseligt Tal] ALTONA.

Som nævnt ophævedes alle Altona's Privilegier ved Patent af 5. Maj 1853, og derved bortfaldt Brugen af Kontrolstempler. Det nylig omtalte Spejl kan altsaa ved Hjælp af Seglet med Frederik VII's Navnetræk dateres med faa Aars Nøjagtighed, idet det maa være fremstillet mellem 1848 og 1853.

Det, der først og fremmest bevirker, at de her omtalte Laksegl har Betydning for Studiet af dansk Møbelkunst, er, at vi ved Hjælp af dem med Sikkerhed kan godtgøre, at de Møbler, paa hvilke de er anbragt, er udført i Altona af stedlige Haandværkere. Derved bliver vi i Stand til, naar Materialet engang bliver tilstrækkeligt stort, at konstatere, hvorledes de skif-

Fig. 305. Fire Tabouretter fra sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede. Benene fuld Mahogni, Sargen mahognifineret paa Bøg. Højde 46 cm. De fire Tabouretter har nyere Betræk, broderet af Baronesserne Ada og Julie Reedtz Thott og Frøknerne Else og Ingeborg Tresschow, til deres Mormoders, Kammerherreinde Sophie Magdalene Berner Schilden's 70 Aars Fødselsdag den 20. Juli 1900

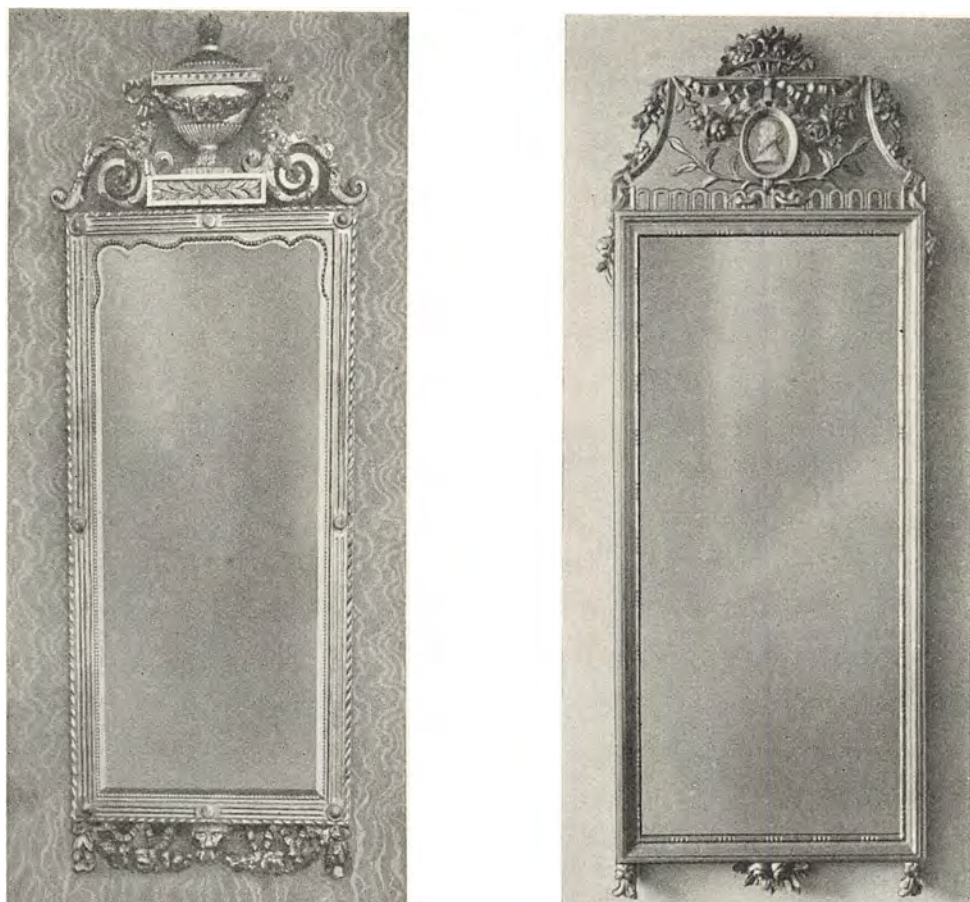

Fig. 306—307. To forgyldte Spejle fra Slutningen af det 19. Aarhundrede; Stilen er en Efterligning af det 18. Aarhundredes Louis XVI. Højde 225 cm og 195 cm

tende Stilformer fra 1777 til 1853 har formet sig i denne By. Det har særlig Interesse, fordi mange af de nye Moderetninger kom til Danmark Syd fra over Altona og derfra bredte sig til de øvrige Dele af Landet; f. Eks. vil det sikkert vise sig, at den engelske Paavirkning, der er karakteristisk for dansk Møbelkunst i Slutningen af det 18. Aarhundrede, til Dels er kommet hertil via Hannover, Hamborg og Altona; at Stilen samtidig vandt Udbredelse over København og Helsingør, blandt andet ved en ret betydelig Import af originale engelske Møbler, er uomtvisteligt. Paa Empiretiden, efter at Forbindelsen med England var afbrudt, fik Altona ogsaa stor Betydning som Bindeled mellem Danmark og Nordtyskland, hvis Stilformer vi nu i vidt Omfang efterlignede.

Paa Langesø findes to Konsoller som Fig. 270; i den ene er der Sybordsindretning, Fig. 272, i den anden er øverst en Skuffe, hvis Forkant kan slaas ned, saa der dannes en Skriveklap, bagtil er der Smaaskuffer, Fig. 271. Stilen er Sen-Empire, men noget anderledes end man kender den her i Danmark; Konsollerne er antagelig tysk Arbejde.

Fig. 276 er et Empire Bogskab fineret med Birketræ og dekoreret med udskaarne, forgyldte Hoveder og »Tæer« samt palmetformede Bronzebeslag og Rosetter; de sidste er afbildet paa Fig. 234 øverst til venstre og midterst i anden Række. Skabet er bygget til en blændet Vinduesniche i en af Stuerne paa Langesø, derfor skraaner Siderne kraftigt indefter og har ikke oprindelig været finerede; det er de først blevet i den nuværende Ejers Tid. Skabet er ifølge Traditionen udført af CHRISTEN RASMUSSEN, kaldet »Christen Snedker«, der boede i Limkildehuset under Langesø Gods. Hans Data er opført i Vigerslev Kirkebog, hvor der staar, at Christen Rasmussen, Husfæster og Tømmermand i Limkilde, er død

Fig. 308. Chatol fineret med Mahogni paa Fyr; Nøgleskilte af Mahogni. Bag det buede Jalousi to + to Skuffer og et Midderrum. Højde 130 cm. Chatollet har tilhørt Lehnbaronesse Louise Berner Schilden Holsten's Moder, Grevinde Ille Knuth, født Comtesse Lerche. Ca. 1860—1880. Sammenlign Fig. 366—368

11/7 1829, 67 Aar gammel, og begravet 16/7. Skabet, som nævnes i Skiftet efter Baron Ditlev Holsten, der døde 9. April 1825, samt i Fortegnelsen over det Indbo, der skulde sælges paa Auktionen paa Langesø samme Aar, maa være udført kort før 1825, da man dette Aar udtrykkeligt kalder det nyt. Bogskabet udtoges før Auktionen (for 50 Rdl.) af Baron A. C. Holsten, som kort Tid efter overtog Langesø²⁴³. Arkitekt Ebbe Berner har gjort mig opmærksom paa, at Grevinde ROMA PETERSDORFF ejede et mahognifineret Bogskab, der minder uhyre meget om dette; men om Christen Snedker ogsaa har udført det, ved man ikke. Det var ret almindeligt, at der paa Herregaardene var ansat Haandværkere, som ikke alene reparerede Indbo, men ogsaa udførte nye Møbler til Herskabet. Hele dette Spørgsmaal er imidlertid endnu ikke taget op til Undersøgelse her i Landet, og det

er kun ganske enkelte Herregaardsmøbler, man med Bestemthed ved er udført paa Stedet.

Chatollet Fig. 278 er et af de faa Møbler paa Langesø, der ikke fra gammel Tid har haft Tilknytning til Gaarden. Det er anskaffet af den nuværende Ejer, hvis Broder, Arkitekt Ebbe Berner, i 1919 har købt det i Flensborg. Chatollet er uden Tvivl tysk Arbejde.

Blandt det øvrige Empire-Inventar skal nævnes den store Dobbelt seng Fig. 283, der er fineret med Mahogni og lyse indlagte Striber. Sengen har oprindelig haft en Baldakin over Hovedgærdet, men af denne er intet bevaret. Sengen, der ses paa Fig. 284, er fra dansk Vestindien, hvor denne Type var særlig yndet; den er i nyere Tid gjort et Stykke bredere. Ogsaa Himlen er senere tilføjet; oprindelig har de fire udskaarne og drejede Stolper, som er af fuld Mahogni, staaet frit og kun baaret et stort Moskitonet. Sengen er anskaffet af den nuværende Ejer, der har købt den af en Sagfører i Sandved i Sydsjælland.

Tiden efter Empiren indtil ca. 1900 blev i stilistisk Henseende en ejendommelig Periode, idet ikke

Fig. 309. Forgyldt Stol fra 1878. Stilen er en Efterligning af det 18. Aarhundredes Rococo og Louis XVI. Betrækket er ikke det originale. Højde 88 cm. Stolen er udført af Hofsnedker J. G. Lund, København, der skal have foræret den til Kammerherinde Sophie Magdalene Berner Schilden paa Clausholm i Anledning af dennes Sølvbryllup 3. December 1878. Paa Stoleryggen ses hendes og hendes Ægtefælles Navnetræk, jfr. Fig. 310.

een, men flere Stilarter var moderne paa samme Tid. I Begyndelsen efterlignede man Rococo og Gotik; men omkring 1850 begyndte tillige Renæssance og Barok at komme paa Mode samtidig med »Oldnordisk Stil«, »Naturstil« o. m. a.; i Slutningen af Aarhundredet blev desuden Louis XVI moderne. En Oversigt over denne Udvikling har Forfatteren tidligere givet andetsteds²⁴⁴, og da disse Stilformer paa Langesø kun er repræsenteret ved nogle faa Eksempler, vil Emnet ikke blive nøjere behandlet her.

Der er i Omtalen af Clausholm Møblerne gjcrt Rede for Ny-Rococoen, der omkring 1840 begyndte at gøre sig gældende i dansk Møbelkunst. Paa Langesø findes følgende Eksempler paa denne Stil: Fig. 297—302. De to Sofaer Fig. 300—301 samt Stolen Fig. 302 er typiske for Perioden med de mange svungne Former; man har som i det 18. Aarhundredes Rococo søgt at undgaa rette Linier og rette Vinkler, men andre Lighedspunkter har disse Møbler heller ikke med det oprindelige Forbillede. Bordet Fig. 297 svarer i Type til Fig. 114 paa Clausholm; det er fineret med Mahogni og rigt dekoreret med brogede Marketterier, hovedsagelig bestaaende af naturalistisk udformede Blomsterranker. De svungne Ben paa Sybordet Fig. 298—299 viser, at ogsaa dette er i Ny-Rococo-Stil. Det har tilhørt Gehejmeraadinde CAROLINE QUADE, den nuværende Ejers Mormoder. Alle disse Møbler er efter al Sandsynlighed udført her i Landet.

Trappestolen Fig. 303—304 og Tabouretten Fig. 305 er i Ny-Barok Stil. Fig. 303—304 har tilhørt Geheimeraad G. J. QUADE, den nuværende Ejers Morfader, i hvis Herreværelse i Lejligheden Store Kongensgade 66 den stod. Senere kom den til Holstenshuus og derfra til Langesø. Stolen Fig. 309—310, der er udført 1878 af Hofsnedker J. G. Lund, er i en Blanding af Rococo og Louis XVI-Stil; den er nærmere omtalt i Afsnittet om Snedker Lund S. 229—230.

Spejlene Fig. 306 og 307 efterligner det 18. Aarhundredes Louis XVI-Spejle, men adskillige Detailler, blandt andet det naturalistiske Portræt paa Fig. 307 og Hundehovedet nederst paa Fig. 306 røber, at de er fremstillet i det 19. Aarhundredes Slutning.

Fig. 310. Detaille af Stolen Fig. 309 med Navnetrækkene
A B S = Alexander Berner Schilden under femtakket Krone
og M B S = Magdalene Berner Schilden under syvtakket Krone

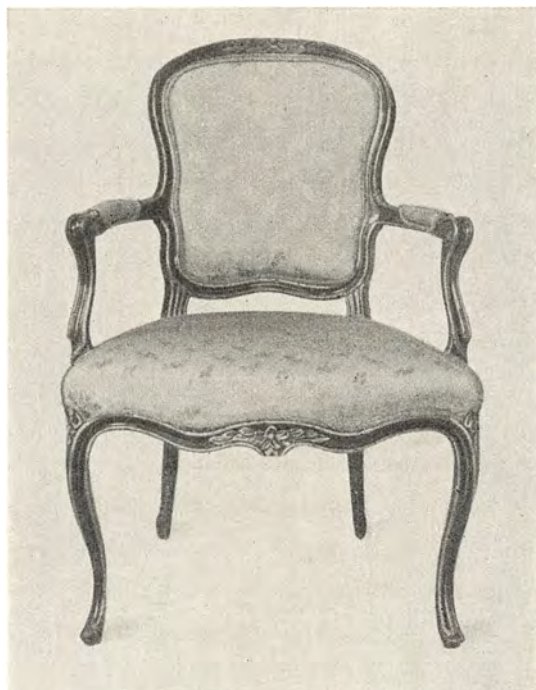

Fig. 311. Tre Rococo Armstole af Bøgetræ med nyere brun Maling og Forgyltning. Nyt Betræk. Højde 90 cm. Dansk Arbejde fra Midten af det 18. Aarhundrede

HOLSTENSHUUS

Paa den tredie af Familien Berner Schilden Holsten's Gaarde, Holstenshuus, findes ikke saa mange gamle Møbler som paa de to andre. Dette skyldes tildels, at Hovedbygningen i 1908 nedbrændte til Grunden, hvorved noget af Inventaret gik tabt. Af de Møbler, der blev reddet, gengives alle de ældre her og desuden enkelte fra sidste Halvdel af forrige Aarhundrede. Da den ny Hovedbygning, der opførtes 1909—10, skulde møbleres, købte den daværende Ejer, Lensbaron ADAM CHRISTOPHER BERNER SCHILDEN HOLSTEN, adskilligt Inventar, blandt andet en Del gamle Møbler, der hovedsagelig erhvervedes hos Antikvitethandlere i Odense. Ogsaa nogle af disse Møbler er afbildet; af Billedunderskrifterne fremgaar det, hvilke det drejer sig om. Der er i dette Afsnit fulgt samme Fremgangsmaade som i Kapitlerne om Clausholm og Langesø med Hensyn til Billedteksterne, saaledes at det, naar intet anføres om Møblets Anskaffelse, er ensbetydende med, at det har staaet paa Gaarden fra gammel Tid. I Teksten vil ligesom i foregaaende Kapitel kun de vigtigste Møbler blive omtalt. Oplysninger om de øvrige er samlet i Billedunderskrifterne.

Holstenshuus og Langesø har siden 1710 haft fælles Ejere, idet Oberst GODSKE DITLEV HOLSTEN til Langesø dette Aar arvede Holstenshuus, — paa det Tidspunkt kaldet Findstrup — efter sin Broder CHRISTIAN ADOLF HOLSTEN, og siden da er de to Gaarde forblevet i hans Slægts Besiddelse. 1723 oprettede han af Findstrup Stamhuset Holstenshuus, der 1747 ifølge hans Testamente forøgedes med Langesø²⁴⁵. Denne Samhørighed mellem Godserne bevirkede, at Møbler undertiden flyttedes fra den ene Gaard til den anden, f. Eks. stammer de to Spejle, Fig. 326—328 og Konsollen Fig. 329 fra Langesø, medens til Gengæld

Fig. 312. Régence Stol af Bøg med nyere Maling og Forgyldning; nyt Betræk. Højde 103 cm. Dansk Arbejde, ca. 1730—1740. Købt ca. 1910. Tilhører Stiftamtmand Jørgen Berner, Aalborg

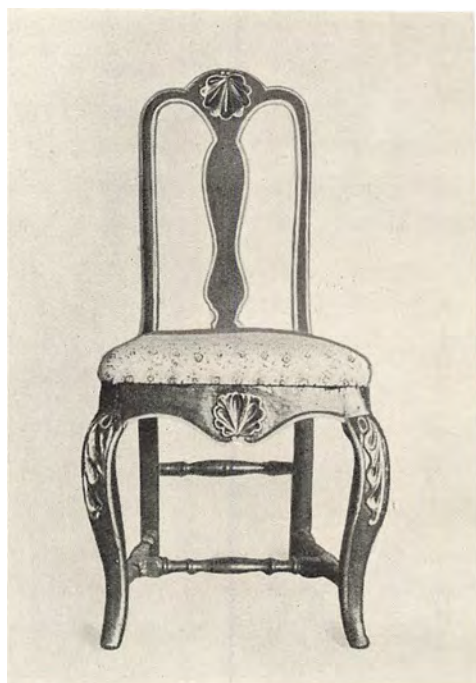

Fig. 313. Rococo Stol af Bøg med nyere Maling og Forgyldning; nyt Betræk. Højde 101 cm. Dansk Provinsarbejde fra Midten af det 18. Aarhundrede. Tidligere paa Holstenshuus; tilhører nu Arkitekt Ebbe Berner

Fig. 314. Rococo Stol af Bøg med nyere Maling og Forgyldning; Højde 101,5 cm. Nyt Betræk. Dansk Arbejde fra Midten af det 18. Aarhundrede

Fig. 315. Rococo Stol af Bøg med nyere Maling og Forgyldning. Højde 102 cm; nyt Betræk. Dansk Provinsarbejde fra Midten af det 18. Aarhundrede.

Fig. 316. To Rococo Stole af Bøg med nyere Maling og Forgyldning. Højde 103 cm. Nyt Betræk. Dansk Provinsarbejde fra Midten af det 18. Aarhundrede. købt ca. 1910. Tilhører Stiftamtmand Jørgen Berner, Aalborg

Fig. 317—318. Rococo-Stole af Bøg med nyere Maling og Forgyldning. Højde henholdsvis 102 og 107 cm. Nyt Betræk. Dansk Arbejde fra Midten af det 18. Aarhundrede

nogle af de Møbler, der i ældre Tid har staaet paa Holstenshuus, nu findes paa Langesø; dette gælder blandt andet Thebordet Fig. 137—138 med en Fajanceplade fra Store Kongensgade Fabrikken i København, hvorpaa ses Ejernes, ADAM CHRISTOPHER VON HOLSTEN'S og ADELHEID BENEDICTE VON RANTZAU'S Vaaben. I sidstnævntes Skifte fra 1794 anføres, at Bordet stod i Dagligstuen paa Holstenshuus²⁴⁶. Ogsaa Baronesse MAGDALENE LUCIE VON HOLSTEN'S Brudekiste, Fig. 136, har, som det fremgaar af Teksten S. 240, oprindeligt staaet paa denne Gaard. Enkelte Møbler som Empirebænken Fig. 95 og 6 af Stolene Fig. 93, der er omtalt i Afsnittet om Clausholm, er først i senere Tid kommet til Holstenshuus.

Fig. 311 er en typisk dansk Rococostol, præget af fransk Stil fra Midten af det 18. Aarhundrede; den svarer i Formen til de to Stole paa Clausholm, der er afbildet som Fig. 55; den er ogsaa nær i Slægt med seks Stole paa Langesø, Fig. 146—147, kun har de sidstnævnte ikke fast Polstring paa Sæde og Ryg, men Rørflætning, hvorover der har været løse Dunpuder. Stole tilhørende denne Type var meget yndede i Danmark, og der kendes adskillige Variationer. Fig. 311 findes i tre Eksemplarer paa Holstenshuus.

En anden Stoleform, der ogsaa var stærkt udbredt her i Landet, er repræsenteret ved Fig. 312—318; denne Type er i Modsætning til den foregaaende paavirket af engelsk Stil fra Queen Anne Perioden i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede, men noget omformet og forsynet med kraftigere Dekorationer end man brugte det paa de oprindelige Forbilleder. Fig. 312 er den ældste af dem; den er fra Régencetidens sidste Del, kort før Rococoen brød igennem, antagelig fra 1730'erne. Det fremgaar først og fremmest af Benenes Form, der er typiske for Régencestilen; navnlig er den Maade, de mødes med Sargen paa, karakteristisk, idet der er en tydelig Overgang mellem de to Led i Modsætning til Rococotidens Stole, hvor man saavidt muligt camouflerede Sammenføjningen mellem Ben og Sarg, se f. Eks. Fig. 316—321. Ogsaa Krydset forneden er formet paa Régencemaner med den opstaaende

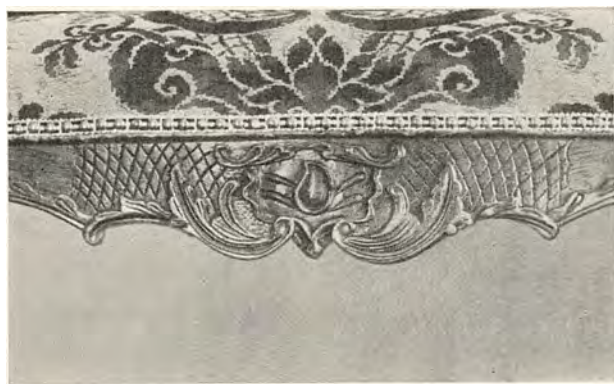

Fig. 320. Detalje af Forriglen paa Stolen Fig. 319

Fig. 319. Tre Rococo Armstole af bejdset Bogetræ; Højde 104 cm. Nyt Betræk. Sandsynligvis fransk Arbejde; Midten af det 18. Aarhundrede. Jfr. Detailler af Stolene Fig. 320—321

Bue paa Midten og Staffen langs Kanterne, der leder Tanken hen paa Baandornamentik. Ryggen og Forriglen, begge dekoreret med symmetriske Muslingeskaller og Akantus, er derimod af en Form, som brugtes baade i Slutningen af Régenceperioden og Begyndelsen af Rococoen. Fig. 313 og 315 har netop en lignende Udskæring; men de er begge i tidlige Rococostil. Fig. 316—318 repræsenterer stilstad det næste Trin i Udviklingen, hvor Dekorationen er blevet usymmetrisk, og Ben og Sarg

danner et Hele. Tilstedeværelsen af Kryds mellem Benene tyder paa, at Stolene er provinsielle Arbejder; paa Rococotiden havde finere Stole ikke Sprosser.

Som nævnt er de ovenfor omtalte Stole udført i Danmark, Fig. 319 er derimod efter al Sandsynlighed fransk Arbejde. Den er rigt udskaaet paa Ben, Sarg og Armlæn (Fig. 320—321), og Skæringerne, der er ret flade uden kraftig Reliefvirkning, er i fuldt udviklet Rococostil; Betrækket er ikke det originale; men Ryggen har ogsaa oprindeligt været helt overpolstret. Denne Stol findes i tre Eksemplarer paa Holstenshuus, hvor de, saa vidt man ved, har staaet fra gammel Tid. Paa et Fotografi fra 1870'erne ses to af dem paa hver sin Side af Kaminen i det nordøstre Hjørneværelse, hvor der dengang var Dagligstue²⁴⁷; men i de ældre Fortegnelser over Holstenshuus' Inventar har de ikke kunnet identificeres.

Af det øvrige Rococo-Inventar skal nævnes det forgyldte Pillespejl med tilhørende Konsol, som er gengivet paa Fig. 325. Den meget smalle og høje Form har det faaet, fordi det skulde passe til en Vinduespille af denne Bredde. Paa Rococotiden hørte til enhver finere Stues Møblering saadanne Konsolspejle anbragt mellem Vinduerne. I ERICH PONTOPPIDAN'S *Menoza* fra 1743 hedder det for Eksempel: »Imod hvert Dusin af kostbare Speyle, som nu ere i Kiøbenhavn, var der for hundrede Aar [siden] neppe eet at finde. . . . Disse vare først smaa Stykker med brede Rammer, og endda ikkun et eneste i Huset; siden behøvedes de langt større i hver Stue, og nu bliver det ey ved eet i hver Stue. Der maa, siger Moden den grumme Tyran, endelig og endelig paa hver Postament af Muren imellem Vinduerne, være et Speyl, og endda, som Lampeter, nogle smaa Speyle her og der. Denne Speyle-Riigdom og det skrøbelige Glas-Gods koster nu i mange Huse en større Capital end den, man fordem brugte til alt fornødent Boeskab at anskaffe«²⁴⁸. Det afbildede Spejl og Konsollen, der begge er rigt udskaaet i outreret Rococostil, er udført her i Landet. I Spejlets Topstykke indgaar en Fugl med lang Hals og ganske smaa Vinger i Dekorationen; i Rammens Hulkehl er en Gessofrise med Blomstermotiver. Konsollen, der er forgyldt ligesom Spejlet, har en graabroget Marmorplade. I det tidligere citerede Skifte efter Geheimeraadinde Adelheid Benedicte Holsten fra 1794 nævnes i »Kaffestuen« paa Holstenshuus »1 smalt højt Spejl med forgyldt Ramme, 16 Rdl., 1 Konsolbord med Marmorplade og forgyldt Fod, 8 Rdl.«²⁴⁹. Det er efter al Sandsynlighed det her afbildede Spejl med Konsol, der omtales; det har i alt Fald staaet paa Holstenshuus fra gammel Tid. Det samme gælder det lille Rococospejl Fig. 324; det er meget plumpt udført og er antagelig tilvirket af en lokal Snedker.

Paa Holstenshuus findes to fint udførte, engelske Spejle, Fig. 326—328. De hører oprindeligt til paa Langesø og er muligvis anskaffet til den ny Hovedbygning, der stod færdig 1775. I Fortegnelsen over det Indbo, der skulde sælges ved Auktion paa Langesø 1825 efter Besidderens, Baron DITLEV HOL-

Fig. 321. Detaille af Stolen Fig. 319

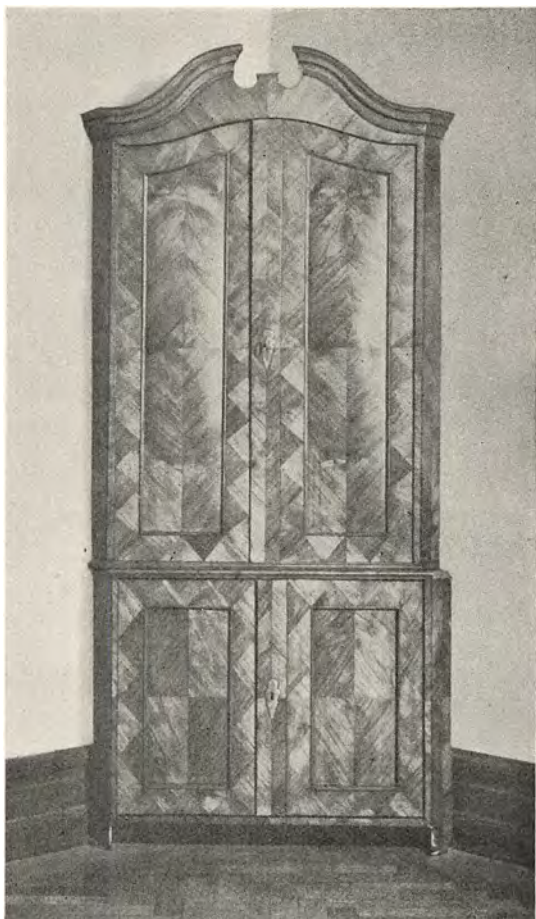

Fig. 322. Hjørneskab fineret med Nøddetræ paa Fyr. Indvendig Hylder, den øverste har svejftet Forkant med Indhak til Skeer. Nøgleskilte af Messing. Højde 215 cm. Udført ca. 1720—1760

i Stuen, Odense.« Efter Navnet øverst paa Etiketten er med Blæk tilføjet: 1880. Spejlene er udført i England i den Stil, som Brødrene ADAM skabte i 1760'erne og 70'erne; typisk er den ovale Ramme og de lette, gennembrudte Bladranker, der, som det fremgaar af Detailbilledet Fig. 328, er ualmindelig fint skaaret. Oprindeligt var der paa Langesø foruden de her gengivne Spejle to meget lignende, som var malet i hvidt og grønt og med tilhørende Konsoller i samme Farver; de er antagelig paa et tidligt Tidspunkt kommet til Holstenshuus, hvor de to Spejle og den ene af Konsollerne brændte i 1908; den anden Konsol blev reddet, den ses paa Fig. 329; efter Branden blev den forgyldt for at passe til Spejlene Fig. 326—327, som blev sendt til Holstenshuus. Efter Gouachen at dømme (sml. Fig. 186 og 187) har de to Konsolborde, som oprindeligt hørte til Fig. 326—327, haft samme Form som det bevarede. Dette er i Modsætning til Spejlene

STEN's Død samme Aar, nævnes de to Spejle; det anføres, at de er forgyldte, og at de findes i Havesalen tilligemed to Konsolborde med hvid Marmorplade; Spejlene vurderes til 40 Rdl. Stykket og blev før Auktionen købt af Baron A. C. HOLSTEN, som kort Tid efter overtog Langesø. Paa Auktionen erhvervede han de to Konsoller, der var vurderet til ialt 12 Rdl., for 16 Rdl. 1 M.²⁵⁰. Som tidligere omtalt gengives baade Spejle og Konsoller paa NIELS RINGE's Gouache fra ca. 1835, hvor de ses paa Vinduesvæggen i Havesalen paa Langesø, Fig. 185—187. Konsollerne eksisterer ikke mere, medens Spejlene i Begyndelsen af dette Aarhundrede er kommet til Holstenshuus. De er ikke helt ens, de ovale Rammer varierer i Form, og de udskaarne Partier er ret forskellige i Detaillerne, selvom de er komponeret over samme Motiv; enkelte Dele mangler iøvrigt, blandt andet de fleste af Blomsterne i Vasen paa Fig. 327. Ingen af Spejlene har bevaret deres oprindelige Forgyldning; Fig. 326 er sidst blevet forgyldt 1880, som det fremgaar af en trykt Etikette paa Bagsiden, hvorpaa der staar: »J. F. GRØNBECHE, Forgylder, anbefaler sig med Forgyldning og Restauration af antikke Sager, saasom Spejle, Konsoller, Sophaer, Borde, Stole, Skilderirammer og alt, hvad der hører til Forgylderfaget. Slotsgade Nr. 46,

Fig. 323. Rococo Dragkiste af bejdet Egetræ, de indvendige Skuffesider af Fyr; støbte Messingbeslag. Foden fornyet. Højde 122 cm. Dansk Arbejde fra Midten af det 18. Aarhundrede

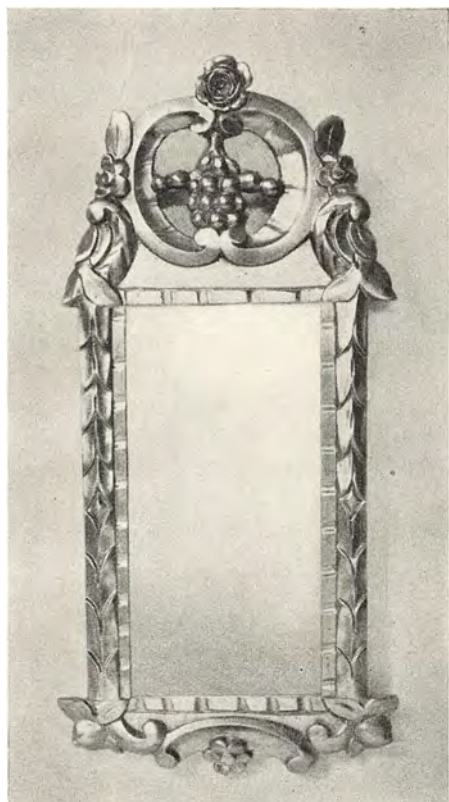

Fig. 324. Rococo Spejl med ny Forgyldning; Højde 70 cm. Dansk Provinsarbejde fra Midten af det 18. Aarhundrede

udført her i Landet; det er langt tungere, end man brugte dem i England, og Dekorationen mere massiv; men efter danske Forhold er det af fin Kvalitet. Opbygningen er, som man sædvanligvis brugte den paa Louis XVI Tiden her i Landet, en rektangulær Plade, der hviler paa en gennembrudt Sarg med opheftede Guirlander og mellem Benene et Kryds prydet med en Vase.

Stolen, der ses paa Fig. 330 og 332, har staaet paa Holstenshuus fra gammel Tid; den er af fuld Mahogni, men i nyere Tid er den blevet forgyldt. Stolen er udført i England ca. 1780—95 og er typisk for HEPPLEWHITE'S Stil, navnlig den skjoldformede Ryg, med de fem stiliserede »Aks«, er karakteristisk. Benene er glatte uden Kannelurer og ender i firkantede Klodser; Polstring og Betræk er moderne, men Sargen har ligesom nu op-

rindelig været dækket. Stolen Fig. 331 og 333, der er af Bøgetræ med nyere Forgyldning, er en dansk Efterligning af engelske Stole af samme Type som Fig. 330; ogsaa den har skjoldformet Ryg med »Aks«, men i en langt plumpere Udførelse end den engelske, hvad der tydeligt fremgaar af Detailbillederne Fig. 332—333; navnlig Udformningen af Rygsprossernes øverste Del viser Forskellen; paa den engelske Stol, Fig. 332, er Bladene ganske spinkle og meget koncise i Formen, paa den danske er de udflydende og vege i Linierne og ender paa en uheldig Maade i et plant Stykke, uden Udskæring, hvor de mødes med Kopstykket; de mangler ganske den Spænding og bærende Kraft, der er karakteristisk for den engelske Udformning af Motivet; det samme gælder den øvrige Del af Sprosserne og Linierne i Ryggens Kontur. Stolens Underdel er af en anden Type end paa Fig. 330, Sargen er meget dominerende, Benene er kanelerede og forbindes med Kryds. Af denne Stol findes der 3 Eksemplarer; de er i 1880'erne købt af Justitsraad MOURITZ MACKEPFRANG, der var Forpagter paa Holstenshuus; det hedder sig, at de oprindelig stammer fra Frederiksberg Slot. Der er bevaret adskillige danske Louis XVI Stole af denne Hepplewhite-Type, der har været meget yndet her i Landet; flere af dem kommer de engelske For-

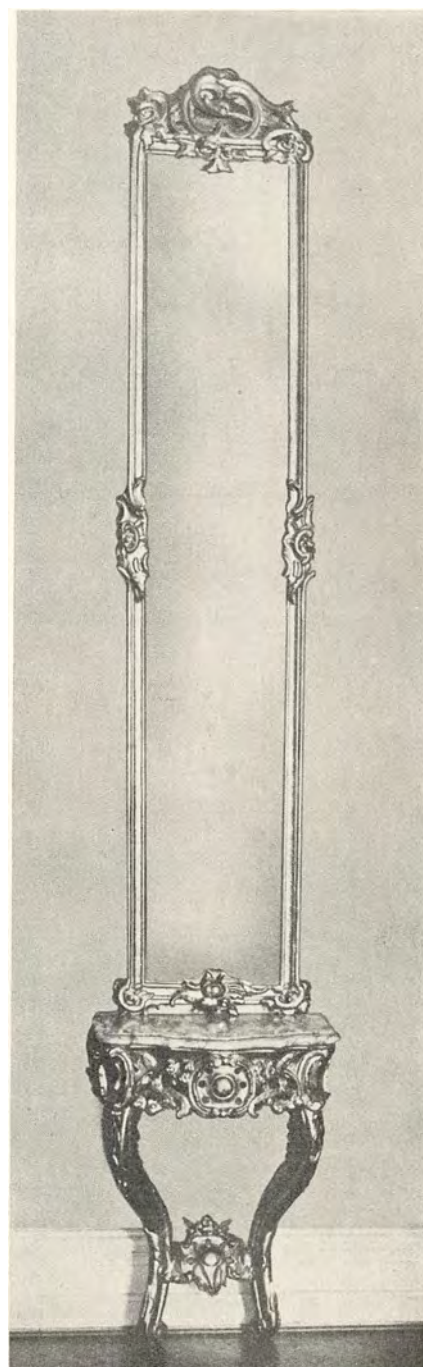

Fig. 325. Forgyldt Rococo Pillespejl med tilhørende Konsol; Højde ialt 327 cm. Paa Konsollen graabroget Marmorplade. Dansk Arbejde fra Midten af det 18. Aarhundrede

Fig. 326. Forgyldt Spejl; Høide 200 cm, Spejlglasset 108×78 cm. Iflg. Etikette paa Bagsiden opforgyldt 1880. Engelsk Arbejde ca. 1760—80. Stammer oprindelig fra Langesø; jfr. Fig. 186—187. Detaille af Spejlrammen jfr. Fig. 328

Fig. 327. Forgyldt Spejl; Høide 204 cm, Spejlglasset 119×82 cm. En Del af de udskarne Partier mangler, blandt andet nogle af Blomsterne i Vasen foroven. Engelsk Arbejde ca. 1760—80. Stammer oprindelig fra Langesø

Fig. 328. Detaille af Spejlet Fig. 326. Enkelte Dele mangler, blandt andet nogle Aks og Blomster

Fig. 329. Louis XVI Konsolbord, oprindelig hvidmalet med lysegrøn Staffering, nu forgyldt. Dansk Arbejde ca. 1760—1780. Høide 83 cm, hvid Marmorplade 94×54 cm. Konsollen har oprindelig staaet paa Langesø

Fig. 330. Stol af fuld Mahogni, dækket af nyere Forgyldning. Engelsk Arbejde, Hepplewhite Stil ca. 1780—95. Højde 89 cm. Nyt Betræk. Jfr. Detaille af Ryggen Fig. 332

Fig. 331. Tre Louis XVI Stole af Bøgetræ med nyere Forgyldning. Dansk Arbejde efter engelsk Forbillede. ca. 1790—1800. Højde 91 cm. Nyt Betræk. Detaille af Ryggen Fig. 333. Stolene er anskaffet til Holstenshuus i 1880'erne; det hedder sig, at de oprindelig stammer fra Frederiksberg Slot

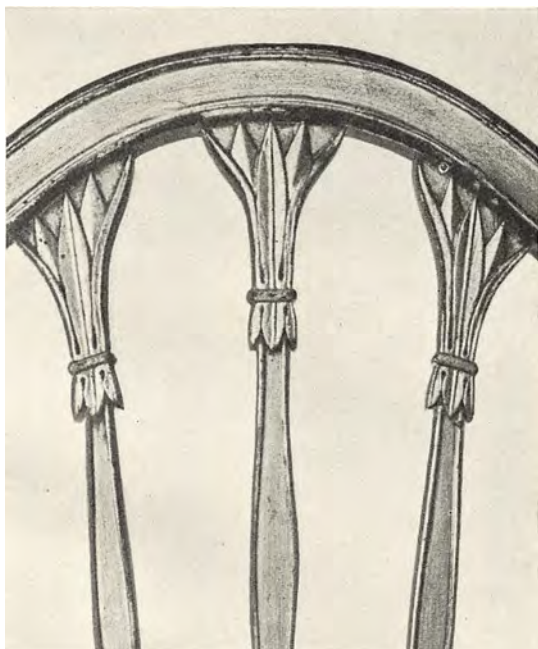

Fig. 332. Detaille af Ryggen paa den engelske Stol Fig. 330

Fig. 333. Detaille af Ryggen paa den danske Stol Fig. 331

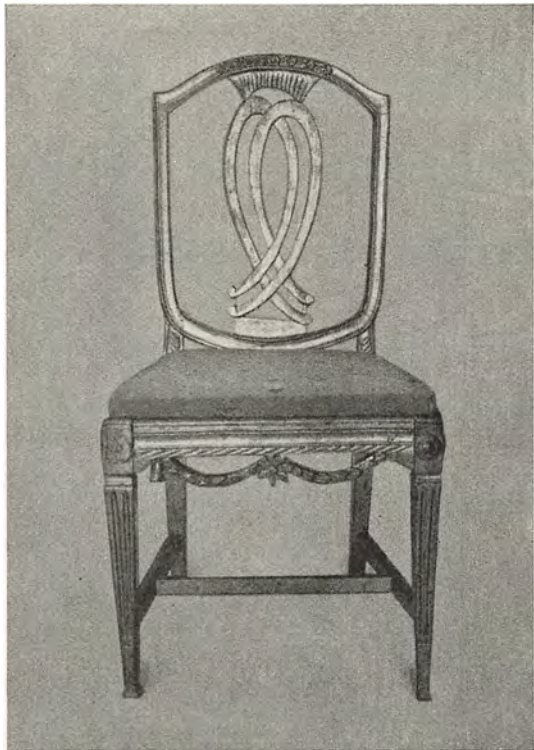

Fig. 334. Louis XVI Stol af Bøgetræ med nyere Forgyldning. Dansk Arbejde fra ca. 1760—1780. Højde 91 cm. Nyt Betræk. Stolen er købt ca. 1910 til Holstenshuus

Fig. 335. Louis XVI Stol af Bøgetræ med nyere brun Maling. Dansk Provinsarbejde fra Slutningen af det 18. Aarhundrede. Højde 90,5 cm. Nyt Betræk. Købt til Holstenshuus ca. 1910

Fig. 336. Fire Louis XVI Stole af Bøgetræ med nyere hvid Maling. Dansk Arbejde ca. 1760—1800. Højde 92 cm; nyt Betræk. Stolene er en Del restaurerede

Fig. 337. Tre Louis XVI Stole af Bøgetræ med nyere hvid Maling. Højde 81 cm. Nyt Betræk; Polstringen paa Sædet har oprindelig været tyndere. Udført ca. 1780—1800 efter engelsk Forbillede, antagelig i Nordtyskland eller Hertugdømmerne

Fig. 338. Louis XVI Bord af Fyrretræ; Størsteparten af de oprindelige Farver er bevaret; Bordet er mørkebrunt med Forgyldning, Frisen paa Sargen har forgyldt Bund med blaat Baandslyng med hvide og røde Konturer; jfr. Detaille Fig. 339. Paa Pladen er indlagt hvide Fajanceffiser med manganviolet Dekoration, Fig. 340. Bordet er dansk Arbejde fra ca. 1770—1800. Højde 77 cm, Pladen 99 × 73 cm. Det er købt til Holstenshuus i 1880'erne; ifølge Traditionen skal det stamme fra det russiske Fyrstehof i Horsens

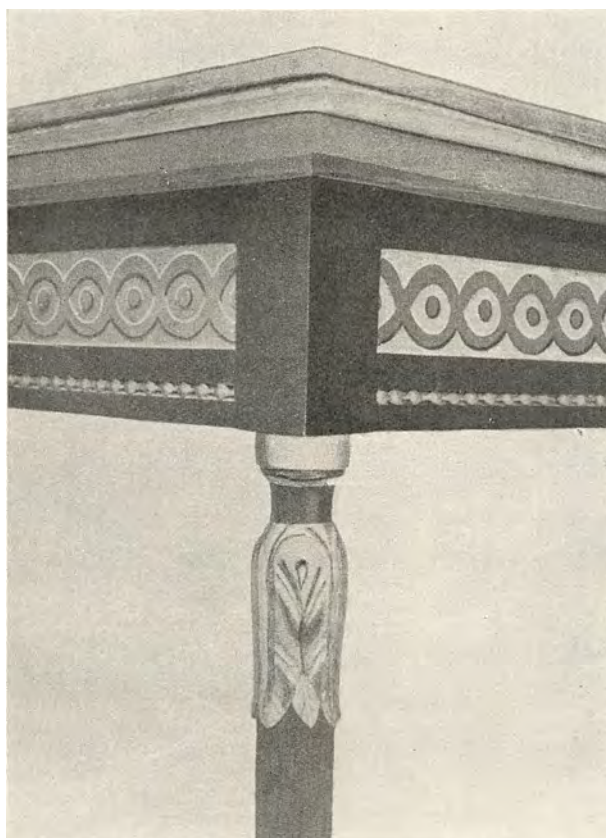

Fig. 339. Detaille af Bordet Fig. 338

Fig. 340. Fire Fajancefliser fra Bordpladen paa Fig. 338. Hvid Bund med manganviolet Dekoration. De enkelte Fliser 13 × 13 cm. Régence Stil, 1730'erne eller 40'erne

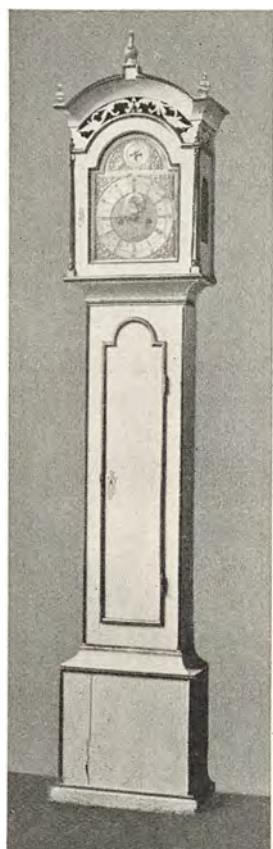

Fig. 341. Dansk Standuhr fra sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede. Skiven signeret: Niels Larsen. Kassen af Fyrretræ med nyere hvid Maling. Højde 240 cm. Antagelig anskaffet til Holstenshuus ca. 1910

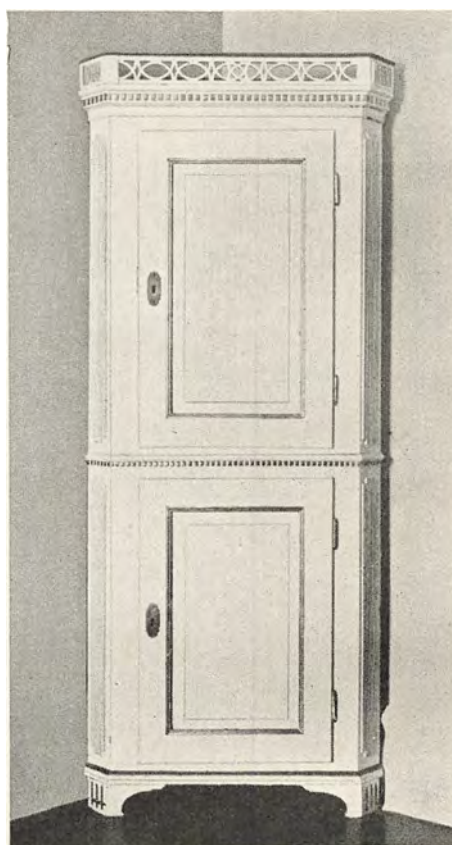

Fig. 342. Louis XVI Hjørneskab af Fyr med nyere hvid Maling og Forgyldning; rifede Dørfyldinger og Hjørnedekorationer; Nøgleskilte og Hængsler af forgyldt Metal. Indvendig Hylder, den øverste med svejftet Forkant og Indhak til Skcer. Dansk Arbejde ca. 1770—1800. Højde 198 cm

Fig. 343. Hængeskab i Louis XVI Stil. Egetræ med Indlægninger af mørkt og lyst Træ. Indvendig foroven Skehylde. Dansk Provinsarbejde fra Tiden omkring 1800. Højde 77 cm. Dybde 28,7 cm. Muligvis købt i 1870'erne til Holstenshuus

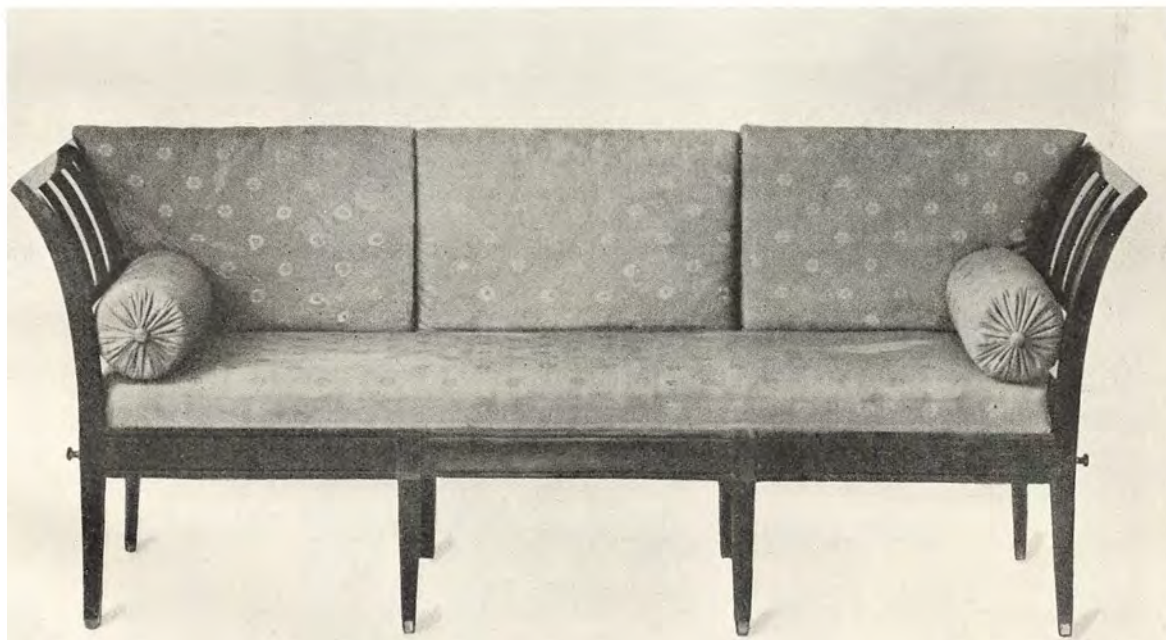

Fig. 344. Louis XVI Bæk fineret med Mahogni paa Fyr, enkelte Dele af fuld Mahogni. Dupsko og Bolte af Messing. Dansk Arbejde, antagelig fra 1790'erne. Højde 81 cm, Længde 195 cm, Bænken har oprindeligt været 200 cm lang, men maatte forkortes ved en Restaurering i 1920. Stopning og Betræk nyt. Tilhører nu Arkitekt Ebbe Berner

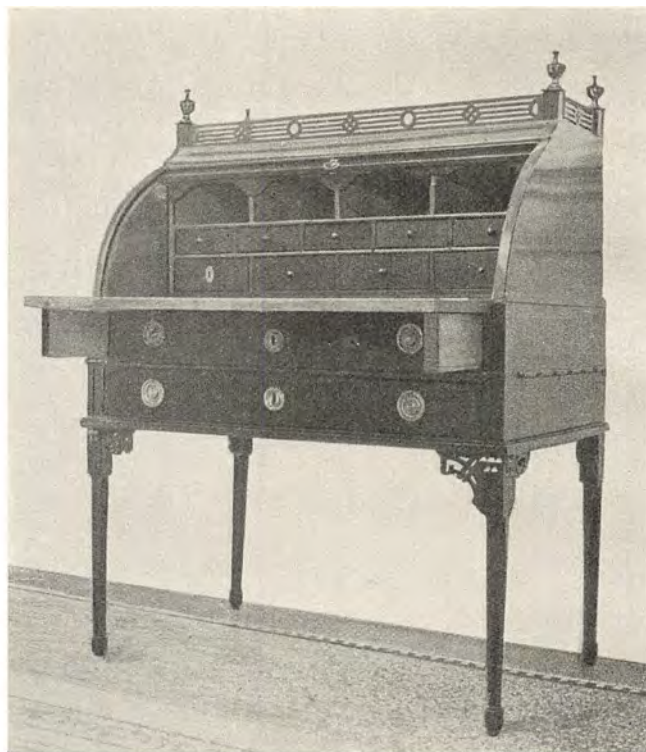

Fig. 345—346. Louis XVI Chatol fineret med Mahogni paa Eg og Fyr. Skuffebeslag af Messing. Dansk Arbejde ca. 1770—1800.
Højde 124 cm. Jfr. Fig. 347

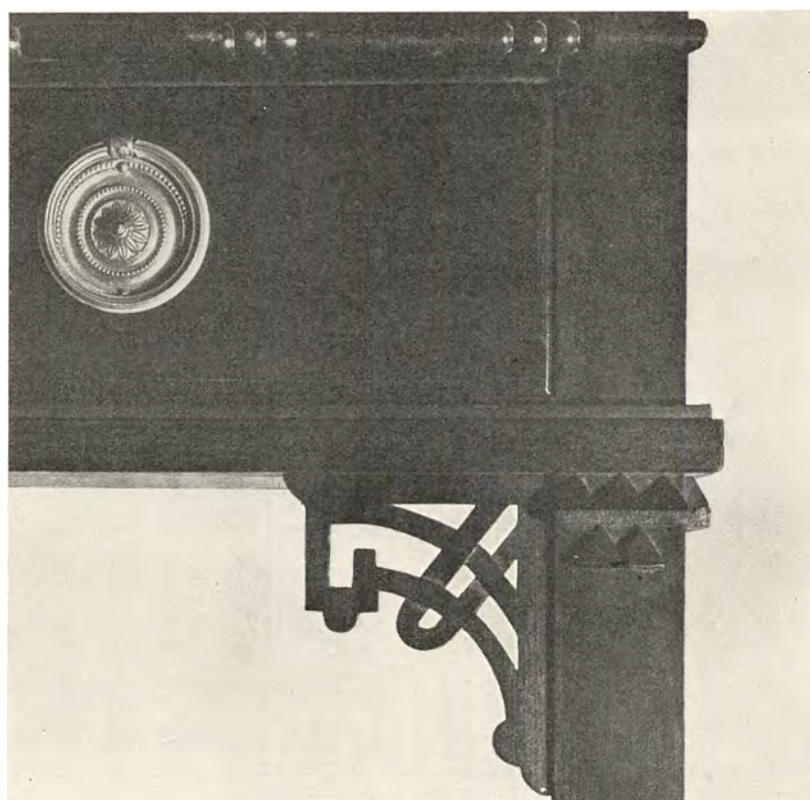

Fig. 347. Detaille af Chatollet Fig. 345—346

Fig. 348. Louis XVI Kommode mahognifineret paa Fyr; Hjørnesøjlerne Kapitæler og Baser samt Stave i Kannelurerne af Messing med Spor af Forgyldning; omkring Nøglehullerne rhombeformet Indlægning af mørkt Træ. Dansk Arbejde ca. 1760—1800. Højde 83 cm. Stammer oprindeligt fra Langesø. Jfr. Detaille Fig. 349.

den har aabenbart oprindelig hørt til et Sæt paa ialt Fald 12 Stykker, da Stole praktisk talt altid solgtes i hele og halve Dusin.

Den danske Louis XVI Stol, der afbildes som Fig. 336, er af Bøgetræ med nyere hvid Maling; den tilhører en Type, der er opstaaet i England som en Udløber af Stoleformer fra Chippendale-Perioden²⁵². Stolen er restaureret en Del; den er sammen med andre af samme Sæt omkring 1915 fremdraget fra Materialgaardens Loft paa Holstenshuus i stærkt medtaget Tilstand; nu er ialt fire af disse Stole istandsat, de har sikkert oprindelig været brugt i Hovedbygningen, men er senere blevet kasseret og lagt til Side. Noget lignende maa være sket med Stolen Fig. 337 og to tilsvarende, der ved Branden 1908 stod i en af Gaardens Staldlænger og derved blev reddet. Fig. 337 er af Bøgetræ, der nu er hvidmalet; den er udført ca. 1780—1800 antagelig i Nordtyskland eller Hertugdømmerne efter engelsk Forbillede. Polstringen paa Sædet har ikke oprindelig været saa tyk.

Louis XVI Bordet Fig. 338—340, der er af Fyrretræ, har bevaret det meste af sin oprindelige Maling; det er mørkebrunt med Forgyldning;

billeder langt nærmere end Fig. 331, for Eksempel nogle Stole i Privateje og i Kunstindustrimuseet i København fra Slutningen af 1790'erne, der er forsynet med den danske Snedker JENS BRØTTERUP'S Etikette²⁵¹.

Fig. 334 er en forgyldt Bøgetræs Stol fra Louis XVI Tiden, udført her i Landet i 1760'erne eller 70'erne. Dekorationen i Rygfeltet er endnu præget af Rococoen med den skæve »Kam«, en degenereret Rocaille, foroven, og de ikke helt symmetrisk slyngede Sprosser, et Motiv der ofte anvendtes paa Rococo-Tiden; alle de øvrige Dele er derimod i ren Louis XVI Stil, navnlig de kannelerede, lige Ben med drejede Rosetter foroven og den opheftede Guirlande paa Forriglen kendetegner denne Periode. Stolen hører til de Møbler, som blev anskaffet til Holstenshuus' nye Hovedbygning omkring 1910. Indvendig i Sargen er stemplet: VII,

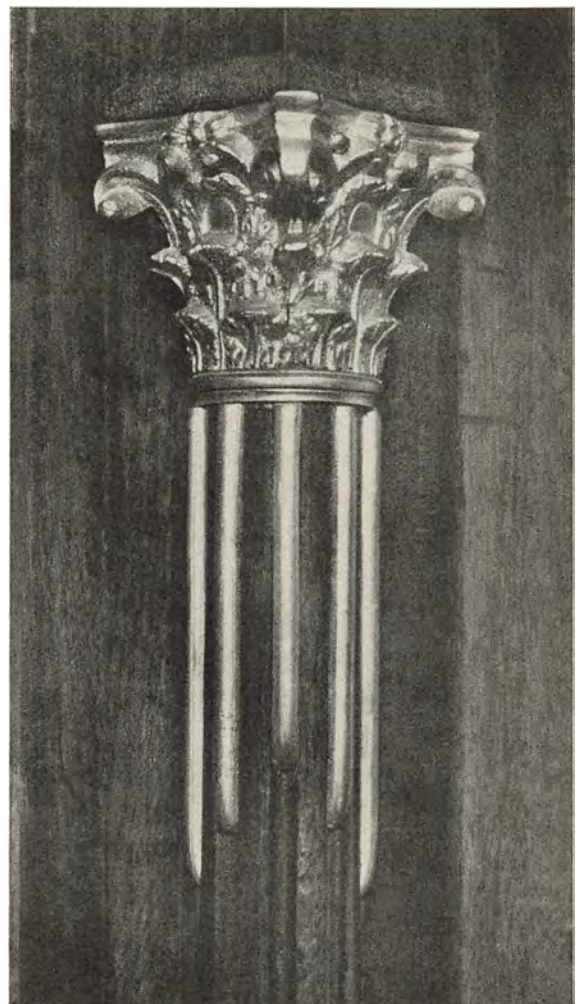

Fig. 349. Detaille af Louis XVI Kommoden Fig. 348. Høje Hjørnesøjles Kapitæl og Stave i Kannelurerne af Messing med Spor af Forgyldning

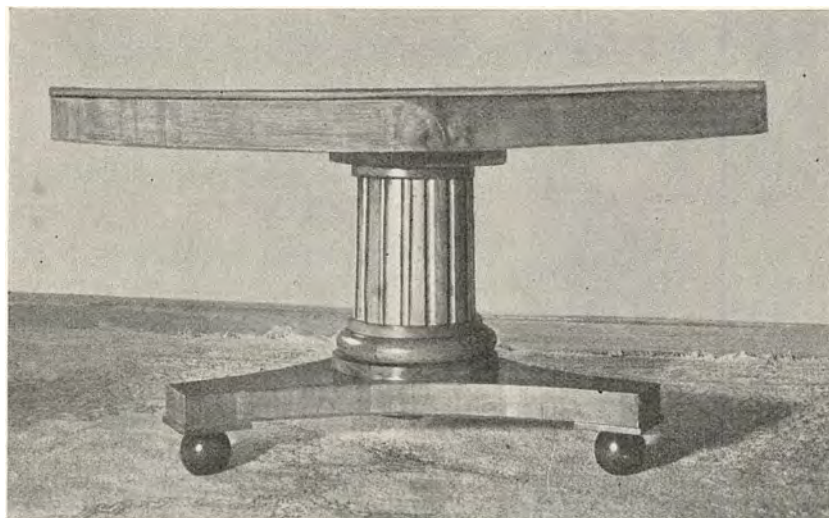

Fig. 350. Empire Bord fineret med Elmetræ paa Fyr. Dansk Arbejde ca. 1810—1830.
Højde 74 cm. Pladens Diameter 144,5 cm

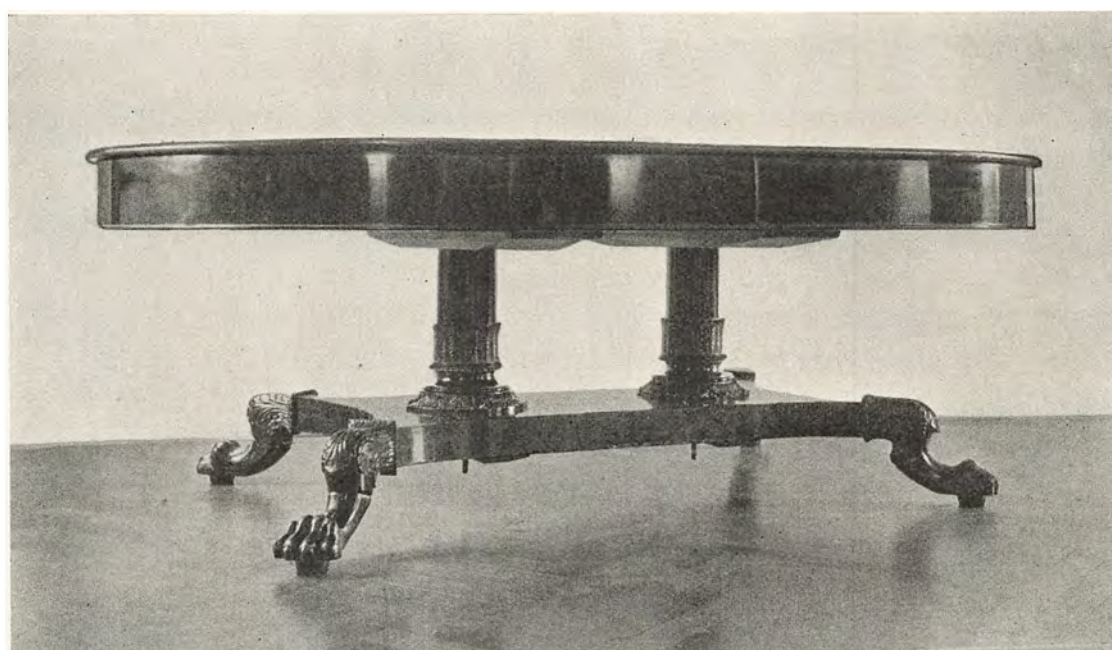

Fig. 351. Sen-Empire Spisebord fineret med Mahogni paa Fyr. Under Pladen, der er af fuld Mahogni, Rum med Indskudsplader.
Ca. 1830—1850. Højde 76 cm, Pladen 218 × 155 cm

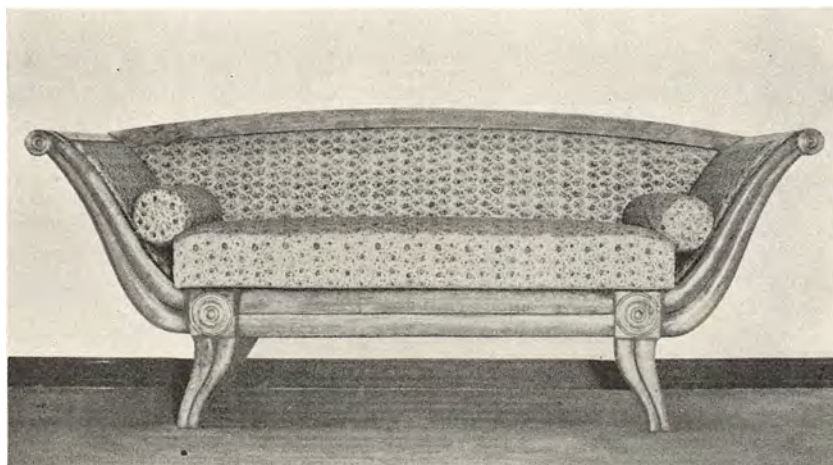

Fig. 352. Empire Sofa af Birketræ; nyt Betræk. Dansk Provinsarbejde ca. 1820—1840.
Højde 94 cm, Længde 222 cm. Tilhører nu Arkitekt Ebbe Berner

Fig. 353. Sen-Empire Sofa fineret med Mahogni paa Fyr; nyt Betræk. Nogle af de paalimede Ornamentter mangler
Ca. 1820—1850. Højde fortil 76 cm, Længde 193 cm

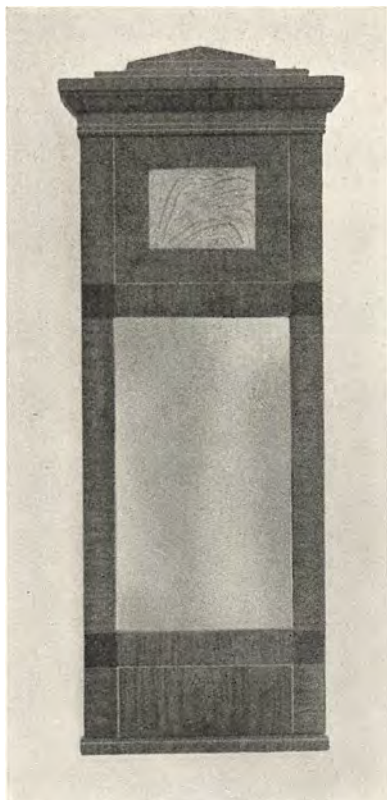

Fig. 354. Empire Spejl fineret med Mahogni, sortfarvet Elmetræ og Birk. Dansk Arbejde ca. 1820—1850. Højde 130 cm. Købt til Holstenshuus ca. 1910

den klassiske Baandfrise paa Sargen, Fig. 339, er ikke skaaret i Træ, som man sædvanligvis ser det, men malet; Bunden er forgyldt, og Ornamenteringen blaa, forsynet med hvide og røde Konturer for at give Reliefkarakter. Benene har udskaarne Akantusblade foroven og Kannelurer nederst; under den malede Frise paa Sargen er en udskaaret Perlestaf. Pladen bestaar af en profileret Ramme, indenfor hvilken der er 35 Fajancefliser med hvid Bund og manganviolet Dekoration, Fig. 340; disse er en Del ældre end selve Bordet; Ornamentikken er i Régence Stil fra Periodens sidste Del, saa antagelig er Fliserne fremstillet i 1730'erne eller 40'erne²⁵³. Bordet er købt i 1880'erne til Holstenshuus. Ifølge Traditionen skal det stamme fra det russiske Fyrstehof i Palæet i Horsens. De fire Søskende af russisk Kejserfamilie, Prinserne PETER og ALEXIS og Prinsesserne CATHARINA og ELISABETH, var ved Tronrevolutionen i Rusland 1741 blevet forvist til en lille Ø ved Archangelsk; men Enkedronning JULIANE MARIE af Danmark, hvis Broderbørn de var, fik udvirket, at de 1780 kom her til Landet. Der blev indrettet en Bolig for dem i Horsens, hvor de opholdt sig Resten af deres Liv, den sidste af dem, Prinsesse Catharina, døde 1807²⁵⁴. Det er ikke usandsynligt, at det her omtalte Bord kan have staaet i det fyrstelige Palæ; i forrige Aarhundrede blev der holdt

Auktioner over en Del af Indboet, som paa den Maade kom i privat Eje. I Horsens Museum findes saaledes to Louis XVI Spejle, der menes at stamme fra Palæet²⁵⁵, og i Nationalmuseet i København opbevares et Sengeomhæng og en Silkevest, der ligeledes skal have tilhørt det russiske Fyrstehof²⁵⁶. Man ved, at der i 1780 blev fremstillet et stort Antal Møbler til den nyindrettede Bygning, som HARSdorff var Arkitekt for; nogle af dem blev købt i København, men Størstedelen bestilte Harsdorff hos en stedlig Snedker og Billedhugger, JENS RASMUSSEN HIERNØE²⁵⁷. Det er derfor ikke usandsynligt, at det er ham, der har udført Bordet Fig. 338; man maa i alt Fald gaa ud fra, at de Møbler, der blev købt i København til Brug for den russiske Fyrstefamilie, ikke har været af saa jævn en Kvalitet som dette Stykke. Hiernøe blev født i Horsens 1748; han kom i Lære i sin Fødeby paa Stedfaderen JENS JENSEN'S Billedskærerværksted, men rejste senere til København, hvor han blev Elev hos den kendte Billedhugger JOHANNES WIEDEVELT; han skal ogsaa en Tid have arbejdet hos Harsdorff. Da Stedfaderen døde 1769, maatte han imidlertid afbryde sine Studier og

Fig. 355. Sen Empire Sybord fineret med Mahogni og Palsander paa Fyr. Stoffet i Posen fornyet. Antagelig dansk Arbejde; ca. 1830—1850. Højde 76 cm. Sybordet er kommet til Holstenshuus 1880 sammen med de Møbler, Frøken Louise Quaade medbragte ved sit Giftermaal med Lensbaron Adam Christopher Berner Schilden Holsten

Fig. 356. Fire Empire Stole af mahognibejdsset Bøgetræ, Indlægninger af lyst Træ. Nyt Betræk. Dansk Arbejde ca. 1820—1840. Højde 86 cm. Anskaffet til Holstenshuus ca. 1910

Fig. 357. Fire Sen-Empire Stole af Bøgetræ med paalagte Gipsornamenter; nyere hvid Maling; nyt Betræk. Dansk eller nordtysk Arbejde ca. 1820—1850. Højde 95 cm

Fig. 358. Fire Sen-Empire Stole fineret med Mahogni paa Bøg. Nyt Betræk. Dansk Arbejde ca. 1830—1870. Højde 87 cm. Antagelig anskaffet til Holstenshuus 1910

Fig. 359. Sen-Empire Armstol af mahognibejdsset Elm og Fyr. Dansk Provinsarbejde ca. 1830—1860. Nyt Betræk. Højde 84 cm. Anskaffet til Holstenshuus ca. 1910

Fig. 360. Sen-Empire Armstol af mahognibejdsset Bøgetræ. Nyt Betræk. Dansk Provinsarbejde ca. 1830—1860. Højde 95 cm. Købt til Holstenshuus ca. 1910

Fig. 361. Ny-Rococo Spejl af Fyrretræ og Gips; mørkebrun Maling og Forgyldning. Højde 200 cm. Antagelig italiensk Arbejde; Midten af det 19. Aarhundrede

staaet paa Holstenshuus; Arkitekt **EBBE BERNER** fandt den ca. 1919 i Avlsgaardens Mødding, hvor den var havnet efter en Tid at have været brugt i en Materialkusk's Værelse; oprindelig har den naturligvis haft Plads i Hovedbygningen. Bænken er dansk Arbejde, antagelig fra 1790'erne; det er dog muligt, at man ogsaa efter 1800 kan have fremstillet Bænke af denne Form; men stilistisk tilhører den Louis XVI Tiden²⁵⁹. Paa Clausholm findes to meget lignende Sofa-bænke, Fig. 91, og adskillige Eksemplarer af denne Type er bevaret i Museer og private Hjem.

Paa Fig. 345—347 ses et Louis XVI Chatol fineret med mørk Mahogni paa Fyr og Eg, Nøgle- og Hankebeslagene er af Messing. Det er udført her i Landet i Slutningen af det 18. Aarhundrede, og som de fleste danske Møbler fra denne Periode paavirket af engelsk Smag. Dette gør sig bl. a. gældende i Materialevalget; den mørke tætte

vende tilbage til Horsens, hvor han 14. Juni 1773 fik Borgerskab som Billedhugger. Foruden at »arbejde i Meubler, Speyle, Consol borde etc.« udførte Hiernøe en Del dekorativ Skulptur paa borgerlige Huse i Horsens og Omegn, ligesom adskilligt Kirkeinventar og et stort Antal Ligsten skyldes ham. Til Harsdorff's Palæ i Horsens leverede han ikke blot Møbler, men ogsaa Panelværker, Haveskulpturer og et Lysthus. Han døde som en højt estimeret Borger i Horsens 1801. Blandt de Møbler, der maa kunne tilskrives Hiernøe, er de to nævnte Spejle i Horsens Museum; som omtalt menes de at stamme fra det russiske Fyrstehof²⁵⁸.

Louis XVI Bænken Fig. 344 er fineret med mørk Mahogni paa Fyr, enkelte Dele er af fuld Mahogni; paa Benene er der Dupsko af Messing; Sargen holdes sammen ved Hjælp af lange Jernbolte, der er skruet ind i Møtriker forsænket i For- og Bagriglen; den Del af Boltene, som er synlig, er fint profileret i Messing. Baade Polstring og Betræk er nyt; Bænken har oprindelig været 2 Meter lang, men maatte ved en Restaurering i 1920 forkortes 5 cm. Den har fra gammel Tid

Fig. 362. Ny-Rococo Bord fra Midten af det 19. Aarhundrede. Foden af bejdet Bøgetræ, Sargen fineret med Palisander, Pladen med Rodfinér. Højde 77 cm. Pladens Diameter 104 cm. Stammer fra det danske Gesandtskab i Berlin, hvor Lensbaronesse Louise Berner Schilden Holsten's Forældre havde deres Hjem

Fig. 363. Stol fra ca. 1850—1870 af Bøgetræ, der er malet mørkebrunt som Imitation af Palisander. Højde 129 cm. Betrækket nyere. Anskaffet til Holstenshuus ca. 1910

Fig. 364. To Stole af Mahogni og Bøg. Betrækket paa den her gengivne er det originale, det er korsstingsbroderet med rød Bund, drap Striber og Blomster og Blade i sort, blaåt, gult og drap. Højde 106 cm. Udført omkring 1850. Stolene har tilhørt Tvillingesøstrene Caroline og Amalia Selby, født 1824. Jfr. Detalie Fig. 365

Fig. 365. Detalie af Stolen Fig. 364

Fig. 366. Chatol fineret med Noddetræ paa Fyr; forniklede Beslag. Højde 125 cm. Lensbaronesse Louise Berner Schilden Holsten, født Quaade, har i Berlin faaet Chatollet til sin Konfirmation 1872. Jfr. Fig. 367 og 368

Baser er af forgyldt Messing, og i Kannelurerne sidder runde Messingstave foroven og forned (Fig. 349); omkring Nøglehullerne er en rhombeformet Indlægning af sort Træ; tilsyneladende har der ikke været Hankebeslag. Kommoden har oprindeligt staaet paa Langesø og svarer med Undtagelse af Nøgleskiltene ganske nøje til Fig. 182, som tilligemed tre andre Kommoder af samme Type (Fig. 183—184) stadig findes der.

En Del af de afbildede Møbler fra det 19. Aarhundrede er kommet til Holstenshuus i 1880 sammen med Indbo, Frøken LOUISE QUADE medbragte ved sit Giftermaal med Lensbaron Adam Christopher Berner Schilden Holsten; dette gælder Sen-Empire Sybordet Fig. 355, det runde Bord i Ny-Rococo-Stil Fig. 362, Stolene Fig. 364—365 og 369 samt Chatollet Fig. 366—368. Møblerne stod, før de kom til Holstenshuus, i den danske Gesandtskabsbolig i Berlin; Lensbaronesse Louise

Mahogni anvendtes ofte i England paa denne Tid; ogsaa et Motiv som den gennembrudte Hjørnesprosse mellem Ben og Sarg er typisk engelsk (Fig. 347); den udskaarne Perlestaf, der er anbragt mellem de to underste Skuffer og som fortsætter langs Chatollets Kortsider, vilde en engelsk Snedker derimod neppe have anvendt; den virker lidt umotiveret og falder ud af Stil med den øvrige Dekoration. Naar den halvrunde Chatolklap skydes tilbage, kan Skrivepladen, der ligger dobbelt og som parallelt med Skuffeforsiderne har Hængsler, slaaes ud, saa den hviler paa de to Støtterigler (Fig. 346). Chatollet har fra gammel Tid staaet paa Holstenshuus og hører til de Møbler, som blev reddet ved Hovedbygningens Brand i 1908.

Kommoden Fig. 348—349 er samtidig med det nylig omtalte Chatol og lige som dette dansk Arbejde paa virket af engelsk Stil. Den er fineret med Mahogni paa Fyr; Hjørnesøjlerne Kapitæler og

Fig. 367. Chatollet Fig. 366 med aaben Jalousiklap

Fig. 368. Forniklet Skuffebeslag fra Chatollet Fig. 366—367. Berlinerarbejde 1872

Berner Schilden Holsten's Fader, Geheimekonferensraad GEORGE JOACHIM QUADE, var fra 1860—1884 dansk Gesandt i Berlin; to af de gengivne Møbler er anskaffet der, Chatollet Fig. 366—368, som Louise Quaade fik til sin Konfirmation 1872, og Wiener-Gyngestolen Fig. 369, som hun fik forærende som ung. De to Stole Fig. 364—365 har tilhørt Louise Quaade's Moder, født Baronesse AMALIA SELBY og dennes Tvillingsøster CAROLINE; de blev født 1824 og har faaet Stolene, da de var ganske unge. Den ene af Stolene, som gengives her, har bevaret sit oprindelige korsstingsbroderede Betræk; Bunden er rød med Blomster og Blade i drap, sort, blaat og gult; de smalle Borter langs Rygbrættets Yderkanter, som fortsættes paa Sædet, har drapfarvet Bund. Stolene er af Mahogni og Bøg med fint udskaarne Kopstykker og Forben; de er haandværksmæssigt af udmærket Kvalitet. Man ved ikke, hvor eller af hvem de er udført; og da Møbelkunsten i Tiden efter Empiren til ca. 1900 kun er meget sparsomt behandlet i europæisk Faglitteratur, kan man endnu ikke ad stilistisk Vej bestemme deres Proveniens.

Hvad dansk Møbelkunst angaar, foreligger der i det store og hele kun omfattende, videnskabelige Studier for Renæssancens Vedkommende, hvor Magister Chr. Axel Jensen har foretaget detaillerede Undersøgelser. Aarsagen til den manglende Behandling af det øvrige Stof, maa for en stor Del søges i, at de Møbler, der findes i vore Museer, er for faa til at danne et tilstrækkeligt bredt Grundlag for Forskningen. Det rige Materiale paa Herregaardene og i andre private Hjem maa, i højere Grad end det hidtil har været Tilfældet, inddrages i Undersøgelserne. Bestræbelser i denne Retning er Nationalmuseets Møbelundersøgelser rundt om i Landet, som dog endnu langt fra er afsluttede. Hovedparten af det danske Materiale findes paa Herregaardene, og da Repræsentationen af de forskellige Stilperioder kan skifte meget fra den ene Gaard til den anden, ligesom Inventarets Karakter iøvrigt kan være meget afvigende, vil enhver ny Undersøgelse kunne bidrage til Løsningen af de mange Problemer. Medens Møblerne fra de fleste borgerlige Hjem har skiftet Bopæl sammen med Ejerne, er Inventaret paa Herregaardene ofte bevaret i de samme Omgivelser, hvortil det er anskaffet, saaledes at der blandt andet her bliver Mulighed for at løse Spørgsmaal med

Hensyn til Møblering og Bohavets Samhørighed med Interiøret; desuden giver Herregaardsarkiverne ofte værdifulde Oplysninger om Møblernes Historie og Brug.

I den foreliggende Afhandling har Forfatteren søgt at løse nogle af de Problemer, der knytter sig til Inventaret paa Familien Berner Schilden Holsten's tre Gaarde. Ved hvert enkelt af de afbildede Møbler er føjet Stilbestemmelse og Datering, ligesom Proveniensen, hvor det har været muligt, er angivet. Under Omtalen af Clausholm Inventaret er blandt andet Dronning Anna Sophie's Møbler behandlet og i Forbindelse med dem Kineseriet og Lakerkunsten; endvidere er der paavist nye Arbejder af tre københavnske Snedkermestre, Mathias Ortmann, J. C. Esmann og J. G. Lund; desuden kan nævnes Omtalen af det 18. Aarhundrede's »Pindestole« og disses Anvendelse. I Afsnittet om Langesø har der været Anledning til at behandle Spørgsmaalet om, hvorledes den specielt danske Møbeltype, Skabssofaen er opstaaet, og der er gjort Rede for Brugen af Altona Lakstempler m. m. Endvidere er omtalt, at to af Gaardens fineste Møbler muligvis er udført efter Tegning af C. F. Harsdorff. Af Holstenshuus Inventaret har et enkelt Stykke kunnet bestemmes nærmere, idet der er Mulighed for, at det er tilvirket af Billedhuggeren og Snedkeren Jens Rasmussen Hiernøe i Horsens. Adskillige Spørgsmaal vedrørende Møblerne paa de tre Gaarde staar dog endnu tilbage; men de vil antagelig først kunne besvares, naar yderligere Sammenligningsmateriale og Detailestudier foreligger.

TOVE CLEMMENSEN.

Fig. 369. Gyngestol af Elmetræ med rørlettet Sæde og Ryg. Højde 78 cm. Wienerarbejde fra 1870'erne. Lensbaronesse Louise Berner Schilden Holsten, født 1856, har faaet Stolen førerende som ung; den er sandsynligvis købt i Tyskland

NOTER

CLAUSHOLM

1. Afbildet bl. a. i Chr. Axel Jensen: Danmarks Snedkere og Billedsnidere i Tiden 1536—1660. Kbh. 1911, Fig. 118.
2. Afbildet i H. Berner Schilden Holsten: Clausholm. Kbh. 1919, S. 12 (udvidet Særtryk af H. B. S. H.: Clausholm: Danske Herregaarde ved 1920. Kbh. 1922—23.
3. Tove Clemmensen: Beretning om Møbelundersøgelsen paa Langesø 1942, og samme: Beretning om Møbelundersøgelsen paa Clausholm og Holstenshuus 1943; i Nationalmuseet, III Afd.'s Arkiv.
4. De slægtshistoriske Oplysninger skyldes dels Lensbaron Hans Berner Schilden Holsten dels Dr. phil. Albert Fabritius.
5. C. M. Smidt: Beretning om Clausholm 1910, i Nationalmuseet, II Afd.'s Arkiv.
6. Wilhelm Molsdorf: Führer durch den symbolischen und typologischen Bildkreis der christlichen Kunst des Mittelalters. Leipzig 1920, S. 7.
7. Chr. A. Jensen: Billedsnidere (se Note 1). S. 55 f.
8. Chr. A. Jensen: Billedsnidere (se Note 1) S. 76.
9. Tidligere i Dansk Folkemuseum, hvorfra det 1936 kom til Herregaards Museet paa Gl. Estrup.
10. I Privateje. Fotografi af Skabet i Nationalmuseet, II Afd.'s Billedsamling.
11. I C. M. Smidt's Beretning fra 1910 (se Note 5) staar: »købt i Purhus Kro Nord for Randers for 25 Rd. i 1868, 69 eller 70«. Slotsforvalter paa Clausholm Wilhelm Chr. Emmeluth, der har været ansat paa Godset siden 1873, oplyser paa den nuværende Ejers Forespørgsel: »Da jeg kom til Clausholm, blev det mig fortalt af en af Slottets Tjenere, at det udskaarne Skab fra 1636 var købt af Hr. Kammerherren i Aarslev af en gammel Bondekone, for 100 Daler — da Skabet var meget ramponeret blev det sendt til Kjøbenhavn for at repareres. . . . Jeg har forhørt mig i Aarslev om nogen kjendte noget til den Handel, at Hr. Kammerherren havde købt dette Skab — men Ingen kan huske noget herom«.
12. Katalog over de udstillede Portrætter og Genstande paa Frederiksborg, 2den Udg. 1943, Udstillings Nr. 3008 og 3009.
13. Anders Bugge: Den kronede Akantus paa Akershus/: Kunstindustrimuseet i Oslo, Årbok 1931—32, S. 3, afbildet smsts. S. 10.
14. Anders Bugge (se Note 13) S. 5; afbildet i Harry Fett: Bænk og Stol i Norge. Kristiania 1907, Fig. 166. Fett's Datering næppe rigtig.
15. O. A. Johnsen: Larviks Historie. Kristiania 1923, S. 98.
16. Iflg. Optegnelser fra 1910 nedskrevet af Baron Hans Berner Schilden Holsten efter Faderens, Lensbaron Adam Christopher Berner Schilden Holsten's Oplysninger.
17. Afbildet bl. a. i H. Berner Schilden Holsten: Clausholm (se Note 2).
18. H. Berner Schilden Holsten: Dronning Anna Sophie paa Clausholm. Randers 1911.
19. Inventarium optaget paa Clausholm 1743 over Indbo og Genstande tilhørende Dronning Anna Sophie, S. 118. Originalen i Brahetrolleborg Arkiv. Forfatteren har ikke haft Lejlighed til at afskrive dette og de følgende Uddrag af Skiftet efter Originalen; der er benyttet en Afskrift i Langesø's Arkiv, udført i 1911 af Lensbaron Hans Berner Schilden Holsten. Bogstaveringen er kun delvis den originale. Skiftet er delvis gengivet i H. Berner Schilden Holsten: Anna Sophie (se Note 18).
20. H. Berner Schilden Holsten: Anna Sophie (se Note 18) S. 31.
21. Paa en Plan af Clausholms Hovedbygning, se den i Note 18 anførte Bog, S. 24, er det Døren mellem Rum 39 og 41. Arkivar A. Thiset skriver i Brev af 7/9 1909 til Baron Hans Berner Schilden Holsten som Svar paa en Henvendelse ang. disse Seglrester: »Jydske Tegnelser 1743: 18/1 1743 gik kgl. Befaling til Kammerherre Tønne Reedtz og Justitsraad Jacob Kaalund at begive sig til Clausholm at forsegle Dronning Anna Sophies Prætiosa, rede Penge, Obligationer og de Gemaker, hvor de betydeligste Effekter findes. Ogsaa Overhofmester Reventlow, Kammerjunker Rantzau og Justitsraad Hoffmann deltog i Beseglingen og mulig Dronningens Kammerjomfru Grønwald«. Ang. Vaabnet i disse Segl se nærmere i H. Berner Schilden Holsten's Slægtbog, III. Del.
22. H. Berner Schilden Holsten: Anna Sophie (se Note 18) S. 31.
23. Anna Sophie's Skifte 1743 (se Note 19) S. 195.
24. Den her fremsatte Teori skyldes Lensbaron H. Berner Schilden Holsten og Arkitekt Ebbe Berner. Ang. Sølvsmeden se Chr. A. Bøje: Danske Guld og Sølvsmedemærker før 1870. Kbh. 1946, S. 69.

25. H. Berner Schilden Holsten: Anna Sophie (se Note 18) S. 66—67.
26. Smsts. S. 67.
27. Afbildet i H. Berner Schilden Holsten: Clausholm (se Note 2) S. 19.
28. Jørgen Olrik: Danske Guldsmedes Mærker. Kbh. 1919, S. 75, Chr. A. Bøje: Danske Guld og Sølvsmedemærker før 1870. Kbh. 1946, S. 65 f. og Rosenborg, En Fører gennem de danske Kongers kronologiske Samling. Kbh. 1943.
29. Afbildet i H. Berner Schilden Holsten: Clausholm (se Note 2) S. 19. Med »Klags Hovllem Kierck« menes sandsynligvis Clausholms *Sognkirke* i Voldum; Kalken har i alt Fald i senere Tid været brugt der, hvorfra den i 1864 overgik til Kirkens Ejer paa Clausholm, som det fremgaar af følgende Oplysninger, der skyldes Lensbaron Hans Berner Schilden Holsten.
- I »Protocol for Voldum Kirke«, der blev autoriseret 5. April 1862, anføres under ny Mangler: »En ny Kalk og Disk til Sygebesøg anskaffes, og den gl. do. og do. gjøres større«. Ved Kirkesyndet det følgende Aar, den 8. Juni 1863 staar der blandt ny Mangler: »Synet maa være enig med Kirkeeieren i at det vilde være høist urigtigt at forstyrre den nuværende Kalk ved at forhøje samme paa Grund af dens Ælde og Værd som Kunstværk... men en større Kalk er fornøden til Kirkens Brug...« Ved Synet den 15. Juni 1864 anføres: »Med Hensyn til No. 6, da havde Ministeriet resolveret, at den gamle Kalk forbliver i Kirke-Eierens Væge. Paa den ny Kalk, som nu benyttes, læses: Voldum Kirke 1864.
30. Chr. A. Bøje: Danske Guld og Sølvsmedemærker før 1870. Kbh. 1946, S. 36.
31. Alterklæde, Alterbog og Skib er afbildet i H. Berner Schilden Holsten: Clausholm (se Note 2) S. 18 og 42.
32. Sengen er afbildet i H. Berner Schilden Holsten: Anna Sophie (se Note 18) mellem S. 52 og 53 og i Arthur G. Hassø: Danske Slotte og Herregaarde, Bd. III., Kbh. 1943, S. 109. Paa Brahetrolleborg staar desuden fire Barok-Stole og en Canapé af rigt udskaaet, sort Træ, som siges at have tilhørt Dronning Anna Sophie; om denne Tradition er rigtig, har Forfatteren ikke kunnet konstatere; i Dronningens Skifte kan Møblerne ikke identificeres.
33. Foruden Omhængt paa Brahetrolleborg findes der en Prøve af Stoffet i Kunstindustrimuseet i Kbh.
34. Paa en Plan af Clausholms Hovedbygning gengivet bl. a. i H. Berner Schilden Holsten: Anna Sophie (se Note 18) S. 22, er Rummet betegnet som Nr. 15.
35. Anna Sophie's Skifte 1743 (se Note 19) S. 131.
36. Frederiksborg Museets Katalog 1943 (se Note 12) Udstillings Nr. 3339—40.
37. Kulturen, Årsbok 1940. Lund 1941, S. 58 med Illustration af Stolen og Mærkerne.
38. Vilh. Slomann anser Stolene for kinesiske; se Vilh. Slomann: Chinesische Möbel des 18. Jahrhunderts; Pantheon 1929. William Karlson mener, de er hollandske; se det i Note 37 anførte Sted, og i The Connoisseur 1928, Januar, betegnes en ganske tilsvarende Stol som engelsk. I Dronning Anna Sophie's Skifte staar intet, der kan give Oplysning om dette Spørgsmaal.
39. Frederiksborg Museets Katalog 1943 (se Note 12) Udstillings Nr. 3664.
40. Nationalmuseets III Afd. Museums Nr. L. 216 a.
41. F. J. Britten: Old Clocks and their Makers. London 1919, S. 413.
42. Afbildet i Arthur G. Hassø: Danske Slotte og Herregaarde, Bd. I, Kbh. 1944, S. 659.
43. Anna Sophie's Skifte 1743 (se Note 19) S. 36.
44. Afbildet i Danske Slotte og Herregaarde (se Note 42) Bd. I, S. 655 øverst. Ang. Oplysningerne se Tove Clemmensen: Beretning om Møbelundersøgelsen paa Holsteinborg 1942, i Nationalmuseet, III Afd.'s Arkiv.
45. Afbildet i Danske Slotte og Herregaarde (se Note 42) Bd. I, S. 658.
46. Tove Clemmensen: Beretning om Møbelundersøgelsen paa Holsteinborg 1942, i Nationalmuseet, III Afd.'s Arkiv.
47. Anna Sophie's Skifte 1743 (se Note 19) S. 70.
48. Paa Clausholm findes en Rok af sort Træ og Elfenben dateret 1617, som ifølge Traditionen skal have tilhørt Anna Sophie, den vil blive omtalt og afbildet i en Artikkelt af Arkitekt Ebbe Berner i H. Berner Schilden Holsten's Slægtetog, III Del. Rokken er anskaffet af H. Berner Schilden Holsten; den blev i 1929 solgt paa en Auktion paa »Drewsens Villa« i Silkeborg over de Kammerherre Steensen Leths Dødsbo tilhørende Genstande; i Kataloget er den opført som Nr. 1233 »1 malet Rok, fundet ved Sofendal, solgt i sin Tid paa Skafføgaard, har tilhørt Anna Sophie Reventlow«. Den nuværende Ejer har købt den kort Tid efter Auktionen. Mindre Genstande samt Malerier, som har tilhørt Anna Sophie, findes bl. a. paa Holsteinborg, Brahetrolleborg, Bistrup, Frederiksborg Museet og Rosenborg; endvidere kan nævnes et Fyrfad, der blev solgt paa Winkel & Magnussens Auktioner 1932, se Fortegnelse over en Samling Møbler... tilhørende Dødsboet efter Professor Hans Tegner samt andre Boer... der bortsælges ved Auktion Højbroplads den 13. Okt.... 1932, Katalog Nr. 84, afbildet smsts. S. 5. I Katalog over Kunst- og Industriudstillingen i Kjøbenhavn i Sommeren 1879 nævnes ligeledes forskellige Sager, som skal have tilhørt Dronningen.
49. Fortegnelse over lakerede Møbler i Dronning Anna Sophies Eje; Uddrag af det i Note 19 anførte Skifte. Møbler, der er betegnet *lakeret* (i Modsætning til *malet*) er medtaget, ogsaa naar det fremgaar, at de ikke er dekoreret med Kineserier.
- Borde og Gueridoner:*
- 1 sort med Guld lakeret Theblad, kinesisk med en dertil hjemmegjort ligeledes sort med Guld lakeret Fod, 6 Rdl.
- 1 andet do. Theblad og Bord, sort lakeret og forg. som forrige, 6 Rdl.
- 1 Brilliant lakeret Bord paa fire Fødder med dertil hørende 2de ditto Gueridoner med lyst Klædes Overtræk og hvidt fint Lærred underfodret, 10 Rdl.
- 1 grøn brilliant Lacqveret Theebord med forgyldt Liste og en Theservice paamalet og med et Trædække baade paa Bladet og Foden, 4 Rdl.
- 1 blaa Lacqveret ditto noget mindre med en Bibel og andre Bøger paamalet og Lærreds Overtræk, 2 Rdl. 4 M.

1 Chinesisk sort Bord med Guld lacqveret, staaende paa 4 ditto Fødder, med et løs Blad gjort som en Bakke til Log paa samme og 3de Skuffer med Laas for i Foden, item tvende ditto Sort Gueridons med sort Voxdugs Overtræk paa dem begge, 16 Rdl.

1 oval kantet sort lakeret Skrivebord m. 4 Skuffer og 2 Gueridon'er af samme Arbejde og Lakering, m. udhuggen Klædes Overtræk, som er underforet m. Lærred, 10 Rdl.

1 Hjørnebord m. oval Slag, hvid m. blaa lakeret m. sort Voxdugs Overtræk, som er underforet m. Lærred, 2 Rdl.

1 do.

1 do. m. hvid og sort Lakering.

1 rødt m. Guld lakeret Thebord.

1 brilliant rød Lacqveret Bord paa 4 Fødder m. forsøvede Lister, og Bladet stafferet og anlagt med Guldblomster og højsalig Dronningens Navn med fyrstelig Krone, samt 2 dertil hørende Gueridon'er, begge Dele med rødt Klædes Overtræk, underforet med hvidt Taft, 10 Rdl.

1 rødt lakeret Theebord med Frederik IV's Chiffer.

1 Theebord ovalt, grøntlakeret [med Fr. IV's, Anna Sophies og de afdøde kongelige Børns Navne].

1 Par ny sorte med Guld Lacqveret Gueridons med Træ Foutteral over Pladen og Fødderne, 4 Rdl.

Stole

2 kinesiske Stole sort og rød lakerede m. rødt Taftes Overtræk foret m. Lærred, 6 Rdl.

1 Thron Lænestol med sort Indiansk Lacqvering og ditto rødt i Sædet, med 2de forgyldte Løver til Fødder under samme, 8 Rdl.

1 Dusin ditto Slags lacqverede Stole med rød Lærreds Overtræk, à 2 Rdl.

6 ditto med rød Bastets Overtræk og underforet med hvid Lærred, à 2 Rdl.

2 ditto smaa runde Lænestole, 6 Rdl.

Skabe og Chatoller

1 Skab, som best. af 21 Skuffer inden udi, og 6 do i Foden, og er blaa lakeret indeni, som det uden paa er lakeret m. sort, ovenpaa Papirs Blomster, 30 Rdl.

1 blaa lakeret Skrivechatol m. 2 Laager for, og Spejlglas i, samt indvendig m. brilliant Lakering og Skuffer under (ej vurderet).

1 kinesisk lakeret lidet Skab, 2 Døre for, hængende i 10 Hængsler, og 7 Skuffer oveni, staaende paa en hjemmegjort sort lakeret Fod, alt med Guld siret, og udi Foden en Skuffe, 10 Rdl.

1 do, 10 Rdl.

1 Chinesisk sort m. Guld Lacqveret lidet Skab med tvende Døre for, hængende i 10 Messinghængsler og 7 Skuffer oven udi, staaende paa en ligeledes sort med Guld lacqveret Fod og en Skuffe i Foden, 10 Rdl.

1 Ditto, 10 Rdl.

1 stort Skab m. Rum udi, rødt lakeret m. forgyldte Lister og 2 Døre, hvorpaa er F 4ti og A. S. Chifre. Betrukket indeni m. rødt Trille, 12 Rdl.

1 stort Skab rum udi blaat lakeret m. forgyldte Lister og 2 separate Døre, hvorpaa er Fr. IV og A. S. Chifre og inden udi betrukket m. rød Trille, 12 Rdl.

2 sorte lakerede Hjørneskabe, Døre derfor, og 8 slebne Spejlglasruder i hver Dør, med rødes Taftes Gardiner.

Dragkister

1 liden Dragkiste m. 5 Skuffer, blaa lakeret og Papirs Blomster paa samt Beslag af Messing forg., 4 Rdl.

1 liden Dragkiste med 3 Skuffer, blaatlakeret og Papirs Blomster paa.

Diverse

1 engelsk spillende Repeter Ur, staaende paa en rød brilliant lakeret Træfod, meget propre, 300 Rdl.

1 højt Skærmbæret af 18 Fløje med ostindisk Maling, 4 Rdl, 4 M.

1 Spejl m. sort lakeret Ramme og do med rund Ziraf i Steden for Krone. Glasset i Højden 6½ Kvarter og i Bredden 4½ Kv., 30 Rdl.

Skilderirammer

Højsalig Kongens Billede til Hest helt propre i Elfenben udskaaen med en brillant lakeret forgyldt Ramme og Glas for, 20 Rdl.

2 mindre do udskaaene Billeder af do Mester forfærdigede, ligeledes med forgyldt lakeret brillant Ramme, 10 Rdl.

Højsalig Kongens Portræt paa Kobber i en forgyldt brillant lakeret Ramme m. Spejlglas for i et m. grønt Fløjel beklædt Futteral, 20 Rdl.

1 gl. brillant lakeret Træ Ramme m. Krone over til et Skilderi, 2 M.

50. Jacob Larwood and John Camden Hotten: The History and Signboards. London 1914, S. 28.

51. Hugo Mathiessen: Gamle københavnske Skilte og Bomærker. Kbh. 1919.

52. Ludvig Holbergs Epistler, Tom. II, Kbh. 1748, S. 200: »Thi ingen Kræmmer tager i Betænkning at udgive Hiemgiort for Engelsk Klæde; Og ingen Uhrmager gjør sig en Samvittighed af at sette London paa et Uhr, som er giort i Kiøbenhavn«. Epistlen findes i Carl S. Petersen: Ludvig Holbergs samlede Skrifter, Bd. XV, Kbh. 1935, Epistola CXXXVI. Om boglige Kunster, S. 571.

53. Denne Oplysning skyldes Museumsdirektør ved Den gamle By i Aarhus, Dr. phil. Helge Søgaard. Paa Holstenschuus findes et Taffeluhr udført af samme Uhrmager; det vil blive omtalt i en Artikkel af Ebbe Berner i Lehnsbaron Hans Berner Schilden Holsten's Slægtbog, III Del,

54. Bering Liisberg: Urmagere og Ure i Danmark. Kbh. 1908, S. 172.

55. Vilh. Slomann: Møblernes Historie i Omrids/: Haandværkets Bog, Møbelsnedkeri. Kbh. u. Aar, S. 478 f.

56. Julius von Schlosser: Die Kunst- und Wunderkammern der Spätrenaissance. Leipzig 1908, S. 64, Afb. smsts. Fig. 54.

57. Sigurd Wallin: Nordiska Museets Möbler från svenska Herremanshem. Stockholm 1931, Bd. I, Fig. 212, omtalt S. XXXIII.

58. Gudmund Boesen: Rosenborg /: Arthur G. Hassø: Danske Slotte og Herregaarde. Bd. I, Kbh. 1944, S. 65.

59. Rentemester Regnskaberne 1615—1616, Fol. 316 b og 317 a, citeret i Vilh. Wanscher: Rosenborg. Kbh. 1930, S. 96.

60. Naar der i den i Note 58 anførte Artikkel skrives, at der »i en Rejsebeskrivelse fra 1623 omtales et

- »japansk« Gemak paa Rosenborg« er dette ikke helt nøjagtigt. I den anførte Rejsebeskrivelse (Tagebuch Christian des jüngerer, Fürst zu Anhalt herausgegeben von G. Krause, Leipzig 1858, S. 95) staar: »Darneben ein klein Cabinet, in welchem etliche Japanische Säbel, Messer und Teppich, auch gemälde und bilder«; men dette kan næppe, saaledes som Boesen ovennævnte Sted og Bering Liisberg i Rosenborg og Lysthusene i Kongens Have, Kbh. 1914, S. 54, hævder, tages som Bevis for, at *Væggenes* Udsmykning eksisterede paa dette Tidspunkt.
61. G. Boesen: Rosenborg (se Note 58) S. 65.
 62. Chisaburo Yamada: Die Chinamode des Spätbarock. Berlin 1935, S. 17.
 63. I et af Felterne ses f. Eks. en »kinesisk« Fremstilling af Susanne i Badet.
 64. Th. Thomsen: Kineseriets Tid og de danske Kinafarer /: Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1942, S. 60.
 65. Se bl. a. Vilh. Slomann: The Indian Period of European Furniture /: The Burlington Magazine, London 1934, S. 213.
 66. William Dampier: Travels. Vol. II, 1699. Chap. III, S. 61.
 67. Se f. Eks. Francis Lenygon: Furniture in England from 1660—1760. London u. Aar. Fig. 417 og Herbert Cescinsky: English Furniture of the Eighteenth Century, Bd. I, London u. Aar, S. 293, Afbildning smsts. S. 294, Fig. 301.
 68. Yamada: Die Chinamode (se Note 62) S. 19.
 69. Fortegninger til saadanne Kineserier er afbildet i det i Note 62 anførte Værk, Pl. XXVI.
 70. H. Berner Schilden Holsten: Anna Sophie (se Note 18) S. 47. Rum 32 paa den smsts. S. 24 gengivne Plan.
 71. Se f. Eks. Afb. i Yamada: Die Chinamode (se Note 62) Pl. XXIX.
 72. F. J. Meier: Frederiksberg Slot. Kbh. 1896, S. 14.
 73. Rosenborg, En Fører gennem de danske Kongers kronologiske Samling. Kbh. 1943, S. 14.
 74. F. J. Meier: Frederiksberg Slot. Kbh. 1896, S. 14.
 75. Frederiksborg Museets Katalog 1943 (se Note 12) Udstillings Nr. 3096.
 76. Museums Nr. i Nationalmuseets III Afd. J. 950. Afbildet i Nationalmuseets Vejledninger, Borgerlig Afdeling ca. 1725—1850 og Specialsamlinger. Kbh. 1940, Rum 56 A.
 77. Percy Macquoid: A History of English Furniture. London 1904, Bd. II, S. 138 f.
 78. Ejnar Pedersen: Friderich Bagger til Julskov. Udg. af Svendborg Amts historiske Samfund. Nyborg 1919. Herfra er ogsaa de følgende Citater om Bagger hentet.
 79. P. Brock: Egenhændige Arbejder, udførte af Medlemmer af det danske Kongehus /: Tidsskrift for Kunstindustri. 8. Aarg. Kbh. 1892, S. 109.
 80. Anna Sophie's Skifte 1743 (se Note 19) S. 117.
 81. Smsts. S. 79.
 82. Smsts. S. 42 og 48.
 83. Yamada: Die Chinamode (se Note 62).
 84. Henry Havard: Dictionaire de l'ameublement et de la décoration. Paris, u. Aar, Bd. II, Sp. 52 ff. sub verbum: Découpeure, og Emil Hannover: Fransk Møbelkunst i forrige Aarhundrede /: Tidsskrift for Kunstindustri. 2. Aarg. Kbh. 1886, S. 166.
 85. Lettres de M. Constantin à la marquise de * * * sur la nouvelle des meubles en découpeure /: Mercure. Dec. 1727. Paris s. Aar.
 86. Henry Havard: Dictionaire de l'ameublement et de la décoration. Paris, u. Aar, Bd. II, Sp. 53 f.
 87. Mercure, Nov. 1727. Paris s. Aar, S. 2492.
 88. Boissy: Les Dehors trompeurs, II Akt, Scene X. Opført første Gang i 1740.
 89. Yamada: Die Chinamode (se Note 62) S. 63, og Otto Andrup: Gammel Estrup, Jyllands Herregaardsmuseum, en Fører gennem Salene. Hillerød 1942, S. 10.
 90. Ellen Andersen og Tove Clemmensen: Beretning om Møbelundersøgelsen paa Vemmetofte adelige Jomfrukloster 1944, i Nationalmuseet, III Afd.'s Arkiv.
 91. Anna Sophie's Skifte 1743 (se Note 19) S. 42.
 92. Anonym Forfatter: Nye og fuldstændig Lakeer-Bog, som lærer den rigtige Omgangsmåde med Lakeer-Kunstens Udøvelse, samt giver tydelig Underretning om de dertil hørende Beitzninger, Grunde og Fernisser... tilligemed en rigtig Anvisning til den chinesiske og japanske Laks Efterlignelse og Kopiering baade i fladt og ophævet Arbejde, samt den uægte Laks Forfærdigelse... Til Kunstneres og Liebhaberens Nytte udtaget af de bedste og mest berømte Mestres Anvisninger. Kbh. 1795.
 93. Fr. Brahtz: Polerebogen. 2. Udg. Kbh. 1938, S. 90 ff. og Edward F. Strange: Chinese Lacquer. London 1926, S. 1.
 94. Anonym Forfatter: En kort og grundig Undervisning, hvorledes Laquer Vernisser skal tillaves samt hvorledes man skal laquere, saaledes indrettet, at enhver paa egen Haand kand derefter laquere, i slet og brillant Arbejde med allehaande Coleurer. Kbh. 1746, S. 31 f.
 95. Bl. a. i John Stalker: A Treatise of japaning and varnishing. Oxford 1688, S. 19.
 96. Gösta Selling under medverkan av Alfr. Nilsson: Målning i äldre tider och restaurering /: Handverkets Bok, Måleri. Stockholm u. Aar, S. 382.
 97. Coromandellak kaldes ogsaa »Bantamlak«, antagelig fordi Bantam paa Java i Begyndelsen var Hovedmarked for denne Art Lakarbejder. Se P. Macquoid & R. Edwards: The dictionary of English furniture from the middle ages to the late Georgian period. London 1924—27, sub verbum: Japanning and Lacquer, Bd. II, S. 269. I John Stalker: A Treatise of japaning and varnishing, Oxford 1688, omtales Bantamlak som gammeldags og umoderne.
 98. Se de i Noterne 92, 94 og 95 anførte Værker.
 99. Stalker: A Treatise (se Note 95) S. 39.
 100. Smsts., S. 33 ff.
 101. Lakeer-Bog 1795 (se Note 92) S. 42.
 102. Beretning om Vemmetofte (se Note 90).
 103. Lakér Bog 1746 (se Note 94) S. 60 f.
 104. Anna Sophie's Skifte 1743 (se Note 19) S. 56 og 118. Udskrift af Skiftet se Note 49 sidste Afsnit.
 105. H. Berner Schilden Holsten: Clausholm (se Note 2) S. 30.
 106. Nationalmuseets III Afd. Museums Nr. 861—1941.
 107. Afbildet bl. a. i Vilh. Slomann: Nyklassicismen og de danske møbler fra det attende århundrede /: Kunstindustrimuseet i Oslo, Årbok 1931/32, S. 66, Fig. 34.

108. Bl. a. paa Bregentved og flere i Privateje i København.
109. Mandtal af 14. Dec. 1728, Westere Side Nye Canall, i No. 22 »bor Printz Carls Snedker Ortman«. Stadsarkivet i København.
110. R. Berg: Snedkerlavet 1554—1904. Kbh. 1904, S. 144 f. I Vilh. Slomann: Møblernes Historie i Omrids /: Haandværkets Bog, Møbelsnedkeri. Kbh. u. Aar. S. 492 anføres fejlagtigt, at det var i 1727.
111. Borgerskabsprotokollerne, Stadsarkivet i København.
112. Jfr. den senere i Teksten omtalte Konsol med Ortmanns Etikette, hvorpaa med Blæk er tilføjet efter Navnet »'s Enke«.
113. Commerce Kollegiet Deliberations Protokol (1747) Nr. 37. Rigsarkivet, Kbh.
114. R. Berg: Snedkerlavet 1554—1904. Kbh. 1904, S. 154.
115. Commerce Kollegiets Arkiv, Suppliqve Protocollen C, Journal 1745 til 1756, Nr. 37 og Commerce Kollegiet, Journal E, Ao. 1750 og 1753, Nr. 856 under 12. August 1752. Rigsarkivet, Kbh.
116. Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart, begründet von U. Thieme und F. Becker. Herausgegeben von H. Vollmer. Leipzig. Sub verbum: Michael Keyl. Victor P. Christensen: Dansk Vignetkunst i det 18. Aarhundrede /: Bogvennen, Aarvog for Bogkunst og Boghistorie, Kbh. 1920, S. 152.
117. Commerce Kollegiets Arkiv, Suppliqve Protokollen C, Journal 1745 til 1756, Nr. 37. Rigsarkivet, Kbh.
118. Note 113. Commerce Kollegiet Deliberations Protokol (1747) Nr. 37. Rigsarkivet. Kbh.
119. Smsts.
120. Smsts.
121. Frederik Weilbach: Architekten Lauritz Thura. Kbh. 1924, S. 31 og 95 og C. Behrend: Et Besøg paa Hirschholm Slot i Aaret 1797/: Fra Frederiksborg Amt, Aarvog for 1908, S. 72.
122. Her udførte han ikke Snedkerarbejdet i Hovedbygningen, der blev overdraget Dietrich Schäffer, men i Orangeri, Gartnerbolig og Vaskehus for hvilket Arbejde han fik udbetalt 800 Rdl. Se Chr. Elling: Dietrich Schäffer, en københavnsk Rococo-Snedker /: Tilskueren 1936, II, S. 84—85. Iflg. Chr. Elling: Amalienborg Interiører, Christian VII's Palæ 1750—1800. Kbh. 1945, S. 54 har Mathias Ortman leveret to meget fine Chatoller med indlagt Arbejde og forgyldt Billedskærereri til Adam Gottlob Moltke, der anvendte dem som Møntskabe i Palæet paa Amalienborg, det nuv. Chr. VII's Palæ. Disse Chatoller eksisterer antagelig ikke mere.
123. Afbildet bl. a. i Tove Clemmensen: Danske Møbler. Kbh. 1945, S. 51.
124. Nationalmuseets III Afd. Museums Nr. 102—1924.
125. Bl. a. paa Bregentved og flere i Privateje i Kbh.
126. Vilh. Slomann: Nyklassicismen og de danske møbler fra det attende århundrede /: Kunstindustrimuseet i Oslo, Årbok 1931/32, S. 17 f. og Chr. Elling: Dietrich Schäffer, en københavnsk Rococo-Snedker /: Tilskueren 1936, II, S. 97.
127. Regning i Clausholm Arkiv, Pakke 20, fra Grev Fr. Dannekiold Samsøe's Auktion i Aarhus 3. April vistnok 1771.
128. Se f. Eks. Gerda Boëthius m. fl.: Kavaljers Flygeln på Gripsholm. En Bilderbok tillägnad Sixten Ström-bom. Stockholm 1938, S. 38 og 106 samt Georg Hirth: Kulturgeschichteliches Bilderbuch aus drei Jahrhunderten, Bd. VI, Leipzig og München u. Aar, S. 2100. Hos Almuen har denne Stoleform holdt sig et godt Stykke ind i det 19. Aarh. jfr. de omtalte Stole i Nationalmuseets Bondeafdeling og paa Fri-landsmuseet i Sorgenfri. At det samme har været Tilfældet i Sverige fremgaar af Marshall Lagerquist: Pinnstolar, Ett bidrag till Nässjö stolfabriks historia. Stockholm 1943, S. 12 f.
129. Chr. Elling: Omkring et Gruppeportræt af Peder Als. Kongelig Familieidyl paa Hirschholm 1771 /: Aarstiderne, 4. Aarg. Nr. 1, Kbh. 1944.
130. Herbert Cescinsky: English Furniture of the Eighteenth Century. Bd. II, London u. Aar, S. 249.
131. Vilh. Slomann: Nyklassicismen (se Note 107) S. 49 f., og R. W. Symonds: English furniture from Charles II to George II. London 1929, S. 58 og 97 f.
132. I Clausholm Arkiv, Pakke 20, Nr. 64, findes en Regning paa Varer, som Geheimeraad Mathias Vilhelm Huitfeldt købte paa Kammerraad Geertsen's Auktion 14. Maj 1770. Heri nævnes »1 indlagt Bord med Brætspil og Brikker i... 12 Rdl. 4 Mk.«. Man har ment, at Fig. 81—82 skulde være identisk med dette; men det kan ikke være Tilfældet, da Fig. 81—82 maa være tilvirket i 1780'erne eller 90'erne.
133. Liste i Clausholms Arkiv over Geheimeraad Mathias Vilhelm Huitfeldt's Indkøb paa Scheel ved Auktionen 6. Juni 1796.
134. Regningen findes i Clausholm Arkiv, Pakke M, foran i 2' Conceptbuch.
135. Clausholm Arkiv, Pakke M, 2' Conceptbuch.
136. Fig. 95 er tilligemed Fig. 93, 196, 197, 207, 217, 218, 219 og 344 omtalt, afbildet og opmaalt i Ebbe Berner, Chr. Axel Jensen og Kai Uldall: Danske Empiremøbler /: Ældre nordisk Arkitektur, Ny Serie, Hefte V, Kbh. 1924. Opmaalingerne skyldes Arkitekt Ebbe Berner.
137. Fig. 93 er omtalt, afbildet og opmaalt i den i Note 136 anførte Bog. Den Stol, som tilhører Overlæge Victor Larsen, Skodsborg, svarer i alle Detailler til Stolene paa Clausholm, kun har den i Modsætning til disse fast polstret Sæde og ikke Rørflætning, saa den kan næppe have tilhørt det Sæt paa 48 Stole, som Esmann leverede til Clausholm; men den er uden Tvivl fremstillet paa hans Værksted. Ved Eftersynet paa Auktionen paa Benzon i 1935 blev det oplyst Overlæge Victor Larsen, at Stolen stammede fra Clausholm; men dette har antagelig kun været en Formodning bygget paa Ligheden mellem Stolene; Lensbaron Hans Berner Schilden Holsten mener ikke, at Stole fra Clausholm kan være kommet til Benzon.
138. Borgerskabsprotokollerne i Stadsarkivet, København og Politisk og oekonomisk Lommebog eller Kiøbenhavns Stats- og Handels- Veiviser samlet og udgivet ved Christian Gottlob Prost. Aargangene fra 1784—1815. Da Aargangen 1793 ikke er bevaret kan det ikke ad denne Vej konstateres, om Esmann flyttede til Vognmagergade No. 144, dette eller det følgende Aar. Endvidere er anvendt V. Richter: 100 Aars Dødsfald (1791—1890). Kbh. 1901, Bd. I, S. 284 og R. Berg: Snedkerlavet 1554—1904. Kbh. 1904, S. 247.

139. I Omtalen af Esmann's Møbler paa Clausholm i den i Note 136 anførte Bog nævnes intet om, at de er udført af ham.
140. I Nationalmuseet, III Afd.'s Billedarkiv, findes Fotografier og Oplysninger om disse fem Møbler, hvoraf de fire er i Privateje; det femte tilhører, som det fremgaar af Teksten nedenfor, Kunstindustrimuseet i København; det var udstillet paa Kunstindustrimuseet's Jubilæums Udstilling 1946 og er beskrevet i Kataloget: Dansk Kunsthaandværk gennem 400 Aar. Kbh. 1946, som Nr. 135.
141. Winkel & Magnussen's Katalog over Auktion Nr. 136. Kbh. 1933, Nr. 241, afbildet smsts S. 41.
142. Chr. Axel Jensen og E. Rondahl: Stilarternes Historie. Kbh. 1912, S. 294 og (Jørgen Olrik): Dansk Folkemuseums Virksomhed i Finansaarene 1920—21 og 1921—22 /: Fortid og Nutid Bd. IV, Kbh. 1923, S. 226.
143. R. Berg: Snedkerlavet 1554—1904. Kbh. 1904, S. 256. — Forfatteren har Kendskab til adskillige Møbler, hvori saadanne Etiketter er bevaret.
144. Nationalmuseets III Afd. Museums Nr. 505—1939.
145. H. Berner Schilden Holsten's Optegnelser fra 1910 (se Note 16).
146. Tove Clemmensen: Et Klunkehjem, Møbelundersøgelser paa Herregaarden Broløkke /: Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, Kbh. 1942, S. 80 ff.
147. Bordet er gengivet i Edwin Redsløb: Alt-Dänemark, München 1914, S. 157 nederst og i Thure Hastrup: Stilarternes Historie. Kbh. 1943, S. 276; begge de anførte Steder er Bordet fejlagtigt anslaaet til Midten af 1700-Tallet.
148. Denne Datering er bygget paa samtidige Interiørtegninger.
149. Herbert Cescinsky: English Furniture of the Eighteenth Century. Bd. II, London u. Aar, S. 21.
150. H. Berner Schilden Holsten: Clausholm (se Note 2) S. 33.
151. Lensbaron Hans Berner Schilden Holsten har gjort mig opmærksom paa disse to Møblement og fremskaffet Oplysninger om dem.
152. Oplyst af Slotsforvalter paa Clausholm Wilhelm Chr. Emmeluth, der har været ansat paa Godset siden 1873.
153. Oplyst af Lensbaron Hans Berner Schilden Holsten.
154. C. Nyrop: J. G. Lund /: Maanedsskrift for tekniske Meddelelser, udg. af Industriforeningen i København. Redigeret af E. Bruun. 18. Aarg. Kbh. 1883, S. 1.
155. R. Berg: Snedkerlavet 1554—1904. Kbh. 1904, S. 146 og 216.
156. Nyrop: J. G. Lund (se Note 154) S. 5. Erasmine Lund døde barnløs 31. Marts 1868, og 21. Maj 1869 ægtede Lund hendes 23 Aar yngre Søster Martine Thanning, der 18. Nov. 1878 fødte en Dreng og en Pige, selv afgik hun ved Døden 5 Dage efter (anførte Sted S. 45).
157. Nyrop: J. G. Lund (se Note 154) S. 5 ff.
158. Smsts. S. 34.
159. Smsts. S. 5.
160. Tegninger udg. af Foreningen af Snedkere til Kundskabens Fremme i Professionens Theori. Kbh. 1839 ff. og Originaltegninger til disse i Kunstindustrimuseet i Kbh. Se endv. Ad. Bauer: Snedkernes Tegneforening af 1837. Kbh. 1887.
161. Nyrop: J. G. Lund: (se Note 154) S. 42 og Ad. Bauer: Snedkernes Tegneforening af 1837. Kbh. 1887, S. 75 ff.
162. Skabet er afbildet i Illustreret Tidende, III, Kbh. 1861—62, S. 225.
163. I Nyrop: J. G. Lund (se Note 154) er der gjort Rede for alle de Udstillinger, Lund har deltaget i, og i flere Tilfælde er Kritikken citeret.
164. I Nationalmuseet, III Afd.'s Billedarkiv, findes Fotografier og Oplysninger om disse Møbler, der alle er i Privateje.
165. Nyrop: J. G. Lund (se Note 154) S. 28.
166. Industriforeningen i København. Udstilling i Sommeren 1880. Kbh. 1880, S. 19.
167. Denne Oplysning skyldes Lensbaron H. Berner Schilden Holsten.
168. Tove Clemmensen: Et Klunkehjem (se Note 146) S. 88.
169. Lensbaronesse Louise Berner Schilden Holsten, født Comtesse Knuth, har været saa venlig at gøre mig opmærksom paa dette Interiør.
170. Anonym Forfatter: En fremragende Haandværker, 50-Aars Mindedag for J. G. Lunds Død /: Danmarks Haandværk og Industri, 50 Aarg. Kbh. 1932, S. 166.
171. Nyrop: J. G. Lund (se Note 154) S. 35. Afbildet bl. a. i Illustreret Tidende, VIII, Kbh. 1866—67, S. 418, og R. Berg: Snedkerlavet 1554—1904. Kbh. 1904, S. 302.
172. Nyrop: J. G. Lund (se Note 154) S. 27.
173. Se Originaltegningerne fra Foreningen af Snedkere til Kundskabens Fremme i Professionens Theori, i Kunstindustrimuseet i Kbh.
174. Nyrop: J. G. Lund (se Note 154) S. 45.

LANGESØ

175. Se Fig. 175.
176. Disse Oplysninger skyldes Lensbaron Hans Berner Schilden Holsten.
177. I Skiftet efter Geheimeraadinde Adelheid Benedicte Baronesse Holsten, født Rantzau, Skifteprotokol i to Eksemplarer i Langesø og Holstenshuus Arkiver paabegyndt 29. Marts 1794, nævnes under Omtalen af Inventaret paa Holstenshuus et meget stort Skab af Valnød Træ med toe Skuffer under, og aatte Gibs Ducker derpaa, vurderet til 50 Rdl.; om Fig. 131 er identisk med dette kan ikke afgøres. Det paagældende Skifte er gengivet i Uddrag i H. Berner Schilden Holstens Slægtetog, første Del, Bd. II, Kbh. 1942—44, S. 165 ff.
178. Protokol i Holstenshuus Arkiv, Pakke XXXV, paa hvis Omslag staar: No. 1, Holstenshuus, En Inven-

- tarliste 1747. Gengivet i Uddrag i H. Berner Schilden Holstens Slægtetog, første Del, Bd. II, Kbh. 1942—44, S. 584 ff.
179. Skifte efter Geheimeraadinde Adelheid Benedicte Holsten, født Rantzau (se Note 177).
180. Sven T. Kjellberg: Gnida, mangla och stryka /: Kulturen, en Årsbok 1940, Lund 1941, S. 83 f.
181. Dokumenter vedkommende Auktionen efter afg. Baron Holsten 1825, Holstenshuus Arkiv, LXVII, Skiftevæsen etc. Holstenshuus No. 28. Fyldigere Oplysninger om Langesø's Ejere se H. Berner Schilden Holsten: Langesø /: Arthur G. Hassø: Danske Slotte og Herregaarde, Bd. II, Kbh. 1943, S. 565 ff.
182. Registreringsforretning den 16. April 1825 paa Langesø, i Odense og Skovby Herreders mindtre Skifteprotokol 1800—1829, S. 142 ff, Landsarkivet for Fyn. — Dokumenter vedkommende Auktionen efter afg. Baron Holsten 1825, Holstenshuus Arkiv, LXVII, Skiftevæsen etc. Holstenshuus No. 28.
183. H. Berner Schilden Holsten's Slægtetog, første Del, Bd. I, Kbh. 1940—41, S. LXXXVII og smsts. Bd. II, Kbh. 1942—44, S. 166 f.
184. Skifte efter Geheimeraadinde Adelheid Benedicte Holsten, født Rantzau (se Note 177).
185. Skifte efter Geheimeraadinde Adelheid Benedicte Holsten, født Rantzau (se Note 177).
186. H. Berner Schilden Holsten's Slægtetog, første Del, Bd. II, Kbh. 1942—44, S. 184.
187. Sigurd Wallin: Nordiska Museets Möbler från svenska Herremanshem, Bd. I, Stockholm 1931, S. XXXV samt mundtlige Oplysninger, som Konservator Eskild Hansen, Kbh., venligst har meddelt mig.
188. Fr. Brahtz: Polerebogen. 2. Udg. Kbh. 1938, S. 68 f.
189. Vilh. Slomann: Nyklassicismen (se Note 107), S. 47.
190. V. Winkel & Magnussens Kunstauktioner Nr. 280. Kbh. 1941. Katalog Nr. 37, gengivet smsts. S. 21. Tilhørte Dødsboet efter Godsejer Jacob Estrup, Skaføgaard. Møblementet bestaar af 8 Stole og 1 Sofa.
191. Nationalmuseets III Afd. Museums Nr. 170—1926.
192. Skifte efter Geheimeraadinde Adelheid Benedicte Holsten, født Rantzau (se Note 177).
193. Disse Oplysninger har Direktør V. Thorlacius Ussing venligst meddelt Lensbaron H. Berner Schilden Holsten efter et Besøg paa Langesø.
194. Allgemeines Lexikon der bildende Künstler (se Note 116) sub verbum: Jacques Dominique Rachette.
195. Frederiksborg Museets Katalog 1943 (se Note 12), Udstillings Nr. 4411 og S. B. Fredstrup: Figurer og andre plastiske Arbejder fra den kongelige Porcelainsfabrik i Perioden 1780—1820. Kbh. 1939, S. 4.
196. C. F. Bricka: Dansk biografisk Lexikon, Kbh. 1887—1905, sub verbum: C. F. Stanley. Den kgl. Porcelænsfabrik i Kbh. købte foruden den ovennævnte Buste af Dronning Juliane Marie flere andre af Stanley's Arbejder, bl. a. i 1779 to Buster af Arveprins Frederik og dennes Gemalinde; ogsaa Stanley's Medlemsarbejde for Akademiet »Kærlighed til Fædrelandet« erhvervede Fabrikken, og det blev som de øvrige Arbejder brugt som Forlæg for Porcelænsfabrikkens Figurer. Se Victor P. Christensen: Den kgl. danske Porcelainsfabrik i 18. Aarhundrede, Bordservicer og Figurer. Kbh. 1938, S. 28.
197. Gengivet bl. a. Fr. Weilbach: Architekton C. F. Harsdorff. Kbh. 1928, S. 184.
198. Thomas Sheraton: The Cabinet-Maker and Upholsterer's Drawing-Book. London 1791—94, Pl. 21 i Appendix'et. Et tidligere Eksempel paa sideboard pedestals med Riste til at varme Tallerkener i er gengivet i A. Hepplewhite & Co: The Cabinet-maker and Upholsterer's Guide. London 1788, Pl. 36; Stikket er dateret 2. Juli 1787.
199. Percy Macquoid: A history of English furniture. Bd. III, London 1906, S. 223.
200. Thomas Sheraton: The Cabinet-maker, Upholsterer and General Artist's Encyclopaedia. London 1805. Citeret bl. a. i P. Macquoid & R. Edwards: The dictionary of English furniture from the middle ages to the late Georgian period. London 1924—27, sub verbum: Sideboard pedestals and urns.
201. George Smith: A Collection of Designs for Household Furniture and Interior Decoration in the most approved and elegant taste. London 1804. Citeret bl. a. i P. Macquoid & R. Edwards: The dictionary of English furniture from the middle ages to the late Georgian period. London 1924—27, sub verbum: Sideboard pedestals and urns.
202. Percy Macquoid: A History of English furniture. Bd. III, London 1906, S. 223.
203. Registreringsforretning den 16. April 1825 paa Langesø og Dokumenter vedk. Auktionen paa Langesø 1825 (se Note 182).
204. Kai Uldall: Gammel Dansk Fajence, en Oversigt med Signaturtavler. Kbh. 1942, S. 46 ff.
205. Det omtalte Bord paa Fredensborg var udstillet paa Kunstindustrimuseet's Jubilæums Udstilling i Kbh. 1946; det er beskrevet i Kataloget: Dansk Kunsthaandværk gennem 400 Aar. Kbh. 1946, som Nr. 129. De nævnte Møbler fra Bregentved, et Skab paa høje Ben og to ens Hjørnekonsoller, var udstillet smsts.; de er omtalt og afbildet i Kataloget som Nr. 127 og 128; ifølge Kataloget tilskrives de C. F. Harsdorff. Benene paa Nr. 127, der er af en ret usædvanlig Form, ligner Langesø Bordets overordentlig meget, og den klassiske Baandbort paa Langesø Bordets Plade og Æggestavsfrisen (se Fig. 164) svarer ganske nøje til Broncedekorationen paa Nr. 128. Ang. Bordets Tilknytning til Langesø se Dokumenter vedkommende Auktionen efter afg. Baron Holsten 1825, Holstenshuus Arkiv LXVII, Skiftevæsen etc. Holstenshuus No. 28.
206. Fr. Weilbach: Architekton C. F. Harsdorff. Kbh. 1928, S. 248 og Vilh. Slomann: Nyklassicismen (se Note 107), S. 27 ff. Afb. af Skabet de anførte Steder.
207. Afb. i Tage Heft: Købmænd i 100 Aar. Odense 1942, S. 15. Chatollet tilh. Konsul Thorbjørn Muus, Sukkergaarden, Odense. Oplysningen om dette Chatol skyldes Lensbaron Hans Berner Schilden Holsten.
208. Paa Langesø findes en meget omhyggeligt udført Kopi af Bogskabet Fig. 97; den er udført af Snedkermester Adolf Andersen, Sværup Mølle, der har udført adskillige Møbler for den nuværende Ejer, bl. a. flere Kister af Cedertræ og Cypres. Hans Møbler er alle signeret og forsynet med Aarstal.
209. Mestertegningerne opbevares paa Kunstindustrimuseet i Kbh. og enkelte af dem i Nordiska Museet i Stockholm; de er omtalt i Sigvard Skov: Københavns Snedkerlaugs Tegninger /: Fortid og Nutid, Bd. XV, Kbh. 1943, S. 41 ff. og i Sigurd Wallin: »Sengustaviansk« møbler från Syd-

- sverige eller Danmark /: *Fataburen* 1925, Stockholm s. A., S. 140 ff. Et Chatol af den omtalte Type er gengivet i Sigurd Wallin: *Nordiska Museets Möbler från svenska Herremanshem*, Bd. III, Stockholm 1935, Pl. 20.
210. H. Berner Schilden Holsten's Slægtebog, første Del, Bd. I, Kbh. 1940—41, S. 209.
211. Omtalt, afbildet og opmaalt i *Ældre nordisk Arkitektur*, V (se Note 136). En Skabssofa, der meget ligner Fig. 195, findes paa Fredensborg; den er afbildet i Vilh. Slomann: *Møblernes Historie* (se Note 55), S. 504.
212. Ebbe Berner, Chr. Axel Jensen og Kai Uldall: *Danske Empire Møbler* (se Note 136), S. 5.
213. (Jørgen Olrik): *Nationalmuseets Vejledninger*, Dansk Folkemuseum, borgerlig Afdeling ca. 1725—1850 og Specialsamlinger. Kbh. 1940, S. 31.
214. Et tidligt dansk Eksempel paa en decideret Spise-stue, hvor Inventaret er bevaret, findes paa Liselund, der opførtes 1792. Se Louis Bobé og Chr. Axel Jensen: *Liselund*. Kbh. 1918.
215. Iacob Estrup: *Optegnelser om Familien Holsten /: H. Berner Schilden Holsten's Slægtebog*, første Del, Bd. I, Kbh. 1940—41, S. 225. De paagældende Breve, hvorfra Oplysningerne stammer, er ikke date-rede; men af det øvrige Indhold fremgaar det, at Emil Holsten, der er født 1802, paa det daværende Tidspunkt var godt en halv Snes Aar gammel. Brevene findes i Langesø Arkiv.
216. H. C. Andersen: *Historier med 55 Illustrationer efter Originaltegninger af V. Pedersen*. Kbh. 1855, S. 77.
217. Betegnelsen »Frokostbord« træffes til Stadighed i Annoncer i *Kjøbenhavns Adresseavis* fra Begyndelsen af det 19. Aarh. dog uden nærmere Beskrivelse, der kan godtgøre, at det er den her omtalte Bord-type, der menes. Stud. mag. Jan Hendrich Lexow, Bergen, har imidlertid været saa elskværdig at oplyse mig om, at han i Bergens Adressecontoir's Efterretninger for 14. Marts 1818 har fundet en Annonce, hvoraf det fremgaar, at der netop menes disse Borde; i Annoncen staar: »6 Birke Borde med korte Klapper, saakaldede Frokostborde«.
218. Omtalt, afbildet og opmaalt i *Ældre nordisk Arkitektur*, V (se Note 136).
219. O. J. Rawert: *Om det danske Meubel-Arbeide /: Handels- og Industri-Tidende 1823*, Kbh. s. A., S. 127.
220. Ang. Det kgl. Meubelmagazin se den i Note 219 anførte Artikel af Rawert, S. 119 ff. samt Vilh. Slomann: *Nyklassicismen* (se Note 107), S. 31 ff.
221. O. J. Rawert, 1823 (se Note 219), S. 127.
222. Se f. Eks. det i Note 160 anførte Værk med Fortegninger for Snedkere.
223. Vilh. Slomann: *Møblernes Historie* (se Note 55), S. 504.
224. Stole uden Armlæn, men af meget lignende Udseende findes paa Hvidkilde.
225. Omtalt, afbildet og opmaalt i *Ældre nordisk Arkitektur*, V (se Note 136).
226. Maleriet er i Privateje. Den omtalte Møbeltype, der er en Mellemting mellem en Sofa og en Stol, var ret almindelig i sidste Halvdel af det 18. Aarh.; hvor udbredt den har været paa Empiretiden, ved Forfatteren ikke. Paa fransk kaldes Møblet une Marquise, paa engelsk a love-seat.
227. William Karlson: *Dansk Möbelkonst i Kulturen /: Kulturen*, en Årsbok 1943, Lund 1944, S. 103.
228. Omtalt, afbildet og opmaalt i *Ældre nordisk Arkitektur*, V (se Note 136).
229. Iacob Estrup: *Optegnelser om Familien Holsten* (se Note 215) S. 228.
230. Vilh. Slomann: *Nyklassicismen* (se Note 107) S. 34 og 37.
231. Disse Oplysninger er meddelt Lensbaron H. Berner Schilden Holsten af Firmaet Hornung & Møller, Kbh., i Breve af 31/5 og 3/6 1944.
332. Se Fig. 371.
233. William Karlson: *Dansk Möbelkonst i Kulturen* (se Note 227) S. 103 og Lars Møller: *En Bænk fra gammel Tid /: Snedkermestrenes Medlemsblad 1939*, S. 115.
234. Denne og de i det følgende citerede Forordninger kan findes i et af de følgende tre Værker under den i Teksten angivne Dato. — *Chronologische Sammlung der im Jahre 1748 [o. s. v. Aarg. fortsættes indtil 1848] ergangenen Verordnungen und Verfügungen für die Herzogthümer Schleswig und Holstein, die Herrschaft Pinneberg, Graffschaft Ranzau und Stadt Altona. Kiel, 1749—1849.* — Laurids Fogtmann: *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve for Danmark og Norge, udtogsvis udgivne i chronologisk Orden*. Kbh. 1806 ff. — Jacob Henric Schou: *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Brev, som fra Aar 1670 til 1775 Aars Udgang ere udkomne, tilligemed et nøiagtigt Udtog af de endnu giældende, for saavidt samme i Almindelighed angaae Undersaatterne i Danmark og Norge*. Kbh. 1777. Fortsat indtil 1849.
235. Til Belysning af Altona's Historie og Toldforhold er foruden samtidige Forordninger og Rescripter følgende Bøger anvendt: Ludolph Hinrich Schmid: *Versuch einer historischen Beschreibung der an der Elbe belegenen Stadt Altona. Altona und Flensburg 1747.* — W. C. Prätorius: *Merkwürdigkeiten der Stadt Altona nach chronologischer Ordnung. Altona 1780.* — Adam Henrich Lackmann: *Nachrichten von dem Zollwesen am Schlusse des 17ten und Anfange des vorigen Jahrhunderts /: N. Falck: Sammlungen zur nähern Kunde des Vaterlandes in historischer, statistischer und staatswirtschaftlicher Hinsicht. Bd. III, Altona 1825, S. 393 ff.* — Statistik des Handels, der Schifffahrt und der Industrie der Herzogthümer Schleswig und Holstein ausgearbeitet von einigen Männern vom Fache. Schleswig 1835. — Jan de Vries: *Das Zollwesen der Herzogthümer und Dänemarks. Schleswig 1835.* — W. C. G. Sponeck: *Om Toldvæsen i Almindelighed og det danske Toldvæsen i Særdeleshed*. Kbh. 1840. — Axel Nielsen: *Industriens Historie i Danmark*, Bd. III. Kbh. 1944.
236. Iflg. Forordning for Hertugdømmerne af 8. Juli 1803 var Toldafgiften 8 Sk. for hver Rdl. af Varens Værdi; ved Forordning af 1. Maj 1838 fastsattes Tolden paa følgende Maade:
Snedker og Stolemagerarbejde
af Fyr pr. 100 Pd. 2 Rbd. 48 Sk.

- af Eg, Birk, Bøg, Alm, Ask og deslige indenlandske Træarter pr. 100 Pd. 4 Rbd. 16 Sk. fourneret og ikke fourneret, af Mahogni og andre fine udenlandske Træarter, iligemaade alt forgyldt Arbeide af Træ pr. 100 Pd. 6 Rbd. 64 Sk.
237. William Karlson: Dansk Möbelkonst i Kulturen (se Note 227) S. 103 og Lars Møller: En Bæk fra gammel Tid /: Snedkermestrenes Medlemsblad 1939, S. 115.
238. Circulære af 19. Dec. 1840; dette findes ikke aftrykt i de i Note 234 anførte Værker, men er tilføjet med Haandskrift i et, Dansk Toldmuseum tilhørende, Eksemplar af M. Albertus: Samling af Anordninger og Befalinger vedkommende det ordinaire Told- og Consumtionsvæsen i Danmark, udenfor Kiøbenhavn, Sø-, Indrollerings- og Qvarantainevæsen, samt forbuden Handel, Brændeviins-brænden og Krohold. Kbh. 1831, paa et indsat hvidt Blad mellem S. 14 og 15.
239. Circulære af 19. Dec. 1840 (se Note 238).
240. Forfatteren takker stud. mag. Jan Hendrich Lexow for Oplysning om denne Stol. Hvor den findes i Øjeblikket vides ikke; men Kunstindustrimuseet i Kbh. ejer et gammelt Fotografi af den og et Gnideaftryk af Lakseglet, men ingen nærmere Oplysninger om dens Historie.
241. Bekendtgørelse af 29. Dec. 1840, Chronologische Sammlung (se Note 234).
242. Lederen af Dansk Toldmuseum, Fuldmægtig K. Koefoed-Jespersen, hvem Forfatteren bringer sin hjerteligste Tak for den ydede Hjælp, oplyser, at man i en By med flere Toldsteder ofte gav dem hver sit Nummer; men dette kan ikke være Tilfældet her, da Seglene ikke blev paasat paa Toldstederne, men paa de forskellige Værksteder og Fabrikker; det er muligt, at Fabrikcontrolløren har haft Assisterter, der har benyttet hver sit Nummer.
- I Dansk Toldmuseum findes, som det fremgaar af denne Afhandlings Tekst, 8 Signeter, der har været anvendt til Fabrikcontrol-Stempler i Altona; de ældste er fra Chr. VIII's Tid.
243. Registreringsforretning den 16. April 1825 og Dokumenter vedk. Auktionen efter Baron Holsten 1825 (se Note 182).
244. Tove Clemmensen: Et Klunkehjem (se Note 146).

HOLSTENSHUUS

245. Hans Berner Schilden Holsten: Holstenshuus /: Danske Slotte og Herregaarde, redigeret af Arthur G. Hassø, Bd. III, Kbh 1943, S. 78 ff.
246. Skifte efter Geheimeraadinde Adelheid Benedicte Holsten, født Rantzau (se Note 177), S. 165 ff.
247. Fotografiet gengivet i H. Berner Schilden Holsten's Slægtbog, første Del, Bd. I, Kbh. 1940—1941, S. 223. Paa samme Fotografi ses ogsaa Ny-Rococo Spejlet Fig. 361.
248. Erich Pontoppidan: Menoza, en asiatisk Prins, som drog Verden rundt og søgte Kristne. Kbh. 1742—43, Bd. III, S. 543 f. Gengivet, dog ikke bogstavret, i O. Nielsen: Kjøbenhavn paa Holbergs Tid. Kbh. 1884, S. 94 f.
249. Skifte efter Geheimeraadinde Adelheid Benedicte Holsten, f. Rantzau (se Note 177).
250. Dokumenter vedkommende Auktionen efter afg. Baron Holsten 1825 i Holstenshuus Arkiv LXVII, Skiftevæsen etc. Holstenshuus No. 28.
251. Vilh. Slomann: Nyklassicismen (se Note 107), S. 51 f., Afbildning smsts. S. 52.
252. Sammenlign f. Eks. med en engelsk Stol som den, der er gengivet i Vilh. Slomann: Møblernes Historie i Omrids (se Note 55) Fig. 50—51.
253. Ang. Flisernes Tilvirkning har jeg forespurgt Museumsinspektør Kai Uldall, der venligst har meddelt, at man ikke kan sige noget bestemt om fra hvilken Fabrik de stammer; hvis de er danske, er der en Mulighed for, at de stammer fra Slesvig-Fabrikken.
254. H. E. Friis: Det russiske Fyrstehof i Horsens fra 1780 til 1807 samt dets Medlemmers og nærmeste Families tidligere Liv og Fangenskab i Rusland. Kbh. 1895.
255. Denne Oplysning skyldes Magister Otto Norn, Nationalmuseet, hvem Forfatteren herved bringer sin Tak. Otto Norn oplyser, at det ene af Spejlene er ovalt med Guirlander af »Liselund Typen«, det andet rektangulært med halvrund Afslutning foroven.
256. Begge Genstande findes i Nationalmuseets III Afd. Sengenommen, der er af rød Silke med hvide Agramaner, har Museums Nr. 4—1891; Vesten, der er af gul brocheret Silke, har Museums Nr. 3—1891.
257. Iflg. Brev fra C. F. Harsdorff dateret Horsens 30. Juni 1780 til Statsminister Ove Høegh-Guldberg. Brevet aftrykt i Otto Norn: Harsdorff og Palaiset i Horsens /: Aarbøger udg. af historisk Samfund for Aarhus Stift, XXXI, Aarhus 1938, S. 106.
258. Om Hiernøe og hans Arbejder se nærmere i Otto Norn: Harsdorff og Palaiset i Horsens /: Aarbøger udg. af historisk Samfund for Aarhus Stift, XXXI, Aarhus 1838, S. 93—118 og Otto Norn: Billedhugger Jens Hiernøe og hans kirkelige Arbejder i Vejle Amt /: Vejle Amts Aarvog udg. af Vejle Amts historiske Samfund 1938. Kbh. 1938, S. 168—206.
259. Bænken er omtalt, afbildet og opmaalt i Ældre nordisk Architektur, V (se Note 136).

CLAUSHOLMS EJERE

I NYERE TID

CONRAD Greve REVENTLOW
til Clausholm, Storkansler, 1644—1708,
opfører 1699 den nuværende Hovedbygning.
g. 1) 1667 Anna Margrethe Gabel, 1651—1678,
g. 2) 1681 SOPHIE AMALIE HAHN, 1664—1722

Anna Sophie Comtesse Reventlow, 1693—1743,
1712 Hertuginde af Slesvig, 1721 Dronning af Danmark og Norge,
g. 1712 og paany 1721 KONG FREDERIK IV, 1671—1730,
der 1718 køber Clausholm af Enkegrevinde S. A. Reventlow

Clausholm sælges 1744 til CHRISTIAN VON DER MAASE,
Justitsraad, 1694—1753,
g. 1716 MAGDALENE SUSANNE NUMSEN, 1689—1758,
der 1757 sælger Clausholm til

MATHIAS VILHELM HUITFELDT,
Gehejmerraad, 1725—1803,
opretter det Huitfeldtske Pengefideikommis,
g. 1) 1752 Sophie Hedvig v. Linstow, 1731—1753,
g. 2) 1756 Charlotte Emerentze Raben, 1731—1798

Friederich Carl v. Friccius,
g. Anna Henriette v. Schilden

FREDERIKKE JULIANE HUITFELDT
1757—1819

g. 1782

HANS HEINRICH FRICCIUS V. SCHILDEN
HUITFELDT, Gehejmekonferensraad,
1745—1816, der 1800 køber Clausholm
af sin Svigerfader og ved Testamente
af 4/8 1810 opretter det v. Schilden
jydske Fideikommis

Christian Friederich Friccius
v. Schilden, 1747—1804,
g. 1) 1783 Marie Louise
Henriette Rigsgrevinde
Rantzau, 1764—1830,
skilte 1794,
g. 2) 1795 Sophie Magda-
lene Rigsgrevinde Rant-
zau, 1766—1849

1) ROSALIE FRICCIUS V. SCHILDEN til Clausholm — senere til
Haseldorf, 1786—1864, g. 1) 1810 Herman Lensing v. Schilden,
1789—1868, skilte 1817, g. 2) 1819 Carl August Rudolph
v. Oppen-Schilden, 1792—1872

2) Magdalene Friccius v. Schilden, 1797—1846,
g. 1826 Adam Christopher Baron Holsten Carisius
til Baroniet Holstenshuus, Gehejmekonferensraad,
1793—1879

SOPHIE MAGDALENE BARONESSE HOLSTEN
til Clausholm og Holstenshuus, 1830—1906,
g. 1853 Gustav Alexander Baron Berner Schilden Holsten, 1823—1889

ADAM CHRISTOPHER BARON BERNER SCHILDEN HOLSTEN
til Clausholm og Holstenshuus, 1855—1927,
g. 1880 Louise Quaade, f. 1856

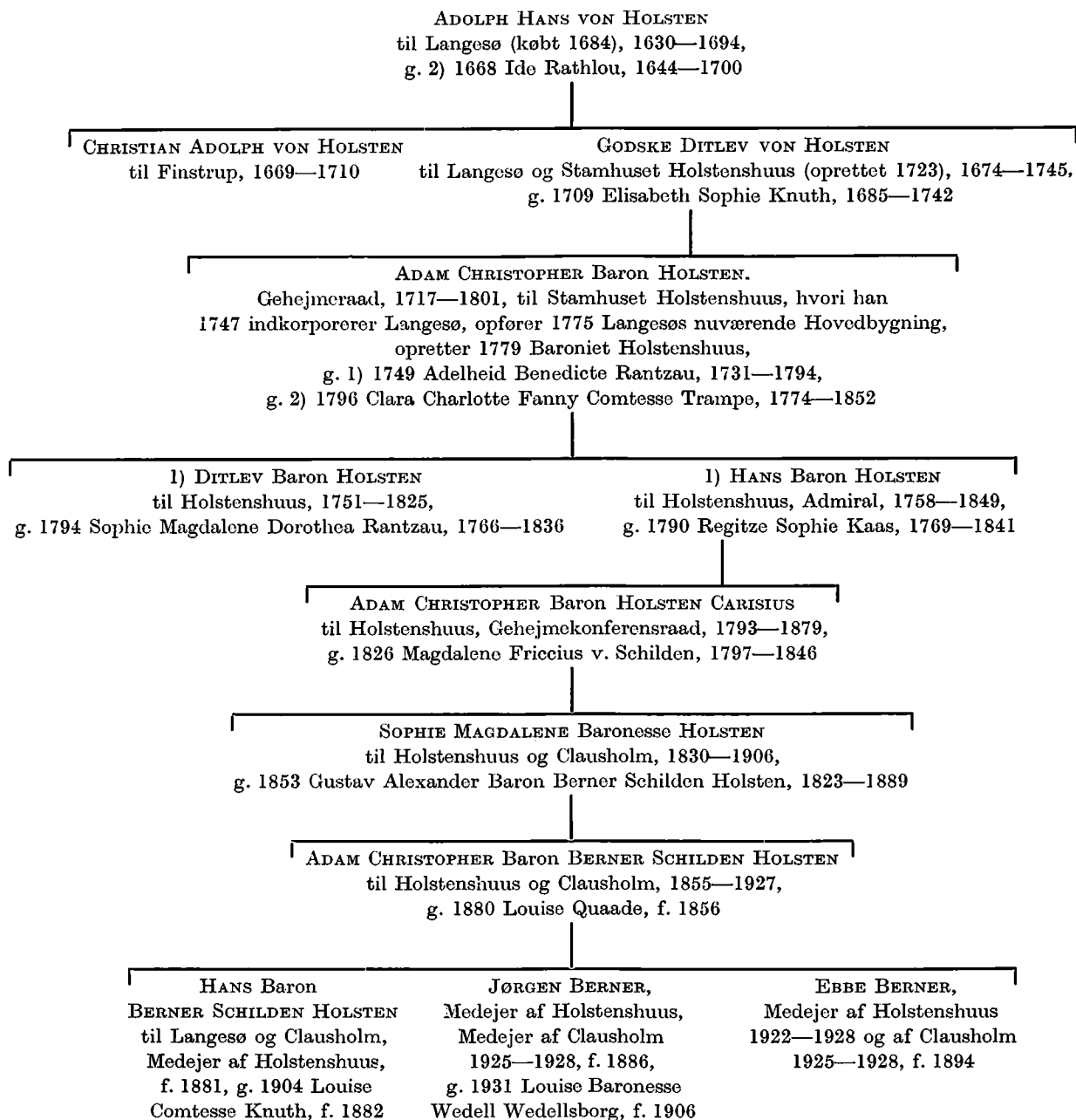
HANS BARON
BERNER SCHILDEN HOLSTEN
til Clausholm og Langesø,
Medejer af Holstenshuus,
f. 1881, g. 1904 Louise
Comtesse Knuth, f. 1882

JØRGEN BERNER,
Medejer af Clausholm
1925—1928, Medejer af
Holstenshuus, f. 1886,
g. 1931 Louise Baronesse
Wedell Wedellsborg, f. 1906

EBBE BERNER,
Medejer af Clausholm
1925—1928 og af Holstenshuus
1922—1928, f. 1894

LANGESØS OG HOLSTENSHUUS' EJERE

I NYERE TID

CLAUSHOLM

- 1683(86)—1708 Conrad Greve Reventlow, 1644—1708
 1708—1718 Sophie Amalie Grevinde Reventlow, f. Hahn, 1664—1722
 1718—1744 Kronen (Clausholm bebos 1731—43 af Dronning Anna Sophie)
 1744—1753 Christian von der Maase, 1694—1753
 1753—1757 Magdalene Susanne von der Maase, f. Numsen, 1689—1758
 1757—1800 Mathias Vilhelm Huitfeldt, 1725—1803
 1800—1816 Hans Heinrich Friccius von Schilden Huitfeldt, 1745—1816
 1816—1819 Frederikke Juliane Friccius von Schilden Huitfeldt, f. Huitfeldt, 1757—1819
 1819—1859 Rosalie von Oppen-Schilden, f. Friccius von Schilden, 1786—1864
 1859—1906 Sophie Magdalene Baronesse Berner Schilden Holsten, f. Baronesse Holsten, 1830—1906
 1906—1925 Adam Christopher Baron Berner Schilden Holsten, 1855—1927
 1925—1928 Hans Baron Berner Schilden Holsten, f. 1881, Jørgen Berner, f. 1886 og Ebbe Berner, f. 1894
 1928— Hans Baron Berner Schilden Holsten, f. 1881

LANGESØ

- 1684—1694 Adolph Hans von Holsten, 1630—94
 1694—1700 Ide Rathlou, A. H. v. Holstens, 1644—1700
 1701—1745 Godske Ditlev von Holsten, 1674—1745
 1745—1801 Adam Christopher Baron Holsten, 1717—1801
 1801—1825 Ditlev Baron Holsten, 1751—1825
 1825—1849 Hans Baron Holsten, 1758—1849
 1849—1879 Adam Christopher Baron Holsten Carisius, 1793—1879
 1879—1906 Sophie Magdalene Baronesse Berner Schilden Holsten, f. Baronesse Holsten, 1830—1906
 1906—1922 Adam Christopher Baron Berner Schilden Holsten, 1855—1927
 1922— Hans Baron Berner Schilden Holsten, f. 1881

HOLSTENSHUUS

- 1707—1710 Christian Adolph von Holsten, 1669—1710
 1710—1745 Godske Ditlev von Holsten, 1674—1745
 1745—1801 Adam Christopher Baron Holsten, 1717—1801
 1801—1825 Ditlev Baron Holsten, 1751—1825
 1825—1849 Hans Baron Holsten, 1758—1849
 1849—1879 Adam Christopher Baron Holsten Carisius, 1793—1879
 1879—1906 Sophie Magdalene Baronesse Berner Schilden Holsten, f. Baronesse Holsten, 1830—1906
 1906—1922 Adam Christopher Baron Berner Schilden Holsten, 1855—1927
 1922—1928 Hans Baron Berner Schilden Holsten, f. 1881, Jørgen Berner, f. 1886 og Ebbe Berner, f. 1894
 1928— Hans Baron Berner Schilden Holsten, f. 1881, og Jørgen Berner, f. 1886

MØBLERINGS AF HAVESALEN PAA CLAUSHOLM GENNEM 200 AAR OG AF VESTIBULEN OG HAVESALEN PAA LANGESØ GENNEM 150 AAR

Af H. BERNER SCHILDEN HOLSTEN

Da der findes nogle Inventarlistes, som viser Møbleringen af de enkelte Værelser paa Clausholm til forskellige Tider, kan det formentlig have Interesse at se en Sammenstilling af, hvorledes Havesalen, det prominenteste Rum i Slottet, hvis Størrelse er 23 × 15 Alen, har været møbleret i 1743, 1803, 1819, 1840, ca. 1880 (efter to gamle Fotografier), 1910 og 1946.

Paa samme Maade kan der gøres Rede for Møbleringen af Vestibulen og Havesalen paa Langesø i 1794, 1825, 1880, 1911 og 1946.

De Genstande, som er — eller maa formodes at være — de samme, som endnu findes paa Gaardene, er trykte med Kapitæler, og i de Tilfælde, hvor de nævnte Møbler er afbildede i Afsnittet om Møblerne paa Clausholm og Langesø er Fig. Nr. anført i Parentes.

HAVESALEN PAA CLAUSHOLM

1743

Registreringen 1743 efter Dronning Anna Sophies Død. Inventarfortegnelse i Brahetrolleborg Arkiv.

UDI DEN STORE ROSE [HAVESALEN].

1 Ostindisk med rød forgyldt Lacqvering og med forgyldte Fødder og ditto Zirater ovenpaa samt 2de Laager udi [her maa være glemt noget i Af- skriften] Messingbeslag med 10 Skuffer	20	Rdl.	»	Mk.	»	Sk.
1 gammel Uhrværk med Vækker som behøver Reparation	4	-	»	-	»	-
1 Billard med 6 Elphenbeens Kugler samt ditto Træk Port og Stang og til- hørende Stokke	10	-	»	-	»	-
1 Ildtang og Ildskuffe	»	-	2	-	8	-
1 udhuggen brun Lehnstol med Krydsfod og Lærreds Overtræk et lidet beskadiget (af samme Sort som findes forhen udi Kammerlakaiens Møbelkammer)	»	-	4	-	»	-
1 ditto ganske ubrugelig og istykker						
1 ordinaire Stol af samme Arbeide og Lærredsbeetræk.....	»	-	3	-	»	-
4 smalle høiryggede Stole med Billedhugger Arbeide og forgyldt Læderbe- træk	3	-	2	-	»	-
8 Ditto som er henlaant paa Kammerfruens og Kammerjomfruens Kammer	6	-	4		»	-
4 Ditto af en anden Sort	3	-	2	-	»	-

[Endvidere stod her maaske nogle af de Kongen tilhørende Møbler, som ikke nævnes i Fortegnelsen over Dronningens private Ejendele.]

1803

Extract af Galten-Houlbjerg Herreders Skifteprotocol 1801—18, Bl 46 b. ff. Landsarkivet i Viborg.

Forseglingsforretning efter Hans Excellence salig Geheimeconferentzraad de Huitfeldt paa Clausholm. Anno 1803 den 25. September indfandt sig paa Hovedgaarden Clausholm i Stervboen efter Hans Excellence Hr. Geheimeconferentzraad von Huitfeldt (som efter Anmeldelse idag Morges ved Døden er afgang)

I DEN STOERE SAHL:

- 1 stoer hviid laqveret Sanguhr
- 4re stoere SPEILE MED FORGYLDT RAMME
- 4re CONSOLBORDE MED HVIID MARMORPLADE PAA FORGYLDTE FOED [Fig. 74]
- 1 hviid laqveret Taffeluhr med forgyldte Sirater
- 2 KANOPEER med rød Damaskes Betræk [Fig. 49]
- 4re smaae Lehnstoele med do Betræk og Hønne
- 12 STOERE DO UDEN HØNNER [Fig. 50]
- 6 andre Stoele med do Betræk
- 2 Do med rød Plysses Betræk
- 1 MAHOGNIE SPILLEBORD MED SKUFFE UNDER OG DERI ET SKAKSPIL [Fig. 81?]
et lidet Mahognieskriin med Pontons
- 1 Kikkert i Mahognie Fouteral
- 1 lang Mahogniekasse med nogle dertil henhørende Stkr.
- 1 indlagt Theeskriin
- 2 smaae Dambretter og 2 smaae andre Brettspiller
- 1 Mahognie Bord med Skuffe under som blev forseglet
FRIDERICH DEN FEMTES OG HANS GEMALINDES PORTRAITER I STOER FORGYLDT RAMME
Geheimeraad Moltke og Kammerherrejnde Rosenkrantzes Portraiter, begge i forgyldt Ramme
- 1 lidet broderet Silkeskiembret paa forgyldt Ramme
- 1 Mahognie Lyseskiern med Lampet
- 1 STOER MAHOGNIE BAROMETRUM, 2 simple do.
- 2 stoere Fugle Borde
- 1 mindre do paa Foed
- 6 Stk. smaae do
- 1 stoer Glaslysekroner
- 5 Fag Netteldugs Gardiner
- 1 stoer grøn Raskes Gardin for Haugedøren
- 1 grøn Taftes og 1 blaae Lærreds Paraply
- 1 bruun indlagt Bord med en aaben og leedig Skuffe under
- 2 Faianse spytbakker
- 1 Ildklemme og Skoul
- 1 do Fyhrfad og Rage

1819

Ekstrakt Udskrift af Galten Herreds Skifteprotokol 1818—24, 1820—24 tillige for Nørrehald og Støvring Herreder Folio 76 b. ff. Landsarkivet i Viborg.

Registrerings og Forseglingsforretning efter Frue Geheime Conferenceraadinde Schilden Huitfeldt. [† 23. Marts 1819].

Anno 1819 den 1. April

I DEN STORE SAHL:

- 4 STORE SPEJLE I FORGYLDTE RAMMER
- 4re DERTIL HØRENDE CONSOL BORDE MED HVIDE MARMORPLADER [Fig. 74]
- 1 Fajance Kakkelovn med Messing Dørre
- 4 forgyldte Lampetter

- 2 KANOPEER med rødt Damaskes Betræk og stribet Lærreds Overtræk [Fig. 49]
 16 DO LÆNESTOLE, deraf 4re med særskildte Puder [Fig. 50]
 7 gl. Stole med rødt Plysses Betræk
 1 stor Glas Lysekrone
 2 STORE SKILDERIER I FORGYLDTE RAMMER
 2 mindre do do
 1 Spilleuhr i hvidmalet Fouteral
 1 Fortepiano
 1 Mahogni Bord med Skuffe og 2 smaa do Kasser, hvilke 5 Stk, hvoraf de 3 sidstnævnte bleve forseglede, angives at tilhøre Frue Rabe Hvitfeldt.
 2 forskl. Barometre hvoraf 1 beskadiget
 5 Fag hvide Gardiner

1840

Verzeichniß des Mobiliars und anderer Effecten die im Schloß Clausholm befindlich angefertigt 1840 im Monat Januar. Inventarliste i Clausholm Arkiv.

IM SAAL

10 lange weiße Gardinen nebst Kappen	30	₯
darüber rothe Draperie	20	—
1 großes Billard Queues und Kugeln	200	—
4 GROSSE SPIEGEL IN GOLDBRAHMEN MIT SUPPORT-TISCHEN VON MARMOR BRONZIRT [Fig. 74]	400	—
1 Tassentisch von Mahagoni	15	—
darauf 2 Dutzend gemahlte vergoldete Tassen	72	—
1 Mahagoni Tisch	30	—
darauf 1 Mikroskop in Mahagoni	20	—
1 Tubus in Mahagoni Kasten mit Dollern	150	—
1 polirter eichener Schreibtisch	8	—
1 runder Masern Sophatisch	12	—
1 echte rothe Decke	8	—
1 polirter Klapptisch	8	—
2 MASERN SOPHA a Stk. 60 ₯ [Fig. 49]	120	—
18 DITO LEHNSTÜHLE a 6 ₯ [Fig. 50]	108	—
2 Sandbecken a Stk. 2 ₯	4	—
1 großer Kronleuchter	100	—
2 GROSSE GEMÄLDE IN GOLDBRAHMEN	100	—
4 hölzerne große Blumenkasten a Stk. 1 ₯	4	—
1 Hirschfänger mit Silber	40	—
1 kleineren dito vergoldet	15	—
2 Mahagoni Kasten mit Spielen	6	—
4 bronzene Wandleuchter a Stk. 10 ₯	40	—
1 Fayence-Ofen	30	—

1880

Møbler i HAVESALEN paa Clausholm ca. 1880.

Der kendes ingen Inventarfortegnelse fra Clausholm i Kammerherre og Kammerherreinde Berner Schildens Tid fra 1859, til de i 1885 flyttede til Langesø. Men der findes to gode Fotografier fra deres Tid, et mod den østlige og et mod den vestlige Ende af Havesalen, og af disse faar man et fortrinligt Indtryk af Møbleringen (Fig. 370—371). Efter Lehnbaron A. C. Berner Schilden Holstens Udtalelse var der 17 Bordarrangementer i denne Sal.

Paa Væggene ser man MALERIERNE af KONG FREDERIK V, PRINSESSE CHARLOTTE AMALIE, LAND-

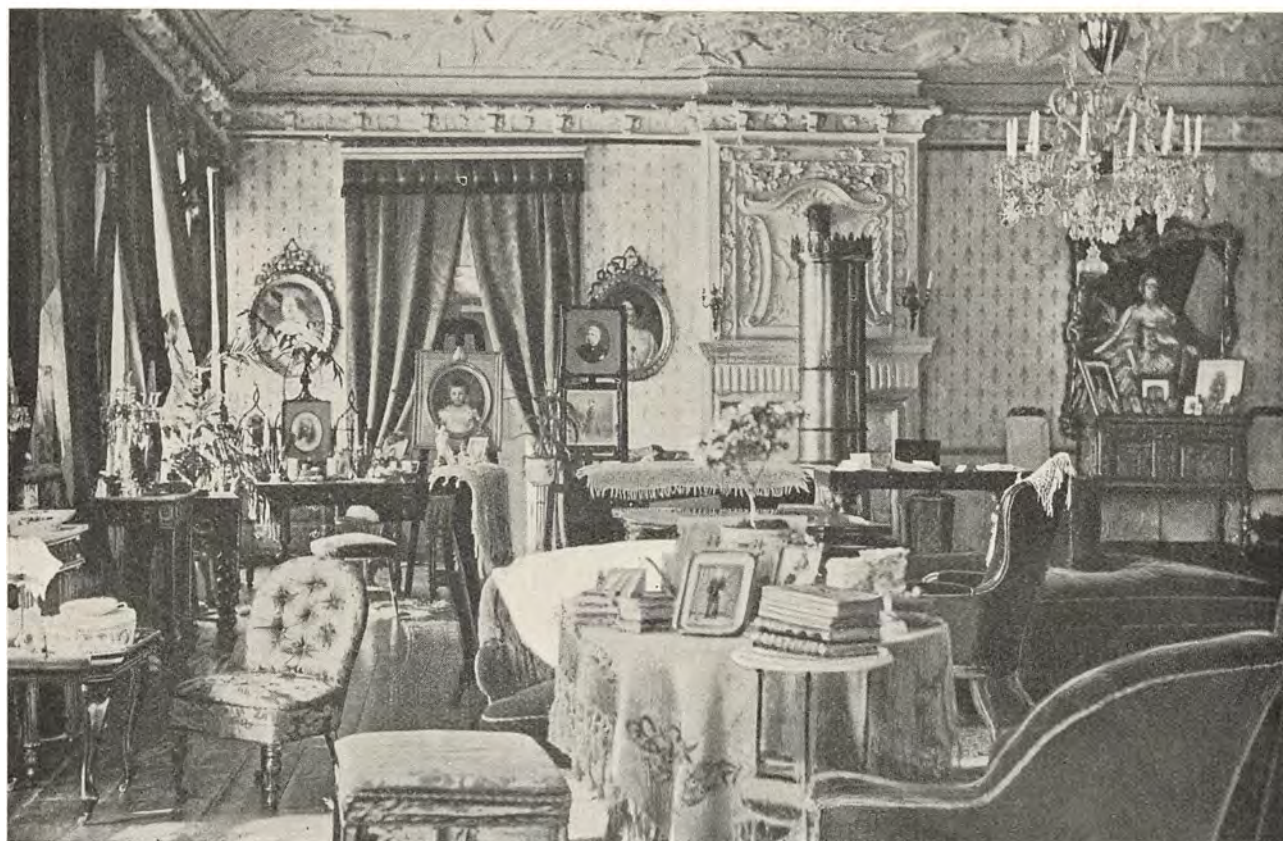

Fig. 370. Havesalen paa Clausholm, set mod Vest, for 1885

GREVEPARRET og SCHIØTTS nu paa Langesø værende MALERIER AF EXCELLENCEN HOLSTEN og hans TO YNGSTE DØTRE. Desuden FOTOGRAFIET AF MAJOR OPPEN og nogle kongelige Damebilleder, og under disse paa en Komode det UR, som Kammerjunker ALEXANDER BERNER og hans Hustru fik som Bryllups-gave 1853 af Kong Christian IX og Dronning Louise, og som nu er paa Langesø. Paa Stafelien staar store Fotografier af Kammerherre Berner Schilden og hans yngste Datter og et Maleri af den lille Ada Reedtz Thott [f. 14. Juni 1877]. Bag paa Maleriet, der er malet af Otto Bache, staar der: Ada Reedtz Thott 1 ½ Aar. Det er af Barnets Oldefader foræret til hendes Moders Forældre til deres Sølvbryllup den 3. December 1878. Lehnbaron A. C. Berner Schilden Holsten har foræret det til den portrætterede, hos hvem det stadig findes.

Der er et Brystbillede og et hel Figurs Fotografi af Excellencen Holsten og et Fotografi af Gertners Tegning af Admiral Holsten i stærkt udskaaet Ramme. Foran den østlige Kaminplads staar det UDSKAARNE RENÆSSANCE SKAB fra 1636 [Fig. 2] og ovenpaa dette de 3 MESSINGDAABSFAD, hvoraf det ene har Vaabnerne Abildgaard og Juel og Bogstaverne D. A. F. O. M. (Dorthe Abildgaards fædre og mødre) og Aarstallet 1633. (Dorthe Abildgaard til Kollerup (Hadbjerg Sogn, Galten Herred) f. 1597, levede 1655, Datter af Eggert Abildgaard til Skodborg og Mette Christophersdatter Juel, g. 1) 1633 Stig Pors til Skovgaard, g. 2) 1649 Hr. Wentzel Rothkirch til Krogsgaard).

Ved Siden af dette Skab staar en HYLDE med stor GLASMONTRE foroven, hvori man ser SKIBET FRA DRONNINGENS TID [Fig. 13], der endnu i nyeste Tid har staaet i denne Montre, indtil det blev ophængt i det restaurerede Kapel. I Hjørnet staar ET af de 2 UDSKAARNE HJØRNESKABE, hvoraf der endnu er 1 paa Clausholm. Midt paa Gulvet staar under Lysekronen en firkantet Pathé, som var betrukket med rødt mønstret Plyds. Bag denne ser man Hornung og Møllers KARNISCHFORMEDE KLAVER fra ca. 1853 [Fig. 257], der, efter i mange Aar at have været paa Biskopstorp, nu staar paa Langesø. Rundt omkring i Salen er der flere bløde Plydses Møbler, og i den vestlige Ende staar foran Kaminpladsen en cylinderformet Kakkelovn, hvis Rør, ligesom i nyeste Tid, er stukket lige ind i den rige Stuk Blomsterbuket. Foran Kakkelovnen staar vist det lille Billard, der senere var paa Holstenshuus, og op ad Væggen de to BAROK STOLE MED KRONER OG LØVER [Fig. 3] og en udskaaet Kiste paa høje Ben. Desuden et Skrivebord med

Fig. 371. Havesalen paa Clausholm, set mod Øst, før 1885

spinkelt Træstillads bagved, beregnet til Efeu. 2 af SPEJLKONSOLLERNE [Fig. 74] ses, og Pillespejlene har utvivlsomt ogsaa været der, og paa Konsollerne ses 2 af KRYSTAL KANDELABRENE.

Under Kong Frederik V's Maleri staar utvivlsomt, ligesom nu, den ene af de store ROCOCO SOFAER [Fig. 49], dækket af et hvidt Overtræk, og den tilsvarende har naturligvis, dengang som nu, staaet under Dronning Juliane Maries Maleri; derimod synes der ikke at være nogle af de 14 Rococo Lænestole, der i 1910, og senere og efter alt at dømme i 1840 og vel ogsaa i 1803 har haft deres Plads i denne Sal.

I Forgrunden paa det ene Billede staar en ETAGÈRE med snoede Ben og Marmorplade, der ganske ligner den, der nu med mange af Godskontorets Protokoller staar ved Siden af Lehnbaronens Arbejdsbord paa Langesø.

1910

Inventaret i HAVESALEN paa Clausholm i September 1910, indført af Baron H. Berner Schilden Holsten i en Protokol, hvori der er Oplysninger om Værelserne paa Clausholm og disses Møblering i Tiden fra 1718 til 1910.

Der er foretaget enkelte uvæsentlige Ændringer.

1 lille Sofa uden Arme med lige Ryg betrukken med rødt Silkedamask	
1 Flugtstol med Rørsæde og -Ryg med Arme	
4 FORGYLDTE KONSOLLER med hvid Marmorplade [Fig. 74]	} Paa Pillerne mellem Vinduerne
4 STORE SPEJLE med forgyldt Ramme	
4 KRYSTAL KANDELABRE til 7 Lys paa Konsollerne	
2 DO DO - 7 DO - Bordene i den nordre Del af Stuen	
4 DO LAMPETTER - 5 DO - Salens Nordvæg	
1 DO LYSEKRONE	
3 smaa Vægghylder i 2det Vindue betrukken med meget falmet rødt Fløjel	

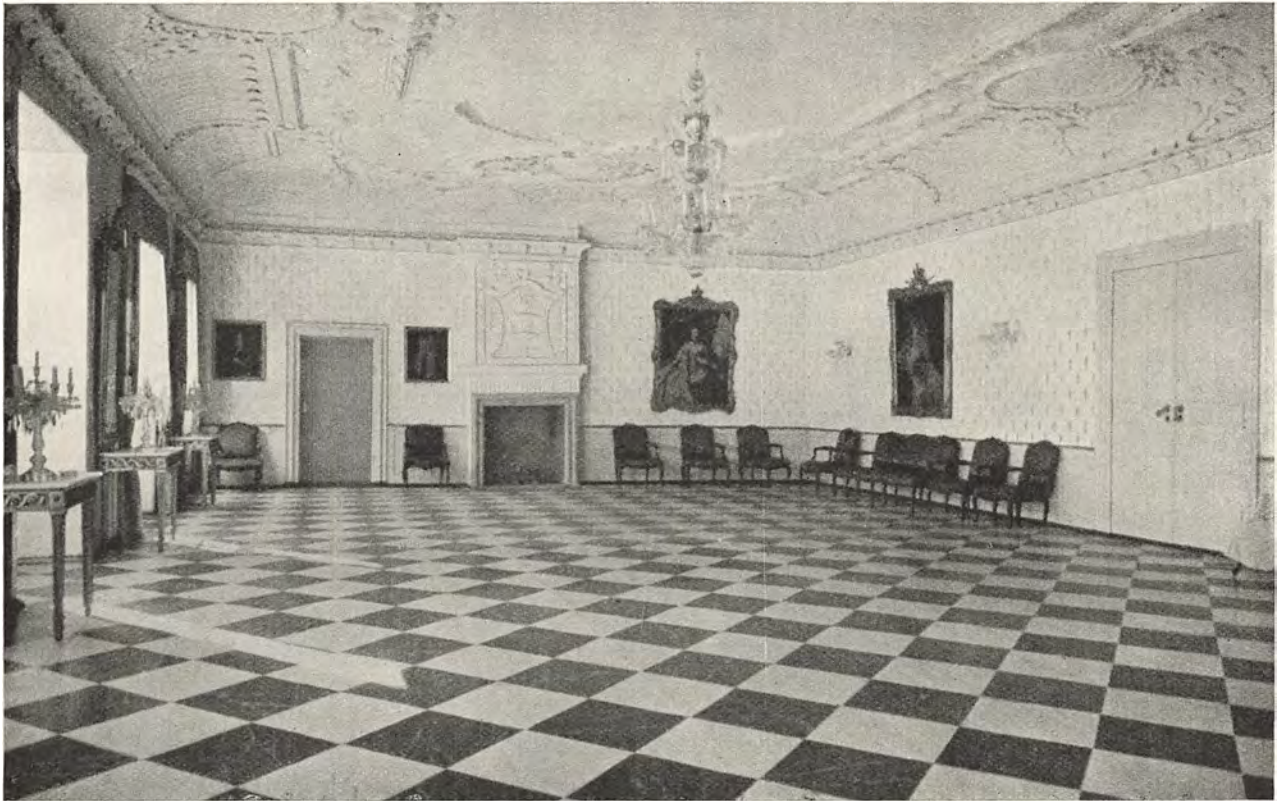

Fig. 372. Havesalen paa Clausholm, set mod Vest, ca. 1935

2 SMAA SORTE BARNEGYNGESTOLE

1 Flugtstol med Rørsæde og -Ryg uden Arme

1 lille Lænestol uden Arme betrukket med rødt Silkedamask, hvidt Overtræk

1 BARNESTOL med grønt Sæde mærket nedenunder A. B. [Adam Berner, født 1855]

1 LILLE LYS KOMODE med Forgyltning, hvid Marmorplade, 4 Skuffer, Mage til den i Stue Nr. 12 [Fig. 38]

1 mindre brunt Bord — Pladen med ophøjet Kant

derpaa

1 Bogholder og en Mængde Bøger og Noder

1 Jærnkakkelovn fra P. Andersens Etablissement Svandholm ved København

2 Broncelampetter, hver til 2 Lys

2 do do ligeoverfor ved den anden Kaminplads

2 HØJRYGGEDE MØRKE STOLE MED KONGEKRONER OG KRONEDE LØVER betrukket med rødt; hvidt Overtræk [Fig. 3]

1 udskaaret Trækiste paa høje Ben, derpaa

1 Porcelæns Skaal og

1 Fotografi af Prinsesse Dagmar i brun Træramme

6 ROCOCO LÆNESTOLE brunt Træ, rødt Silkedamask, hvidt Overtræk, Vest for Døren [Fig. 50]

6 DO DO do do do Øst for Døren [Fig. 50]

2 DO SOFAER do do do midt paa Væggene [Fig. 49]

2 LYSE BORDE foran Sofaerne

1 staaende Sværdpude med broderet Betræk, hvidt Overtræk

1 Par smaa sorte Himmelbjergs Træsko paa Bordet

1 lille forgyldt Skærmbrædt med veneziansk Scene

1 Gyngeskammel betrukket med rødt Silkedamask, hvidt Overtræk

1 LILLE RUNDT BORD med graa Marmorplade, snoet Ben, 3 Fødder

3 [4] firkantede ROCOCO PUFFER med rødt Silkedamask, hvidt Overtræk [Fig. 52]

2 runde Klaverpuffer til at dreje rundt betrukket med rødt presset Plyds, hvidt Overtræk

1 meget lang mellemlys DRÆGKISTE med buede Former 2 + 3 Skuffer, derpaa

Fig. 373. Havesalen paa Clausholm, set mod Øst. ca. 1935

- 1 PORCELLÆNS SKAAL med Afbildning af Peter Applebyes Reberbane og Skibsværft
 2 ROCOCO LÆNESTOLE brunt Træ, rødt Silkedamask, hver paa sin Side af Kaminpladsen [Fig. 50]
 1 STORT UDSCAARET SKAB Anno 1636 restaureret 1870 foran Kaminpladsen [Fig. 2], derpaa
 3 MESSING DAABSFAD
 3 do Bækkener
 2 do Lysestager
 1 firkantet Pathé betrukken med rødt presset Plyds, midt paa Gulvet
 1 Sofa med snoede Ben; blomstret Cretonne's Betræk
 2 Empire Mahogni indlagte Stole do
 Kong Christian IX, Dronning Louise, Prinsesse Alexandra? i 14" høje ovale forgyldte Rammer med Krone
 do do , Prinsesserne i 1 sortbrun og forgyldt Ramme med Krone
 MAJOR OPPENS FOTOGRAFI i oval Gulddramme
 1 stort Maleri af Prinsesse CHARLOTTE AMALIE i forgyldt Ramme med Krone
 1 do - DRONNING JULIANE MARIE do do
 1 do - KONG FREDERIK V do do
 1 do - LANDGREVE AF HESSEN do do
 1 do - LANDGREVINDE - do do
 1 do - DRONNING ANNA SOPHIE do malet af Moder [Lensbaronesse
 Louise Berner Schilden Holsten, f. Quaade. Kopi efter Maleri paa Brahetrolleborg].
 5 Gardinstænger
 4 Rullegardiner graa tarvelige

1946

Da Møblementet i 1946 næsten ganske er det samme, som da autoriseret Taksatrice, Fru Signe Parbæk, i Juli Maaned 1929 vurderede hele Indboet paa Clausholm, anføres en væsentlig Del af Genstandene med den i Forretningen af 23. Juli 1929 anvendte Ordlyd:

HAVESALEN

2 lakerede Sofaer m. 8 Ben, udsk. m. Rococomotiver, rødt Silkedamask [Fig. 49]	800. Kr.
14 - Armstole, tilsvarende [Fig. 50]	3150. —
4 - Taburetter - [Fig. 52]	300. —
2 højryggede & udsk. Stole m. Løvefigurer & Krone, Barok [Fig. 3]	450. —
4 fg. Pillespeile m. udsk. Guirlander	800. —
4 - Konsolborde - gennembrudt Sarg & hvid Marmorplade [Fig. 74]	600. —
.....	
1 venetiansk Krone m. fg. Ampel, 18 Lys	120. —
4 Lampetter m. Prismes & 5 Lys	200. —
.....	
6 Prisme Kandelabre m. 7 do [de 2 staar i 1946 i Gobelinstuen]	300. —
.....	

Paa Væggene hænger i 1946, ganske som i 1929 følgende Oliemalerier:

Kong Frederik V signeret Pilo, vist 1757

Dronning Juliane Marie

Prinsesse Charlotte Amalie, alle tre store Billeder i udskaarne forgyldte Rammer med Krone

Landgreve Carl af Hessen-Cassel

Landgrevinde Louise af Hessen-Cassel, Datter af Kong Frederik V.

Kong Frederik IV, Kopi af Lehnsbaronesse L. Berner Schilden Holsten f. Quaade efter Maleri vistnok paa Egeskov

Dronning Anna Sophie, Kopi af samme efter Maleri paa Bræhetrolleborg

2 Malerier, der er købt af Lehnsbaron A. C. Berner Schilden Holsten, da de angaves at forestille Storkansler Grev Conrad Reventlow og hans Hustru, hvad der dog er tvivlsomt.

4 Fag gule Gardiner med Kapper.

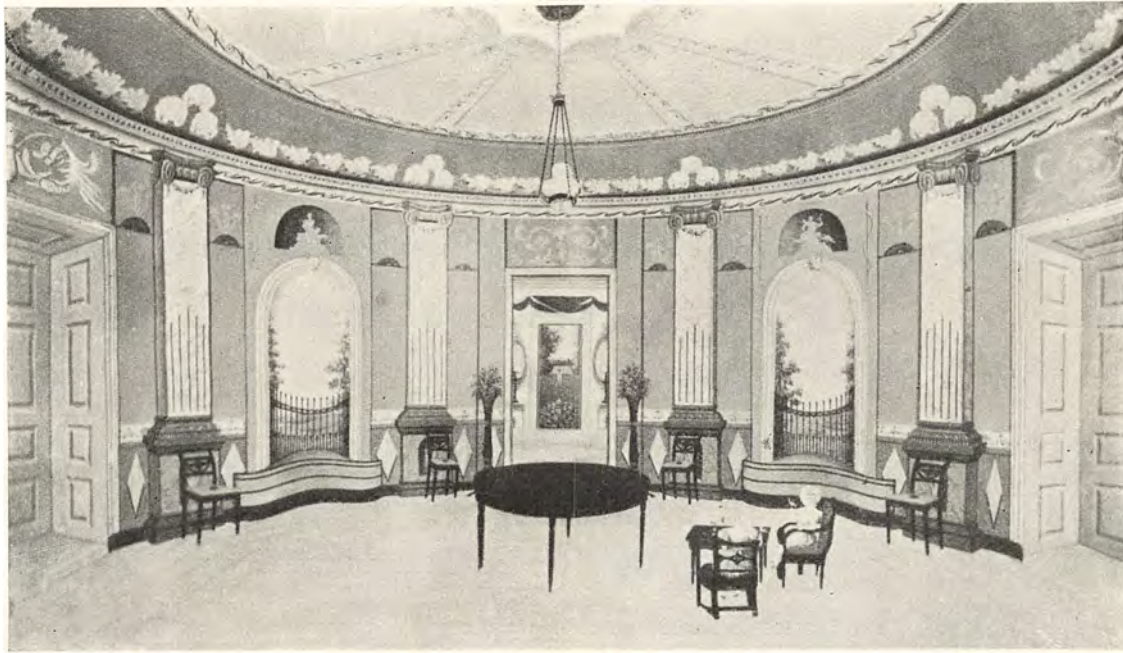

Fig. 374. Vestibulen paa Langesø, Gouache paa Holstenshuus, udført ca. 1835 af Niels Ringe

VESTIBULEN PAA LANGESØ

1794

Registreringsforretningen 1794 efter Gehejmeraadinde, Baronesse Adelheid Benedicte Holstens Død. Protokol i Langesø Arkiv.

I VESTIBULEN.

et stort perlefarvet Bord med toe Fløye og Foed	4 Rdl.	» Mk.	» Sk.
aatte Støcker Stoele med Guldlæders Betræk	8	— »	— »
tvende BÜSTER af KONG F 5tus og DRONNING JULIANE MARIE med dertil hørende PIDESTRALER[!] blev (som Fidei Commis) uvurderet [Fig. 154 og 155]	.		
et stort blaåt uldent Dør Gardine med Iern Stang	3	— »	— »
toe Støcker Rulle Gardiner af Seigldug.....	2	— »	— »
et Gulve Teppe	»	— 2	— »
toe blaae anstrøgne Spiise Borde	1	— 4	— »
en Glas Lyse Krone med Zirater	20	— »	— »

1825

Registreringsforretning den 16. April 1825 paa Langesø, efter at Besidderen, Baron Ditlev Holsten, var død i Kiel den 9. April.

Odense og Skovby Herreders mindre Skifteprotokol 1800—1829 Side 142 ff. Landsarkivet for Fyen.

.... I den RUNDE STUE [nævnes umiddelbart efter Haugesalen, saa man maa gaa ud fra, at det er Vestibulen] 8 Stk. Stole, et halvrund Blomsterbord og 3 Fag Gardiner.

Dokumenter vedkommende Auktionen efter afg. Baron Holsten 1825 Holstenshuus Arkiv LXVII Skiftevæsen etc. Holstenshuus No. 28.

I VESTIBULEN

4 gul lakerede Stole	[Vurdering:]	6 Rdl.
4 Do.		6 —
Et rundt Mahogni Bord med Skuffe		5 —
Et Skænkeskab med sort Plade		5 —
Et Do. med Do.		5 —

[De 2 Skænkeskabe købte Forvalter Jantzen paa Langesø antagelig til Baron A. C. Holsten].

ca. 1835

Efter en Gouache paa Holstenshuus, udført af Niels Ringe [Fig. 374]

1 STORT RUNDT BORD midt paa Gulvet [det nuværende Spisebord]. Fig. 190—191]

1 lille Barnebord

2 smaa Barnestole. Paa disse Stole sidder 2 smaa Piger, der sandsynligvis er Baron A. C. Holstens 2 ældste Døtre, der er født 1830 og 1831

4 STOLE paa de 4 Pilastre i Baggrunden [Fig. 193—194]

2 BLOMSTERSTANDERE af Mahogni med Citrontræsindlægninger [Fig. 188—189]

1 Ampel, Mælkeglas og Bronze. Senempire.

Igennem den aabentstaaende Dør i Baggrunden ser man i Havesalen paa Pillerne mellem Havedøren og de to Vinduer:

2 OVALE FORGYLDTE SPEJLE i udskaarne Rammer [Fig. 187]

2 KONSOLBORDE [Fig. 329].

1880

Registreringsprotocol for Langesø 1880. Langesø Arkiv. Jfr. Fig. 375.

WESTIBYLEN.

1 Hængelampe med 9 Lys, Lampe og Porcelainsskærm	80. Kr.
1 firkantet Sopha med Betræk Crétonne	50. —
2 Lænestole do do	40. —
1 ovalt Egetræsbord med Been af udskaarne Løver [Fig. 130]	80. —
2 Bronze-Statuer af Heste paa Træsokkel	550. —
1 Statue af Zabinernes Rov af Zerpentin paa den firkantede Sopha	600. —
2 Waser med Zerpentinsokkel	1000. —
2 Kander med Fod, af Alabast	400. —
2 Pyramider af rødt Marmor paa Træsokkel	500. —
1 Venus i Marmor paa Zerpentinsokkel	500. —
1 Harmonien i do - do	500. —
1 Madonna i do - do	400. —
1 Apollo i do - do	600. —
4 Hjortehoveder	80. —
2 Bøffelhorn	16. —
3 Fag Crétonne Gardiner med Kapper	60. —
3 - hvide do	30. —
2 Persienner	12. —
1 Fuglegruppe til Blomster udskaaren i Træ	40. —

Saa godt som alle disse Møbler stod endnu i Vestibulen i 1894 (ifølge en Inventarliste) og i 1906, og de fleste findes stadig paa Langesø.

Fig. 375. Vestibulen paa Langesø før 1879

1911

Udskrift efter Vurderingsprotokol for Langesø udfærdiget af aut. Taksatrice Fru Charlotte Lund, i Maj 1911. Afskrift paa Langesø.

VESTIBULEN

1 Egetræs Bord, ovalt m. Skuffe og Fodskammel. Bordsadlen bæres af 6 Løvefigurer m. Skjolde, Renaissance [Fig. 130]	325. Kr.
2 polstrede Lænestole m. Linnedstof	140. —
6 Medaillon do m. Rørsæde og Ryg lakeret og fg. Rococo [Fig. 144—145]	450. —
1 Træstol	3. —
1 Ariston m. Plader og Stativ	20. —
1 Fodskraber m. Børste	5. —
3 Fag Linnedstofs Gardiner m. Flæse, Kappe og Stænger	135. —
3 - Molls Gardiner m. Bobinets Borter	120. —
3 - Rullegardiner	32. —
1 Kokos Maatte	16. —
2 Skamler	8. —
4 Dyrehoveder m. Opsatse	120. —
1 Hængelampe m. Sidelampetter til 9 Lys, forniklet	65. —
1 Blomsterglas m. udsk. Stativ, Schweizerarb.	45. —
2 polerede Horn	16. —
1 jap. Paraplyrør, blaadec.	8. —

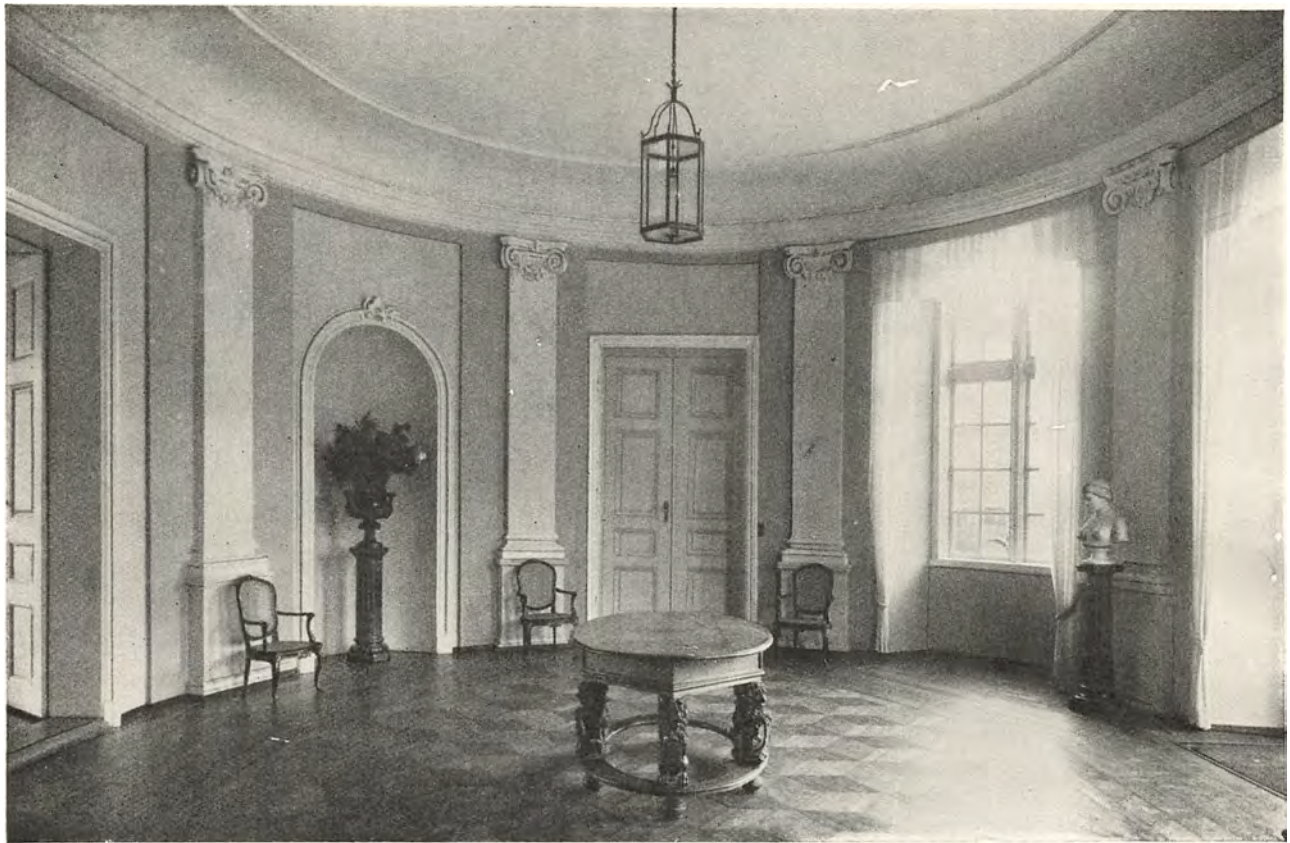

Fig. 376. Vestibulen paa Langesø ca. 1931

1 Serpentin Strikkebalie	4. Kr.
2 Zink Grupper, broncerede og m. tilh. Træpedestaler »Figurer m. Heste«	400. —
1 Serpentin Søjle, riflet	80. —
1 do do , slynget	85. —
2 do do	150. —
2 Obelisker m. Sokler, marmorrossa og tilhørende, malede Træsøjler	250. —
2 Serpentin Vaser m. mythologiske Relief og tilh. Søjler	400. —
2 Alabast Kander m. tilhørende Sokler ital. Arb.	400. —
1 Marmor Buste »Alexander« [det er Apollo]	400. —
1 - Figur »Venus« besk.	300. —
1 - Buste m. Serpentin fod »Nonne«	250. —
1 - Kvindebuste	350. —

De fleste af disse Sager findes stadig paa Langesø.

1946

- 1 Egetræs Bord, ovalt med Fodskammel, Bordets Plade bæres af 6 Løver, der holder Vaabenskjolde [Fig. 130]
- 6 Rococo Armstole med Rørflotning paa Sæde og Ryg [Fig. 146 og 147]
- 1 sekskantet Lygte af Messing, tegnet af Grev Wilhelm Knuth ca. 1922
- 2 mindre Kister af Cedertræ i de to Vinduesfordybninger, mærkede indvendig
Ceder fra Spejlberg Have 1941.
Adolf Andersen Sværup Mølle 1942
- 1 Marmorbuste, Apollo, paa en Søjle af Serpentin
- 1 Marmorbuste, Kvindefigur, paa en Søjle af Serpentin
- 2 Serpentin Vaser med mythologiske Relieffer og tilhørende Søjler i Nicheerne

HAVESALEN PAA LANGESØ

1794

Registreringsforretning 1794 efter Gehejmraadinde Baronesse Adelheid Benedicte Holstens Død. Protokol i Langesø Arkiv.

I SAHLEN

en Glas Lyse Krone med 6 Arme	16 Rdl. » Mk. » Sk.
aatte Støcker forgyldte Lyse Arme	8 — » — » —
atten Støcker Stoele med grønt Damaskes Betræk	30 — » — » —
trei Støcker Seigldugs Rulle Gardiner	3 — » — » —
EN TREI ETAGIE IERN KAKLELOVN med Vase	} [antagelig 2 af de 3 Jernkakkelovne med Vaser fra Bærum Jern Værk 1786, som findes endnu]
EN DITTO	
en Ildskuffe og Klemme	» — 3 — » —

1825

Registreringsforretning den 16. April 1825 paa Langesø, efter at Besidderen, Baron Ditlev Holsten, var død i Kiel den 9. April.

Odense og Skovby Herreders mindre Skifteprotokol 1800—1829 Side 142 ff. Landsarkivet for Fyen.

HAUGESALEN

derudi befandtes 28 Stk. brune Stole med Betræk, 2 Speile, 4 Stk. Borde, 2 Consolborde, et Mahognie Skriverbord [maaske Fig. 164], 2 Mahogni Spilleborde, et Secretair med et Spilleuhr, en løs Kakkelovns-skiærm.

Dokumenter vedkommende Auktionen efter afg. Baron Holsten 1825 Holstenshuus Arkiv LXVII Skiftevesen etc. Holstenshuus No 28.

I HAVESALEN

	Vurdering	
ET STORT OVALT SPEIL i forgyldt Ramme	} [Fig. 186. 40 Rdl. } } og 187] 40 — }	Solgt til Herr Baronen [A. C. Holsten] førend Auktionen.
ET Do Do Do.		
Et Consolbord med hvid Marmorplade	6 —	} [købt af Forvalter Jantzen paa Langesø, antagelig til Baronem] gaaer ud
Et Do. med Do.	6 —	
Et grønt firkantet Bord af indlagt Valdbirk	» —	

Et Mahogni Theebord med Skuffe og Theedaase ...	8	—	Jantzen
Et stort Mahogni Skiænkeskab med Marmorpiller ..	30	—	Baron F. v. Holsten [Broder til A. C. H.]
ET STORT MAHOJNI SKRIVERBORD med dobbelte Skuffer, indlagt Bronze og betrukken med Klæde [Fig. 164].	20	—	Baron A. v. Holsten
6 sortlakerede Stole med Silke Betræk	9	—	Jantzen
6 Do.	9	—	Do.
6 Do.	9	—	
6 Do.	9	—	
6 Do.	9	—	Jantzen
3 Fag lange Sirtzes Gardiner	6	—	} Solgt til Herr Baronen førend Auktionen
3 Fag malede Rullegardiner	3	—	
En Glas Lysekroner	10	—	
En bronzeret Gybsfigur	1	—	Jantzen
Et Mahogni Spillebord	10	—	Do.
Et Do.	10	—	Do.

1880

Registreringsprotokol for Langesø 1880. Langesø Arkiv.

HAVESTUEN

1 ældre Lysekroner af Bronze og Glas	150.	Kr.
1 stort udskåret gammeldags Egetræsskab } [er nu paa Holstenshuus]	800.	—
1 - - - do	500.	—
1 gammeldags Egetræbord	180.	—
1 rundt Mahogniebord	45.	—
1 firkantet do paa Sokkel	35.	—
1 Egetræstativ med Kasse til Kobberstik	35.	—
2 Mahognipiedestaller	25.	—
2 tynde Søjler til Armstager	25.	—
6 Rørstole	40.	—
2 Trækasser til Blomster ved Speilene forgyldte	—.	—
3 forgyldte Gardinbuer	10.	—
2 Pillespeile i forgyldt Ramme	350.	—
2 halvrunde Sophaer med Sirtsbetræk } [ses paa Billedet Fig. 377].	80.	—
4 Lænestole do	100.	—
2 do mindre do	45.	—
1 høirygget Stol med Broderi	28.	—
1 do do - gult Silkebetræk	24.	—
3 Fag ældre Silkedamask-Gardiner med Fryndsekapper	200.	—
3 Fag hvide klare Gardiner	45.	—
1 ovalt Divanstæppe	80.	—
2 Broncearmstager til 9 Lys [staar ogsaa nu i Salen]	150.	—
1 Gibsfigur (Skabet)	4.	—
2 do (Kakkelovnene)	10.	—
2 blaa Porcelainsvaser	60.	—
Fotografier i ovennævnte Stativkasse	100.	—
6 Mapper med Fotografier	—.	—
1 Album af Berlin	—.	—
1 norsk Kunstneralbum	—.	—

Fig. 377. Havesalen paa Langesø ca. 1900

4 Bind Florence Billedgalleri	— Kr.
1 - Dredstener do	— —
Sverrig i Billeder	— —
1 Bog om Themsen	— —
1 do - Pyrenæerne	— —
1 Wandring i det nordlige England	— —
3 Bind fransk Lexicon	— —
1 lille Bronzevase	180. —
2 Waser af Alabast	100. —
2 do chinesiske Waser	200. —
1 stor Wase af Serpentin paa Sokkel	600. —
3 Persienner	18. —

En Del af disse Møbler stod endnu i Havesalen i 1894 ifølge en Inventarliste og i 1906.

1911

Udskrift af Vurderingsprotokol for Inventar paa Langesø udfærdiget af aut. Taksatrice Fru Charlotte Lund, 1. Maj 1911. Afskrift paa Langesø.

HAVESTUEN

2 Sofaer hvidlak. og fg. m. chin. rødt Silkestof, Louis seize [Fig. 148 og 151].....	400. Kr.
6 Medaillon Lænestole, tilsvarende [Fig. 150]	900. —
4 Træmestole do [antagelig Fig. 152]	120. —
1 Bord m. Krydsfod, ovalt do	100. —
2 polstrede Damestole m. Cretonne	130. —
1 - Lænestol - do	90. —
1 - Causeuse - do	130. —
1 Bord m. Marmorplade og fg. Fod, rundt	85. —
1 Spillebord, Boulearbejde m. fg. Bronze Kanter og Hermer, fr. Arb. besk.....	80. —
1 Konsolskab, Boulearbejde m. fg. Broncelister og Hermer, hvid Marmorplade, fr. Arb.....	800. —
1 Mahogni Bord m. Søjlefod, trekantet Fodplade m. Leopardkløer Chr. VIII	150. —
1 - do m. Skuffe ottekantet og m. riflede Ben, Chr. VIII	150. —
2 Palisandertræs Piedestaler, firk. Chr. VIII	150. —
2 Pillespejle m. Blomsterranker fg. riflede og med Korsbaand, Topstykket Vaaben.....	1.000. —
1 Egetræs Fasanbord m. slg. Ben, Fodskammel og Udtræk indlg. m. sort Træ.....	150. —
1 Egetræs Bord m. Underhylde og beklædt Plade	25. —
1 - Bænk m. Uldstof Broderi	14. —
1 Skærm m. gl. Broderi i fg. Ramme.....	60. —
1 Etagere m. 4 Hylder, beklædt Plyds.....	35. —
1 Skærm i fg. Ramme m. Applicationsbroderi	36. —
1 Reol beklædt m. Plyds	25. —
1 Bord m. hvidlak. og fg. Søjlefod og Marmorplade, rundt, Pladen besk.	30. —
1 Spejl ovalt, Rammen dannet af frie kulørte Blomster og Figurer, sax. Pr. besk.....	75. —
1 Krystal Lysekroner til 18 Lys	600. —
1 Taffeluhr Boulearbejde m. Bronze Beslag og Figurer og tilh. Konsol. fr. Arb. besk.....	600. —
1 Marmorgruppe »Amor og Psyche«, den ene Vinge mangler	250. —
2 Alabast Vaser m. firk. Sokler m. Masker, hvide	200. —
1 Toiletspejl i dreven Sølvramme	100. —
1 Theeskrin, Rosentræ indlg. m. Porcelainsplader, Sévres? fattet i Bronze, m. Bronzeører og Perlekant, indv. foret m. Silkeplyds og m. 3 tilh. Glas	120. —
1 Taffeluhr delvis fg. Bronze, indlg. m. Porcelains Plader, Sévres, Uhret bæres af mørke Broncefigurer	150. —
2 Bronze Kandelabre m. trekantet Fod, til 9 Lys hver.....	170. —
2 Vaser fattet i fg. Bronze og m. Bronze Ører, fremstillende Scener af Livet v. Kysten Sevres P.	90. —
1 Par Skaalkopper, lyseblaa Bund dec. m. Blomster og Scener i Watteaumaner, indv. i Koppen Blomsterdecoration, Underkoppen mk. L. P. Kongekrone Sévres P.	100. —
1 Jardiniere fg. og m. lyseblaa Bund dec. m. Blomster, indv. i Bunden Blomster i jap. Maner, fattet i fg. Bronze, Sévres P.	150. —
1 Fad, ovalt lyseblaa Bund fg. og dec. m. Blomster og Scener i Watteaumaner Sévres P.....	40. —
1 Jardiniere m. lyseblaa Bund belagt m. Guld og dec. m. Blomster og Amoriner, fattet i fg. Bronze, Sévres P.	130. —
2 Vaser lyseblaa Bund, fg. og dec. i lyslilla Bund fremstillet lilla Blomster og m. malet mythologisk Scene imit. Sévres	200. —
1 Par Bægerkopper, bleu royal Bund fg. og m. den fr. Lilie i Emaile, Sévres.....	45. —
1 Bonboniere, bleu royal Bund og fg. mythologisk Scene, Sévres P. fattet i fg. Bronze.....	80. —
1 Bronze Opsats, Skaalen bæres af 3 Figurer fremstillende Jagt, Agerbrug og Fiskeri.....	150. —
1 Elfenbens Skrin, udsk. Kantonarbejde, fremstillende Scener af Livet i Kina, Skrinet har Sølv Fødder og Beslag.....	60. —
1 Egetræs Skrin m. Beslag, antikt.....	32. —
1 - do - buet Laag m. drevne gennembrudte Beslag	40. —
2 Kandevaser, dec. i Guld, Purpur og Blaafarve, chin. P. i fg. Broncefatning	45. —

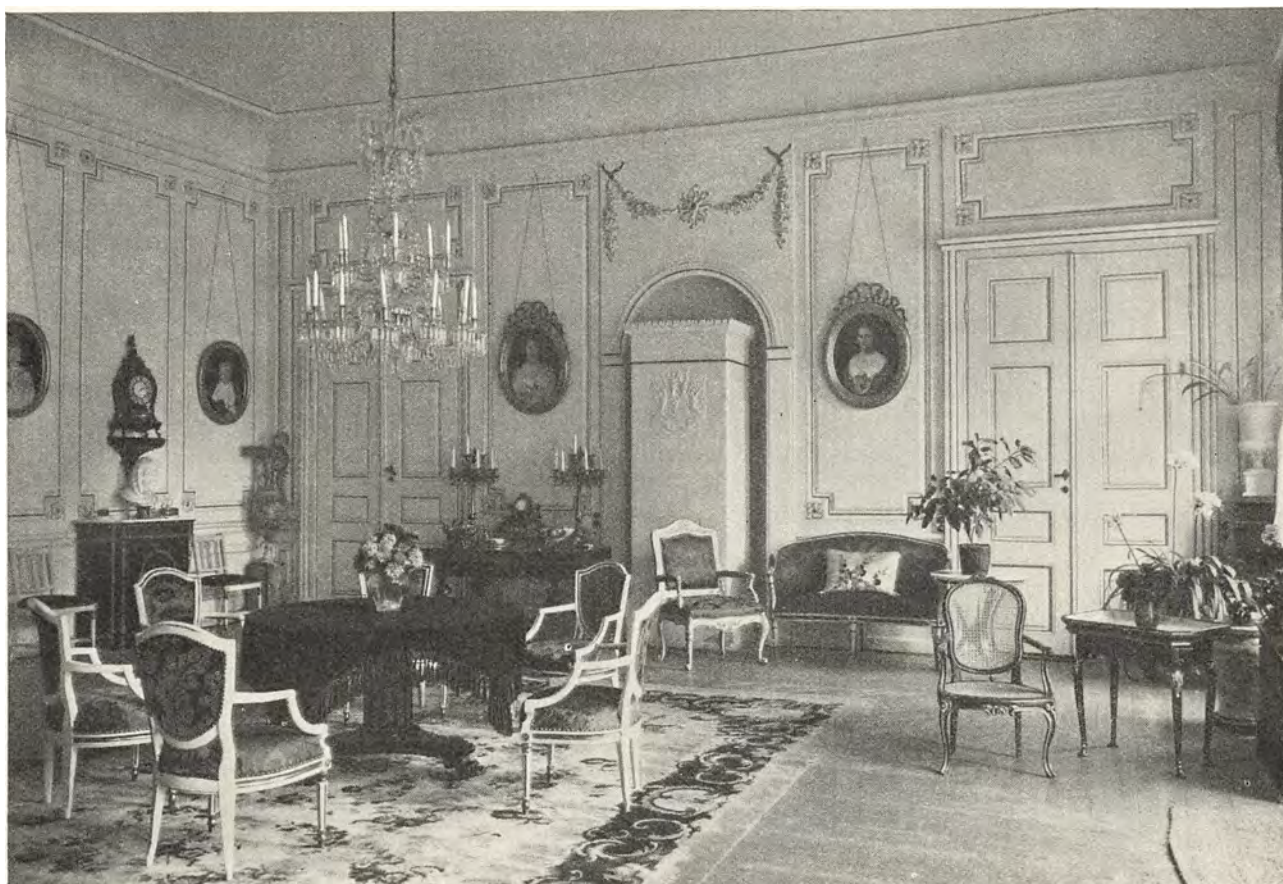

Fig. 378. Havesalen paa Langesø ca. 1921

1 Vase m. Laag dec. m. frie og malede Blomster og Figurer, imit. sax. P.....	40. Kr.
1 Skaal, emaille dec. chin. P. besk.....	12. —
1 Laag - - - dec. m. 1 Hjort	6. —
1 Majolika Skaal	1. 50
1 Perlemors Papirkniv m. Bronze Haandtag besk.	5. —
1 Vase m. Ører, mythologisk Relief paa mørkeblaa Bund v. Øerne Reliefmasker, Wedgewood	65. —
2 Tallerkener m. lyseblaa Kant og dec. i Watteaumaner, fg. Sévres P. den ene besk.....	25. —
2 Gibs Figurer	24. —
2 - Buster m. Træsøjler	50. —
1 Stereoskopkasse m. Billeder	12. —
1 Lyseskærm m. Stativ, Empire	4. —
1 Garnvinde	2. —
6 Fotografier, Portrætgrupper i Rammer	150. —
4 do af kgl. Personer i do	128. —
3 do - - do - do Kabinets	15. —
1 skaaren Ramme m. 13 Kabinets Fotografier af kgl. Personer.....	50. —
12 Billeder af den kgl. Familie	25. —
3 Album m. Fotografier	90. —
1 Fotografistander m. Fotografier	15. —
1 Chagrins Skrin m. 29 Fotografier, Interieur fra Clausholm	50. —
1 Plyds Mappe m. forsk. Fotografier	12. —
3 Fag røde Silke- og Uldstofs Gardiner m. Kapper, Kvaster, Underfoer og Stænger.....	600. —
3 - Curtain-Nets Gardiner	75. —
2 - Rullegardiner	32. —
1 Persienne	16. —

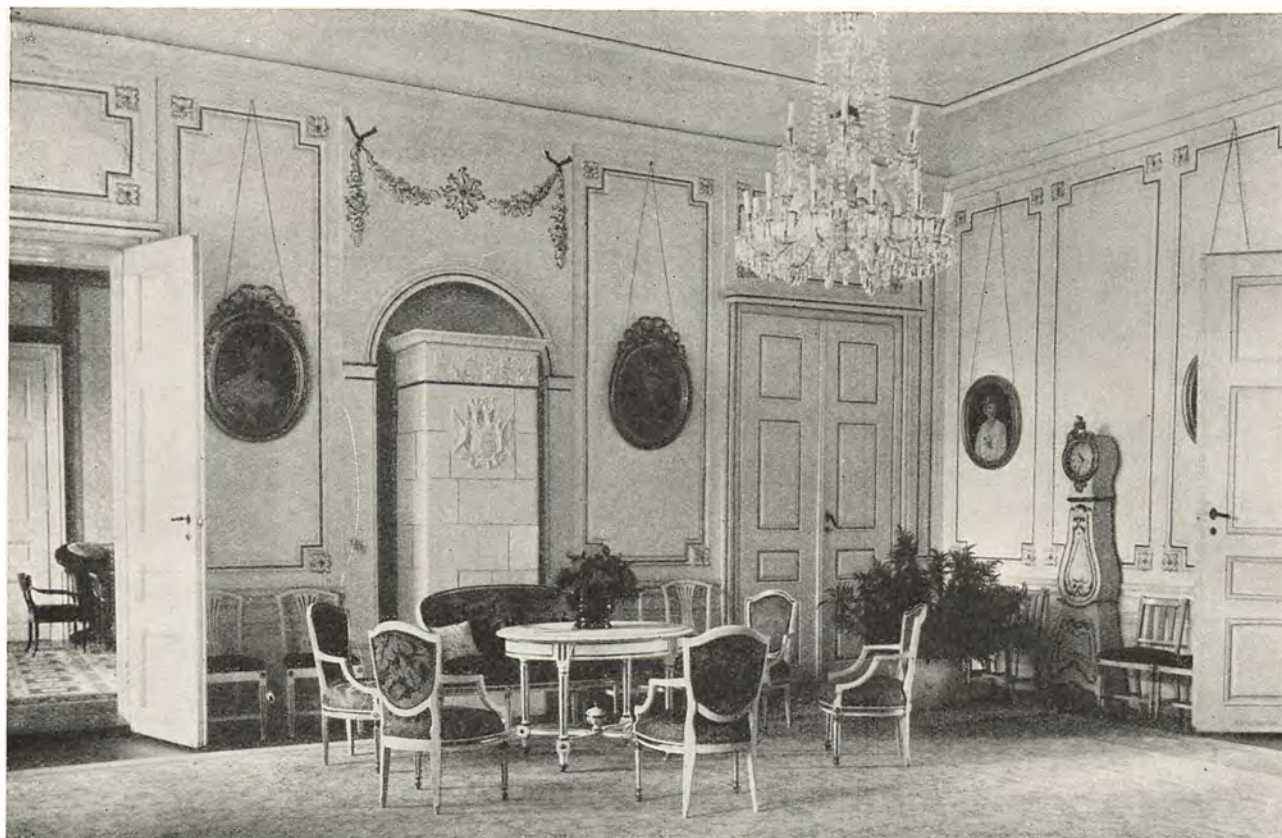

Fig. 379. Havesalen paa Langesø ca. 1931

1 rødt Plyds Bordtæppe	26. Kr.
1 Pudeskammel broderet	18. —
1 Sofapude, Baandbroderi paa Atlask	20. —
2 Skamler	12. —
1 Kokos Maatte	8. —
1 Smyrna Gulvtæppe c. 5 × 6	250. —

En Del af disse Sager findes endnu paa Langesø.

1946

- 2 Sofaer hvidlakerede og forgyldte med rødt Silkestof, Louis seize [Fig. 148 og 151]
- 6 Armstole med skjoldformet Ryg, tilsvarende [Fig. 150]
- 4 Tremmestole med do. Betræk [Fig. 152]
- 4 andre Stole med do. Betræk, dansk Heppelwhite Stil
- 6 Stole med Kryds i Ryggen og 8 Huller i Kopstykket, med do. Betræk [Fig. 153]
- 1 Armstol, Rococo, med do. Betræk [Fig. 144—145]
- 1 Armstol med forgyldte Udskæringer, Rococo, med do. Betræk
- 1 Lænestol, forgyldt, med samme Betræk [Fig. 309]
- 1 ovalt hvidlakeret Bord med Forgyldning og rødt Silke Bordtæppe
- 2 smaa runde hvidlakerede Borde med hvide Marmorplader, derpaa 2 Bronze Kandelabre med trekantet Fod, hver til 9 Lys
- 1 lille lavt firkantet hvidlakeret Bord (Ovnfod), hvorpaa 8 Bøger i røde Bind
- 1 Bord med Fajance Plade med malede brogede Blomster fra Gustavsberg, købt i Stockholm af nuværende Ejer, med stærkt svungne hvidlakerede Ben med Forgyldning, lavet i Morud

-
- 1 forgyldt Bordvitrine, købt 1930 af nuværende Ejer paa Auktion paa Boller, deri mange Familiesig-
neter, Ure og andre Familiesager
 - 1 hvid Alabast Vase paa Fod
 - 1 højt Standur, hvidlakeret med Forgyldning, testamenteret nuværende Ejer af Greve Gebhard Knuth,
Vosnæs
 - 1 stor Laagvase, Porcelæn, kinesisk, med blaa Dekoration
 - 1 stor Fiskekumme, Porcelæn, kinesisk, med blaa Dekoration
 - 2 høje Spejle med forgyldte Rammer. Udskaarne Holsten Vaaben foroven
 - 1 lille ovalt Spejl, Porcelæn, Rammen frit modellerede polychrome Blomster og Figurer
 - 4 Malerier af A. Schiøtt, forestillende Excellencen A. C. Holsten Carisius og hans 3 Døtre
 - 4 Malerier af Fr. Moritz, forestillende den nuværende Ejers 4 Børn
 - 7 Fotografier af Familierne Reedtz Thott og Treschow, i Rammer
 - 1 Fotografi fra 30. Maj 1892 af en Del af Enkelehnsbaronesse S. M. Berner Schilden Holstens Børne-
børn
 - 3 Fag Gardiner af rødt Ulddamask
 - 3 Fag klare Gardiner, Schweitzer Bobinet
 - 2 Ovne af hvide Fajance Kakler med det Holstenske Vaaben i Relief
 - 1 Glas Lysekroner, 18. Aarhundrede til 18 Lys
 - 1 stort graat Gulvtæppe, Velour, sammensyet med Bort
 - 3 Sofapuder
 - 1 Skammel

NOGLE OPLYSNINGER OM, HVORFRA EN DEL AF MØBLERNE PAA CLAUSHOLM STAMMER

Af H. BERNER SCHILDEN HOLSTEN

I en Protokol, hvori jeg har indført Beskrivelser af de enkelte Værelser paa Clausholm og Meddelelser om deres Møblering til forskellige Tider, ligger der to Folioark, hvorpaa jeg har skrevet en Del Oplysninger om Møblerne paa Clausholm uden al Tvivl efter Meddelelser fra Fader, da han engang besøgte os under vort Ophold der i 1909 og 1910.

I det efterfølgende skal jeg meddele nogle Uddrag af det, som Fader ved den Lejlighed har fortalt mig.

For at begynde med Vestibulen er Skabene i Rummets østlige Ende, Brændekasserne og Egetræsstolene lavet paa Clausholm af Grandpapa. Spejlene [vel de 4 smaa forgyldte Rococo Spejle Fig. 64—65], Billederne [sikkert de 8 Malerier af danske Rigsraader fra omkring 1657], Bornholmeruret [Fig. 15] samt 2 do., 1 paa Holstenshuus [lavet af Meredith, — der nu atter er paa Clausholm, Fig. 17] og 1 paa Langesø [lavet af Klein, — der stadig staar paa Langesø, Fig. 16] var paa Clausholm, da min Faders Forældre kom dertil i 1859.

Kronhjortehovederne, hvoraf der er 8, har Onkel Rudolph Oppen Schilden, Søn af Grandmamas Forgænger som Besidderinde af Clausholm, foræret Grandpapa. Gevirerne paa det vestre nær skriver sig fra Kronhorte, der er skudt i Sophie Amaliegaard Skov. Det vestre er købt i Tyskland af Grev C. F. Danneskiold Samsø (1838—1914) og givet hertil i Stedet for et Gevir af en Hjort, som Greven i 1861 skød i Sophie Amaliegaard Skov.

Det store Tinbækken og Tinkeddelen stod her i 1859.

Den udskaarne Kiste med de 4 Vaabener har Forpagter Kiørboe købt ved Kolind til Grandpapa [Fig. 1].

De store lyse Vaser med Laag og dekorerede med Vinløv har Grandpapa købt i Höganäs i Sverrig. De stod om Sommeren paa Soklerne ved Salsbroen, hvad de ogsaa har gjort i nyere Tid.

I Salen var der, da Bedsteforældrene kom dertil, 14 Lænestole [Fig. 50] og 2 Sofaer [Fig. 49], Spejle og 4 Konsoller, ganske som nu. Desuden staar der 3 Taburetter [Fig. 52], og det samme Antal har jeg anført i Protokollen i September 1910, skønt der nu er 4.

I Gehejmeraad Huitfeldts Bo i September 1803 nævnes der 4 store Spejle med forgyldt Ramme og 4 Consolborde med hviid Marmorplade paa forgyldt Foed, 2 Kanopeer med rød Damaskes Betræk, 12 store Lehnstoele uden Hønner, 6 andre Stoele med do. Betræk og 2 do. med rødt Plyses Betræk. I den Oppenske Periode — i 1840 — genfinder vi i Salen: 4 grosse Spiegel in Goldrahmen mit Support-Tischen von Marmor bronziert, 2 Masern Sopha og 18 do. Lehnstühle — altsaa har der dengang været 1½ Dusin af disse Rococo Lænestole, hvis Antal først er gaaet ned til de nuværende 16, da min Farfader forærede de 2 til en Forvalter paa Clausholm.

Baade i 1803 og 1840 omtales en stor Lysekrone. Efter Faders Udsagn faldt den ned lige, hvor Grandmama kort før havde siddet. Oldefader Berner forærede den nuværende ligesom de 6 Kandelabre og 4 Krystal Lampetter. Disse sidste sidder i Salens Nordvæg, og

de 6 Krystal Kandelabre findes stadig. De omtales ofte som Zar Peters Lysestager, formodentlig i den Tro, at de er en Gave fra Zar Peter!!

De 2 barokke Stole med Kroner, der holdes af Løver [Fig. 3—4], var med fra Ulriksholm, hvor Bedsteforældrene boede, indtil de flyttede til Clausholm. Dem havde Grandpapa købt i København.

Allerede i 1803 hang de store Malerier af Kong Frederik V og Dronning Juliane Marie her i Salen, derimod nævnes det store Maleri af Prinsesse Charlotte Amalie ikke her, og i 1840 nævnes kun 2 grosse Gemälde in Goldrahmen. Fader sagde, at de 3 store Malerier hang i Salen, og de 2 mindre (antagelig dem af Landgreveparret) hang paa Gæsteværelse.

I Gobelinstuen ved Siden af Salen har jeg efter Faders Udsagn noteret, at Chatollet og 3 Komoder og det gamle Ur [antagelig det firkantede Ur af Bronze] har staaet her. Det er utvivlsomt de samme Møbler, som endnu staaer i denne Stue [Fig. 40—41, 38 og 44]. Lysekronen er samlet af Grandpapa.

I den nuværende Spisestue oplyste Fader, at de 3 Malerier af Familien Huitfeldt er Originaler fra Sophiendal og en Gave fra Onkel Rudolph Oppen. Buffetten og Vinkassen under den [Fig. 109—110] og det runde Bord [Fig. 108] var af Grandpapa, medens han var forlovet, købt i København paa den engelske Minister Wynns Auktion. (Sir Henry Watkin William Wynn (1783—1856) var 1824—53 storbritannisk Gesandt i København.) Spisestuestolene har Grandpapa ladet lave paa Clausholm. [Fig. 111].

I »Kammerherrens Stue« nævnes: Skrivebord, foræret af Snedkermester Lund sammen med Gyldenlæders Stolen [Fig. 128—129] til Grandpapa til hans Sølvbryllup. Grandmama fik ved samme Lejlighed en forgyldt Stol i Dagligstuen paa Langesø [Fig. 309—310]. Møbler med sorte Kugler og Chatol — Grandpapas Ungkarlesager. [Fig. 116—118].

Om et Skrivebord staaer der, at Fader har faaet det til Jul i 1870'erne af sine Forældre. Det var lavet af Snedkermester Lund i København.

Det gamle Glas med den indslebne Jagtscene er før Grandmamas Tid fundet i Haven i Jomfrumosen bag Mistbænkene.

Om de to høje Glas med forgyldte Navne anføres: har staaet her.

Det gamle Sværd er fundet i Major Oppens Tid i Slotsgraven Vest for den lille vestre Fløj.

Efter Sagnet vender det sig hver Nytaarsnat.

Det Skab, hvori Sværdet ligger, havde Fader og hans Søstre til Legetøjsskab.

I Kineserstuen staaer der: Alt det gule Grandmamas Udstyr — altsaa hele Møblementet fra Snedkermester Lund [Fig. 120—127].

I Stuen ved Siden af Godskontoret stod de 2 Stole med Lyre i Ryggen [Fig. 101], og de var paa Clausholm før 1859. Major Oppen havde i 1859 Soveværelse her.

Da Fader havde en ualmindelig god Hukommelse og endogsaa kunde huske Stuerne paa Ulriksholm, som de fraflyttede i 1859, da han var godt 4 Aar gammel, er der ingen Grund til at betvivle Rigtigheden af de Opgivelser, som han har meddelt mig.

Som ovenfor nævnt er de 3 Huitfeldtske Malerier i Spisestuen kommet tilbage til Clausholm fra Sophiendal, og det stemmer med, at Fader sagde, at de bedste Ting fra Clausholm i gamle Dage var kommet til Sophiendal.

Det er meget sandsynligt, at det forholder sig, som af Fader udtalt, og Formodningen herom bestyrkes af det nedenfor anførte.

Iblandt en Del i Gehejmerraad Mathias Vilhelm Huitfeldts Bo fremlagte Dokumenter, hvoraf en Afskrift findes i Clausholms Arkiv, er der en udateret, af Huitfeldt underskrevet

»Optegnelse paa alt mit ejende Sølv, samt paa nogle Meubler, som jeg har bestemt og giver min kjære Datter Datter Charlotte Emerentze Rosenkrantz, som følger«.

Der nævnes overordentlig meget Sølv-tøj, deriblandt 2 Sølv Terriner med Laag og Fade, 3 aflange store Sølv Fade, 4 store runde do. og 8 mindre do. — Desuden 3 store Kister, 1 Mahogni Chatol, 1 Komode af Pæretræ, 1 Casette af Mahogni, 1 stor Damaskes Brudeseng med Tilbehør og Fløjte Værket. Disse Møbler, med Undtagelse af Fløjteværket, var af Gehejmeraadinde Huitfeldt bestemte til Datterdatteren, der ogsaa skal have hendes Spisestel af engelsk Stentøj med grøn Kant, Sølv Themaskinen, Sølv Kedlen med Lampe, samt alt det Sølv, som findes i Kisten, og det »Sølv Tøj, som er i Behold af mit Natbord, giver jeg og til Emerentze, paa det hun kan lade det omstøbe,« og uden Tvivl ogsaa »alt det Linned og alt, hvad der er mærket E R. fordi det er mit Navn, som derpaa er mærket«.

Videre skriver Huitfeldt i det nævnte Dokument: » Ligeledes hvad Sølvet efter den herved forefundende Optegnelse betræffer, da siden min Datter Schilden selv dermed er vel forsynet har og faaet en stor Deel herfra, bliver ligeledes alt Sølvet intet undtagen for min Datter Datter forvaret, indtil hun bliver givt eller myndig, men skulle hun forinden ved Døden afgaae, da henfalder saavel Meublerne som alt Sølvet til Grev Gebhard Moltke [der havde været gift med den i 1788 afdøde Datter og desuden var Gehejmeraadinde Huitfeldts Søstersøn og i andet Ægteskab var gift med hendes Søsterdatter — og blev substitueret som Successor til det af Gehejmeraaden senere oprettede Huitfeldtske Fideikommiss], og nyder strax efter min Død hans sal. Frues Portrait. De øvrige Familie Portraiter beholder min kjære Datter [Schilden], saa længe hun lever, og efter hendes Død tilfalder min Datter Datter.«

Da Charlotte Emerentze Rosenkrantz, der er født 1791, og hvis Fader den 11. Juli 1797 havde overdraget sin Svigermoder Rettigheder over Datteren — blev baade myndig og gift, nemlig i 1807 — i Voldum Kirke — med Frederik Raben til Kjørstrup, der døde 1828, har hun naturligvis overtaget baade Sølv-tøjet og Familieportrætterne — disse sidste efter Mosterens Død 1819. Hendes Halvbroder, Baron Holger Rosenkrantz's Datter Louise blev opdraget paa Kjørstrup sammen med en jævnaldrende ung Datter af Kammerherreinde Raben, hvis Børn alle døde unge.

Denne Baronesse Louise Rosenkrantz var sammen med sin Mand Baron Gottlob Rosenkrantz til Sophiendal og Liselund, som hun ægtede i 1843 kort efter Fasterens Død, Arving efter denne. Baron Gottlob Rosenkrantz var Søn af en anden Halvbroder til Kammerherreinde Raben, der altsaa har gjort disse to nære Slægtinge til sine Arvinger, og man kan saaledes formode, at mange af de værdifulde Sager fra Clausholm er tilfaldet dem.

Det nævnte Ægtepars Svigerdatter, Priorinde i Odense Kloster, Baronesse Anna Rosenkrantz født Juel (død 1945), har overfor mig udtalt, at en Del Sølv-tøj, 2 Terriner og temmelig mange Fade er kommet til Sophiendal til hendes Svigerforældre fra Fru Raben født Rosenkrantz fra Kjørstrup. Der er ikke Navn og Vaaben paa, og en Del deraf har Randers Mærker, hvad der ogsaa tyder paa Oprindelse fra Clausholm.

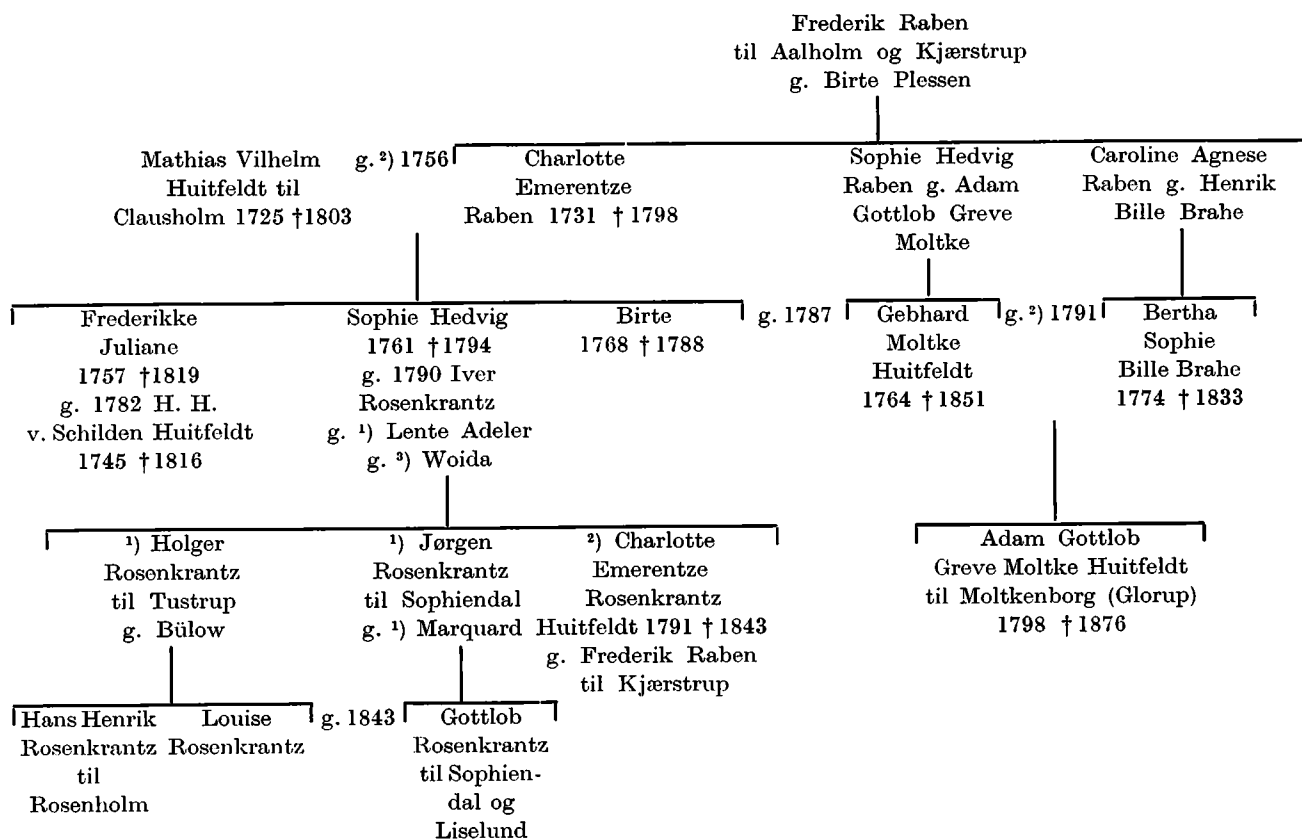
Da der, som ovenfor anført, blandt det Huitfeldtske Sølv-tøj netop nævnes 2 Terriner og 15 Fade, bestyrkes man yderligere i Formodningen om, at det er det Huitfeldtske Sølv-tøj, som er kommet til Sophiendal, og som nu findes paa Ørumgaard, som Priorindens Søn, Baron Holger Rosenkrantz, har købt efter at have solgt Sophiendal. Baron Holger Rosenkrantz udtaler paa Forespørgsel, at det er meget sandsynligt, at de tre Huitfeldtske Malerier er købt paa Sophiendal af Kammerherre Oppen Schilden, da denne formentlig var en god Ven af Baronens Fader.

Paa Fortegnelsen over det af Gehejmerraad Huitfeldt til Datterdatteren bestemte Sølv-tøj nævnes bl. a.: 2 Sølv Terriner med Laag og Fade, 2 store forsølvede Stegefade, 3 aflange store Sølv Fade, 4 store runde ditto, 4 mindre ditto, 4 smaa aflange Sølv Fade, 4 mindre ditto, 1 Punsche Ske af Sølv.

I Henhold til Brev af 12. Oktober 1946 fra Baron Holger Rosenkrantz findes tilsvarende Sager i hans Eje paa Ørumgaard, og man kan gaa ud fra, at dette er det Huitfeldtske Sølv-tøj.

Baronen mener ogsaa, at noget af det gamle Sølv-tøj er paa Liselund, hvor der bl. a. er en Kande med Fad, og det er maaske den, som Huitfeldt kalder: 1 Sølv Gise Kande med Fad.

Med Hensyn til de to Sølvspejle i Regence Stil paa henholdsvis Clausholm og Glorup, som omtales i denne Bog Side 171 f., kunde det tænkes, at Huitfeldt havde ladet lave to Spejle efter den gamle Model fra 1740, for at hver af hans tre Døtre kunde faa et, og i saa Fald skulde et tredie være gaaet i Arv i Familien Rosenkrantz. Ved Forespørgsler paa Rosenholm og Liselund har Lehnsbaronesse Christiane Rosenkrantz og Baronesse Oluffa Rosenkrantz begge svaret, at de ikke havde nogetsomhelst Kendskab til et saadant Spejl, og Priorinde Baronesse Anna Rosenkrantz har udtalt, at der ikke har været et saadant Spejl paa Sophiendal.

NOGLE OPLYSNINGER OM STUERNES MØBLERING PAA LANGESØ I MIN OLDEFADER, EXCELLENCEN HOLSTENS TID

Af H. BERNER SCHILDEN HOLSTEN

I en »Registreringsprotocol for Langesø 1880«, der uden Tvivl stammer fra Boopgørelsen efter Oldefaders Død den 19. Oktober 1879, ligger der nogle Folioark, hvorpaa jeg har skrevet nogle Oplysninger om Møblerne i enkelte af de Stuer, som Oldefader mest benyttede, efter Meddelelser af Hushovmester Hans Rasmussen, der tjente hos Oldefader i den sidste Tid før hans Død. Da Hans Rasmussen døde den 19. April 1918, er mine Notater nedskrevne før den Tid. Noget af det anførte kunde godt udelades, men jeg har foretrukket at medtage saa godt som det hele, idet jeg i skarpe Parenteser tilføjer de Bemærkninger, som jeg nu finder Anledning til at fremkomme med.

Skildringen lyder saaledes:

Det store franske Bord med Bronzebeslag og indlagt Elfenben [Fig. 163—164] stod i Bibliotheket [den 2 Fags Stue i Husets sydøstre Hjørne i underste Etage], som dengang var Oldefaders Arbejdsværelse. I Skuffen med den franske Laas havde han sine Penge. Nøglen bar han altid hos sig i højre Vestelomme i en Nøglering med Navn paa. Denne Nøglering tabte han engang i Enemærket ved Holstenshuus, hvor den blev fundet igen. [Den findes endnu paa Langesø, og der staar paa dens udvendige Side: Baron Holsten Caresius] Om Natten laa Nøglerne paa et 4kantet Natbord ved hans Seng. Hans Lommeur blev hængt paa Væggen paa et Søm. Dette Ur fik Anders Christiansen [hans Jæger, der senere boede paa og drev Finstrup Afholdskro ved Holstenshuus] efter ham. Paa Natbordet stod endvidere en lille lav Plet Lyseplade med paasiddende Slukker, som nu altid staar ved min Seng [og som jeg stadig har som min private Lysestage]. Naar han var kommet i Seng, skulde Lyset bæres ind i Arbejdsværelset og slukkes der [af Hensyn til Lugten fra den rygende Væge] og saa sættes tilbage.

I Soveværelset [den 1 Fags Stue i Sydgavlen] stod et dobbelt Klædeskab, som vist nu staar paa den gamle Linnedstue, og et Bogskab med en Del Bind af Revue des deux mondes, en Servante, hvorunder der var en Natstol (lige for Vinduet) (findes paa Loftet) [Fig. 287—288] og i Vinduet paa Sprossen hang et lille Spejl i forgyldt Ramme, som vist nu hænger paa et Folkeværelse. Der stod ogsaa et gammelt Jærnskab, hvortil Nøglen ikke kunde findes efter hans Død, saa det maatte brækkes op. Der var ikke noget i. En af de smaa Komoder af Mahogni med 3 Skuffer og Søjler ved Siderne [Fig. 183] (en af dem staar nu i Empirestuen) stod ogsaa derinde mod Ydervæggen nærmest ind til Kongestuen. Sengen var af Mahogni med 4 Søjler og Himmel over, og i den døde han. Den har Jørgen nu paa Holstenshuus [og stadig i 1946]. Mage til den havde han [Oldefader] paa Holstenshuus, og den laa jeg i i mange Aar. Den brændte i Dec. 1908. Sengen stod paa Væggen mod Kongestuen fra Døren og nedad, og nedenfor den stod den indlagte Mahogni Sekretær, som Moder havde til Skrivebord i sit Sovekammer her (i Børnenes Stue) og som Vivi nu har til Skrivebord i min Stue [hvor den stadig staar i 1946] [Fig. 178—179].

I Arbejdsværelset stod der foruden det omtalte Bord det store franske Skab med Bronzebeslag med 2 Etager Skuffer i Midten og 2 Etager Skabe ved hver Side. [Fig. 173].

Resterne af hans Papirkurv staar nu paa Hans's [Hushovmesterens] Stue. Den store

Chaiselongue, som lignede et Badekar, og som blev solgt ved Auktionen 1912, stod paa Væggen mellem Vinduerne. Familiebibelen laa paa et Bord i det sydøstre Hjørne, som den ogsaa gør nu. [Nu er den i Arkivet].

I den vestlige Ende af den lille Lejlighed [i den lille Fløj umiddelbart op til Arbejdsværelset] var der Bibliothek. Den Træportal, som nu sidder i det sidste Værelse i den lille Lejlighed, sad mellem Gangen og den første Stue. Birketræsboghyldeerne fra nuværende Bibliothek stod i det gamle Bibliotek. Paa den anden Side dette boede Anders Christiansen, altsaa vel i nuværende Soveværelse. I Dagligstuen [til den lille Lejlighed] boede i 1864 Gartner Andersen. Han byggede paa egen Bekostning Gartnerboligens Forhus og Baghus, mod Godtgørelse, naar han rejste.

I forreste Dagligstue stod et rundt Bord og en Plydses Sofa (i Oldefaders Tid). Mellem Vinduerne hang det store Spejl i forgyldt Ramme, som senere hang over Kaminen i grønne Kabinet og nu er i vores Sovekammer, og under det en Konsol med broget Marmorplade og 4 forgyldte Løvefødder, som Grandmama [min Farmoder] lod sætte under et Bord med grønt Plydses Betræk, som stod i Lejligheden i Kbhvn., som har været hos os paa Spejlbjerg og nu staar i den ene Kongestue. Paa Konsollen stod Bronceuret og de 2 Broncekandelabre [sandsynligvis dem, der nu staar paa Holstenshuus]. Et Par mindre Kandelabre af Bronze stod i Hjørnestuen [mod Nordvest] (grønne Kabinet) over Kaminen. Admirals Maleri hænger nu [ca. 1917] paa samme Plads, som dengang (paa Væggen ind mod Spisestuen). Spillekassen [Sekretær med Marmorplade og Broncegelænder, Fig. 171—172] stod paa Væggen ind mod mellemste Dagligstue tilhøjre. Døren ind til Hylds Hul [Rummet under Bagtrappen — se I. I. Side 421 Note 108] var der dengang og var aaben noget efter, at mine Bedsteforældre var flyttede hertil.

Grandmama fortalte, at Kaas og Nægler [to af Admiral Holstens Families meget nære Omgangsvener] engang havde sat en Snor i Spillekassen og inde fra Hylds Hul satte den i Gang, saa den pludselig begyndte at spille. Hans Rasmussen ved ikke, hvem Hyld var, men det var en Kvinde. [Det var antagelig Admiral Holstens Husjomfru Mortine Hyll I. I. Side 421 Note 108]. Over Hylds Hul var der Garderobe allerede i Oldemoders Tid.

I Mellemste Dagligstue var der foran en Plydses Sofa, vistnok af Mahogni med udskaarne Roser [Fig. 301], som nu staar i Treschows Stue [en nu i to Værelser delt to Fags-Stue paa første Sal Nord for Billardet], et aflangt firkantet Bord med Klapper [vel Fig. 236], hvorpaa Oldefader som Regel fik serveret sin Morgenkaffe med ristet Brød og blødkogt Æg. Et taffelformet Klaver stod her, og i 70erne kom Flygelet, [som nu er paa Holstenshuus]. Paa Væggen ved Kakkelovnen hang et stort Maleri af Melbye, et Søstykke. I Stuen hang ogsaa Maleriet af Munkene, Clausholm, Skafføgaard og Ravnholt. De samme Porcellænskakkelovne var her, som nu.

I Hjørnestuen [mod Nordvest] stod ved det første Vindue mod Haven nærmest Dagligstuen det Mahogni Skrivebord, som Grandmama senere havde staaende i det vestligste Vindue i mellemste Dagligstue, hvor Vivi nu har det staaende. [Det staar nu i hendes Arbejdsværelse ovenpaa]. Ved Siderne og bagved var der Kurvefletning, hvorpaa Efeu slyngede sig fra Kasser med Jord, der stod paa Gulvet.

En Sofa med grønt Betræk stod paa den lange Væg og desuden en lille Chaiselongue med grønt Betræk med kun Rygstød (findes endnu). Paa den laa Oldefader meget og læste Aviser. Han gik lange Ture, og naar han kom hjem, sagde han: »Kom min gode, jeg skal have andre Sko og Strømper paa«. Saa lagde han sig paa Chaiselonguen f. Ex. i Hjørnestuen og saa maatte Anders eller Hans hjælpe ham dermed.

Fyrstinden af Slesvigs Segl

SEGLRESTER PAA CLAUSHOLM, FRA REGISTRERINGEN EFTER DRONNING ANNA SOPHIES DØD DEN 7. JANUAR 1743

Af H. BERNER SCHILDEN HOLSTEN

Da vi boede paa Clausholm i Aarene 1909 og 1910, blev det opdaget, at der sad nogle Rester af sorte Segl paa den udvendige Side af Døren fra den lille Gang til Dronningens »Guldkabinet« paa første Sal i den lille Vestfløj.

Seglene er anbragt baade paa selve Døren og paa Dørkarmen, og paa det ene ses meget tydeligt Fordybningen, hvori det Seglgarn har siddet, som man har anvendt til dermed at lukke Døren. I det øverste Segl paa Gerichten ses fuldkommen tydeligt Familien Reedtz's Hjelmtegn, en Pil mellem to Strudsfjer. I det næste ses forneden i Skjoldet to Fugle jævnsides, i det tredie en adelig Krone, Vaabenet er sikkert Familien Reventlows, og i det fjerde en Vildmand som Skjoldholder, og i det nederste af Skjoldet synes der at være en Mur.

Flere andre Steder i Slottet er der Rester af de samme Segl — eller Tegn paa, at saadanne har været anbragt paa disse Steder, og paa en Dør i den store Vestfløjs Stueetage er der et Segl med et tydeligt G. i en Kartouche under en oval Perlekrans.

Jeg sendte dengang en Beskrivelse af Seglene til Arkivar Thiset i Rigsarkivet, der svarede mig i et langt Brev af 7. September 1909, hvori der staar som en Tilføjelse:

»Jydske Tegnelser 1743: 18/1 1743 gik kgl. Befaling til Kammerherre Tønne Reedtz og Justitsraad Jacob Kaalund at begive sig til Clausholm at forsegle Dr. Anna Sophies Prætiosa, rede Penge, Obligationer og de Gemaker hvor de betydeligste Effekter findes. Ogsaa Overhofmester Reventlow, Kammerjunker Rantzau og Justitsraad Hoffmann deltog i Beseglingen og mulig Dronningens Kammerjomfru Grønwald.«

Der var saaledes skaffet et dokumentarisk Bevis for, at Seglet med Reedtz-ernes Hjelmtegn er anbragt af Tønne Reedtz til Barritskov, der er døbt 24. August 1700; han blev 1727 Kammerjunker hos Kongen, 1734 Etatsraad, 1742 Kammerherre og døde 18. December 1743 i København. Jacob Kaalund til Estruplund er født 17. November 1684 og blev 1721 Kaptajn, 1733 Krigs- og Landkommissær i Nørrejylland og Kancelliraad, 1734 Justitsraad, og døde 17. Juli 1744 paa Estruplund.

Overhofmester Reventlow attesterede paa Clausholm den 5. Januar 1743 Dronningens Testamente og underskriver sig da Friderich Reventlau.

Det er sandsynligvis Frederik Reventlow til Wittenberg, f. 1686 † 26. Januar 1752, om hvem Danmarks Adels Aarvog 1893 Side 372 siger, at han var Overhofmester hos Dronning Anna Sophie, Konferensraad, boede 1748 i Randers, og som 1749 var Amtmand i Husum og Schwabstedt. Han var gift med Dorothea Sophie Detlevsdatter Brockdorff af Gartz.

Foroven: Reedtz, paa Hjælmen ses Pilen mellem Strudsfjerene.
 I Midten til venstre: Kaalund, forneden 2 Fugle jævnsides.
 I Midten til højre: Reventlow. Forneden: Fyrstinden af Slesvig,
 en Vildmand som Skjoldholder
 Seglrester paa Dørkarmen ind imod Dronningens Guldkabinet

Sammen med ham underskriver Kammerjunker Frid. Rantzau, hvis Segl dog ikke kan konstateres paa Clausholms Døre.

Justitsraad Johan Thomas Hoffmann var Dronningens Kammersekretær, og han har utvivlsomt forseglet med det Signet, som han har benyttet i Embeds Medfør, og hvoraf der findes Aftryk i Landsarkivet i Odense paa Breve fra Aarene fra 1727 til 1740 fra Hoffmann paa Dronningens Vegne. Det viser Dronningens Vaaben som Fyrstinde af Slesvig, og det er højst forbavsende, at dette Vaaben har været benyttet, endogsaa medens Anna Sophie var regerende Dronning. Hvis det er rigtigt, at der i Seglet paa Guldkabinetets Dør i Skjoldets nederste Del er en Mur, som er det Reventlowske Slægtsvaaben, er det Grevskabet Valløs Signet, der er benyttet. Dette Gods var 21. Januar 1713 oprettet til Grevskab for »Fru Anna Sophia Fyrstinde af Slesvig født Grevinde af Reventlow«.

Det Reedtzeske Hjælmtegn med Pilen mellem de to Strudsfjer ses ikke mindre end 6 Steder paa Clausholm, og da dette er et meget ualmindeligt Mærke, er der ikke den ringeste Tvivl om, at det er Kammerherre Tønne Reedtz's Segl. Mærkeligt nok

kan der intet Sted ses noget Spor af Vaabenets Oksehoved. I en Optegnelse af 20. August 1909 — altsaa inden jeg havde faaet Arkivar Thisets ovennævnte Brev — skriver jeg om Reedtz Seglet at »af den Omstændighed, at dette Segl ofte er anbragt særlig højt paa Døren, kunde man formode, at dets Indehaver havde været Kongens fornemste Repræsentant.«

Mindre sikker var jeg i sin Tid med Hensyn til det Segl, der skulde være Justitsraad Jacob Kaalunds, idet Vaabenet ikke var den adelige Slægt Kaalunds Vaaben, men Jacob Kaalund hørte ikke til Slægtens adelige Linie, idet det var hans Farbroder og senere hans Søn, der henholdsvis 1731 og 1766 blev adlede. Imidlertid har jeg senere, i Landsarkivet i Viborg, set Jacob Kaalunds Segl, og det svarede til det, der kan ses i Seglresterne paa Clausholm. I Seglet paa et af de gamle Skabe er Vaabenet firdelt, og i 3. og 4. Felt er der utvivlsomt en Fugl og i 2. Felt en Fugleklo i blaat, ganske som i det adelige Vaabens 2. og 3. Felt, desuden ses i 1. Felt noget, der sikkert er den halve Ulv. Dele af Jacob Kaalunds Segl ses ogsaa paa 6 Steder og af Dronningens Segl ses der Brudstykker paa 4 Steder, f. Eks. Hovederne af to Vildmænd og en femtakket Krone med lukket Bøjle over paa et af de store brune Skabe i Vestibulen, og et Vildmandshoved og en fem takket lukket Krone paa det andet Skab. Overhofmester Reventlows Segl er vanskeligt at konstatere, da Vaabenmærket, en rød Mur i hvidt Felt, nemt kan udviskes, men Skjoldets Omgivelse paa dette Segl er karakteristisk, og jeg mener at have genkendt det paa 5 Steder, og i mine Notater fra 1909 har jeg paa et af Skabene endog beskrevet det som: »Mur nederst i et Skjold (3 Tinder)«, og dette kan endnu ses og er sikkert dette Segl og ikke Dronningens ovennævnte Segl.

Seglet med et G., der maaske, saaledes som nævnt af Arkivar Thiset, henviser til Kammerfrue Madam Grønvald, er kun bemærket paa Dørene til de to store Rum i Enden af Vest-

fløjens underste Etage, der ved Skiftet i 1743 begge benævnes Møbelkamre, og vistnok paa det ene af de store brune Skabe, og netop her opbevaredes maaske noget, som Kammerfruen havde Opsyn med, og heri ligger muligvis en Forklaring paa, at hendes Segl kun findes paa disse tre Steder. Kammerfruen hed Anna Cathrine Schochart og var født 4. April 1691 som Datter af Okulist og Broksnider Johan Franciscus Schochart. Fra 18. Marts 1723 var hun Kammerfrue hos Dronning Anna Sophie, og 5. Maj samme Aar ægtede hun Mathias Grønvald f. 1688 † 1733, der var Lakaj hos Kong Frederik IV, Kammerraad og Tolldirektør i København. Fru Grønvald, blev i Dronningens Tjeneste ogsaa efter sit Giftermaal og døde i Aarhus 9. Februar 1763.

I den paa Brahetrolleborg opbevarede Skifteforretning staar der paa en af de første Sider: Og som Gemakkerne endnu findes under de kongelige Committerede Herrer Commissariers Forsegling, hvor Forretningen formentlig skulde begyndes og derover ej noget kunde foretages, saa fandtes fornøden om dessen Aabning at tilskrive højbemeldte Herrer Commissarier . . . 16. Marts 1743. Dette er bl. a. underskrevet B. Fædder. Denne Mand var Prokurator Bertel Fædder af Horsens, som repræsenterede Dronningens Søster, Grevinde Danneskiold Laurvig og sandsynligvis har deltaget i Forseglingen, da der efter en grundig Undersøgelse med Aftegninger, som min Svoger Wilhelm Knuth og jeg har foretaget den 20. August 1909, med nøje Beskrivelse af alle Seglresterne, paa det ene af Skabene har været et Segl med 3 Fjer rimeligvis paa en Hjælm og med Bogstaverne B. F. paa Siden af Fjerene. I denne Forbindelse kan det have sin Interesse at anføre, at den adelige Familie Fædder førte 3 hvide Strudsfjer paa Hjælmen.

Næstfølgende 29. Marts, efter at Kammerherre Tønne Reedtz til Barritskov og Justitsraad Jacob Kaalund til Estruplund sig herpaa Clausholm haver indfunden efter kongelig Befaling Boens Aabning og Registrering at bivaane, af hvilken Ordre de anlovede vidimeret Copi forsaavidt dette angaar efter allernaadigste Tilladelse at meddele, skete Aabning udi denne højsalig Dronning Anna Sophies efterladte Sterfbo Derefter i samtliges Overværelse forføjede vi os hen til det saakaldte Guldkabinet, og blev Forseglingerne nøje eftersete og over alt ubrudte og rigtige befundne.

Da Dronningens Guldsager synes at have været opbevarede her i Guldkabinettet, er det rimeligt, at Forseglingen her har været særlig omhyggelig, og begge de til dette Kabinet førende Døre ses da ogsaa at have været forseglede. I det tilstødende Værelse med Vinduer ud mod Vest er der baade paa Dør og Gericht tydelige

Seglrester paa den udvendige Side af Døren, fra den lille Gang til Dronningens Guldkabinet

Dørhaasen og Seglresterne paa den udvendige Side af Døren fra den lille Gang til Dronningens Guldkabinet

Spor af afskrabede sorte Segl, og i Gangen med Vinduer ud mod Øst sidder stadig de her først omtalte Seglrester. I denne Gang er der en Lem i Gulvet, og her kunde man ad en Trappe gaa ned i et lille Værelse nedenunder, og paa Ydersiden af den eneste Dør til dette Rum er der — inde i Empirestuen — tydelige Seglrester, der indtil for nylig har været dækkede af Tapet, medens der ikke er Antydning af, at der har været Segl paa den anden ogsaa tidligere af Tapet dækkede Dør fra Empirestuen ud i den lille Vestfløj, hvis andre Døre heller ikke har Seglrester, saa her har der næppe været noget, som der skulde drages særlig Om-sorg for. Paa de dobbelte Døre fra Forgemakket ovenpaa til Audiensgemakket har der været sorte Segl, og paa Døren fra Gangen i Vestfløjen ind mod Forgemakket er der en enkelt Rest af et rødt Segl. Ogsaa i den blaa Kineserstue og i Bedekammeret har der været sorte Segl, og paa Døren til Rustkammeret ses paa Gerichten baade sort og rødt Lak.

Det er ganske mærkværdigt, at disse Seglrester har faaet Lov til at blive siddende baade paa Dørene og paa de to store Skabe i 203 Aar, til Trods for, at Slottet har været regelmæs-sigt beboet i omtrent tre Fjerdedele af denne Periode.

Kammerherre Tønne Reedtz's Segl.

Det har desværre været umuligt at finde et Segl, der svarer til Aftrykkene paa Clausholm. Der er søgt i Rigs-arkivets Seglsamlinger, Skattemandtallet 1743 og blandt de derværende Testamenter. Landsarkivet for Nørrejylland har velvilligst meddelt, at et saadant Segl forgæves er eftersøgt i Barritskov Godsarkiv og i et ekstraordinært Skifte efter Tønne Reedtz.

I Adellers Seglsamling i Københavns Stadsarkiv er der, ifølge velvillig Meddelelse fra Stadsarkivar Aakjær, 10 Segl med Reedtz Vaaben uden nærmere Navneopgivelse eller Datering. Paa Barritskov findes ingen Dokumenter fra Tønne Reedtz's Tid.

Justitsraad Jacob Kaalunds Segl.

Det ovenfor omtalte Segl i Landsarkivet i Viborg er fra Aalborg Bys Breve til Borgmester og Raad i Aalborg, dateret Estruplund 17. Maj 1742.

I Professor Storcks Seglsamling i Rigsarkivet er der to Segl med Paategning: ved det ene: 1734 Kaalund, Jacob, ved det andet 1743 Justitsraad Estruplund.

Overhofmester Reventlows Segl.

I Rigsarkivets Seglsamlinger er der et Reventlow Segl, hvis Kartouche meget ligner Seglet paa Clausholm, men det har ingen Benævnelse.

Fyrstinden af Slesvigs Segl.

Dette findes paa Breve fra 1727 til 1740 fra Justitsraad Hoffmann til Magdalene Sophie Haels (1672—1754), Datter af Rektor ved Odense Skole, Magister Niels Andersen Haels. Hun var i 1704 hos Storkanslerinde Reventlow og fik Pension af Dronning Anna Sophie. Brevene handler om Bestilling af Handsker fra en Handskemager i Odense, der i eet Aar skal levere Dronningen tolv Dusin Par Handsker. Brevene findes i Landsarkivet i Odense, hvortil de er kommet fra Rønningesøgaard. Det er uden Tvivl samme Segl, der findes i Professor Storcks Seglsamling i Rigsarkivet.

Kammerfrue Anna Cathrine Grønvalds Segl.

Findes ikke under hendes Selvangivelse til Skattemandtallet 1743 Dronningborg m. fl. Amter Litra M.M. Bilag Nr. 9.

Justitsraad Jacob Kaalunds Segl

TRYKFEJL

Side 377: Paa Klokken paa Clausholm staar der »ANO 1677« (og ikke 1667).

KLOKKERNE PAA CLAUSHOLM, LANGESØ OG HOLSTENSHUUS

Af H. BERNER SCHILDEN HOLSTEN

Øverst oppe i Clausholms Frontespice hænger en gammel Klokke, paa hvilken det lige derunder anbragte Ur slaar Timeslagene. Klokken er 47 cm høj, og dens Diameter er 55 cm.

Paa den øverste Del af denne Klokke er der en Inskription i to Linier, hvor der staar:
HANS KONGL. MAYST. BESTALTER IEGER MESTER WELBAARNE VINCENT
IOACHIM HAHN TIL ABRA HAMTROP RIDDER ME FECIT A. K. VON DER HART
ANO 1667

[Der er maaske enkelte Fejl i denne Afskrift, da Læsningen er meget vanskelig paa Grund af Klokkens Anbringelse.]

Derunder staar: COPPEN HAGEN, og derunder igen ses Familien Hahns Vaaben.

Vincents Joachim Hahn (1632—1680) var Overjægermester, Gehejmeraad, hvid og blaa Ridder og fik 1673 og 1677 Skøde paa Abrahamstrup, som han til Ære for den jagtelskende Kong Christian V kaldte Jægerspris. Med sin første Hustru, Sidsel Kaas, var han Fader til Storkansler Grev Conrad Reventlows anden Hustru, Sophie Amalie Hahn, der saaledes maa have bragt Klokken til Clausholm.

Maaske har denne Klokke været benyttet ved Ringningen efter Dronning Anna Sophies Død den 7. Januar 1743, og indtil Liget efter Bisættelsen i Slotskapellet den 5. Marts blev ført til Roskilde Domkirke.

I Registreringsforretningen efter Dronningens Død, der opbevares i Brahetrolleborg Arkiv, staar der: Af de Hampestrikke, som har været til Brandredskabet, berettes, at de fleste er brugte og opslidte ved Ring[!] efter højsalig Dronningen og alene i Behold 9 Favne a 3 β.

Den paa Klokken nævnte Klokkestøber hed Ahasverus Koster von der Hart.

Han var — ifølge Sorø Amts Kirker Side 1275 — kgl. Støbemester i København 1673—91. — Paa Alindemagle Kirkes ene Klokke staar der: »Anno 1692 im May Assverus Koster van der Hart me fecit Copenhagen.«

(Sorø Amts Kirker Side 467).

Højt oppe paa Østsiden af Langesø Hovedbygningens meget høje Tag ovenover den Kvist, hvori Døren fra Loftet til Altanen er anbragt, sidder der en lille Kvist, hvori Uret findes. Umiddelbart over Uret er der ophængt en lille Klokke, hvorpaa Uret slaar Timeslagene. Klokken er 14 cm høj, og dens Diameter er 42 cm. Paa Klokken er der en Linie foroven og en Linie forneden med Inskriptioner med almindelige Kapitæler. Imellem disse Linier er der ikke nogen Udsmykning.

Foroven staar der:

MARGRETA RAMEL HIELP SALIGHEDS CRONE ERIC SEHSTED

og forneden:

HEINRICH SEFRIN IN OTTENSE HAT MICH GEGOSSEN 1678 DVRC DAS FEIR
BIN ICH GEFLO[SS]EN.

Den nævnte Erik Sehested var Søn af Rigskansler Hr. Christen Thomesen Sehested og Mette Holgersdatter Rosenkrantz. Han var født 14. Februar 1633 og døde 27. Juli 1683 paa Lykkesholm, som han ejede, og blev begravet i Gislev Kirke. Han var Landkommissær i Fyen og Langeland og Kammerraad. Han ægtede 1660 Margrethe Rammel, Datter af Henrik Rammel og Margrethe Skeel, født 31. Maj 1639 og død 7. September 1699, begravet i Gislev Kirke. Erik Sehested overtog Lykkesholm efter Faderens Død i 1657, og han lod Hovedbygningen restaurere, saa man har Lov til at formode, at han i Anledning af dette Restaureringsarbejde har ladet denne Klokke støbe i Odense i Aaret 1678.

100 Aar senere, da Lykkesholm i 1768 var overtaget af Slægten Lindegaard, der ejede Gaarden i næsten 150 Aar, blev Hovedbygningen atter restaureret, og de to Sidefløje blev opførte, og ved denne Lejlighed kan denne lille Klokke være blevet udrangeret og solgt til Adam Christopher Holsten til Anbringelse i den af ham i 1775 opførte Hovedbygning paa Langesø.

Taarnuret paa Holstenshuus slaar sine Timeslag paa en i en Luge i Taarnets Østside ophængt Klokke, der er ca. 27,5 cm høj, og hvis Diameter forneden er 31 cm. Paa Klokkens øverste Parti er der mellem to Empire Borter en Linie, hvori der staar med Kapitæler:

STØBT AF P. PETERSEN KIØBENHAVN 1803.

Forud for Hovedbygningens Brand i December 1908 anvendtes en anden ved Branden tilintetgjort Klokke. Den ovenfor beskrevne Klokke henstod før Branden i et Hjørne i Taarnurummet og blev ved Branden ikke mere beskadiget, end at den kunde tages i Brug ved Bygningens Genopførelse.

Om de i det foregaaende nævnte Klokkestøbere er der indhentet følgende Oplysninger.

Om Ahasverus Koster van der Hart skriver C. Nyrop [Om Danmarks Kirkeklokker og deres Støbere. 1882. S. 122] figd.: Ahasverus Koster van der Hart. 1673—1691. Denne Støber med det fremmedklingende Navn er sikkert den første i det nye Gjethus, som 1671 byggedes paa Kongens Nytorv der omtrent, hvor Tordenskjoldsgade nu munder ud i Torvet. Det gamle i Pilestræde blev, som ovenfor under Hans Meyer nævnt, forladt. Selvfølgelig har man til det nye Gjethus villet have en god Støber, man har søgt ham udenlands, og Mester Ahasverus er da ogsaa fra Amsterdam; en Klokke i Tølø i Halland er 1651 støbt af »Asverus Koster Amstelodami«.

P. S. Rung Keller anfører [Danske Sognekirkers Klokker og deres Støbere. 1943. S. 33] figd. Klokker med denne Støbers Navn: Klokker fra 1678—1692. Taarnby II, Snoldelev J †, Taarnby I, Glim I, Vindinge I, Kolby, Nordby, Allindemagle II. Nyrop nævner desuden Frederiksort 1689.

Om P. Petersen skriver Nyrop S. 134: Efter Indskriften paa Klokkerne støber han i Kjøbenhavn, men i Byens Vejvisere for de her nævnte Aar findes han ikke.

Redaktør Moltke oplyser velvilligst, at Nationalmuseets Konservator, Hr. Peter Linde, har konstateret, at Klokkestøber Petersen videreførte Herbsts Klokkestøberi og havde til Huse i Landmærket Matr. 98 i Rosenborg Kvarter overfor Kirken mellem Suhmsgade og Købmagergade.

Rung Keller knytter S. 41 figd. Klokker til denne Støber: Klokker fra 1801—1807. Kjerte I, Haarlev II, Sønderby II, Veflinge II, Stigs Bjergby II, Græsted I, Skuldelev I,

Marstal II, Sdr. Vilstrup †, Espe II, Føllenslev II †, Hostrup, Anholt IV, Sønderby I, hvortil kan føjes den 1889 omstøbte Klokke fra 1802 i Vrigsted.

[Romertallene angiver Klokkernes indbyrdes Alder ved den paagældende Kirke. Korsene betegner forsvundne eller omstøbte Klokker.]

Om Heinrich Sefrin i Odense har Nationalmuseet paa Forespørgsel meddelt, at han ikke findes i dets Registranter, ligesom han heller ikke er omtalt i Rung-Kellers Bog.

Landsarkivar Hatt har imidlertid været saa elskværdig at foretage en Undersøgelse i Landsarkivet for Fyen og meddeler følgende:

»Han maa være identisk med den »Henrich Søfrensen, Klokkestøber her ved Kirchen, Ann. 66, Mens. 7, hebd. 3« [i en Alder af 66 Aar, 7 Maaneder og 3 Uger], der iflg. Odense Vor Frue Kirkebog blev begravet Mandag den 14. Marts 1698. I Odense Købstads Skifteprotokol Nr. 12 fol. 343 ff. er indført Skifte efter salig Henderich Klochestøber, sluttet 18. Januar 1699. Registreringsforretningen fandt Sted 19. April 1698. Enken hed Maren Hansdatter, og der var en 14aarig Datter Barbra Hendrichsdatter. Afdøde hed Hendrich Sørensen. Enkens Laugværge var Grovsmed Rasmus Pedersen, Borger i Odense, Barnets af Magistraten tilforordnede Værge Anders Hansen Proustegaard. Blandt Boets Ejendele nævnes 24 Pund Klokkemalm.«

Der nævnes en Del Møbler, bl. a. en gammel udhuggen Egestabelseng med »Himling«, en Egekiste, et stort Egebord, et udhugget »Træsuer« [Skab] med fem Rum og Laase, en udhuggen Seng af Fyrretræ, med »Himling og Stabler«, et »Eige bilthuggen Krogskab«, 8 malede Stykker paa Lærred med bibelske Historier, et lidet Contrafej paa Træ (Prins Christians), et gammeldags Spejl m. m. Af faste Ejendomme havde Boet »Gaarden, som bemeldte den sl. Mand afdøde og fornævnte hans Enke nu udi boer, beliggende paa den nordre Side, tvært overfor Vor Frue Kirke, paa Hjørnet paa den vestre Side Præstestrædet, som er til Adelgaden 9 Fag Hus, og langs neder udi Predestrædet (Præstestrædet?), baade saa vidt Plankeværket næst Gadehuset og til Giete Huuset . . .«

Til Deling mellem Enken og Datteren blev der 206 Rd. 4 Mrk. 4 Sk.

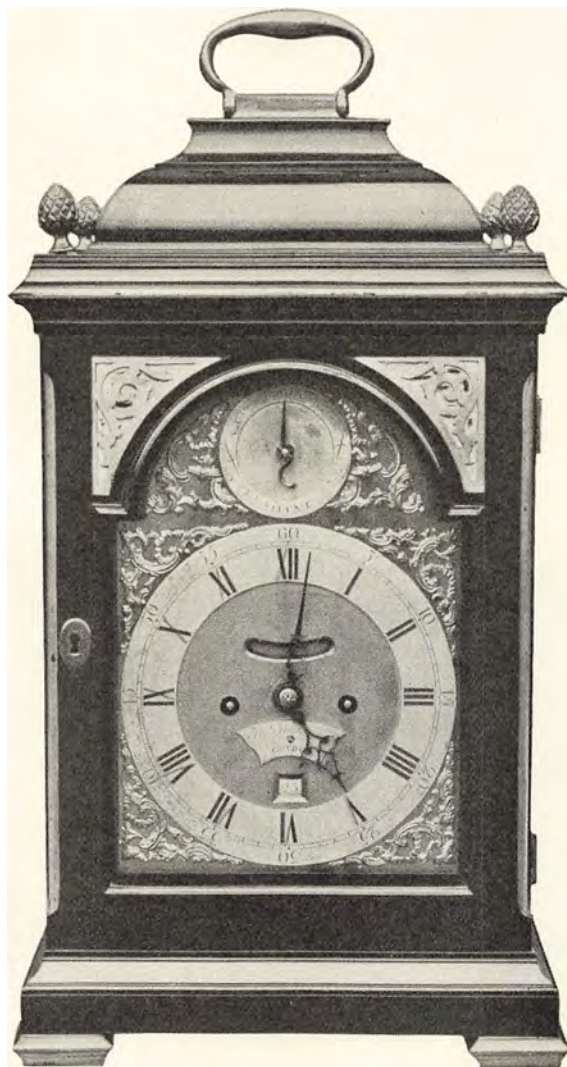
FORSKELLIGT INVENTAR

PAA

LANGESØ, CLAUSHOLM OG HOLSTENSHUUS

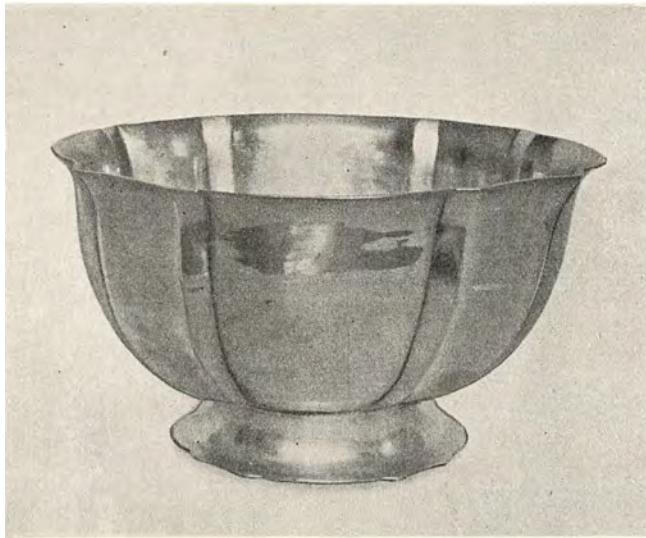
BILLEDTEKSTER AF EBBE BERNER

Naar der ikke nævnes noget om Tingenes Proveniens, antages det, at det er gammelt Inventar paa det Sted, hvor det nævnes

LYGTEUHR

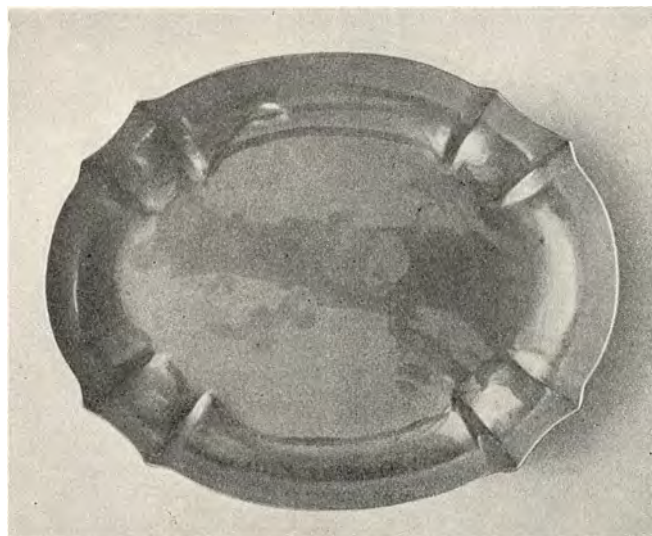
52 × 27,8 × 18,5. Sortpoleret Eg med forgyldte Træornamenter. Messinghank, Knopper og Forben. Skiven Messing med forsolvet Talring, støbte Rococoornamenter i Messing. Sign. paa Skiven: Tho.s Hunter Jun.r. Ifølge Baillie: Watchmakers and Clockmakers of the World boede Thomas Hunter jun. i 1770 i London, Lombard Street, ifølge F. I. Britten: Old Clocks and Watches & their Makers 6. Udgave boede han 1780—1800 i 156, Fenchurch street. Uhret siges at have været Admiral Hans Baron Holstens Skibsuhr

FLØDEMUGGE

9,2 × 16,5 × 13,6. Kh. 1738 PNVH = Peter Nicolai von Haven 1720—49. AFH 1735 = Asmus Friderich Holling, Mester 25/8 1727—1764, Olrik 12, Bøje 353, Maanedsmærke Fisker, 18/2—20/3. Under Bunden graveret: 1904—3. Decbr.—1929. Gammelt Holstensk Familiestykke. Givet til Sølvbrylluppet paa Langesø 3.12.1929 af Godsejerne Adam og Iacob Estrup

FLØDEKANDE

10 × 9 × 6,5. Empire. St CF 2 Gange = Christian Fentz, Mester i Assens 1813, død 1858, Bøje 1461

SÆTTEFAD

2,3 × 18,2 × 14,5. Kh. 1727, CLMW = Conrad Ludolf 1679—1729. IVH 1724 = Jacob von Holten, Mester 28/3 1724, Olrik 310, Bøje 347, Maanedsmærke Vædderen, 20/3—20/4. Under Bunden graveret: 1904—3. Decbr.—1929. Gammelt Holstensk Familiestykke. Givet til Sølvbrylluppet paa Langesø 3.12.1929 af Godsejerne Adam og Iacob Estrup

FLØDEKANDE

11 × 13 × 7,3. Plet, paa Kobber. Engelsk ? 19. Aarhundredes Begyndelse

THEPOTTE

14 × 27 × 17,5. Kh. (18)57 RH = Peter Reimer Hinnerup 1840—63,
MICHELSEN (18)57, Bøje 1063

THEPOTTE

13 × 26 × 11,2. St. et Merkurhoved, B med firetakket Krone, R L (?) og
et utydeligt Stempel, Har ikke kunnet identificeres. Fransk c. 1830?

SVINGKEDEL

H. 39. Plet, paa Kobber, 19. Aarhundredes Midte

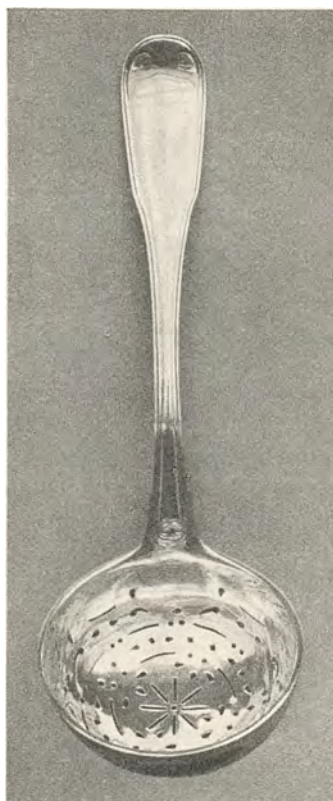
KAFFEKANDE

H. 18,5, Diam. 10,8, L. af Hank 14. St. JF 2 Gauge = Jørgen Friis, Me-
ster i Randers 2/7 1773, Olrik 649, Bøje 2418. Prikket vog 50 Lod. Gammelt
Clausholm Inventar

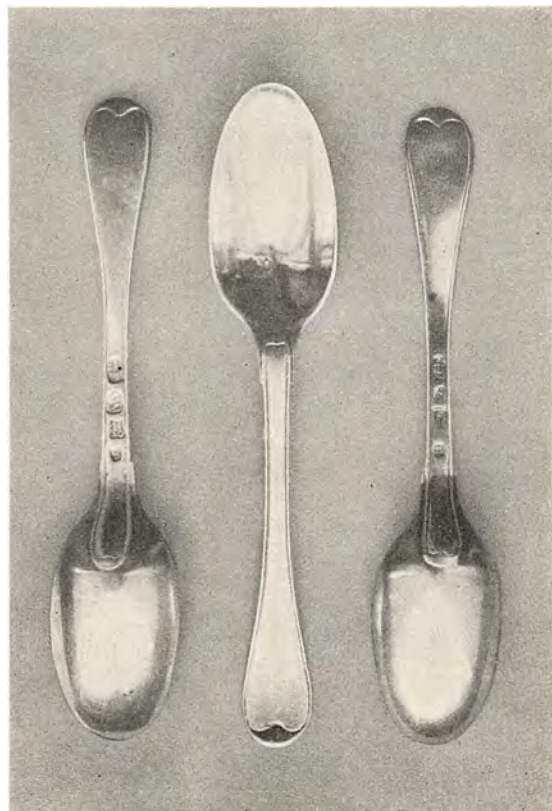
2 DESSERTGAFLER

af 12. L. 18 St. H (Fraktur) i cirkulært Felt = J. Hoffensetz, Mester i Odense, Bøje 2343 a. De 6 prikket bagpaa T. C. og forskellige Aarstal fra 1838—1843 og d. 21de Dec. De 5 prikket B. I. C. og forskellige Aarstal 1838—1843 og d. 22de Jan. 1 prikket H. C. d. 22de Janu 1839. Stammer fra Frøknerne Classen i Faaborg

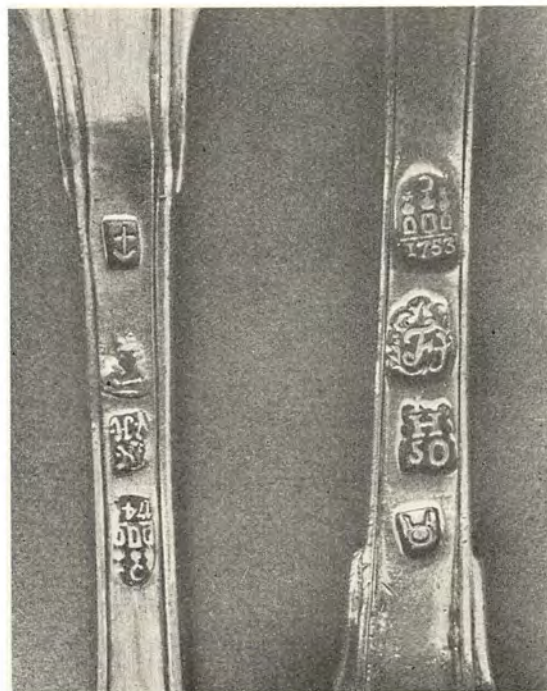
STRØSKE

L. 22,3. St. CWer = Christian Werum, Mester i København 1760, død 1792. Oirik 117, Bøje 528. Gammelt Holstensk Familiestykke, givet til Sølvbrylluppet paa Langesø 3. 12. 1929 af Godsejerne Adam og Iacob Bøstrup

3 SPISESKEER

af 6. L. 20,8. De 4 Kh. 1753, F = Christopher Fabritius 1749—87, Monogram I H I, derunder 50 = Jonas Hendrich Jonassen (17)50, Oirik 250, Bøje 456, Maanedsmærke Vædderen, 20/3—20/4. De 2 Kh. 174(?), PNVH = Peter Nicolai von Haven 1729—49, ulæselige Mestermærker, Maanedsmærke Skytten, 22/11—21/12 og Jomfruen, 21/8—23/9. Alle graveret R. Antagelig Adelheid Benedicte Rantzau g. 1740 med Adam Christopher Holsten

VINKANDE

H. 28,5. Kh. (18)78, SG = Sim. Chr., Sch. Groth 1863—1904, V. Christesen, Mester, i Slagelse 1846—56, i København 1856—90, Boje 1141—44. Paa den ene Side graveret Vb. Berner Schilden og Vb. Holsten i 2 Skjolde under fælles adelig Krone og Monogram ABS og MBS 1878. Paa den anden Side Clausholm set fra Nord. Sølvbryllupsgave 3. December 1878 fra Funktionærer paa Clausholm til Kammerherre Alexander Berner Schilden og Hustru Sophie Magdalene Berner Schilden f. Baronesse Holsten

SUKKERSKAAL

11,5 × 17,5 × 12. St. i rektangulært Felt Jehsn(?) Kiels Bymærke ? (18)26 og et Stempel, der minder om Maanedsmærket Vædderen, men da Maanedsmærker saavidt vides ikke er benyttet i Holsten er det sikkert ikke dette

SUKKERSKAAL

12 × 15,9 × 10,4. Empire, ingen Stempler

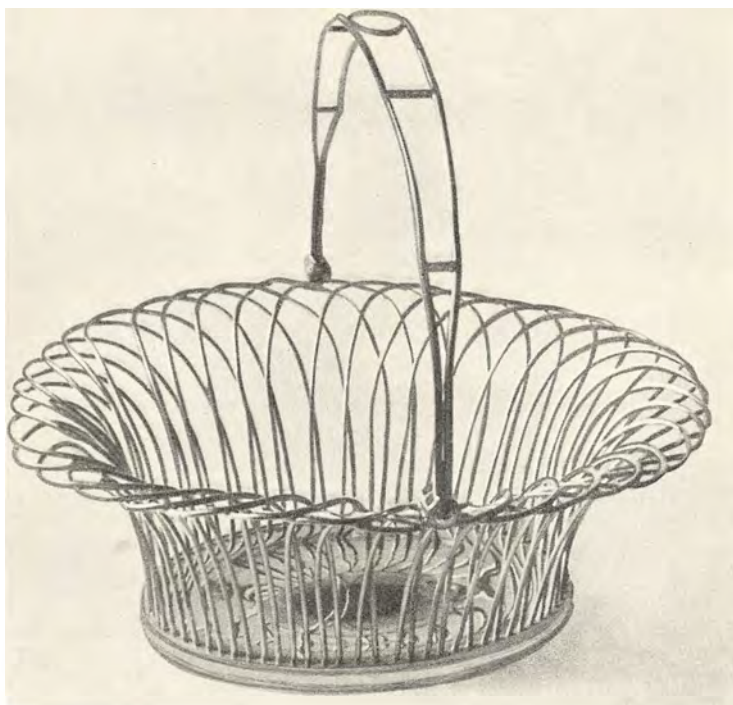
SUKKERSPAND

H. 13,1, Diam. 12,6, Plet, paa Kobber. ca. 1800

SUKKERSPAND

H. 15,7, Diam. 10,2. 1 af 2 Odense Bymærke (17)95, PT = Poul Jensen Theilgaard, Mester i Odense 13/8 1792, Olrik 641, Bøje 2312. Prikket V. 39 lod 2 q. Kun den ene stemplet, den anden prikket Vog 33 Lod

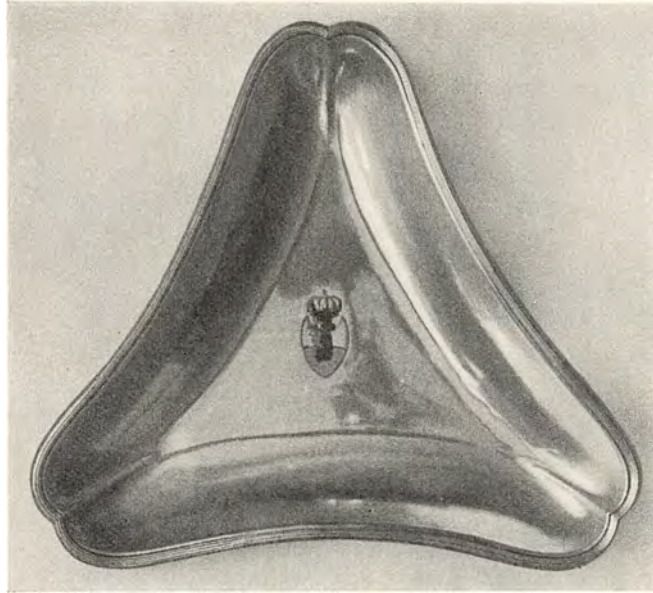
BRØDKURV

11 × 29 × 26,5. Plet, paa Kobber, Empire. Rund Haarnaaltraad

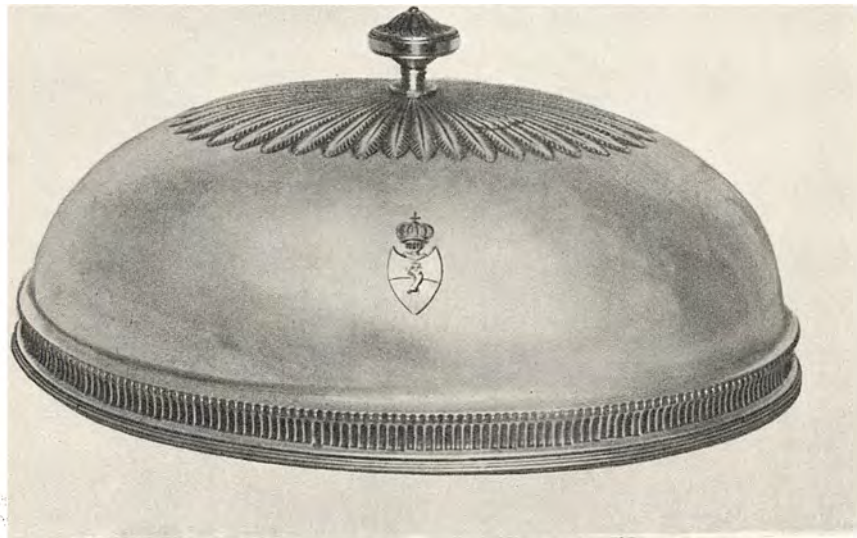
SUKKERSKAAL

H. 14,5, Diam. 12,5. Plet, paa Kobber. Engelsk. ca. 1800

FAD

H. 3. Siden 24,5. 1 af 4. Plet, paa Kobber. Engelsk. 18. Aarhundredes Slutning.
Graveret ukendt Vaaben

VARMELAAG

15 × 32,2 × 24,2. 1 af 4. (1 paa Holstenshuus). Plet, paa Kobber. Engelsk. 18. Aarhundredes Slutning. Gra-
veret ukendt Vaaben

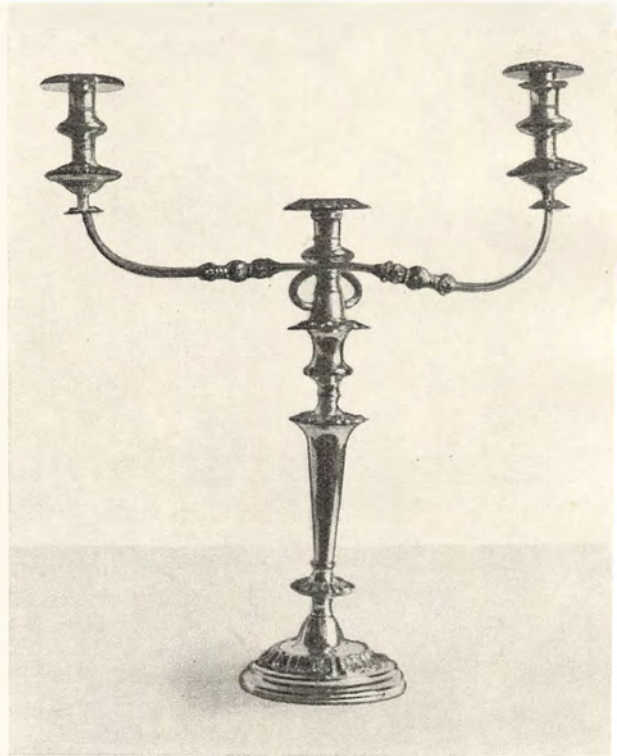
TERRIN

32,5 × 40 × 25,3. 1 af 2. Plet, paa Kobber. Engelsk. 18. Aarhundredes Slutning. Graveret ukendt
Vaaben

KANDELABER

H. med Arme 38. 1 af 2. Plet paa Kobber. Støbt og ciceleret.
Nyrococo

KANDELABER

H. uden Arme 30,5. 1 af 2. Plet, paa Kobber. 19. Aarhundredes
Midte. — 2 meget lignende H. 29,5. Ialt 6 Sat Arme

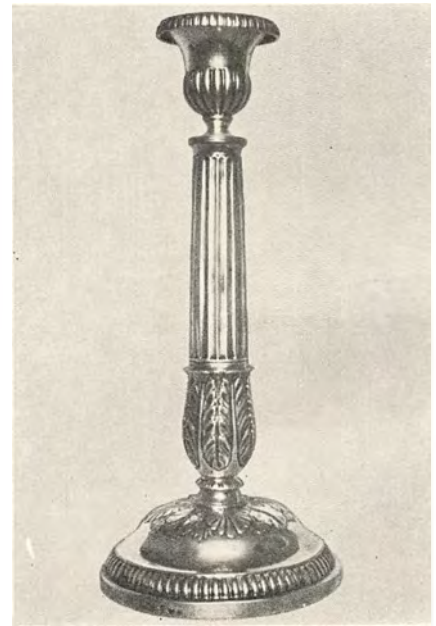
STAGE

H. 23,5. 1 af 2. Kh. 1770, F = Chistopher Fabritius 1749—87, Hødri 1770 = Johan Georg Höderich, Mester 22/9 1760, Olrik 210, Bøje 530. 2 tilsvarende H. 19. Kh. 1770, F = Christopher Fabritius 1749—87, AHS 1770 = Arved Hansen, Mester 29/7 1765, Olrik 22, Bøje 573, Maanedsmærke Vædderen for 20/3—20/4

STAGE

H. 18,6. 1 af 4. Empire. Stemplet et ligearmet Kors i cirkulært Felt, LFS i eliptisk Felt og 12 cirkulært Felt. Har ikke kunnet identificeres.
Rimeligvis schweizisk

STAGE

H. 28. 1 af 2. Kh. (18) 29, F = Jac. Greg. Graah Fabritius 1827—31, CW = Carl Wentzel, Mester 19/6 1813, Olrik 119, Bøje 903, Maanedsmærke Vægten, 23/9—23/10

KANDELABER
H. 85. 1 af 2. Bronze, forgyldt. Nyrococo

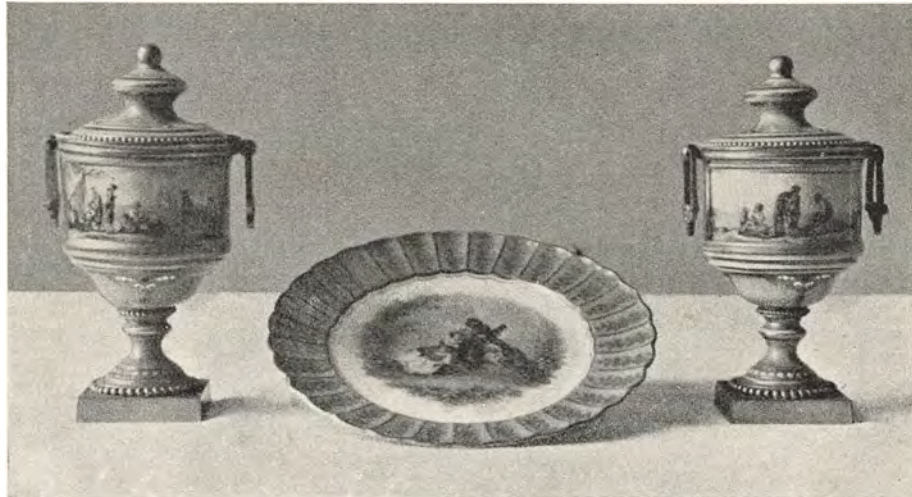
STAGE
H. 25,5. 1 af 4. Plet, paa Kobber. Engelsk. 19. Aarhundredes Begyndelse

STAGE
H. 28,5. 1 af 2. Plet, paa Kobber. 19. Aarhundredes Midte

STAGE
H. 25,3. 1 af 12. Plet, paa Kobber. Ca. 1840

TALLERKEN

Diam. 14, flad. Porcelain, 19. Aarhundrede mk. i grøn Overglasurfarve S 59 i ovalt Felt med slebet Mærke igennem og C indridset i Massen. Kanten lys blaa Bund med Guldblomster. Bunden Dekoration i levende Farver paa hvid Bund. Sikkert «Hausmalerei»

2 URNER

H. 13,4. Porcelain med Broncemontering, 19. Aarhundrede. Lys blaa Bund. Dekoration Figurer i Landskab i levende Farver.

FAD

3,2 × 28,4 × 17,6. Porcelain, 19. Aarhundrede mk. i grøn Overglasurfarve S 59 i ovalt Felt med slebet Mærke igennem og e y 59 — 1 indridset i Massen. Lys blaa Bund. Udsparede Paneler, Blomster og øvrige Dekoration i levende Farver. Guldornamenter. Sikkert «Hausmalerei»

SUPPEKOP

Overkoppen H. 7,2, Diam. 13,2. Underkoppen Diam. 18. Porcelain, Sèvres. Overkoppen mk. i grønt SV spejlvendt sammenskrevet LP 47 under Kongekrone. I blaåt Monogram LP under Kongekrone og Sèvres 1847, alt i Dobbeltcirkel. I jernrødt CHATEAU DE COMPIEGNE under Kongekrone i Cirkel. Lys blaå Bund med hvide Paneler, i disse Buketter i levende Farver. Panelerne omgivet af Guld Bladornamenter. Indvendig hvid med Blomster i levende Farver. Underkoppen mk. i ovalt Felt i grønt S. 48. I det ene af Panelerne i Guld Monogram LP under Kongekrone

TALLERKEN

Diam. 22,3. 1 af 15. Porcelain, Sèvres, 19. Aarhundrede. Mk. i blaåt dobbelt L og A A. Lys blaå Bund. Udsparede Paneler. Blomster og øvrige Dekoration i levende Farver. Guldornamenter

JARDINIÈRE

24 × 51 × 29. Porcelain med forgyldt Broncemontering. Fransk, Louis Philippe. Lys blaa Bund, hvide Paneler, dekoreret i levende Farver og Guld

JARDINIÈRE

23,5 × 49 × 23. Porcelain, Sèvres. Mk. i blaad dobbelt L. Louis Philippe. Med forgyldt Broncemontering. Lys blaa Bund. Dekoreret med Blomster i levende Farver paa olivengrøn Bund og lidt Guld. Indvendig hvid. i Bunden Buket i levende Farver

TAFELUHR

40 × 61 × 17. Brun og forgyldt Bronze. Indfældede Porcelains Plaketter, lyseblaa Bund med polykrom Blomsterdekoration med Guldornament. Gave fra Prins Christian og Prinsesse Louise til Kammerjunker Alexander Berners Bryllup med Baroness Sophie Magdalene Holsten den 3. December 1853

VÆGFONTAINE

Overdelen 33,5 × 31 × 18. Underdelen 11,5 × 43,5 × 26,5. Porcelain, fransk. Louis Philippe. Lys blaa Bund, hvide Paneler. Dekoration levende Farver og Guld

SKRIN

18,5 × 37 × 18 5. Rosentræ. Nyrococo Bronzebeslag. Indfældede Porcelains Plaketter, lys blaa Bund, polykrom og Gulddekoration. Foret med rødt Fløjl

FORAARET
H. 14,5. Fredstrup 12

HØSTEN
H. 17,5. Fredstrup 14

SOMMEREN
H. 15,5. Fredstrup 13

VINTEREN
H. 18,6. Fredstrup 15

DE FIRE AARSTIDER

Københavnsk Porcelain c. 1780—81, dekoreret i levende Farver. Afbildet i S. B. Fredstrup: Figurer og andre plastiske Arbejder fra den kongelige Porcelainsfabrik i Perioden 1780—1820, Gyldendal 1939

CRÊMESTEL

H. 25, Diam. 26. 1 af 4. Porcelain, fransk c. 1830. Hvid med Guld. Betegnet i Bunden med rødt eller Guld Boin Palais Royal. Boin er Navnet paa Indehaveren af Porcelainsmaleriværkstedet Escalier de Cristal, Palais Royal. Han overtog Forretningen 1828 og blev i 1837 efterfulgt af M. Bouvet

JORDBÆRSTEL

13 × 35,5 × 31. Porcelain. Dekoration plastiske Blade og Bær i levende Farver. Under Bunden presset Mærke i Relief IV 10(?) R J P W i jernrødt B 4790. Paa en stærkt beskadiget Seddel: Arvet efter Enkedronning Caroline Amalie, tilføjet med en anden Skrift: død 9de Marts 1881

TALLERKEN

dyb. H. 3,5, Diam. 16,2. 1 af 2. Kinesisk Eksportporcelain ca. 1750. Dekoreret i familie rose Farver med Guld. I Bunden Dobbeltvaaben: Selby-Tuite i heraldiske Farver, hvorover det Selbyske Saracenerhoved. Del af et stort Spisestel fra det Selbyske Familiegods Biddlestone i Northumberland, der solgtes i 1918. Stellet er antagelig udført, da Thomas Selby til Biddlestone i 1751 blev gift med Eleanor Tuite. Forskellige danske Medlemmer af disses Efterslægt har erhvervet enkelte Dele af dette Stel, som var udbudt hos en Antikvitetshandler i London. Bl. a. er der en større flad Tallerken og en Kop med samme Dekoration paa Langesø. Disse 2 Tallerkner er købt i 1933 i London. Se H. Berner Schilden Holsten og Albert Fabritius: Baron Charles Joseph Selbys Descendens. København 1935 Side 147

KOP

Overkoppen Diam. 10,5. Underkoppen Diam. 16,8. Københavnsk Porcelain, c. 1860—70. Chamois Bund, Guldornamenter. I Medaillon Portret i Fotografmanér af Lensbaron Adam Christopher Holsten Carisius

FRUGTSKAAL

H. 20. Diam. 24. 1 af 3. Porcelain, Vieux Paris, 19. Aarhundrede. Indvendig hvid, udvendig forgyldt

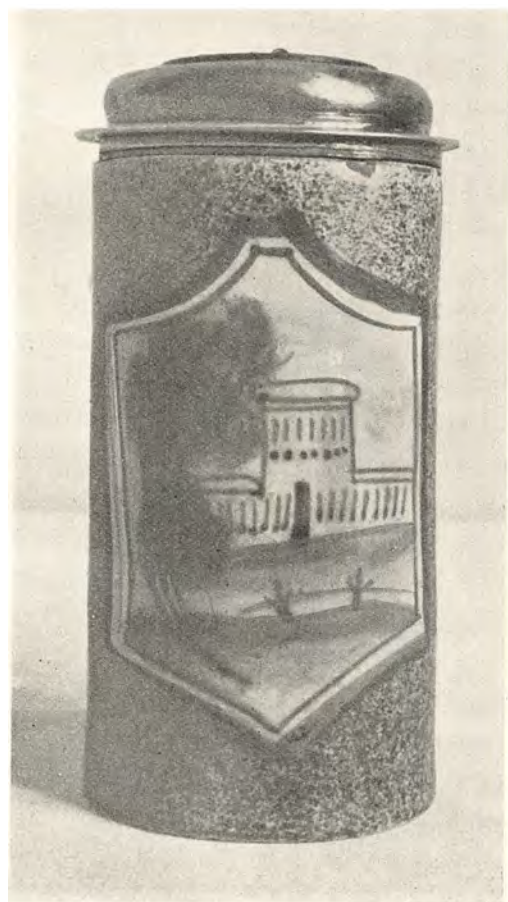
URNE

H. 26,5. Porcelain, Meissen, Marcolini, Silhuetter af Kammerherre C. F. v. Friccius v. Schilden og første Hustru f. Rantzau Ahrensburg

FAD

Fajance, engelsk, Victorian. Del af Rester af et Spisestel. Dekoration graa og sort med 2 Farver Grønt, 2 Farver Rødt og 2 Farver Gult. Mk. AURORA

2 KRUS

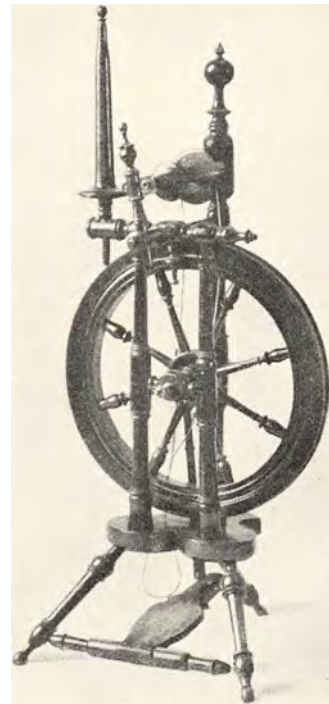
H. 17,3, Diam. 9,3. Fajance, nordtysk 18. Aarhundrede. Manganfarvet Bund, blaåt Landskab og Blomster. Solvlaag med graveret Vb. Buchwald og B H v B W = Bendix Hans v. Buchwald, som har ejet Langesø, hans Fallitbo solgte i 1684 Godset til Adolph Hans v. Holsten. Købt paa Auktion fra Hindsgaul hos Winkel og Magnussen 14/5 1935. (Auktion Nr. 175 Kat. Nr. 243)

BAKKE
Diam. 45,5. Pløt paa Kobber. 19. Aarhundredes Midte

KANDE
II. 31,5. 1 af 2. Porcelain, Imari med forgyldt Broncemontering. 19. Aarhundrede

ROK
II. 100,5. Bøge og Fyr. Gave fra Bøkepastorinde Eyermand

FISKEKUMME

H. 39, Diam. 53,5. Porcelain, Kina. 19. Aarhundrede. Blaadekoreret

DAABSFAD

H. 9,5, Diam. 50. Kobber, Régence. Hjemligt eller nordtysk Arbejde. Stammer fra Ulbølle Kirke, hvorfra det paa Grund af det verdslige Motiv er udsat af Synet

LAAGVASE

II. med Laag 64, Diam. 38. Porcelain, Kina, 19. Aarhundrede. Blaadekoreret med Landskaber

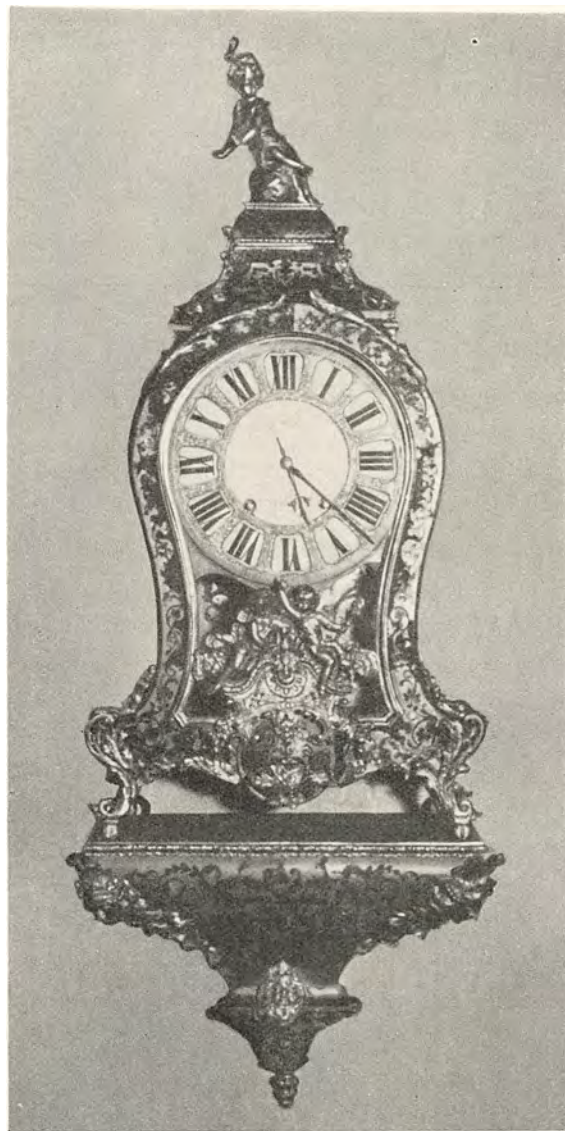
PUNCHEBOLLE

I af 2, II. 28, Diam. 19,2. Slebet Krystal, Senempire, tilhørende Puneske af Krystal i den ene Bolle

KONSOLUHR

H. inkl. Konsol 129 × 48,5 × 26,5. Sortpoleret Træ med Bronze. Rococo. Skiven hvid Emaille med blaa Tal. Bagpaa Messingplade i Værket bet. Guilme Gille, sammenskrevet A Paris. Ifølge Baillie Watchmakers and Clockmakers of the World var Guillaume Jean Gille Mester 1765—86 og boede i Paris Rue St Denis. Paa Pendulen staar: 14342 og paa Forbindelsesstykket mellem Stangen og den nederste flade Klump: 42. Inden i Værket er der Rester af en trykt Seddel med nyere Typer: H. B. H.(?) Fabrik og ... Uhre og optiske Ins... Østergade No 5 Kjøbenhavn

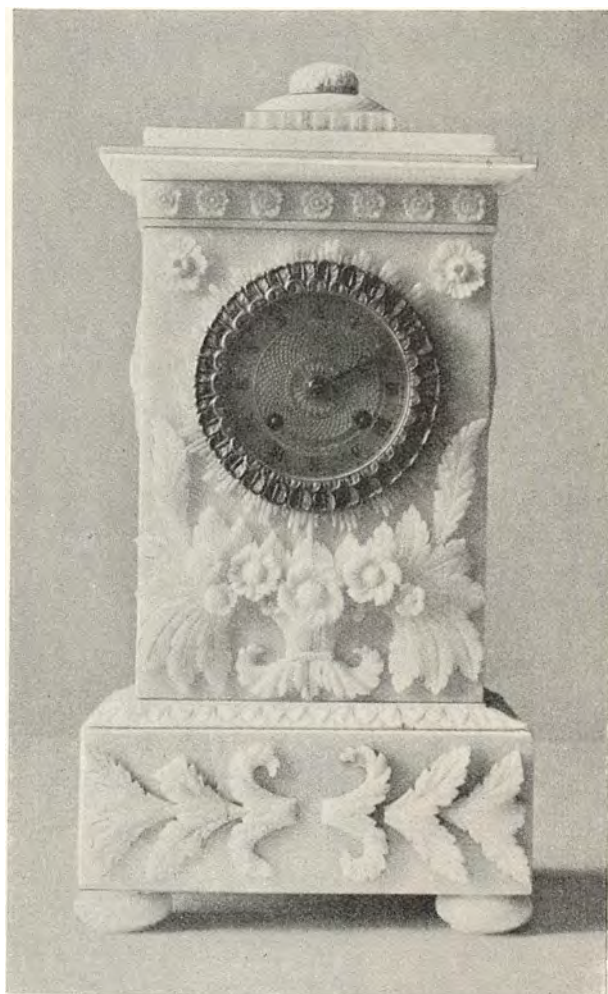
KONSOLUHR

H. inkl. Konsol 121 × 46 × 27,5. Boullearbejde med Bronze. Rococo. Skiven hvid Emaille med blaa Tal. Bet. paa Skiven: Fortin A Paris. Bagpaa Messingpladen bag Værket: Fortin sammenskrevet A Paris. Ifølge Baillie Watchmakers and Clockmakers of the World: Fortin N., Paris Mid. 18. century. Fine Boulle work

TAFFELUHR

30 × 18 × 8,5. Nyrococo, Porcelain. Uhrhuset blaaredt med forgyldte Ornementer, Figurgruppen polykrom. Købt i Odense c. 1912. Indvendig paa Messingskive staar: 2139

TAFFELUHR

36 × 19,5 × 11. Alabustr, forgyldt Bronceskive. Senempire. Bet. paa Skiven: F. Jürgensen Kiøbenhavn. Frederik Jürgensen død 1843, Søn af Jørgen Jørgensen, 1745—1811, og Anne Leth Bruun, 1755—1828. Faderen fik Privilegium 7. August 1783. Frederik Jürgensen fornyer det 16. August 1826. 1836 søgte han om at Privilegiet ogsaa maatte udvides til hans Søn Fritz Jürgensen f. 1818, men da denne først blev Svend 2 Aar senere kom det først til at gælde for ham fra den Tid. Efter Faderens Død (1843) blev han som denne Hofuhrmager og Generalinspektør over den offentlige Tidsmaaling. I 1848 overlod han Firmaet til Uhrmager Henrik Hertig. Se C. Nyrop: Urban Jürgensen, Tidsskrift for Industri 1905 S. 145

GARDINER

2 Fag. Cretonne, meget tæt og svært toskafts Bomuldsstof, sort Bund, hvide Syrener, rosa Roser, Blade svagt grønne og brune, Grene brune. Flæse af dobbelt Wienerpibe, syet med 2 Rækker Maskinstikkestering. Intet Foer. Kappe med Flæse. Gardinbaand ligeledes af Flæse, hvis underste Del bliver bredere midtpaa

GARDINER

2 Fag. Alpakka, toskafts, trykt Mønster, beige Bund, blaa Klokker med røde Kanter, Papegøjetulipaner, røde Roser, gule Georginer, røde og hvide Kurveblomster, grønne Blade, delvis med røde Kanter. Haandsyede. Ingen Flåser. Paa Kappen Kantning af ensfarvet Stof. Gardinerne syet sammen af 2 Baner

THE- OG KAFFESERVICE

St. en Olie lampe og derover et O, alt i et rhomboidt Felt, ODIOT A PARIS, Charles Odiot, Guldsmid i Paris, overtager i 1827 Faderens Firma, dør 1869. Graveret Vb. Holsten. Bestaaende af 6 Dele, Svingkedel, Thepote, Kaffekande, Spølkum, Sukkerskaal og Flødekande. Det siges at have faaet Præmie paa Udstillingen i Paris i 1859. Under Spølkummens Bund er graveret: Købt 1859 i Paris af A. C. Holsten Carisius † 1879. Ejedes senere af Regitze Estrup til 1896, J. B. S. Estrup til 1913, Magda Moltke til 1928, Adam Estrup til 1934, Hans Berner Schilden Holsten 1934, Godske Berner Schilden Holsten. Se denne Bog I Del I S. XCIII

BAKKE

63 × 47. (L. med Hanke 73). Plet, paa Kobber. St. ODIOT A PARIS DOUBLE 10 GARNITRE ARG., et Felt med en Olie lampe og DOUBLÉ, utæselige Bogstaver og 10. Graveret Vb. Holsten. 19. Aarhundredes Midte. Sikkert købt sammen med The servicet ovenfor

FORSKELLIGT INVENTAR

PAA

CLAUSHOLM

BUSTE

Marmor. Storkansler Conrad Greve Reventlow, der i 1699 opførte Clausholm Hovedbygning. Muligvis udført af Thomas Quellinus, som har sluttet Kontrakt om Udførelsen af Storkanslerens Marmorsarkofag i Slesvig Domkirke. Busten er anbragt i en Niche over Hovedportalen

DAABSFAD

H. 4,5, Diam. 45,1. Messing, Sydtyskland (Nürnberg?) c. 1575. Majuskel-formular: ICH BARTALZEIT GELVCK

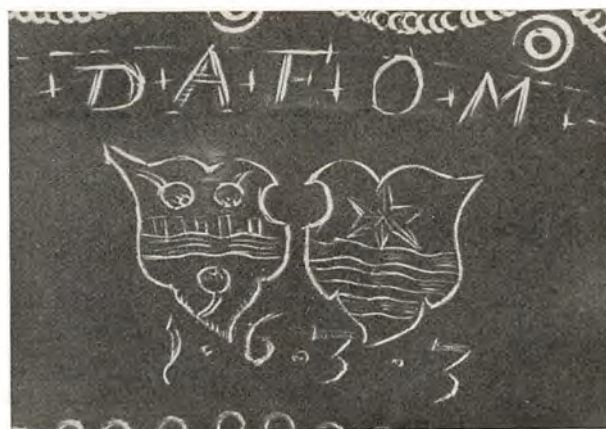
DAABSFAD

H. 7,5, Diam. 50,9. Messing, Sydtyskland (Nürnberg?) c. 1575. Minuskel-formular, som ikke kan tydes

DAABSFAD

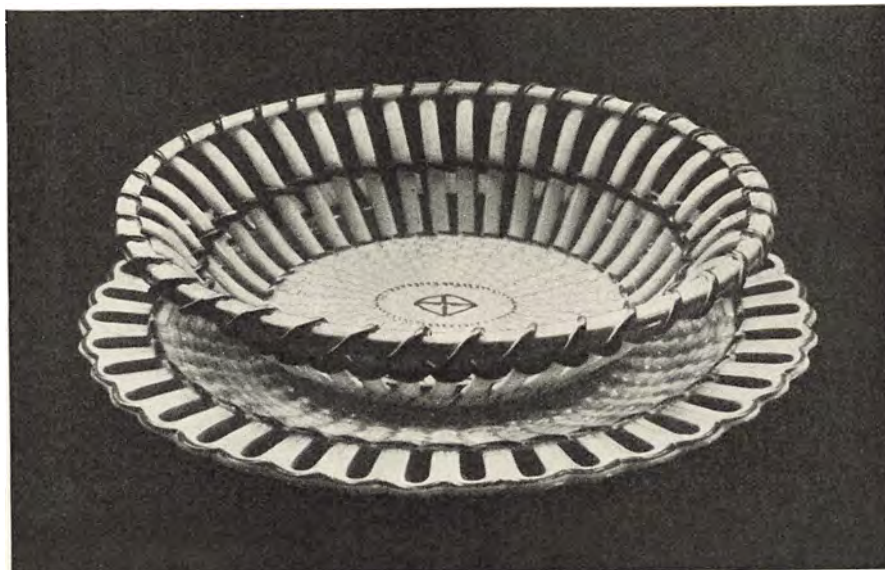
H. 4,5, Diam. 41,5. Messing, Nederlandene, c. 1625. Paa Kanten graveret Vb. Abildgaard og Vb. Iuel 1633, D. A. F. O. M. (Dorte Abildgaards fedrene og modrene) Dorte Abildgaard til Kollerup, Galten H. (1656) f. 30/10 1597 paa Skodborghus. Forældre Eggert A. f. 1560 gift 1583 med Mette Iuel. Hun skrives 1626 til Skodborghus, hun levede endnu 1657. Gift 1) 2/6 1633 i Odense med Stig Pors til Skovgaard, død o. 1645. 2) 6/5 1649 paa Antvorskov med Hr. Wentzel Rothkirck til Krogsgaard og Sneumgaard, død 1655

ALTERBOG

18,2×10,5×2,7. Bindet sort Stof. Ryggen mangler. Beslag i forgyldt Sølv, ens paa begge Sider. Paa Midterbeslaget graveret under Rigsvaabnet 1734

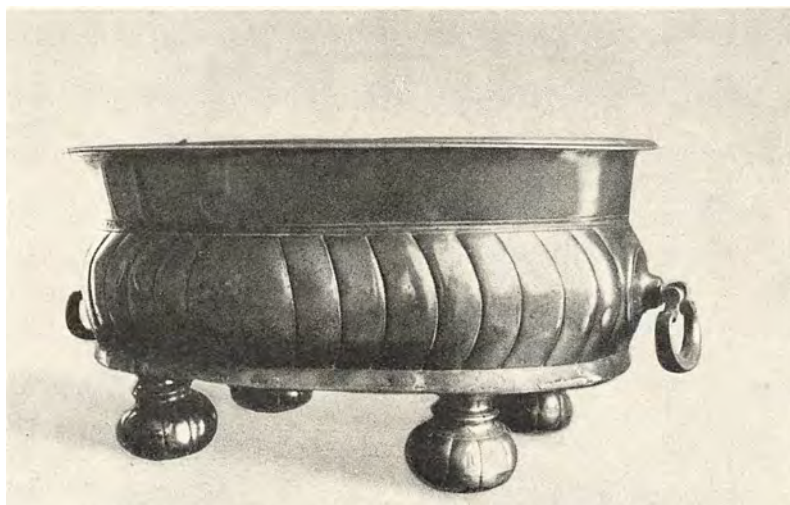
FRUGTSKAAL

7×26×23 5. Underfadet 29,9×26,1. Flødefarvet med grønne Baand. St. WEDGWOOD og ulæseligt Mærke, malet med grønt No. 349

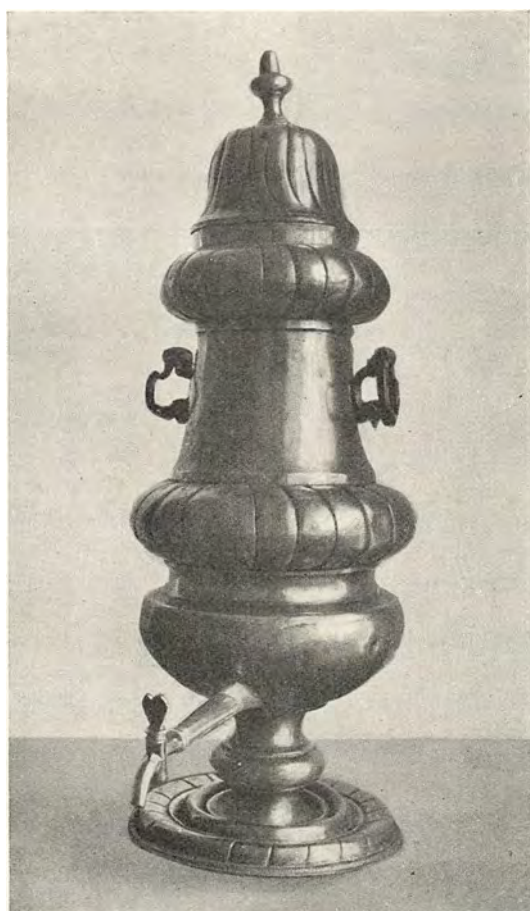
UHR

23,5×17,8×17,8 (Foden). Siderne 13,9×12,9. Forgyldt Bronze, ca. 1625

SKAAL

26×59×48. Tin. Ca. 1750. Hører sikkert til nedenstaaende Fontaine

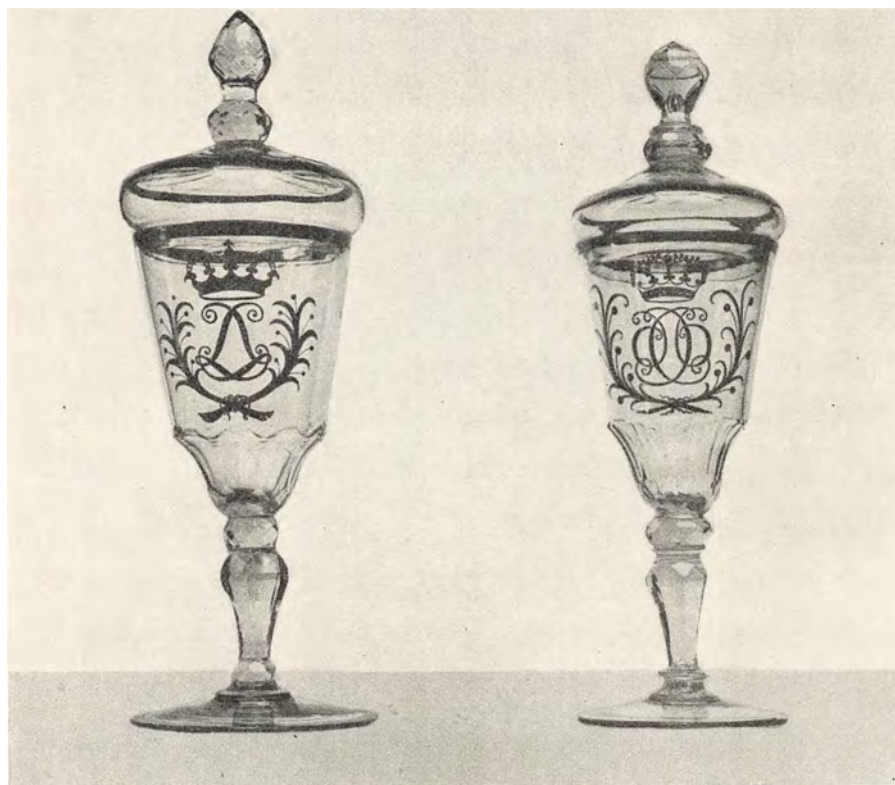
FONTAINE

H. 73. Diam. paa Midten 25. Tin. Ca. 1750

ROK

103×40×32. Træ, sortlakeret med Benzirater. Paa Siderne af Stykket ved Pedalen indridset 1617. Solgt ved Auktionen paa »Drewsens Villa« i Silkeborg April—Maj 1929 over Kammerherre Steensen-Leths (Højriis) Dødsbo. Kat. Nr. 1233: I malet Rok fundet ved Sofndal, solgt i sin Tid paa Skaffogaard, har tilhørt Anna Sofie R ventlow. Den er af Lensbaron H. Berner Schilden Holsten købt af Hr. Skovgaard ved Viborg

POKALER

Til venstre: H. 31. Diam. foroven 9,8, lyst ametystfarvet Glas, Gulddekoration. Norsk? 18. Aarhundrede.
 Til højre: H. 32. Diam. foroven 9,2. Gulddekoration. Norsk? 18. Aarhundrede

GLAS

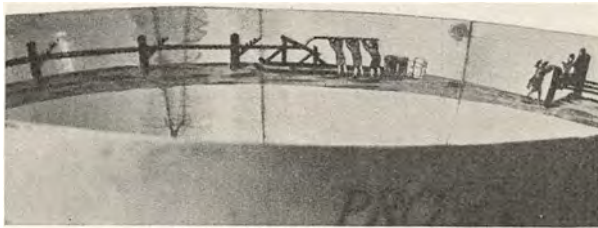
H. 12,9. Diam. foroven 11,2. Tysk. 18. Aarhundredes Begyndelse

PORCELAIN
 Ostindisk, blaadkoreret. Sidste Halvdel af 18. Aarhundrede

Ifølge Oplysning af Lensbaron A. C. Berner Schilden Holsten er Glasset fundet i Haven i Jomfrumosen for 1859

PUNCHEBOLLE

H. 16.2. Diam. 39,2. Porcelain, ostindisk. 18. Aarhundredes sidste Halvdel. Dekoration: udvendig Skibsværft, Pakhuse o.s.v. Indvendig Reberbane. Farver: Grønt, rosa, jernrødt, gult, Sepia og Guld. Bogstaverne Guld, afskygget med sort. Punchebollen har uden Tvivl været nedarvet i Familien fra Peter Appleby gennem Familierne Brown og Holck til Familien Berner. Se: H. B. S. H. Slægtbog Første Del II Side 472 og 483

Tilsvarende Puncheboller findes paa følgende Steder:

Nationalmuseet: Museumsinspektør Fru Ellen Andersen oplyser i Brev af 5. August 1946: »Punchebolle. Mus. Nr. 24/1914, Katalognummer H 50 b.

Kinesisk, »ostindisk« Porcelæn, broget dekoreret, skaalformet.

0,16 m h., indvendig: 0,13 m dyb, den lave Fod 0,21 m i Tv., 0,03 m h.

Udvendig er malet et Rundprospekt af Appelbys Plads ved Langebro paa Kristianshavn, nu Sukkerfabrik, med Pakhuse, Bolværk, et Skib paa Bedding, med Dannebrogssflag, tre Skibe liggende fortøjet i Havnen ved Bolværket, det yderste med Dannebrogssplitflag for og agter, de andre med røde Flag, det ene helt rødt, det andet har foroven i Hjørnet et lille hvidt Felt med rødt Kors. I Havnen ses et Par Robaade og en Mand paa en Tømmerflaade. Pakhusene er Bindingsværk, gulkalkede med rødt Tømmerværk. I Baggrunden ses en meget lav rød Bygning, Reberbanen?

Det ydre Prospekt har Overskriften:

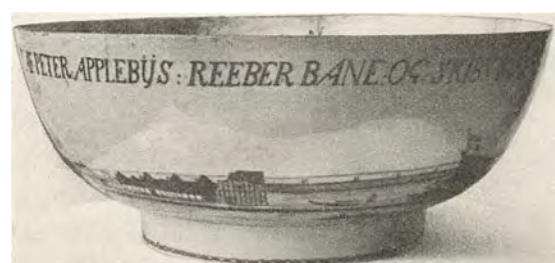
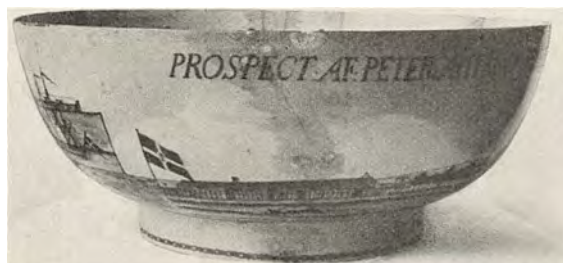
PROSPECT: AF: PETER: APPELBYS: REBERBANE OG SKIBSBYGGER
WÆRFF UDI: KIØBENHAUN.

Indvendig i Bollen er foroven malet et Rundprospekt af Reberbanen; i den ene Ende snoes Tovet af tre Mænd, i den anden ses tre »Kroge«, der betjenes af fire Mand. Langs med Tovet er ti Mand sysselsatte. Tovet strammes ved syv Pæle, hver med en udestaaende Tværgren med lodrette Pinde, hvorimellem Tovet er lagt, desuden ses paa Midten et kort, paa et Træstillads anbragt Rør, hvori tre Tovender, hvoraf Rebet snoes, løber sammen i eet. I Bunden ses fem Strøroser, den midterste størst.

Modtaget fra Norsk Folkemuseum, Oslo, i hvis Protokoller den har Nr. 199/98.

Revnet i to Dele og istandsat af Guldsmed Viggo Hansen.

Dekorationen er aabenbart gjort efter Tegninger, sendt herfra til Kina. Der eksisterer ogsaa en Bolle af Københavns Porcelæn med Prospekt af Appelbys Plads, Eksemplar i Raadhusmuseet.

Om en Bolle paa Rosenborg, se H. Hjort-Nielsen, Peter Appelby, Fader og Søn i Vor Fortid III (1919) p. 97 med Billede af Bollen.«

Punschebollens Diameter er 39 cm paa alle Leder.

Frederiksborg: (Katalog 1919 Nr. 2576, Side 174) Punschebolle af ostindisk Porcelain. Udvendig kinesisk Dekoration fremstillende: Prospekt: af: Peder: Applebys: Reeber Bane: og: Skibs Bygger Wærff: udi: Kiøbenhavn. Flag med Christian VII's Navneciffer. Indvendig ses Fremstilling af Reeberbanen, samt Strøblomster. H.16.D.38.

Museumsdirektør Andrup meddeler i Brev af 29. December 1943: »Den er købt 1899 paa Professor Studsgaards Auktion for 185 Kr. Mere kan jeg ikke berette. Den er jo utvivlsomt lavet i Kina.«

Rosenborg: Museumsinspektør Boesen meddeler i Brev af 30. December 1943: »Desværre ved vi ikke noget om Rosenborgsamlingens Appleby-Skaals Historie udover, at den i 1870-71 blev skænket til Rosenborg af daværende Fuldmægtig cand. jur. Madvig, formentlig den senere Dommer J. N. A. Madvig, d. 1919. Skaalen er 13 cm høj, og Diameteren noget varierende mellem 30,5 og 31 cm.

Københavns Bymuseum: Museumsinspektør Chr. Ax. Jensen meddeler i Brev af 3. Februar 1944: »Desværre er det ikke meget, jeg kan oplyse om Bymuseets Eksemplar af Peter Applebys Bolle. Den er erhvervet af min Forgænger ved Køb, men af hvem han købte, blev ikke noteret. Og særlige Traditioner om Bollernes Tilblivelseshistorie erindrer jeg ikke at have mødt. Bymuseets Eksemplar er broget malet, dets øvre Tværmaal 26,5 cm. [Det er altsaa væsentlig mindre end de 4 førstnævnte.] . . . Man taler om ostindisk Porcellæn, men det er blot, fordi de blev hjembragt af det ostindiske (senere asiatisk) Kompagnis Skibe. I Virkeligheden er jo alle disse Porcellæner med email-agtig Dekoration tilvirkede i Kina . . .«

Sanderumgaard: Kammerherre Ove Vind ejer et Eksemplar, der formodes at være indkøbt af Kammerherrens Farfader, Kammerherre Christian Andreas Vind til Sanderumgaard og Bækkeskov (1794—1869), der var Samler. Skaalens Højde er 16 cm, og Diameteren 36.

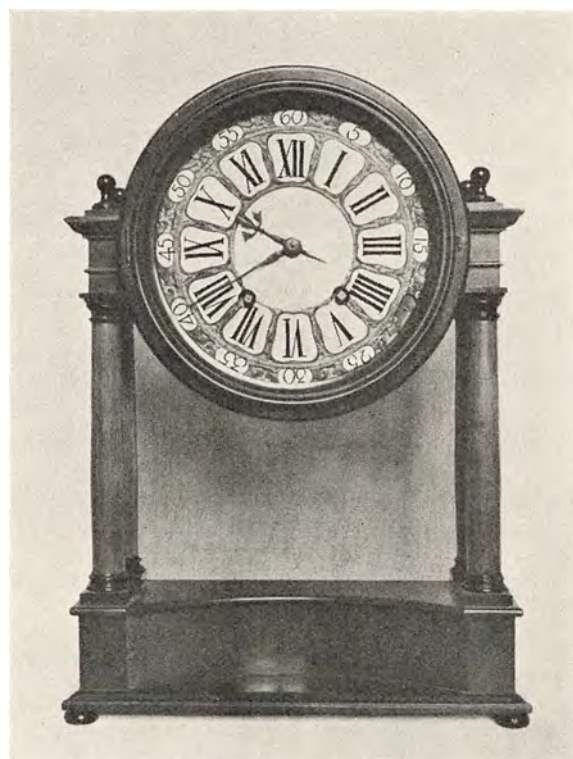

LAMPET
H. 14, B. 10. 1 af 2. Bronce, forgyldt, Louis XVI

LAMPET
H. 15, B. 10. 1 af 4. Bronce, forgyldt, Louis XVI

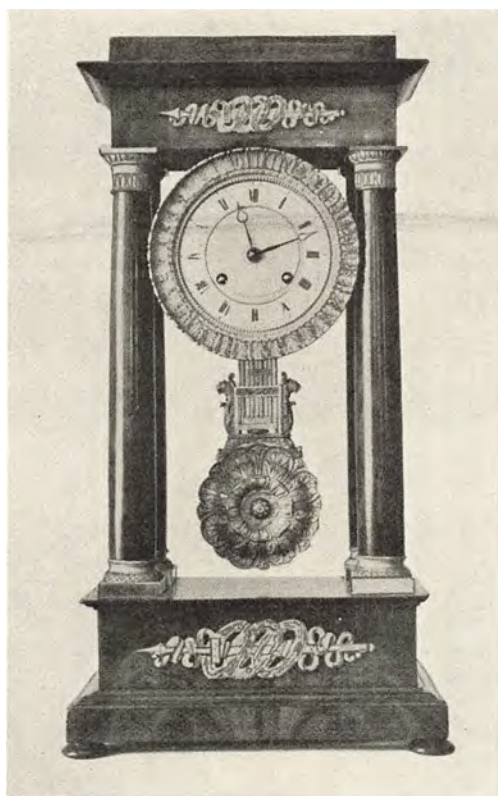

UHR
53,5×38,8×14. Mahogni og lyst Træ. Fransk, Louis Philippe. Paa Skiven: FLOURNOY A PARIS. Bagpaa Værket graveret: FLOUROY A PARIS. Det har ikke været muligt at fremskaffe Oplysninger om denne Uhrmager. Skiven hvid Emaille med blaåt. Imellem Tallene Nyrococoornamenter i støbt og cicleret Messing

FORSKELLIGT INVENTAR

PAA

HOLSTENSHUUS

TAFFELUHR

56,3 × 29,5 × 15,4. Mahogni og ciceleret og forgyldt Bronze. Empire. Skiven bet. H. L. Montandon Coppenhague. Ifølge Bering Liisberg: Urmagere og Ure i Danmark gjorde Henri Louis Montandon sit Mesterstykke i København 8. April 1817. I Baillie: Watchmakers and Clockmakers of the World anføres: Henri Louis Montandon Mester i København 1817, Paris 1820—24

KAFFEKANDE

H. 17, Diam. 9,5. Sølv, Rococo. St. 12 Z = Zittau, c. 1731. (Rosenberg 4965) Mestermærke I M S i Trepas (ikke hos Rosenberg) og Oldermandsranke. Bryllups-gave fra Godsejer Michael Treschow og Frue født Baronesse Berner Schilden Holsten til Baron og Baronesse A. C. Berner Schilden Holsten den 6. November 1880. Kanden skal være købt hos A. Michelsen

STAGE

H. 19,4. Sølv, Régence, der har været 2 Stk., den ene brændt 30/12 1908. St. KB i ovalt Felt = Knud Rasmussen Brandt, født 1701, faar Borgerskab i Horsens 1/7 1737, død 1778, Boje 1805

THEMASKINE

H. 47,5. Plet, paa Kobber, engelsk, c. 1790—1800. St. Dan. Holy/Parker & Co. og en Blomst. Stammer fra Langeso

OPSATS

H. 48,5. Wienerbronce, forgyldt. 19. Aarhundrede. Stammer fra Langeso

SUKKERSKAAL

H. 13,7, Diam. 14,2. Sølv, Blaa Glasindsats. St. Kh. uden Aar. (1853).
 Bøje 111., RH = Peter Reimer Hinnerup 1840—63. F. Dahl i ovalt Felt
 = Emil Ferdinand Dahl, født 1814, Borgerskab 6/1—1840, død 1879.
 Bøje 109S

THEPOTTE

H. 15. L. 28, Diam. 16. Sølv. St. Kh. (18)61, RH = Peter Reimer Hinnerup 1840—63, W. Christesen, født 1822, var Guldsmed i Slagelse 1846—56, Borgerskab i København 30/5 1856, død 1899, Bøje 1143, en vinget Genius med Passer og Vinkel i eliptisk Felt, under Figuren staar: Encherrettiget og CP INV i eliptisk Felt = Carl Peters, Billedhugger, han har givet Tegning til en Del Sølvarbejder bl. a. til Kunstflidslotteriet, der var knyttet til Frederiksborgs Genopbygning

OBLATÆSKE

H. 4,2. Diam. 5,8, Sølv, Barok. Paa Laaget prikkes F G D 16 W 79

TERRIN

25 × 31 × 21. Tin, Rococo

KANDE

H. 22,5, Diam. 15. Tin, 18. Aarhundrede

TALLERKEN

Diam. 24,2. Porcelain, Københavnsk, 18. Aarhundrede. Mærket 3 Bølgelinier og 2 blaa Punkter og indstemplet i Massen 2. Dekoreret i levende Farver

TALLERKEN

Diam. 25. Porcelain, Københavnsk, ca. 1800. Dekoreret i levende Farver

KAFFESTEL

Den største Kande H. 22,2, Porcelain, Meissen, 18. Aarhundredes Midte. Dekoration: Landskaber og Figurer i levende Farver, Ornamerter i samme Farver. Stammer fra Langesø

TALLERKEN

Diam. 24,3. 1 af 3. Porcelain, Meissen. 18. Aarhundrede. Indstemplet i Massen 61. Dekoreret i levende Farver

TALLERKEN

Diam. 20,9. 1 af 12. Porcelain, Københavnsk. 19. Aarhundrede. Dekoreret i levende Farver, grøn Kant med Guldlinier og Ornamerter. Sikkert kopieret efter fransk Forbillede. Stammer fra Langesø

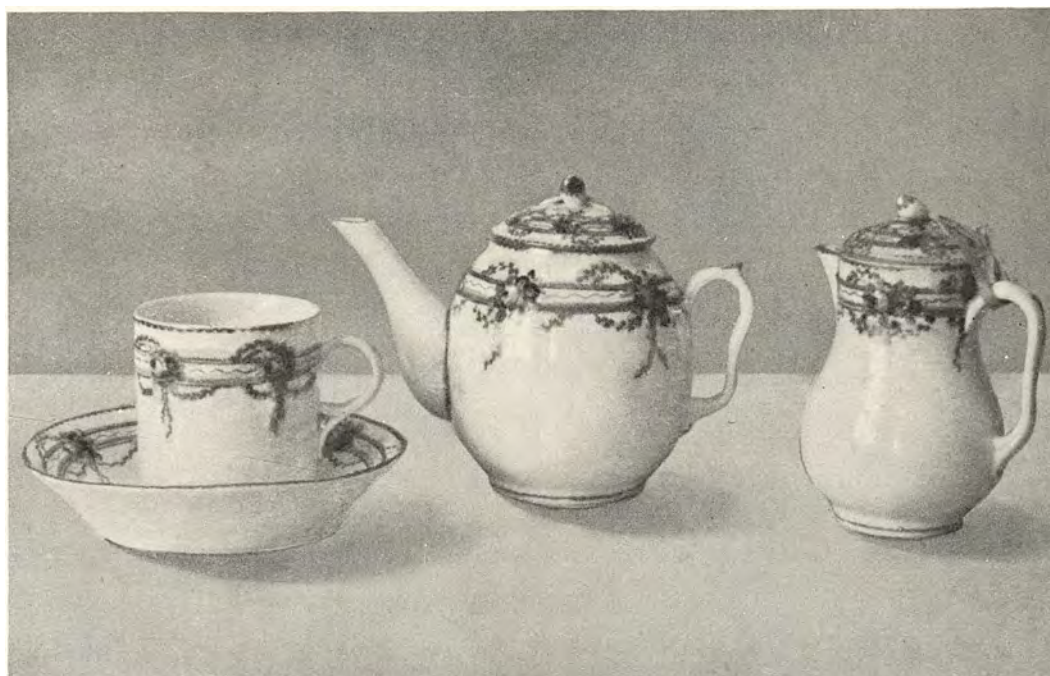
TALLERKEN

Diam. 25. 1 af 10. Porcelain, ostindisk, 18. Aarhundrede. Dekoreret i famille rose Farver og Guldkant. Paa Kanten Vaabnene Moltke og Buchwald i heraldiske Farver

TALLERKEN

Diam. 22. 1 af 6. (Der findes 2 aflange Fade tilsvarende). Porcelain, ostindisk. Dekoreret i overvejende blaåt med lidt Guld, rosa, grønt, aubergine og hvidt

THEPOTTE, LILLE KANDE, KOP

Thepotten H. 11,2. Porcelain. Meissen, Slutningen af 18. Aarhundrede. Dekoration: Blomster i levende Farver, violet, gul og grøn Linie, Guldlinier og Ornamerter. (Der findes 2 Par Kopper). Stammer fra Langesø

TALLERKEN

Diam. 21. 1 af 19. Porcelain, Københavnsk. 19. Aarhundredes Midte. Dekoration: Landskaber i levende Farver, Gulddornamerter. Stammer fra Langesø

TALLERKEN

Diam. 21. 1 af 4. Porcelain, Københavnsk. 19. Aarhundredes Midte. Mærket 3 Bølgelinier og et N. Indstøplet i Massen II X. Dekoration: Landskaber i levende Farver, Gulddornamerter. Stammer fra Langesø

UHR

72 × 54 × 30. Wienerbronce, forgyldt, Nyrococo. Paa Værket indslaaet S 190. Tallene blaa Emaille paa hvid Emaillbund. Stammer fra Langeso

KANDELABER

H. 75. 1 af 2. Wienerbronce, forgyldt, Nyrococo. Stammer fra Langeso

KANDELABER

H. 54. 1 af 2. Wienerbronce, forgyldt, Nyrococo. Stammer fra Langeso

DAABSFAD
H. 5,5, Diam. 40,5. Messing, nederlandsk, ca. 1650

DAABSFAD
H. 5,5, Diam. 42,7. Messing, nederlandsk, ca. 1650

ALTERSTAGE
H. 24, Diam. af Foden 12,4. Malm, nordtysk eller dansk
ca. 1550

STAGE
H. 28, Diam. af Foden 20,5. Messing, nederlandsk eller dansk
ca. 1675

FIGUR

H.33,8. Porcelain, Meissen, III Periode (Kaendler 1735—56). Kjolen lys rødviolet, Trøjen blaaviolet, Forklædet gult, Hovedtøj og Krave hvid. Ansigt og Hænder naturlige Farver. Stammer fra Langese

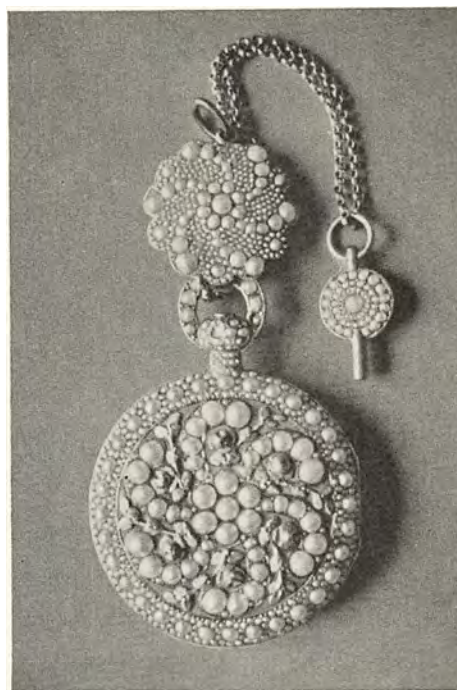
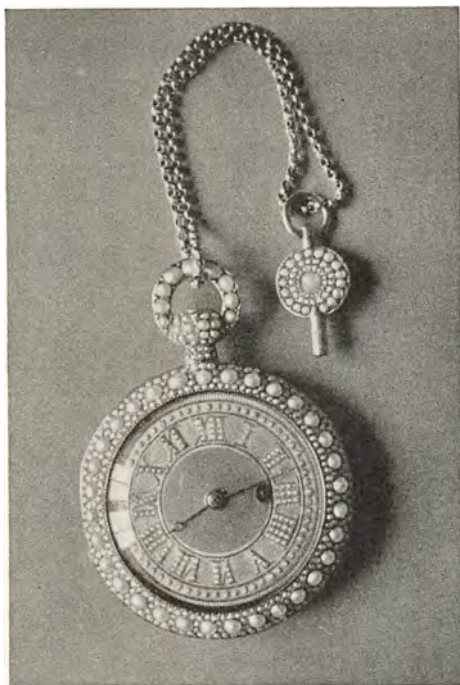
STAGE

H. 24,5. 1 af 2. Fajance, engelsk, flødefarvet

2 LIKØRKARAFLER

H. 30 og 32, Diam. forneden 16,1. Slebet Glas i forgyldt Broncemontering. Empire. Franske? Delt som Stykkerne i en Appelsin i 6 enkelte Flasker, der hver har sin Prop med Broncemontering. (1 Prop mangler). Indbyrdes lidt forskellige

UHR

Diam. 4,1. Guld, besat overalt med orientalske Perler. Sign. i Værket: Moulinié Bautre & Moynier a Geneve. I Kapslen st. 32032, i rhomboidt Felt: M 3. Skiven lyst Guld, guilocheret og punslet Bund. Tallene og Minutdelingerne Perler, nedlagt i rødt Guld, Viserne rødt Guld, Bagsiden punslet Bund. Cicelerede Grene i lyst Guld, Roser i rødt Guld. Givet af Prins Christian og Prinsesse Caroline Amalie, det senere Kongepar, til Baronesse Louise Selby født Falbe, i Anledning af, at de var Faddere til den ene af Baronnessens i 1824 fødte Tvillingdøtre, der opkaldtes efter Prinsessen

VASE

H. 61. Porcelain, Berlinermærke. Bunden lys blaagrøn med Guld. I Medaillon i naturlige Farver Kejser Wilhelm I Palais paa Unter den Linden. Medaillon er omgivet af en Guldramme med Kejserkrone. Givet 1884 af Keiserinde Augusta til den fratrædende danske Gesandts Hustru, Geheimraadinde Caroline Quaade.

VASE

H. 58. Porcelain, Fransk? Indstemplet i Massen i D. Nyrococo. Andægfarvet Bund. Paa Siderne frit modellerede, overvejende forgyldte Blomster- og Bladdekorationer. Paa Forsiden udsparet hvidt Felt med Blomster i levende Farver omgivet af en Ramme, bleu Royal Bund med »Fædtøjne» Motiv i Guld, begrænset paa begge Sider af forgyldt Reliefdekoration

LYGTEUHR

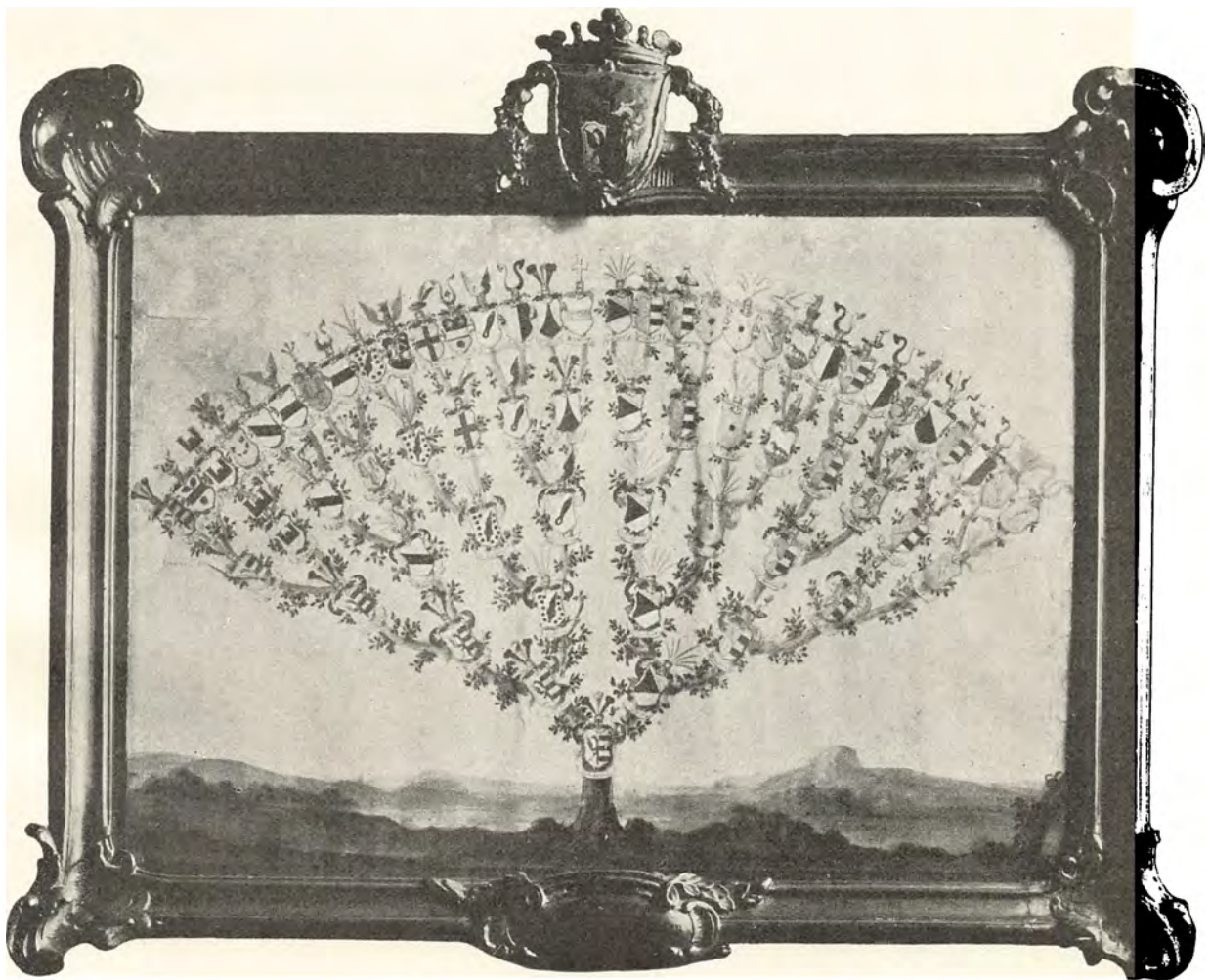
32 × 18,3 × 10. Nød med Messing. 18. Aarhundrede. Skiven forgyldt med støbte forgyldte Ornamenter med Masker. Tin Talring og rund Tinplade med: Jens Willadsen Bundgaard. Jens Willadsen Bundgaard født i Skjoldborg i Thy, Søn af Fæstebonden Villads Christensen og Kirsten Poulsdatter, hjemmedøbt 3. Adventssøndag (17. December) 1713. Borgerskab som Uhrmager i Viborg 27. Juni 1752, 6. Maj samme Aar havde han købt en Gaard i Mogensgade sammesteds. 1758 optræder han sidste Gang i Kæmnerregnskaberne. Gift 3 Gange. Han overlevede alle sine Hustruer. 6. Februar 1781 faar han en 23 aarig Datter begravet i Hammel. (Velvillige Oplysninger fra Museumsdirektor Dr. phil. Helge Søgaard, Aarhus). I Baillie: Watchmakers and Clockmakers of the World anføres: Bundgaard, Jens Willadsen, Salling ca. 1750. Der kendes fra hans Haand en Del Lygteuhre og Standuhre (se dette Værk Fig. 15 Side 177). Nogle betegnede Kiærgaardsholm (Haasum S. Rødding H. Viborg A.) og nogle betegnede Frysensborg (Hammel S. Gjern H. Skanderborg A.). Stammer fra Langesø

MALERIERNE PAA LANGESØ OG NOGET OM DEM PAA HOLSTENSHUUS

Af Museumsdirektør OTTO ANDRUP.

Der er den Egenskab ved gamle Herregaarde, som gennem Aarhundreder har været i samme Slægts Eje, at de ubevidst fortæller en Historie om de stadigt skiftende Beboere, deres Interesser og Kulturstandpunkt, ikke blot i Gaardens ydre Form, i Haveanlæg og Beliggenhedsanordninger, men vel endnu tydeligere i de tilbageblevne Dele af Rumudsmykning og af Mobiliar, Malerier og Portrætter.

Herregaarden Langesø er ældgammel; men fra de ældre Tider er der kun arkæologiske Rester tilbage, Fundamenter i Grunden, som nu er tildækkede. Et enkelt Maleri, som siges at være malet af Jan de Heem, et Frugtstykke tydeligt i Willem Kalffs Stil fra Tiden omkring 1650, er maaske den eneste Relikt af det oprindelige Langesøs Udstyr; men det kan jo ogsaa være tilkøbt i senere Tider. Hvad der nu findes, har de forskellige Ejere erhvervet efter deres specifikke Smag; det er Bestillinger fra deres egen Tid. Et Portræt af en af Gaardens tidligste Ejere, Antonius Bryske, er en moderne Kopi efter Billedet paa Frederiksborg.

Godske Ditlev Holstens 32 Ahner. 1721

Holstenshuus

Adolph Hans Holsten
1630—1694

Langesø

Ide Rathlou
1644—1700
gift med Adolph Hans Holsten

Langesø

Godske Ditlev Holsten
til Langesø og Holstenshuus
1674—1745

Holstenshuus

Elisabeth Sophie Knuth
1685—1742
gift med Godske Ditlev Holsten

Holstenshuus

I 1684 kom Slægten Holsten til Langesø, men Køberen ADOLPH HANS HOLSTEN, som fra 1667 havde erhvervet andet fynsk Gods, lagde aabenbart Accenten paa Herregaarden Gjelskov; han havde 1664 været i Hertugen af Nordborgs Tjeneste, senere Amtmand i Tønder, og blev 1668 gift 2. Gang med Ide Rathlou fra Gereby. Fra dette Tidspunkt maa de to store Portrætter, som nu hænger i »Billiardsalen« paa Langesø, skrive sig. Der var i 1775 afsat stukkerede Rammer i Væggen der, og Billederne er tilpassede dertil med en noget unænsom Beskæring. Amtmanden er fremstillet i heroisk Kostume med en pragtfuld Bøsse, og ogsaa med en da meget nymodens Paryk, som gaar langt ned i Panden, og med en af en Diamantring sammenholdt Halsklud, som, hvad der ellers er ukendt herhjemme, er prydet med brogede Broderier. Ogsaa IDE RATHLOU er iklædt et Fantasikostume, men med et tydeligt Anslag af hendes Vaabenfarver, gult, rødt og hvidt, hvortil mærkværdigt nok kommer sort; hendes Frisure med de smaa Krøller ved Siden er smykket med vajende Strudsfjer i de nævnte Farver. Ogsaa hun er fremstillet som Jæger og har i venstre Haand enten en Vifte af bløde Fjer eller Haar (som paa Billeder af Dronning Sophie Amalie), et udpræget Værdighedstegn, eller her maaske et »Federspiel«, Redskabet til at lokke Falken tilbage til dens Ejer. Et spidssnudet Hundehoved, vel en Støver, ses i Billedets nederste Hjørne. Maleren maa søges blandt de gottorpske Kunstnere, antagelig en Elev af Jürgen Ovens eller af Broder Matthissen. Portrætterne har ikke blot tilstræbt Lighed, men ogsaa villet give Udtryk for de afbildedes Magtfuldhed og Mondænitet; typiske Barok-Kunstværker. Vaabenet og Navnepaaskriften er fra 18. Aarhundrede og gentagne Gange opmalet.

Adolph Hans Holstens yngre Søn GODSKE DITLEV arvede Langesø; han var Officer, deltog med de udlaante Lejetropper i Kampen mod Frankrig og erhvervede sig 1704 ved Erobringen af Fæstningen Trarbach dennes store Vinkældre, hvad der indbragte en ikke ubetydelig Sum Penge, som gjorde det muligt for ham at udløse sine Medarvinger og senere, efter sin ældste Broders Død, overtage dennes Gods Finstrupgaard; derved forenedes Langesø

Christian Adolph Holsten
til Finstrup
1669—1710

Holstenshuus

Frederik Holsten
til Søbysøgaard
1682—1752

Langesø

med Finstrup, som 1723 fik Navnet Holstenshuus og som oprettedes til et Stamhus, hvori Langesø 1747 indkorporeredes og 1779 gjordes til et Baroni; dette bestod til Lensaflysningen 1923.

Familien Holsten var her i Landet en Officers- og Embedsslægt og ikke blandt den mest velhavende Adel; men efter det 18. Aarh.'s Sæd var det naturligt, at dens Medlemmer lod sig afmale. Hovedrækken af Portrætter samledes paa Holstenshuus; ved Omflytninger mellem Gaardenes Inventar i de forskellige Perioder kom der alligevel en Serie af Slægtsportrætter til Langesø. Hvad den øvrige Bestand af Kunstværker angaar, maa man erindre, at de Arvedelinger, som i de forløbne Aarhundreder fandt Sted, i høj Grad formindskede Bestanden af det gamle Indbo og ogsaa af de Malerier, som var samlet der. Hvad man ser, er derfor kun en Del af Stedets Udstyr gennem Tiderne, dog nok til at give en kyndig Beskuer Oplysninger.

Fra Godske Ditlev Holstens Tid findes nu kun lidet bevaret. Et Par Portrætter af ham og hans Frue fik Plads paa Holstenshuus, hvor de i hvert Fald omtales 1794; det er solide Portrætter malede omkring 1710; skønt Billederne ikke absolut er Pendanter, synes de at høre sammen. Det er nøgterne Gengivelser af de afbildede, ligner utvivlsomt, men søger kun Karakteristik gennem Accessorierne, en Officer, en fornem Dame. Hvem Maleren er, staar hen i det uvisse; men som Arbejdshypotese kan man maaske gaa ud fra følgende: Som Børnenes Fødested angives stadig, undtagen 1717, Langesø; man maa da antage, at denne Gaard har været Familiens Bopæl, og derfor er der en vis Sandsynlighed for, at Portrætterne kan være udførte af en Odense Maler. Kvindebilleder af samme Type (de to Krøller og Espriten) fra samme Tid og af samme Maler træffes ofte, f. Ex. paa Gaunø. Knud Thotts tredie Hustru var født Baronesse Putbus og stammer fra Einsiedelsborg; hun kan naturligt være malet af en Odensemaler. En saadan, Thomas Jacobsen Westerholt, kendes baade

Dronning Louise Langesø

Kong Frederik V Langesø

Dronning Juliane Marie Langesø

fra en Altertavle fra Begyndelsen af 18. Aarh. i Graabrødre Hospital i Odense og fra et Epitafiebillede i Svendborg St. Nikolai af den Lacoppidanske Familie fra Slutningen af det 17.; men det er ikke nok til at bevise eller modbevise Hypotesen om hans Mesterskab til disse Billeder.

En meget smukt malet samtidig Ahnetavle over Godske Ditlevs fædrene og mødrene Slægt, hænger indfattet i en udmærket Rococoramme, paa Holstenshuus. Paa Rammen staar 1721; men Rammen selv er efter sin Stil senere og giver derved et Vidnesbyrd om hans Søns Familieinteresse, som senere skal omtales.

Godske Ditlevs ældste Broder, Christian Adolph til Finstrupgaard, faldt som Oberst ved Helsingborg 1710. At hans Portræt er bevaret paa Holstenshuus, følger af sig selv; det er ikke signeret, men maa antages at være malet af Nic. Wichmann, der levede i København i Begyn-

sign.: D. Rach . . . Kong Frederik V Langesø

Dronning Juliane Marie Langesø

Kronprins Frederik
LangesøKong Christian VII
LangesøKronprinsesse Marie Sophie Frederikke
Langesø

delsen af 18. Aarh., specielt protegeret af Dronning Louise. Det er et af Tidens sædvanlige Officersportrætter. Endelig maa nævnes et Maleri af den yngste Broder Frederik Holsten, som var Hofmarskal og Hofjægermester i Eutin hos Fyrstbiskoppen af Lybæk, og som ejede Søbysøgaard og oprettede den til et Stamhus for Spøttrup-Grenen af de Rosenkrantz. Han er afmalet i en blaa guldgaloneret Uniform, aabenbart fra sin Eutinertid; Billedet minder om Malerier af David Richter; det er ret restaureret og synes at være en Kopi fra 18. Aarh. Originalen findes antagelig paa Godset Rosenkrantz ved Kiel hos Familien Weber Rosenkrantz.

Paa Loftet paa Langesø staar et Maleri af en ung Mand i Harnisk; det er fra Begyndelsen af 18. Aarh. Ligheden med Adolph Hans Holsten er saa udpræget, at man maa antage, at det er en Descendent; man tænker paa en af Sønnerne, Christian Adolph eller Wulff Sivert, maaske dennes Søn Christian Adolph, som døde 17 Aar gammel 1720.

Yderligere er der ikke fra Oberst Godske Ditlev Holstens Tid paa Stedet eller Stederne bevaret Malerier. Holstenshuus er jo baade ombygget og brændt og ogsaa det Langesø, som eksisterede paa hans Tid, er nedbrudt. Han døde 1745.

I Aaret 1775 opførte hans Søn, den senere Geheimeraad og Baron ADAM CHRISTOPHER Holsten Hovedbygningen paa Langesø, og ved Gaardens Udstyr tænkte der ogsaa en Del paa Udsmykningen med Slægtsportrætter. I den store Sal — Billardstuen — paa første Sal indfældedes, som omtalt, i Rococostukatur de to Knæstykker af Slægtens første Ejere af Langesø Adolph Hans Holsten og hans Hustru Ide Rathlou.

Den Besidder af Langesø, som saa daadkraftigt gennemførte den storartede Nybygning paa Langesø, havde gjort Militærtjeneste, men var gaaet over i Civiladministrationen, blevet Amtmand i Hertugdømmerne, Kirkeinspektør ved de sjællandske Ryttergodskirker og endelig 1764 forflyttet til sin Fødeø som Amtmand over Nyborg. Han var 1749 blevet gift med Adelheid Benedicte Rantzau af Panker. Hans Tjeneste knyttede ham tidligt til Hofkredsene, og han har ogsaa øget Maleribestanden paa Holstenshuus med flere kgl. Portrætter. Endnu til c. 1870 hang der de smukke Billeder af Frederik V og hans to Dronninger, Louise og Juliane Marie, Gentagelser fra Pilos Atelier fra Tiden omkring 1750—55. Kongens Billede er af den tidlige Type med den gule Køllert, men med en Teltlejr og en Bastion med et stort Danebrog i Baggrunden; han vender Kroppen mod Venstre, men Ansigtet er kun halvt en face til Venstre. Billedet er et af de sædvanlige Repræsentationsportrætter fra Pilos Atelier. Derimod udmærker Kopien af Dronning Louise, der er vendt mod Venstre, sig ved sin hele fine Farveholdning og elegante Gennemførelse. Dronning Juliane Maries Billede er ret

Kopi fra 18. Aarh.

Adolph Hans Holsten
1630—1694

Langesø

Kopi fra c. 1750

Wulf Siegfred Holsten til Gelskov
1672—1713

Langesø

flygtigt kopieret; dets Styrke er Farverne; kompositionelt er det ejendommeligt, idet det viser Kroppen til Højre og Ansigtet til Venstre, mens Kronen er anbragt paa en Pude til Højre. Det er aabenbart tænkt hængende sammen med Kongen og med den første Dronning, Dronning Louise, — det til Højre for ham; altsaa er de næppe malede samtidigt. Malerierne findes nu paa Langesø.

I den ovale Sal paa Langesø er to Buster af Frederik V og Dronning Juliane Marie opstillet, den første efter Saly, men med Signaturen: D. Rach. . . ; Dominique Rachette (1744—1809) var Saly's Elev, havde Akademiets Guldmedaille og var gift med en van Dockum; ikke desto mindre forhindrede 1770 de danske Kunstnere hans Optagelse i Akademiet mod dettes høje Ledelses Ønske. Den anden Buste er en Afstøbning efter C. F. Stanley's Buste fra 1776 paa Frederiksborg.

I den ovale Sal paa Langesø var der tidligere indmuret tre smaa kongelige Portrætter fra Tiden omkring 1790, Kopier efter Jens Juel, nemlig af Kong Christian VII i Admiralsuniform, af Kronprins Frederik i rød sløjfebesat Generalsuniform, nedfaldende, hvide Flipper over Uniformskraven og med langt, lige afklippet Haar (nærmest Rosen-

Mærket: Pict: 1735 Æt: 18

Adam Christopher Holsten
1717—1801

Langesø

borgtypen fra 1794; men lidt tidligere), og af Kronprinsessen; mærkeligt ved det sidste er det, at det hører til den Jens Juel Type fra Tiden omkring Brylluppet 1790 (Rosenborg, Glücksborg, Fr.borg); hun bærer her Christian VII's Orden, vistnok det sidste Portræt, som er fremstillet med dette Enkedronningens og Arveprinsens specielle Udmærkelsestegn.

Disse Kongeportrætter har aabenbart været af særlig Betydning for Geheimeraadens; thi i sin testamentariske Disposition 1798 efter sit andet Giftermaal bestemmer han udtrykkeligt, at disse tre Malerier, saavel som de to Buster altid skal forblive ved Lenet.

Adam Christopher Holsten har aabenbart allerede inden Nybygningen gjort meget for at skaffe sig standsmæssigt Udstyr til sin Bolig. Fra Tiden omkring 1750 synes en Række Kopier af Portrætter af tidligere Medlemmer af Slægten at være ført til Huse. Af Langesøs første Ejer af Slægten, Adolph Hans og hans Hustru, blev der taget Kopier, som nu findes paa Holstenshuus, og endelig har han ladet udføre en anden Kopi, men med ændret Dragt, rustningsklædt; dette Billede hænger paa Langesø og er, fraset Kappen, ret overensstemmende med J. Haas's Stik fra c. 1765 (Westergaard Nr. 5333, Strunk Nr. 1242). Til Langesø blev der ogsaa taget en Kopi af Holstenshuus-Billedet af Godske Ditlev. Endelig er der kommet endnu en Kopi, nemlig af Farbroderen Wulf Sivert Holsten til Gjelskov, som døde 1713. Maleriet er et typisk Roccobillede, maaske et Fantasiportræt, maaske en ændret Gentagelse efter en forsvunden Original; en lignende Kopi findes paa Arreskov. Maleren er

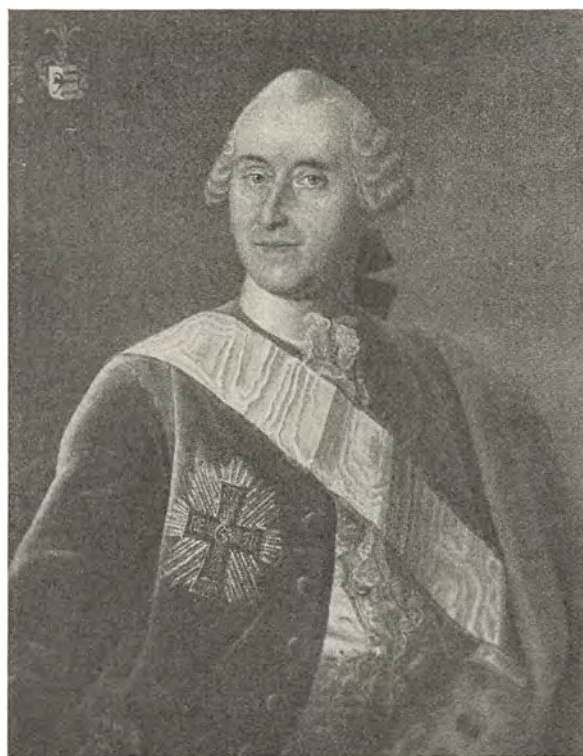
en Pilo-Elev, som ved den Tid var sysselsat paa Hvedholm, Steensgaard og Arreskov; de seneste Forskere (Bo Wennberg) har ment, at det er Greve Otto Thotts Kopist, den svenske Maler Pehr Krafft, som har været Kunstneren; men alene naar man bemærker, at han i faa Aar skulde have malet op imod 150 Kopier, tør man maaske antage, at ikke alle Arbejder er af ham; der er maaske andre Malere, der ligesom den finske Maler Isaac Wacklin, kan komme i Betragtning.

Mærkeligt er det, at der ikke findes noget Portræt af Geheimeraadens fra Aarene i 1750'erne, da disse Kopier blev udførte. Fra hans yngre Aar har man paa Langesø et Maleri (1735) af

Sign: Pinxit per A. Brünniche in Anno 1768
 Adelheid Benedicte Holsten
 f. Rantzau
 1731—1794
 Holstenshuus

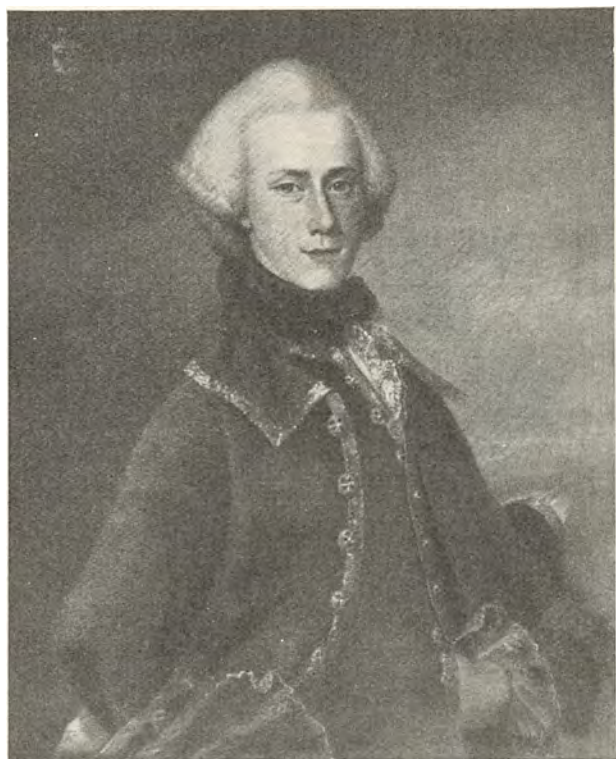

Sign: A. Brünniche Pinxit in Anno 1768
 Adam Christopher Holsten
 til Holstenshuus og Langesø
 1717—1801
 Holstenshuus

ham i hans 18. Aar, iført rød Dragt, maaske Uniform. Det synes ikke at være malet af en af de mere kendte Kunstnere; dets Lighedsbestræbelse er saa tilkæmpet, saa lidt rutinemæssig og dets Farveholdning er saa delikat, dets Udførelse saa forskellig fra Typen paa den Tids danske Hofportrætter, at man med særlig Interesse standser ved det. Er det en udenlandsk Maler? Men Adam Christopher Holsten vides ikke paa den Tid at have forladt Danmark og Hertugdømmerne. Maaske er det en Kielermaler, maaske en Odensemaler. Der levede i første Halvdel af 18. Aarh. adskillige, ikke ubetydelige Kunstnere; men man ved for lidt om dem, Hardere, Westerholt, Fr. la Croix; man har dog ogsaa Arbejder af uidentificerede Odensemalerne fra den Tid, som røber Egenskaber, som ikke var almindelige i den højofficielle Kunst. Et nærmere Studium af disse Fyenboere er meget ønskeligt; Epitafier i Kirker, Portrætter paa Herregaardene viser kunstnerisk Egenart, som ikke er uvæsentlig. Fyen er en kunstnerisk Provins af Begrebet Danmark, som burde dyrkes langt mere.

Men da man paa Langesø nu havde ydet den skyldige Tribut til Familieguderne, kom det Øjeblik, hvor Forevigelsen ogsaa maatte tilfalde de levende. Adam Christopher Holsten var rask steget paa Ærens Vej; betydningsfulde Embeder og Opgaver var overdraget ham, og Lønnen var kommen med Ærestegn; 1755 var han blevet Kammerherre, 1764 Amtmand i Nyborg Amt, hvor Holstenshuus jo ligger, 1767 blev han benaadet med l'union parfaite, og Aaret derefter 1768 kom det hvide Baand. Faa Aar før (1764) havde Fruen faaet Enkedronningens Orden.

Netop paa den Tid satte det fyenske Maleri sin pragtfuldeste Blomst; paa et Gods ikke fjernt fra Langesø, paa Wedellsborg, udførte Jens Juel sine første mere officielle Portrætter, — Billeder som i disse Dage maa assureres for høje, femcifrede Tal. Det blev nu ikke ham, hvem Opgaven at forevige Familien tilfaldt; dertil valgtes Andreas Brünniche, en gediegen og solid Mand af Kunstner-Haandværket, som gjorde sig æstimeret ved at rejse fra Gaard

Mærket: Æt. Suv 17 Anno 1768
Ditlev Baron Holsten
1751—1825
Holstenshuus

Malet af A. Brünniche 1768
Magdalene Lucie Baronesse Holsten
1750—1794
Langesø

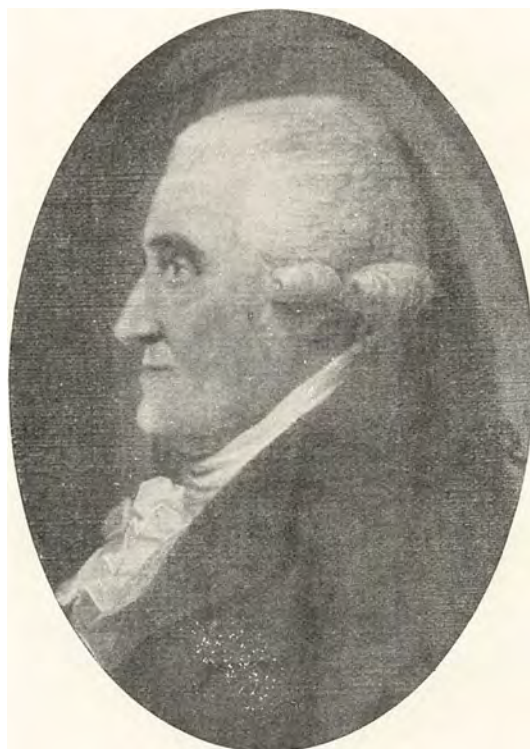
til Gaard paa Professionens Vegne, og 1768 sad da Amtmanden og hans Frue, den ældste Søn Ditlev, Datteren Magdalene Lucie, og maaske flere af Børnene, samt Amtmandens Fætter Erik Skeel Holsten til Gjelskov og Arreskov, samt dennes Hustru Birthe Kirstine Juel Reedtz for Maleren; de to sidste Portrætter hænger paa Arreskov, de tre første paa Holstenshuus, Magdalene Lucie findes paa Langesø; andre Billeder er brændt. Det er solide Portrætter, som giver enhver, hvad de skal have; Maleren ved at sno sig og ogsaa den portrætterede maa sno sig; paa Amtmanden ses baade Kammerherrenøglen, det hvide Baand og l'union. Ligheden har sikkert været god, Opstillingen udspekuleret; men naar det gælder Fortolkningen af den portrætteredes Karakter er der som en uklar Glasvæg mellem den afbildede og Beskueren. Der er intet af Baronens imponante Fremtræden; men tilstrækkeligt af hofslebne Attituder.

Adam Christopher Holsten fortsatte paa Ærens Stige. 1777 fik han Udnævnelse til Geheimeraad og de følgende Aar blev han Lensbaron og Stamhuset blev gjort til Baroni. Paa Skaføgaard hænger et Billede af den nybagte Geheimeraad, malet af Georg Fuchs 1777; det er kommet dertil over hans yngste Søn Generalen og dennes Søn Stiftamtmanden, som døde barnløs 1885, altsaa paa en Tid, hvor Estrup stod i sin fulde Magt. En lidt mat Genta-gelse eller Kopi findes paa Langesø. Ligheden er umiskendelig; men Fuchs har aabenbart tenderet mod en Karakteristik af den upaavirkelige højtstaaende Embedsmand.

Paa sine gamle Dage skulde Geheimeraaden dog atter komme til at sidde for en Kunstner. Efter sin første Hustrus Død giftede han sig næsten 80 Aar gammel med Comtesse Clara Charlotte Fanny Trampe og ved den Tid maa det smukke lille Profilbillede være malet. Det ejedes af hans anden Hustru og af hendes Datter i andet Ægteskab, Geheimeraadinde Classen f. Skeel, som testamenterede det til Langesø. Sammesteds findes en gammel, men meget diletantisk, farvelagt Tegning derefter. Billedet er ganske i Juels Stil, men det meget

Malet af Hans Hansen
Charlotte Baronesse Holsten
f. Comtesse Trampe
1774—1852
Langesø

Adam Christopher Baron Holsten
til Baroniet Holstenshuus
1717—1801
Langesø

friske Billede formentes malet af Hans Hansen, og det er sikkert nok af denne Maler, som her har været særligt inspireret. I sine Erindringer skriver han 1. Marts 1796: »Hos Geheimeraad Holsten har jeg faaet audience og skal male ham; han gaaer ogsaa paa Frierie i denne Tid, og man siger, han gifter en Pige paa 20 Aar, han selv har lagt 79 tilbage — et smukt partie!« Det gik dog langsomt med Billedet. Geheimeraaden vilde ikke sidde for ham, »paa en 80 aars gammel Mand kan ikke være meget at male«, som han sagde. I September skriver Hans Hansen i Dagbogen, at han er begyndt et nyt Slags Maleri, nemlig at male Portraiter i Profil. I October blev Maleren atter hentet til Langesø; Grevinde Trampe, Svigermoderen, tog Kommandoen. Geheimeraaden blev sat i Lænestolen og begyndte paa sine evindelige Historier om gamle Dage og saa blev han malet. Billedet skulde aabenbart skænkes til Familien Trampe, ligesom et Portrait af hans unge Hustru. Grev Trampe havde allerede i Marts, altsaa før Brylluppet bestilt et Portrait af sin Datter, og det var der længe arbejdet paa. Det er vel det Portræt af hende, som findes i Trampeslægts Eje, thi det blev paabegyndt, før han lagde sig efter Profilportrætterne. Nu findes der ogsaa der et Pendantbillede af Baronessen, et Profilbillede. Det er sikkert blevet til paa Langesø under Opholdet i Efteraaret 1796. Begge Billeder viser den Juelske og Tidens Indflydelse. De er veristiske, naturlige i Opstilling og Gennemførelse og med en mild Ynde. Maleren udfører Billedet efter sit Syn paa Modellen, ikke efter en bestilt eller vedtaget Anordning.

Ovenstaaende Portræt af Baronessen fremkom som ubekendt paa en Auktion i København for nogen Tid siden; det forestiller dog utvivlsomt hende og er malet af Hans Hansen. Det erhvervedes til Langesø.

Foruden det ovennævnte Brünnicheske Portræt af den første Baronesse findes der paa Langesø et Miniaturebillede, der har tilhørt hendes yngste Søn Generalen og efter dennes Søn Stiftamtmandens Død kom til Baron Fritz Holsten-Lehn-Charisius og derfra til Fru Alexandra Treschow, født Berner-Schilden, som atter testamenterede det til Langesøs nu-

Adam Christopher Baron Holsten
til Holstenshuus og Langesø
1717—1801

Langesø

Miniaturen kaldes:
Adelheid Benedicte Baronesse Holsten
f. Rantzau
1731—1794

Langesø

værende Besidder. Om det virkelig er Baronesse Adelheid Benedicte Holsten, f. Rantzau af Panker, faar trods Traditionen staa hen. Baronessen er født 1731 og Miniaturen malet ca. 1790; altsaa skulde det fremstille en tredsaarig, om det er hende. Det er vel en Undersøgelse værd, om det ikke kan forestille den anden Hustru Comtesse Trampe, som var født 1774. Man maa huske, at intetsteds dreves den behagende og yndige Portræt gengivelse videre end i Miniaturerne.

Fra Geheimeraadens Tid findes endnu nogle andre Billeder paa Langesø; et Dørstykke af en sydlandsk Havn i Joseph Vernets Stil skal nævnes, ligesom to Dørstykker af en lokal Kunstner fremstillende Langesø i sin nye Skikkelse og med Medlemmer af Familien afbildede; paa det ene ses alene en Rytter, aabenbart Geheimeraaden, til Hest i Gaarden. Paa det andet rider de tre Sønner, mens Geheimeraadinden og de tre Døtre ser til ved Hoveddøren; Geheimeraaden, kendelig paa Ordnerne, kommer frem i Døren ved Tjenergangen; dette Billede er meget medtaget. Begge synes malede 1780—85, at regne efter den yngste Datters Alder. Maaske er Maleren hin P. Christensen, som efter en Optegnelse fra Slutningen af forrige Aarhundrede har malet et Portræt af en af Døtrene; skønner man rigtigt om Alderen i dette, meget diletantiske Billede, maa det være den ugifte Baronesse Elisabeth Cathrine, som da var omkring de 30 Aar; selv med al sin Ukyndighed har den gode P. Christensen vel næppe villet kunne fremstille den 18-aarige Baronesse Sophie Dorothea saa ufrisk (jfr. I-2-S. 277).

Det er saaledes egentlig Geheimeraaden, som har skabt og tilvejebragt Grundlaget for Portrætsamlingerne paa de to Gaarde. Han havde tre Sønner; han synes at have tiltænkt hver sine Billeder; men i en Deklaration af 1794 efter den første Hustrus Død bestemmer han, at en Familierække ligesom Kongebillederne paa Langesø stadig skal blive ved Lenet (jfr. I-2-S. 237).

Da Geheimeraaden kort efter Aarhundredskiftet lukkede sine gamle Øjne, tiltraadte hans ældste Søn **BARON DITLEV HOLSTEN** Baroniet. Af ham findes nu to smaa Miniaturer paa Langesø; den ene er utvivlsomt rigtigt benævnet, en lidt bleg civil Miniature, som meget ligner Brünniches omtalte Billede. Den anden, en ung Mand i rød Uniform fra ca. 1780,

Langesø ca. 1785

Langesø

er tvivlsom. Det er vel i Paaskrift fra Slutningen af forrige Aarhundrede kaldet Geheimeraadens, hvad Kostume og Tid gør umuligt; man har saa ment, at det maa være Ditlev Holsten. Der er udpræget Lighed; men dels vides Ditlev ikke at have været Militær, dels passer Alderen kun slet. Imidlertid er det en testamentarisk Gave til den nuværende Ejer fra Godsejer Jacob Estrup, hvis Moder, Baronens Farmors Søster, havde faaet den af Geheimeraadinde Classen, der som omtalt besad en Del Langesø-Mobilier gennem sin Moder, Geheimeraadens anden Hustru. Jeg vilde dog tro, at det er et Ungdomsportræt af Geheimeraadens tredie Søn, Generalen Cai Ditlev Holsten (jfr. I-2- S. 280).

Baron Ditlevs Hustru Sophie Dorothea Rantzau af Panker er repræsenteret ved et lille ovalt Billede fra 1790'erne. I sin ovennævnte Dagbog skriver Hans Hansen, at han straks efter sin Ankomst til Odense ved Nytaarstid 1796 fik Bestilling paa et Portræt af Baronessen; »det er en levende og geswatzig Kone«, der stadig bestemmer sig om og har daarlig Tid til at sidde for ham. Derimod synes Maleren efterhaanden bedre om hendes Mand, Kammerherren, af hvem han først følte sig overset, men som siden talte om Italien og om Düsseldorf-galeriet; han gik for at være lidt underlig, efter Folks Sigende, fordi hans Fader havde opdraget ham saa haardt »og sandelig en for haard Opdragelse kan ogsaa gjerne gøre Folk forrykte. Faderen maae ogsaa være en snurrig Patron«.

Ægteparret havde da Hus i Odense og selv som Besidder af Baroniet benyttede de det ofte. Ditlev Holstens Periode synes at være gaaet ret spørløst hen over Langesø. Baronessen flyttede som Enke til Gaarden i Odense, hvor hun døde 1837.

Langesø gik med Baroniet over til Ditlevs Broder Admiral HANS HOLSTEN, der dog forblev i sin Embedsstilling og Embedsbolig i København og straks overlod Driften af Langesø

Ditlev Baron Holsten
1751—1825

Langesø

Miniaturer

Før 1779
Ditlev Cai Baron Holsten i norske
Livregiments Uniform
1762—1834

Langesø

til sin ældste Søn, Legationssekretæren Baron Adam Christopher, som derfor traadte ud af Karriøren for at vie Godserne sit Arbejde.

Dog blev Admiralens Periode af nogen Betydning for det nuværende Langesøs Udseende; thi enkelte Ting fra København naaede efter hans Død derhen; særlig kom en Del gode Portrætter til Langesø. Først maa nævnes det store Maleri af Admiralen, som Vilhelm Gertner 1844 malede; Billedet har hele den Gertnerske massive Tyngde og Materialisme; men dette tiltrods giver det et fast og smukt Billede af den gamle Søulk og Administrator; man maa regne det blandt Gertners bedste Portraiter. Det er meget naturalistisk, lidet »aandfuldt«, men saa gediegent og saa værdigt gengivende den højtfortjente gamle Søulk og Hædersmand. Maleriet staar i Forbindelse med det Opdrag, som Christian VIII havde givet Kunstneren, nemlig at male nogle Billeder fra Kongeparrets Salving 1840 i Frederiksborg med Portrætter af de indbudte Stormænd. Der findes en Del Tegninger af Admiralen fra Gertners Haand; en, signeret 1846, er kommet til Langesø for nylig som Gave fra Amtmand H. Jonquières, hvis Moder havde arvet den fra Stamperne, der jo gennem Kaaserne var knyttet til Familien.

Et Maleri af Admiralen, fra Brünniche-Serien 1768, brændte med Holstenshuus.

Et Par Pasteller paa Langesø, muligvis af P. Coopmann eller af N. Moe, viser Hans Holsten i Marinens Kommandøruniform og med Ridderkorset og Sølvkorset; altsaa maa Billedet være udført lige omkring 1825, før han 1826 blev Kommandør af Dannebrog. I Uniformopslaget bærer han et Dannebrogbaand, aabenbart et Tegn paa Dekorationen for Slaget paa Rheden. Hans Hustru har en turbanagtig Baret paa Hovedet. Portrætterne har Lensbaronen købt paa Hjortholm, hvortil hans Farmoders Søster Fru Estrups Dattersøn Jacob Neergaard formentlig har erhvervet dem i Handlen.

Paa Langesø findes ogsaa et Par gode og levende Miniaturer af Ægteparret. De er signerede: C. Horneman; Admiralens er dateret 1830. Uniformen er med Contreadmirals Distinktioner og han bærer Kommandørkorsene, Sølvkorset og Medaillen. Den over halvfjerdsaarige Mand er malet noget sammensunket; Ansigtstudtrykket er mildt forekommende; naturalistisk, men noget neutralt; Kunstneren har aabenbart intet Indtryk faaet af Modellen. Hustruen har en stor Baret af blaåt og gult mønstret Stof og bærer det store Smykke, som endnu findes paa Langesø, men det er langt fastere i Gengivelsen. Portrætterne er erhvervede

Sign: Horneman 1830

Langesø

Regitze Sophie Baronesse Holsten
f. Kaas
1769—1841

Sign: Horneman 1830

Langesø

Miniaturer

Hans Baron Holsten
til Baroniet Holstenshuus
1758—1849

til Langesø fra Skaføgaard, hvortil de var komne fra Baron Fritz Holsten-Lehn-Charisius. Svarende til disse Miniaturer hænger to Pasteller af samme Kunstner paa Holstenshuus. Admiralindens Portræt er ogsaa signeret 1830 og følger nøje Miniaturen, derimod er Admiralsens først udført 1834, og der er foretaget visse Ændringer. Figuren er rettet op, og Ansigtstudtrykket har faaet større Myndighed og Beslutsomhed; i

Mellemtiden var Hans Holsten jo ogsaa blevet Første Deputeret i Admiralitetet.

Admiralen var gift med Regitze Kaas. Ogsaa Kaas'ske Portrætter fandt Vej til Langesø. Med omtrent samme Proveniens (Baron Holsten-Lehn-Charisius—Fru Estrup og Baron Holsten-Lehn-Charisius—Jacob Estrup) erhvervedes 1941 to smukke Pasteller af Jens Juel, nemlig af Admiralinden med 1800-Frisure med Krøller og blaat Shawl og af Admiralens Svigerfader, Admiral Fr. Chr. Kaas, malet ca. 1790 i Viceadmiralsuniform og med Storkorset. En gammel Kopi i Olie efter Admiralindens Billede findes ogsaa paa Langesø. Endelig hænger her det yndige Billede af Admiral Kaas' første Hustru Sophie Elisabeth, f. Charisius, et af Jens Juels fineste Portrætter, malet 1770; Hovedbilledet findes endnu paa Nysø, hvis første Baron af Stampenborg var gift med Admiralinde Holstens Søster. Et henrivende Rococo

Sign: I. Vilh. Gertner fc. Kjøbenhavn 1846
Admiral Baron Hans Holsten
1758—1849
Tegning af Gertner

Langesø

Sign: Horneman 1830
 Regitze Sophie Baronesse Holsten
 f. Kaas
 1769—1841
 Holstenshuus

Sign: Horneman 1834
 Hans Baron Holsten
 til Holstenshuus
 1758—1849
 Holstenshuus
 Pasteller

Miniaturebillede af samme som purung, malet af Chrf. Foltmar, har Langesøs Ejer modtaget fra sin Kusine Fru Major Tham, f. Treschow, der har faaet det gennem sin Moder efter Baron Fritz Holsten-Lehn-Charisius, der var Barnebarn af den fremstillede og Farbroder til Fru Thams Mormoder.

Ogsaa en Miniature af Admiralinde Holsten, f. Kaas, er det lykkedes den nuværende Ejer af Langesø at erhverve; den er utvivlsomt tegnet af J. J. Turretin.

En Række Profiltegninger af Admiralen, Admiralinden og deres tre Sønner, er udførte ca. 1815. De stammer fra Baron Fritz og en lignende Suite, stammende fra deres Descendenter i Familien Reedtz-Thott, findes hos Stiftamtmand Berner i Aalborg.

Admiral Holsten var Geheimeraadens næstældste Søn. Der var,

Christian Emil Baron Holsten
 1802—1828

Langesø

Pastel af Jens Juel
Regitze Sophie Baronesse Holsten, f. Kaas
1769—1841

som omtalt, endnu en Søn Baron Ditlev Cai Holsten, der døde 1834 som Generalmajor, og som var gift med Admiralindens Halvsøster Sophie Elisabeth Kaas. Med dennes ugifte Søn Stiftamtmand Baron Fr. Chr. Holsten uddøde denne Gren af Familien. Et Maleri af Generalens Hustru i den gængse staaiblaa Silkekjole og med stor Kappe med blaa Baand, malet af J. F. Møller 1839, fin-

Miniature, formentlig af J. J. Turretin
Regitze Sophie Baronesse Holsten, f. Kaas
1769—1841

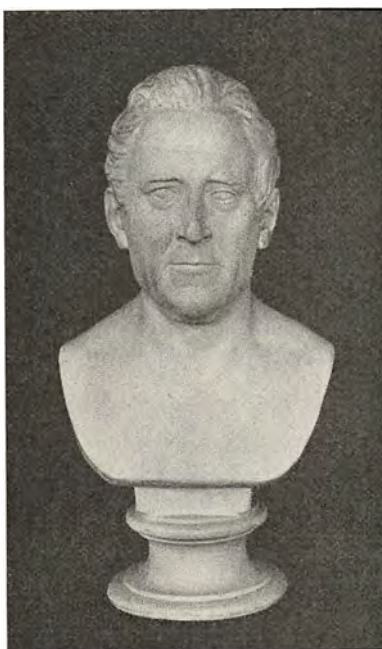
des paa Langesø; det har Baronens faaet af sine Slægtinge, Frøknerne Treschow. En noget afbleget Miniature af Generalen som Gardeofficer før 1800, formentlig malet af Cornelius Hoyer, har Baronens modtaget gennem Fru Treschow fra Baron Fritz Holsten-Lehn-Charisius.

En anden Miniature, tydeligvis af en ung Mand af Slægten Holsten, er, som ovenfor omtalt, kaldet Geheimeraaden som ung, derefter Ditlev Holsten. Men det er umuligt paa Grund af Tid og Kostume. Den er afbildet (I-2-S. 213) som Baron Ditlev; men denne vides ikke at have været Officer, og Billedet viser en rød Uniform med sorte Rabatter og Sølvknapper. Det er i norske Livregiments Uniform. Det forestiller derfor ikke Ditlev, men Cai Ditlev Holsten.

Det er nævnt, at Admiralen var i Slægt med Stamperne paa Nysø. Paa Admiralens 82

Aars Fødselsdag den 17. November 1840 fuldendte Thorvaldsen paa Nysø hans Buste. Marmoreksemplaret brændte med Holstenshuus; en gammel Afstøbning findes paa Langesø.

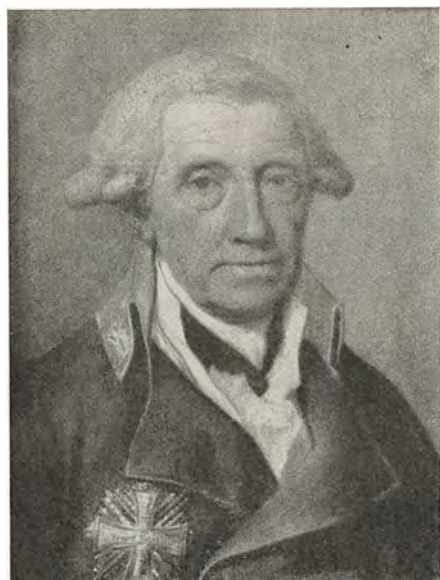
Rækken af Kongebilleder forøgedes i Admiralens Tid med fire, alle ret smaa. Et Portræt af Frederik VI er malet i Admiralsuniform, utvivlsomt en ændret Kopi efter Eckersbergs kendte Profilportræt fra 1820; den Slags smaa Kopier tillægges ofte Vilh. Bendz. Af Christian VIII er der to Portrætter. Det ene, af Emil Bærentzen, er malet paa Træ og viser Kongen civil i sort Dragt med Ordensbaand og Elefantstjerne mod

Admiral Baron Hans Holsten
1758—1849
Buste af Thorvaldsen

Langesø
Mærket: Nysø den 17. Novbr. 1840

Pastel af Jens Juel
Admiral Frederik Christian Kaas
1727—1804

rød Baggrund, det andet tillægges utvivlsomt med Urette Wilh. Marstrand og fremstiller ham i Generalsuniform med danske Ordener og med blaa Kappe lagt over venstre Skulder; maaske er det malet af C. Rahl. Det fjerde Billede af et Medlem af Kongehuset er ganske lille; det forestiller Dronning Caroline Amalie og er malet paa Træ. Kunstneren er Vilh. Gertner, og Billedet vi-

Miniature af Christopher Foltmar
Sophie Elisabeth Kaas f. Charisius
1743—1769

ser Dronningen i hel Figur staaende foran det store Portræt af Kongen i Højesterets Uniform, det Billede, som Dronningen ejede og testamenterede til Lensgreve Danneskiold Samsøe paa Gisselfeld.

Admiralen havde tre Sønner, Baronerne Adam Christopher, der succerede ham som Lensbaron, Frederik Christian (Fritz), der blev Geheimekonferensraad og Baron Holsten-Lehn-Charisius, og som den tredie Sekondlieutenant i Marinen Chr. Emil Holsten, der døde 1828, 25 Aar gammel. Af ham findes et lille Billede paa Langesø; af Baron Fritz et ovalt Maleri fremstillende ham i civil Dragt. Det er med tvivlsom Ret tillagt Vilh. Gertner. Derimod findes der paa Holstenshuus et smukt lille Portræt af ham, utvivlsomt malet af Emil Bærentzen.

Hele denne ovenfornævnte Holsten-Kaas Suite af Portrætter kom dog først efterhaanden til Langesø. I Stilhed blev Væggene i enkelte Rum prydede paa anden Vis. Som omtalt havde Admirals ældste Søn ADAM CHRISTOPHER faaet overladt Driften af Baroniets Gaarde og han slog sig ofte med Familien ned paa Langesø. I Aaret 1826 havde han ægtet Magdalene Friccius von Schilden, hvis Moder var en Comtesse Rantzau-Breitenburg. Baronessen døde 20 Aar efter paa Langesø; men hendes Epoke satte et stærkt Præg paa Gaardens Indre. Hun malede og var literært interesseret, havde Sans for Natur og for mere forfinet Livsførelse. Det kan være, at Familiens Indkomster ikke har været særlig store, saa længe Lensbesidderen, Admiralen, levede, og han overlevede sin Svigerdatter i tre Aar; hun formaaede dog at give Stedet et eksklusivt Præg; man se blot paa det Par Smaabilleder af Interieurerne, fra Trediverne og

Sophie Elisabeth Kaas f. Charisius
1743—1769

Langesø

Sign: I. Vilhelm Gertner pinx. 1844

Admiral Baron Hans Holsten

Langesø

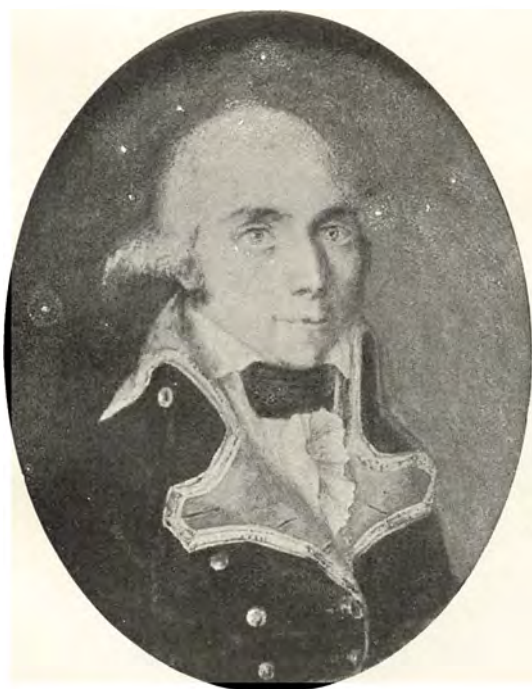

Malet af Emil Barentzen
Kong Christian VIII
Langesø

Malet af I. Villh. Gertner
Dronning Caroline Amalie
Langesø

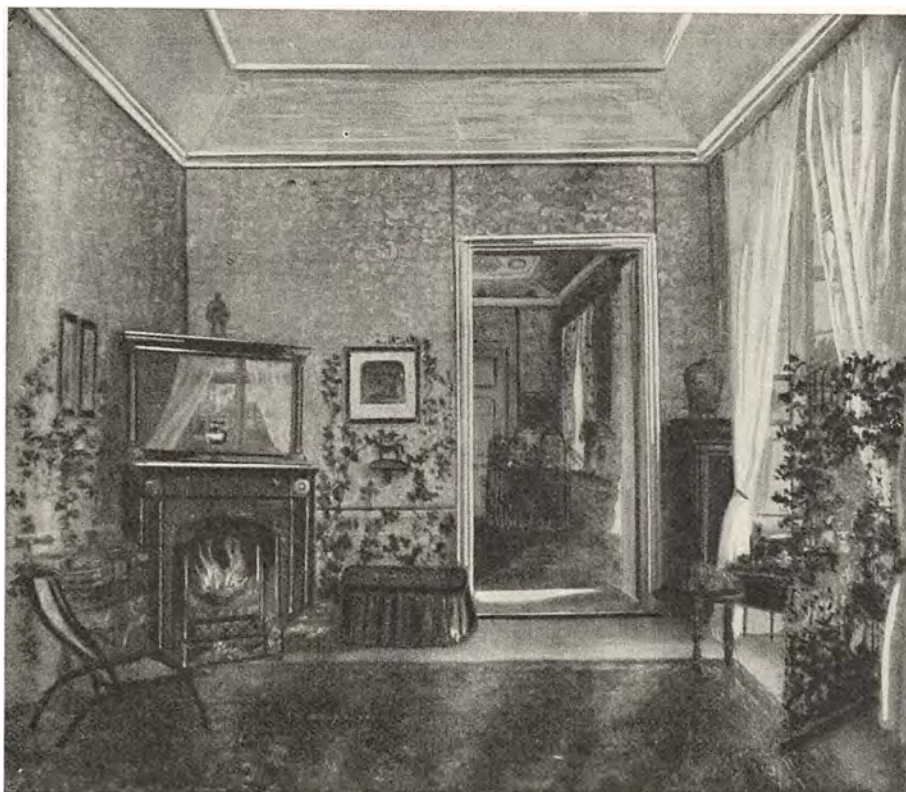
Smaa Malerier

Miniature, af Cornelius Hoyer
Generalmajor Baron
Ditlev Cai Holsten som Officer i Livgarden c. 1795
1762—1834
Langesø

Sign: J. F. Møller 1839
Sophie Elisabeth Baronesse Holsten
f. Kaas
1773—1857
Langesø

Maleri

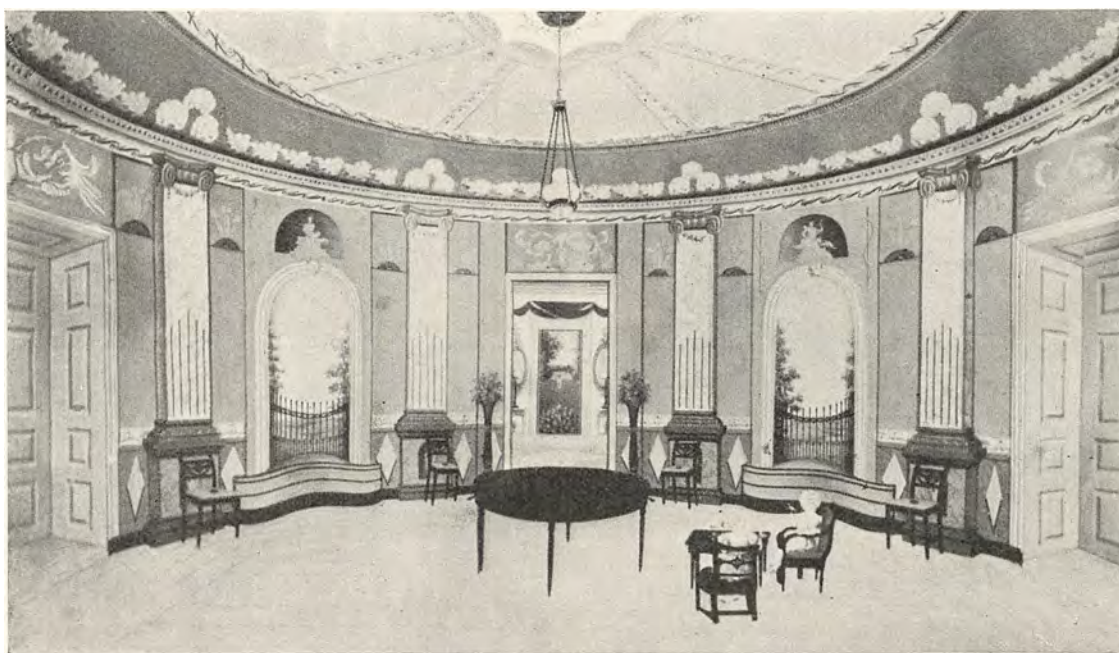
Langesø nordvestre Hjørneværelse
vistnok midt i 19. Aarhundrede

Holstenshuus

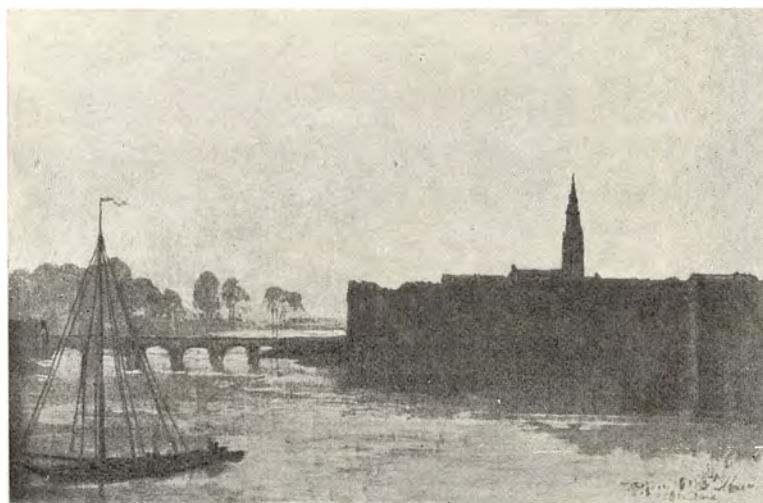
Fyrrene, med hvilken rolig og enkel Elegance alt er arrangeret. Hun var aabenbart meget kunstinteresseret og fra hendes Ungpigetid skriver sig maaske det smukke lille Billede af Elbbroen ved Dresden, som er malet af J. C. Dahl 28. May 1820.

Baronessen malede selv meget, efterhaanden helt dygtigt. Det var ikke blot hendes egne smaa fordringsløse Landskaber fra Danmark, Sydtyskland og Italien (signerede MH eller H. eller Helene 1842—46, eller hendes Kopier efter J. L. Jensens Blomsterbilleder, eller

mærkbarere den smukke Kopi efter Constantin Hansens Billede fra Colosseum, som nu dækkede Vægge paa Langesø. En Række Familiebilleder fra Haseldorf førte hun med. Et fint lille Maleri af Faderen, Amtmand Kammerherre Chr. Fr. Friccius von Schilden, hænger der, formodentlig et Arbejde af Tischbein; et lignende findes paa Haseldorf. Et Portræt af Moderen, Sophie Magdalene Rantzau, er ringere; Mage dertil findes paa Breitenburg og bærer paa Rammen Signaturen: Carl Ramm, Maler, Itzehoe. Et andet, yngre Portræt af

Vestibulen paa Langesø
Gouache udført ca. 1835

Holstenshuus

Sign: Dresden d. 28. May 1820 Dahl

Elbbroen og Slottet i Dresden
Skitse af J. C. Dahl

Langesø

hende med Slør og graablaa Kjole findes paa Langesø. En Meissner Vase med Marcolinis Mærke er dekoreret med Silhouetter af Kammerherren og hans første Hustru Comtesse Marie Louise Henriette Rantzau og staar sammesteds. Ligeledes findes her et typisk Grøger-Portræt fra 1810 af Baronessens Morbroder, den højt betroede Statsminister Greve Conrad Rantzau-Breitenburg, i en sort, guldbesat Uniform og med Johannitterordenen. Af hendes Søster Arminia Friccius v. Schilden, som ægtede

Dr. Eckhoff, hænger der et meget smukt Maleri. Hun er i en udskaaet Kjole af brunt Silke, rafineret syet med stramt Liv og store brusende Ærmer. Det er saa frit malet, at det bringer C. A. Jensen i Erindring, men er dog næppe malet af ham.

Netop denne Maler har Baronessen siddet for omkring Tiden for sit Bryllup; i 1826 malede han nemlig det Billede, som hænger i Dagligstuen paa Langesø; et henrivende blond Kvindeportræt, fint i Farven, den lyse Hud mod den sortgraa Silkekjole.

Børnene i Ægteskabet fødtes hurtigt paa hinanden, tre Døtre, og de blev malede som smaa. Et lille Billede af de to ældste altsaa fra ca. 1833 kan næppe skyldes Moderens Pensel; der er i den malede Stol saa meget af Eckersbergelevernes Malemaade og i Kurven en saadan Tegnefærdighed, at man maa tillægge en fuldt uddannet Kunstner dette Billede. Kan det være Wilh. Bendz? Det synes mere end sandsynligt.

En Tegning af Baronessen med de tre smaa Piger fra ca. 1837 er utvivlsomt tegnet af W. Heuer. Der hænger ogsaa en meget net farvelagt Tegning af de tre Børn i 1841; den er signeret af Edv. Lehmann. Samme Aar og samme Kunstnernavn findes paa en lille Akvarel af Baronessen i blaa, smaamønstret Kjole; Langesøs Ejer har for nogen Tid siden modtaget den som Gave fra Mejeribestyrer Poulsens Hustru.

Wilh. Bendz malede i Odense, og han har 1831 henholdsvis 8. og 20. Marts 1831 malet to Portrætter af A. C. Holsten og af Baronessen; de hænger paa Holstens-

Sign: M. H. 1842

Strandbillede
Malet af Baronesse Magdalene Holsten
tidligere Skaføgaard

Langesø

Christian Frederik Friccius v. Schilden
1747—1804

Langesø

Sophie Magdalene Friccius von Schilden
f. Rigsgrevinde Rantzau
1766—1849

Langesø

Andreas Conrad Peter Rigsgreve Rantzau til Breitenburg
Statsminister, 1773—1845
Malet 1810 af Gröger.

Langesø

Arminia Eckhoff
f. Friccius v. Schilden
1799—1878

Langesø

Sign. C. A. Jensen pinx. 1826 Langesø
 Magdalene Baronesse Holsten
 f. Friccius von Schilden
 1797—1846

Sign. I. Vilhelm Gertner 1866 Langesø
 Adam Christopher Baron Holsten Carisius
 1793—1879

Sign: Eduard Lehmann 1841 Langesø
 Baronesserne Regitze, Sophie Magdalene og Emilie Holsten

Tegning Langesø
 Magdalene Baronesse Holsten
 f. Friccius von Schilden
 med sine 3 Døtre

huus. Men paa Langesø findes et Par mindre Portrætter af dem af samme Maler. Baronens er signeret W.B. 1831.

A. C. Holsten blev Enkemand 1846 og succederede 1849 sin Fader. Fra hans Ungdom findes en Miniature, som nu fra Skaføgaard er naaet til Langesø; den maa være malet i Udlandet i hans Legationssekretærtid.

1853, da hans ældste Datter Sophie Magdalene blev gift med Ritmester Gustav Alexander

Berner, gav han i Opdrag til Maleren Aug. Schiøtt, før hun drog bort, at male den unge Pige, Baroniets Successor, i Stadskjolen med et rosa Shawl. Det følgende Aar kom Maleren

Maaske af Wilh. Bendz 1833

Baronesserne Regitze og Sophie Magdalene Holsten

Langesø

Sign. H. H. 1843

Landskab med Vandmølle

Malet af Baronesse Magdalene Holsten

Erhvervet efter Baronessens Datterdatter, Hofjægermesterinde Neergaard, f. Estrups Død

Langesø

tilbage og malede Søstrene Regitze (med et Kniplingsshawl), som 1857 ægtede den senere Konseilpræsident Jacob Estrup, og Emilie (med lyseblaat Shawl), der 1860 viedes til Kammerherre Sehestedt Juul. Ogsaa Lensbaronen blev malet ved samme Lejlighed, alle Billederne typiske Schiøtter. Endelig lod Lensbaronen, der, uden at have beklædt noget Embede siden 1825, stille steg op ad Samfundstogens Trin og i 1866 blev Geheimekonferensraad med Prædikat Excellence og 1877 fik Storkorset, sig male af Vilh. Gertner 1866, et pompøst Brystbillede, fremstillende ham i Kammerherreuniform med Dannebrogsg- og Nordstjernens Kommandørkors og med Pelskappe over Skuldrene.

Den Opmærksomhed som Baronesse Magdalene viede

Sign: Sødring 1839

Ridderbegravelse i en gotisk Kirke
Malet af Fr. Sødring

Langesø

Malerkunsten satte sig et yderligere Spor; der købtes Malerier til Langesø. Først synes det blot at være Prospekter, der har interesseret, men fra 1837 skriver sig det kuriøse Maleri af Fr. Sødring: Ridderbegravelse i en gotisk Kirke; morsomt nok har det paa Blendrammen denne oplysende Paaskrift: 55 Rgd. + Ramme 4 Rgd. 5 Mark ialt 59 Rgd. 5 Mark. At ogsaa nogle af I. L. Jensens typiske smaa Blomsterbilleder fandt Vej til Langesø og Holstenshuus er selvfølgelig; desværre hører nogle af dem til hans mest sju-skede Arbejder (Snerler, Guldregn og Syrener). Baronessen har maaske været en af den store Skare af unge Damer af den højere Stand, som under hans Vejledning syslede med Malerkunsten.

Og saa er der naturligvis Prospekterne. Langesø og Holstenshuus, Wilh. Pedersens Maleri af Nakkebølle fra 1841, Fr. Richardts af Clausholm fra 1847, F. C. Kiærskous: Arreskov Sø, og et senere Billede af Frederiksborg set fra Posen. Tidens romantisk sentimentale Stemning genfandtes i dette kulturelle Væv af Sans

for Realiteter (Portrætter, Prospekter), for det smaa yndige (Blomsterne) og det bogromantiske (Ridderbegravelsen).

At disse Malerikøb har været en Fællessag for Ægteparret synes adskilligt at tyde paa, og Erhvervelserne fortsattes efter Baronessens Død. Kornerups Maleri af Skaføgaard fra 1858 er som et Minde for Baronen om Datteren Regitze, der blev gift dertil 1857; Carsten Henrichsens Kronborg fra 1860 fortsætter den tidligere Linje. Og fra de senere Aar findes en Del Malerier. Rasmussen Eilersen, som allerede havde solgt et Maleri fra Italien, et romersk Landskab fra 1862, malede 1873 det store Billede med den storslaaede Udsigt fra Holstenshuus's Dyrehave udover Faaborg og Fjorden. Der hænger et Maleri af W. Fauerholdt 1857, et Søstykke med Skibe og en Hjuldamper foran en By, antagelig hans da udstillede »Skibe paa Kjøbenhavns

Arreskov Sø
Malet af F. C. Kiærskou

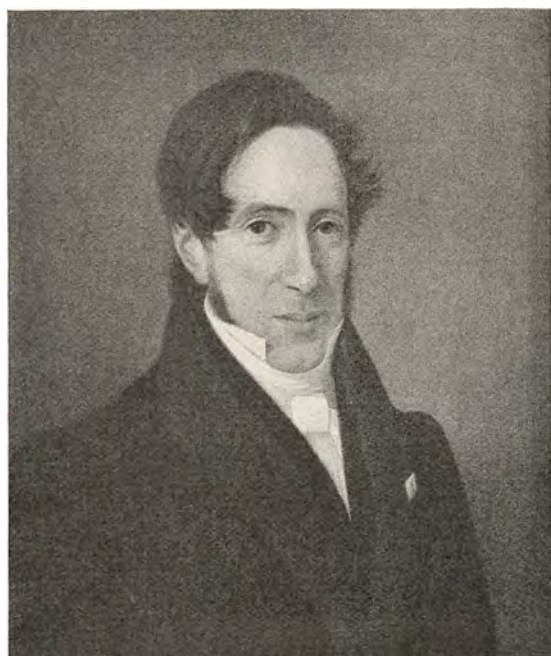
Langesø

Sign: A. Schiøtt 1854 (?) Langesø
 Adam Christopher Baron Holsten Carisius
 til Holstenshuus
 1793—1879

Sign: A. Schiøtt 1853 Langesø
 Sophie Magdalene Baronesse Holsten
 1830—1906
 g. 1853 m. Gustav Alexander Baron Berner Schilden Holsten

Holstenshuus

Adam Christopher Baron Holsten
 til Holstenshuus
 1793—1879

Holstenshuus

Magdalene Baronesse Holsten
 f. Friccius von Schilden
 1797—1846

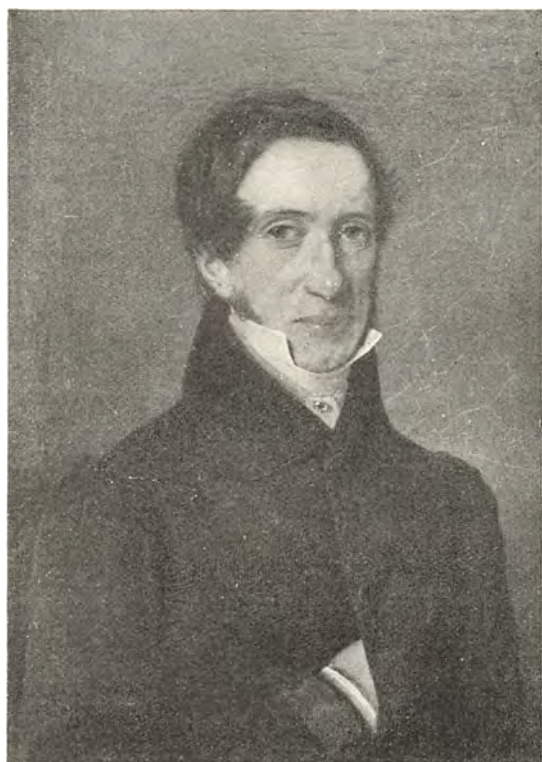
Malerier af W. Bendz 1831

Sign: A. Schiott 1854 Langesø
 Regitze Baronesse Holsten
 g. 1857 m. Konseilspræsident I. B. S. Estrup

Sign: A. Schiott 1854 Langesø
 Emilie Baronesse Holsten
 g. 1860 m. Kammerherre Ove Schestedt Juul

Malet af W. Bendz 1831 Langesø
 Adam Christopher Baron Holsten
 till Holstenshuus
 1793—1879

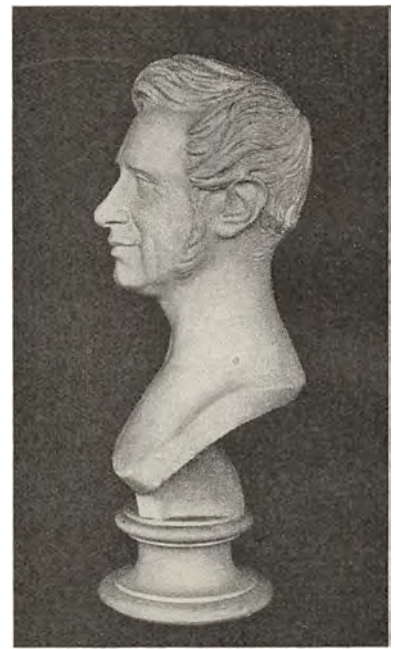
Malet af W. Bendz Langesø
 Magdalene Baronesse Holsten
 f. Friccius v. Schilden
 1797—1846

Langesø
Adam Christopher Baron Holsten Carisius

Rhed«. Mere Interesse har dog et af de sjældne engelske Billeder af Edvard Michael Jensen fra Midten af Tredserne, »Aftenlandskab ved Marlow«, udstillet 1865.

Excellencen, som er Baron A. C. Holstens Betegnelse i Familie-kronikken, har aabenbart givet sine Besiddelser et langt rigere Maleriudstyr end de nuværende Forhold lader ane; før Arvedelingen mellem hans Døtre, besad Holstenshuus efter Skolelærer N. Rasmussen Søkildes Bog om Holstenshuus fra 1875 (S. 144 f.) et Udstyr, »der er at betragte som et Museum af Kunstskatte, baade fra Ind- og Udlandet, fra

Dateret: 8. April 1853
Buste af H. V. Bissen
Langesø

ældre og nyere Tid«. Der nævnes Kunstnernavne (smukt i alfabetisk Orden) Aagaard, Andersen (vel C. C.), Carl Bloch, Bredsdorff, Blide (er det Gude?), Christensen (Gotfred?), Dahl, Eckersberg, Rasmussen Eilersen, Faurholt (Faurholdt), Gertner, Hans Hansen, Kyhn, Kiærchow, Kornerup, Lillienberg, Marstrand, Mæckeprang, Neumann, Nielsen, Rørby, Simonsen, Schleisner »og flere andre«; desuden forekommer nederlandske Navne som W. Kalf (er det ovenfor nævnte Frugtstykke, som ellers kaldes Jan de Heem), og Anton Waterloo.

Af hele denne Navnerække findes næsten ingen af de mere betydende danske Kunstnere nu mere repræsenteret paa de to Godser. Et Helfigursportræt af Thorvaldsen, malet af I. V. Gertner, arvedes til Ravnholt, hvor det endnu hænger; mens Skitsen dertil, som hang paa Langesø, ved Lens afløsningen kom til Thorvaldsens Museum. Det Maleri, som siges at være malet af Anton Waterloo, er et flandersk Landskabsbillede fra 17. Aarh. Derimod findes nu paa Holstenshuus et Billede med Faar, malet af Zillen, som er flyttet derhen fra Langesø. Paa dette Gods findes til Gengæld et Maleri fra Gudenaadalen, malet af Godt-fred Christensen, maaske har det hørt til Excellencens Samling.

En Buste af Baronen er udført af H. V. Bissen og dateret: 8. April 1853; der findes Eksemplarer deraf i Gibs paa Holstenshuus og Langesø (Haavard Rostrup: H. W. Bissen 2. Nr. 403).

1879 afsluttede Baron Adam Christopher Holsten, som siden Tiltrædelsen af Substitutionen for det Constantinsborgske Fideikommis 1852 bar Navn Holsten-Carisius, sin jordiske Tilværelse.

Da Excellencen 1879 afgik ved Døden, blev, som ovenfor nævnt, Inventaret splittet mellem hans tre Døtre og meget gik til Skaføgaard og Ravnholt. Den ældste Datter, der var gift med Ritmester, Kammerjunker Alexander Berner havde allerede 1859 som Arv efter Moderens Slægt tiltraadt Besiddelsen af »det Schilden jydsk Fideikommis«, Godset Claus-holm, og antaget Navnet Berner-Schilden. Nu tiltraadte hun Baroniet, og hun og hendes Mand fik Titlen Baron og Baronesse Berner-Schilden-Holsten. Ægteparret tog 1885 Bolig paa Langesø, hvor Baronen døde 1889 og Baronessen 1906. I hendes Besiddelsestid synes Maleriinventaret kun lidet forøget.

Stamherren Baron ADAM CHRISTOPHER BERNER-SCHILDEN-HOLSTEN ægtede 1880 Datteren af Danmarks højt fortjente Gesandt ved det preussiske Hof Geheimekonferensraad George Joachim Quaade. Frøken Louise Quaade havde, som Faderen, tidligt syslet med Malerkunsten og udførte i en Aarrække Portrætbilleder hovedsagelig af Familien, baade i Brystbilleder og som haandstore Miniaturer i Olie; det var dog mest Kopier. Paa Langesø hænger 15 smaa Kopier af Besidderne af Holstenshuus og deres Hustruer, samt 5 smaa Familiebilleder, deriblandt et af hendes Oldemoder, Charlotte Elisabeth Klingfeldt, gift Tuxen efter den svenske Maler Pehr Kraffts kendte Portræt. Til Holstenshuus har Baronessen malet flere større Kopier efter Portrætter af Besiddere; men ogsaa enkelte Originalportrætter; paa Langesø hænger et Billede af hendes Fader, Gesandten, som selv var Miniaturemaler og fra hvis Haand der paa Holstenshuus hænger 12 smaa udmærkede Familiebilleder. Ægteparret tog Bolig paa Holstenshuus; denne Herregaard hærgedes af Brand 1908, men alligevel er der endnu bevaret meget af det, som i deres Tid er tilkommet. Det er nogle Hundebilleder af Simon Simonsen og Otto Bache (1898), et Maleri med Kør ved Liveraa af N. P. Mols (1904), Billeder af det brændte Holstenshuus og af et Hedeparti, malet af Carl Wennerwald, et Flaadebillede af Vilh. Arnesen fra 1909. Carl Wentorf boede omkring Aaret 1905 paa Clausholm; et stort Billede af Alléen var en Sølvbryllupsgave fra Baronens Moder. Endvidere hænger paa Langesø Rasmus Christiansens Billede fra Langesø 1887 og Ad. Heinrich Hansens Maleri af en Stue paa Clausholm. Endelig har Poul Hagen udført en Del Prospekter fra Hvedholm (1918, 1919, 1922), — testamentarisk Gave fra Enkelensgrevinde Roma Petersdorff f. Comtesse Bille Brahe Selby.

Baronessen selv blev malet 1898 af Otto Bache, Baronen 1901 af Carl Wentorf. Desuden findes en Række Portrætter af deres Sønner som Dreng, bl. a. paa Langesø to udførte af Carl Wentorf 1888. Baronessens Moder var født Baronesse Selby, og dennes Tvillingsøster blev efter hendes Død gift med Gesandten. Ogsaa af dem findes der Portrætter, malede af eller hos Georg E. Hansen, og Akvareller fra Fyrreerne af Albinia Hagemann, senere Baronesse Schaffalitzky de Muckadell.

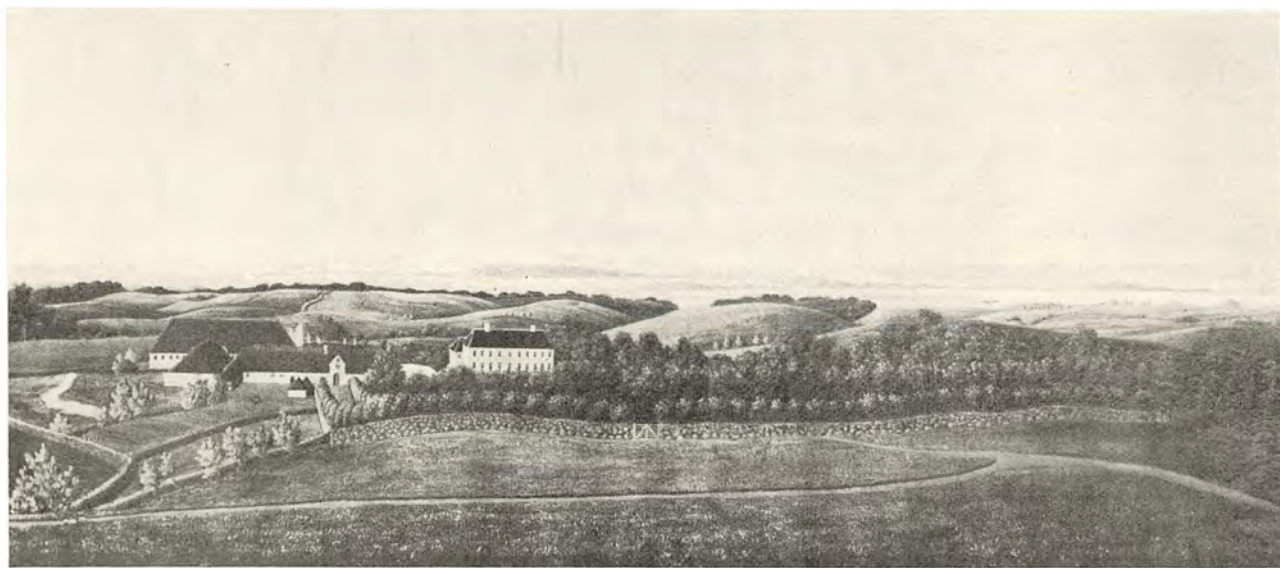
Et særligt Minde om Gesandtens Virksomhed i Berlin gemmes paa Holstenshuus. Ved Afskeden derfra 1884 sendte Kejserinde Augusta Geheimekonferensraadinden en stor turkisblaa Vase af Berliner Porcelain, dekoreret med et Billede af Kejser Wilhelm I's Palæ paa Unter den Linden med hejset Kejserflag.

Den ældste Søn af Baron Adam Christopher Berner-Schilden-Holsten, den nuværende Lensbaron HANS BERNER-SCHILDEN-HOLSTEN ægtede i Aaret 1904 Comtesse Louise Knuth af Christiansdal fra Lilliendal, og kort efter fik det unge Ægtepar Bolig paa Langesø. Baronens overordentlig store Familie-

Clausholm
Malet ca. 1905 af C. Wentorf

Holstenshuus

Gave i 1914 fra Forpagter F. Gjersterup

Holstenshuus ca. 1840

Langesø

Sign. W. P. 1841

Aastrup Kirke og Nakkebølle før Inddæmningen
Malet af Wilh. Petersen

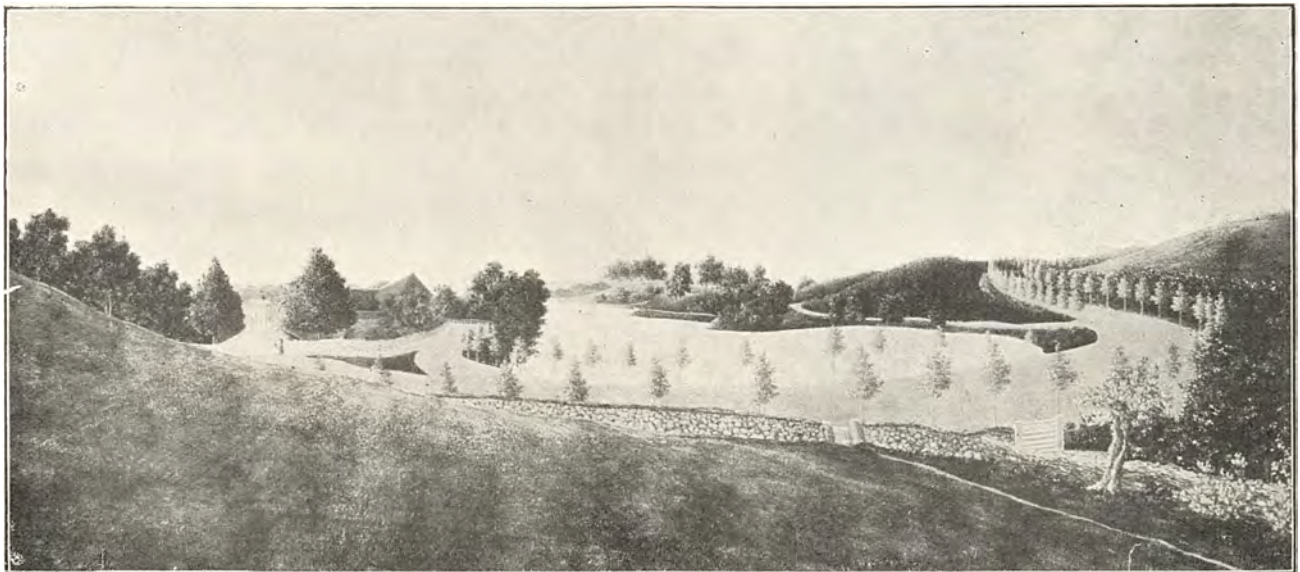
Langesø

Sign. E. R. Eilersen 1873

Udsigt fra Holstenshuus' Dyrehave mod Faaborg og Diernisse
Malet af Eller Rasmussen Eilersen

Langesø

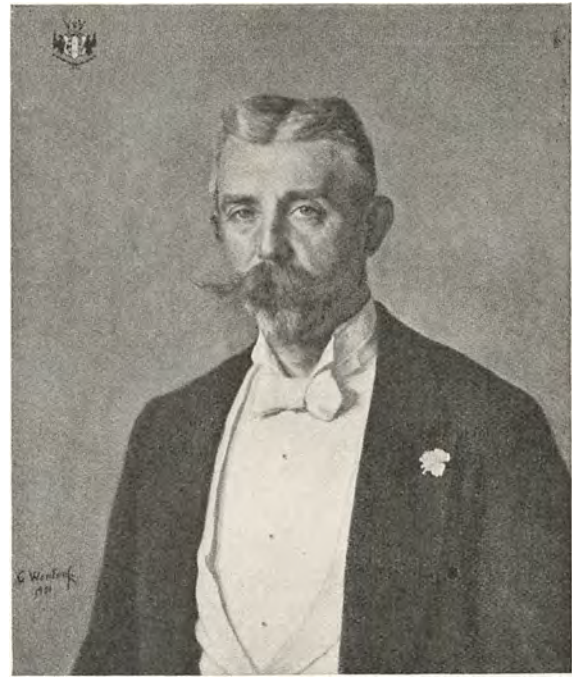
Gave i 1914 fra Forpagter F. Gjersterup

Langesø ca. 1840

Langesø

Sign: Otto Bache 1898 Holstenshuus
Louise Baronesse Berner Schilden Holsten
f. Quaade
f. 1856

Sign: C. Wentorf 1901 Holstenshuus
Adam Christopher Baron Berner Schilden Holsten
til Holstenshuus og det von Schilden jyske Fideikommis
1855—1927

interesse har givet sig mange betydningsfulde Udslag paa forskellige Felter; især er der i udstrakt Grad samlet Familieminder om de Holstener paa Langesø, hvad de foregaaende Sider tydeligt har vist. Fra Slægtens adspredte Grene er Familieportrætterne komne tilbage til Langesø. Men ogsaa Berner-Slægtens Historie har haft Baronens store Kærlighed og samme Iver er lagt for Dagen for at samle Minder, især Portrætter af dens Medlemmer og deres Ahner, og det er udført med meget Held.

Farfaderens Moder var en Comtesse Holck-Winterfeldt. Mormoderen var som omtalt en Baronesse Selby og ikke mindst fra den sidste Slægt er der kommet Portrætter til Huse.

Ved Køb i England erhvervedes et stort Maleri af Thomas Selby (1711—87), et Brystbillede med gul Silkevest og mørk pelsbræmmed Kappe; et bredt sort Halsbind og en lille svagt buklet Paryk, viser at Billedet maa være fra Tiden omkring 1765. Kunstneren er ukendt, men det er et ikke ubetydeligt Kunstværk. Det havde tidligere hængt paa Familiegodset Biddlestone, som 1918 var solgt af Familien, hvorved ogsaa Familiebillederne var komne i Handelen.

Samtidig købte Baron en lille Helfigursbillede af Thomas Selbys Hustru Eleanor Tuite (1732—1809); det viser hende siddende ved en Broderiramme og er bagpaa betegnet som malet af Signiora Angelica (Angelica Kauffmann) 1774.

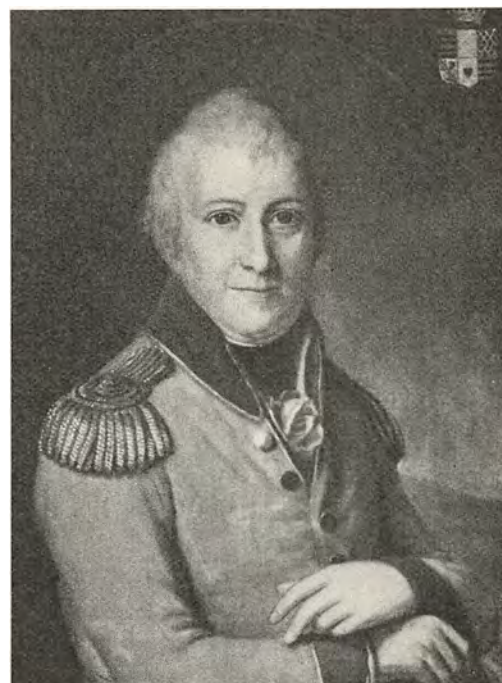
Thomas Selby
til Biddlestone
1711—1787

Langesø

Malet af Angelica Kauffmann 1774
Eleanor Selby
f. Tuite
1732—1809

Langesø

Malet ca. 1807 af F. C. Gröger
Charles Joseph Baron Selby
til Bækkeskov og Ourupgaard
1755—1823

Langesø

Det var dette Ægtepars Søn Charles Joseph Selby, som kom til Danmark og blev Baron Selby (1755—1823). Ogsaa af ham erhvervedes et Maleri fra Biddlestone; men det er malet her i Landet i 1807, utvivlsomt af F. C. Gröger, og fremstiller ham i Uniform som Major i Landeværnet. Paa Langesø hænger desuden en Tegning af ham, stammende fra hans Barnebarn, Geheimeraadinde Quaade; den er udført af W. Heuer som Forlæg til O. O. Bagges Stik. En Miniature af ham blev erhvervet paa Steensgaard Auktionen efter Greve H. Bille Brahe Selby; den stammer fra Hindsgavl. Charles Joseph Selby var to Gange gift; hans anden Hustru Ernestine Rantzau, f. Brockdorff er repræsenteret med en fortrinlig Miniature, utvivlsomt malet af Cornelius Høyer omkring 1792, efter hendes første Mands Død. Af den første Baron Selbys Svigerdatter, Baron Charles Borre Selbys Hustru, Louise Falbe, findes der to Miniaturer, begge fra Steensgaard. Paa Holstenshuus hænger en nydelig Kopi af en Miniature fra ca. 1805 af Chr. Horneman; den er udført af Geheimeraad G. J. Quaade. En Miniature af den østrigske Major, Baron Nicolas Tuite Selby (1782—1815), utvivlsomt malet af Liepmann Fränckel, er ligeledes kommet til Langesø fra Steensgaard, saavel som en Miniature af den sidste Generation af Baronerne Selby, Legationssekretær Charles Ernst (1813—43), malet i Haag. To andre Ungdomsbilleder af denne findes paa Langesø, en Akvarel fra 1823 er signeret Felicité(?) Lagurenne og en Sepiategning fra 1831 Danouroff, den russiske Legationssekretær i Haag; begge stammer fra Geheimeraadinde Quaade.

Af Baronesse Louise Selby f. Falbes Moder Ide Marie Seidelin Falbe, f. Møller (1763—1842) hænger paa Langesø en Pastel malet af P. Coopmann i Tyverne; den er skænket Lensbaronen af Baron Preben Bille Brahe til Svanholm.

Slægten Berner er repræsenteret med en Miniature af Kaptajn og Toldinspektør Andreas Alexander († 1825), malet af J. J. Turretin ca. 1825, en Gave fra Fru Kammeradvokat Aagesen, f. Berner; af hans Hustru Margrethe Betsy f. Brown findes en Tegning, (en Gave

Miniature af L. Fränckel
Charles Joseph Baron Selby
til Bækkeskov og Ourupgaard
1755—1823
Langesø

Miniature af Corn. Høyer
Anna Ernestine Baronesse Selby
f. Baronesse Brockdorff
1767—1818
Langesø

fra Frk. Marie Ræder). Af hendes Broder John Brown († 1860) hænger en Silhouet med samme Proveniens, og af disses Søn Ritmester, Hofchef George Berners Svigerfader, Greve Gustav Holck-Winterfeldt en ypperlig Miniaturetegning af H. J. Aldenrath 1807, med samme Proveniens. En Silhouet af Grev og Grevinde Gustav Holck Winterfeldt med deres to Døtre er testamenteret af Fru Ræder, f. Berner.

Miniature
Charles Ernst Baron Selby
1813—1843
Langesø

Sign: Félicité Lagurenne del. 30. octobre 1823
Charles Ernst Baron Selby
1813—1843
Langesø

Miniature af L. Fränckel
 Nicolas Tuite Baron Selby
 1782—1815
 Langesø

Miniature
 Louise Baronesse Selby
 f. Falbe
 1786—1843
 Langesø

Charles Ernst Baron Selby
 1813—1843
 Malet af den russiske Legationssekretær i Haag, Danouroff,
 dateret 20. Marts 1831
 Langesø

Miniature
 Louise Baronesse Selby
 f. Falbe
 1786—1843
 Kopieret af G. J. Quaade efter Original fra ca. 1805
 af Horneman
 Holstenshuus

Langesø

Skjoldemose omkring 1800

Akvarel købt i 1930 af en Antikvitetshandler i Odense, der havde købt den paa Margrethesminde. Den har tilhørt Baron Carl Schaffalitzky de Muckadell (1843—1901), der i en Aarrække ejede Skjoldemose, hvor han boede med sin Søster, der døde 1920 paa Margrethesminde

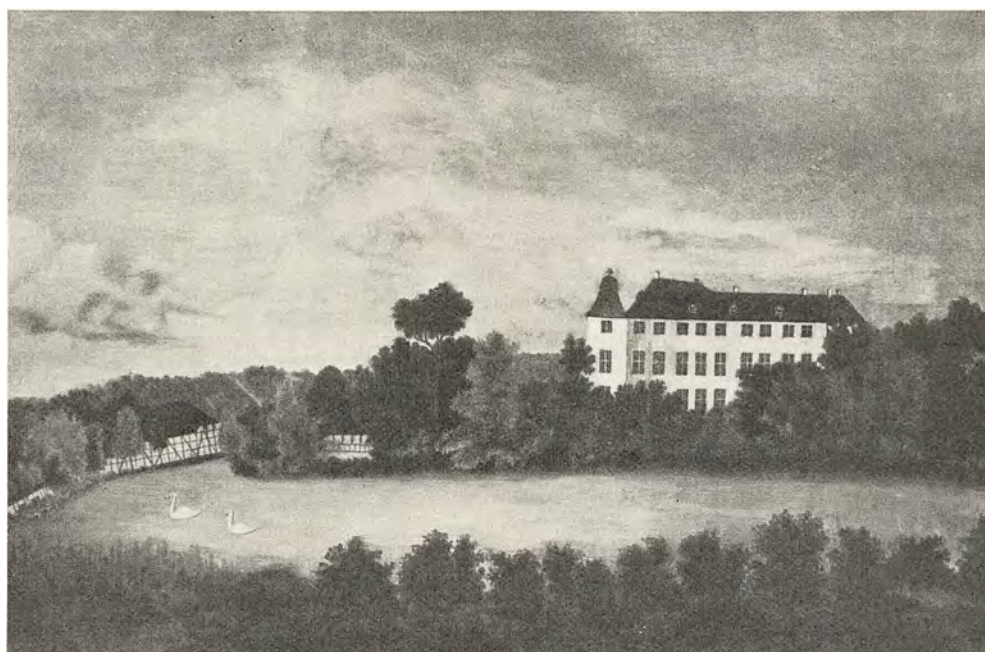

Langesø

Børglum Kloster set fra Syd, omkring 1825

Føsterske Adamine Nielsen, f. Poulsen, i Rødeledshus under Langesø Gods har 1919 givet Baron H. Berner Schilden Holsten dette Maleri, der har tilhørt hendes tidligt afdøde Broder, der havde arbejdet i Børglum Klosters Nærhed.

En større Pastel af A. C. Berners Fætter Slagteribestyrer Gustav Berner (1850—87) som Barn foran Herregaarden Aastrup har Baron A. C. Berner-Schilden-Holsten ejet, men skænket Lensbaronen. Den er malet af John Lewis Brown. En Pastel af en Berner, skænket af Miss Constance Fenwich i London og signeret: Richter, Copenhagen 1843, bærer Betegnelsen Paul de Berner, skønt dette Navn ikke findes i Stamlisterne. Ogsaa fra Baronessens Slægt er der kommet Portrætter til, idet Baron V. Bille Brahes Døtre skænkede Baronessen et Billede af hendes Farfaders Faders Søsterdatter, Grevinde Siegfriede Raben f. Krogh.

Sandholt, set fra Nord

Langesø

Under Akvarellen staar der: Stamhuset Sandholdt tegnet efter Naturen i Aaret 1831

Bogf d: 18de Juli 1822

Hvedholm i Egnen af Faaborg i Fyen
Akvarel

Langesø

Af Lensbaronens Moders Stedmoder, Geheimeraadinde Quaade findes et Maleri malet 1896 af Ludovica Thornam og skænket Baronen ved hans Konfirmation.

Besidderparret er malede 1920 af den russiske Maler Fr. Moritz, ligesom der er Malerier og Skitser af de fire Børn, udførte af samme Kunstner 1921. Endelig hænger der paa Langesø et Dobbeltportræt af de to Døtre som Børn, malede af Fru Ingeborg Rode. Af særlig Portrætinteresse er to store Familiesilhuetter, udførte henholdsvis 1925 af Fru E. Asisoff, f. Eyermann, og 1926 af Frk. Ingeborg Buhl.

Miniature af J. J. Turretin
 Andreas Alexander Berner
 1753—1825
 Langesø

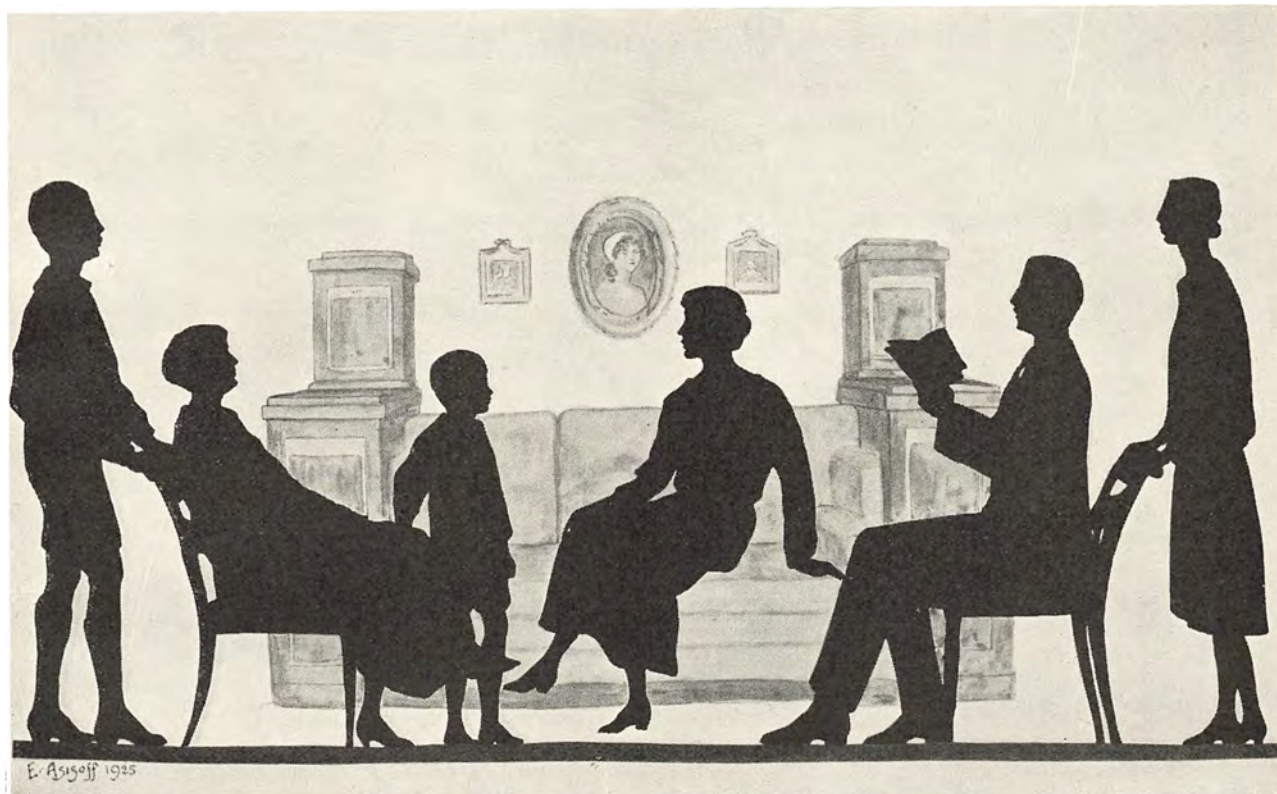
Ide Marie Seidelin Falbe
 f. Møller
 1763—1842
 Langesø

Sign: Aldenrath del. 07
 Gustav Greve Holck Winterfeldt
 1774—1833
 Langesø

Sign: L. Thornam 1896
 Geheimekonferensraadinde Caroline Quaade
 f. Baronesse Selby
 1824—1906
 Langesø

Sign. E. Asisoff 1925
Godske

L.B.S.H

Henrik

Sophie Magdalene
Familien paa Langesø 1925

H.B.S.H.

Regitze

Sign. I. Buhl 1926
L.B.S.H.

Sophie Magdalene

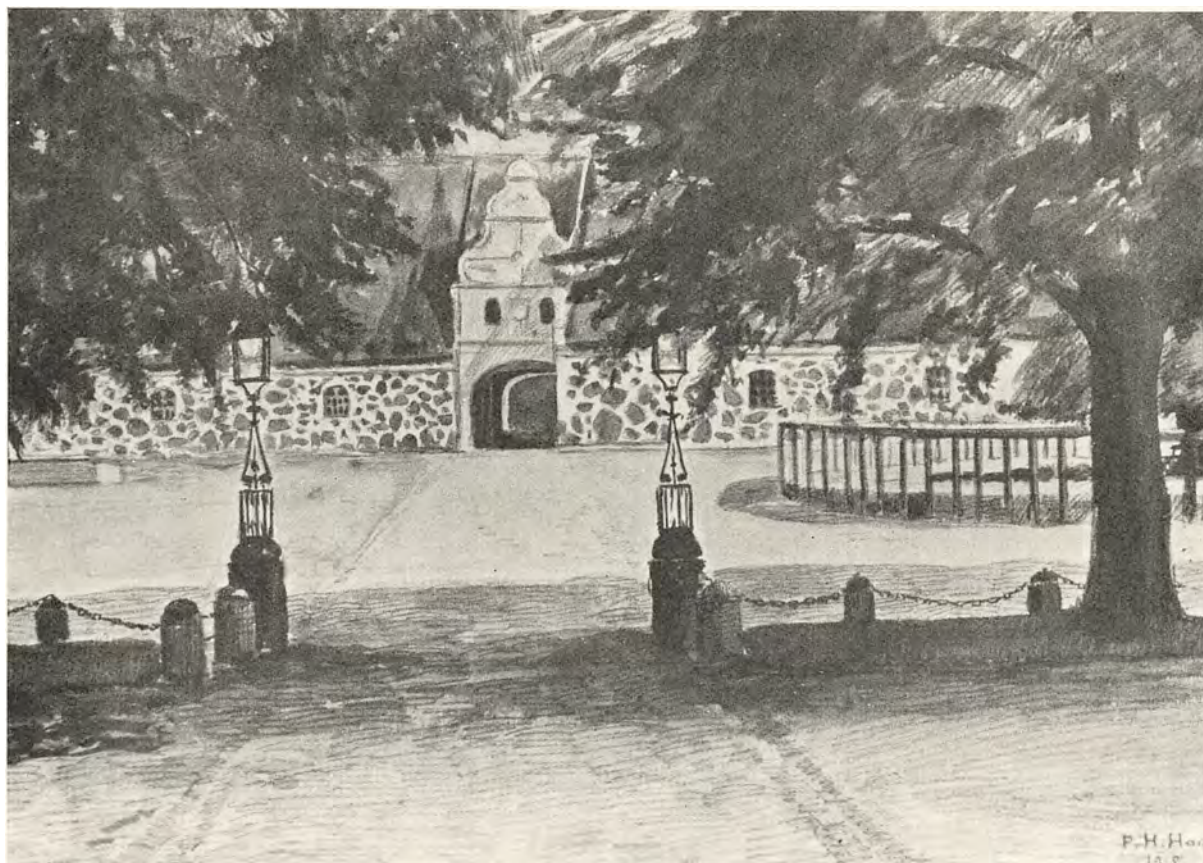
Henrik

Godske

Familien paa Langesø 1926

H.B.S.H.

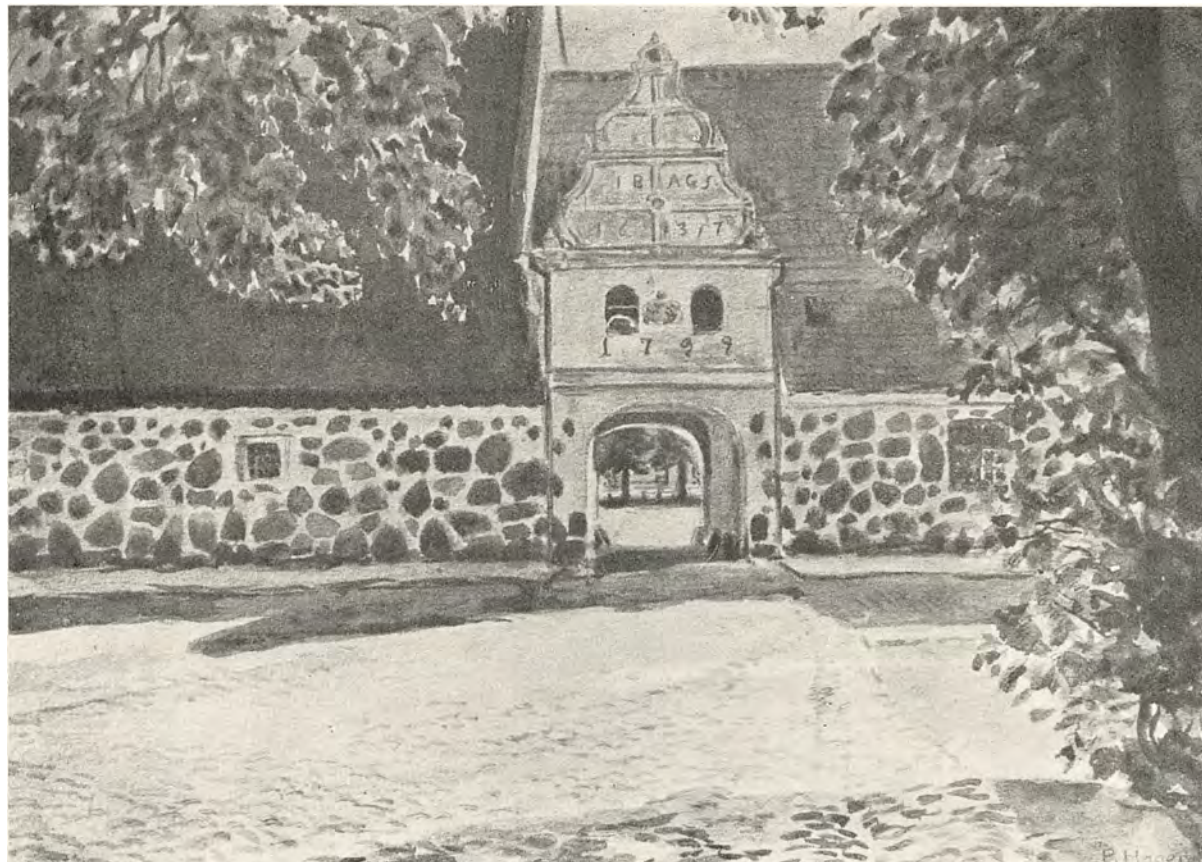
Regitze

Sign. P. H. Hagen 1918

Hvedholm
Udkørselen gennem Avlsgaarden fra Hovedbygningen

Langesø

Sign. P. Hagen 1919

Hvedholm
Indkørselen gennem Avlsgaarden til Hovedbygningen

Langesø

Som sine Forgængere har Besidderen fulgt Forfædrenes Skik at samle paa Landskabsbilleder med Familiens Ejendomme. Efter et Billede af Holstenshuus af Ludovica Thornam har Baronens Moder malet en Kopi og Fru I. Rode har 1911 malet Langesø. Et Par smaa Akvareller af Holstenshuus og af Langesø fra Tiden omkring 1830 er 1914 skænkede Ejeren af Forpagter Gjersterup, hvis Fader havde været Gartner paa Holstenshuus. Desuden har Lensbaronen erhvervet tre gamle Prospekter, som

nu hænger i hans Arbejdsværelse, Børglum Kloster, set fra Syd c. 1825, Skjoldemose fra v. Obelitz Tid, før 1800, og Sandholt, dateret 1831, alle Akvareller og meget betegnende for deres Ejers Interesse for Herregaardene og deres Arkitektur.

Baronessen har efter sin Moders Død af sin Broder, Greve Wilhelm Knuth, modtaget et romantisk, sydtysk Landskab, signeret af den bayerske Maler B. Mühligh. Et fransk Maleri med en ulæselig Signatur (J. L. Parey?), et Hedelandskab i Impressionisternes Stil, er arvet efter Grevinde Petersdorff, ligesom nogle Akvareller fra Hvedholm af Arkitekt P. H. Hagen.

Hermed er Kæden af Malerier paa Langesø og i Hovedsagen ogsaa paa Holstenshuus sluttet. Der findes smukke Malerier og Billeder af betydelig Kunstværdi; men der tegner sig klart et Træk gennem de næsten tre Aarhundreders Erhvervelser, Sansen for de historiske Portrætter og Prospekter som Dominant. Typisk Udslag har det givet sig i den nuværende Ejers Trang til at fæstne alle Slægtsminder, som det var muligt at faa Kendskab

Sign: 1911 I. Rode

Langesø
Gave fra Fru Ingeborg Rode

Langesø

Malet 1911 af Fru Ingeborg Rode

Regitze og Sophie Magdalene

Langesø

Sign: Hans Berner Schilden Holsten pinx. Marts—April 1906

Vaabenahnetavle for Lehnbaronesse Louise Berner Schilden Holsten
f. Comtesse Knuth

Langesø

om, til Stedet; thi Slægtsinteressen er et Hoveddrag i hans Karakter. Allerede saa tidligt som i 1906 gav han Bevis paa denne sin Interesse, idet han da sammenstillede og tegnede en Ahnetavle indtil de 32 Tiptipoldeforældre for sin unge Hustru; denne farvelagte Tegning hænger endnu værdigt i Arbejdsværelset. Hans faste, videnskabeligt stærkt underbyggede Arbejde for Samling af alle Oplysninger om Forfædrene, deres Liv og Virksomhed har paa-skønnelsesværdigt mødt en enestaaende Tilslutning fra Slægtninge i Ind- og Ulandet. Men ud af den snævre Interesse for Familien og Stedet er der opvokset en varm Passion for Heraldik, for Genealogi og for en Række historiske Discipliner; de ihærdige Studier, den udholdende Forsknings- og Samletrang har sat sig sin særlige Blomst i den vidtspændende Slægtebog. Et Arbejde, som det, Baronens her har udført og ladet udføre, har kulturhistorisk den største Betydning. I sig selv er Baronens Virksomhed paa dette Felt et Monument for ham og hans Slægtskærlighed; man maatte dog ønske, at Eftertiden vilde faa et betydningsfuldt dansk Maleri af det Besidderpar, ved hvis Virksomhed Langesø ikke blot er blevet et saare skønt Sted, men paa forskellig Vis en Skatkiste for danske Kulturinteresser.

Sign: 1777 Malet af C. A. Lorentzen

Geheimeraad
Hans Heinrich Friccius v. Schilden Huitfeldt
(1745—1816)

PORTRÆTTERNE PAA CLAUSHOLM

Af Museumsdirektør OTTO ANDRUP

Der er faa Herregaarde i Danmark, som har et saa mærkeligt Præg som Clausholm. Jordfæstnet ligger Bygningen i sin mægtige Graahed. Det er hele Barokkens Tyngde, Glæden ved Magt og Rang, som giver sig Udslag gennem dette pompøse Udspil til den besøgende. I det Indre kan de store Sale, de lange Gange, de pragtfuldt dekorerede Rum stundom vise et mildt Smil, naar Sollyset falder ind gennem Ruderne; men Hoveddominanten er stiv Værdighed. Det var jo ogsaa en Storkanslers Bolig, en Dronnings Residens.

Tiderne er gaaet haardt hen over Slottets Møblering. Det blev Krongods, da Dronningen døde, og derved synes baade det oprindelige Udstyr og det med Dronningen tilkomne at være blevet fjernet. Af Malerier fra Storkanslerens Tid findes vist kun eet, og dets Ælde paa Slottet er endda omtvistelig, nemlig det store Portræt af Frederik III's Datter Anna Sophie, som blev Kurfyrstinde af Sachsen. Dette Billede har maaske faaet Lov til at blive paa Gaarden, fordi det var saa stort; maaske hørte det til de Billeder af Kongehuset, som man

ved, at Dronning Anna Sophie arvede efter sin Moder. Portrættet er malet i Kurfyrstindens senere Aar, vel omkring 1685, og det kan være sendt som Gave til Conrad Reventlow. Men jeg vil foretrække at tillægge det en anden Proveniens. Danmarks Gesandt i Sachsen 1677—78 og 1683—84 var den Mand, der som vor Udsending i 1665 havde sluttet Aftalerne om hendes Giftermaal, Ditlev von Ahlefeldt. Den store Naade for den Tid at faa et saa mægtigt Portræt skænket, kunde netop falde i hans Lod, og næppe i Reventlows, som først 1699 blev Storkansler, og som diplomatisk ikke før havde været impliceret i sachsiske Forhold. Ditlev Ahlefeldt var Herre til Haseldorff; von Schilden, som senere ejede Clausholm, var ogsaa Herre til Haseldorff; han kan naturligt have overført det store Kurfyrstindebillede fra Holsten til Danmark. Maleriet synes at staa Jacob d'Agars Kunst nær; han kom 1683 i dansk Tjeneste.

Der hænger fra Tiden før Dronning Anna Sophies Periode nogle Malerier, et Par Portrætter af en Bonde og hans Hustru, mærkelige, som Portrætter af Folk udenfor Højerestanden altid er fra den Tid; Konens er absolut det bedste og staaer Karel van Manderns Kunst meget nær. Hvem Parret fore-

Kurfyrstinde Anna Sophie af Sachsen
f. Prinsesse af Danmark
(1647—1717)
Fra Jacob d'Agars Værksted

Officer fra Frederik III's Tid. Maaske Oberst Tønne Huitfeldt
(1625—1677)

stiller og hvorledes det er kommet til Clausholm, vides ikke. Et Portræt af en ubekendt Dame med en Blomst i Haanden ligner i Malemaade noget et Epitafium over Bendix Meses Familie fra 1680erne i Holmens Kirke i København; hvem der er afmalet, er ogsaa her ubekendt, og det er uvist, hvorlænge det har hængt paa Clausholm. Dette gælder ogsaa om en Suite paa tre Dekorationsbilleder fra Frederik III's Tid, alle ret haandværksmæssigt behandlede. De forestiller: En Læges Besøg hos den Syge, Pomona og Vertumnus og en Sultan med sit Harem.

Endelig hænger der i den store Forstue paa første Sal et Par Portrætter af ukendte Adelsfolk fra Frederik III's Tid. Manden er ca. 35 Aar gammel, i kort Frakke med bredt Gehæng, altsaa en

Officer; han bærer den hollandske Dragt med Linnedet udposende over Bukserne. Hustruen er helt i Dragt fra 1650—60 og har en Vifte i Haanden.

Der findes paa Slottet Billeder af Dronning Anna Sophie og af Frederik IV; men det er moderne Kopier efter Malerier paa Brahetrolleborg og paa Egeskov, udførte af Lensbaronesse Louise Berner Schilden Holsten, født Quaade. En Kopi af et Maleri forestillende Ulrik Chr. Gyldenløve er erhvervet ved en Fejltagelse, idet den kopierede Original fejlagtigt blev udgivet for Storkansler Conrad Reventlow. En Dame med Slør kaldes hans Grevinde, f. Hahn, Dronningens Moder. Alle disse fire Billeder er først i nyere Tid kommet til Clausholm.

Da Dronning Anna Sophie døde, gik Clausholm som omtalt tilbage til Kongen, som det Krongods det var; Kong Frederik IV havde jo købt det. Det Mobiliar, som havde været der, da Anna Sophie fik Clausholm anvist som Bolig, inddroges atter af Kronen; men Dronningens Ting blev dels fordelt til Familien, dels solgt. Mærkelig nok synes

Maaske Helle Margrethe Nold
Oberst Tønne Huitfeldts
(† 1671)

en Del af Portrætterne at være kommet i Kongehusets Eje, bl. a. flere kongelige Portrætter paa Rosenborg, andre spredtes og købtes i Nutiden rundt omkring i Jylland til samme Museum; en Del arvedes til Brahetrolleborg og Holsteinborg; et Par fandt Vej til Gavnø og endelig er forskellige af Portrætterne nu havnede paa Frederiksborg og Gl. Estrup.

Da Clausholm derfor 1744 endelig blev stillet til Auktion af Kronen, har der næppe været meget tilbage af det tidligere Udstyr. Køberen, Justitsraad Chr. v. d. Maase var Svoger til Conradine Rostgaard, der jo var en Datter af Anna Sophies legitimerede Søster Conradine Revenfeld. Justitsraadens Enke solgte allerede 1757 Clausholm og intet Minde fra hans Tid synes bevaret.

Den nye Køber var Oberstlieutenant Matthias Wilhelm Huitfeldt, der kort tilforn havde ægtet Charlotte Emerentia Raben, Datter af

General Hartvig Huitfeldt
(1677—1748)

Stiftamtmand Fr. Chr. Raben paa Aalholm og Berthe Plessen. Det var et fornemt Ægteskab for den unge Officer, som ikke synes at have været særligt velbeslaaet med timeligt Gods; men han havde kraftige Fortalere; Moderen Karen Werenschiold var nemlig Overhofmesterinde hos Dronning Juliane Marie. Hendes Mand, den heltedige General Hartvig Huitfeldt var død 1748, og Fruen solgte da sin norske Slægtsejendom Hafslund og købte

Sign: Pilo 1759

Kong Frederik den Femte
(1723—66)

Sortebrødrekloster i Næstved til Bolig. Paa Clausholm hænger et Portræt af Hartvig Huitfeldt, iført Generalsuniform og med det hvide Baand og Stjernen samt med Frederik IV's brillantindfattede Portræt. Maleriet er indfattet i en Ramme fra sidste Halvdel af 18. Aarh., altsaa fra en senere Periode, end da det blev malet. Det er værd at lægge Mærke til dette, for det kan tyde paa, at der er foretaget en generel Tilpasning ved en Række Portrætters Overflytning til Clausholm. Billedet har antageligt været paa Sortebrødrekloster indtil Overhofmesterindens Død 1778 og er først da flyttet til Clausholm, hvor det da har faaet ny Ramme. At Billedet har tilhørt hans Moder, ved vi fra hendes Testamente. Dette omtaler desuden andre Portrætter, som skulde tilfalde Oberstlieutenanten ved hendes Død; han har allerede modtaget Portrættet af Prinsesse Charlotte Amalie, Christian VI's Søster, det legemstore Maleri af P. Wichmann, som endnu hænger paa Clausholm i sin pragtfulde Rococoramme. Testamentet nævner ogsaa Overhofmesterindens ligesaa store Portrætter

af Frederik V og af Dronning Juliane Marie; begge findes paa Clausholm i storartede forgyldte Rammer, udførte i en behersket Rococo, altsaa typisk senere end Charlotte Amalies vilde Rococoramme. Kongebilledet er signeret Pilo 1759, et fortrinligt Arbejde; Dronningens er et udmærket Værk fra samme Atelier. Endelig nævner Testamentet det Portræt, som hun ejede af sin Søn Mathias Wilhelm Huitfeldt; det er utvivlsomt det Maleri, hvor han er iført Uniform med et Harnisk med Frederik V's Monogram; han var jo Kongens Generaladjutant. Det er malet i Peter Wichmanns Stil, maaske som af Elling antaget, af Jens Thrane i Viborg.

Alle disse Portrætter hænger endnu paa Clausholm og ligeledes et Billede af Charlotte Emerentia Raben, aabenbart malet i Tiden omkring Brylluppet 1756, og som Pendant til Brudgommen. De tre Huitfeldt Billeder har dog en Tid været borte fra Clausholm, hvorom nedenfor.

Er dette nu alle de Billeder paa Clausholm, som stammer fra Hafslund eller Sortebrødre-kloster? Jeg tror, at man maa føje flere andre til denne Kategori. Først er der Maleriet af General Niels Werenschiold, Overhofmesterindens Fader, malet i Rustning og med det hvide Baand. Det er udført og signeret af den svenske Maler Peter Dykman 1743, som var virksom i Norge i Egnen omkring Oslo Fjord, specielt ved Frederikshald. Billedet er i en enkel Ramme fra sidste Halvdel af 18. Aarh., en glat Liste med runde Skiver i Hjørnerne. Den samme Slags Ramme findes paa de tidligere omtalte to Billeder af et Ægtepar fra Frederik III's Tid, fra ca. 1655. At antage, at Billeder, som har faaet samme Ramme, har samme Proveniens, ligger nær, og det vil da være naturligt i dem at se Portrætter af Mathias W. Huitfeldts Bedstefader, den tapre Forsvarer af Frederikssteen, Oberst Tønne Huitfeldt til Trondstad og Tom (1625—77) og hans første Hustru Helle Margrethe Nold (d. 1671), Iver Huitfeldts Moder. Malerierne synes mig i Malemaade at staa en Wuchters eller van Mander-Elev nær; maaske en af van Havenerne.

Samme Rammetype findes ogsaa om 8 Portrætter, ret primitivt malede efter Alb. Haelweghs kendte Serie af Rigsraader. Fremstillede er Mogens Høeg (1593—1661), Lensmand paa Silkeborg; Hr. Christoffer Urne (1594—1663), Lensmand paa Lysekloster; Tage Thott (1580—1658), Lensmand paa Børringe Kloster; Jørgen Seefeld (1594—1662), Lensmand paa Ringsted; Erik Juel (1591—1657), Lensmand paa Aalborg; Peder Reedtz (1614—1674), Lensmand paa Møen; Frederik Reedtz (1586—1659), Lensmand paa Vordingborg, og Otte Krag (1611—1666), Lensmand paa Nyborg. Serien er interessant, idet den i Tid begrænses af det Aar, hvor den sidste af dem, Peder Reedtz blev udnævnt til Rigsraad (1656) og Aaret 1660, da Enevælden blev indført; thi efter den Begivenhed var der næppe Grund til at male en saadan Serie af Rigsraader. Endelig passer de nævnte Forleninger paa Aaret 1657 (Høeg, Urne, Krag ændrede Len 1658) (Peder Reedtz fik først Møen 1657). Desuden døde de fleste af de nævnte Personer i Aarene fra 1657 til 1663. Kun Otte Krag og Peder Reedtz levede udover 1663. Man tør da vel formode, at det har været Billeder af jævnbyrdige Venner, som Tønne Huitfeldt har ladet udføre, da han sad i Kommandantboligen paa Frederikssteen; Forlægget har, hvad ogsaa Underskrifterne viser, været den Serie af Stik af Rigs-

Dronning Juliane Marie
(1729—96)

Maleri af C. G. Pilo

raaderne, som Alb. Haelwegh udsendte efter Abr. Wuchters Portrætter af dem.

Der kan dog ogsaa opstilles andre Hypoteser. Naar de ca. 1780 sammen med de Huitfeldske Portrætter har faaet nye Rammer, er det antageligt, fordi de er flyttede derhen med andre Arveting, altsaa fra Sortebrødre-kloster. Der kan de jo have hængt fra deres Tilblivelsestid, men da var Sortebrødre-kloster formentlig uden adelig Ejer, og andre vilde næppe lade en saadan Serie male. Man kunde ogsaa antage, at de var kommet fra Overhofmesterindens egen Slægt. Men hendes fædrene Bedstefader Werner Nielsen, der 1659 blev Kongens Foged paa Lister, hørte helt til Borgerskabet og havde næppe særlig Grund til at lade Rigsraaderne male. Hans første Hustru, som kunde have bragt ham Billederne, var Enke efter den rige Kristiania Raadmand Boye Sønnichssøn; hans anden var Datter af Lagmanden i Frederiksstad Chr. Jenssøn. Ligesom i Overhofmesterindens mødrene Slægt de Tonsbergere er det fra Tiden ved Enevældens Indførelse et borgerligt Milieu. Over-

Maleri af P. Wichmann
Prinsesse Charlotte Amalie af Danmark
(1706—1782)

Sign: Peter Dykman 1743
General Niels Werenschiold
(1668—1741)

hofmesterindens Morfaders Fader, den kgl. Kommissarius og rige Borgmester i Tønsberg, Anders Madsen (de Tonsberg) kan maaske have bestilt Billederne. Saaledes hænger Hypotesen om hele den Gruppe Billeders Herkomst fra Huitfeldterne i Norge ikke helt i Luften.

Hvis den ovenfor fremsatte Hypotese om de norske Hafslund-Billeders Overflyttelse til Clausholm er rigtig, vil disse Portrætter frembyde en særlig Interesse, baade af Hensyn til de Personer, som Billederne fremstiller, og som interessante Arbejder indenfor norsk kunsthistorisk Omraade.

Mathias Wilhelm Huitfeldt blev 1762 Stiftamtmand i Viborg, og fik sin Afsked 1773. Hans ældste Datter, Frederikke Juliane havde 1782 ægtet Deputeret i Finanserne Hans Heinrich von Friccius von Schilden til Haseldorff; til denne solgte han 1800 Clausholm. Af sine Midler oprettede han det Huitfeldtske Fideicommiss, som ved hans Død 1803 tilfaldt den ældste Datter, hvorfor hun

og hendes Mand antog Navnet von Schilden-Huitfeldt. Da hun døde uden Livsarvinger, gik Fideicommiset over til den næste Gren af hans Efterkommere, til en Datter af da afdøde Sophie Hedevig Huitfeldt, der havde været gift med Baron Iver Rosenkrantz, nemlig til Charlotte Emerentse Rosenkrantz-Huitfeldt, senere gift med Kammerherre Fr. Raben til Kjærstrup; hun døde barnløs 1843; derefter vandrede Fideicommiset endelig over til en Slægtning af Huitfeldts Hustru og forresten hans tredie barnløse Datters Enkemand, Greve Gebhard Moltke, hvorfor han og hans Efterkommere antog Navnet

Geheimeraad Mathias Wilhelm Huitfeldt
(1725—1803)

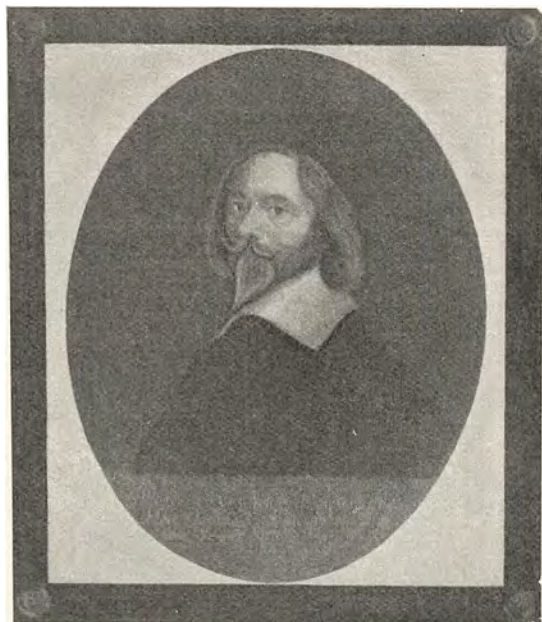

Geheimeraadinde Charlotte Emerentia Huitfeldt f. Raben
(1731—1798)

Maaske malede af Jens Thrane.

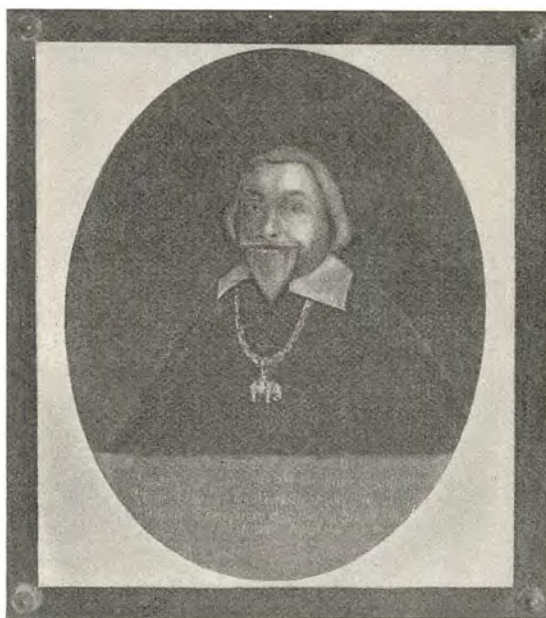
Moltke-Huitfeldt. Mens v. Schildens embedsmæssige Stilling under det Guldbergske Styre var meget stærk, bevirkede Regeringsskiftet 1784 en stærk Forringelse af hans Indflydelse; han afskedigedes fra sine Embeder i København, men blev udnævnt til Jægermester i Holsten. Han var barnløs og oprettede af Clausholm, som han jo havde købt, det Jydske v. Schildenske Fideicommis for sine Broderdøtre; Clausholm kom saaledes først i Slægten v. Oppens, 1859 over i Familien Berners (senere Baronerne Berner-Schilden-Holstens) Eje.

v. Schilden-Huitfeldt har sit Portræt hængende paa Clausholm, et ovalt Maleri, hvor han er klædt i en elegant blaa Dragt. Det er signeret: Malet af C. A. Lorentzen 1777; denne Maler arbejdede bl. a. for Schack Rathlou og blev Professor ved Academiet. Dette Portræt er ikke det eneste Minde fra hans Tid blandt Malerierne. Paa Salen hænger to store vel indrammede Billeder af Landgreve Carl af Hessen og af hans Gemalinde Prinsesse Louise, Frederik V's Datter; begge fra Jens Juels Atelier. Originalerne er malet omkring 1780, Landgreven i Generalsuniform, Landgrevinden med en høj glat, pudret Frisure, begge altsaa fra Tiden, hvor han som Statholder i Hertugdømmerne beboede Gottorp og Louisenlund. Det vilde være af Interesse at vide, om disse Billeder med deres prægtige forgyldte Rammer er Fyrsteparrets Gaver ved v. Schildens Bryllup eller maaske er skænkede ham kort efter ved hans Overflytning til Holsten, i saa Tilfælde en Gave, som kan se ud som en Slags Demon-

Illustris et Generosus Dominus Magnus Høeg Dominus de Kiergardsholm, Regni Daniæ Senator, Ser. Reg. Maj. Præfectus Silkeborgensis.

Mogens Høeg til Kjærgaardsholm, f. 1593 † 1661;
1649 DRR, 1650 Lensmand paa Silkeborg.

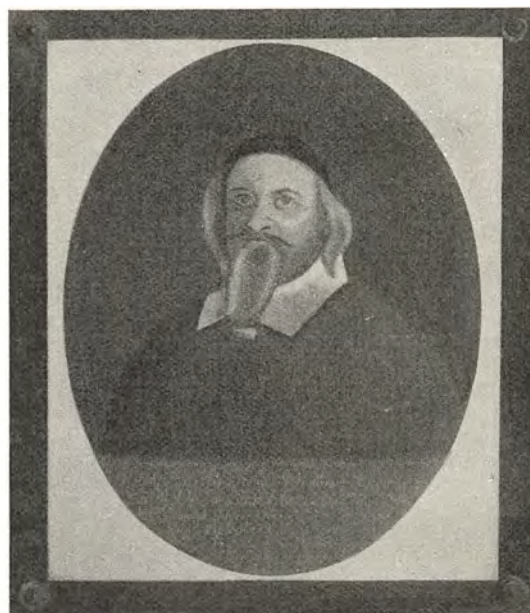
Illustris et Generosus Dominus Christophorus Urne Dominus in Aasmare Eqvcs Auratus Regni Daniæ Cancellarius et Senator, Ser. Reg. Maj. Præfectus Draesholmiensis. (Guldkæde med Elefanten)

Hr. Christopher Urne til Aarsmarke, f. 1593 † 1663;
1629 DRR, 1634 Ridder, 1645—58 Lensmand paa Dragsholm,
1646 Rigskansler.

Illustris et Generosus Dominus Tago Tott Dnus de Erieholm Eqvcs Auratus Regni Daniæ Senator. Ser. Reg. Maj. Præfectus Coenobii Borringensis. (Guldkæde med Elefanten)

Hr. Tage Ottesen Thott til Eriksholm, f. 1580 † 1658;
1624 DRR, 1653 Ridder, 1651—58 Lensmand paa Borringe
Kloster.

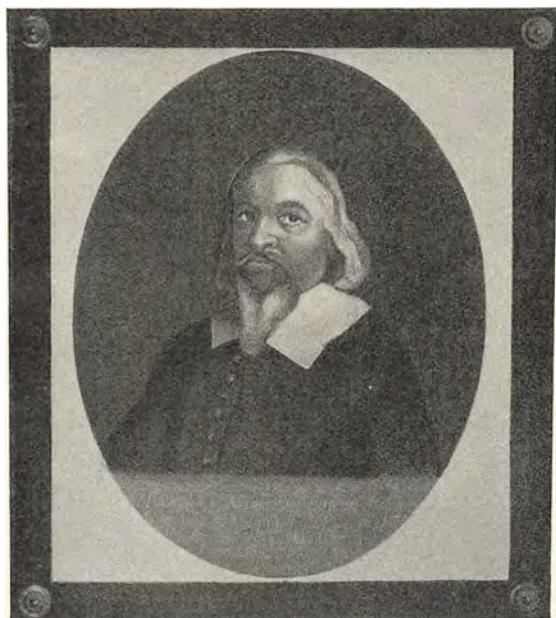

Illustris et Generosus Dominus Georgius Seefeldt Dominus de Ness Regni Daniæ Senator Selandiæ Iudex Provincialis. Ser. Reg. Maj. Præfectus Ringstadiensis.

Jørgen Seefeldt til Næs, f. 1594 † 1662;
1630 Landsdommer i Sjælland og Lensmand paa Ringsted
Kloster, 1640 DRR.

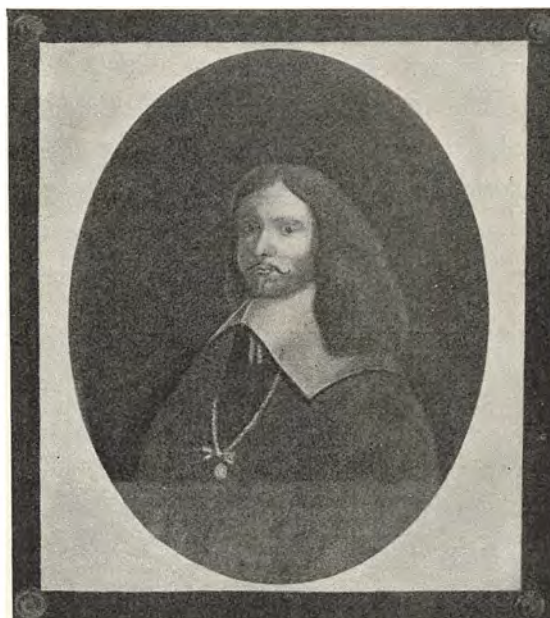
stration mod hans Afskedigelse. Professor, Dr. G. van Rijnberk i Amsterdam, som særligt har arbejdet med Landgrevens Biografi, har i nogle Breve fra December 1933 til Lensbaronen hævdet, at Billederne er Kopier efter Originaler af J. B. Perronneau fra 1774—77, som hænger paa Slottet Panker, der ejes af Landgreven af Hessen.

Efter v. Schildens Tid synes der ikke at være kommet originale Malerier til Clausholm.

Illustris et Generosus Ericus Iuel Dominus de Hundsbeck
Regni Daniæ Senator Ser. Reg. Maj. Præfectus Alburgensis.

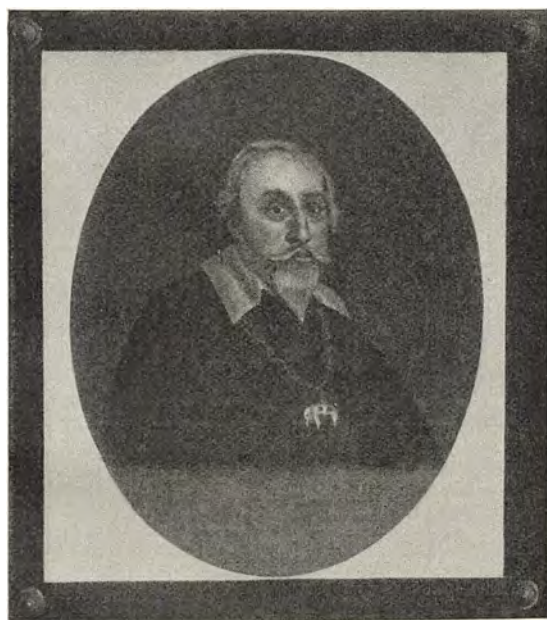
Erik Juel til Hundsbæk, f. 1591 † 1657;
1651 DRR, 1652 Forleningsbrev paa Aalborghus.

Illustris et Generosus Dominus Petrus Reetz Dnus de Tigstrup
Regni Daniæ Supremus Thesaurarius et Senator Ser. Reg. Maj.
Præfectus in Insula Møen.

(Guldkæde med Guld Medaille med Portræt,
antagelig Frederik III)

Peter Reedtz til Tygestrup, f. 1614 † 1674;
1653 Rentemester, 1656 DRR, 1657 Lensmand paa Moen,
1660 Kansler, 1663 blaa Ridder.

Illustris et Generosus Fredricus Reetz Dominus de Tigstrup
Eqves Auratus Regni Daniæ Senator Ser. Reg. Maj.
Præfectus Wordingburgensis.
(Guldkæde med Elefanten)

Hr. Frederik Reedtz til Tygestrup, f. 1586 † 1659;
1632 Lensmand paa Vordingborg, 1633 Ridder, 1644 DRR.

Illustris et Generosus Dominus Otto Krag Dnus de Wold-
berg, Regni Daniæ Senator, Ser. Reg. Maj.
Præfectus Ripensis.

Otto Krag til Voldbjerg, f. 1611 † 1666;
1653 DRR, 1655—58 Lensmand paa Riberhus.

Men enkelte tidligere er vendt tilbage. Med det Huitfeldtske Fideicommiss synes ogsaa nogle af Familieportræetterne at være forenede og derfor fjernede fra Clausholm efter Schil- dens Hustrus Død; de skal nemlig være endt paa Sophiendal. Da de Rosenkrantz, som stammede fra Huitfeldt, uddøde, var der ingen synderlig Grund for Familien til at beholde de Huitfeldtske Portrætter dér, og de kom derfor tilbage til Clausholm i den nuværende

Lensbarons Farmoders Tid, som Gave fra Kammerherre Rudolph Oppen-Schilden, der havde erhvervet dem.

Slottet er stort og det ringe Antal Malerier, som findes der, dækker ingenlunde Væggene. Til Hjælp i enkelte Stuer findes fortrinlige grafiske Blade, specielt er en Serie farvelagte Kobberstik af Schweiziske Landskaber i samtidige Rammer af megen Karakter og Skønhed. De er af M. W. Huitfeldt den 6. Juni 1796 købte paa Auktion paa Scheel, det nuværende Benzon, i et Antal af 66 for ialt 117 Rdlr.

Landgravinde Louise af Hessen-Cassel, f. Prinsesse af Danmark
(1750—1831)

Landgreve Carl af Hessen-Cassel
(1744—1836)

Endelig findes der Buster, et Eksemplar af Thorvaldsens Buste af Admiral Baron Hans Holsten, og over Hoveddøren en Marmorbuste af Storkansler Grev Conrad Reventlow.

Men paa Clausholm er det ikke de sidste Par Aarhundreders Tilkøbst, som har Interessen. Det er Bygninger og Omgivelser, Salenes arkitektoniske Udstyr, saa kunstfuldt, saa kræsent valgt, der betager en. Man maa næsten sige: Gud ske Lov, at det ikke staar med hele sin gamle Pragt. Nu virker de halvtomme Rum med deres enkelte Anslag af Fortidens udsøgte Boligindretning, med en langt mere intens Styrke. De appellerer til Fantasiens og til Indfølingen; det maa være en meget jordbunden besøgende, som ikke paavirkes af Slotsydrets haarde og graa Statelighed, og som naar Solstraalerne gennem de gamle Ruder spiller hen over Stukkatur, Tapeter, Dørprofiler og malede Paneler, ikke betages, delagtiggøres, ja lever med i et Totalbillede af en ulykkelig Dronning, Dame, Kvindes graalige Hverdage med straalende Minders lette og gyldne Solstrefj.

DÆKKETØJET PAA LANGESØ

af museumsinspektør ELLEN ANDERSEN.

I gamle dage hørte dækketøjet til husets skatte, der vogtedes med omhu af familiens kvindelige medlemmer. Det velforsynede linnedskab var husmoderens stolthed, og dets grundbestanddel var naturligvis det rigelige udstyr, hun medbragte fra sit barndomshjem. Men blandt de mange nye ting fandtes ogsaa ofte gamle, dyrebare stykker, som gik i arv i slægten gennem generationer. I næsten alle gamle familier findes saadant arvegods, men det hører dog vist til sjældenhederne, at man kan dække bordet med 8 generationers dækketøj, saaledes som det skete paa Langesø d. 21. febr. 1943 til civilingeniør Henrik Berners bryllup. Bordene var dækket med 2 duge fra omkring 1700, nemlig Adolph Hans Holstens vaabendug (fig. 5) og Risseldugen (fig. 6, 8, 9) som stammer fra Godske Ditlev Holstens tid. Endvidere med duge fra geheimeraadinde Holsten, fra baron A. C. Holsten Carisius og den nuværende ejer, samt med servietter fra den i 1906 afdøde baronesse S. M. Berner Schilden Holsten, fra enkelensbaronessen paa Holstenshuus og fra baron Godske Berner Schilden Holsten. Desværre havde det ikke været muligt at skaffe nogen dug fra admiral Holstens tid, ellers havde der været 9 generationers dækketøj repræsenteret ved festen.

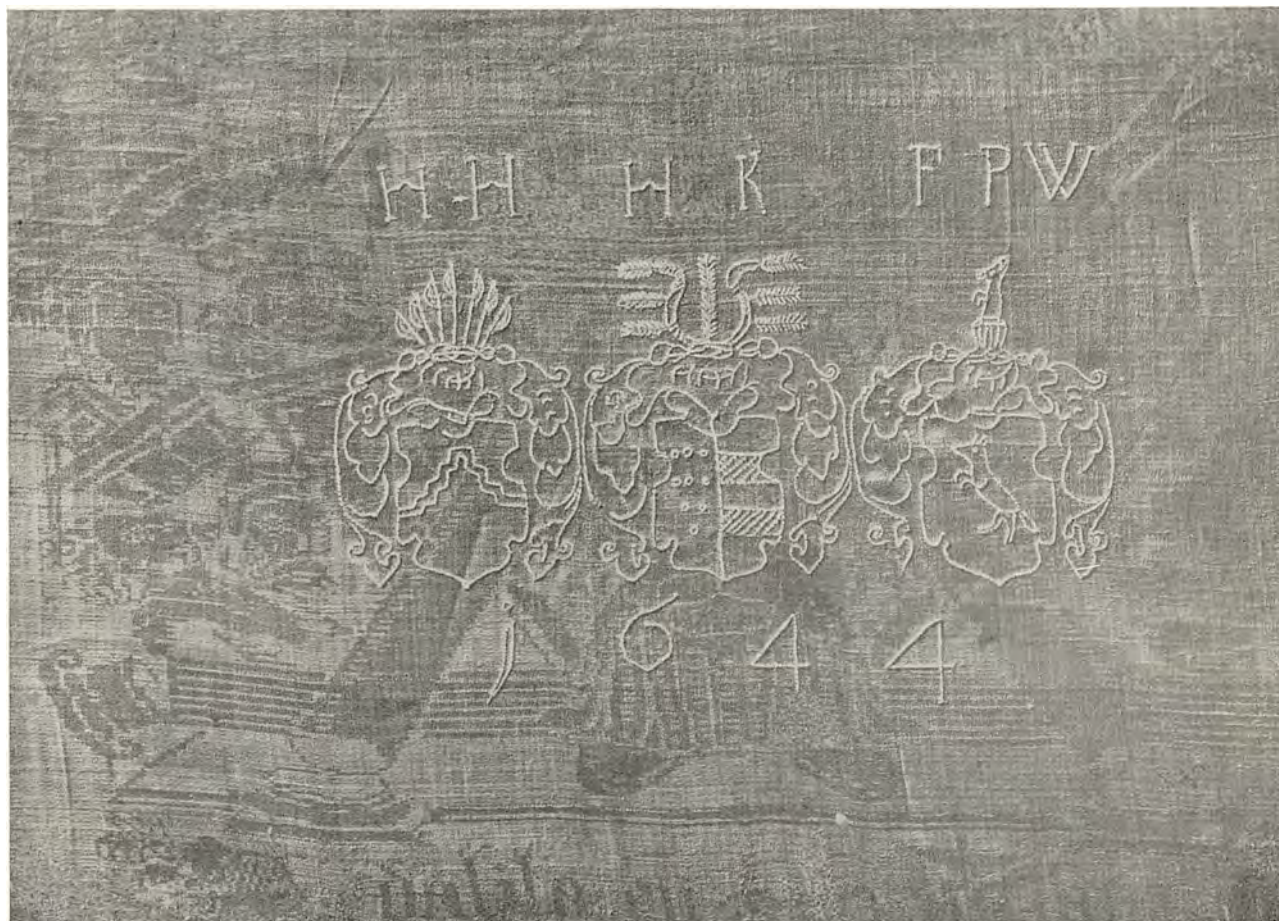

Fig. 1. Dug med Samsons historie
Initialer for Henrik Holck, Hilleborg Krafse og Frantz Pogwisch, deres vaaben og aastallet 1644

Fig. 2. Dug med Samsons historie

Det ældste stykke dækketøj i Langesøsamlingen er en *dug med Samsons historie* (fig. 1-4). Den er købt i efteråret 1942 efter en annonce i »Meddelelser fra dansk Adelsforbund« nr. 140 for 9 november 1942 af hr. Kastberg i Jelling. Hr. Kastberg, der er født 1854 skriver, at dugen er et arvestykke, men at han ikke ved, hvorledes den er kommet i hans slægts

Fig. 3. Dug med Samsons historie

eje. Den eneste oplysning, han kan give, er, at dugen stammer fra Jyllands vestkyst i nærheden af Lemvig. Den blev købt til Langesø, fordi baade lensbaronen og lensbaronessen stammer ned fra Henrik Holck og Hilleborg Krafse, hvis vaaben og initialer er broderet paa dugen. Vaaben og aarstal paa dugen er syet med hvide kædesting: HH HK FPW 1644 (fig. 1, rigsgreve Henrik Holck f. 1599 d. 1633, gift 1628 med Hilleborg Krafse d. 1661. Hun blev gift anden gang med Frantz Pogwisch). Dugen er 2,63 m lang, 2,20 m bred. Den er vævet i 5-skafts satin med 28 traade i kæde og skud pr. □ cm. Motivet fremstiller Samson og Dalilas historie. Øverst ses Samson under templets knuste søjler (fig. 2). Derunder indvævet: dalila en * ns alilad Samson nozmae

Fig. 4. Dalila klipper Samsons haar

en Samson. Derunder Dalila, der klipper Samsons haar (detail fig. 4). Samson, der bærer Gazas byporte bort paa sine skuldre. Herunder indvævet: Rechteren 13 capitel (dommernes bog kapitel 13). Endvidere Samson drikker af asenskæften, hvorfra Gud lader springe en vandstraale. Samson dræber 1000 mand med asenskæften. Fig. 3: Samson fanger 300 ræve, binder halerne sammen paa dem med fakler, stikker ild heri og jager dem ind i filistrenes korn og vinhaver, saa de kommer i brand. Samson dræber løven ved at brække dens kæber. Og endelig Samson under templets knuste søjler. Her begynder billedrækken altsaa forfra. Dette ser man ofte paa gamle duge, hvor billederne blot vævedes i fortsat rækkefølge og afklippedes, eftersom dugens længde fordrede det. Altsaa uden afsluttende bort paa kortsiderne.

Der findes endnu en del dækketøj med Samsons historie bevaret. Saaledes afbilder professor Six en dug med dette motiv¹. Henrik Grevenor² nævner 2 duge med Samsons historie i 7 scener, den ene dug mærket 1646, den anden 1664. Han anslaaer mønstret til at gaa tilbage til slutningen af det 16. aarhundrede. Dugen er sandsynligvis vævet i Courtrai, hvor der i 1496 anlagdes en fabrik for damaskvævning. Courtrai beholdt føringen paa damaskvævningsens omraade indtil ca. 1580, da Haarlem blev centrum for dækketøjstilvirkningen. Omkring 1700 fik Courtrai igen en blomstringsperiode.

Dug med indvævede vaaben (fig. 5). Den er delt i 2 dele og midtstykket mangler. Indvævet i dugen findes Holstens og Rathlous vaaben samt bogstaverne AHVH og FIVH (Adolph Hans von Holsten f. 1630 d. 1694 og fru Ide von Holsten f. Rathlou f. 1644 d. 1700. Da familien var holstenere, fik hustruen mandens navn). Dugens ene stykke er 2,50 m langt, 1,95 m bredt, det andet stykke er 2,64 m langt, 1,95 m bredt. Vævet i 5-skafts satin med 40 traade i kæde og 46 traade i skud pr. □ cm.

De to stykker har hvert kantbort paa de tre sider. Borten paa den fjerde side er klippet fra. Stykkerne passer ikke helt sammen, der maa mangle et stykke midtpaa, da et vaaben i borten mangler paa den ene side, medens det passer i den anden side. Der er dog ingen tvivl om, at de oprindelig har hørt til samme dug, selv om det ene stykke tidligere fandtes paa Skaføgaard og det andet stykke omkring slutningen af 1920'erne blev fundet paa Clausholm af lensbaronesse L. Berner Schilden Holsten i et linnedskab, hvor det laa mellem en bunke kasseret dækketøj³.

Vaabenborten er indesluttet mellem 2 skakbrætborter, en bredere yderst og en smallere inderst, midtpartiet optages af rosetter med stiliserede tulipaner. Imellem rosetterne afvekslende 4 tulipaner og 4 nelliker anbragt korsvis. Mellem vaabnene ses skiftevis en drueklasse og en blomst med blade og stilke. Alle disse motiver er meget almindelige paa dækketøjer, i alt fald fra sidste halvdel af det 17. aarhundrede. Dugen maa da ogsaa formodes at være vævet til fru Ides udstyr. Den er formodentlig fremstillet i Holland, til trods for at den mangler det sædvanlige kendetegn for nederlandske dækketøjer, nemlig den opstigende blomsterranke i kantborten.

Drejlsdug og 12 servietter (fig. 10), købt ved auktion paa Lundsgaard ved Kerteminde. De er mærket med JJ i spejlmonogram og derunder: 12, alt syet i hvide kædesting. Dugens længde er 3,20 m, bredde 1,89 m. Servietterne 80 cm lange, 93 cm brede, vævet i 4 skafts kipper med 26 traade i kæde og 19 traade i skud pr. □ cm. Dugen maa ifølge monogrammet have tilhørt kammerherre Jens Juel til Lundsgaard f. 1707 d. 1774, gift med Ide Holsten f. 1705 d. 1754. Hun var en broderdatter af Godske Ditlev Holsten.

Risseldugen med 12 tilhørende servietter, (fig. 6, 8, 9) kom i 1941 til Langesø fra Skafø-

Fig. 5. Dug med Adolph Hans Holstens og Ide Rathlous vaaben og initialer

Fig. 6.
Serviet fra Rissel-dækketøjet

gaard. Sættets historie kan følges tilbage til geheimeraadinde Adelheid Benedicte Holsten f. Rantzau f. 1731 d. 1794, og stammer sandsynligvis fra geheimeraadindens svigerfader, Godske Ditlev Holsten, som deltog i felttoget i Flandern i 1708, netop det aar, da Lille blev belejret af prins Eugen af Savoyen og hertugen af Marlborough. Efter hendes død tilfaldt det baron Hans Holsten, og dennes sønnedatter, baronesse Regitze Holsten gift med konseilspræsident

Fig. 7. Plan af Fæstningen Lille

Opmaalt og tegnet af Bruchman. Efter: Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen X Bd. (II. Serie Bd. I), Tavle VII

Estrup til Skaføgård, fik dugen og servietterne til sit udstyr⁴.— Dugen er 3,14 m lang, 2,20 m bred, servietterne 96 cm lange, 82 cm brede. Vævet i 8 skafts satin med 40 traade i kæde, 42 traade i skud pr. □ cm. — Borten bestaar af temmelig skarpe og tørre akantusblade efter régencens mode. Øverst paa midtpartiet ses 4 krans af palmeblade sammenholdt af sløjfer. I kransene indvævet: SIS TE SOL IN GIBEON ET LUNA IN VALLE IAALON (Josva 10,12) Under kransene: RISSEL (det flamske navn for byen Lille). Derunder ses solen og 4 maaner og under maanerne: CITADELLE. Saa følger en fremstilling af byens belejring. Man ser opstillingen af kanoner, de, der staar nærmest byen skyder op i luften,

saa kuglerne falder ned blandt husene. Det fjernere staaende skyts er rettet mod de stjerneformede fortificationer (jfr. fig. 7). Nederst er afbildet en gruppe krigstrofæer og til hver side herfor 2 krigere (i halv figur) med hævet kaarde. Over figurerne indskriftsbaand med:

Fig. 8. Hjørne af Risseldugen

EGENIVS (Prins Eugen af Savoyen, der i 1708 belejrede byen Lille), — Dugen maa være vævet i Courtrai, der, som foran nævnt, omkring 1700 fik en ny blomstringsperiode som centrum for dækketøjsvævning. I dette tidsrum specialiserede man sig i Courtrai paa fremstilling af historiske begivenheder, fortrinsvis erobringen af byer og forherligelse af fyrstelige personer. — Der findes forskellige variationer af det her omtalte motiv. Saaledes nævner

professor Six^s seks eller syv duge og servietter, der dog efter hans formening alle kan føres tilbage til een eller to patroner, og altsaa maa være variationer af disse. Han afbilder en serviet (S. 74), hvis motiv afviger temmelig meget fra Langesødugen. I Kunstindustrimuseet i Oslo findes to stykker dækketøj med Risselmotivet⁶.

Artemisdug og 24 servietter (fig. 11) med spejlmonogram LCAH syet i blaa koralsting. Derunder: 24, syet i hvidt. De har tilhørt Lucie Charlotte Amalie Holstein f. 1746 d. 1810. Gift 1726 med Christoph von Blome. Sættet stammer fra familien Knuth og er en bryllups-gave til lensbaronessen fra hendes farfars søster fru von Levetzow f. Knuth i Kerteminde. Dennes mormor var f. Blome og hendes mor igen Lucie Amalie Holstein. — Dugens længde er 6,50 m, bredden 2,76 m. Servietterne 1,08 m × 96 cm. Vævet i 8-skafts satin med 43 traade i kæde og 38 i skud pr. □ cm. Paa dugen findes to motiver med huse, som ikke forekommer paa servietterne. Ellers er motiverne ens, blot naturligvis større paa dugen. Midtmotivet forestiller Artemis med bue og pilekogger, med hund ved siden og træer omkring. Rundt om dette motiv er anbragt forskellige dyr. Borten har i hjørnerne et slot paa en bjergtop, desuden jagtscener og forskellige træer. — Sandsynligvis er dugen og servietterne anskaffet til Lucie von Holsteins bryllup i 1762. I hvert fald passer dette aarstal godt med motiverne. Ganske vist kendes jagtduge fra før 1600, og de hører — tillige med de bibelske motiver — til de mest yndede dækketøjsmønstre. Men det er typisk for rokokotiden at anbringe et stort motiv midt paa dugen eller servietterne, ofte forestillende have- eller jagtscene med menneskelige figurer, skibe, Merkur, Neptun o. a. Samt at lade den brede kantbort fortsætte ind mod midten uden nogen adskillende kant, saaledes som det var skik paa ældre dækketøjer. Endelig er den kinesiske paavirkning, som tydelig spores i de her omtalte stykker,

Fig. 9. Detail af Risseldugen

Fig. 10. Serviet mærket J. J. (Jens Juel)

Schilden Holstens tip oldemor)¹⁰. — Dugens og servietterne blev paa auktion paa Dragsholm i 1933 købt af baron og baronesse Tage Reedtz-Thott, som igen solgte dem til lensbaron Hans Berner Schilden Holsten. — Dugens længde er 7,35 m, bredde 2,65 m. Servietterne 1 m × 83 cm. Vævet i 5-skafts satin med 24 traade i kæde, 30 i skud pr. □ cm. Signaturen er anbragt midt paa dugens kortsider. — Dette sæt er særlig interessant, da dækketøj med Køng signatur er meget sjældent. Der kendes foruden disse stykker kun en serviet fra fabrikkens tidligste periode med portræt af grundlæggeren etatsraad Niels Ryberg. Endvidere kan 2 servietter i nationalmuseets 3. afdeling fra 1786 med dronning Juliane Maries kronede navnetræk broderet paa være vævet i Køng. Ligeledes even-

meget almindelig i rokokotidens dækketøj. Sandsynligvis er sættet vævet i Tyskland, snarest Sachsen eller Schlesien. — Det fortjener maaske at nævnes, at der i geheime-raadinde Holstens skifte 1794 omtales en stor og en liden dug og 24 servietter hvorpaa »en jagt« (60 rdl.)⁷.

Dug og 21 servietter fra Køng. Indvævet navn og aarstal Sophia Hedwig Moltke Kiøng 1786 (fig. 13). Sophia Hedwig Moltke f. Raben var født 1733, død 1802, hun var gift med Adam Gottlob Moltke til Bregentved f. 1709 d. 1792. En datter, Bertha f. 1767, død 1846 blev i 1786 gift med Frederik Adeler til Adellersborg (f. 1764 d. 1816). Utvivlsomt har tingene været en del af hendes udstyr, da der i et hjørne af dugen med fransk syning er mærket: B M 2. (En søster, Sophie Magdalene Moltke gift Knuth, er lensbaronesse Berner

Fig. 11. Artemis serviet

tuelt en dug sammesteds med solguden. Denne dug skal være vævet i 1797 og stammer fra Skovsbo, Rynkeby sogn¹¹. — Den kongske linnedmanufaktur grundlagdes 1778 af etatsraad N. Ryberg. Den havde 20 væve, hovedsageligt til damask. Oprindelig forsynedes fabrikken med spind fra spindeskolerne i Køng by og paa Øbjerggaard. Skolerne blev oprettet for at lære bønderbørnene at spinde, saaledes at de kunde forsyne fabrikken med indenlandsk garn. Yderligere var der til institutionen knyttet høravl samt en skotsk hør mølle. Dugen og servietterne her er altsaa 100% dansk tilvirkning. Først senere gik man over til at indforskrive westphalsk garn, da man ikke længere kunde faa bønderbørnene til at arbejde paa spindeskolerne i tilstrækkeligt stort antal til at forsyne fabrikken. Køng fabrikken fremstillede damask, drejll og lærred fra 1—6 alens bredde¹². — Mønstret i det her afbildede dækketøj er overordentlig fint og indtagende og giver et fortrinligt bevis paa de kongske fabriksvarers udmærkede kvalitet. Louis

Fig. 12. Serviet, mærket ABH 1763 N 26

Fig. 13. Serviet, mærket: Sophia Hedwig Moltke Kløng, 1786

16 tidens elegante naturalisme viser sig i bortens blomsterguirlander og i den smukke midtbuket. Vindrueranken og halvkransene af palmeblade i hjørnerne er noget grovere i tegningen end det øvrige, og især de sidste virker tørre og skematiske. — Vindruemotivet kunde tyde paa en forbindelse med sachsiske damaskvævninger. Paa den kongske linnedmanufaktur har en Sachser ved navn Voelcher hjulpet Ryberg med at oprette spinderiet i 1777, og da han var nøje kendt med linnedfabrikationen i Tyskland, kan det meget vel tænkes, at han har medbragt sachsiske damaskmønstre, der saa blev kopieret paa fabrikken¹³.

22 drejllservietter, mærket ABH med krone over og aars-tallet 1763. Ved siden af nav-

Fig. 14. Drejlserviet mærket ABH, Adelheid Benedicte Holsten, 1787

netræk og aarstal staar numret 26 (fig. 12). Der har altsaa oprindelig været 26 servietter. ABH betyder geheimeraadinde Adelheid Benedicte Holsten f. Rantzau, f. 1731 død 1794^s, gift med baron Adam Christopher Holsten. — Servietterne er 97 cm lange, 84 cm brede. Vævet i 5-skaftssatin med 32 traade i kæde og 24 i skud pr. □ cm. — I inventarlisten 1. maj 1862 i Holstenshuus arkiv xxxv 5, nævnes en dug og 26 servietter, mærket paa samme maade som de her omtalte. Det er utvivlsomt de samme stykker, blot er dugen og 4 af servietterne forsvundet i løbet af de henved 200 aar, der er gaaet, siden de blev vævet. Senere fandtes servietterne paa Skaføgaard, og er først i nyeste tid kommet til Langesø.

Der kan ikke være nogen tvivl om, at disse servietter er hjemmevævede. Saavel kvaliteten, som tallet 26 tyder herpaa. En landsbyvæver kan let have forregnet sig ved beregningen af kæden, saa han har faaet 2 servietter mere end det egentlig var meningen. Var tingene derimod købte, vilde man

have købt 24 og aldrig 26 servietter. De fynske herregaardsvævere var bekendte for deres dygtighed, der findes endnu paa øen mange eksempler paa deres kunst. Adskillige af dem har endogsaa kunnet væve de komplicerede damaskmønstre, saa det har været en let sag at fremstille en saa forholdsvis enkel vævning, som den her omtalte.

2 drejlservietter (fig. 14), mærket ABH 24, 1787, der, som monogrammet angiver, ligledes har tilhørt geheimeraadinden. De har 30 traade i kæde, 26 i skud pr. □ cm., vævet i 5 skaftssatin. De er 96 cm. lange, 83 cm. brede og udmærket fint og fast vævet med en smuk, silkeglinsende hørtraad. Monogrammet er syet i hvide koralsting. De stammer, ligesom fig. 12, fra Skaføgaard og er uden tvivl hjemmevævede. Endelig findes der paa Langesø en drejlserviet fra 1763, mærket N 36, samt en dug mærket ABH med krone og 1757, samt N 2. Begge dele fandtes oprindelig paa Skaføgaard og har hørt til geheimeraadindens beholdning af dækketøj.

Damaskeserviet (fig. 15) mærket RH 18 med baronkrone over. Den er i 1939 skænket lensbaron Berner Schilden Holsten af hans onkel godsejer Iacob Estrup, fra hvis mors udstyr den sandsynligvis stammer. Regitze Holsten (RH) blev i 1857 gift med den senere konseilspræsident Iacob Estrup. Paa Langesø findes en del servietter, nøjagtig magen til denne, mærket HC 24, lensbaronens oldefar, baron Holsten Carisius, og far til Regitze Holsten. Dette be-

Fig. 15. Damaskesserviet mærket RH, Regitze Holsten

styrker yderligere antagelsen, at fig. 15 har hørt til datterens udstyr. Mønstrer i servietten er udpræget nyrokoko, fra omkring midten af det 19. aarhundrede, med hele datidens noget aandløse imitation af rokokoens motiver. Servietten er vævet i 5-skaft satin, noget løs i vævningen. Den har 34 traade i kæde og 36 i skud pr. □ cm. Længde 77 cm. bredde 66 cm. Monogrammet er broderet i fransksyning med hvid hørtraad.

Damaskesdug (fig. 16, 17) mærket CK 3. Den har sandsynligvis tilhørt lensbarones-

sens tip-tip oldefar, baron Christian Frederik Knuth 1728—1801. Den er skænket af kammerherreinde Louise Grevenkop Castenskiold, født comtesse Knuth, en faster til lensbaronessen. Dugen er vævet i 8-skaft satin med 40 traade i kæde og 42 i skud pr. □ cm. Længden er 1,30 m, bredden 1,35 m. Motivet er typisk usymmetrisk rokoko fra omkring midten af det 18. aarhundrede. Midtpartiet bestaar af en bladløs stamme med delvis afhuggede grene. Under stammen sidder en stor ugle og ved siden af den staar en struds. Bag strudsen svømmer et par ænder og i træets grene sidder fantastiske fugle med lange haler. Midtpartiet er omgivet af en krans af blade og vindrueklaser, endende i mærkelige, vifteformede blomster. Randborten har fugle, blade og frugter. fig. 16 og 17. Maaske er dugen af sachsisk herkomst, i alt fald genfindes baade vindruemotivet og granatæblemønstrer i sachsiske dækketøjer fra omtrent samme periode¹⁴.

Dug med kirketaarne (fig. 18). Har tilhørt fru Magdalene Boje f. Nielsen Andersen f. 1856 d. 1943, enke efter overskovfoged Boje, Langesø. Dugen stammer fra familien Boje, der har tjent som skovfogeder i Morudskov i tre generationer.

Stoffet har tidligere været

Fig. 16. Detail af damaskesdug med rokokoemønstre

Fig. 17. Detail af samme dug som fig. 16

brugt som sengeomhæng, og sidst som kaffedug. — Dugen er 1,44 m lang, 1,57 m bred. Vævet i 3-skafts kipper og 2-skafts lærredsbinding. Kæden er af blaåt hørgarn, skuddet af hvidt og blaåt sammentvundet hørgarn. Den er sammensyet af 2 vævebredder. — Sandsynligvis er stykket vævet i Sønderjylland, hvor man endnu kan finde enkelte eksemplarer med de samme motiver. Disse tæpper siges oprindeligt at have været brugt til at lægge over ligkisten, naar den døde førtes fra hjemmet til kirkegaarden. Et par koner havde det hverv at fjerne tæppet fra kisten umiddelbart inden den blev sænket i graven.

HENVISNINGER

1. J. Six: Zestiende — Eeuwsch Damast. Het Huis oud en nieuw. Fig. 15—16.
2. Henrik Grevenor: Gammelt dekketøi av damast og dreiel. Oslo 1926 S. 30.
3. Lensbaron Hans Berner Schilden Holstens Slægtebog I, Indledningshæfte Side LXV.
4. do. I, andet Bind Side 176—177 og Side 563—573.
5. J. Six: »Oud Tafellinnen«, Het Huis 1908, Side 75.
6. Henrik Grevenor: Gammelt dekketøi. S. 36.
7. Slægtebogen I, andet Bind, Hefte 1, Side 176.
8. do. I, andet Bind S. 115 ff.
9. do. I, andet Bind Side 176.
10. do. I, første Bind Side 526.
11. Elna Mygdal: Af Dækketøjets Historie. Tidsskrift for Industri Kbh. 1923. Inventar nr. 62-1905 og 260-1911.
12. O. J. Rawert: Beretning om Industriens Tilstand i de danske Provindser. Kbh. 1820 Side 47 f.
13. do. Kongeriget Danmarks industrielle Forhold. Kbh. 1850. S. 475.
14. E. Kumsch: Leinendamastmuster des XVII und XVIII Jahrhunderts. Dresden 1891.

Fig. 18. Dug med kirketaarne

OVNE PAA CLAUSHOLM

Billedtekster af **EBBE BERNER**

Forkortelser: LS = Langside, KS = Kortside. ♂ = Jern. NJ = Arne Nygård Nilssen:
Norsk Jernskulptur I—II, Oslo 1944

Rund Ovn. Mariæ Bebudelse og Hyrdernes Tilbedelse. 1698.
Fossum Jernværk. Tilhørende original Fod. NJ. 307 B. Denne
Ovn nævnes. Paa Oreby findes nøjagtig Mage til denne Ovn —
ogsaa med Aarstal 1698

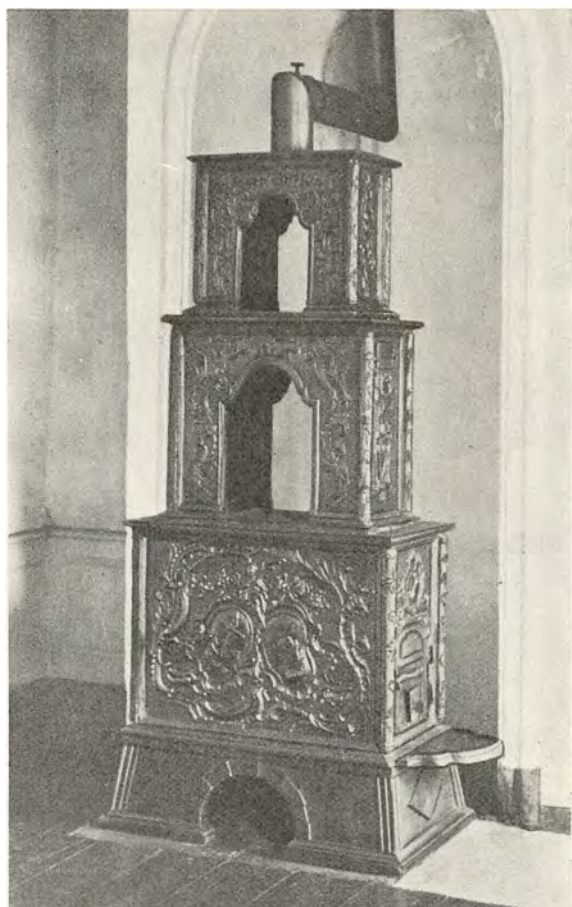
I.S. Haabet. 1672. K.S. Den norske Løve i Bruskbarokcartouche.
Ubestemt Jernværk. NJ. 18 A. Med Aarstallet 1672 nævnes den som
.Bilægger

LS. De forenede Rigers Vaaben. K.S. Spejlmono-
gram C 6 under Kongekrone/1746. Fritzøe Jern-
værk. NJ. 400 B. Denne Ovn nævnes

LS. De forenede Rigers Vaaben. K.S. BÆRUMS /
Ø / VERK / AAR 1747 / AK sammenskrevet. (Anna
Krefting 1712—66). NJ. 155 B. Denne Ovn nævnes

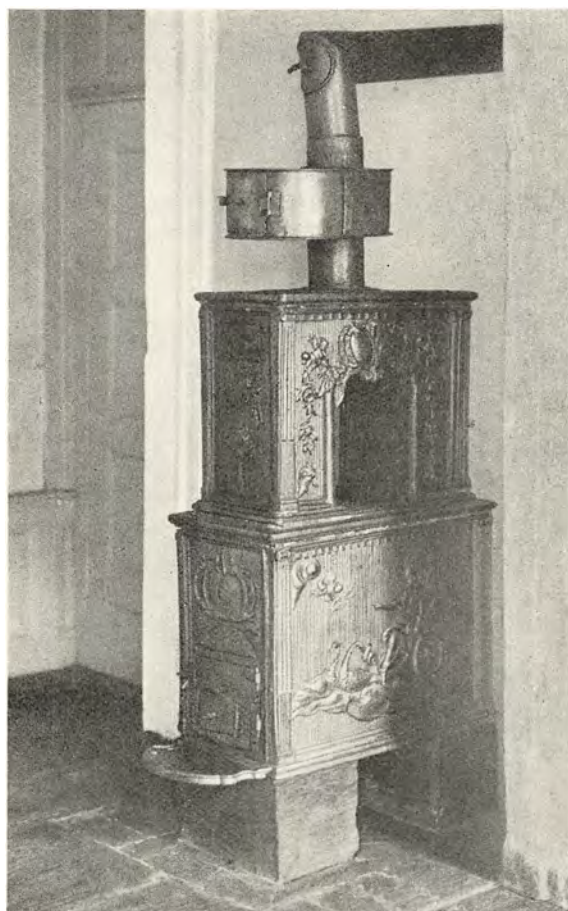
LS. To Rocococartoucher, den ene med et Anker og Inskription: Haab, den anden med en Bikube og Inskription: Flittighed. KS. IN (Jacob Neumann 1746—77) / HASSEL / ♂ / WERK / 1760. NJ. 571 B. Denne Ovn nævnes

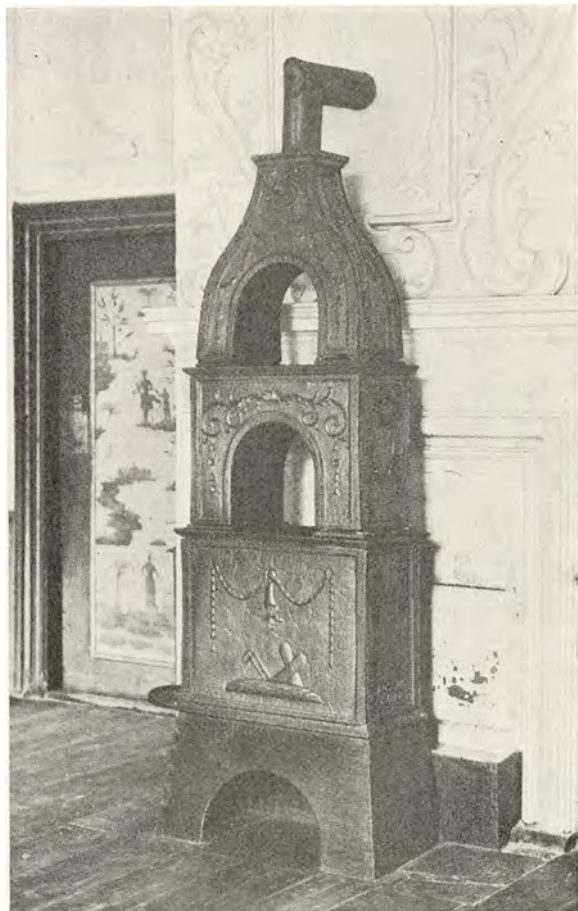
LS. To Rococodamer og Fløjtespiller. KS. IN (Jacob Neumann 1746—77) / HASSEL / ♂ / WERK / 1760. NJ. 570 C. Denne Ovn nævnes

LS. Venus i Vogn trukket af Svaner. KS. C (Conrad Clausen og hans Enke 1773—86) / BÆRRUMS / ♂ / WERK / 1776. NJ. 175 G

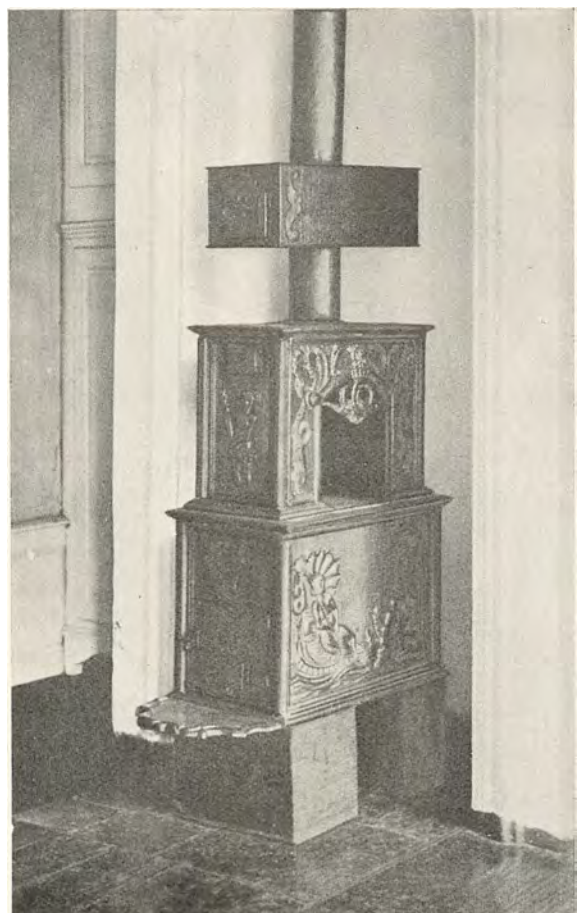
LS. Venus i Vogn trukket af Svaner. KS. C (Conrad Clausen og hans Enke 1773—86) / BÆRRUMS / ♂ / WERK 1776. NJ. 175 D. Denne Ovn nævnes. 1 af 2

LS. To Korneg, Le og Rive. KS. FOSSUM / ♂ VERK.
NJ. 346. Denne Ovn nævnes

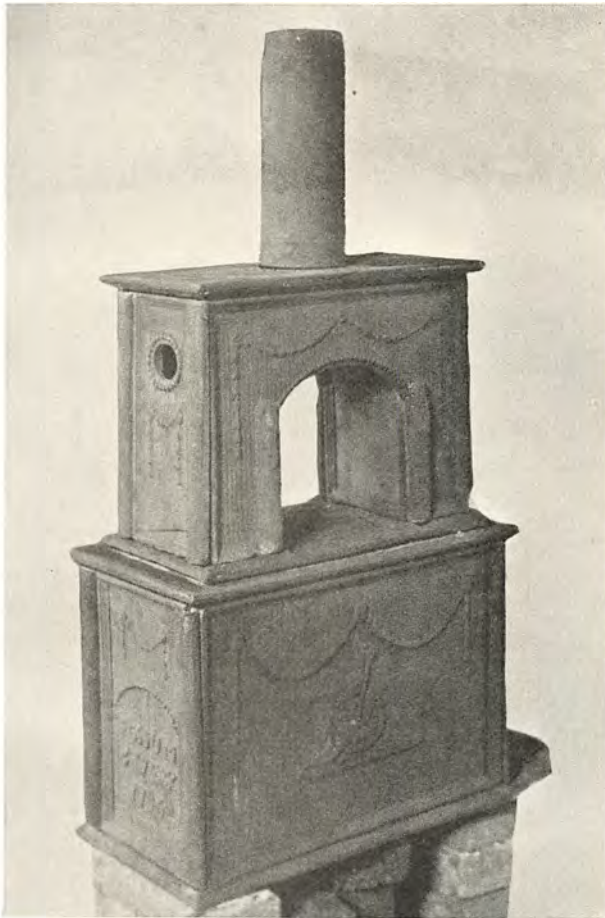
KS. B ♂ W / 1786 = Børums Jernværk. NJ. 180 A

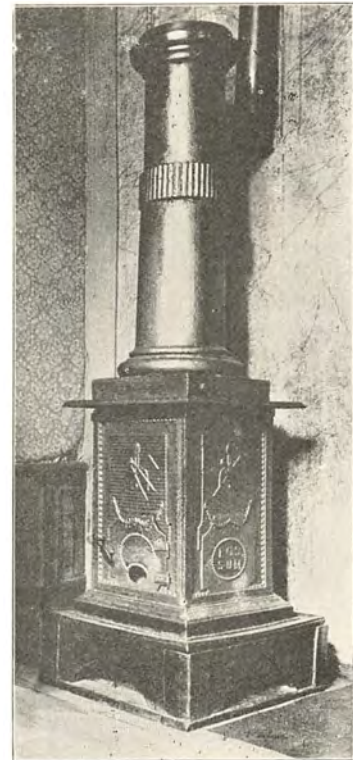
LS. Neptun. C 7 under Kongekrone. KS. HL (Herman Løvenskiold 1760—93) / 1776. Fossum Jernværk. NJ 316 B

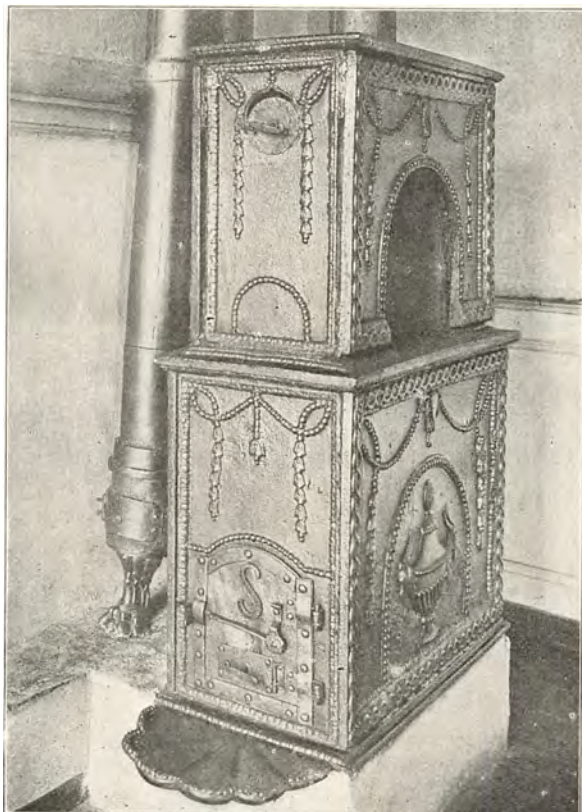
LS. Bueslag, Guirlander. KS. EIDSFOS med
Haandskriftbogstaver. NJ. 271. Denne Ovn
nævnes

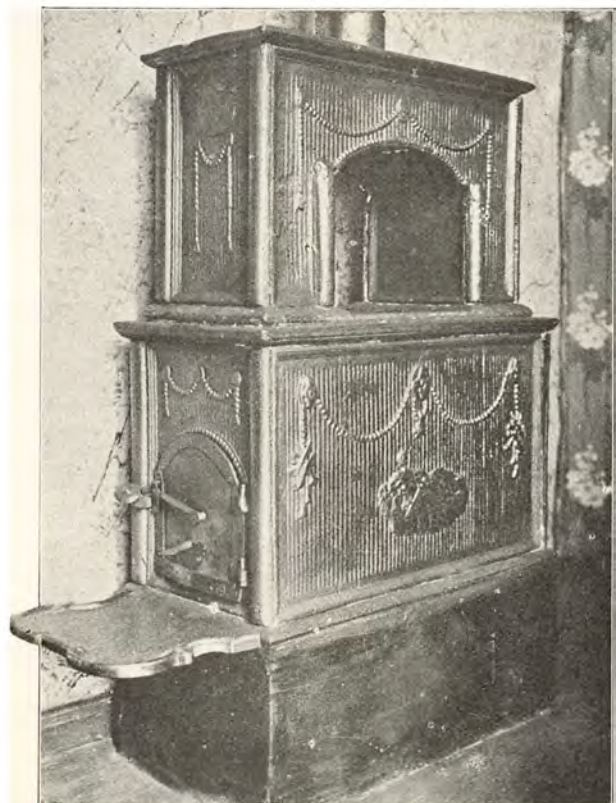
LS. Haabet med Anker. KS. FOSSUM / ♂ / WERK / 1796.
NJ. 339 A

Kvadratisk Grundplan. Paa Siderne
Passer, Vinkel mm. I Medaillon: FOS /
SUM. NJ. 348. Andre Ovne af denne
Type har Aarstallet 1803. Denne Ovn
nævnes

LS. Vase med Bukkehoveder. KS. NESS IERN / VÆRK. NJ. 603.
Denne Ovn nævnes

LS. Retfærdigheden paa Skyer. KS. FOSSUM / ♂ WERK / 1795.
NJ. 338 D. Denne Ovn nævnes

LS. Frederik V som Kronprins til Hest. Paa et Baand: VIVAT FRIDERIC. KS. DICHE / MARCHENS / Ø / WÆRCH / 1770. NJ. 228 A. Vindovn med KS. 1745. NJ. 228 B. KS. 1770

Det bemærkes, at KS. har Aarstallet 1770, skønt Kong Frederik V døde 1766.

Den norske Rigsantikvar Dr. Arne Nygård-Nilssen skriver i Brev af 5. September 1946:

« . . . I sin oprindelige form er ovnen fra 1745, så Frideric må være Fredrik V som Kronprins (ellers vilde der vel også stått Kong Frideric). I denne form er platene avbildet i min bok II s. 215. Kortsiden fra 1770 kjente jeg før bare som isoleret plate (kat. 228 B). Clausholm-ovnen er altså det første kjente eksemplar av denne utgave, . . . »

OVNE PAA LANGESØ

Billedtekster af **EBBE BERNER**

LS. Frederik IV's og Dronning Luses Brystbilleder. Inskription: VIVAT. - REX. - FRIDERIC 4 & LOVISA 1700. KS. Spejlmogram F 4 under Kongekrone / nogle sammenslyngede Bogstaver / DIKEMARK O WERK. NJ. 221 A. Pladerne er nu anbragt i to Kaminer paa Holstenshuus

LS. Gyldenløve Vaaben. Inskription: ULRICH FRIDERICH
GULDENLEW ANNO 1687. Brunlanes Jernværk. NJ. 136 E.
Denne Ovn nævnes

LS. Kristus viser sig som Gartner for Maria Magdalena. Inskription: CHRISTUS ERSCHEINET DE MARIA / MAGDALENA
ALS EIN GARTNER. KS. HOLD / JERNW O_4 / AN. O 1717.
Holden Jernværk. NJ. 605. Denne Ovn nævnes

LS. Neptun kører paa Havet. KS. 17 Danneskiold Krone 66 /
Spejlmogram CCDL. Fritzøe Jernværk. Christian Conrad
Danneskiold-Laurvig var Ejer af dette Værk 1762—83. NJ.
417 A—B. (Se Kopien af denne Ovn fra Fossum Jernværk
paa Billedet ved Siden af denne).

LS. Neptun kører paa Havet. KS. Spejlmogram HL / 1767.
Fossum Jernværk, Herman Løvenskiold var Ejer af dette Værk 1760—
93. NJ. 316 A—B. (Denne Ovn er en Kopi af en Ovn fra Fritzøe
Jernværk, NJ. 417)

LS. Isaks Ofriug. Inskription: I. MOSE BOG. 22. CAP., KS. HYTENS / ♂ / WERCK / AAR 1749 (?) NJ. 535 E. Denne Ovn nævnes

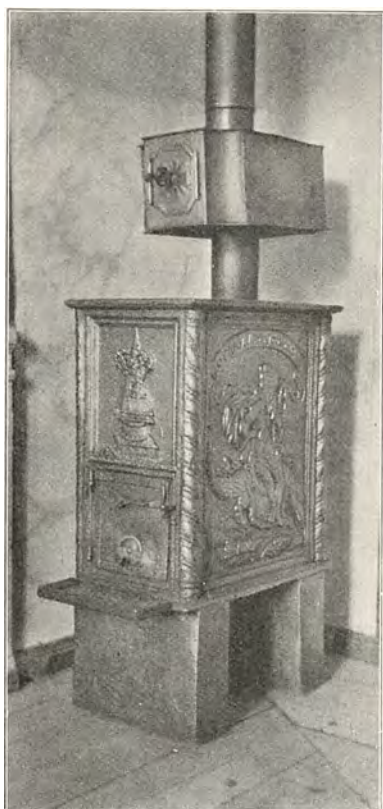
LS. To Rocococartoucher, den ene med et Anker og Inskription: Haab, den anden med en Bikube og Inskription: Flittighed. KS. IN (Jacob Neumann 1746—77) / HASSEL / ♂ / WERK / 1760. NJ. 571 A. Den i NJ. nævnte Ovn har 3 Etager

LS. Guitarspillende Dame. KS. HASSEL / ♂ WERK / 17 IN 55. (Jacob Neumann 1746—77). NJ. 567. Denne Ovn nævnes

LS. Rococopar. KS. HASSEL / ♂ WERK / 1755 / IN. (Jacob Neumann 1746—77). NJ. 568. Denne Ovn nævnes

LS. Kvinde siddende paa Alligator. Inskription: AMERICA AFFLICTA GEMENS. KS. F4 under Kongekrone. R: ARV: / 1713. NJ. 554—555. Hassel Jernværk, Richelieus Arvinger 1710—21

LS. Vulkan som Vaabensmed. KS. HASEL / Ø WERK / 1761. NJ. 573 A

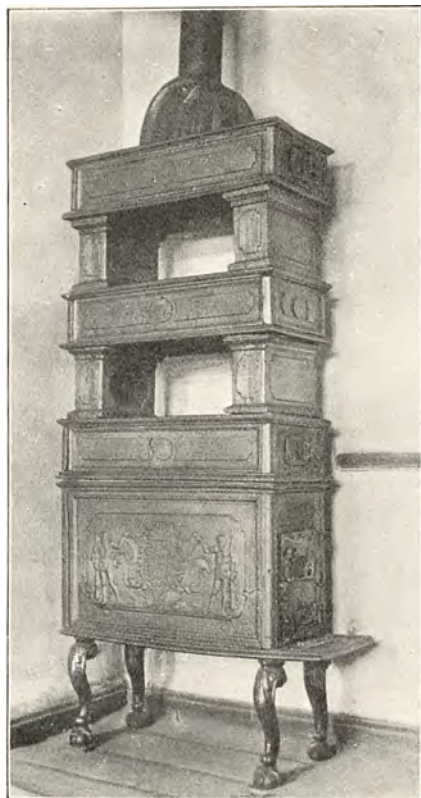
LS. Neptun og Nymfe i Bassin. KS. JM (Jens Moss 1773—98) / HAKEDALS / JE [RN VE] RK 177 (?). NJ. 539 A. Den i NJ. nævnte Ovn har 2 Etager og Pyramidetop og har Aarstallet 1774

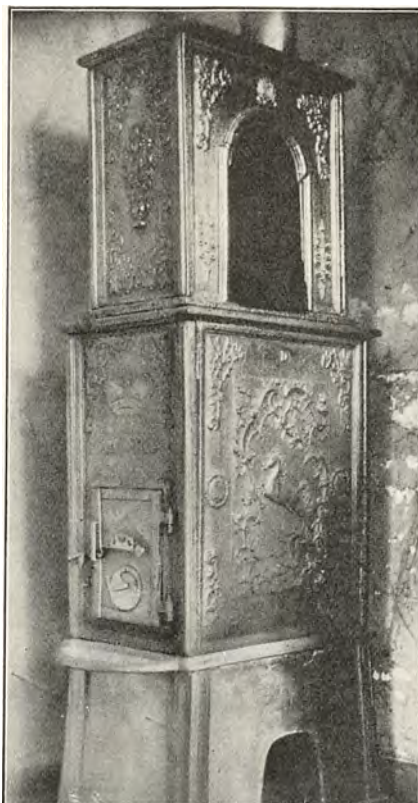
LS. Vulkan som Vaabensmed. KS. 17 FL 56 (Monogram under Danneskiold Krone = Frederik Ludvig Danneskiold-Laurvig 1754-62) Fritzøe Jernværk. NJ. 410 A—B

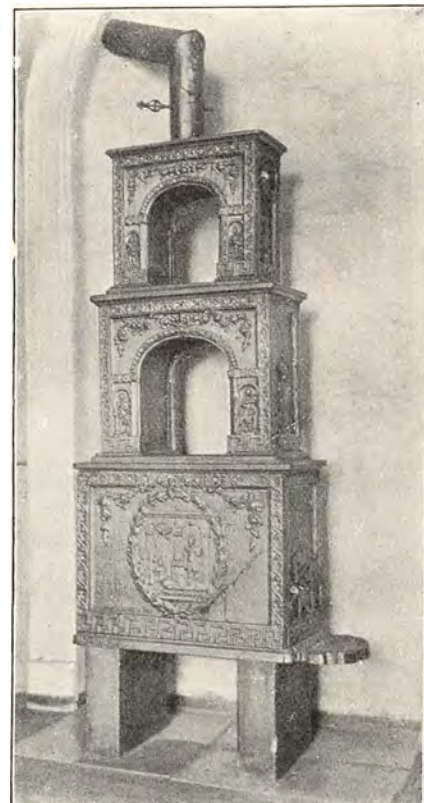
LS. Mars siddende paa Kanon. KS. 17 FL 56 (Monogram under Danneskiold Krone = Frederik Ludvig Danneskiold-Laurvig 1754-62.) Fritzøe Jernværk. NJ. 411 A—B

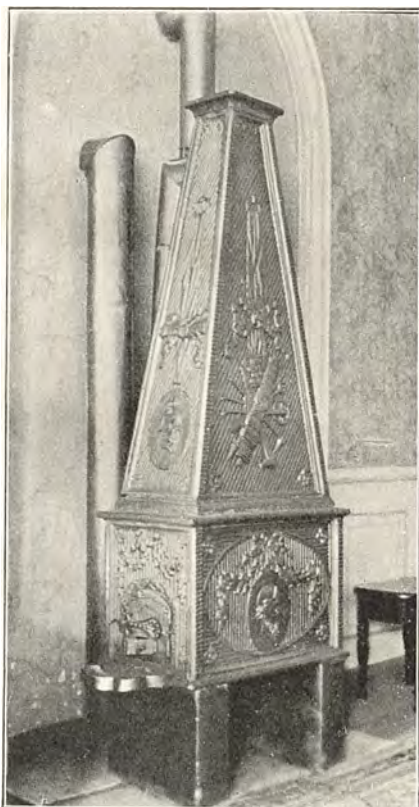
LS. De forenede Rigers Vaaben. KS. Monogram F4 AS under Kongekrone / 1729. Fritzøe Jernværk. NJ. 386. Denne Ovn nævnes. »Ant. Fritzøes »Liten form af Danmarks våben med 3 etasjer«, opsendt fra Kbh. 1729 og i 1730 kalt »den av Deres Højgrevelige Excellens invensjon forandrede form av Danmarks våben med sine ovenstående 3 etasjer«. Afbildet NJ. I S. 219, omtalt i Teksten S. 221 og 260

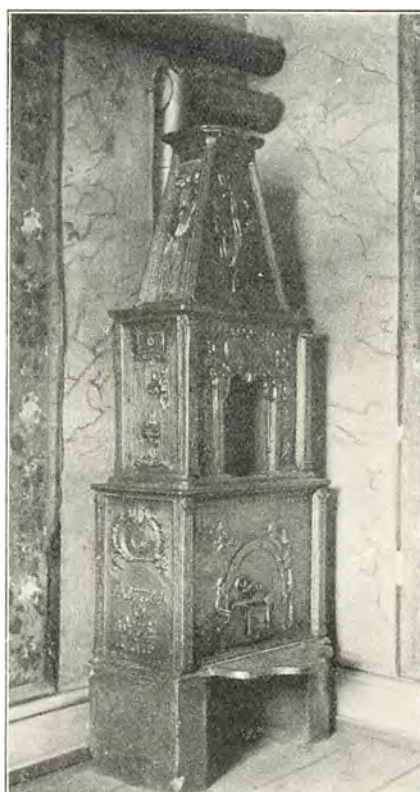
LS. Springende Hest omgivet af Rococoornamentik, D. KS. D / Fyrstekrone / 1754. Sikkert nordtysk. Købt omkring 1916

LS. Søsvola brænder sin højre Haand paa et Alter, KS. FOR / KONGEN / FOR / FÆDRENE / LANDET MOSSE ♂ VERK. NJ. 656 B. Denne Ovn nævnes

LS. Hjelmsklædt Krigerhoved. KS. C (Conrad Clausen og hans Enke 1773—86) / BÆRRUMS / IERN WERK / 1774. NJ. 177 A. Denne Ovn nævnes

LS. Venus i Vogn trukket af Svaner. KS. C (Conrad Clausen og hans Enke 1773—86) / BÆRRUMS / ♂ / WERK / 1776. NJ. 175 G. Den i NJ. nævnte Ovn har Aarstallet 1768

LS. Vase med Bukkehoveder. KS. B ♂ W / 1786. = Bærums Jernværk. NJ. 180 A. 1 af 3

LS. To Bondepar danser om et Træ. KS. BOLVIGS / ♂
WÆRCK / 1781. NJ. 117 A. Denne Ovn nævnes. Købt 1936
i Morud, Vigerslev Sogn